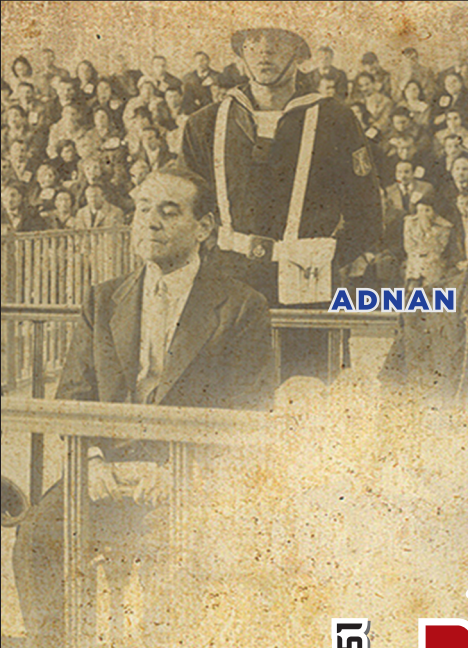

ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ

Gençliğin Bilgiyle Buluştuğu Üniversite

uluslararası darbe sempozyumu

26-27-28 MAYIS 2017

"27 Mayıs 1960'dan 15 Temmuz 2016'ya"
Darbeler ve Geçmişten Günümüze Darbe Olgusu ve Millet Egemenliği Kültürü

BİLDİRİ KİTABI

CİLT - 1

ULUSLARARASI DARBE SEMPOZYUMU

- CİLT 1 -

EDİTÖRLER

Yrd.Doç.Dr. Mustafa ASLAN
Yrd.Doç.Dr. Ramazan Kemal HAYKIRAN
Yrd.Doç.Dr. Ali BİLGENOĞLU
Arş. Gör. Muhittin ÇEKEN
Arş. Gör. Ali Emre DİNGİL

Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları
Aydın, 2017

ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ YAYINI: 58
Tüm hakları saklıdır.

KİTABIN ADI
ULUSLARARASI DARBE SEMPOZYUMU / CİLT 1

EDİTÖRLER
Yrd.Doç. Dr. Mustafa ASLAN
Yrd.Doç. Dr. Ramazan Kemal HAYKIRAN
Yrd.Doç. Dr. Ali BİLGENOĞLU
Arş. Gör. Muhittin ÇEKEN
Arş. Gör. Ali Emre DİNGİL

GRAFİK TASARIM
Kamil MERSİN
Emine DOĞAN
Ramazan GÜNEY

TAKIM NO : 978-975-8254-60-6 (Tk)
ISBN NO : 978-975-8254-61-3 (1.c)

Uluslararası Darbe Sempozyumu Adnan Menderes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi **17001** nolu proje tarafından desteklenmektedir.

Kitapta yer alan yazıların ilmi ve fikri sorumluluğu yazarlarına aittir.

ADRES
Merkez Kampüsü, Kepez Mevkii Efeler / AYDIN
Tel: +90 256 218 20 00
Fax: +90 256 214 66 87

BASKI
AYDIN TUNA MATBAACILIK SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
Ata Mh. 690 Sk. 2/B 09010 Efeler / AYDIN **Tel:** +90 256 231 17 77

SEMPOZYUM ONURSAL BAŞKANI
Prof. Dr. Cavit BİRCAN Adnan Menderes Üniversitesi Rektörü

BİLİM KURULU
Prof. Dr. Ahmad NAHMADOV - Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Bilal KEMİKLİ - Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Birol AKGÜN - Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof.Dr. Essam Mohamed Abdelshafy ABDELWAHAB - Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Fatma Neval GENÇ - Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÇELİK - Anka Teknoloji Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Erdemir GÜNDOĞMUŞ - Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Milton LAHUERTA - Sao Paulo Devlet Üniversitesi
Prof. Dr. Muzaffer DEMİR - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Namık AÇIKGÖZ - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Rogerio Baptistini MENDES - Mackenzie Üniversitesi
Prof. Dr. Salih YILMAZ - Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman İNAN - Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Talip KABADAYI - Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Turan GÖKÇE - İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. İ. Yaşar HACISALİHOĞLU - İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi Rektörü
Prof. Dr. Yücel BOZDAĞLIOĞLU - Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Cihan ÖZGÜN - Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN - Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Hüseyin ÜRETEN - Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ali BİLGENOĞLU - Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ceyhune HÜSEYNOVA - Sumqayıt Devlet Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hossein Asgar POUR - Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet BAŞARAN - Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mohammed KURDI - Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Tuncay Ercan SEPETÇİOĞLU - Adnan Menderes Üniversitesi
Dr. Eduardo S. BARCESAT - Buenos Aires Üniversitesi
Dr. Oec. Aina DOBELE - Letonya Ziraat Üniversitesi
Dr. Oec. Andra ZVIRBULE - Letonya Ziraat Üniversitesi
Eleftherios GIOVANIS - Adnan Menderes Üniversitesi
Osman SOFTIC - Bosna Hersek Boşnak Sanat ve Bilimler Akademisi
Rafael Marchesan TAUIL - Sao Carlos Federal Üniversitesi
Violeta KAMANTAUSKIEE - Kaunas Koleji

DÜZENLEME KURULU BAŞKANI
Yrd.Doç. Dr. Mustafa ASLAN

DÜZENLEME KURULU
Yrd.Doç.Dr. Ramazan Kemal HAYKIRAN
Yrd.Doç.Dr. Ali BİLGENOĞLU
Arş.Gör. Muhittin ÇEKEN
Uzm. Öncel SENCERMAN
Mustafa ALP

SEKRETERYA
İpek YÜKSEL
Sümeyra ERYILMAZ

Recep Tayyip Erdoğan
Cumhurbaşkanı

Cumhurbaşkanımızın Önsözü

Cumhuriyetimizin banisi Gazi Mustafa Kemal Atatürk, 23 Nisan 1920'den itibaren milli iradeye yaptığı güçlü vurguyla, ülkenin geleceğini halkın tercihlerinin belirleyeceğini belirtmiş, dolayısıyla demokrasiyi işaret etmiştir.

Ancak, halkı mümeyyiz olarak kabul etmeyen bir takım çevreler, her fırsatta demokratik cumhuriyetin karşısına vesayet yönetimini ikame etmeye çalışmışlardır.

Milletimizin değerlerini, tarihini, kültürünü ve tercihlerini küçümseyen bu çevreler, gücün, yetkinin ve iradenin halkta olmasına tahammül gösteremeyerek, her fırsatta bu duruma müdahale etmişlerdir.

Tek parti dönemi, zaten başlı başına bir vesayet rejimidir.

Çok partili siyasi hayata geçişimizle birlikte 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti, milletin tercihine ve teveccühüne dayalı bir yönetim tecrübesini ülkemize kazandırmıştır.

Maalesef, 27 Mayıs 1960 darbesiyle bu demokrasi ve kalkınma dönemi acı bir şekilde sona erdirilmiştir.

Hükümeti zorla devirenler bununla kalmamış, milli iradenin tecelligahı olan Meclis'i kapatmış, milletin temsilcilerini önce zindanlara atmış, sonra darağacına göndermişlerdir.

Yeniden demokratik sisteme dönülmesinin ardından da, hangi parti tarafından kurulursa kurulsun tüm hükümetler de, adeta vesayetin kuşatması altında faaliyet göstermiştir.

12 Mart muhtırası, bu çarpık düzeninin adeta bir kez daha tescili mahiyetindedir.

1980 darbesi ise, dünyanın yeni bir atılımın eşiğinde olduğu dönemde, adeta ülkemizin ayağına pranga vurulmak üzere tasarlanıp uygulanmıştır.

Bu durumu fark eden milletimizin rahmetli Özal'a verdiği destek, amacın tam olarak gerçekleşmesini engellemiş ise de, kaybettiğimiz altın kıymetindeki zamanı geri getirememiştir.

40 yılı aşan siyasi hayatımızda, darbe arayışlarının ve teşebbüslerinin ülkemizden hiç eksik olmadığına kendimiz de şahit olduk. 12 Eylül darbesini, 28 Şubat post modern darbesini, 27 Nisan bildirisini ve en son 15 Temmuz darbe girişimini bizzat yaşayan birisi olarak, bu gerçeği çok iyi biliyoruz.

Özellikle 15 Temmuz, ülkenin yönetimiyle birlikte milletimizin istiklalini ve istikbalini de hedef alması sebebiyle, darbelerin ve darbe teşebbüslerinin en alçağı olarak tarihimize geçmiştir.

Ancak, bu şer teşebbüs, çok hayırlı bir sonuca vesile olmuştur.

Türk Milleti, 15 Temmuz'da gösterdiği büyük kahramanlıkla, ülkemizde darbeler döneminin artık sona erdiğini tüm dünyaya ilan etmiştir.

Siyaset ve demokrasi yanında ekonomiden diplomasiye her alanda ülkemize ağır maliyetleri olan darbelere karşı milletimizin ortaya koyduğu direniş iradesi, cumhuriyet tarihi boyunca defalarca maruz kaldığımız bir senaryonun yırtılıp atılışının adıdır.

Nitekim, yakın tarihimizin geleceğimiz bakımından kritik öneme sahip en büyük hamlelerini 15 Temmuz'un ardından gerçekleştirmeye başladık.

Bu vesileyle, terörle mücadelede, sınır ötesi operasyonlarımızda ve 15 Temmuz'da verdiğimiz tüm şehitlerimize Allah'tan rahmet diliyor, gazilerimize sıhhat ve afiyet temenni ediyorum.

Ülke ve millet olarak neredeyse 70 yıldır yaşadığımız darbeler dönemi, tüm yönleriyle araştırılmayı, değerlendirilmeyi, geleceğe matuf dersler çıkartılmayı ziyadesiyle hak ediyor.

Adnan Menderes Üniversitemizin düzenlediği uluslararası sempozyumu, işte bu doğrultuda atılmış önemli bir adım olarak görüyorum.

Rektörümüz başta olmak üzere, sempozyumun düzenlenmesinde ve kitabının hazırlanmasında emeği geçen herkesi tebrik ediyorum.

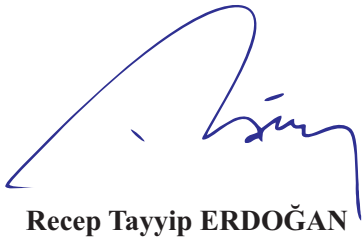

Recep Tayyip ERDOĞAN
Türkiye Cumhurbaşkanı

İki yüz yılı aşkın bir geçmişe sahip olan modernleşme tarihimiz içerik açısından bakıldığında kendine has özelliklere sahip bir demokratikleşme süreci olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanzimat döneminden itibaren kurumsal ve bürokratik olarak başlayan söz konusu süreç, 1876 Kanun-i Esasi'si ile ilk defa anayasal boyut kazanmış; Osmanlı-Türk modernleşmesi parlamento ve seçim kavramları ile demokratik bir içerik kazandırılmaya çalışılmıştır. İlk defa tecrübe edilen bu yeni sistem bir müddet devam eden kesintinin ardından 1908 II. Meşrutiyet'i ile yeniden ivme kazanmış; siyasal partiler, sivil toplum örgütlerinin ilk örnekleri, basın-yayın faaliyetlerinin çeşitlenmesi ile çok daha renkli ve çoğulcu bir hal almıştır. Türk demokrasi tarihi adına adeta bir laboratuvar vazifesi gören bu dönem, I. Dünya Savaşı ertesinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne demokrasi ve hukuk devleti adına zengin bir tarihsel birikimi miras bırakmıştır. Cumhuriyet döneminde ise son dönem Osmanlı tecrübesinden tevarüs edilen parlamento, iktidar-muhalefet, siyasal partiler, seçim, propaganda, matbuat ve sivil toplum örgütlenmesi birikimi bilhassa tek parti döneminin sona ermesiyle birlikte 1946'dan itibaren çok partili siyasal hayata geçişin toplumsal ve düşünsel temellerini oluşturmuştur.

Her bir toplumsal yeniliğin tabiatında var olan arızalar Türk demokrasi tarihinin bu topraklarda yaşadığı kurumsallaşma sürecinde de kendisini göstermiştir. Hiç kuşku yok ki bunlar arasında en önemlilerinden bir tanesi belli dönemlerde karşı karşıya kalınan askeri müdahaleler; nam-ı diğer darbelerdir. 27 Mayıs 1960'ta Demokrat Parti ve Başbakan Adnan Menderes iktidarına son veren askeri darbe ile başlayan mezkûr süreç, 12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 Darbesi, 28 Şubat 1997 Post-Modern Darbesi, 27 Nisan 2007 e-Muhtırası ve nihayet 15 Temmuz

2016 hain darbe girişimi ile devam etmiştir. 1960'tan 2016'ya kadar geçen 56 yıllık zaman zarfında yaşanan bu müdahaleler yalnızca Türk demokrasisinin gelişimini akamete uğratmakla kalmamış; aynı zamanda politik, sosyo-ekonomik ve psikolojik geriye gidişlerin yaşanmasına; Türk toplumunun farklı açılardan topyekûn bedel ödemesine sebep olmuştur. Belli aralıklarla gerçekleşen bu müdahaleler neticesinde Türk siyasal hayatı her seferinde bir kez daha demokratik yaşamın en önemli sağlık işaretleri olan hukuk devleti anlayışından, siyasal bağlamda sıhhatli bir iktidar-muhalefet mücadelesinin gelişiminden, birey-devlet ve sivil-asker ilişkilerinin olağanlaşmasından, müzakere anlayışından, seçimle iktidara gelip seçimle iktidardan inme zihniyetinin içselleştirilmesinden uzaklaştırılmıştır. Gerçekleşen her müdahalenin ardından yaşanan toplumsal ve bürokratik normalleşme süreçleri yeni bir müdahale ile bir kez daha darbe almış; her seferinde yenilenme çok daha zorlu koşullarda gerçekleşmek durumunda kalmıştır. Tüm bu sürece bugünden dönüp bakıldığında söz konusu darbelerin Türkiye Cumhuriyeti'nin kalkınmasına, muasır medeniyetler seviyesinin üzerine çıkmasına nasıl ket vurduğu ve dahası Türk milletine siyasal, ekonomik, toplumsal ve psikolojik ne denli büyük maliyetinin olduğu bugün bir kez daha üzüntüyle müşahede edilmektedir.

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin doğrudan muhatabı olan merhum Başvekilimiz Adnan Menderes'in ismini onurla taşıyan bizler, Adnan Menderes Üniversitesi olarak omuzlarımızda taşıdığımız sorumluluğun bir gereği olarak her zaman milletin egemenliğinden yana taraf olmuş, meşruiyetin savunucusu olmayı kendimize bir vazife edinmiş bir üniversiteyiz. 15 Temmuz 2016'da Türk milletinin özgür iradesine karşı gerçekleşen hain darbe girişimi sırasında da merhum Menderes'in ifadesiyle "Söz milletindir" dedik; tereddütsüz bir şekilde demokrasiden ve hukukun üstünlüğünden yana taraf olduk. Bu önemli toplumsal görevimizin yanı sıra akademik sorumluluğumuz gereği Türk demokrasisini ve darbeler meselesini bu vesileyle masaya yatırmaya karar verdik ve bu bağlamda 26-28 Mayıs 2017 tarihinde Üniversitemizde "27 Mayıs 1960'tan 15 Temmuz 2016'ya Darbeler: Geçmişten Günümüze Darbe Olgusu ve Millet Egemenliği Kültürü Sempozyumu" düzenledik. Yerli ve yabancı pek çok misafir konuşmacının yanı sıra yurt içi ve dışından pek çok akademisyenin tebliğleriyle katıldığı son derece aktif ve dinamik geçen bu sempozyum boyunca demokrasi ve darbeler meselesini siyasal, ekonomik, kültürel ve diplomatik boyutlarıyla inceleme ve tartışma fırsatı edindik. Üniversitemizin düzenlemiş olduğu bu sempozyumda sunulan bildirilerin bir araya getirildiği elinizde tuttuğunuz bu eserin bundan sonra bu alanda yapılacak olan araştırma ve çalışmalara bir kılavuz eser olarak hizmet etmesi ve Türk akademi dünyasına ışık tutması en büyük dileğimizdir.

Saygılarımla

Prof. Dr. Cavit BİRCAN
Adnan Menderes Üniversitesi Rektörü

Millet iradesini ve egemenliğini hiçe sayarak, yönetimi kısmen ya da tamamen ele geçirmeye çalışmak olarak tanımlanan darbe, bireyde ve toplumsal hafızada derin izler bırakmaktadır. Özellikle 15 Temmuz'dan sonra başta üniversitelerimiz olmak üzere, çeşitli kurum ve kuruluşlarda, "darbe" üzerine konferans, seminer ve toplantılar düzenlenmektedir. Bu toplantıların amacı, yaşanan toplumsal travmayı en az hasar ile atlatabilmek, darbenin izlerini silebilmektir. Cumhuriyet tarihine bakıldığında neredeyse her on yılda bir karşılaştığımız darbelerin ve darbe kültürünün ortadan kalkması için çalışmalar yapılmalı, bilimsel metot ve uygulamaları kullanarak daha kalıcı ve etkisi daha uzun süren faaliyetler planlanmalıdır. Milletin her bir ferdi, devletin her kurumu gibi üniversitelere ve ülkenin entelektüel aklı olarak nitelendirilebilecek akademisyenlere de bu çerçevede görevler düşmektedir. 27 Mayıs 1960 darbesinin yıl dönümünde Üniversitemizde gerçekleştirdiğimiz (26-27-28 Mayıs) kısa adıyla Uluslararası Darbe Sempozyumu söz konusu bu açığı kapatmak üzere düzenlenmiştir.

Merhum Başbakanımız Adnan Menderes'ten bugüne kadar neredeyse her on yılda bir darbelerle sınanan bir milletin fertleri olarak, 15 Temmuz 2016 gecesini iyi okumalı, gelecek nesillere iyi anlatmalı, darbelerin ulusal ve uluslararası boyutlarının gün yüzüne çıkarılmasına destek vermeliyiz. Bu amaçla belki de ülkemizde ilk defa vesayetçi anlayışı ve darbe kültürünü üniversite amfilerinde tartışmaya açtık. Yakın dönemde üniversite amfilerinden orduyu göreve çağırarak siyasete/siyasetçiye ayar veren ve sürekli demokrasimizi yaralayan sesler yükselirken, artık **"Yeter, söz de karar da milletindir"** seslerinin gür bir seda ile yükselmesi umut vericidir. Düzenlediğimiz bu Uluslararası Sempozyum, gençliği ve geleceği fikri olarak inşa edecek akademisyenlerin umuduna bir umut eklemesi bakımından önemlidir.

Ülkemiz için böylesine kritik ve hassas bir konuyu akademik bakış açısıyla ele alırken yoğun ve titiz bir çalışma yürütmeye gayret ettik. Türkiye başta olmak üzere, Mısır, Brezilya, Azerbaycan, Kırgızistan'dan ulusal ve uluslararası düzeyde 50 farklı üniversiteden, çok sayıda farklı alanlardan birçok akademisyenden 200'ü aşkın akademik bildiri başvurusu aldık. Sempozyum Bilim Kurulu'nun yaptığı inceleme ve değerlendirmeler sonunda 154 bildiri, akademik platformda sunulmaya değer görüldü. Siyasetten ekonomiye, tarihten felsefeye, sosyolojiden psikolojiye, ziraattan mühendisliğe, ilahiyattan iletişim bilimlerine kadar farklı disiplinlere mensup akademisyenlerin darbe olgusunu merkeze alarak yaptıkları çalışmalarda renkli ve özgün bildiriler dikkati çekti. Yine ülkemizin önemli siyaset adamları, akademisyenleri, köşe yazarları, gazete genel yayın yönetmenleri, sivil toplum kuruluşlarının önemli temsilcileri davetimize iştirak ederek özel oturumlar ve panellerle darbeler konusundaki fikirlerini bu vesileyle kamuoyu ile paylaştılar.

Sempozyumumuza katılarak konuyla alakalı bilgi birikimini aktaran değerli konuklarımıza, akademik bildiriler sunan akademisyenlere ve bizleri kırmayarak bu önemli organizasyona teşrif eden; başta Merhum Başbakan Adnan Menderes'in gelini ve Türk siyasal tarihimizde çok önemli bir yeri olan merhum Aydın Menderes'in muhterem eşleri Ümran Menderes hanımefendiye, 28 Şubat sürecini bir lise öğrencisi olarak yaşamış bir genç olarak hepimizin umudu, onurlu ve dik duruşu ile mücadelenin simgeleşen ismi saygıdeğer Merve Kavakçı hanımefendiye ve 15 Temmuz'u bir destana çeviren, **"Kim var!" diye seslenilince, sağına ve soluna bakınmadan, fert fert "ben varım!"** cevabını vererek sokaklara çıkan milyonlar adına, o günün kahramanlarından 15 Temmuz Şehit ve Gaziler Derneği yöneticilerine ve şehidimiz Ömer Halisdemir'in yakınlarına özellikle teşekkür etmek isterim.

Sempozyumumuz çok büyük bir ekiple, gece gündüz çalışarak hayata geçti. Darbeleri akademik ortamlarda tartışma fikrini ortaya attığımız ilk toplantılardan bugüne, başta fikir ve deneyimleri ile yol gösteren hocalarımıza, akademik bildirileri tek tek değerlendiren Sempozyum Bilim Kurulu'na, sempozyum günü panel ve özel oturumlarımız dışında eş zamanlı sunumların yapıldığı yedi ayrı salonda büyük bir özveri ile çalışan Üniversitemiz çalışanlarına ve öğrencilerine, sempozyumu sahiplenmelerinden dolayı teşekkür ediyorum.

Yrd.Doç.Dr. Mustafa ASLAN
Sempozyum Düzenleme
Kurulu Başkanı

uluslararası
darbe
SEMPOZYUMU
26-27-28 MAYIS 2017
26-27-28 MAY 2017 | 26-27-28 ممكن ان 2017

CUMHURBAŞKANI SUNUŞ _____ IV

REKTÖR SUNUŞ _____ VIII

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU BAŞKANI SUNUŞ _____ X

İÇİNDEKİLER _____ XIV

BİLDİRİLER

CİLT 1 _____ 1

CİLT 2 _____ 501

CİLT 3 _____ 1001

İÇİNDEKİLER

AK PARTİ DÖNEMİ ve 15 TEMMUZ ASKERİ DARBE GİRİŞİMİNİN EKONOMİ POLİTİĞİ..... 1
Yrd. Doç. Dr. Abdunnur YILDIZ
Arş. Gör. Haluk YAMAN
Arş. Gör. Ahmet KÖSTEKÇİ

TURKEY AND THE MEDIA: A HISTORICAL 15TH JULY'S ROLE BEHIND THE COUP ATTEMPT..... 33
Abdur Rahman FUAD

27 MAYIS MAĞDURU BİR DEMOKRAT ŞAİR ve YAZAR: MEHMET SÜLEYMAN TEYMUROĞLU HAYATI VE ESERLERİ..... 41
Prof. Dr. Âdem CEYHAN

DARBE OLGUSUNUN YÖNETSEL BOYUTU: KAMU ÖRGÜTLENMESİ BAĞLAMINDA KAVRAMSAL BİR TARTIŞMA..... 89
Yrd. Doç. Dr. Ahmet BARBAK

TÜRKİYE'DE EKONOMİK STABİLİTE ve DARBELER..... 115
Dr. Ahmet Salih İKİZ

TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI DARBE VE MUHTIRA DÖNEMLERİNİN MAKRO EKONOMİYE ETKİLERİNİN ANALİZİ..... 129
Yrd.Doç. Dr. Ahmet ÜNLÜ
Prof. Dr. Mehmet E. GÜNDOĞMUŞ

15 TEHMUZ DARBE GİRİŞİMİNİN PSKOLOJİK KAZANIMLARI..... 145
Öğr. Gör. Ali ALU

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ SONRASI YEREL BASIN GÜNDEMİ: AYDIN İLİ ÖRNEĞİ..... 155
Arş. Gör. Ali Emre DİNGİL
Aynur ÇAM

2013-2016 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'DE GERÇEKLEŞEN DARBE GİRİŞİMLERİNİN TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ..... 177
Araş. Gör. Ali KÖSTEPEN

TÜRKİYE'DE DARBELER, EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER VE DEMOKRASİ..... 189
Doç. Dr.Aslı YENİPAZARLI

TÜRKİYE'DE ORDU VE SİYASET İLİŞKİLERİ..... 211
Yrd. Doç. Dr. Atakan HATİPOĞLU

1960 DARBESİNİN MEDYADA YANSIMALARI VE BU YANSIMALARIN HASAN POLATKAN'IN AİLESİ ÜZERİNE ETKİLERİ;..... 235
Dr. Atiye EMİROĞLU

12 EYLÜL 1980 DARBESİNİN TÜRK BASININA YANSIMASI..... 251
Okt. Banu BERBER BABALIK

YASSI ADA'DA BİR MUĞLALI: TURGUT TOPALOĞLU..... 269
Prof.Dr. Bayram AKÇA

OSMANLI DEVLETİNDE İKTİDARIN SINIRLARINI ÇİZEN BİR GÜÇ OLARAK YENİÇERİ OCAĞI 277
Yrd. Doç. Dr. Bülent ÇELİK

İNGİLTERE DESTEKLİ BİR ASKERİ MÜDAHALE: İRAN'IN SON TÜRK İKTİDARI KAÇARLARA YAPILAN 1921 DARBESİ 293
Arş. Gör. Cem UNCU

PROPAGANDA: 27 MAYIS DARBESİNİ MEŞRULAŞTIRMA ÇALIŞMALARI 307
Doç.Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN

27 MAYIS 1960 DARBESİ VE BASINDAKİ YANSIMALARI 329
Yrd. Doç. Dr. Ebru GENÇALP

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ ÇERÇEVESİNDE DİJİTAL DİPLOMASİNİN KULLANIMI 349
Yrd. Doç. Dr. Ekrem Yaşar AKÇAY

DOES DEMOCRACY CAUSE GROWTH AND REDUCES INEQUALITY OR POVERTY CAUSES DICTATORSHIPS? 367
Dr. Eleftherios GIOVANIS
Yrd. Doç. Dr. Oznur OZDAMAR

ULUSLARARASI HUKUKTA DARBE SONRASI HÜKÜMETLERİN TANINMASI: KURALLAR ve UYGULAMALAR 393
Dr. Elvan ÖZ ÇOKİŞLER

MODERNLEŞMENİN GETİRDİĞİ TEPKİ Mİ? KULELİ VAKASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME 411
Arş. Gör. Emre KURT
Arş. Gör. Hikmet MENGÜASLAN

1960 DARBESİ SONRASI YEREL BASINDA ALGI YÖNETİMİNE BİR ÖRNEK: İNKILÂBIN SESİ GAZETESİ 431
Yrd. Doç. Dr. Erdem YAVUZ

HATIRALAR IŞIĞINDA TALAT AYDEMİR'İN DARBE GİRİŞİMLERİ 449
Arş. Gör. Fatih ÖZEN

CEMAAT KAVRAMI EKSENİNDE 15 TEMMUZ'UN SOSYOLOJİK ANALİZİ 465
Öğr. Gör. Fatih TOLGA

15 TEMMUZ 2016 DARBE GİRİŞİMİ VE TÜRK TOPLUMU 485
Doç. Dr. Hüseyin KOÇAK
Fatma Zehra DURNA

AK PARTİ DÖNEMİ ve 15 TEMMUZ ASKERİ DARBE GİRİŞİMİNİN EKONOMİ POLİTİĞİ

Yrd. Doç. Dr. Abdunnur YILDIZ
Arş. Gör. Haluk YAMAN
Arş. Gör. Ahmet KÖSTEKÇİ

ÖZET

3 Kasım 2002'de yapılan genel seçimler ile iktidar olan Adalet ve Kalkınma Partisi, Türkiye'de uzun bir süre yaşanacak olan siyasi ve ekonomik istikrarın başlangıç temellerini oluşturmuştur. Nitekim Adalet ve Kalkınma Partisi, 2007 ve 2011 yıllarında yapılan genel seçimlerde de oylarını arttırmak suretiyle tek başına iktidar olmayı başarmıştır. Ancak 7 Haziran 2015'te yapılan seçimlerde % 40.87 oranında oy almasına karşın tek başına iktidar olmak için yeterli çoğunluğa ulaşamayan Adalet ve Kalkınma Partisi, 1 Kasım 2015 tarihinde yapılan erken seçimle birlikte % 49.5 oranında bir oy alarak 317 milletvekili ile tekrar iktidar olmayı başarmıştır. Dolayısıyla 7 Haziran-1 Kasım 2015 arası 6 aylık bir dönem hariç olmak üzere Adalet ve Kalkınma Partisi tek başına 15 yıl iktidar olmayı başarmıştır. Bu başarının altında yatan temel nedenlere bakıldığında, 2002 öncesi siyasi ve iktisadi istikrarsızlıklar nedeniyle toplumun içinde bulunduğu bunalım dönemlerinin karşımıza çıktığı görülebilmektedir. Dolayısıyla Ak Partinin tek başına iktidar dönemlerinin yaşanmaya başladığı 2002 sonrası Türkiye'sinde denklem değişmiş, daha güçlü siyasi irade, beraberinde mali ve ekonomik göstergelerde iyileşmeleri getirmiş ve bu iktisadi istikrarın teminatı olmuştur. Ancak yaşanan siyasi ve iktisadi istikrar ortamının daha güçlü bir Türkiye yaratmış olması, gerek iç ve

gerekse dış güçlerin, Türkiye üzerinde karanlık operasyon yapmalarını kaçınılmaz kılmıştır. Bu bağlamda 2013 yılında, Türkiye geleceğinin teminatı olan siyasi ve iktisadi istikrarın baltalanması amacıyla ilk operasyon, gezi parkı olaylarıyla yapılmak istenmiştir. Sonuç alınamaması neticesinde aynı yılın son ayında hükümeti devirmeye yönelik emniyet-yargı ayağının kullanılması suretiyle 17-25 Aralık operasyonları başlatılmış ve siyasi iktidarın meşruiyeti bitirilmek istenmiştir. Bu girişimden de sonuç alamayan karanlık güçler ve karanlık güçlerin ülke içindeki maşası olan Fetullahçı Terör Örgütü mensupları (FETÖ), 15 Temmuz 2016'da bir darbe girişimi ile siyasi iktidarı devirmek istemiştir. Ancak FETÖ mensuplarınca demokrasinin askıya alınmasını amaçlayan hain darbe girişimi, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından yapılan çağrı ile meydanları dolduran Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşlarınca engellenmiş ve böylece darbe girişimi başarısız kılınmıştır. Bu bağlamda ilgili çalışma, 2002 sonrası dönemde siyasi istikrarın sağlanmasına bağlı olarak yaşanan ekonomik istikrar ve daha güçlü bir Türkiye için elde edilen başarıların engellenmesine ilişkin yapılan operasyonların ve girişimlerin, ekonomik politiğin değerlendirilmesine odaklanmıştır. Bu kapsamda, 2002 sonrası dönemde elde edilen siyasi ve ekonomik başarılarla beraber, bu başarıların engellenmesine ilişkin yapılan operasyonların neden olduğu maliyetler analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, Ak Parti Dönemi, 15 Temmuz Darbe Girişimi, Ekonomi, Fetullahçı Terör Örgütü, Askeri Vesayet.*

THE ERA of JUSTICE and DEVELOPMENT PARTY and THE POLITICAL ECONOMY of ATTEMPTED COUP on 15 JULY

ABSTRACT

Justice and Development Party (Adalet ve Kalkınma Partisi) that came to power after parliamentary elections, held on 3 November 2002, has underlied the begining of long-lasted economic and political stability. The Justice and Development Party thusly won the elections in 2007 and 2011 while coming to power alone and increasing the votes and its popularity. The party however was not able to achieve working majority to come to power alone, even with 40.87% of votes, in 7 June 2015 elections and it eventually took 49.5% of the votes and reserved 317 places in the parliament as only winner of snap elections which was held on 1 November 2015. Hence it has successfully been ruling party for 15 years with the only exception of the 6 months period between 7 June and 1 November. Turbulent environment in the society

due to political and economic instabilities before 2002 was the main reason under this success.. Things then changed in Turkey after 2002, with the ruling Justice and Development Party, as stronger political will which also triggered fiscal and economic improvements and so that the assurance of economic stability. It was however inevitable to be exposed to dirty operations by both internal and external forces as the political and economic stability environment led to more powerful Turkey. The very first one in this context was Gezi Park demonstrations in 2013 in order to chop this stability which is the assurance of the country's future. The legitimacy of political power was wanted as delegitimized through 17-25 December operations in the same year by using branches of judiciary against the government after failed attempt in Gezi Park. The shadowy forces and its extention, Fettulah Gulen terrorist organization (FETO), that got no result even after those operations in December 2013, strived to overthrow the political power through attempted coup on 15 July 2016. The flagitious attempted coup by FETO, aimed to disrupt the function of democracy, was warded off by turkish citizens who went out and occupied the streets after Recep Tayyip Erdogan called for standing against it. This study hence is focused on the examination of political economy and attempts for hindering economic stability and successes on the way of stronger Turkey depending upon political stability after 2002. Within this framework, it is going to be analyzed the economic and political achievements after 2002 as well as the costs stemmed from the flagitious attempts by the aim of hampering those successful achievements.

Keywords: *Turkey, The Era of Justice and Development Party, July 15 Failed Coup, Economy, Fethullah Terrorist Organisation, Military Domination.*

GİRİŞ

Cumhuriyetin kurulmasını takiben başlayan ve 1946 yılına kadar devam tek partili siyasi yönetim sürecinde askeri darbeye ilişkin bir plan veya girişim yaşanmamıştır. Ancak 1950 yılında yapılan seçimle çok partili siyasi yönetim sürecine girilmesi ile birlikte gerek askeri darbeler ve gerekse de hükümetlerin istifası ile sonuçlanan askeri muhtıralar Türkiye Cumhuriyeti tarihinden eksik olmamıştır. Yaşanılan askeri darbeler ve muhtıralar ile birlikte sadece demokrasi süreçleri askıya alınmamış aynı zamanda siyasi irade üzerinde askeri bir vesayet oluşturulmak istenmiştir.

14 Mayıs 1950'de yapılan seçimle birlikte Demokrat Parti, mecliste büyük bir çoğunluğu yakalamış ve tek başına iktidar olmuştur. Türkiye siyasi tarihinde demokratikleşme adına yaşanan önemli bir süreç olan bu gelişme ne yazık ki 27 Mayıs 1960 darbesi ile kesintiye uğratılmış ve böylece siyasi idare üzerindeki askeri vesayetin temelleri de atılmıştır. Nitekim 27 Mayıs 1960 darbesi ile demokrasinin kesintiye uğratılması suretiyle oluşturulan askeri vesayet, 1971 ile 1997 yıllarında yapılan muhtıralar ve 1980'de yapılan darbe ile daha da sistematikleştirilmiştir.

Siyasi irade üzerinde askeri vesayet oluşturulmak amacıyla gerçekleştirilen askeri darbe ve muhtıraların teorik temellerine bakıldığında, gerek askeri darbe gerekse hükümetleri istifaya götüren muhtıraların, siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar sonucu yapıldıkları, askeri erkân tarafından öne sürülmüştür. Ancak öne sürülen bu argümanın, tartışma konusu olduğu ve üzerinde ciddi değerlendirme ve analiz yapılması gerektiği de bir gerçektir. Çünkü Türkiye'de yapılan her askeri darbe sonrasında askeri yönetimce dile getirilen ve askeri darbeler için haklı bir neden gibi gösterilen siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar, askeri darbe sonrasında daha da derinleşmiştir. Dolayısıyla askeri yönetimce siyasi iradenin askıya alınmasının, iktisadi ve siyasi istikrarsızlıklara karşı bir mücadele yolu olmadığını belirtmek mümkündür. Bunun en önemli göstergesi ise 1950 seçimleriyle birlikte askeri darbe söylentilerinin Ankara kulislerinde konuşulmaya başlanmış olmasıdır. Nitekim seçimlerden birkaç ay önce dönemin birinci ordu komutanı olan Asım Tınaztepe, çok partili siyasi yönetim sürecinden duyduğu rahatsızlığı İnönü'ye iletmiştir. Ayrıca 14 Mayıs 1950'de seçimin yapıldığı günün akşamı, komutanların İnönü'ye çıkarak bir emrinin olup olmadığını sormaları ve yapılan seçimlerin iptal edilme isteğine ilişkin dört üst rütbeli komutanın görüş bildirmeleri[1], Türkiye siyasi hayatında yapılan darbelerin aslında ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar sonucu yapılmadığını destekler niteliktedir. Bununla birlikte yakın zamanda meydana gelen ve Fetullahçı Terör Örgütü mensuplarınca gerçekleştirilmek

1 ERDEM, Berk vd., (2014), 27 Mayıs 1960 Darbesi Raporu, http://www.academia.edu/5403733/27_MAYIS_1960_DARBES%C4%B0_RAPORU (Erişim Tarihi: 02.03.2017).

istenen 15 Temmuz Askeri Darbe girişiminin teorik temellerine bakıldığında, askeri darbenin nedeninin siyasi ve iktisadi istikrarsızlık olmadığı da anlaşılmaktadır. Çünkü 2002 yılından önce yaşanan siyasi ve iktisadi istikrarsızlıklar sonucu toplumsal bir bunalımın yaşandığı Türkiye'de, 2002 sonrası dönemde Adalet ve Kalkınma Partisi ile siyasi istikrar sağlanmış ve bu istikrar kısa süre içerisinde ekonomik istikrarı da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla yaşanan bu olumlu gelişmeler, daha güçlü bir Türkiye'nin teminatını oluşturmuştur. Ancak yaşanan bu olumlu gelişmeler sonucu elde edilen başarılar gerek iç ve gerekse dış güçler tarafından çeşitli girişimlerle engellenmek istenmiştir. Bu nedenle çalışmada, 2002 öncesine atıfta bulunularak, 2002 sonrası Türkiye'sinde elde edilen siyasi ve iktisadi başarılar ile bu başarıları engellemeye yönelik girişimler değerlendirilecektir.

1. 2002 Öncesi Ve Sonrası Döneme İlişkin Çeşitli Ekonomik ve Mali Göstergeler

Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçiş ile birlikte 1950'de önemli bir gelişme olarak nitelendirilen Demokrat Partinin iktidara gelmesi, siyasi, ekonomik ve sosyal birtakım gelişmeleri beraberinde getirmiştir[2]. Bu gelişme sonuçlarına bakıldığında ise halkın, toplum sahnesinde seyirci değil, artık birer aktör oldukları ve siyasi iktidarın halkın ekonomik ve sosyal istekleri karşısında kayıtsız kalmadıkları[3] ve bu nedenle Türkiye'de bir normalleşme sürecinin başladığı görülmüştür. Ancak bu normalleşme ve demokratikleşme süreci, 1960'ta yapılan askeri darbe ile kesintiye uğratılmıştır. Akabinde yapılan 12 Mart 1971 tarihli muhtıra ve 12 Eylül 1980 tarihli darbe ile birlikte Türkiye'de demokratikleşme eğilimleri tekrar engellenmiştir.

1983 yılında Turgut Özal'ın başbakan olmasıyla birlikte Menderes'ten sonra siyasi ve ekonomik anlamda normalleşme hareketlerinin tekrar başladığı görülmüştür. Ancak Özal'ın 1989'da Cumhurbaşkanı olmasıyla elde elden başarı ve normalleşme süreci, 1990'lı yılların başından itibaren yerini siyasi ve iktisadi krizlere bırakmıştır. Nitekim 1990-2002 arası dönemde 11 hükümet kurulmuş ve bu hükümetlerde 6 farklı başbakan görev yapmıştır. Ayrıca demokrasiye balans ayarı vermek iddiasıyla başlatılan 28 Şubat 1997 Post-Modern darbe süreci[4] ile toplumda bir ayrıştırma politikası yürütülmüş ve mevcut siyasi ve ekonomik krizler daha da derinleşmiştir.

---

2 ÖNDER, Meltem, (2014), "1960 Darbesi Sürecinde Akis Dergisi", Çağdaş Türkiye **Tarihi Araştırmaları Dergisi,** XIV(28), s. 257.

3 BORATAV, Korkut, (2015), "Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009", İmge Kitabevi, 20. Baskı, Ankara, s. 95-96.

4 ÜNAY, Sadık ve DİLEK, Şerif, (2017), "15 Temmuz: Başarısız Bir Darbe Girişiminin Ekonomi Politiği", **Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı,** Sayı: 184, s. 8.

Genel itibariyle bakıldığında, 2002 öncesi dönemde kendisini her fırsatta demokrasi ve cumhuriyetin bekçisi olarak gören askeri erkânın, Türkiye'nin siyasi, sosyal ve ekonomik gelişimine engel olduğu görülmüştür. Ayrıca siyasi ve iktisadi istikrarsızlıklar bahane gösterilerek yapılan askeri darbe ve muhtıralarla siyasi irade, askeri vesayet kontrolünde tutulmuştur. Bu nedenle siyasilerin asli görevi olan siyasi ve iktisadi istikrarsızlıklarla mücadele ve toplumsal refahı arttırıcı yapısal reform uygulamaları sekteye uğratılmıştır. Dolayısıyla uzun yıllar boyunca siyasi irade üzerinde oluşturulan askeri vesayet, Türkiye'de ekonomik büyüme ve kalkınmayı engellemiştir. Nitekim bu hususta yapılan çalışmalarda, askeri vesayetin varlığının "uzun dönemde" ülkelerde kişi başına düşen geliri azalttığı ve ülkelerin kalkınma performanslarını olumsuz yönde etkilediği sonucuna varılmıştır[5]. Bu nedenle kötü ekonomik performans ve iktisadi istikrarsızlık nedeni ile yapıldığı belirtilen askeri darbelerin ve oluşturulan askeri vesayetin, ekonomik performansı düşürdüğü ve ekonomik krizleri daha da derinleştirdiği bir gerçektir. Bu bağlamda, askeri vesayetin Adalet ve Kalkınma Partisi İktidarları dönemine kadar yoğun bir şekilde hissedildiği 2002 öncesine ait çeşitli mali ve ekonomik göstergeler ile yanı sıra 2002 sonrası döneme ilişkin ilgili göstergelerin karşılaştırmalı analizini yapmak, çalışmanın bütünlüğünü sağlayacak ve çalışmayı daha da anlaşılır kılacaktır. Tablo 1'de, Türkiye'de 1950-2016 yılları arasında farklı dönemlerde gerçekleşen ekonomik büyümenin ortalama değerleri verilmiştir.

Tablo 1: 1950-2016 Yılları Arasında Farklı Dönemlerde Gerçekleşen Ekonomik Büyüme (Dönem Ortalamaları)

Yıllar	Dönem	Ekonomik Büyüme (%)
1950-1960	Demokrat Parti Dönemi	6.7
1960-1961	Milli Birlik Komitesi Dönemi	2.3
1962-1965	Koalisyon Dönemleri	5.5
1965-1971	Adalet Partisi Dönemi	5.3
1971-1974	12 Mart Muhtırası Sonrası Dönem	5.4
1975-1980	Koalisyon Dönemleri	3.2
1980-1983	12 Eylül Askeri Darbe Hükümeti	2.7
1983-1991	Anavatan Partisi Dönemi	5.0
1992-1996	Koalisyon Dönemleri	4.54
1997-1999	28 Şubat Sonrası Koalisyon Dönemleri	2.4
1999-2002	Koalisyon Dönemleri	0.97
2002-2016	Ak Parti Dönemi	4.8

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Türkiye İstatistik Kurumu, YSK. İlgili Veriler Tarafımızca Derlenmiştir.

5 ÖZTÜRKLER, Harun, (2016), "Darbeler ve Ekonomi", **Ortadoğu Analiz,** 8(76), ss: 78-79.

Tablo 1'e bakıldığında, dönem itibariyle en yüksek düzeyde ekonomik büyümenin, ortalama % 6.7 ile Demokrat Parti döneminde gerçekleştiği görülmüştür. Ekonomik büyümeye ilişkin en düşük performansın 1999-2002 yılları arası koalisyon döneminde gerçekleştiği ilgili tabloda, 1971-1974 12 Mart Askeri Muhtırası dönem hariç olmak üzere 1960 ile 1980 darbeleri ve 28 Şubat 1997 Post-Modern darbesi dönemlerinde, ekonomik büyüme düşük düzeyde kalmıştır. Tablo 2'de 1950-2015 yılları arası GSYH'ya ($) ilişkin veriler ise aşağıda belirtildiği şekilde gerçekleşmiştir.

Tablo 2: 1950-2015 Yılları Arası GSYH Gelişimi (Milyon $)

Yıllar	GSYH	Yıllar	GSYH	Yıllar	GSYH
1950	6.723	1972	28.651	1994	176.955
1951	8.110	1973	36.081	1995	225.940
1952	9.318	1974	49.746	1996	243.411
1953	10.844	1975	62.226	1997	253.705
1954	11.073	1976	71.223	1998	270.946
1955	13.312	1977	81.467	1999	247.543
1956	15.358	1978	89.073	2000	265.384
1957	20.451	1979	108.837	2001	196.736
1958	24.382	1980	90.678	2002	230.494
1959	30.465	1981	94.641	2003	304.901
1960	19.318	1982	85.353	2004	390.386
1961	10.700	1983	81.133	2005	481.496
1962	12.424	1984	78.824	2006	526.429
1963	14.366	1985	89.26	2007	648.753
1964	15.271	1986	100.873	2008	742.094
1965	16.340	1987	115.096	2009	616.703
1966	19.403	1988	121.667	2010	731.608
1967	21.631	1989	142.635	2011	773.979
1968	24.196	1990	200.554	2012	786.282
1969	27.039	1991	200.501	2013	823.044
1970	25.306	1992	210.583	2014	800.107
1971	22.636	1993	238.377	2015	719.620

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Türkiye İstatistik Kurumu, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü verilerinden derlenmiştir.

Tablo 2'de yer alan GSYH'nın yıllar itibariyle gelişimine bakıldığında, 1950'de 6.723 milyar dolar olan GSYH'nın 1959'da 30.465 milyar dolara

çıktığı, 1960 darbesi ile birlikte 19.318'e ve 1961'de ise 10.700 milyar dolar seviyesine indiği görülmüştür. Ancak 1979 yılında 108 milyar dolar seviyesine çıkan GSYH, 1980 darbesi ile 90 milyar dolar seviyesine inmiştir. 1990'lı yıların başında 200 milyar dolar seviyesine ulaşan GSYH, 1994 krizi ile birlikte 176 milyar dolara kadar gerilemiştir. 2003 yılına kadar 200 milyar dolar düzeyinde seyreden GSYH, 2003'te 304 milyar dolar ve 2008'de 742 milyar dolar seviyesine çıkmıştır. 2013 yılında 823 milyar dolar ile en yüksek değere ulaşan GSYH'nın, 2015 yılında 719 milyar dolar seviyesine indiği gözlemlenmiştir. Askeri darbe dönemlerine ilişkin rakamlara bakıldığında ise genel olarak GSYH'nın 1960 ve 1980 darbeleri ve 1971 muhtırası dönemlerinde düşüşe geçtiği verilen rakamlardan anlaşılmaktadır.

GSYH'nın gelişimine bağlı olarak cari fiyatlarla kişi başı gayri safi yurt içi hâsıla rakamlarındaki değişime ilişkin 1950-2015 yıllarına ait veriler, aşağıda yer alan Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: Cari Fiyatlarla Kişi Başı Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla Rakamları ($)

Yıllar	KBGSYH	Yıllar	KBGSYH	Yıllar	KBGSYH
1950	166	1972	547	1994	2173
1951	195	1973	705	1995	2727
1952	218	1974	948	1996	2888
1953	247	1975	1155	1997	3021
1954	245	1976	1295	1998	4338
1955	286	1977	1451	1999	3907
1956	322	1978	1554	2000	4129
1957	415	1979	1860	2001	3019
1958	481	1980	1518	2002	3492
1959	583	1981	1546	2003	4565
1960	359	1982	1360	2004	5775
1961	194	1983	1261	2005	7036
1962	220	1984	1195	2006	7597
1963	249	1985	1320	2007	9247
1964	258	1986	1459	2008	10444
1965	271	1987	1629	2009	8561
1966	315	1988	1685	2010	10003
1967	341	1989	1933	2011	10428
1968	536	1990	2655	2012	10459
1969	584	1991	2603	2013	10822
1970	533	1992	2682	2014	10395
1971	465	1993	2981	2015	9257

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu.

Yukarıda yer alan Tablo 3'e bakıldığında, 1950'de kişi başı gayri safi yurt içi hâsılanın 166 dolar olduğu, bu rakamın 1959 yılına kadar arttığı ve 1959 yılında 583 dolara çıktığı görülmüştür. 1960 darbesi ile kişi başı gayri safi yurt içi hâsılanın 583 dolardan 359 dolara ve 1961'de ise 194 dolar seviyesine indiği, 1962'den itibaren yükselişe geçen ilgili rakamın 1971 muhtırası döneminde tekrar düştüğü gözlemlenmiştir. 1971'den sonra bir artış eğilimine geçen kişi başı gayri safi yurt içi hâsılanın 1979 yılında 1860 dolara çıktığı ancak 1980'de yaşanan askeri darbe nedeniyle 1518 dolara kadar indiği kaydedilmiştir. 1990-2002 arası dönemde 2000 ile 4000 dolar seviyesinde izleyen kişi başı gayri safi yurt içi hâsıla, 2015 yılında 9257 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2002'den itibaren artış içerisine giren kişi başı gayri safi yurt içi hâsıla, 2008 küresel ekonomik krizi nedeniyle, 2008 yılında ulaşılan 10444 dolar seviyesinden 2009'da 8561 dolar seviyesine inmiştir. 2009'dan sonra tekrar artış gösteren ilgili rakam, 2013 yılında 10822 dolar'dan 2014 yılında 10395 dolara çıkmış ancak 2015 yılında düşüşe geçen ilgili rakam, 9257 dolar seviyesine gerilemiştir. Ak Parti döneminde ulaşılan 10000 dolar düzeyindeki kişi başı gayri safi yurt içi hâsılanın, orta gelir tuzağından çıkamamasının nedeni gerekli birtakım yapısal reformların yapılmaması ve 2010 yılından beri yaşanan bölgesel gelişmeler ile 2013'ten itibaren siyasi iktidarı hedef alan hain girişimler olarak gösterilebilir.

Dönemler arası kıyaslama yapmak açısından önemli bir ekonomik gösterge olarak ifade edilen enflasyona ilişkin 1960-2016 yılları arası veriler aşağıda yer alan Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: 1960-2016 Yılları Arası Tüketici Fiyat Endeksi (Yıllık %)

Yıllar	Enflasyon Oranı	Yıllar	Enflasyon Oranı	Yıllar	Enflasyon Oranı
1960	1.3	1979	58.7	1998	84.6
1961	0.5	1980	110.2	1999	64.9
1962	2.9	1981	36.6	2000	54.9
1963	3.1	1982	30.8	2001	54.4
1964	1.7	1983	31.4	2002	45.0
1965	5.9	1984	48.4	2003	25.3
1966	4.4	1985	45.0	2004	10.6
1967	6.8	1986	34.6	2005	10.1
1968	0.4	1987	38.8	2006	9.6
1969	7.9	1988	73.7	2007	8.8
1970	6.9	1989	63.3	2008	10.4
1971	15.7	1990	60.3	2009	6.3
1972	11.7	1991	66.0	2010	8.6
1973	15.4	1992	70.1	2011	6.5
1974	15.8	1993	66.1	2012	8.9
1975	19.2	1994	106.3	2013	7.5
1976	17.4	1995	88.1	2014	8.9
1977	27.1	1996	80.3	2015	7.7
1978	45.3	1997	85.7	2016	7.8

Kaynak: The World Bank, World Development Indicators, http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.PCAP.KD.ZG&country=TUR, (Erişim Tarihi: 18.04.2017).

Yıllar itibariyle enflasyon oranlarının yer aldığı Tablo 4'de bakıldığında, 1960'tan 1970'e kadar düşük düzeyde seyreden enflasyon oranlarının, 1971'den itibaren arttığı ve 12 Eylül darbesinin yapıldığı 1980 yılında % 110.2 olarak gerçekleştiği görülmüştür. 1980-1990 arası dönemde iki haneli olarak yer alan enflasyon oranı, 1994 krizi nedeniyle % 106.3 düzeyine çıkmış ve 1995-2002 arası dönemde ise % 45-88 bandında seyretmiştir. 2002'den sonra düşüşe geçen enflasyon, 1970'ten sonra ilk kez 2006'da tek haneye inmiştir. Nitekim 2002 yılında % 45 seviyesinde olan enflasyon oranı, uygulanan sıkı para ve maliye politikaları ile 2005'te % 10.1, 2010'da %8.6'ya ve 2016'da ise % 7.8'e çekilmiştir. 1970-2002 arası dönemde 3 haneli rakamlara ulaşan ve yüksek düzeyde seyreden, satın alma gücünü azaltan, dar gelirli bireylerin gelirlerini düşürmekle birlikte devletin de vergi gelirlerinin reel değerini düşüren enflasyon, 2002'den sonra kademeli olarak düşürülmüştür. Dolayısıyla enflasyon oranı istenilen düzeye çekilememiş olsa bile tek haneli rakamlara

düşürülmüş olması, 2002 sonrası siyasi iktidar için önemli bir başarı olarak gösterilebilir.Fiyat istikrarın sağlanması ve faiz oranlarının ekonomi üzerinde minimum düzeyde olumsuz etki yaratması gibi birtakım görevler merkez bankasının sorumluluğunda olsa da siyasi iktidarın iktisadi faaliyetlerinin bu iki gösterge üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu bir gerçektir. Dolayısıyla yıllar itibariyle Türkiye'de gecelik borçlanma faiz oranlarına bakmak, elde edilen başarı veya başarısızlıklara ışık tutacaktır. Aşağıda yer alan Tablo 5'te yıllar itibariyle Türkiye'de gecelik borçlanma faiz oranlarına yer verilmiştir.

Tablo 5: Yıllar İtibariyle Türkiye'de Gecelik Borçlanma Faiz Oranları (%)

Yıllar	Gecelik Borçlanma Faizi	Yıllar	Gecelik Borçlanma Faizi	Yıllar	Gecelik Borçlanma Faizi
1990	25.29	1999	78.94	2008	15.50
1991	64.89	2000	64.56	2009	13.00
1992	60.75	2001	45.96	2010	6.5
1993	60.0	2002	59.0	2011	1.5
1994 (1)	398.10	2003	44.0	2012	5.0
1995	124.86	2004	26.0	2013	4.75
1996	97.77	2005	17.0	2014	8.0
1997	60.86	2006	13.50	2015	7.5
1998	77.54	2007	17.50	2016	7.25

Kaynak: TCMB, Investing.com, https://tr.investing.com/economic-calendar/turkish-overnight-borrowing-rate-1068

(1) Yıllar itibariyle Ocak ayı verilerinin baz alındığı çalışmada, 1994 yılına ait veri ilgili yılın Nisan ayına ilişkin rakamı yansıtmaktadır.

İktisadi ve sosyal bir gösterge özelliğine sahip olan faiz oranlarına ilişkin Tablo 5 incelendiğinde, 1990-2010 yılları arası dönemde gecelik borçlanma faiz oranlarının iki haneli ve yüksek düzeyde seyrettiği görülmüştür. Özellikle 1990'lı yıllarda yaşanan siyasi ve iktisadi istikrarsızlıklar, faiz oranlarının yüksek düzeyde seyretmesinde önemli bir paya sahip olmuştur. Nitekim 1990'da % 25 düzeyinde olan faiz oranı, 1994 krizi ile birlikte % 398 seviyesine çıkmıştır. 2000'de % 64 düzeyinde olan faiz oranı, 2011'de % 1.5 ile en düşük seviyeye ulaşmıştır. 2014'te % 8 seviyesine çıkan faiz oranı, 2016'da % 7.25 düzeyinde seyretmiştir. Dolayısıyla 2010-2013 arası dönemde yaşanan olumlu havanın, 2013'ten itibaren yaşanan gelişmelere bağlı olarak bozulduğu ve borçlanma faiz oranlarının da yaşanan bu gelişmelere paralel olarak arttığı gözlemlenmiştir.

Dönemler arası karşılaştırmalı analiz yapılabilmesi için önemli bir di-

ğer ekonomik gösterge ise işsizliktir. Bu bağlamda 1980-2017 yılları arasında Türkiye'ye ilişkin işsizlik oranları Tablo 6'da aşağıda belirtildiği şekilde gerçekleşmiştir.

Tablo 6: 1980-2017 Yılları Arası İşsizlik Oranları (Yıllık %)

Yıllar	İşsizlik Oranı	**Yıllar**	İşsizlik Oranı
1980	8.6	1999	8.2
1981	7.6	2000	7.0
1982	7.5	2001	8.9
1983	8.2	2002	10.8
1984	8.1	2003	11.0
1985	7.6	2004	10.8
1986	8.4	2005	10.6
1987	8.8	2006	10.2
1988	8.4	2007	10.3
1989	9.1	2008	11.0
1990	8.5	2009	14.0
1991	8.7	2010	11.9
1992	9.0	2011	9.8
1993	9.4	2012	9.2
1994	9.1	2013	9.7
1995	8.1	2014	9.9
1996	7.1	2015	10.3
1997	7.3	2016	10.9
1998	7.4	2017	(1)13.0

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı İstihdam Göstergeleri, Türkiye İstatistik Kurumu

(1). İlgili döneme ilişkin yılın ilk 3 ayına ait verileri ifade etmektedir.

1980-2017 yıllarına ilişkin işsizlik oranlarına bakıldığında, 1980-2001 arası dönemde işsizliğin düşük olmamakla birlikte % 7-9 seviyelerinde ve tek hanelerde kaldığı gözlemlenmiştir. Ancak 2011-2014 arası dönem hariç olmak üzere işsizlik oranlarının 2002'den itibaren tek haneye düşürülememesi Ak Parti için bir başarısızlık olarak gösterilebilir. Nitekim 1980-2001 arası dönemde % 7-9 bandında seyreden işsizlik oranlarının, 2002-2017 arası dönemde % 9-14 bandında seyretmesi, işsizlik sorununun çözülmediğine ilişkin görüşü desteklemektedir. Ancak bunun bir başarısızlık örneği olarak gösterilmesi ile birlikte ilgili dönemde yaşanılan gelişmelerden de bağımsız düşünülmesi mümkün değildir. Çünkü Ak Parti'nin 2002'de iktidara gelmesi sonrasında önemli birtakım gelişmelerin yaşandığı görülmüştür. Özellikle 2008 küresel ekonomik krizinin yaşanmasıyla birlikte 2010 yılında Arap

Baharı ile başlayan bölgesel gelişmeler ve Arap Baharı'nın bir sonucu olarak Türkiye'ye yoğun bir şekilde gelen dış göçlerin, işsizlik sorununun çözümünü geciktirdiğini belirtmek yanlış bir ifade olmayacaktır.

Ekonomik ve mali göstergelerin, doğrudan ve dolaylı olarak bir etkileşim içerisinde olması nedeniyle, çeşitli ekonomik göstergelere baktıktan sonra birtakım mali göstergelere de değinmek çalışmanın bütünlüğünü sağlayacaktır. Çünkü işsizlik, enflasyon, kişi başı gelir ve GSYH gibi ekonomik göstergelerin, mali göstergelerden bağımsız düşünülmesi mümkün değildir. Aşağıda yer alan Tablo 7'de yıllar itibariyle AB tanımlı borç stoku ve borç stokunun GSYH içindeki payına ilişkin değerlere yer verilmiştir.

Tablo 7: AB Tanımlı Borç Stoku (Milyar TL) ve AB Tanımlı Borç Stokunun GSYH'ya Oranı (%)

Yıllar	AB Tanımlı Borç Stoku	AB Tanımlı Borç Stoku/ GSYH	Yıllar	AB Tanımlı Borç Stoku	AB Tanımlı Borç Stoku/ GSYH
2002	258.9	72.1	2010	464.0	40.0
2003	307.7	65.7	2011	507.5	36.4
2004	333.1	57.7	2012	512.1	32.6
2005	342.0	50.8	2013	565.9	31.3
2006	352.6	44.7	2014	585.7	28.6
2007	336.0	38.2	2015	643.0	27.5
2008	379.1	38.1	2016	732.8	28.3
2009	437.5	43.8			

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Kamu Maliyesi Göstergeleri

Tablo 7 incelendiğinde, kamu borç stokunun bir artış içerisinde olduğu ancak borç stoku/GSYH oranının ise yıllar itibariyle azaldığı görülmüştür. 2002 yılında % 72.1 olan borç stoku/GSYH oranı, 2008'de % 38.1 ve 2016'da ise % 28.3 seviyesine indirilmiştir. Dolayısıyla 2002 sonrası dönemde siyasi iktidarın, mali disipline ilişkin önemli başarılar elde ettiğini ifade etmek yerinde bir değerlendirme olacaktır.

Aşağıda yer alan Tablo 8'de mali disiplin için önemli bir gösterge olan bütçe açığı/GSYH arına yıllar itibariyle verilmiştir.

Tablo 8: Bütçe Açığı/GSYH Oranları (%)

Yıllar	Bütçe Açığı/GSYH	Yıllar	Bütçe Açığı/GSYH
2000	7.9	2008	1.8
2001	11.9	2009	5.5
2002	11.5	2010	3.6
2003	8.8	2011	1.4
2004	5.2	2012	2.1
2005	1.1	2013	1.2
2006	0.6	2014	1.3
2007	1.6	2015	1.2

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü

Tablo 8 incelendiğinde, 2002 sonrası dönemde siyasi iktidarın başarılı bir mali performans gösterdiği görülmüştür. Nitekim 2000 yılında % 7.9, 2001 yılında % 11.9 olan bütçe açığının GSYH'ya oranı, 2005 yılında % 1.1 seviyesine indirilmiştir. 2008 küresel ekonomik kriz nedeniyle 2009 yılında ilgili oran % 5.5 seviyesine çıkmış olsa da 2015 yılında bütçe açığının GSYH'ya oranı tekrar % 1 seviyelerine düşürülmüştür. Bu durum ise bütçe açıklarının kamu kesimi borçlanma gereği üzerindeki baskıları hafifletmiştir.

Aşağıda yer alan Tablo 9'da kamu kesimi borçlanma gereği ve faiz dışı kamu kesimi borçlanma gereğinin GSYH'ya oranı yıllar itibariyle verilmiştir.

Tablo 9: KKBG/GSYH ve Faiz Dışı KKBG/GSYH (%)

Yıllar	KKBG/GSYH	Yıllar	Faiz Dışı KKBG/GSYH
1975	3.6	1975	3.2
1980	6.6	1980	6.2
1985	2.7	1985	1.3
1990	5.5	1990	1.7
1995	3.7	1995	-3.4
2000	8.9	2000	-4.3
2005	-0.1	2005	-7.3
2010	2.4	2010	-2.2
2015	0.0	2015	-2.8

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Kalkınma Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü.

(-) Fazla Verilen Yıllara İlişkin Değerleri İfade Eder

Tablo 9'da görüldüğü üzere KKBG/GSYH'ya oranının 1975'te % 3.6 düzeyinde olduğu, 1980 darbesinin yapıldığı yılda ilgili oranın % 6.6'ya çıktığı görülmüştür. Ancak 1985'te % 2.7 düzeyine inen KKBG/GSYH oranı, 2000 yılında % 8.9'luk gibi bir oranla yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. 2005 yılında % 0.1 düzeyinde fazla veren ilgili oran, 2015 yılında % 0.0 olarak kaydedilmiştir. Diğer yandan aynı dönemlere ilişkin faiz dışı KKBG/GSYH oranlarına bakıldığı zaman, 1985 yılı hariç 1975, 1980 ve 1990'da ilgili oranın düşük düzeyde kaldığı sonucuna varılmıştır. Ancak 1995 yılından itibaren faiz ödemeleri hariç tutulduğunda, bütçenin ve dolayısıyla kamu kesimi borçlanma gereğinin de fazla verdiği anlaşılmaktadır. Bu durum kamu kesimi borçlanma gereği üzerindeki baskıyı hafifletmiş ve dolayısıyla devlet, tekrar borçlanmadan, borçların bir kısmını vermiş olduğu fazla ile ödeme imkânına sahip olmuştur. Tabloya ilişkin değinilmesi gereken önemli bir diğer husus ise 2000 yılında KKBG ve faiz dışı KKBG arasındaki ilişkidir. 2000 yılında KKBG/GSYH oranı % 8.9 düzeyinde iken aynı yıl faiz dışı KKBG/GSYH oranı -4.3 düzeyinde bir fazlalık vermiştir. Dolayısıyla 2000 yılında KKBG'nin, daha çok faiz ödemeleri nedeniyle oluştuğu, faizlerin hariç tutulması durumunda ise kamu kesiminin borçlanma ihtiyacı içerisinde olmadığı anlaşılmaktadır.

Mali disiplinin sağlanması ve mali göstergelerin iyileştirilmesi, şüphesiz siyasi iradenin başarı ve başarısızlığı ile yakından ilgilidir. Dolayısıyla konsolide bütçeye ilişkin çeşitli göstergelere bakmak suretiyle, ilgili dönemlerde yaşanan gelişmeleri analiz etmek yerinde bir değerlendirme olacaktır.

Aşağıda yer alan Tablo 10'da konsolide bütçe faiz ödemelerinin GSYH'ya oranı, faiz ödemelerinin konsolide bütçe yatırım harcamaları ve faiz ödemelerinin toplam konsolide bütçe harcamaları içindeki payı yıllar itibariyle verilmiştir.

Tablo 10: Konsolide Bütçe Faiz Harcamaları/GSYH, Faiz Ödemeleri/Konsolide Bütçe Harcamaları ve Faiz Ödemeleri/Konsolide Bütçe Yatırım Harcamaları (%)

Yıllar	Faiz Ödemeleri/ GSYH	Yıllar	Faiz Ödemeleri/ Bütçe Harcamaları	Yıllar	Faiz Ödemeler/ Yatırım Harcamaları
1975	0.4	1975	3.0	1975	15.2
1980	0.4	1980	2.9	1980	17.0
1985	1.4	1985	12.7	1985	65.0
1990	2.6	1990	20.8	1990	156.0
1995	5.5	1995	33.7	1995	456.4
2000	12.3	2000	43.5	2000	585.1
2005	7.0	2005	29.2	2005	367.5
2010	4.4	2010	16.9	2010	165.0
2014	2.9	2014	11.4	2014 (1)	96.8

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Hazine Müsteşarlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü

(1) İlgili yılın 2. Çeyreğine İlişkin Veri

Tablo 10 incelendiğinde, 1985 yılına kadar faiz ödemelerinin GSYH içindeki payının iktisadi anlamda kabul edilebilir düzeyde olduğu ancak 1990'dan itibaren bir artış içerisine girdiği ve 2000 yılında % 12.3 düzeyine çıktığı görülmüştür. Ancak 2005'ten itibaren düşüş eğilimine giren ilgili oran, 2014'te % 2.9 seviyesinde gerçekleşmiştir. Yanı sıra faiz ödemelerinin konsolide bütçe harcamaları içindeki payına bakıldığında, faiz ödemeleri/bütçe harcamaları oranının 1980'e kadar düşük düzeyde kaldığı, 1985'ten itibaren ise önemli düzeyde artış gösterdiği gözlemlenmiştir. Nitekim 2000 yılında konsolide bütçe harcamalarının yarısına yakın bir miktarın, faiz ödemelerine gittiği ilgili rakamlardan anlaşılmıştır. 2000 yılında % 43.5 düzeyindeki faiz ödemeleri/bütçe harcamaları oranı, 2014 yılında % 11.4 seviyesine indirilmiş olsa da bunun hala çok yüksek düzeyde olduğunu belirtmek iktisadi anlamda yerinde bir ifade olacaktır. Tabloda yer alan önemli bir diğer gösterge olan faiz ödemeleri ve yatırım harcamaları ilişkisine bakıldığında, faiz ödemelerinin yatırım harcamalarının çok üzerinde olduğu tespit edilmiştir. 1975'te % 15.2 olan faiz ödemeleri/yatırım harcamaları oranı, 1995'te % 456, 2000'de % 585 gibi yüksek seviyeye çıkmıştır. 2000 yılından sonra ilgili oranda düşüş görülmüş olsa da 2014 yılının 2. çeyreğinde faiz ödemelerinin, yatırım harcamalarının yaklaşık iki katı kadar bir değere sahip olduğu sonucuna varılmıştır.

Tabloda yer alan mali göstergelere ilişkin genel bir değerlendirme yapıldığı zaman, gerek GSYH ve gerekse konsolide bütçe harcamalarının önemli miktarda faiz ödemelerine aktarıldığı görülmüş ve yatırım harcamalarının çok üzerinde bir kaynağın, faiz ödemelerine aktarıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla devletin yatırım yapmak ve üretim kapasitesini arttırmak suretiyle sosyal bir sorun olan istihdam sorununa çözüm bulmak ve ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek için ihtiyaç duyduğu kaynakların, reel sektör dışına aktarıldığı gözlemlenmiştir.

Konsolide bütçe vergi gelirleri ve konsolide bütçe gelirlerinin faiz ödemeleri ile ilişkisi aşağıda yer alan Tablo 11'de gösterilmiştir.

Tablo 11: Faiz Ödemelerinin Konsolide Bütçe Gelirleri ve Konsolide Bütçe Vergi Gelirleri İlişkisi (%)

Yıllar	Faiz Ödemeleri/ Gelir	Yıllar	Faiz Ödemeleri/ Vergi Gelirleri
1975	3.2	1975	3.6
1980	3.5	1980	4.2
1985	14.9	1985	17.6
1990	25.3	1990	30.8
1995	41.3	1995	53.1
2000	61.5	2000	77.1
2005	30.8	2005	39.0
2010	19.6	2010	23.8
2014	12.0	2014	14.7

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü

Mali disipline ilişkin göstergelerin 1985'ten itibaren bozulduğu, 1975 yılında % 3.2 olan faiz ödemeleri/konsolide bütçe gelirleri oranı, 1990'da % 25.3, 1995'te % 41.3 ve 2000'de ise % 61.5 seviyesine ulaşmıştır. 2005'ten itibaren düşüş içerisinde olan ilgili oran, 2014 yılında % 12 seviyesinde gerçekleşmiştir. Diğer yandan faiz ödemeleri/vergi gelirleri oranlarına bakıldığında, ilgili bu oranın faiz ödemeleri/gelir oranına paralellik gösterdiği görülmüştür. Nitekim faiz ödemeleri/vergi gelirlerine ilişkin oran, 1975'te % 3.6 düzeyinden 1990 yılında % 30.8 düzeyine ulaşmış ve 2000'de % 77.1'e çıkmıştır. 2005'ten itibaren düşüşe geçen ilgili oran, 2014'te % 14.7 düzeyine gerilemiştir. Bu bağlamda her iki tablo için genel bir değerlendirme yapıldığında, 1985'ten itibaren mali göstergelerin bozulduğu, bu bozulmaların ise 2000'li yılların başına kadar devam ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Sosyal ve iktisadi faaliyetler için gerekli kamu gelirlerinin büyük miktarda faiz ödeme-

lerine gittiği ve dolayısıyla devletin üretim, yatırım, istihdam olanaklarının ise bu oranda azaldığı ifade edilebilir.

2. Adalet ve Kalkınma Partisi İktidarı Döneminde Yaşanan Gelişmeler

Türkiye, 1950'li yılların başından itibaren çok partili siyasi hayata geçiş ile birlikte önemli bir gelişim sürecine girmiştir. Ancak çok partili siyasi hayata geçiş ile birlikte yaşanan sosyo-ekonomik gelişmeler, siyasi iradeyi baskı altına alan askeri darbeleri de beraberinde getirmiştir. Böylece siyasi iradenin takdir ve yetkisini sınırlandıran askeri vesayet oluşturulmuş ve bu vesayet ile seçilmişlerin, atanmışların emir ve gözetimi altında çalışmaları, sistematik bir yapıya kavuşturulmak istenmiştir. Hür siyasi iradeyi denetim ve gözetim altına alma çabaları, beraberinde siyasi istikrarsızlıkları getirmiştir.

1950-1960 Menderes ve 1983-1989 Özal dönemlerini kapsayan 16 yıllık bir zaman zarfı hariç olmak üzere, 1950-2002 arası dönemde 36 yıllık süreçte 32 ayrı hükümetin kurulduğu ve dolayısıyla siyasi istikrarın sağlanamadığı görülmüştür. Bu nedenle siyasi istikrarsızlıklar, ekonomik darboğazları da beraberinde getirmiş ve özellikle 1990'lı yıllarda yaşanan gelişmeler, Türkiye'de siyasi, sosyal ve ekonomik bir bunalım döneminin yaşanmasını kaçınılmaz kılmıştır. Ancak 2002'de Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesi ile birlikte Türkiye'de adeta bir "yeniden doğuş" hareketi başlamıştır.

Adalet ve Kalkınma Partisi'nin 2002 seçimlerinde tek başına iktidara gelmesi ve girmiş olduğu diğer seçimlerde de oylarını sürekli arttırarak (7 Haziran 2015 hariç) iktidarını koruması, Türkiye'de siyasi istikrarı sürekli kılmıştır. Dolayısıyla siyasi başarı ve istikrar, başarılı bir ekonomik performansın teminatı olmuştur. Bu bağlamda Türkiye'nin Adalet ve Kalkınma Partisi dönemindeki çeşitli ekonomik ve mali performans göstergeleri, aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir.

2000 yılında 265 milyar dolar seviyesinde olan GSYH, 2016'da % 223 civarında bir artış göstererek 857 milyar dolar düzeyine çıkmıştır. Buna paralel olarak kişi başı GSYH'a da önemli bir artış yaşanmıştır. Bu bağlamda 2000'de 4129 dolar seviyesinde olan kişi başı GSYH, 2016'da 10650 dolar seviyesine çıkmıştır. Yanı sıra fiyat istikrarsızlıkların yaşandığı ilgili dönemde, 2000 yılında enflasyon oranının % 54 seviyesinden 2016'da % 7.8 seviyesine düşürülmesi de önemli bir başarı olarak kabul edilebilir. Ayrıca 2000 yılında % 64 seviyesinde olan gecelik borçlanma faiz oranı, 2016 yılında % 7.25'e indirilmek suretiyle ekonomi nispeten rahatlatılmış ve böylece kamu kaynaklarının faiz lobisine aktarılması da engellenebilmiştir.

Mali göstergelere ilişkin rakamlara bakıldığında ise 2002'de AB ta-

nımlı borç stokunun GSYH içindeki payının % 72.1 düzeyinde olduğu ve ilgili oranın 2016'da % 28.3 düzeyine indirildiği görülmüştür. Diğer yandan 2002'de % 11.5 olan bütçe açığı/GSYH oranı, 2016'da % 1.1'e düşürülmüştür. KKBG/GSYH oranına bakıldığında ise 2000'de % 8.9 olan oran, 2016'da % 0 düzeyinde gerçekleşmiştir. Ayrıca Türkiye'de 2002 öncesi faiz ödemelerinin, yüksek seviyeye ulaşması nedeniyle bütçe üzerinde bir baskı unsuru oluşturduğunu belirtmek mümkündür. Bu kapsamda 2000 yılında faiz harcamaları/GSYH oranı % 13.2 gibi yüksek bir seviyede iken bu oran 2014'te % 2.9 seviyesine düşürülmüş ve faiz ödemelerinin bütçe üzerindeki baskısı hafifletilmiştir. 2002 öncesi dönemde konsolide bütçe gelirlerinin önemli bir oranda faiz ödemelerine gittiği, 2000 yılında faiz ödemelerinin konsolide bütçe gelirlerinin % 61'ine ve vergi gelirlerinin ise % 77'sine tekabül ettiği ancak ilgili oranların 2014'te sırası ile % 12 ve % 14.7'ye düşürüldüğü gözlemlenmiştir. Dolayısıyla gerek ekonomik ve gerekse mali göstergelere bakıldığında, 2002 öncesine kadar mali ve parasal disiplinden uzak olan Türkiye'nin, 2002'den sonra sistematik olarak mali ve parasal disiplini sağladığını ve bu suretle başarılı bir performans yakalığını belirtmek yerinde bir değerlendirme olacaktır.

Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde ekonomik ve siyasi alanda önemli başarılara imza atan Türkiye, 2013 yılından itibaren çeşitli siyasi operasyonlara maruz kalmıştır. Hükümeti hedef alan bu operasyonlar ile Türkiye'de siyasi, sosyal ve ekonomik kriz çıkarılmak istenmiştir. Bu kapsamdaki siyasi operasyonlar, 27 Mayıs 2013 tarihli Gezi Parkı Eylemleri, 17-25 Aralık 2013 tarihli operasyonlar ve 15 Temmuz 2016 tarihli hain darbe girişimi olarak sıralanabilir.

2.1. Gezi Parkı Eylemleri

Taksim Meydanı Yayalaştırma Projesi'ne karşı başlayan ve kısa bir süre içinde hükümet karşıtı protestolara dönüşen gezi parkı eylemleri, Türkiye'de son yıllarda yaşanan en önemli toplumsal-siyasal gelişmelerden biri olarak değerlendirilebilir[6]. 27 Mayıs 2013 tarihinde Taksim Gezi Parkında ağaçların sökülmesine karşı başlayan bir çevre hareketi, asıl amacından saptırılarak farklı bir boyuta taşınmıştır[7]. Asıl amacından saptırılarak farklı boyutlara taşınan bu eylemlerin, hükümet karşıtı bir ideoloji etrafında toplanan marjinal grupların, organize edilerek ve yönlendirilerek hükümeti devirme planına dâ-

6 ETE, Hatem ve TAŞTAN, Coşkun, (2013), "Kurgu İle Gerçeklik Arasında Gezi Eylemleri", **Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı,** Sayı: 27, s. 13.

7 ASLAN, Seyfettin vd., (2016), "Gezi Parkı Eylemlerinin Farklı Boyutlarıyla Bir Değerlendirilmesi", **Toplum ve Birey,** 6(12), s. 153.

hil edildikleri görülmüştür.

Özellikle sol eğilimli gruplar tarafından bir çevre hareketi olarak başlatılan eylemlerin asıl amacının dışında bir gaye taşıdığı, eylemlerin ilerleyen dönemlerinde daha iyi anlaşılmıştır. Bu bağlamda bazı ülkelerin ajanlarının eylemler esnasında yakalanması[8], amacın çevre ile ilgili olmadığının en güçlü kanıtı olmuştur. Ayrıca bazı ulusal ve uluslararası medya kuruluşlarının kışkırtıcı tavır sergilemeleri, eylemleri "Türk Baharı" olarak nitelendirmeleri ve bununla birlikte birçok ülkede eylemleri destekleyen protestoların düzenlenmesi, gezi parkı eylemcileriyle ortaya çıkan tablonun dışarıdan desteklenen büyük bir kışkırtma eylemi olduğu algısını güçlendirmiş[9] ve bunun hükümeti devirme planı dışında bir plan olmadığını göstermiştir. Ayrıca bu eylemi, 2002'den önce siyasi ve iktisadi istikrarsızlıklarla boğuşan Türkiye'nin, 2002'den itibaren elde ettiği siyasi ve ekonomik kazanımlarına karşı yapılan bir darbe olarak belirtmek yerinde bir değerlendirme olacaktır.

Gezi eylemleri tüm yönleri ile incelendiğinde, bu eylemlerin Türkiye'de siyasi, sosyal ve ekonomik anlamda olumlu bir havanın estiği döneme denk geldiğini belirtmek mümkündür. 2002'den itibaren elde edilen siyasi istikrar beraberinde ekonomik istikrarı getirmiş ve bu durum ise toplumsal bir uzlaşı alanının yaratıldığını göstermiştir. 2013 yılına gelindiğinde, Türkiye'nin göstermiş olduğu makroekonomik performans ile birlikte geleceğe yönelik ekonomik ve toplumsal uzlaşıya ilişkin projelerinin de yer aldığı görülmüştür. Bu bağlamda 2012 yılından önce temelleri atılan ancak 2012'de ilan edilen ve Kürt sorununun çözümüne yönelik bir "çözüm sürecinin" başlatılması, Cumhuriyet tarihinde yaşanan en önemli gelişmelerden biri olmuştur. Bununla birlikte Türkiye'nin geleceğe yönelik proje ve mevcut durumdaki karnesinin iyi olmasının da bu eylemlerin, aslında bir çevre eylemi olmadığını göstermiştir. Nitekim 2013 yılında Türkiye'nin karnesine ilişkin tablo aşağıda belirtildiği şekilde gerçekleşmiştir[10];

- 46 milyar dolarlık ve 100 milyon yolcu kapasiteli İstanbul 3. Havalimanı Projesi

- 2. Nükleer santral için Japonya ile yapılan 22 milyar dolarlık anlaşma

- 2.5 milyar dolarlık 3. İstanbul boğaz köprüsü

- 93 bin puanı gören Borsa İstanbul Endeksi

8 Stratejik Düşünce Enstitüsü, (2013), "Gezi Parkı Etrafında Yaşanan Toplumsal Olaylara İlişkin İzleme ve Değerlendirme", Taksim Gezi Parkı Eylemleri Raporu, s. 22.

9 Stratejik Düşünce Enstitüsü, (2013), a.g.ç. s. 23.

10 MÜDERRİSOĞLU, Okan, (2013), "Yorumsuz 10 Madde", **Sabah,** http://www.sabah.com.tr/yazarlar/muderrisoglu/2013/07/01/yorumsuz-10-madde, (Erişim Tarihi: 02.04.2017).

- 135 milyar doları aşan Merkez Banksı Rezervleri

- % 4.61'e kadar inen iç borçlanma faiz oranı

- Yatırım yapılabilir seviyeye gelen Türkiye'nin kredi notu

- 23.5 milyar dolarlık IMF borcunun bitirilmiş olması

- Düşük enflasyon, artan ihracat ve canlı bir sanayinin olması

- Çözüm sürecinin umut dalgası

Yukarıda yer alan bilgilere bakıldığı zaman, ilgili dönemde yaşanan gelişmelerin, Türkiye'nin sahip olduğu olumlu gelişmelerden bağımsız değerlendirilmemesi ve eylemlerin amacının daha da iyi irdelenmesi gerektiğini göstermiştir.

Eylemlerin çeşitli iktisadi etkilerine bakıldığında, 22 Mayıs 2013'te 93 bin seviyesine çıkan İstanbul Borsası 100 Endeksi, olayların etkisi ile sürekli ve önemli bir düşüş içerisine girmiş, Temmuz'da 73 bin ve Eylül ayında ise 66 bin seviyelerine kadar gerilemiştir[11]. Bunun bir sonucu olarak devlet tahvillerinin uluslararası piyasalarda değer kaybı, kaçınılmaz olmuştur. Bununla birlikte Mayıs 2013 başlarında 1,7 TL seviyesinde olan döviz kuru ($), Haziran'da 1,9 TL seviyesine çıkmıştır (TCMB). Piyasalarda yaşanan olumsuz hava, spekülatif sermaye hareketlerini hızlandırmıştır. Bu kapsamda Nisan ayında 134 milyar dolar düzeyine çıkan Merkez Bankası rezervleri[12], Mayıs'ta 128 milyar dolara ve Haziran ayında ise 122 milyar dolar seviyesine inmiştir[13]. Bununla birlikte İstanbul'da yaşanan eylemlerin, Türkiye'nin diğer birçok kentine de yayılması ile birlikte turizm sektörü de olumsuz etkilenmiş ve daha önce yapılan rezervasyonların önemli bir kısmı iptal edilmiştir.

2.2. 17-25 Aralık Operasyonları

Ekonomiyi ve siyasi iktidarı hedef alan ve 27 Mayıs 2013'te başlayan gezi parkı eylemlerinin, iktisadi anlamda Türkiye'ye ciddi maliyetleri olmuş ancak siyasi iktidarın gücünü kıramamış ve asıl amacına ulaşamamıştır. Bununla birlikte 2013'ün son aylarına doğru hükümetin FETÖ'ye karşı kararlı duruşu, FETÖ'nün siyasi iktidar üzerinde operasyon yapmasını hızlandırmış-

11 Bloomberg HT, BİST 100 Endeksi, http://www.bloomberght.com/borsa/endeks/bist-100, (Erişim Tarihi: 27.04.2017), Mynet Finans, BİST 100 Endeksi, http://finans.mynet.com/borsa/endeks/xu100-bist-100/, (Erişim Tarihi: 27.04.2017).

12 İlgili dönemlerde altın ve döviz rezervlerinin toplamından oluşmaktadır.

13 TCMB, http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tcmb+tr/tcmb+tr, (Erişim Tarihi: 16.04.2017).

tır. Bu kapsamda FETÖ, 17-25 Aralık'ta iki farklı girişimle, yargı ve emniyete sızmış üyelerini kullanmak suretiyle siyasi iktidarın meşruiyetini zedelemek amacıyla hükümete karşı rüşvet ve yolsuzluk operasyonu adıyla "hükümeti bitirme" projesini devreye sokmuştur.

AK Parti ve özellikle Recep Tayyip Erdoğan'ı hedef alan ve FETÖ'cü yargı-emniyet mensuplarınca gerçekleştirilen hükümeti devirme planının Türkiye ekonomisine etkisi ağır olmuştur. Bu bağlamda 17-25 Aralık darbe girişiminin Türkiye ekonomisine yansımaları aşağıda belirtildiği şekilde gerçekleşmiştir.

16 Aralık 2013'te 70 bin seviyesinde seyreden Borsa İstanbul 100 Endeksi, 17-25 Aralık operasyonlarıyla sürekli olarak bir düşüş içerisine girmiş ve 26 Şubat 2014'te ilgili rakam 61 bin seviyesine inmiştir. Bu nedenle 16 Aralık tarihinden itibaren borsada işlem gören şirketlerin piyasa değerinde bir düşüş olmuş ve 16 Aralık 2013-14 Ocak 2014 arası dönemde borsada 50,5 milyar TL'lik bir kayıp yaşanmıştır. Söz konusu operasyonlarda Halk Bank'ın isminin geçmesi nedeniyle Halk Bank'ın piyasa değerinde 3,25 milyar TL'lik bir kayıp meydana gelmiştir[14]. Borsada yaşanan kayıpla birlikte dolar kurlarında da bir hareketliliğin yaşandığı görülmüştür. 17 Aralık 2013'te 2.03 seviyesinde olan döviz kuru ($), 31Aralık'ta 2.13 ve 31 Ocak 2014'te ise 2.27 seviyesine çıkmıştır. Dolayısıyla 17 Aralık 2013-31 Ocak 2014 arası dönemde TL'de % 11 seviyesinde bir kaybın yaşandığı gözlemlenmiştir. Buna bağlı olarak piyasalarda yaşanan gerginlik, Merkez Bankası rezervleri üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştır. Nitekim Kasım 2013'te 134 milyar dolar düzeyine ulaşan Merkez Bankası rezervleri, Aralık ayında 131 milyar dolara, Ocak 2014'te ise 124 milyar dolara inmiştir[15]. Belirtilen dönemde 10 milyar dolar düzeyinde bir rezerv erimesi yaşanmıştır. Diğer yandan 2013'te % 4.75 seviyesinde olan gecelik borçlanma faiz oranı, yaşanılan gelişmelere bağlı olarak 2014'te % 8 seviyesine çıkmıştır.

Gezi eylemleri ve 17-25 Aralık darbe girişimlerinin ekonomik etkileri bağlamında bir değerlendirme yapıldığında, 17-25 Aralık operasyonlarının Türkiye'ye olan maliyetinin 120 milyar dolar düzeyinde olduğu belirtilmiştir[16]. Gezi olayları ve 17-25 Aralık operasyonlarının yarattığı toplam maliyetin ise 150 milyar doların üzerinde olduğu tahmin edilmektedir.

14 En Son Haber, (2014), 17 Aralık Operasyonunun Ekonomiye Etkisi Açıklandı, http://www.ensonhaber.com/17-aralik-operasyonunun-ekonomiye-etkileri-aciklandi-2014-0118.html, (Erişim Tarihi: 27.04.2017).

15 TCMB, http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tcmb+tr/tcmb+tr, (Erişim Tarihi: 16.04.2017).

16 İhlas Haber Ajansı, (2015), Cumhurbaşkanı Erdoğan, 17-25 Aralık'ın Ekonomiye Zararını Açıkladı, http://www.iha.com.tr/haber-cumhurbaskani-erdogan-17-25-aralikin-ekonomiye-zararini-acikladi-426839/, (Erişim Tarihi: 02.05.2017).

2.3. 15 Temmuz Darbe Girişiminin Ekonomi Politiği

Askeri darbe ve ekonomi ilişkisine bakıldığında, ekonomik istikrarsızlıkların askeri darbelere zemin hazırladığı gözlemlenmiştir. Ancak ekonomik istikrarsızlıkların gerekçe oluşturduğu askeri darbelerin, ekonomik istikrarsızlıkları arttırdığı ve krizleri daha da derinleştirdiği bir gerçektir. Yanı sıra askeri darbeler ile oluşturulan askeri vesayetin etkin olduğu ülkelerde, sermaye birikimi ve dolayısıyla ekonomik büyüme ve kalkınmanın da düşük düzeyde seyrettiği görülmüştür. Nitekim Türkiye'de 1960'lı yılların başından itibaren başlayan askeri vesayet, 2000'li yılların başına kadar etkisini hissettirmiş ve bunun bir sonucu olarak siyasi ve iktisadi istikrarsızlıklar Türkiye tarihinden eksik olmamıştır.

Siyasi iradenin, askeri vesayetin gölgesinde bırakıldığı ve aynı zamanda yok sayıldığı Türkiye'de, 2000'li yılların başına kadar ekonomik performansın düşük düzeyde kaldığı ve mali disiplinsizliklerin ise kontrol edilemez bir yapı içerisine girdiği tespit edilmiştir. Ancak 2002'den itibaren iktidara gelen Ak Parti hükümetleri ile sivil ve demokratik düzenin tesisi sağlanılırken ekonominin rehabilite edilmesi için de sıkı para politikası, mali disiplin ve finans sektörünün işleyişine ilişkin yeni düzenlemelere gidilmiştir[17]. Yapılan bu düzenlemeler ile bir taraftan ekonomik performans arttırılırken diğer taraftan iktisadi krizlere neden olan kamu maliyesindeki disiplinsizlikler azaltılmış ve mali göstergelerde iyileşmeler sağlanılmıştır. Bu bağlamda 2000 yılında % 54 düzeyinde olan enflasyon oranı, 2016'da % 7.8 seviyesine, 2000'de % 64 seviyesinde olan gecelik borçlanma faizi ise 2016'da % 7.5'e indirilmiştir. Ayrıca 2002'de % 70 düzeyinde olan borç stoku/GSYH oranı 2016'da % 28.3', 2001'de % 11.9 olan bütçe açığı/GSYH 2015'te % 1.2'ye, 2000'de % 8.9 olan KKBG/GSYH oranı ise 2015'te % 0 seviyesine çekilmiştir.

Uzun yıllar boyunca kamu gelirlerinden faiz lobisine kaynak aktaran Türkiye'nin faize ilişkin karnesine bakıldığında, 2000'de faiz ödemelerinin GSYH'nın % 12.3'üne tekabül ettiği ve bu oranın 2014'te % 2.9 seviyesine düşürüldüğü görülmüştür. 2000 yılında konsolide bütçe harcamalarının % 43'ü faiz ödemelerine giderken, 2014'te bunun % 11'e düşürüldüğü, 2000'de % 585 düzeyinde olan faiz ödemeleri/yatırım harcamaları oranı ise 2014'te % 96 seviyesine getirilmiştir.

Yatırım için gerekli kamu gelirlerinin büyük bir miktarının faiz ödemelerine aktarıldığı Türkiye'de, 2000 yılında konsolide bütçe faiz ödemelerinin, konsolide bütçe gelirlerinin % 61.5'ine tekabül ettiği ve bu oranın 2014'te % 12'ye çekildiği görülmüştür. Aynı zamanda 2000 yılında konsolide bütçe vergi gelirlerimizin % 77'lik bir kısmın faiz ödemelerine gittiği, ilgili bu oranın 2014'te % 14.7 seviyesinde gerçekleştiği tespit edilmiştir. Dolayısıyla

17 ÜNAY, Sadık ve DİLEK, Şerif, (2017), a.g.ç. s. 18.

yaşanılan tüm bu olumlu gelişmelere bağlı olarak kamuoyu desteğini arkasına alan ve her seçimde oyunu arttırarak (7 Haziran 2015 genel seçimleri hariç) yeniden iktidar olan Ak Parti, elde ettiği başarılara paralel olarak da gerek 15 Temmuz öncesi gerekse 15 Temmuz sonrası askeri vesayeti, siyasi vesayetin denetim ve kontrolüne almaya ilişkin önemli adımlar atmıştır. Bu bağlamda Sayıştay denetimi dışında olan OYAK'ın Sayıştay denetimine alınması, RTÜK ve YÖK gibi kurumlardan askeri üyelerin çıkarılması, MGK'nın sivil ağırlıklı bir yapıya kavuşturulması, DGM'lerin kaldırılması, YAŞ üyelerinin sivillerden de oluşturulması, bu anlamda önem arz eden gelişmeler olmuştur. Yanı sıra Milli Savunma Bakanlığının Sivilleştirilmesi, Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri Komutanlıklarının Milli Savunma Bakanlığına Bağlanması, askeri okul ve tersaneleri ile askeri hastanelere ilişkin yapılan benzeri diğer birtakım düzenlemeler, askeri vesayetin denetimi açısından olumlu gelişmeler olarak görülmüştür[18]. Bu gelişmelerin önemli bir sonucu olarak siyasi hak ve özgürlükler ile siyasal tercihlerin, cuntacıların veya elit bir kesimin eline verilmesi de engellenmiştir. Dolayısıyla siyasal hak ve özgürlüklerin yokluğunun veya bu siyasal hakların elit bir kesimin eline verilmesinin yaratmış olduğu ekonomik sorunların da[19] önüne geçilmek istenmiştir.

Siyasi ve iktisadi istikrarsızlıklar ile yanı sıra askeri darbelerin bir gelenek haline geldiği Türkiye, 2000 ve 2001 ekonomik krizleri ile zorlu bir sürece girmiştir. Ancak 2002'de Ak Parti'nin iktidara gelmesi ile birlikte Türkiye'de yeni bir süreç başlamıştır. Bu süre zarfında ekonomik sorunların nedeni olarak belirtilen siyasal hak ve özgürlükler, tabana yayılmak suretiyle Türkiye'de elit kesimden ziyade Anadolu halkından oluşan bir kesimin de var olduğu kabul edilmiştir. Bu siyasal hak ve özgürlükler, kamuoyu desteğini arkasına alan Ak Parti'nin ve dolayısıyla Türkiye'nin siyasi, sosyal ve ekonomik başarılar elde etmesinde etkin rol almıştır. Elde edilen siyasi ve ekonomik başarılar ise Türkiye'yi bölgesinde saygın ve önemli bir güç haline getirmiştir. Fakat Türkiye'nin her geçen gün daha da güçlenmesi ve bölgede bir Arap Baharı'na rağmen istikrarını korumuş olması, Türkiye üzerinde hain planların devreye sokulmasını kaçınılmaz kılmıştır. Bu süreç, 27 Mayıs 2013'te gezi eylemleri ile başlamış, hükümeti devirmeye ve itibarsızlaştırmaya yönelik 17-25 Aralık 2013 operasyonları, 19 Ocak 2014 MİT tırlarının Adana'da durdurulmasına ilişkin operasyon, 7 Haziran 2015-1 Kasım 2015 arası dönemde iktisadi kriz beklentilerin öne sürülmesi ve PKK'nın yoğun eylemleri ile devam etmiştir. Ancak siyasi iktidarı devirmeye ve Türkiye'yi güç durumda bırakmaya ilişkin bu girişimler, siyasi iktidarın kararlı duruşu nedeniyle her defasında başarısız kılınmıştır. Operasyon planlarının başarısız kılınması, ulusal ve uluslararası güçlerin, daha da organize edilmiş planlarını beraberinde getirmiştir. Nitekim gezi olayları, 17-25 Aralık operasyonları, MİT tırlarının durdurulması, PKK

18 ÜNAY, Sadık ve DİLEK, Şerif, (2017), a.g.ç. s. 23-24.

19 ACEMOĞLU, Daron ve ROBINSON, James A., (2014), "Ulusların Düşüşü", Çev. Faruk Rasim Velioğlu, **Doğan Kitap Yayıncılık,** İstanbul, s. 12.

eylemlerinin yoğunlaştırılması ve benzeri birçok girişimle başarı elde edemeyen unsurlar, 15 Temmuz 2016 gecesi, askeri darbe girişimi ile Türkiye'de bir kaos ortamı yaratmak ve Türkiye'nin 2002'den itibaren elde ettiği kazanımları geri almak istemişlerdir. Bu kapsamda devletin tüm kurumlarına sızan ve Türkiye için küresel düzeyde önemli bir tehdit olan FETÖ, Türk Silahlı Kuvvetleri içerisine yuvalanan örgüt üyelerini harekete geçirmek suretiyle bir askeri darbe girişiminde bulunmuştur. Emir komuta zinciri dışında "Yurtta Sulh Konseyi" adıyla gerçekleştirilmek istenen askeri darbe girişimi, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın çağrısıyla meydanları dolduran vatansever vatandaşlarca aynı gece akamete uğratılmıştır[20].

15 Temmuz 2016'da FETÖ mensuplarınca gerçekleştirilen ve 250'ye yakın şehit verdiğimiz askeri darbe girişimi-ekonomi ilişkisine bakıldığında, bu darbenin Türkiye'de gerçekleştirilen diğer darbelerden farklı olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda 1960, 1971, 1980 ve 1997 yıllarında gerçekleşen darbe ve muhtıraların, nedenleri farklı olsa da darbeciler tarafından bu darbelerin iktisadi ve siyasi istikrarsızlıklar sonucu yapıldığı öne sürülmüştür. Ancak 15 Temmuz darbe girişimine bakıldığında, bu hain darbe girişimi nedeninin "siyasi ve iktisadi istikrar" olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Bu nedenle darbe girişimi, siyasi ve iktisadi istikrarsızlık yaratmak amacıyla yapılmış ancak Türkiye'nin 2002 sonrası dönemde elde ettiği başarılar ve kurumsal yapılanmalar, olası bir ekonomik krizin çıkmasını önlemiştir. Fakat olası bir ekonomik kriz önlenmiş olsa da, darbe girişiminin ekonomi üzerinde negatif bir etki yarattığı tespit edilmiştir.

15 Temmuz 2016'da 2.89 seviyesinde olan dolar/TL kuru, hafta sonu piyasaların kapalı olması, darbe girişiminin başarısız kılınması ve 17 Temmuz Pazar günü Merkez Bankasının aldığı önlemler[2122] nedeniyle 18 Temmuz Pazartesi günü dolar kurunda yükselme olmamış ve dolar alış işlemi 2.88 se-

20 KAYA, Sait (2016), "15 Temmuz Darbe Girişiminin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri", **AR- GE Bülten,** İzmir Ticaret Odası, s. 3.

21 1) Merkez Bankası tarafından bankalara gerekli likidite limitsiz olarak sağlanacaktır.
2) Bankalara sağlanan gün içi likidite imkânının komisyon oranı sıfır olarak uygulanacaktır.
3) Türk lirası likidite sağlamak amacıyla, ihtiyaç duyulması halinde, bankalar tarafından limitsiz tutarda teminat döviz deposu getirilebilmesine imkân tanınacaktır.
4) Bankaların döviz deposu almak üzere de kullanabilecekleri yaklaşık 50 milyar ABD doları seviyesindeki mevcut limitleri gerektiğinde artırılabilecek ve kullanım şartlarında (teminat ve maliyet) iyileştirmeye gidilebilecektir.
5) Merkez Bankası nezdindeki tüm piyasalar ve sistemler (Elektronik Fon Transfer ve Elektronik Menkul Kıymet Transfer) işlemler tamamlanıncaya kadar açık tutulacaktır.
6) Piyasa derinliği ve fiyat oluşumları yakından takip edilecektir.
7) Gerekli görülmesi halinde, finansal istikrarı korumaya yönelik ihtiyaç duyulacak tüm önlemler alınacaktır.

22 TCMB, Finansal Piyasalara İlişkin Duyuru, http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tcmb+tr/tcmb+tr/main+menu/duyurular/basin/2016/duy2016-32 (Erişim: 17.04.2017).

viyesinde kalmıştır. Bu bağlamda Uluslararası Para Fonu Başkanı Christine Lagarde, 18 Temmuz'da Bloomberg TV'ye verdiği röportajda, yaşanan gelişmelere rağmen finansal otoritenin almış olduğu acil önlemlerin, piyasaları sakinleştirdiğini belirtmiştir[23]. Ancak Türkiye'nin elde ettiği demokrasi zaferine rağmen, darbe girişiminin 5. gününde kredi derecelendirme kuruluşu S&P, Türkiye'nin kredi notunu durağandan negatife, uzun dönem yabancı para cinsinden olan notunu BB+'dan BB'ye ve uzun dönem yerel para cinsinden notunu ise BBB-'den BB+'ya indirmiştir[24]. Bu gelişme, tartışma konusu olmakla birlikte her Türkiye Cumhuriyeti vatandaşının bu kararı irdelemesi ve üzerine düşünmesi gerektiğini de ortaya koymuştur. Bu ve buna benzer diğer rasyonel olmayan kararlar sonucu 20 Temmuz'da 3.02 seviyesine çıkan dolar/TL kuru, Aralık 2016'nın son piyasa işlem gününde 3.53 seviyesinde gerçekleşmiştir. Sonuç olarak 15 Temmuz-30 Aralık 2016 sürecinde TL'de yaklaşık % 21'lik bir değer kaybı yaşanmıştır.

15 Temmuz hain darbe girişiminin diğer bir gösterge olan borsa üzerindeki etkisine bakıldığında ise 82 bin seviyesine olan Borsa İstanbul 100 Endeksinin, darbe girişimi ile birlikte düşüşe geçtiği 18 Temmuz günü 81 bin ve 22 Temmuz'da 71 bin seviyesinde gerçekleştiği görülmüştür. Borsada işlem gören şirketlerin piyasa değeri 15 Temmuz günü kapanışta yaklaşık 634 milyar TL iken, bu rakam 22 Temmuz'da 556 milyar TL'ye gerilemiş ve bir haftalık kaybın 78 milyar TL olduğu belirtilmiştir[25].

Yaşanılan darbe girişiminin Merkez Bankası rezervlerine etkisine bakıldığında ise Haziran 2016'da 121 milyar dolar seviyesinde olan rezervlerin, Temmuz'da 119 milyar dolar ve Ağustos'ta ise 122 milyar dolar seviyesinde olduğu gözlemlenmiştir. Aynı yılın Eylül ayında 117 milyar dolar seviyesine gerileyen Merkez Bankası rezervlerinin Aralık ayında ise 106 milyar dolar düzeyine indiği saptanmıştır[26]. Dolayısıyla yaşanan darbe girişimi nedeniyle Merkez Bankası rezervlerinin kısa dönemde çok fazla etkilenmediği, ancak darbe girişimi sonrası spekülatif sermaye hareketleri üzerinden Türkiye ekonomisine zarar verdiği sonucuna varılmıştır. Nitekim spekülatif sermaye hareketleri nedeniyle, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının 10 milyar doların üzerinde bir dövizi piyasaya sürmelerine rağmen, Temmuz-Aralık 2016 arası

23 Bloomberg TV, (2016), Lagarde Says Markets Calmed By Turkish Moves After Coup Bid, https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-07-18/lagarde-says-markets-calmed-by-turkish-moves-after-coup-attempt, (Erişim Tarihi: 22.04.2017).

24 Milliyet Haber, (2016), S&P Türkiye'nin Notunu Düşürdü, Dolarda Rekor!, http://uzmanpara.milliyet.com.tr/haber-detay/gundem/s-p-turkiyenin-notunu-dusurdu--dolarda-rekor/52772/, (Erişim Tarihi: 14.04.2017).

25 Hürriyet Ekonomi Haber, (2016), Darbe Girişiminin Borsaya Maliyeti 78 Milyar Lira, http://www.hurriyet.com.tr/darbe-girisiminin-borsaya-maliyeti-78-milyar-lira-40165145, (Erişim Tarihi: 12.04.2017).

26 TCMB, http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tcmb+tr/tcmb+tr, (Erişim Tarihi: 16.04.2017).

dönemde Merkez Bankası rezervlerinde 13 milyar dolarlık bir erime gerçekleşmiştir.

SONUÇ

Türkiye'de, 1950'li yılların başından itibaren çok partili bir siyasi hayata geçiş ile birlikte demokrasi ve demokratikleşme hareketi açısından önemli bir gelişme yaşanmıştır. Ancak bu olumlu gelişme, 1950'den önce gündeme gelmeyen fakat 1950'den sonra Türkiye'de bir gelenek haline gelen askeri darbe ve muhtıraları da beraberinde getirmiştir. 1960'tan itibaren askeri darbe ve muhtıralarla, askeri vesayet sistematikleştirilmiş ve dolayısıyla siyasi irade, askeri vesayetin denetimi ve kontrolüne alınmıştır. Siyasi iradenin askeri vesayetin denetimi ve kontrolüne alınması, bir yandan Türkiye'de siyasi ve iktisadi performansı düşürürken, diğer yandan siyasi ve iktisadi istikrarsızlık veya performans düşüklüğü her defasında yeniden yapılan askeri darbeler için birer neden olarak öne sürülmüştür.

Türkiye'de askeri vesayetin sistematik bir yapıya kavuşturulmak istendiği askeri darbelerin teorik temellerine bakıldığında, görünürde ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklar sonucu yaşanan toplumsal olayların, darbelere zemin hazırladığı görülmüştür. Bununla birlikte yapılan askeri darbeler ile gerek siyasi ve gerekse iktisadi alanda yaşanan krizler daha da derinleşmiştir. Darbe sonrasında seçilmişlerin sistem dışı bırakılması ve asli görevi iç ve dış güvenliği sağlamak olan askeri personellerin, iktisadi ve sosyal rasyonalitesi olmayan yönetim kademelerine getirilmesi de ülkenin gerekli kalkınma hamlelerinin yapılmasına engel teşkil etmiştir. Ayrıca seçimle iş başına gelen siyasi iradenin, ekonomik, siyasi ve sosyal gelişmeler için gerçekleştirmesini öngördüğü programların askıya alınması, askeri darbeler ile birlikte oluşan siyasi ve ekonomik belirsizlikler de aynı şekilde Türkiye'nin gelişim potansiyelini negatif yönde etkilemiştir. Bu nedenle demokrasinin kesintiye uğratıldığı darbe dönemlerinin, iç ve dış bağlantılı demokrasinin sahte savunucularınca Türkiye'nin geleceğinden çalınan dönemler olarak belirtilmesi yerinde bir ifade olacaktır.

Askeri vesayetin etkin olduğu 2000'li yılların başına kadar siyasi ve iktisadi istikrarsızlıkların eksik olmadığı Türkiye, 2002'de seçimle iktidara gelen Ak Parti hükümetleri ile farklı bir profil çizmiştir. Ak Parti ile birlikte siyasi istikrar yakalayan Türkiye, siyasi, sosyal ve ekonomik gelişmeler için gerekli yapısal programların uygulanma olanağına da sahip olmuştur. Yaşanan bu gelişmeler, ekonomik performansı arttırıp ekonomik krizlerin kaynağı olan mali göstergelerde iyileşmeler sağlarken, diğer yandan kamuoyu desteğini alan siyasi iktidarın, askeri vesayeti kırma fırsatını da doğurmuştur. Ancak

askeri vesayetin, Türkiye'de tüm sivil, yargı ve siyaset kurumlarına sirayet etmiş olması bu süreci sancılı kılmıştır. Bunun en belirgin örneği ise 2007'de Cumhurbaşkanlığı Seçimine ilişkin gelişmeler, 27 Nisan 2007 tarihli askeriyenin laiklik savunucusu söylemleri ve 2008 yılında Ak Parti'nin kapatılma davası olmuştur.

Yaşanan gelişmelere rağmen Türkiye, 2002-2008 arası dönemde yıllık ortalama % 7 ve 2002-2016 arası dönemde ise % 4.8 düzeyinde bir büyüme göstermiştir. % 50'nin altına indirilmeyen enflasyon oranları tek hanelere ve gecelik borçlanma faiz oranları ise % 60 seviyelerinden % 1.5 seviyelerine kadar düşürülmüştür. Mali disiplinden taviz verilmemesi, mali göstergelerde önemli düzeyde iyileşmeler sağlamış ve olası iktisadi krizler engellenmiştir. Bu anlamda önem arz eden mali göstergelere ilişkin iyileşmelere bakıldığında, % 70 düzeyinde olan borç stoku/GSYH oranı % 28.3 seviyesine, % 12 olan bütçe açığı/GSYH oranı % 1.2'ye ve GSYH'nın % 12'sini oluşturan faiz ödemeleri ise % 3 düzeyine indirilmiştir. % 43 seviyelerinde olan faiz ödemeleri/bütçe harcamaları % 11'e, % 60 olan faiz ödemeleri/gelirler oranı % 12'ye ve % 77 olan faiz ödemeleri/vergi gelirleri oranı ise % 14 seviyelerine düşürülmüştür. Böylece ekonomik büyüme ve kalkınmanın lokomotifi olan yatırımların, üretimin ve üretim kapasitesinin arttırılması için ihtiyaç duyulan kaynakların reel sektör dışına aktarılması da önlenmiştir. Dolayısıyla yaşanan tüm bu gelişmeler, Türkiye'yi kendi kararlarını kendi veren saygın ve önemli bir güç yapmıştır. Bu durum, küresel düzeydeki birtakım güçler ve onların ülke içindeki unsurlarını, Türkiye'nin "güçsüzleştirilmesi, istikrarsızlaştırılması ve önünün kapatılması" politikaları çerçevesinde birleştirmiştir. Bu kapsamda toplumsal bir olay yaratmak suretiyle gezi eylemleri başlatılmış ve siyasi iktidar, bu eylemlerle devrilmek istenmiştir. Başarısızlıkla sonuçlanan gezi eylemleri, Fetullahçı Terör Örgütü mensuplarının, yargı-emniyet ayağıyla yapılan 17-25 Aralık hükümeti itibarsızlaştırma ve devirme operasyonları ile devam etmiştir. Bir yandan hükümeti devirme ve diğer yandan ekonomiyi çökertme amacıyla yapılan bu operasyonların Türkiye'ye olan tahmini maliyeti, 150 milyar doların üzerinde olmuştur. Ancak siyasi iktidarın bu girişimler karşısındaki kararlı duruşu, Türkiye'de bir kaos ortamı yaratmak isteyen kesimlerin çabalarını boşa çıkarmıştır.

Gezi eylemleri, 17-25 Aralık operasyonları ve benzeri bir takım girişimlerle siyasi iktidara diğer bir ifade ile Türkiye'ye karşı başarı elde edemeyen yerli ve yabancı unsurlar, daha organize bir şekilde askeri vesayetin ve askeri darbe beklentilerinin olmadığı bir dönemde, Türkiye'de hain bir girişimle sivil hükümeti ortadan kaldırmaya teşebbüs etmişlerdir. Bu bağlamda 15 Temmuz 2016 akşamı, Fetullahçı Terör Örgütünün Türk Silahlı Kuvvetleri'ne sızmış mensupları, askeri darbe girişiminde bulunmuşlardır. Emir komuta zinciri dışında bir grup cuntacı tarafından yapılan bu darbe girişimi, canları

pahasına siyasi ve ekonomik istikrar ile demokrasiye sahip çıkan vatandaşlarca başarısız kılınmıştır. Fetullahçı Terör Örgütünce gerçekleştirilen ve 250'ye yakın şehit ile 2000'in üzerinde yaralı verdiğimiz hain girişim sonrası, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının, askeri darbelere geçit vermeyeceğini ve meşrulaştırmayacağını ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

ACEMOĞLU, Daron ve ROBINSON, James A., (2014), "Ulusların Düşüşü", Çev. Faruk Rasim Velioğlu, **Doğan Kitap Yayıncılık,** İstanbul.

ASLAN, Seyfettin vd., (2016), "Gezi Parkı Eylemlerinin Farklı Boyutlarıyla Bir Değerlendirilmesi", **Toplum ve Birey,** 6(12), ss: 153-177.

Bloomberg HT, BİST 100 Endeksi, http://www.bloomberght.com/borsa/endeks/bist-100, (Erişim Tarihi: 27.04.2017).

Bloomberg TV, (2016), Lagarde Says Markets Calmed By Turkish Moves After Coup Bid, https://www.bloomberg.com/news/articles/2016-07-18/lagarde-says-markets-calmed-by-turkish-moves-after-coup-attempt, (Erişim Tarihi: 22.04.2017).

BORATAV, Korkut, (2015), "Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009", İmge Kitabevi, 20. Baskı, Ankara.

En Son Haber, (2014), 17 Aralık Operasyonunun Ekonomiye Etkisi Açıklandı, http://www.ensonhaber.com/17-aralik-operasyonunun-ekonomiye-etkileri-aciklandi-2014-0118.html, (Erişim Tarihi: 27.04.2017).

ERDEM, Berk vd., (2014), 27 Mayıs 1960 Darbesi Raporu, http://www.academia.edu/5403733/27_MAYIS_1960_DARBES%C4%B0_RAPORU (Erişim Tarihi: 02.03.2017).

ETE, Hatem ve TAŞTAN, Coşkun, (2013), "Kurgu İle Gerçeklik Arasında Gezi Eylemleri", **Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı,** Sayı: 27.

Hürriyet Ekonomi Haber, (2016), Darbe Girişiminin Borsaya Maliyeti 78 Milyar Lira, http://www.hurriyet.com.tr/darbe-girisiminin-borsaya-maliyeti-78-milyar-lira-40165145, (Erişim Tarihi: 12.04.2017).

Investing.com, https://tr.investing.com/economic-calendar/turkish-overnight-borrowing-rate-1068, (Erişim Tarihi: 20.04.2017).

İhlas Haber Ajansı, (2015), Cumhurbaşkanı Erdoğan, 17-25 Aralık'ın Ekonomiye Zararını Açıkladı, http://www.iha.com.tr/haber-cumhurbaskani-erdogan-17-25-aralikin-ekonomiye-zararini-acikladi-426839/, (Erişim Tarihi: 02.05.2017).

KAYA, Sait (2016), "15 Temmuz Darbe Girişiminin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri", **AR-GE Bülten,** İzmir Ticaret Odası.

Milliyet Haber, (2016), S&P Türkiye'nin Notunu Düşürdü, Dolarda Rekor!, http://uzmanpara.milliyet.com.tr/haber-detay/gundem/s-p-turkiyenin-notunu-dusurdu--dolarda-rekor/52772/, (Erişim Tarihi: 14.04.2017).

MÜDERRİSOĞLU, Okan, (2013), "Yorumsuz 10 Madde", **Sabah,** http://www.sabah.com.tr/yazarlar/muderrisoglu/2013/07/01/yorumsuz-10-madde, (Erişim Tarihi: 02.04.2017).

Mynet Finans, BİST 100 Endeksi, http://finans.mynet.com/borsa/endeks/xu100-bist-100/, (Erişim Tarihi: 27.04.2017).

ÖNDER, Meltem, (2014), "1960 Darbesi Sürecinde Akis Dergisi", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi, XIV(28), ss: 257-280.

ÖZTÜRKLER, Harun, (2016), "Darbeler ve Ekonomi", **Ortadoğu Analiz,** 8(76), ss: 78-79.

Stratejik Düşünce Enstitüsü, (2013), "Gezi Parkı Etrafında Yaşanan Toplumsal Olaylara İlişkin İzleme ve Değerlendirme", Taksim Gezi Parkı Eylemleri Raporu.

T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, https://www.hazine.gov.tr/tr-TR/Istatistik-Sunum-Sayfasi?mid=59&cid=12&nm=33, (Erişim Tarihi:17.10.2017).

T.C. Kalkınma Bakanlığı, Gösterge ve İstatistikler, http://www.kalkinma.gov.tr/Pages/index.aspx#, (Erişim Tarihi: 14.04.2017).

T.C. Yüksek Seçim Kurulu, Seçim Arşivi, http://www.ysk.gov.tr/ysk/faces/Secimler?_adf.ctrl-state=ndoq1da59_4&wcnav.model=YSKUstMenu&_afrLoop=1192081185375060, (Erişim Tarihi: 10.04.2017).

T.C. Maliye Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, http://www.bumko.gov.tr/TR,146/istatistikler.html, (Erişim Tarihi: 12.04.2017).

TCMB, Finansal Piyasalara İlişkin Duyuru, http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tcmb+tr/tcmb+tr/main+menu/duyurular/basin/2016/duy2016-32 (Erişim: 17.04.2017).

TCMB, http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tcmb+tr/tcmb+tr, (Erişim Tarihi: 16.04.2017).

The World Bank, World Development Indicators, http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.PCAP.KD.ZG&country=-TUR, (Erişim Tarihi: 18.04.2017).

Türkiye İstatistik Kurumu, Temel ve Konularına Göre İstatistikler, http://www.tuik.gov.tr/Start.do, (Erişim Tarihi: 10.04.2017).

ÜNAY, Sadık ve DİLEK, Şerif, (2017), "15 Temmuz: Başarısız Bir Darbe Girişiminin Ekonomi Politiği", **Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı,** Sayı: 184.

TURKEY AND THE MEDIA: A HISTORICAL 15TH JULY'S ROLE BEHIND THE COUP ATTEMPT

Abdur Rahman FUAD

ABSTRACT

The failed coup attempt on the evening of 15th July, 2016 against the Republic of Turkey was successfully hindered by the great resistance of the state authorities with the nation's bloody sacrifice. Undoubtedly, both the media and the digital platforms have contributed greatly to the prevention of the coup attempt. From the very beginning of the flagitious coup, media played a crucial and instrumental role in mass mobilization. It has proven itself to be an effective means of communication between different political approaches, backgrounds and parties. President Erdogan's messages on live broadcast, and re-runs of his messages, played a tremendous role in raising national willpower and bringing the Turkish people to the streets to stop the tanks driven by the putchers. After that, the Turkish media took sides with the government and the people, not the coup-attempters; therefore, they prevented the atmosphere of fear and panic from spreading and contributed to the abortion of the coup attempt.

But if we turned our eyes in the history of Turkish politics in past for the mainstream media that had mostly supported coup plotters from the May

27, 1960 military coup to the September 12, 1980 military coup and February 28, 1997 post-modern coup to the April 27, 2007 military memorandum. Generally, the media has acted as their mouthpiece and broadcast accordingly. However, on July 15, 2016 – the date of the failed coup attempt by FETO[1]. The Turkish media set an excellent example of the power of journalism to oppose the perpetrators and sided with democracy and freedom.[2] Therefore, the media in Turkey has experienced a turning point in its history. Also, many digital platforms contributed to this spread of information. Indeed, it has also shown that it is an illegal bloody coup attempt and a religious motivation from the holy mosque has been put on it. In this essay, here discussed about the role of media and besides with the digital platforms of communication that works as media and kind of factors worked behind this heinous coup attempt.

1. Medıa And Communıcatıon

The greatest sacrifice, to resist the FETO coup attempt, undoubtedly belongs to the heroic Turkish peoples with its security forces. However, the media had played a vital role both in the strategy development for the security units and mobilizing people to stand against the coup. Literally every digital social media platform from end-to-end encryption to FaceTime communication tools were put to use both by the officers in the attempted coup, by the civilians and the political forces. The latter included the President himself, who not only tweeted his anti-coup message to mobilize his eight million followers to resist the put schists but also used a popular news channel and connected through FaceTime video chat app on the iPhone, calling on all the people to stage anti-coup protests by taking to the streets and guarding critical check-points including the bridges and airports.[3] Seeing the President alive and well through the improvised video link assured the people of the authenticity and urgency of the call. The people's power and many Internet platforms not only stopped the participating soldiers but also deterred many other soldiers waiting their turn at the barracks.

1 Fethullah Terror Organisation is the name of a terrorist group which is probably the most sophisticated and large scale one among terrorist groups around the world. They have Turkish origins, but they have followers and sympathizers from other nations as well.

2 Yusuf Ozkir, **A Turning Point for the Media**, < http://thenewturkey.org/a-turning-point-for-the-media/>, Viewed: 21.07.2017

3 Murat Yesiltas, **Turkey's Thwarted Military Coup Attempt and the Media: A New Visual Front for Resistance,** SETA, 2016, P. 112.

1.1 Television Media: The Hub of the Resistance

Those mainstream TV channels that managed to stay on air were quick to side and sync with the digital social media platforms helping to mobilize and inform the public. The news about the coup attempt speeded from the president Erdogan's appeared 31 times by "take to the streets" and the Prime Minister Yildirim's appeared 21times by "unfolding events as an insurrection" describes in difference TV program.[4] The declaration of the coup was broadcasted in TRT 1 and other TRT channels while private TV channels continued to broadcast the tumultuous scenario as like as from the CCTV footages that increased the encourages of Patriotic Turk. After the TV satellite Digi Turk broke down, however, Turksat satellites continued to provide uninterrupted service throughout the night.

Also, the media appearance for the patriotic peoples support from the government and non-government organ during the contaminated coup, throw an example in Turkish history as following-[5]

Organ of the States	Media Appearances (In percent)
Ministers	19
President	15
Prime Minister	10
Military	10
AK Party	9
CHP	6
Local Governors	5
Chairperson of the Parliament	3
MHP	3
Turkish Intelligence Agency	2
Judiciary	1
Others	Less than 1

1.2 The News Agency and the Newspaper: Latest Study in Broadly

Having witnessed the most critical times in the Turkish history on 15th July, the Anadolu Agency provided most provocative information about the

4 Cihat Battaloglu and Selahattin Guven, **Media and 15 July Coup Attempt in Turkey,** Journal of Youth Research, P. 2-4.

5 Cihat Battaloglu and Selahattin Guven, **Media and 15 July Coup Attempt in Turkey**, Journal of Youth Research, P. 4-6.

Chief of General Staff and some other Generals. This announcement was aired on WhatsApp correspondence of Colonel Ugur Coskun of FETO as like "a situation that should be prevented immediately".[6] The coup attempt was conducted the outside chain of command adopted by this information, which was quickly followed by the public. Also, International news channels and agencies without some western media, news collection and updated their news pages by sourcing Turkish media create public sentiments.

2. Mosques: The Fuel Of Resistance

The going out on the road was depended on in three separate times. These are- 1. President Erdogan's call 2. Reading the coup declaration in TRT Television 3. Announcement from the mosque during the coup attempt. The last was so crucial that invigorated the religious officials to all walks of life to recommend call to prayer, devotion and to read the religious poem from the minarets against the coup. On July 15, *Diyanet Vakfi*[7] sent a text message to the phones of 110,000 imams, who are government employees themselves, asking them to recite the Sala prayer at 85,000 mosques. Some imams just read the Sala prayer periodically, while others also read announcements to the public informing them where to assemble and encouraging them to be courageous. In more pious and active neighbourhoods, when the imam called *Takbir*[8], the people passionately replied '*Allah-u Akbar*' while marching on streets.[9] Also, the Imams, Haters, Muezzins, Muftis and Preachers, religious exploiters, Azans, Prayer, Quran Recitations and preaches against paranoids were very effective to spoil the coup attempt by hook or crook and this is an example of 1st time in the Turkish history.[10]

3. Digital Platforms

Digital Platforms Twitter, Facebook, YouTube, Instagram and Periscope did not face any obstacle without a binding time during the hours of the

6 Sertac Timur Demir, **15 Temmuz Darbe Girisiminde Medya,** SETA, 2016, P. 16.

7 In Turkey, the Presidency of Religious Affairs is an official state institution established in 1924 in article 136 of the Constitution of Turkey by the Grand National Assembly of Turkey as a successor to the Sheikh ul-Islam after the abolition of the Ottoman Caliphate.

8 a call during the distress and war normally.

9 Pinar Tremblay, **How Erdogan used the power of the mosques against coup attempt,** Al-Monitor, < http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/07/turkey-coup-attempt-erdogan-mosques.html>, Viewed 21.07.2017

10 Ejder Okumus, **15 Temmuz darbe girisimi ve Diyanet'in tarihi rolu,** Anadolu Agency, <http://aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/15-temmuz-darbe-girisimi-ve-diyanet-in-tarihi-rolu/660288>, viewed 12.06.2017

coup attempt taking place. Thousands of broadcasting had been live on mobile devices through Facebook and Periscope. The information and news sharing were made swiftly by news organizations on digital platforms where access was normalized in 1:00 pm.

3.1 Twitter: Coup Against the Coup

Twitter made an official announcement at 00:53 and stated their services were deliberately slowed down. Social media services, which have been somewhat more relaxed since midnight, were used intensively by the public to understand that something is going to happen like coup attempt.

It was, however, the social media feeds that later carried the night with live-stream and critical information on the worsening of the situation. From the beginning of the coup attempt until 16 July midnight, there were approximately 180 tweets posted from the official Twitter account of the Prime Ministry itself. Clearly those tweets aimed to mobilize the people. The Presidency posted 35 tweets, whereas the main opposition party CHP's official page posted 7 tweets and MHP 24 tweets.[11]

Twitter coups against the coups at a glance-[12]

• Between 15th and 17th July, nearly 35 million tweets have been posted and these tweets have reached to 15 billion people. The average number of tweets between 8th and 14th July was 5 million 773 thousand in bonds.

• According to Digital Interpretation on 15th-19thJuly, about 50.5 million Turkish shares on Twitter was about the resurgence and about 8 percent of them reached directly to the protesters.

• The most and high frequency issues of 15th July nights twitting was-

Issues of Twitter	In Percent
Closing of bridges	39
Speech of the President	32
Bombing in the Grand National Assembly	16
Publication	6
Call and gathering in Mosque	4
Hostages of the Chief of General	3

11 Murat Yesiltas, Turkey's Thwarted Military Coup Attempt and the Media: A New Visual Front for Resistance, SETA, 2016, P. 115

12 Sukru Oktay Kilic, **Sosyal medya nasil darbeye direnisin araci oldu,** Al Jazeera Turk, < http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/sosyal-medya-nasil-darbeye-direnisin-araci-oldu>, Viewed 20.07.2017

Moreover, thousands of Twits specially a particular hashtag, #darbehayir (no coup) that was gaining a lot traction. This hashtag being used by both pro-AKP and pro-Gulen accounts and also Kemalist accounts. It was interesting to see all those different political communities come together under that one single hashtag.[13]

3.2 FaceTime: Necessity Knows No Law

We need to open a separate heading for Apple's FaceTime because; it helped to make a U-turn in the coup attempt. President Recep Tayyip Erdogan has delivered his impromptu message to the patriotic people by connecting CNN Turk through the FaceTime, where he asserted the legitimacy of his government's authority and called on the Turkish people to come to the streets and airport against the coup.

3.3 Mobile: A Communication Media Against the Coup

Despite of vulnerable environment, Turkey's communication operators Turkcell, Vodafone and Turk Telekom gave their efforts by sending packages to inform and motivate the people. Such a critical situation can be pointed out as in the following- [14]

• Those who downloaded VPN service Hotspot Shield from Turkey increased by 300% when social media service was closed about 2 hours.

• A significant number of 27689 messages were delivered countrywide between 15th and 18th Julys. In the previous week, the number was 3252. So, it was about an increase of 9 times.

• 66 million minutes has been talked between 14th July 22:00 and 15th July 06:00 hours, which increased to 184 million between 15thJuly 22:00 to 16th July 06:00of the during coup attempt.

• At the same time, mobile internet usage increased from 468 thousand GB to 646 thousand GB. That's an increase of about 40%.

• The Turkcell company declared free calling, SMS and internet uploa-

13 Claire Sadar, **The Turkish Media's Role During the Attempted Coup: an Interview with Bilge Yesil**, MUFTAH, < https://muftah.org/interviews-bilge-yesil-turkish-media-as-role-attempted-coup/#.Wc_hiFSCw_M>, Viewed 14.07. 2017

14 Ahmet Gozutok, **Darbe girisimine dair dijital dunyadan carpici rakamlar,** < https://www.donanimhaber.com/sosyal-medya/haberleri/Darbe-girisimine-dair-dijital-dunyadan-carpici-rakamlar.htm>, Viewed 09.07.2017

ding to all users so that the citizen can meet their urgent communication needs and reach their relatives.

On the night of the July 15th coup attempt in Turkey both social and conventional media played distinguished roles. Rather than inspiring and directing people, the Turkish media was used as a tool for communicating, motivating and disseminating reliable information throughout the world. The media and other digital communication platforms were the central factors aptly utilized by the actors. Despite all of the hurdles the actors left no stone unturned to save their beloved country from an evil force. Finally, Turkish democracy won over western hypocrisy.

KAYNAKÇA

Ozkir, Y. 2016, *'A Turning Point for the Media',* The New Turkey, Viewed 21 July 2017, < http://thenewturkey.org/a-turning-point-for-the-media/>.

Yesiltas, M. 2016, *'Turkey's thwarted military coup attempt and the media: A new visual front for resistance',* The triumph of Turkish democracy 15 July coup attempt and after, Edit. Burhanettin Duran & Fahrettin Altun, SETA Publications.

Guven, S., Battaloglu, C. 2016 *'Media and 15 July Coup Attempt in Turkey'* Journal of Youth Research, Edit. Coskun Tastan, Vol. 4, No. 3, Basak Matbaacilik and Tan. Hiz. Ltd.

Demir, S.T. 2016, *'15 Temmuz Darbe girisiminde Medya',* Issue-161, SETA Publications.

Tremblay, P. 2016, *'How Erdogan used the power of the mosques against coup attempt'* Al monitor' Viewed 21 July 2017, < http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2016/07/turkey-coup-attempt-erdogan-mosques.html>.

Okumus, E. 2016, *'15 Temmuz darbe girişimi ve Diyanetin tarihi rolü',* Anadolu Agency, Viewed 12 June 2017, <http://aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/15-temmuz-darbe-girisimi-ve-diyanet-in-tarihi-rolu/660288>.

Kilic, S.O. 2016, *'Sosyal medya nasıl darbeye direnişin aracı oldu?',* Aljazeera Turk, Viewed 20 July 2017, < http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/sosyal-medya-nasil-darbeye-direnisin-araci-oldu>.

Sadar, C. 2016, *'The Turkish Media's Role During the Attempted Coup: An Interview with Bilge Yesil',* Muftah, Viewed 14 July 2017, < https://muftah.org/interviews-bilge-yesil-turkish-medias-role-attempted-coup/#.WXHH0tSGPIV>.

Gozutok, A. 2016, *'Darbe girişimine dair dijital dünyadan çarpıcı rakamlar',* Donanim Haber, Viewed 09 July 2017, <https://www.donanimhaber.com/sosyal-medya/haberleri/Darbe-girisimine-dair-dijital-dunyadan-carpici-rakamlar.htm>.

27 MAYIS MAĞDURU BİR DEMOKRAT ŞAİR ve YAZAR: MEHMET SÜLEYMAN TEYMUROĞLU HAYATI VE ESERLERİ

Prof. Dr. Âdem CEYHAN

ÖZET

Van- Başkale doğumlu olan Mehmet Süleyman Teymuroğlu (1907?-1964), Ankara Hukuk Fakültesi mezunu olduktan sonra uzun yıllar TBMM'de memur olarak çalışmış, demokrat bir şair ve yazardır. Tek Parti devrinin icraatına şahit olan Teymuroğlu, kurulduğu yıldan itibaren Demokrat Parti'yi desteklemiş; 14 Mayıs 1950'de anılan partinin iş başına gelişini sevinçle karşılamıştır. Aruz ve hece ölçüsüyle şiirler de yazan ve bu manzumelerini "*Pınar Başında"* adıyla kitaplaştıran Teymuroğlu, çeşitli siyasî ve sosyal konulara dair yazılarını daha ziyade 1958-64 yılları arasında *Hilâl* dergisinde yayınlamıştır. Şairin 1955'te bastırdığı *Pınar Başında* dinî, tasavvufî, ahlâkî mahiyette şiirlerinin yanı sıra, bazı siyasî manzumelerini de ihtiva eder. Adı geçen kitapçıkta yakın tarih yönünden en dikkat çekici şiirlerden biri, İstiklâl Marşımızın Demokrat Parti'nin iktidara gelişi üzerine adapte edilerek yazıldığı manzumedir. Teymuroğlu, milletin eline geçen hür seçim fırsatı sayesinde kendi kültürüne ve millî değerlerine saygı duymayan Halk Partisine büyük bir ders verdiği, sonuçta onun iradesinin tecelli ettiği kanaatindedir.

Dindar bir insan olan, aynı zamanda irfanî yönü de bulunan yazar;

İmâm-ı Rabbânî'nin (H. 971-1034/M. 1564-1624) *Mektûbat* adlı eserinin 18. asır Osmanlı âlimlerinden Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin Efendi tarafından yapılmış Türkçe tercümesini sadeleştirerek yayınlamış; ayrıca yine 18. yüzyıl Osmanlı âlimlerinden Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın (1115-1194/1703-1780) *Mârifetnâme* isimli meşhur kitabının bazı bölümlerini de günümüz Türkçesine çevirerek bastırmıştır. Otuz sene TBMM'de çalışan ve o yılların birçok siyasî hadisesine şahit olan Teymuroğlu, Salih Özcan'ın Ankara'da yayınladığı *Hilâl* dergisinde çeşitli siyasî ve sosyal konulara dair yazılar yazmış; ülke, bölge ve İslâm âleminin meselelerini millî ve yerli bir bakış açısıyla ele alıp tahlil etmiştir. Bu yazılarda Tek Parti devrinin İslâm dini, tarihi ve kültürü aleyhtarı bazı icraatı da tenkit edilmiştir.

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra Millî Birlik Komitesine hitaben Menderes'in suçsuz olduğuna dair yazdığı mektup üzerine tutuklanmış; aklî dengesinin yerinde olup olmadığının tesbiti için Bakırköy Akıl Hastanesine sevk edilmiş; burada on gün gözetim altında tutulduktan sonra Başkale cezaevinde sekiz ay hapis cezası çekmiştir. Teymuroğlu'nun bu sırada yazdığı, yayınlanmamış şiirlerinden biri, "tımarhane" günlerine dair duygu ve düşüncelerini dile getirmekte; diğeri ise aile fertleriyle akraba ve dostlarından mektup beklediğini göstermekte; sıkıntılı günleri hakkında bir fikir vermektedir. Yazarın bazı yazılarında Osmanlı tarihi hakkında bir kısım tenkidî fikirler de ileri sürdüğü; böylece tarihî olanla dinî olanın farkına işaret ettiği dikkat çekmektedir. Tebliğimizde 1960 darbesinin mağdurlarından olan Teymuroğlu'nun hayatı ve eserleri hakkında bilgi verildikten sonra yazı ve şiirlerinden bazı örnekler de sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Mehmet Süleyman Teymuroğlu, Demokrat Parti, Hilâl dergisi, 1960 darbesi, Adnan Menderes.*

A DEMOCRATIC POET AND AUTHOR WHO IS THE VICTIM OF MAY OF 27TH MEHMET SÜLEYMAN TEYMUROĞLU'S LIFE AND WORKS

ABSTRACT

Mehmet Süleyman Teymuroglu (1907?-1964) is a democratic poet and writer who was born in Van- Başkale. Teymuroglu, who witnessed the performance of the Single Party revolution, supported the Democratic Party from the year it was founded; On 14 May 1950, the party welcomed the arrival of the party happily. Teymuroğlu, who wrote poetry and poetry in

the scale of syllables and books these poems in the name of "*Pınar Başında*" published his writings on various political and social topics in Hilal in 1958-64. One of the most striking poems of recent history in this booklet is that it is written in accordance with the coming of power of the Democratic Party of our Independence. Teymuroglu believes that thanks to the free election of the nation, he gives a great lesson to the People's Party, which does not respect its own cultural heritage and national values, and that his will is finally manifested. The author who is a religious and intellectual man simplified İmâm-ı Rabbânî's (1564-1624) *Mektûbat* translated into Turkish by the 18th century Ottoman scholar Müstakimzâde Süleyman Sadeddin Efendi and he simplified and published some part of 18th century Ottoman scholar Erzurumlu İbrâhim Hakkı's (1703-1780) *Mârifetnâme*.

Teymuroglu, who worked in the Turkish Grand National Assembly for nearly thirty years and witnessed many political issues of those years, wrote various political and social topics in the Hilal magazine published by Salih Özcan in Ankara; the country, the region and the issues of the Islamic world with a national and national point of view. In these articles he criticized one political party's actions on Islam, culture and history. After the coup d'état of May 27, 1960, he was arrested on the letter to the National Unity Committee that Menderes was innocent; was referred to the Bakırköy Hospital for Psychiatric and Neurological Diseases to determine if the mental balance was in place; after being held in detention for ten days, he was sentenced to eight months' imprisonment in prison. One of Teymuroglu's unpublished poems written during this time expresses feelings and thoughts about the "madhouse" days; and the other expects a letter from family members, relatives and friends; It gives an idea of the days of distress. In some of the author's articles have suggested some critical ideas about Ottoman history; thus pointing to the difference between the historical one and the religious one. After informing about the lives and works of Teymuroğlu who is one of the victims of the 1960 coup in our notice, some examples of his writings and poems will be presented.

Keywords: *Mehmet Süleyman Teymuroğlu, Demokratic Party, Hilâl Periodical, 1960 Military Coup, Adnan Menderes.*

GİRİŞ

Türk basınında ilk eser ve şiirlerine -tesbit edebildiğimiz kadarıylahemşehrisi Abdurrahim Zapsu'nun (1890-1958)[1] 1947 yılında neşretmeğe başladığı *Ehli Sünnet* mecmuasında rastlanan Mehmet Süleyman Teymuroğlu'nun yazıları, daha ziyade Salih Özcan'ın (1929-2015)[2] Ankara'da yayımladığı *Hilâl* dergisinde 1958-64 yılları arasında çıkmıştır. Onun vefatından yaklaşık bir buçuk ay sonra *Büyük Doğu* dergisinde yayınlanmış bir yazısı da vardır.

Biz burada çoğu itibarıyla 1950'li senelerde ve 1960'lı yılların başlarında basın- yayın sahasında faaliyet gösteren hukukçu, şair, yazar M. Süleyman Teymuroğlu'nun kısaca hayat hikâyesini yazacak; sonra şiir kitapları, büyük kısmı *Hilâl* dergisinde çıkan yazıları ile 1962 ve 1964'te yayınladığı iki dinî-tasavvufî eseri üzerinde duracak; bu arada 1960 darbesinden sonra sırf şahsî fikrini ve vicdanî kanaatini ifade ettiği için nasıl bir haksızlığa maruz kaldığını anlatmaya çalışacağız. O, iki şiir kitabı, *Hilâl* dergisinde on beş kadar yazısı ve iki dinî, tasavvufî eseri bulunmasına rağmen, *Van Kütüğü* gibi memleketinin meşhurları veya edebî şahsiyetleri hakkında bilgiler de ihtiva eden mahallî yayınlarda tanıtılmamıştır. *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*nde ise, Veli Recai Velibeyoğlu'nun *Örneklerle Bütün Basılı Şiir Kitapları Antolojisi*'nden naklen –hayatı ve mensur eserleri hakkında yeterli bilgi verilmeksizin- iki şiir kitabının adı, baskı yeri ve yılının kaydedilmesiyle yetinilmiştir.[3]

M. Süleyman Teymuroğlu, 1328 (1907?)[4] yılında Van'ın Başkale kazasında doğdu. Babası, Hürrem Bey'in oğlu Memduh Efendi, annesi ise Hamid Paşa'nın kızı Ayşe Hanım'dır. Memduh Efendi, Birinci Cihan Harbi'nden önce Van ve çevresinde isteyenlere ilim öğreten âlimlerden biriydi.[5] Teymuroğlu,

1 Hayatı ve eserleri hk. bilgi için bk. Mustafa Uzun, "Zapsu, Abdürrahim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2013, c. 44, s. 127-128.

2 Hayatı ve eserleri hk. bilgi için bk. İhsan Işık, *Türkiye Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedileri*, Elvan Yayınları, Ankara 2006, c. 7, s. 2829.

3 "Teymuroğlu, Mehmet Süleyman (20. yy.): Hukukçu şair. Van'da doğdu. Eseleri/Şiir: *Zafer Destanı* (İst. 1951), *Pınar Başında* (Ank. 1955)." (*Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, AKM Yayını, Ankara 2007, c. 8, s. 264).

4 Yeğeni merhume Ayla Demiroğlu, 13 Temmuz 2007 Pazar günkü sohbetimizde, dayısının 1911 yılında doğan annesi Nefise Hanım'dan dört yaş büyük olduğunu, dolayısıyla Mehmet Süleyman Bey'in 1907 senesinde dünyaya geldiğini ifade etti. Ancak Teymuroğlu'nun nüfus hüviyet cüzdanındaki 1328 yılı, eğer Hicrî ise onun Milâdî karşılığı 1910, Rûmî ise 1912'dir.

5 Bu konuda Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan 10 Rebîülevvel 1317 (19 Temmuz 1899) tarihli bir vesika, Memduh Bey'in Hakkâri sancağı merkezi Başkale kasabasında 'âlî (yüksek, İslâmî) ilimleri öğrettiğini ve geçimini temin edecek bir geliri olmadığından kendisine maaş bağlanılmasını taleb ettiğini göstermektedir: "Hakkârî sancağı merkezi olan Başkale kasabasında tedrîs-i ulûm-ı 'âliye ile meşgûl ve bir gûne medâr-ı maîşeti

bir yazısında babasından şöyle bahseder:

"...Memleketimizde merhum Abdülhakim Efendi[6], Taha Efendi (Eski Diyanet müşavere heyetinden)[7] ve merhum pederim ulemadan Memduh Bey, Gevar müftüsü Kasım Efendi, Van müftüsü Sıddık Efendi[8] ve sair hoca efendiler vardı."

Mehmet Süleyman, şahsiyetinin teşekkülünde mühim bir yer tutan dinî bilgileri ve terbiyeyi, hayatının başlarında babasından aldı. İlk, orta ve lise tahsilini Van'da tamamladı. Babasının vefatı dolayısıyla yüksek tahsiline Hakkâri mebusu İbrahim (Arvas, 1884-1965)[9] Bey'in yardımı sayesinde devam etti ve 5. II. 1930 tarihinde Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden[10] mezun oldu.[11] M. Süleyman Teymuroğlu, bir yazısında hukuk fakültelerimizde İslâm hukukuyla alâkalı derslerin bulunmayışından şikâyet ederken, birkaç üniversite hocasının adını da anar:

"Şunu teslim ve itiraf etmek zorundayız ki, lâyık bir devlet olmamıza

---

bulunmaması cihetiyle dûçâr-ı fakr u zarûret olan Memdûh Efendi'ye sadaka-i âfiyet-i cihân-kıymet-i hazret-i tâcdârî olmak üzere münâsib mikdâr maaş tahsîsi hakkında Van vilâyetinden Dâhiliye Nezâret-i celîlesine meb'ûs tahrîrât ve nezâret-i müşârün ileyhânın 10 Rebîü'l-evvel sene 1317 târihli ve 1834 numerolu tezkiresiyle berâber leffen savb-ı atûfîlerine irsâl kılınmağla icrâ-yı îcâbına himmet olunması siyâkında tezkire." (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BEO 1343/ 100699). (Bu vesikayı bana ricam üzerine gönderen Osman Gördebil'e teşekkür ederim).

6 [Abdülhakim Arvâsî'nin hayatı ve eserleri hk. bilgi için bk. Aydın Talay, *Bizim Eller Van*, İstanbul 1988, s. 63-64; Nihat Azamat, "Abdülhakim Arvâsî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1988, c. 1, s. 2111-212; İhsan Işık, a.g.e., c. 1, s. 33.]

7 [Seyyid Taha Efendi hk. bilgi için bk. Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul 1996, c. 4, s. 340; Aydın Talay, a.g.e., s. 66; *Van Kütüğü*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi yayını, Ankara 1992, s. 202.]

8 [Seyyid Muhammed Sıddık Arvâsî'nin hayatı hk. bilgi için bk. Sadık Albayrak, a.g.e., c. 3, s. 333; Aydın Talay, a.g.e., s. 65, *Van Kütüğü*, a.g.e., s. 203.]

9 Hayatı hk. bilgi için bk. Kâzım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM- II. Dönem 1923-1927, Ankara 1995, III, s. 781-82.

10 Bu fakülte hk. bilgi için bk. Bilgây Esemenli, „Cumhuriyet Türkiyesi'nin ilk öğretim kurumu Ankara Hukuk Fakültesi", Hayat Tarih Mecmuası, 1 Eylül 1974, yıl 10, Sayı 9, s. 74-75, Aynı fakültenin kuruluşu, hocalarının kısa hayat hikâyeleri ve kitap neşriyatı hk. daha fazla bilgi için bk. Ali Birinci, "Ankara Hukuk Fakültesi'nde Kitap Neşriyatı (1925-1946)", *Müteferrika,* Yaz 2017/1, Sayı 51, s. 5-39.

11 M. Süleyman Bey'in fakülte diploması şu şekildedir:

"TÜRKİYE CUMHURİYETİ

Ankara Hukuk Fakültesi mezuniyet diploması

Ankara Hukuk Fakültesinde okunan derslerden imtihanları neticesinde orta derecede mezuniyete liyakat kesbeden Başkalede doğmuş Süleyman beye devletin kanun ve nizamlarının tanıdığı haklardan istifade etmek üzere bu diploma verilmiştir. 5. II. 930.

Fakülte reisi v. — Adliye vekili

M. Cemil — Yusuf Kemal.

Diploma No.. 343"

rağmen şimdiye kadar lâyıklık mefhumu maalesef Garptaki mânasından ve tatbikatından tamamen uzak bir şekil ve surette tatbik edilmiştir. Bu cümleden olarak ilk mektepten üniversiteye kadar tedris sistemimizde din tedrisatına yer verilmediği gibi Üniversitemizde, Hukuk Fakültemizde dahi cemiyetimizin asırlardan beri tatbik mevzuu olan İslâm Hukuku, milliyetçiliğe ve tarihe karşı gelerek tedris edilmekten alıkonuldu; tamamen objektif, hiç bir zümrenin, hiç bir partinin ve hiç bir şahsın menfaat ve hodkâmlığına âlet olmayan ve beşerin en âciz ferdinin en ufak bir hakkının haleldar olmasına rıza göstermemek ve en ince beşerî münasebetleri kıl kadar birbirine hak geçmeyecek şekilde tetkik ve kavaide raptetmek suretiyle realiteden ve beşer ihtiyacından hayatiyet ve kuvvetini alan o güzel Türk hukuku, İslâm hukuku, maalesef bütün gönül alıcı güzelliğiyle Fakültelere devam eden gençlerimizden gizlendi. Tâbir caiz ise, Fakültenin bodrumlarına kapatıldı ve bir şeyin kendilerinden gizlendiğinin farkında olan masum yavrulara profesörler sıra ile 'o yok mu o, işte ölü bir hukuktur, incimat etmiştir, taşlaşmıştır, hayatiyet kabiliyetini kaybetmiştir; yürüyen hayat şartlarına uymamaktadır; geriliğimizin sebeplerinden biri de odur' tarzında telkinler yaptılar. (…)

Ben de, Ankara Hukuk Fakültesi mezunlarındanım ve bu realiteyi böylece kaydetmeyi lüzumlu görüyorum. Profesörlerimizden yalnız Tevfik Kâmil Koperler, Roma Hukuku Profesörü idi, bu gibi telkinattan içtinap eder; bilâkis yeri geldikçe İslâm hukukunun yüksekliğinden bahsederdi. Mustafa Şeref Bey de 'İslâm hukuku, hak ve adalete, garp hukuku menfaate istinad eder' derdi. İslâm hukukunun nesi, neresi incimat etmiş, asra uygun değilmiş; bunu bir türlü anlayamadım ve tatmin edilmedim. Eğer İslâm cemiyetinde bizatihi İslâmiyet'le kabili telif olmayan bir takım tatbikat, kadın hukukunda, millet hukukunda ve sairede olmuş ve olmakta ise, bundan İslâmiyet'i suçlu çıkarmak ve teferruattaki, tatbikattaki noksanlıkları, ihmâlleri ele alarak aslı ortadan kaldırmaya kalkışmak, kat'iyyen yerinde olmayan bir harekettir."[12]

Askerliğini yedek subay olarak yapan M. Süleyman Teymuroğlu, İbrahim Arvas'ın ağabeyi Şeyh Abdullah Arvas'ın kızı Refika Hanım'la evlendi. Resmî bir tahsil görmemiş olan hayat arkadaşı, eşinden yirmi yıl sonra (21 Haziran 1984'te) vefat etti. Dördü kız, biri erkek, beş çocuğu dünyaya gelen Teymuroğlu'nun evlâdının adları ve doğum yılları şöyledir: Tayyibe (1934), Memduh (1936), Fatma (1939) ve Selma (1944), Ayşe Vildan (1954). Oğlu Memduh Bey'le kızlarından Fatma Hanım yüksek tahsil yapma imkânı bulmuş; Memduh Bey, Ticaret Yüksek Okulu'ndan; Fatma (Özüdoğru) ise Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun olmuştur. M. Süleyman Bey, "*Pınar Başında*" adını koyduğu şiir kitabında "Oğluma Vasiyetim" başlıklı manzumesini (s. 34-35) Memduh

12 M. Süleyman Teymuroğlu, "Her Türk'ün Desteklemesi Lazım gelen Bir Teklif", *Hilâl*, Kasım- Aralık 1959, s. 22.

Bey için, "Oğluma Hasret Mektubu" başlıklı kıt'asını da onun üç sene süren askerliği sırasında yazmıştı.

M. Süleyman Teymuroğlu, hukuk fakültesini bitirdikten sonra, avukatlık veya hâkimlik yapmak istemediği için, 23 Kânunısani 1930 tarihinden itibaren uzun zaman TBMM'de zabıt memuru (stenograf) olarak çalıştı. Bilindiği gibi CHP içinden ayrılan bir grup siyaset adamının kurduğu Demokrat Parti, 14 Mayıs 1950'de halkın büyük bir teveccühüne mazhar olarak iktidara geldi. Aşağı yukarı çeyrek asırlık Tek Parti iktidarı yıllarını idrak eden Teymuroğlu, bir devrin sona erişini ve Demokrat Parti'nin iş başına gelişini büyük bir sevinçle karşılamış; o heyecanla "14 Mayıs Yahut Millet Kasidesi" adlı şiirini yazmıştı. Söz konusu eser, merhum Mehmed Âkif'in 29 sene önce, 1921 yılında yazdığı ve TBMM tarafından resmen millî marş olarak kabul edilen İstiklâl Marşı'mıza benzer biçimde, ondan ilham alınarak meydana getirilmiş, sekiz kıt'alık bir şiirdir. Manzume, kaside şeklinde kaleme alınmamış olduğu hâlde, şairin onu bu nazım biçimiyle adlandırmasının sebebi, herhâlde milleti överek yüceltme maksadı gütmesindendir. İstiklâl Marşımız gibi aruzun "Feilâtün feilâtün feilâtün feilün" kalıbıyla yazılmış olan şiirin her kıt'asının mısraları birbiriyle kafiyelidir.

Manzumede 1946 seçimlerine de işaret edilerek milletin 1950'deki seçimde sağlık durumuyla yaşına bakmadan sandık başına koştuğu, kimsenin gözyaşına aldırış etmediği, en korkulacak şeyin halkın inlemesi olduğu, onun dinine saygı gösterenin yükseleceği, taleplerinden habersiz gibi davrananların iradesi karşısında dayanamayacağı, artık vekillerin asili dinleyeceği, milletin meclisinin dilsiz olamayacağı… anlatılıyor. 1950 itibarıyla yirmi senedir TBMM zabıt memurluğunda bulunan ve birçok siyasî hadiseye şahit olan M. Süleyman Teymuroğlu'nun, Demokrat Parti iktidarını sevinç ve ümitle karşıladığını gösteren bu şiirini okuyalım şimdi:

"14 Mayıs yahut Millet Kasidesi

Korkma, sönmez bu büyük milletin istiklâli;

Onun en şanlı zaferler dolu istikbâli;

En büyük merhaledir işte bugünkü hâli;

Olamaz böyle büyük milletin izmihlâli.

Mayıs 14'te ne koşmaktı o, sandık başına.

Halkımız bakmadı sağlık durumuyla yaşına;

Aldırış etmedi hiç kimselerin göz yaşına;
Oyu koynunda, bakılmazdı çatılmış kaşına

Koca millet senelerce kuzuluk etti güzel;
Bu güzel hasleti Hak'tandır onun, feyz-i ezel
Bu büyük haslet ile oynamayıp kendine gel;
Yıkılır üstüne birden bire kalkar o cebel.

Şüphesizdir ki bu halkın sesi hakkın sesidir.
Halka hizmet edenin Hak da bir ölmez kesidir.
En büyük korkulacak şeyse onun nâlesidir.
En güzel şey onun îmân dolu hür sînesidir.

Gösteren saygı onun dînine arşa çıkıyor;
Dileğinden de tegāfül onu sonsuz sıkıyor;
İnhisâr altına almak dileyenden bıkıyor;
Milletin savletine kimse dayanmaz, yıkıyor.

Mayıs 14'ü alelâde sayıp geçme, tanı;
Düşün evvelki seçimlerde hapiste yatanı.
Yeni gördük bu vatanda, yaşadık gerçi hanı:
Böyle birden bire bir oy atarak boy atanı.

Her vekil dinleyecek artık asîlin sesini;
En büyük yanlış: Oturmak, ona eğmek fesini.
Bulacak milletin âmâli bütün ma'kesini;

Görecek gözlerimiz günlerin en enfesini.

Olamaz milletimin Meclisi lâl ü ebkem;

Öyle alkış tutamaz nutk u beyâna her dem.

Haykırır, ismini çizmez, çizemez sivri kalem;

Çünkü meb'ûs olamaz sâdece timsâl-i adem"[13]

[*Günümüz Türkçesiyle nesre çevirisi*: I- Korkma; bu büyük milletin istiklâli sönmez! Onun istikbâli (geleceği), en şanlı zaferlerle doludur. İşte bugünkü hâli, en büyük derecedir. Böyle büyük bir milletin perişan olup gitmesi mümkün değil…

II- Mayıs ayının on dördünde, o sandık başına ne koşmaydı!.. Halkımız, sağlık durumuyla yaşına bakmadı; hiç kimselerin göz yaşına aldırış etmedi... Oyu koynundaydı, çatılmış kaşına bakılmazdı...

III- Koca millet, senelerce ne güzel kuzuluk etti!.. Onun bu güzel huyu, Allah tarafından ezelde kendisine ihsan edilmiş(bir haslet)tir. (Ama sakın) bu büyük huyla oynama, kendine gel!.. Yoksa o dağ kalkar, birden bire senin üstüne yıkılır!..

IV- Şüphesiz ki, halkın sesi, hakkın sesidir. Halka hizmet edenin Cenab-ı Hak da bir ölmez kimsesidir. En büyük korkulacak şeyse, halkın inlemesidir... En güzel şey, onun iman dolu, hür göğsüdür.

V- Bak, onun dinine saygı gösteren, yüksek makama çıkıyor... Dileğinden habersizmiş gibi davranmak da onu son derecede sıkıyor. Kendisini (baskıyla) tek elden idare altına almak isteyenden bıkıyor. Milletin hamlesine kimse dayanamaz, (çünkü millî irade önüne konan engelleri aşarak) yıkıyor...

VI- 14 Mayıs'ı bayağı bir tarih sayıp geçme, tanı!.. Önceki seçimlerde hapiste yatanı düşün... Gerçi hani bu vatanda (çokça) yaşadık, ama doğrusu böyle bir oy atarak birden bire boy atanı yeni gördük!..

VII- Artık her vekil (milletvekili ve bakan, kendisine kanun ve iş yapma salâhiyeti veren) asilin sesini dinleyecek… En büyük yanlış, oturmak ve ona fesini eğmek(meselelerine karşı ilgi göstermemek)tir. Milletin bütün dilekleri, istekleri akis yeri bulacak (karşılıksız kalmayacak); gözle-

13 Mehmet Süleyman Teymuroğlu, *Pınar Başında*, Ankara 1955, s. 5-6. (Bazı kelimelerin imlâsında, aruz ölçüsünün gerektirdiği uzun seslileri göstermek gibi birtakım değişiklikler tarafımızdan yapılmıştır. AC.)

rimiz, (bundan sonra) günlerin en iyisini görecek...

VIII- Milletimin meclisi, dilsiz, şaşa kalmış olamaz; konuşma ve açıklamalara her zaman alkış tutamaz. Haykırır; ismini sivri kalem çizmez, çizemez. Çünkü halk arasından seçilerek meclise gönderilen kişi, yokluk sembolü olamaz.]

Celal Bayar'a Sunduğu "Kasîde-İ Şükran"ı

M. Süleyman Teymuroğlu, 1952 yılında Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Van'ı ziyareti dolayısıyla yazdığı "Kaside-i Şükran" adlı diğer bir şiirinde, hem 14 Mayıs 1950 öncesindeki Halk Partisi iktidarı hakkındaki düşüncelerini dile getirir, hem de yeni idarenin ilim, kültür, eğitim sahasında yapması gereken hizmetlerden bahseder. Bu metinden, şairin Celal Bayar'a Demokrat Parti'nin 1950'deki seçim zaferi hakkında "14 Mayıs" isimli bir şiir (muhtemelen bazı farklarla yukarıdaki manzumeyi) sunduğu anlaşılmakta; dinî yönden milleti baskılardan kurtaran, meselâ ezanın Arapça okunması yasağını kaldıran iktidar dolayısıyla Bayar'a büyük bir saygı ve sevgi dile getirdiği öğrenilmektedir.

Biz burada, Teymuroğlu'nun söz konusu şiirinin -divan şairlerinin padişah, vezir gibi devlet adamlarına sundukları kasidelerdeki gibi- övgüye geçmeden önce giriş mahiyetinde yazdığı (nesîb) bölümünü almayacak; sadece 1952'de Demokrat Parti, Celal Bayar ve 1923-1950 yılları arasında ülkeye tek parti olarak hükmetmiş CHP hakkındaki fikirlerini aksettiren asıl kısmını sunacağız. Teymuroğlu, burada Celal Bayar'ın büyük bir insan olduğunu, bizi İslâm ile *Kur'ân*ımıza sahip kıldığını, imanı baskıdan kurtardığını söylüyor. Bunun bir örneğinin minarelerde "doğru ezan"ın okunması olduğunu belirten şair, 1932'den 16 Haziran 1950 tarihine kadar okunan Türkçe ezanı hatalı ve uygunsuz bir iş saydığını ima ediyor. Bu güzel vatanda iman nurunun bedende can gibi olduğu, dinî inanç bulunmadığı takdirde vücudun bir ceset, ruhsuz bir gövde hâlini alacağı fikrini dile getiren Teymuroğlu, halkı baskılardan kurtaran Demokrat dostlarına da ona, yani İslâm'a hizmet vazifesinin düştüğü kanaatindedir. CHP, halkın inancını unutmaya gömmüştür; onun bu unutuşuna karşı unutma perdesini çekmek lâzımdır. Şairin kanaatince, imansız olan bir insan topluluğu, kötülük kaynağıdır; her tür şerre ve şeytana galip gelen manevî kuvvetse dinî inançtır.

İşte büyük ümmet içinden bir Celâl çıkmış; ağlayan gözlere gülüşler saçmış; baskılara, eziyet ve zulümlere maruz kalan dindar insanların yüzlerini güldürmüştür. Şaire göre, Celal Bayar, milletin azim ve inancına dayanarak meydana girmiş ve baskıcılık ruhunu ortadan kaldırmıştır. Çeyrek asırdır mil-

lete zorla hükmeden Halk Partisi'nin yenilmesi ve Demokrat Parti'nin galibiyeti, askersiz, topsuz tüfeksiz bir başarıdır. Bu demokratik zafer, ülkeden kölelik ruhunu kaldırmış; adımıza yeni bir şan ve şeref eklemiştir. Bayar'ın veya Demokrat Parti'nin gayesi, hür seçimler sonucunda işbaşına gelmemiş, dolayısıyla millî iradeye dayanmayan önceki iktidarın iddia ettiği gibi, "halka rağmen halk için" değil, "halk için halk ile" olmaktır. Bu fikrin, en canlı yakın şahidi, 14 Mayıs 1950 umumî seçimleridir. Teymuroğlu'nun da bir mensubu olduğu bu millet, daha önce neler görmüş, ne kahır ve zulümler çekmiş; fakat onun inilti ve feryatlarına kimse dönüp bakmamıştır. O kadar ki, halka geniş dünya dahi dar olmuştur. İşte ruhtaki bu zindana son veren kişi, Bayar'dır.

1952'de bir uçağa atlayıp doğu illerimizi görmeğe çıkan Bayar, o arada Van'ı da ziyaret etmiş; şaire göre, bu olay, övgü ve teşekküre vesile olmuştur. Çünkü Bayar, ilim, irfan ve gelişmeye en baştaki engelin, ayrıca doğunun düşkünlüğüne, zararına sebebin cehalet olduğunu, işe buradan başlamak gerektiğini anlamıştır. Manen milletin babası mevkıinde olan cumhurbaşkanı, uzun zamandır ihmâl edilen Doğu Anadolu illerinin irfanı, kültürü için gayretini esirgemeden sarf etmektedir. O, vicdanımıza hürriyeti tattırmış; şimdi şark vilâyetlerimizi ilim ve irfanla kurtarmaya koşmuştur. Milletin barınağı olan yurdu bir binaya benzeten şair, son olarak "Şarkı tâmir edelim; yoksa çöker cümle binâ" diyerek kurulmuş olan bütün yapının çökmemesi için, doğu ve güney doğu Anadolu'yu tamir etmek, onarmak, imar etmek gerektiği kanaatindedir.

Bu şiirde gerçek olan değil, Teymuroğlu gibi dindar, muhafazakâr insanların görmek istediği, milletin dinî, millî değerlerine bağlı ve saygılı bir cumhurbaşkanı portresinin çizildiğini, hakikatin Kaside-i Şükran'da tarif ve tasvir edilenden bir hayli farklı olduğunu söylemek lâzımdır. Örnek vermek gerekirse, Bayar, fikir ve inanç hürriyetine büyük sınırlamalar getiren Türk ceza kanununun 163. maddesine bazı ilâvelerin yapılması esnasında zamanın CHP'li başbakanı Şemsettin Günaltay'la işbirliğinde bulunmuş; ülkede irtica tehlikesi olduğu hususunda onu ikna etmiştir. Yine Atatürk'ü Koruma Kanunu, Atatürk'e son derece bağlı olan ve onu sevmenin "millî bir ibadet" olduğunu söyleyen Celal Bayar'ın gayretleriyle 1951'de –DP'nin Selahattin Adil, Arif Hikmet Pamukoğlu, Bedii Enüstün gibi milletvekillerinin itirazlarına rağmen- çıkarılmıştır. Gerçi onun cumhurbaşkanlığı devrinde radyoda dinî program yayınlama serbestliği ve imam hatip okullarının açılması, Müslüman halk tarafından memnuniyetle karşılanmıştır... Fakat Bayar, Başbakan Adnan Menderes'in öncülüğündeki Demokrat Parti'nin ezanın aslına uygun olarak Arapça okunması yasağının kaldırılması yönünde kanuni düzenleme yapmasına karşı çıkmış[14]; ancak Menderes'in kararlı tavrı ve kamuoyu baskısı

14 Bu konuda bir haber: "Dünkü Meclis müzakereleri- Arapça ezan yasağı kalktı", *Yeni İstanbul* 17 Haziran 1950, s. 1.

üzerine yasağın kalkmasını onaylamağa mecbur kalmıştır.[15] 1951'de Mason localarının kapatılması konusunda Ahmet Gürkan'ın verdiği teklifin reddedilmesi sırasında da cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın nüfuzunu kullandığı bilinmektedir.[16]

Tahminimize göre, Celal Bayar'ın sonraki zamanlarda İslâm'ı hedef alarak söylediği anlaşılan bazı hakaretamiz sözleri, Teymuroğlu gibi dindar insanları hayal kırıklığına uğratmış; üçüncü cumhurbaşkanının bu gibi konularda CHP ile hemfikir olduğu kanaatine sevk etmiştir. Söz konusu yıllarda hem TBMM'de zabıt memuru olarak çalışan, hem de basını, bu arada bilhassa *Ehli Sünnet, Hüradam, Yeni Sebilürreşad* gibi dindar veya İslâmcı denebilecek gazete yahut dergileri takip ettiği anlaşılan Teymuroğlu'nun, Bayar'ın işaret ettiğimiz beyanlarından haberdar olmaması pek mümkün değildir. Nitekim şairin 1 Ağustos 1952 tarihli *Ehli Sünnet* dergisinde yayınladığı "Kaside-i Şükran" başlıklı şiirinin sadece giriş kısmını, 1955 yılında bastırdığı *Pınar Başında* adlı kitabına "Bir Kasidenin Girizgâhı" ismiyle alması, geri kalan, asıl ve büyük kısmını koymayışı, bu bakımdan manidardır.

Teymuroğlu'nun, reisicumhur Bayar'a milletin, o arada muhafazakâr doğulu vatandaşların kendisini nasıl gördüğü veya görmek istediği konusunda telkinde bulunduğu da düşünülebilir. Bu konuda akla gelen başka bir ihtimal de şairin, şehrine giden, memleketinin gelişimi için okullar açma tasavvurlarını açıklayan cumhurbaşkanına teşekkür niyetiyle yazdığı bir şiirde, hele desteklediği Demokrat Parti iktidarının henüz ilk zamanlarında böyle tenkitler yöneltmesinin uygun düşmeyeceği fikridir. Esasen bu şiiri sunmaktan maksadımızın, M. Süleyman Teymuroğlu'nun, 1952'de Demokrat Parti, cumhurbaşkanı Celal Bayar ve 14 Mayıs 1950'den önce 27 yıl boyunca hüküm süren Tek Parti devri hakkındaki fikirlerini aksettirmek olduğunu sözümüzün başında ifade etmiştik. Başlangıç mahiyetinde verdiğimiz bu bilgilerden sonra Vanlı şairimizin Kaside-i Şükran'ını okuyabiliriz:

"-Vanı teşrifleri münasebetiyle-

Çok Sayın Cumhurbaşkanımız Celal Bayara şükran borcunu eda etmek üzere takdim kılınan

KASİDE-İ ŞÜKRAN

Yetişir enfüs ü âfâkta dolaştın durdun

Ey kalem arz-ı senâ et ulu başkanımıza

15 Davut Dursun, "Celâl Bayar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, c. 5, s. 216-218.
16 *Tarihi Hakikatler (İbrahim Arvas'ın Hatıratı)*, Ankara, 1964, s. 70.

Devletin başkanıdır şimdi büyük bir insan
Kıldı sâhip bizi İslâm ile *Kur'ân*ımıza

Okunur doğru ezan şimdi minârelerde
Çok şükürler ederiz sevgili Yezdânımıza.

Bilemez kimse nasıl arz-ı teşekkür etsin
Bu büyük şanlı, muazzez, büyük insânımıza.

Baskıdan kurtaran îmânı odur, mahşerde
Söyleriz böylece Peygamber-i zî-şânımıza.

Tende ruhtur bu güzel yurtta bu îman nûru
Ona hizmet de düşer kurtaran ihvânımıza.

Halkın îmânını nisyanlara gömdü C.H.P.
Çekelim perde-i nisyânı bu nisyânımıza.

Çünkü îmansız olan kütle olur menba-ı şer
Eyler îman galebe şerr ile şeytânımıza.

Bir Celâl etti zuhûr ümmet-i uzmâdan kim
Handeler saçtı bütün dîde-i giryânımıza.

Diktatör rûhunu katletti girip meydâna
İstinâd eyliyerek azm ile îmânımıza.

Ne bir asker, ne mühimmat ne de bir topla tüfek;
Hiç mahal vermeyerek şiddet ü isyânımıza

Kölelik rûhunu kaldırdı bu memleketten
Yeni bir şân ü şeref ekledi unvânımıza.

"Halk için halk ile olmaktır onu zevkı bütün"[17]
Dâimâ son veriyor hasret ü hicrânımıza.

Görünür fi'l ile kavlinde bütün vech-i cemâl
Şâhid ister mi bizim böylece ityânımıza?

Bunun 14 Mayıs en canlı yakın şâhididir
Yeni bir hızla açıldık o gün ummânımıza.

Daha evvel ne kahirler, ne gadirler çektik;
Kimse bakmazdı bizim nâle vü efgānımıza

Halka dünyâ dahi bir haylıca teng olmuş idi;
Son veren işte odur ruhtaki zindânımıza.

Hayli beyhûde meşâgille yoruldu devlet;
Yazık oldu bu kadar yıldaki her ânımıza.

17 Evvelce takdim etmiş olduğum "14 Mayıs" manzumesinden.

Atlayıp bir uçağa şarka seyâhat etti;
O saâdet güneşi doğdu bizim Vanımıza.

En büyük ilgiyi gösterdi seyâhatle Vana
Bâis oldu bu olay medh ile şükrânımıza.

Dest-i âlîsi şifâyâb edecektir Doğuyu;
İndi Îsâ gibi birdenbire meydânımıza.

Gördü herkeste temiz nâsiyeler, nûr-ı zekâ,
Eyledi atf-ı nazar göl ile Süphânımıza.

Baktı en başta cehâlettir olan mâni-i feyz
Budur en başta sebep nekbet ü hüsrânımıza,

Buradan başlamak en âcil olan tedbirdir,
Diye emretti sular serpti nîrânımıza.

Şarkı ihmâl eden ahmaklar utansın varsın,
Babamız bezlediyor himmetin irfânımıza.

Şarkı irfân ile tahlîse şitâb eylediler,
Hem de hürriyeti tattırdı o, vicdânımıza.

Sayamam türlü mezâyâsını Şarkın burada,
Maksadım arz-ı senâ sevgili mihmânımıza.

Şarkı tavsîfe geçersem uzanır hayli kelâm

Bu da kalsın bir uzun defter-i dîvânımıza.

Şarkı tâmir edelim yoksa çöker cümle binâ,

İtiraz eyliyemez kimse bu bürhânımıza."[18]

[*Günümüz Türkçesiyle*: 9. Ey kalem, yeter nefisler (ruhlar) ve ufuklar (âlemi, dış dünya) üzerinde durdun; büyük başkanımıza övgünü arz et! 10. Şimdi büyük bir insan devletin başkanıdır; bizi İslâm ile *Kur'ân*ımıza sahip kıldı. 11. Şimdi minarelerde doğru ezan okunur. Sevgili Rabbimize çok şükürler ederiz. 12. Kimse, bu büyük şanlı, sevgili, büyük insanımıza nasıl teşekkür arz edeceğini bilemez. 13. İmanı baskıdan kurtaran odur. Şanlı Peygamberimize mahşerde böylece söyleyeceğiz. 14. Bu güzel vatanda bu iman nuru, bedendeki can gibidir. Ona hizmet de (milleti baskı ve sıkıntılardan) kurtaran kardeşlerimize, dostlarımıza düşer.15. CHP, halkın inancını unutmalara gömdü; biz de bu unutmamıza, unutma perdesini çekelim! 16. Çünkü imansız olan kitle, kötülük kaynağı olur. Kötülük ve şeytanımıza iman galip gelir. 17. Pek büyük ümmetten bir Celâl ortaya çıktı ki, bütün ağlayan gözümüze gülüşler saçtı. 18. Bizim azim ve inancımıza dayanarak meydana girip diktatör ruhunu öldürdü. 19. Ne bir asker, ne mühimmat, ne de bir topla tüfek, şiddet ve isyanımıza hiç yer vermeyerek, 20. Bu ülkeden kölelik ruhunu kaldırdı. Adımıza, sanımıza yeni bir şan ve şeref ekledi. 21. Onun bütün zevki, halk için halkla olmaktır. Böylece hasret ve ayrılık acımıza daima son veriyor. 22. Onun işinde ve sözünde hep güzellik yüzü görünür. Bizim böyle söylememize bir şahit ister mi? 23. 14 Mayıs (1950'deki Demokrat Parti zaferi) bunun en canlı, yakın şahididir. O gün denizimize yeni bir hızla açıldık. 24. Daha önce ne zorlamalar, yok etme ve büyük acılar çektik... Kimse bizim inleme ve feryatlarımıza bakmazdı. 25. Halka, dünya bir haylice dar olmuştu. Ruhtaki zindanımıza son veren işte odur. 26. Devlet, oldukça boş iş ve uğraşmalarla yoruldu. Bu kadar yıldaki her anımıza yazık oldu...

27. Bir uçağa atlayıp doğuya seyahat etti. O saadet güneşi bizim Vanımıza doğdu. 28. Van'a seyahatle en büyük ilgiyi gösterdi. Bu olay, övgüyle teşekkür etmemize vesile oldu. 29. Birdenbire Hz. İsa gibi (gökten) mey-

18 Vanlı M. S[ül]eyman Teymuroğlu, "Kaside-i Şükran", *Ehli Sünnet*, 1 Ağustos 1952, sayı 118, sene 6, c. 6, s. 9-10. (Kasideyi buraya naklederken şiirde kullanılan aruz kalıbının gerektirdiği uzun seslileri gösterdik; "nikbet, haylı" gibi birkaç yazım yanlışını da düzelttik. Ayrıca bu şiirin, elimizde bulunan daktiloyla yazılmış asıl metninde son beyit olarak "Elimizden ne gelir şimdi duâdan gayrı/ Hak nazar etsin icâbetle duâhânımıza" mısralarının yer aldığını belirtmek isteriz).

danımıza indi… Onun yüksek eli, doğuya şifa bulduracaktır. 30. Herkeste temiz alın ve zekâ ışığı gördü. Gölümüze ve Süphan dağımıza göz attı. 31. Baktı, gördü ki, ilim, irfan ve bolluğu en başta engelleyen şey cehalettir; bizim düşkünlük ve zararımızın en başta gelen sebebi budur. 32. "Buradan başlamak, en âcil olan tedbirdir" diye emretti; böylece ateşlerimize sular serpti. 33. Doğu illerimizi ihmâl eden akılsızlar utansın, varsın... Babamız, gayretini ilim ve irfanımız için esirgemeden sarf ediyor. 34. Hürriyeti vicdanımıza o tattırdı; ayrıca doğuyu (doğu Anadolu illerimizi) ilimle, irfanla kurtarmağa acele ettiler. 35. Burada size doğunun çeşitli meziyetlerini sayamam; maksadım sevgili misafirimize övgümüzü arz etmek... 36. Şimdi doğu illerimizi överek anlatmaya geçersem, söz oldukça uzanır. Bu da bir uzun şiir kitabımıza kalsın! 37. Doğuyu tamir edelim; yoksa bütün yapı çöker... Kimse bu delilimize itiraz edemez.]

Demokrat Partî İktîdarı Hakkındakî Görüşleri

Ülkemizde çok partili siyasî hayata geçişi ve onun sonucunda vatandaşların hür iradesiyle tercih ettiği insanların işbaşına gelişini memnuniyetle karşılayan Teymuroğlu, Tek Parti devrinde milletin dinî değerleri, inancı, ibadeti, ahlâkı, hacı ve hocalarıyla, dili ve tarihiyle alay edildiği, mücadele edildiği, fakat Demokrat Parti iktidarı yıllarında halkın çoğunu karşısına almak manasındaki bu çıkmaz yoldan dönüldüğü düşüncesindedir. Onun Kasım 1958 ve Nisan-Mayıs 1960 tarihli *Hilâl* dergisinde çıkan iki yazısındaki şu sözleri, hem Demokrat Parti zamanındaki bazı tasvip ettiği millî icraat hakkında bilgi vermekte, hem de hükûmetin bu tür çalışmalarına muhalefet edenler karşısındaki tavrını göstermektedir:

"...Türk'ün büyük evlâdı Adnan Menderes, bu açık ve daima kanayan yarayı kapatarak 'Türk milleti müslümandır ve müslüman kalacaktır. Müslümanlığın icabatı yerine getirilecektir' demek suretiyle ve bu sözlerini birçok hayırlı icraatla teyid ederek millî ve dinî fezâyı temizlemiş; inkılâb peykini her türlü husumetten kurtararak mahrekine yerleştirmiş bulunmaktadır. Maalesef bu büyük mücahide karşı yer altı ve üstü şer kuvvetleri harekete geçmiş bulunmaktadır.

Radyoda *Kur'an* okutulması radyo istişare kurulunda mevzuubahis olduğu zaman şöyle bir vaziyete şahid oldum idi: Şimdi nükteleriyle şöhret bulan bir muhalefet muharririne fikri sorulduğu zaman kısaca 'Sadece protesto ederim' demişti. Hazım [Atıf][19] Kuyucak da dindar olduğundan bahsederek sözü uzata uzata menfi kutubta karar kılmıştı. Fakat reis Sıddık Sami ve Salih Murad beylerin irşad ve telkinleri ve radyo idaresinin, milletin mütemadi mü-

19 Bu kelime yazıda sehven "Atafı" şeklinde çıkmıştır.

racaatı karşısında bu isteğe karşı durulamıyacağı hakkındaki beyanı üzerine o iki muhalife karşı müsbet karar verildi.

Forum mecmuasının *Hür Adam*'ın geçenki nüshasında nakledilen yazılarında evvelce komünist denemelerine sahne olan Köy Enstitülerinin şimdiki hâlinden bahsedilmekte ve radyo vaızlariyle millete korku saldırıldığından ve onların yerine maalesef İmam Hatip mektepleri açıldığından zari zari şikâyet ve feryad edilmektedir. Bu da dünün yaralarını sarmakla ve yarınımızı imar etmekle meşgul Başvekilimizin hâlâ uğraşmak mecburiyetinde olduğu ne muazzam menfi bir ruhun mevcudiyetini gösteren belirtilerdir. Bu gibilerin mütemadiyen Hükûmet kuvvetlerini mevhum bir irticaa karşı imdada çağırmaları beyhudedir. Türk Hükûmeti artık böyle mânâsız iddiaların tatbikçisi olmaktan uzaktır. Bu efendiler başlarına çöken karanlıkta boğulmak istemiyorlarsa, artık bu milletin talihi ile oynamaktan vaçgeçerek tecavüz, tahrik ve tedai yolunu bırakırlarsa, kendi kendine huzura kavuşurlar.

Din, insanların ferd ve cemiyet olarak Allah'a ve birbirlerine karşı yapmak mecburiyetinde oldukları vazifelerdir ve inkılâb, itilâ, demokrasi ve cumhuriyet de dahil olmak üzere ferdi, kalbinde, komşuluk hayatında, cemiyette, milletlerarası hak ve hukukta takib eden mükellefiyet ve vicdan borcudur. İnkılâb ise muasır milletlere yetişebilmek hamlesidir. Binaen aleyh inkılâbları bir din ve mezhebmiş gibi dîne karşı ileri sürmek, gayr-ı ilmî bir iddiadır. İnkılâblar, isabet ve güzellikleri aklen, mantıkan muhakeme edilebilen ameller ve içtihadlar mesabesindedir.

*Forum*culara şunu da hatırlatalım ki, yeni harflerin kabulünden sonra, bilhassa 1950'den beri, bir taraftan okuma yazma nisbetinin çoğalması, diğer taraftan dinî neşriyat her türlü tahayyül ve tasavvurun fevkında din sahasında da semeresini vermiş ve Müslüman Türk milleti, bir arı ve karınca faaliyetiyle ve derin bir uğultu hâlinde din sahasında da bu inkılâbdan nasibi almış ve almaktadır.. Bu gibi çıkmaz iddiaları bırakalım da hep beraber kapanmış olan tarihî yarayı kanatmamaya dikkat edelim ve milleti derde sokmaktan vazgeçerek millete nafi olmağa çalışalım."[20]

"Hamd olsun, devlet düşüncesi, bu çıkmaz yoldan kurtulmuş ve milletin muhtaç olduğu medeniyet ve kalkınma hamlelerine tam mânasiyle tevecc üh edebilmiştir. Gördüğümüz muvaffakıyetler, bu hedef değişikliğinden ileri gelmektedir. Yoksa bir milleti karşısına alıp mütemadiyen hisleriyle, diniyle meşgul olmak, bütün devlet kuvvetini, emniyetini, idaresini, adliyesini bu işle meşgul etmek, asrımızda hiçbir medeni memlekette revaç bulmayan bir manzaradır. Bilmem ki bu lüzumsuz, icapsız yola niçin saptık? Hâlâ koca bir milletin esareti namına kendi zehirlerini kusmak için 'hürriyet hürriyet' diye haykıran gazeteciler var. Hâlbuki büyük bir millet mânevi bir esaretten

20 M. Süleyman Teymuroğlu, "Din ve İnkılâb", *Hilâl*, Kasım 1958, Sayı 1, s. 3.

kurtulmuş; hürriyetine kavuşmuştur. Onların istediği hürriyet, milletin hissiyatına, mukaddesatına, din adamlarına uluorta hakaret hürriyetidir. Onların istediği, bu memlekette millet olarak duyulan İslâmî heyecanı söndürmektir. Rica ederim, bu milliyetçilik midir? Bir milletin her ne şekilde olursa olsun duyduğu heyecan, o millete muzaf, öz malı olan bir heyecandır ve her şeyden evvel millîdir. Açılan Yüksek İslâm Enstitüsü ile gazetelerde alay edildi; İmam Hatipleri çekemiyorlar; milletin, ecdadın sarığı ve sakalı, her gün karikatür mevzuu olmaktadır. Hangi misyoner Türkiye'de bunları yapabilir? Daha üç beş gün evvel bir gazetede radyoda *Kur'an* okumanın dini siyasete âlet etmek olduğu iddia ediliyordu. Hâlbuki gerek bu, gerek ezan, bunlar vatanında hür ve müstakil olan milletimizin arzularını yerine getirmek için millete iade edilen haklardan başka bir şey değildir. Bunlar lâikliğin en basit mütearifeleridir. Üniversitenin bir odacığına sığınmış olan mescid de üniversite profesörler kurulu kararıyle kapatılmıştı. Ancak Sayın Benderlioğlu'nun müdahelesiyle açılabildi."[21]

27 Mayıs 1960 Sonrası

Teymuroğlu'nun TBMM'deki zabıt memurluğu, 23 Temmuz 1960 tarihine kadar devam etti. Anılan memuriyetten, 7242 sayılı kanunun birinci maddesi gereğince emekliye sevk edilmesinin sebebi, devlet başkanına hitaben yazdığı mektupta dinî telkinlerde bulunmasıydı. Millî Birlik Komitesi'ne Menderes'in suçlu olmadığını anlatmaya çalışıyordu. Teymuroğlu, mektubu üzerine tutulmuş; aklî muvazenesinin yerinde olup olmadığının tesbit edilmesi için Bakırköy Akıl Hastanesi'ne götürülmüştü... "Yüksek tahsilli, bunca sene devlet hizmetinde bulunmuş bir insan, nasıl olur da devlet başkanına dinî telkin edebilir?"di... "Olsa olsa bu adam delirmiştir!.."[22]

Burada on gün kadar alıkonduktan sonra bir yıl hapis cezasına mahkûm edildi. Tedavisi yıllarca süren hastalara göre onun on gün gibi kısa bir zaman sonra bırakılması, "divane"liğinin başka türlü olduğunun delili değil miydi? Nitekim kendisi, başından geçen bu garip hadise üzerine yazdığı bir şiirde, "Ben gibi dîvâneler on günde de me'zûn olur" demişti. Mehmet Süleyman Bey, "Tımarhane Hatırası" adlı şiirini, Kasım 1960'da, gazel şeklinde, aruzun "Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün" kalıbıyla yazmıştır. Bugün, dünyanın veya devrin üzüntüye sebep olan hadiseleriyle insanın delireceğini, akıllı kişilerin de üzüleceğini belirten şair, iddiaya göre düşünce hürriyetinin bulunduğu bir ülkede, fikrini söyleyen masumun "maznun" (sanık) olacağını ifade eder.

21 M. Süleyman Teymuroğlu, "Hayat ve Ölümünden Ders Alınan Büyük İnsan", *Hilâl*, Nisan- Mayıs 1960, Sayı 14, s. 7-8.

22 M. Âkif İnan, "M. Süleyman Teymuroğlu", *Hilâl*, çıkış tarihi 24 Aralık 1964, Sayı 48, s. 2-3.

Hürriyet aşkıyla inkılâp yapanların hürriyet düşmanı kesildiğini üzülerek dile getirir. Sözleri vicdan kanunundan gelen ilhamken, şimdi işbaşına gelenlerin keyfine uymamıştır. Onun kanaatince, kanunu kendi keyfine alet eden hâkim, Allah'ın rahmetinden ve milletin kalbinden uzak, lânetlenmiş olur.

Tımarhanedekilerin hâllerini görmeyen rahat eder; gören kimse, çok üzülür. Burada Dö Gol, Mehdi, Maan veya Harun olduğunu iddia eden birçok hasta var; beş, sekiz, on, yirmi yıl oturan nice kimse bulunmaktadır. Fakat "Ben gibi âvâreler on günde de me'zûn olur" diyen şair, kendi deliliğinin (!) başka türlü olduğunu, bundan dolayı hastaneye getirildikten on gün sonra bırakıldığını hüzünle belirtir. Manaca naklettiğimiz bu şiiri okuyalım şimdi:

"Tımarhane Hatırası

Hâdisât-ı dehr ile insan bu gün mecnûn olur

Âkılân mahzûn olur, dîvâneler memnûn olur

Nâil olduk öyle bir hürriyyet-i efkâra kim

Fikrini serd eyleyen mâsûm bir gün maznûn olur

Aşk-ı hürriyyet ile her kim yaparsa inkilâp

Hasm-ı hürriyyet olur, bir âteş-i tayfun olur

Sözlerim kānûn-ı vicdandan gelen ilhâm iken

Neyleyim uymaz birer mazmûn olur[23]

Keyfine kānûnu âlet eyleyen hâkim ise

Rahmet-i Hak, kalb-i milletten uzak mel'ûn olur

Görmeyen râhat yaşar ahvâl-i tîmarhâneyi

Kim görürse dâimâ çeşm ü dili pür-hûn olur

23 Bu mısrada vezin aksamaktadır.

Orda vardır görseniz bir Çok Dö Goller, Mehdiler

Her deli kendince bir Ma'n veyâ Hârûn olur

Meclis-i ney kursa yüz neyzen gelip ney üflese

Derdimi dökmez yine derd ü gamım efzûn olur

Beş, sekiz, on, yirmi yıl sâkin olan çok kimse var

Ben gibi âvâreler on günde de me'zûn olur

Ey Süleyman derdini döksen taşar bin sîneden

Hak yolunda sîneler, kalpler sana mâdûn olur

Kasım 1960.

[*Günümüz Türkçesiyle*: 1. İnsan, bugün zamane hadiseleriyle çıldırır, deli olur. Akıllı kişiler üzülür, deliler memnun olur. 2. Öyle bir fikirler(i ifade) hürriyetine eriştik (!) ki, düşüncesini düzgün ve münasebetli bir şekilde söyleyen masum, bir gün zanlı olur!.. 3. Her kim hürriyet aşkıyla inkılâp yaparsa, o hürriyetin düşmanı olur; bir tayfun ateşi olur. 4. Sözlerim vicdan kanunundan gelen ilham iken, ne yapayım (keyiflere) uymaz; içinde mana gizli, nükteli, sanatlı, ince birer kelâm olur… 5. Kanunu kendi keyfine alet eden hâkimse, Allah'ın rahmetinden ve milletin kalbinden uzak, lânetlenmiş olur…

6. Tımarhanenin hâllerini görmeyen, rahat yaşar. Kim görürse, devamlı gözü ve kalbi kanla dolar. 7. Görseniz, orada bir çok Dö Goller, Mehdiler vardır!.. Her deli kendince bir Ma'n veyâ Hârûn olur. 8. Yüz neyzen ney meclisi kursa, gelip ney üflese, yine benim derdimi dökemez; derdim ve kederim daha ziyade olur... 9. Burada beş, sekiz, on, yirmi sene oturan çok kimse var... Benim gibi işsiz-güçsüzler (!) on günde de mezun olur!.. 10. Ey Süleyman, derdini döksen, bin kalpten taşar. Hak yolunda göğüsler, kalpler (derdini dökmen için) sana altta bulunur.]

M. Süleyman Teymuroğlu'nun 27 Mayıs 1960 darbesinden iki ay sonra TBMM'deki memurluk vazifesinden alınışı, sonra Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'nde gözetim altında tutuluşu ve nihayet Başkale'de

hapsedilişinin, bütün aile fertleri üzerinde büyük tesirleri oldu. Kızı Fatma (Özüdoğru) Hanım, tarafımıza gönderdiği 1 Şubat 2007 tarihli mektubunda, 27 Mayıs 1960 darbesini müteakip ay ve yıllarda ailece çektikleri acı ve çileleri, şu birkaç cümleyle dile getirmektedir: "…Yazdığı 'Menderes suçlu değildir' cümlesinden dolayı mahkûm edildi. Ankara ve Başkale cezaevlerinde yattı. İhtilal olduğu sene biz beş kardeş babasız ve parasız kaldık. Tevfik amcamın maddî yardımlarıyla hayata sarıldık."

"Başkale'de Hapiste Sayın Mehmet Süleyman!"

Eldeki mektuplardan ve yakınlarının verdiği bilgilerden öğrendiğimize göre, cezası kesinleşen Mehmet Süleyman Bey, 1962 yılında Başkale'de sekiz ay kadar hapis yatmıştır. Burada mahbus bulunduğu sırada ona mektup yazan vefalı dostlarından biri de Kemal Kaplanoğlu'dur. Kemal Kaplanoğlu, M. Süleyman Teymuroğlu'nun yakın arkadaşlarından, zamanın alay müftüsü Osman Tol ve eşi Sabite Tol'un damadıdır. Onun böyle bir cezaya maruz kalmış olan arkadaşını nasıl teselli ettiğini gösterebilmek için, 5 Şubat 1962 tarihinde Ankara'da Arap harfleriyle yazıp Mehmet Süleyman Bey'e gönderdiği mektubunu, yeni harflere çevirerek aynen nakledeceğiz.

Kaplanoğlu, mektubunda Teymuroğlu'na bu hapsin İlâhî bağışlama vesilesi olabileceğini, 1960'da vefat eden, muhatabının da sağlığında ve vefatından sonra *Hilâl* mecmuasında iki yazı yazarak İslâmî hizmetlerini takdirle anlattığı, hakkındaki bazı suçlamalara cevap verdiği Said Nursî'nin hapishaneye "Medrese-i Yûsuf[iye]", yani Hz. Yûsuf Peygamberin ders verdiği yer dediğini hatırlatır; memleketindeki sekiz ay hapis cezasının kısa bir seyahat sayılabileceğini belirtir. Kendisinin ve aile fertlerinin her türlü ihtiyacını karşılama konusunda yardıma hazır olduğunu da ifade eder:

"Sevgili kardeşim Mehmet Süleyman Bey,

Esselâmü aleyküm. Van'a, Başkaleye teşrîfinizi haber vermediniz. Mâhud evrâkın ne olduğunu, ne safhada olduğunu sorarken, geçen akşam kerîme-i muhteremeniz telefon etti. Acebâ tashîh-i karar ne merkezdedir? Ben de bugün acele olarak Birinci Ceza'ya uğradım, numarasını (?) aldım. 15. 1. 1962'de tasdîk edilerek baş müddeî umûmîliğe, baş müddeî umûmîlikten de 20. 1. 962'de Ankara Savcılığına gönderilmiş. Bu akşam vaziyetin bu şekilde olduğunu eve telefonla söyledim. Zâten o sıralarda evden de sizin Başkale'de olduğunuzu, verdiğiniz tâlîmât üzerine söylemişler. Herhâlde şimdiye kadar hükmün infâzı için oraya mâlûmât gelmiştir.

Ne ise, Cenâb-ı Hak hakkınızda hayırlısını nasib buyursun. Cilve-i Rabbânî belli olmaz. Belki bu, hakkınızda büyük bir mağfiret ve tebşîrdir. Merhum Said, eserinde 'medrese-i Yûsuf' diye tavsîf ile medh ü senâ ediyor

ve ‘Benim en zevkli zamanlarım, o sıralarda yaşadığım günlerdir’ diyor. Biz her ne kadar onun yüksek ilim ve velâyetinin derecesine yükselmiş değil isek de kalplerimizdeki kuvvetli îmanlar sâyesinde inşâallah o dereceleri buluruz.

Merak etmeyiniz. Sekiz ay, bir nevi kısa bir seyahat sayılır. Başkale’yi tercîh ettiğiniz de iyi oldu. Ne de olsa memlekette ve akrabâlarla berâber küçük muhitteki küçük yerler cidden (?) daha rahat ve iyi olacağı şüphesizdir. Efrâd-ı âilenizi de tesellî ettim ve ‘Gerek maddî, gerek mânevî ne gibi bir ihtiyâcınız olursa, derhâl bildiriniz. Elimizden geldiği kadar muâvenette bulunalım’ dedim. Siz de kendilerine yazınız; şâyet küçük, büyük her hangi bir ihtiyaç karşısında mürâcaatta bulunsunlar.

Şeref-i hulûliyle bütün erbâb-ı îmânı lebrîz-i nûr-ı sürûr eden mübârek Ramazân-ı şerîfinizi muhabbet ve sevgi, tâzîm ve hürmetle tebrîk eder; emsâl-i kesîresiyle müşerref, sıhhat ve âfiyetle ve maa âile mes‘ûd ve bahtiyâr olmanızı Cenâb-ı Hak’tan niyâz ederiz. İnşâallah müddetiniz bitmeden bir af da zuhûr ederse, daha evvel efrâd-ı âilenize kavuşmak nasîb olur.

Başka şimdilik bir şey hâtırıma gelmiyor. Gerek tarafınızdan ve gerekse âileniz tarafından bir ihtiyaç ve arzularınız olursa, derhâl işâretlerinizi bekler; hayırlı haberler, metânet, sıhhat ve âfiyetlerle hayırlısıyla yuvanıza kavuşmanızı Cenâb-ı Hak’tan temennî ederiz. Oradaki akrabâlarınıza ve hapishâne müdürü kardeşimize de gıyâbî selâm ve hürmetlerimizi sunar; tekrar gözlerinizden öperim aziz ve sevgili kardeşim. Kemal.”

Fatiha, nasıl ölüleri sevindiren bir armağansa, yakın ve tanıdıklarından alacakları mektup da mahpuslar için öyle sevinç vesilesidir... Teymuroğlu, 15 Mart 1962 tarihinde Başkale hapishanesinde yazdığı “Fatiha ve Mektup” adlı şiirinde aile fertlerinden her gün birer mektup göndermelerini rica ediyor; mektup yollamayan yakınlarına ve ahbaplarına sitem ediyor. Beden, zaten ruh için bir kafes olmuş; hapiste mektupsuzluk ise onun dünyasını büsbütün gizliyor gibidir. Şair, nihayet kalbine gelen ferahlık verici bir İlâhî ilhamla üzüntü ve sıkıntısının nasıl geçtiğini anlatıyor. 7+7 duraklı hece ölçüsüyle dörtlükler hâlinde yazılan bu şiir, hapis gibi bir musibete maruz kalmış olan insan için manevî değerlerin nasıl bir moral kaynağı olduğunu düşündürmesi bakımından dikkate değer:

“Fatiha ölülere, mektup sağlara gider;

Ölülere nur yağar, sağlara gelir huzur.

Fatihalar ânında ölüyü teskîn eder,

Mektupsa birkaç günde ancak yerini bulur.

Ben bugün zindandayım, bir odada yalınız...
Ne çocuklar yanımda, ne de karşımda hanım.
Fatmam, Selmam, Vildan'ım, Tayyibem, Memduh canım
Her gün rica ederim, birer mektup salınız!

Kabirden bir evvelki kabul odasındayım,
Kesilmemiştir fakat ilgim bu âlem ile.
Nasıl bilmem ki teyzem, nasıl bilmem ki dayım?
Onlara da yalvardım mektup için, nâfile…

Ahbablara da n'oldu, yazmazlar birer mektup?
Olmaz mıydı nurlansa resimleriyle zindan?
Adresim gayet basit; eğer bu ise matlûp:
Başkale'de hapiste Sayın Mehmet Süleyman!

Ölüler benden kat kat mesutturlar, emin ol!
Kur'an, mevlüt ve helva nurdan ırmaklar gibi.
Zaten kafese koymuş ruhu; ceset, bacak, kol…
Mektupsuzluk tamamen dünyamı saklar gibi.

Bir asker var kapıda; her gün her saat bekler.
Sizleri yolcu edip içeri alamadım.
Hatırımdan silindi neş'e, çiftlik, çiçekler…
Sizler de silinince yaklaştı adım adım.

Dedi: "Sen de benimsin, sevdiklerin de benim,

Onları sevdiren de seven de bil ki benim."

Kendimi de unuttum, artık hürrüm ve şenim.

Hapishane o demde oldu benim gülşenim."

Mehmet Süleyman Teymuroğlu, hapse girdikten sonra, onun uğradığı bu kararın düzeltilmesini sağlamak maksadıyla bizzat, aile fertleri ve dostlarının gayret sarf ettikleri, yardım umdukları kişilere başvurdukları anlaşılmaktadır. Bunun bir örneği, "T.B.M.M. Hususi" antetli bir kâğıda Arap harfleriyle yazılmış Ahmed Gürkan imzalı şu mektuptur:

"Mehmed Bey

İnşâallah af çıkar ve siz de istifâde edersiniz. Mâlûm ya ilkisi[24] (?) gibi değil. Bugünkü şartlar çok başkadır. Sizlere sabır, tahammül tavsiye ederken hürriyetinize kavuşmanızı da ayrıca temennî eder, gözlerinizden öperim. Ahmed Gürkan (imza) 21. 5. 62"

Bu mektup, bize M. Süleyman Teymuroğlu'nun sırf şahsî fikrini ve vicdanî kanaatini ifade ettiğinden haksız yere hapis cezası aldığını, bu kararın düzeltilmesi yolunda kendisine yardımcı olmasını Ahmed Gürkan'dan istediğini düşündürmekte; TBMM mensubu olduğu anlaşılan Ahmed Gürkan'ınsa ona bugünkü şartların farklı olduğunu belirttiği, sabır ve tahammül tavsiye ettiği, kısacası mealen "elimden yapacak bir şey gelmiyor" dediği görülmektedir. Teymuroğlu'na bu mektubu gönderen Ahmed Gürkan'ın Tokat milletvekili olduğunu tahmin ediyoruz. Ahmet Gürkan'ın Demokrat Parti'nin dindar milletvekillerinden biri olduğu, Arapça ezan okuma yasağının kaldırılması konusunda 31 Mayıs 1950'de kanun teklifi sunduğu, ayrıca 1951'de Mason localarının kapatılması için teklif verdiği[25] bilinmektedir.

Son Yılları ve Vefatı

Teymuroğlu, hapisten çıktıktan sonra İmâm-ı Rabbânî'nin *Mektûbat* adlı Farsça eserinin 18. asır Osmanlı âlimlerinden Müstakimzâde Süleyman Sâdeddîn Efendi tarafından yapılmış Türkçe tercümesi ile yine aynı asır âlimlerinden Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın *Mârifet-nâme*'sinin bazı bölümlerini sadeleştirip bastırdı. Anılan eserleri neşreden *Hilâl* Yayınları sahibi Salih Öz-

24 Bu kelime, "evvelkisi" şeklinde de okunabilir.

25 *Tarihi Hakikatler (İbrahim Arvas'ın Hatıratı)*, Ankara 1964, s.70.

can da büyük mutasavvıfların bu tür kitaplarını yaymayı ahlâk bunalımına karşı gençliği koruyacak bir çare olarak görmekteydi.[26]

Teymuroğlu'nun kızı Fatma Hanım, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden 1964 yılında mezun oldu. Aynı sene Bolu'ya öğretmen olarak tayin edilen kızını, Süleyman Bey götürmüştü bu ilk vazife yerine... Edebiyat öğretmenliğinden emekli Fatma (Özüdoğru) Hanım, babasının şahsiyeti hakkında şu bilgileri vermektedir: "Sakin tabiatlı, yerinde, az ve öz konuşan bir kişi idi. Dayım İbrahim [Arvas] Beyin hizmetinde bulunurdu. Güzel şiir söyler ve yazardı. Hayatı evi, işi, dayısının evi üçgeninde geçerdi. Güzel sofradan ve yemekten hoşlanırdı. Çok çay içerdi; şark yemeklerini severdi."

1960'lı yılların başlarında M. Âkif İnan gibi arkadaşları, Teymuroğlu'ndan, kendisinin yazılarının da yayımlandığı *Hilâl* dergisinin başına geçmesini istiyorlardı ısrarla... Mehmet Süleyman Bey, nihayet 1964 yılının ortalarında bu teklifi kabul edip mecmuanın idaresi işini üzerine aldı. Ne var ki onun bu çalışması ancak birkaç ay devam etti. Teymuroğlu, 5 Eylül 1964 Cumartesi günü akşamı, müessese müdürü olduğu *Hilâl* dergisinin Denizciler Caddesi Küçük Çarşı Hanında bulunan yazıhanesinden evine gitmek üzere çıktığında, bir özel otomobilin çarpması yüzünden vefat etti. Naaşı, Pazartesi günü hastaneden alınarak tanınmış mutasavvıf Abdülhakîm Arvâsî'nin (1865-1943) de kabrinin bulunduğu Bağlum'a götürülüp defnedildi.

Onun genç sayılabilecek bir yaşta ve beklenmedik bir zamanda vefatı, başta eşi ve çocukları olmak üzere yakınları ve dostları tarafından büyük bir üzüntüyle karşılandı. Kerimesi Fatma (Özüdoğru) Hanım, babasının hayatı ve eserleri hakkındaki sorularımıza cevaben gönderdiği 1 Şubat 2007 tarihli mektubunda bu konuda şunları kaydeder: "…Daha sonra 5 Eylül 1964'de gelen trafik kazası ve ölüm hepimizi perişan etti. En küçük kardeşim üzüntü ile nefrit oldu. Çok sıkıntılı günler geçirdik. Ben bankaya girdim; sonra tahsilimi tamamladım. Babamdan emekli maaşı daha sonra anneme ve kardeşlerime bağlandı."

Teymuroğlu'nun ani vefat haberi, sırf aile fertleri üzerinde değil, derece derece diğer yakınları ve dostları üzerinde de üzüntü ve teessürler uyandırdı. Meselâ eski alay müftüsü ve M. Süleyman Bey'in yakın arkadaşlarından Osman Nuri Tol'un (1885-1955) eşi Sabite Tol, "kırk yıllık kardeşimiz" dediği Teymuroğlu'nun vefatı üzerine, duygularını şiir diliyle ifade etmeye çalışmış ve şu mısraları yazmıştı:

"Dostumuzun Ardından

26 *İmam-ı Rabbani Ahmed Faruki'nin Mektûbat-I*, sadeleştiren M. Süleyman Teymuroğlu, Ankara 1962, Salih Özcan'ın "Takdim"i s. 3-4.

Müftü efendinin sevgili dostu uçtu,

O da Cennete, şehit olmakmış kastı.

Kırk senelik kardeşimiz Mehmet Süleyman,

Buradaki gaybubetine dayanamaz hiçbir can.

İncitmezdi karıncayı bile bir an,

Orada muhakkak yeridir Firdevsi Cinan.

Şehitlik olmasaydı arada,

Dayanılmazdı bu kara habere dünyada.

Çoluğunu, çocuğunu bıraktı gitti arkada,

Cenabı Hak sabırlar versin

Bütün ihvanı efrada.

İhvanları bıraktı,

Cümlesi mahzun.

Kendisi oturur,

Cennette memnun.

Allah bâkilere ömürler versin,

Kimseler görmesin böyle bir gün.

6 Eylül Pazar 1964, Sabite Tol"

O yıllarda *İslâm* ve *İslâm'ın İlk Emri Oku* adlı dergilerde yazıları çıkan, Türk Ocağı (Ankara şubesi) kütüphane müdürü Mehmet Lütfü İkiz (1929-2007)[27], Teymuroğlu'nun Bağlum'da defnedilmesinden sonra 7 Eylül 1964 Pazartesi günü yazdığı yazıda duygularını şöyle kâğıda dökmüştü:

"Enhâr-ı Kalbimden

Felaket haberlerine mahmul gecelerin hiç gelmeyecek gibi olan sabahlarını beklerken, elîm bir haber… Sadat-ı kiramdan Esseyyid Süleyman Arvas meşum bir kazaya uğramış ve Hakka vasıl olmuştur… Bir Müslüman kalbi için felaketlerin felaketi takib ettiği, kaçıncı elîm haber? Karaların ve denizlerin karanlıklarına boğulmuş cemaatimizin hidayet yıldızları olan bu

27 M. Lütfü İkiz'in hayatı ve eseri hk. bilgi için bk. İhsan Işık, a.g.e., c. 5, s. 1792.

aile zulümdidedir. Onların gözyaşlarını salât-ı selâm okuyan her kalb bilerek ve bilmeyerek Ahmet Muhtar evine götürmektedir…

Hudud-ı Muhammediyenin manevi muhafızların[ın] ulusu Esseyyid Abulhakim burada yatıyor… Baba evlerinden çok uzakda garip, öksüz, kimsesiz… Issız vahalara terk edilen cemaatin sahibi ve ona karabeti olanlar… Bağlum toprağına defnedilirler. (…) Buradan çok uzaklara ve çok uzaklardan buraya bir nur kavsi vasıl olur.

Başkalenin aşılmaz dağlarının gerisinde, Müküs evi gurbete gidecek yolcuları hazırlamaktadır. Bu yolcular bir daha Müküs evine dönmeyeceklerdir. Hürmetlerine hakaret, sadakatlarına ihanet gören bu insanlar, vatan-ı haslarından çok uzakdadır. Birkaç dostun ve yakınlarının elleri üzerinde buraya getirdiğimiz zat… Biliniz ki… velidir. Veliler için korku ve hüzün yokdur.

Çocukluğunun renkli senelerinin a'makına dalacak huzurlu bir vakit bulamıyan garip dost… Vefalı arkadaş… Çok erken… Çok çok erken ayrıldın… Konuşacaklarımız vardı… Bu yolculuk nereden çıktı? Biz buna hazır değildik. Sen *Pınar başında* buna bizim hazır olmamızı söylemişsin. Şimdi anlıyoruz:

Renkden renge girer abı hayat

Onu bir gün içecek dîv-i memat"

Acı hatırlarımızın umman-ı nisyana garkolması mümkün değildir. Rabb-i Zü'l-celâle emanet ol. Rahmetu'llâhi aleyh ve rahmeten vâsia."

Dostlarından Av. Hulusi Bitlisi Aktürk (1883-1967)[28], onun vefatı üzerine, kaza sonucu göçünün yılını ebced hesabıyla belirten şu kıt'ayı yazdı:

"Hayatda ibtilâ görmüş şerefli ehl-i îmandı

Süleyman Teymuroğlu bir kazâya uğradı nâgâh

Mücevher düşdü târîh vâhid'in imdâd ile yazdım

Şehidlerle o mağfûra inâyet kıl ricâlü'llâh"

(Hayatta belâ görmüş, şerefli, iman sahibiydi. Süleyman Teymuroğlu ansızın bir kazaya uğradı. Tarih mücevher düştü; Vâhid'in yardımıyla yazdım: Ey Allah adamları, şehitlerle o günahı bağışlanmış zata yardım edin!..)

Kıt'anın üçüncü mısraından bu tarihin "mücevher" olduğu, başka bir

28 İhsan Işık, a.g.e. c. 4, s. 1739. (Aktürk, 11 Mayıs 1949 tarihinde Yargıtay Birinci Ceza dairesindeki duruşmada 66 yaşında olduğunu söyler. *Müdâfaalar*, İstanbul 1988, s. 440. Bu beyanından onun 1883 yılında doğduğu anlaşılmaktadır).

ifadeyle Arap elifbasına göre dördüncü mısradaki noktalı harflerin sayı değerlerinin hesap edilmesi ve "Vâhid'in imdâd ile yazdım" ibaresiyle işaret edildiği üzere, buna "vâhid" (1) eklemek gerektiği anlaşılmaktadır. Dördüncü mısraın Arap elifbasına göre noktalı harflerinin yekûnu 1963'tür. Buna bir eklendiğinde, Teymuroğlu'nun vefat yılı olan 1964 elde edilir.

Ailesi, Mehmet Süleyman Bey'in vefatının kırkıncı gününe denk gelen 15 Ekim 1964 Perşembe günü Ankara'da Hacı Bayram Camiinde bir mevlid okutmaya karar verdi. Bu mevlid merasimi, 14 Ekim 1964 tarihli *Hürriyet* gazetesinde Teymuroğlu'nun akraba ve dostlarına şu ilanla haber verilmişti:

"Mevlidi Risaletpenahi

Van ayanından, müntesibini hukuktan Büyük Millet Meclisi Zabıt memurlarından Hak âşığı merhum Mehmed Süleyman Timuroğlu'nun ruhu pürfütuhuna yarınki 15.10. 964 Perşembe günü öğle namazını mütaakıp Ankarada Hacıbayram Camii Şerifinde Mevlidi Risaletpenahi okunacağını mümin kardeşlerimizin ittilaına arzeder, Fatihalar ithafını niyazederiz. AİLESİ."

Mehmet Süleyman Teymuroğlu'nu 1960 yılından beri tanıyan şair, yazar M. Âkif İnan (1940-2000)[29] da onun beklenmedik bir zamanda vefatından büyük üzüntü duymuş dostlarından biridir. İnan, 24 Aralık 1964 tarihinde çıkan *Hilâl* dergisindeki "M. Süleyman Teymuroğlu" başlıklı yazısında, merhum dostunun vefat tarihi olan 5 Eylül 1964 Cumartesi gününden, defnedildiği 7 Eylül Pazartesi gününe kadar duyduğu tarifsiz acı ve sıkıntıyı tasvir eder ilkin. Yazısının ikinci kısmındaysa tanıştığı zamandan başlayarak onun şahsiyetini, hayatını, kitaplar, dergilerde yazılar ve şiir türünden yayın faaliyetlerini, 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra işinden alınmasını, Bakırköy Akıl Hastanesinde on gün gözetim altında tutuluşunu, bir yıllık mahkûmiyetini, *Hilâl* dergisindeki birkaç ay süren müessese müdürlüğünü anlatır. "Mensur bir mersiye" denebilecek bu yazının tamamını da buraya almayı, çeşitli yönlerden faydalı buluyoruz:

M. Süleyman Teymuroğlu

Ağlasın ehl-i maârif ü hikem arz ü sema

Sülb-i mefhâr-i dü cihandan Süleyman gitti.

Günlerden Cumartesi. *Hilâl*'in yazıhanesindeyiz. Boş sandalye yok. Hepsi tanıdık çehreler. Birçok şeyler konuşuluyor. Bugün ben konuşmuyorum. Bir kişi daha var ki, o, hemen her zaman ya çok az konuşur veya susar. Söy-

29 Hayatı ve eserleri hk. bilgi için bk. "İnan, M. Akif", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul 1981, c. 4, s. 386; İ. Işık, "İnan, Mehmet Akif", *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, Ankara, 2004, c. 5, s. 194; İhsan Işık, a.g.e., c. 5, s. 1825-1828.

lenenleri dikkatle dinler, dinler... Bazen çehresinden çok hafif bir tebessüm, bazen daralan göksünden havaya kattığı belirli belirsiz bir "ah" dan başka bir hareket parçası yakalamak güç olur ondan. Bugün de suskun. Kendisiyle, gönül ehli olmayanların anlayamıyacağı bir lisanla konuşuyoruz: Gözlerimizle. Hiç bir şairin mısralaştıramıyacağı, hiç bir ritmin tesbitleyemiyeceği en yüce anlaşmadır bu! Yalanın, aşksızlığın giremiyeceği bir büyük yuvadır gözler... Biz, onunla çoğunluk hep böyle konuşur, böyle anlaşırdık.

Sonra ayrıldım. Akşam üstü idi. Alışkanlığın sevkiyle yemeğe gittim. Birşeyler yedim ama, tabaktakiler bitmedi. Çıktım. Tarifsiz bir iç sıkıntısı vardı içimde; elim, hep yakama gidiyordu, boğuluyor gibiydim. Gece hiçbir şey okuyamadım. Sigara, sigara... Dışarıdan arabaların, yırtık boğuk, soğuk sesleri, gürültüleri geliyordu. Arabaların, makinelerin dönen çarkları, bir beyin tütsüsü, insanlığın ruh törpüsü! Ben her zaman bu "araç"lardan nefret ettim. Her gün biraz daha yitinen, kendini inkâr eden insanın zavallı, yardım dilenen feryatlarını duymak isteyen, çağımızın bu büyük devine bir göz atsın, kulak versin... Bu gece uyuyamıyorum. Her gece geç uyurum ama, bu gece uyuyamıyorum. Bu gece, şiirler de çok âdi.

Dalgın, yorgun geçen bir gecenin sabahı...

Bugün pazar. Bugün benim için okuma ve yazma günüdür. Sıkıntı, bütün öldürücülüğü ile benliğimde. Kendimi deli gibi dışarı attım. Traşsız ve saçlar karışık. Yürüdüm. Nefretle alay karışımı bir hisle arabaların yanından, önünden geçiyordum. Bu arabalar, beni çıldırtabilir bir gün. Kundura boyacısının hayâlinde yatan bu; zengin delikanlıya caka sattıran, terbiye ölçüleriyle istihza eden hep bu! Arabalar!..

- Ya Rab, bu büyük ruhî çöküntü vesilesi olan arabaları elimizden al, deve kervanlarına razıyız! diye defalarca yakardım...

Karışık, ne yaptığını bilmez; alışkanlıklara tabi olarak bir gün geçirdim; bir yıla bedel. Buhranlı.

Kıvranmalar ve sayıklamalar içerisinde bir gün, bir gece daha!

Günlerden Pazartesi. Sabah. Ağzım acı, vücut bitgin. Hançerler kalbime sokuluyor. Saat 9. Dışarı attım kendimi.

Asrımızın devi homurdanarak geçiyordu.

- Dolmuş! diye bağırdım. Bindim.

- Ey ruhsuz hayvan, emrediyorum, taşı beni, diyordum içimden. Hırsla dişlerim gıcırdadı.

Arabalar saltanatından insanlığın haysiyetini geri alacak bir erkek çağ gelmiyecek midir? Bu şerefsiz yaşamadan kurtulmak hayâl mi kalacak? "Beynim bir kazan ve aklım kepçe, -Deliler köyünden kaç menzil aşkın; -Her fikir içimde bir çift kelepçe!" idi. Çıldırmaya yaklaşıyordum sanki!

İndim... Sarsıla sarsıla mecmuaya attım kendimi. Kardeşim oradaydı!

-Haberin yok mu, Süleyman Bey trafik kazasmda vefat etmiş Cumartesi akşamı.

-Yooo! Diyebildim. Yığıldım koltuğa.

Çenemin altında toplanmış olan yaşlar, her tarafımı yakarak aktı, aktı...

Gözlerim, hep gözleriyle konuştuğu Süleyman Teymuroğlu için feryat ediyordu. En aziz eşini yitiren gözlerim...

- Hastahanede mi?

"Gel, alçak!" diye bağırdım bir arabaya. Araba, bir köpek sadakatiyle beni hastahaneye ulaştırdı.

En büyük acı içerisinde kıvranan bir avuç hâlis dost toplanmış. Kimden bu elemin tekrarı dinlenebilir ki. Beni sonuç ilgilendirir...

O Cumartesi akşamı ben mecmuadan ayrıldıktan biraz sonra, evine gitmek üzere çıkan o aziz insana, bir mirasyedi, hususi arabasiyle çarpmıştır. Kaş üzerinde hafif bir sıyrık, patlayan beyin ve iki saat sonra ruhunu hakka teslim eden, hâlâ mütebessim çehreli Süleyman Bey...

Yine bir arabaya alındı cenaze, Bağlum'a. Bağlum, mensup olduğu yüce Arvasî ailesinin bir mezarlığı olmuştur. Seyyid Abdülhakim Arvasi Hz. leri de orada yatar.

Çok büyük bir ailenin eşsiz bir evladı daha, göz yaşları arasında toprağa yatırıldı.

* * *

Süleyman Teymuroğlu'nu 4 yıl önce tanımıştım. İlk gördüğüm, tanıştığım zaman Salih Özcan'a:

- Bu çok büyük bir zat! demiştim.

Özcan, böyle cevaplamıştı:

- Melek siyretinde bir insandır!

Gerçekten melek siyretinde eşsiz bir insan kaybettik. Onu her tanımış olanın ebediyyen beyan edeceği hüküm budur!

55 yaşlarında idi. Mesleği Hukuk olduğu halde, hukukla iştigal etmedi. 31 sene B.M. Meclisinde stenoğraf olarak zabıt memurluğu yaptı. Yakın tarihimize dair eksiksiz bilgi, yaşamış bir insan olarak onda idi. Onda, başka neler yoktu ki? Her hususta derin bilgisi, bilhassa dinî malumatı, hadiseleri yorumlamaktaki vukufu, inandıklarını hakkiyle yaşayan bir insan olarak, kendisine, her tanıyanı hayran bırakmıştır. Çok az konuşurdu. Bir dostu onun için şöyle diyor "O, her şeyi bildiği hâlde, bilmez görünen, hep dinleyen, bulunmaz bir dosttu. Ser verip sır vermiyendi."

Süleyman Beyden daha mütevazi bir insana, ömrüm boyunca rastlayamıyacağıma inanıyorum. Ve samimiyetle gine inanıyorum ki, asrımızda o ahlâk ve kemâlde bir avuç insan yoktur! Sahabi ahlâkında bir kişi idi o. İlmiyle âmil idi.

Ondan öğrendiklerimi ciltlerle kitaplardan temin edemezdim ben. Başbaşa bulunduğumuz zaman, uzun uzun konuşurduk, konuştururdum kendisini. Senelerce, saatlarca dinledim onu. Onu bir baba gibi, hoca gibi, aziz bir sevgili bildim.

Dilimize birçok büyük eserler kazandırdı. Bir çok yazılar yazdı. Güzel şiirler de söylerdi. Divan nazmına tam vâkıf, aruza hâkim bir şairdi. Kendisi 27 Mayıs'tan sonra Meclis'teki işinden alınmış, ne gariptir ki on gün kadar akıl hastanesinde alıkonmuş, sonra bir yıllık mahkum olmuş sürgüne uğramıştı. Suç mevzuu da şu, mektupla devlet başkanına dinî telkinatta bulunmak... O, bu hatırasını anlatır, biz israr edince de, bu hâdise ile ilgili bir güzel şiirini okurdu. Onun bunun on, yirmi yıl gibi kaldığı akıl hastanesinden kendisinin on gün alıkonup çıkarılmasını şu mısra ile anlatırdı:

"Ben gibi divâneler on günde me'zun olur"

Bakırköy hikâyesi çok acı olduğu kadar, çok da eğlendiricidir.

- Yüksek tahsilli, bunca sene devlet hizmetinde bulunmuş bir insan, nasıl olur da devlet başkanına dinî telkin edebilir; olsa olsa bu adam delirmiştir! denerek, akıl hastahanesine gönderilmesini ince bir mizah üslûbu ile naklederdi.

O ilim ve irfanda deli olmak herkese nasip olmaz doğrusu!

Yıllarca rica etmiştik de, neden sonra kendisini *Hilâl*'in başına getirmeğe muvaffak olmuştuk. Hepimiz öyle memnunduk ki.. Mecmua, bilgili, faziletli hakikî bir müslüman insanın murakabesinde çıkacaktı. Heyhat ki, ancak

bir kaç ay kısmet oldu.

Hele son aylar hep beraberdim kendisiyle. Bir çok defalar öğle yemeklerini beraber yedik. Doyamıyordum Süleyman Ağabeye. Ayrılmak mukaddermiş de ondan imiş meğer...

Ey büyük insan, gerçek insan! Herhalde yerin cennettir senin. Senden râzı olmayan bir tek kişiye hiç kimse rastlamadı, sana gözyaşı dökmeyen, mağfiret dilemeyen bir tek tanıyanın bile yok! Gönüller fethederek Hakkın huzuruna gittin; kul hakkı yüklenmeden gitti[n]. Allah'ın emirlerine ise, zaten baş koymuş bir insandın.. Belli ki, cennete gittin. Ceddin Resulullah, sen gibi mücahidi, sen gibi muhlis bir mü'mini, sen gibi bir şehidi inşaallah bağrına basacaktır! Yeryüzünde bulamadığın, huzur ve sükûn âleminde bahtiyar ol, bizlerin de islâhına yalvar, Hak'dan yüzümüzü çevirmeyelim, Hak yardımcımız olsun...

Bir gün bana:

- Yeni şiirler yazdın mı? demiştin. Seni memnun etmek için eski vadide yazdığım parçaları okurdum.

"Hiç görmedik biz fırkatin andıkça yârin kaametin" dediğimde "kaamet"teki tevriye gözlerini ıslatmıştı. İşte şimdi o "Yar"la kaamettesin sen. Ve asıl şimdi firkatten kurtuldun aziz insan!

Ruhun şad olsun.

Vazifesini hakkiyle yapmış bir insanın, bir mü'minin gönül rahatlığı ile, ebedî âlemde yaşayacaksın.

Bütün dostlarına, hepimize, ailene Cenab-ı Allah sabırlar ihsan eylesin. Sana rahmetler diliyoruz. Fatihalar sana.

Ondan bir beyit:

"Rengden renge girer ab-ı hayat

Anı bir gün içecektir div-i memat[30]

*

Merhum M. Süleyman Teymuroğlu'nun yakınlarından Mehmet Kasım Arvasi, 3 Şubat 1965'te Van'dan yeğenine hitaben, Emin Garbi Arvas vasıtasıyla gönderdiği mektupta, vefattan duyduğu üzüntüyü dile getiriyor ve onu teselli etmeye çalışıyordu:

30 M. Âkif İnan, a.g.e., Sayı 48, s. 2-3.

"Aziz yeğenim efendim,

Avrupa'dan avdetinizde ancak bir telefon muhaberemiz oldu. Her an sizinle muhabere etmek arzusundayım fakat işlerimin çokluğundan bu merama nail olamıyorum. Kusurumu affedin. Filhakika büyük zayiatın hepimize bilâ-fark şümulü vardır. Elden ne gelir? Ancak hayatta kaldığımız müddetçe mübarek ruhunu hatim ve dua ile yad etmektir. Ve oluyor…

Cenab-ı Hak, zat-ı âlînize uzun ömür ve saadet ihsan etsin! Siz her hususta o zatın yerine kaimsiniz. Allah başka keder vermesin. Dünyanın sonu iftiraktır. Cenab-ı Hak cümlemizi seadet-i ebediyeye mazhar etsin, amin. Buradakiler, hamd olsun iyidirler; size selâm ve dua ederler. Annen ve kardeşlerin inşallah sıhhattedir… Hepinize selâm, hürmet ve tebrikler. Adresinizi bilmediğimden Garbi kardeşim vasıtasıyla şu naçiz pusulayı takdim ettim. Nasip olursa Mart ayında oraya gelmek niyetindeyim. O zaman bol bol sohbet ederiz inşaallah.

Baki cümlenizi hıfz ve eman-ı Hakk'a tevdî eder; hasretle gözlerinizden, annenin ellerinden öperim aziz kardeşim, canım."[31]

Eserleri

Mehmet Süleyman Teymuroğlu'nun ikisi şiir kitabı, ikisi de vefatından iki buçuk yıl ve birkaç ay önce Osmanlı Türkçesinden sadeleştirme yoluyla hazırlayıp bastırdığı metinler olmak üzere, irili ufaklı dört eseri vardır. Onun çoğu *Hilâl* mecmuasında yayınlanmış yazıları da bir kitapçık teşkil edebilecek hacimdedir. Şimdi yayın yılları sırasına göre bu eserler hakkında bilgi vermeye çalışalım.

1. Kore Kahramanları İçin Zafer Destanı, 1951, 16 s.

(Bir nüshası Ankara Millî Kütüphane 1951 AD 629).

Bu, büyük kısmı hece ölçüsünün 7+7 duraklı 14'lü kalıbıyla, Türk ordusunun övüldüğü son sekiz beyti aruz vezniyle yazılmış 96 beyitten ibaret, epik bir şiirdir. Destanına "Allah" diyerek başlayan şair, şehitleri hürmetle, gazileri şükranla andıktan sonra "Kore macerasını" başından itibaren anlatmaya geçer. İlkin komünistlik denilen bir âfetin ortaya çıktığını, bu felâketin bütün dünyayı sardığını, zulümlerinin haddi aşıp arşa ulaştığını belirtir. Komünizmin sebep olduğu ıztıraptan dolayı bütün insanlık ağlamaktadır. Çünkü imansız,

31 Mektubun imlâsında gerekli gördüğümüz bazı düzeltmeler tarafımızdan yapılmıştır. (ÂC).

boş beyinler onun tesirine açıktır. Bu büyük yılan, Avrupa'yı inletmekte; her gün binlerce canı ahirete göndermektedir. Uydu ülkeleri âdeta bir mezbahaya çevirmiş; ırz ve namus bırakmamış; manevî, ahlâkî değerleri çamurlara devirmiştir. O, kendi cennetinde de bir kâbus gibidir. En büyük düşmanları dinî inançla namustur. Danzig, Lehistan (Polonya), Çekoslovakya, Romanya ve Bulgaristan'ı ele geçiren Komünizm, şimdi başka avların peşinde dolaşmaktadır. Onun gayesi, insanlık derecesini hayvanlığa indirmek; düşünceyi, duyguyu öldürmektir. İşçi ve çalışan kol ise, propaganda olarak kullandığı, asıl maksadını gizleyen bir perde ve alettir. Bizim Peygamberimiz, "Allah, çalışıp kazananı sever" demiştir. Bundan dolayı çalışmak ve kazanmak, inanan insanın rehberi; alın teri büyük bir şeref ve ululuktur. Tembellik ve çalışmaksızın başkasının sırtından geçinmekse kabahattir, alçaklıktır. Kabiliyet, fikir ve iş için sahalar çok; mülkiyete ve mala saldırma hakkı ise yoktur.

Böylece Komünizmin materyalist bir akım, dine ve ahlâkî değerlere düşman olduğunu, çeşitli Avrupa ülkelerini ele geçirdiğini, işçi ve emekçi haklarını istismar ettiğini, ferdî mülkiyet hakkı tanımadığını anlatan şair, İslâm dininde çalışma ve kazanmanın övüldüğünü ve teşvik edildiğini, alın terinin bir şeref, tembellik ve asalaklığın ise zillet olduğunu belirtir. Şimdi Kore'nin çektiği bu büyük illete karşı çıkılmazsa, o her milleti yiyip bitirecektir. Bundan dolayı milletler bu felâket karşısında birleşmiş; heyetler hâlinde alınacak tedbiri düşünmüşler; sonunda "Kore'de saldırganların terbiye edilmesi gerekir. Yoksa bu derede hepimiz boğuluruz" diye savunmaya karar vermişlerdir.

Söz konusu heyetler, Türkler olmazsa, bu müdafaanın olmayacağına kanaat getirdi ve Türk'ün hamiyetine, o cihan aslanının kuvvetine başvurdular. "Türkler, mertlik yönünden zengin, başkaları fakirdir" diyerek birçok elçi bize yalvardı. Hükûmet de milletinin duygu ve düşüncelerine tercüman olarak 4500 erin Kore'ye gönderilmesine karar verdi.

Baş tarafından dörtte bir oranında bir bölümünü nesirle naklettiğimiz *Zafer Destanı*, bu tarzda devam etmektedir. Şair, destanın bundan sonraki kısmında Kore'ye gönderilecek askerlerin hazırlanışını, memleketin her yöresinden insanlarca sevgi ve sevinçle uğurlanışını, Müslüman diyarlarınca muhabbetle karşılanışını, onların dualarını alışını anlatır. Birliğimizin Kore'ye ayak basışı, adı geçen ülke halkını ve Birleşmiş Milletlerin askerlerini de sevindirmiş; korkuyu, bozguna uğrama ihtimalini gidermiştir. Mehmetçik, dağları çetelerden temizlemiş; düşmanların çoğunu öldürerek sağ kalanları esir almıştır. Sonra cephelere yönelen askerlerimiz, buralarda da komünistlere karşı savaşarak başarı kazanmış; mazlumun yardımına yetişmiştir. Türkler de bu hak-batıl cengine katılmış; "Allah Allah" diyerek süngülerle Bolşevik hatlarını bozguna uğratmış; onları kaçmaya mecbur etmiş; birçok esiri de kamplara doldurmuştur.

Bu savaşta tugayımızın şaheseri, Konori zaferidir. Askerlerimiz, Konori'de en şanlı mücadeleyi vermiş; komünistlerin en büyük saldırısını geri çevirerek sel gibi akan Çinlileri durdurmuştur. Böylece Mehmetçik göğsünü siper ederek dostlarını korumuş; düşman taburlarını birer birer eritmiş; bütün dünya radyolarında onun zaferi anlatılmıştır. Tugayımız Kore'de her gün bir destan yazmış; zafer haberleri birbiri ardınca gelmiştir. Bu başarılarından dolayı askerlerimizin çoğu madalya ve nişanlar almış; Birleşmiş Milletlerin en kahraman silâhlı kuvvetleri sayılmıştır.

*Zafer Destanı*nın son sekiz beytini -bahis başında da söylediğimiz gibi- aruz vezniyle yazan Teymuroğlu, burada Türk ordusunu överek anlatır: Barışın büyük bekçisi olan Türk ordusu, şanını dünyaya tekrar duyurmuştur. O, dünya hürriyeti için bu savaşta müdafi (savunmacı) olmuştur. Her orduda aletler, vasıtalar, silâhlar vardır, bulunur ama o büyük ruh ve kahramanlık ona aittir.

Kore Savaşı'nın cereyan ettiği 1950-53 yıllarında Demokrat Parti hükûmetinin bu ülkeye asker gönderme kararını, o kararın tatbikini tasvip eden gazeteci, şair ve yazarlar da olmuştur, doğru bulmayıp iktidarı ve onun başındaki Adnan Menderes'i tenkit edenler de... M. Süleyman Teymuroğlu'nun Kore'ye Türk hükûmeti tarafından Mehmetçiğin gönderilmesini hak-batıl kavgası ve komünizmle mücadele yönünden değerlendirip isabetli bir hareket olarak övdüğü görülmektedir.

2. Pınar Başında, Yıldız Matbaası, Ankara 1955, 45 s.

Mehmet Süleyman Teymuroğlu'nun, 1955 yılına kadar yazdığı şiirlerin mühim bir kısmını ihtiva eden bu kitapçığın kapağında şu mısraları yer alır:

"Sözüm bârânı rahmettir, sükûtum aynı hikmettir;

Şıarım istikamettir ki mafavkı keramettir

Denir mi her kitaba ruha inmiş bir hakikattir;

Ki ekser 'düzme'sidir rahibi nefsin, dalalettir."

[Sözüm rahmet yağmuru; susuşum hikmetin ta kendisidir. Şiarım, ayırt edici alâmetim, kerametin üstünde olan doğruluktur. Her kitaba, "ruha inmiş bir hakikattir" denir mi? Pek çoğu nefis rahibinin düzmesidir; sapıklıktır…]

Bu mısralarıyla özlü bir beyanname gibi şiir anlayışını, hayatta tuttuğu yolu ve yayınlanan kitapların çoğu hakkındaki fikrini açıklayan şair, sözleri-

nin rahmet yağmuru; sükûtunun ise hikmet olduğunu; hayatta kerametten de üstün sayılan doğruluğu şiar edindiğini belirtiyor. Yazılan veya basılan her kitaba da ruha inmiş bir hakikat denemeyeceğini, onların pek çoğunun nefis (benlik, ego) rahibi tarafından uydurulmuş, sapıklıktan ibaret olduğunu da ifade ediyor.

Pınar Başında, ikisi dışında kalan ekseriyeti aruz ölçüsüyle ve mesnevi, kıt'a, gazel gibi nazım biçimleriyle yazılmış kırk üç şiiri ihtiva eder. Bunların büyük bir kısmı dinî, tasavvufî, ahlâkî, bir kısmı siyasî, tarihî, askerî, bazıları da aile ve aşka dair konular hakkındadır. Biz burada kitabın muhtevası hususunda okuyucuya fikir vermek için, sempozyumun adını da göz önünde tutarak daha ziyade siyasî, tarihî, askerî mevzulardaki şiirleri kısaca tanıtmaya çalışacağız.

*Pınar Başında*ki ilk manzume, "Allah" adlı, mesnevi şeklinde, tevhid-münacat türünde bir şiirdir. Teymuroğlu böylece eski şairlerimizin divan, mesnevi gibi eserlerine çoğu zaman anılan türlerdeki dinî manzumelerle başlamaları geleneğine uygun davranmış; şiirinde Allah'ın mahiyetinin bilinemeyeceği, fakat varlığının eserlerinden anlaşılacağı üzerinde durarak kâinattan ve insan vücudundan örnekler göstermiştir. İkinci olarak "14 Mayıs yahut (Millet Kasidesi)" ismini taşıyan ve Demokrat Parti'nin 14 Mayıs 1950'deki seçim zaferi üzerine yazıldığı anlaşılan bir şiir görmekteyiz ki, İstiklâl Marşımızı andıran bu manzumeden daha önce bahsetmiştik. *Sebilürreşad* ve *Ehli Sünnet* dergilerinde yayınlandığı belirtilen "500. Yıl Marşı" ise "Ey Büyük Fatih" alt başlığı altında, İstanbul fethinin 500. yıl dönümü münasebetiyle yazılmış, epik bir şiirdir.[32] "İslam Adlı Eser İçin", 1936-46 yılları arasında Erzurum milletvekilliği de yapmış olan General Pertev Demirhan'ın[33] "*Milletler arası birlik ve kardeşliğin hakikî çaresi ve İslâm*" ismiyle 1945'te yayınladığı kitabı için bir övgü mahiyetindedir. "Şanlı Ordumuz İçin" yazılmış şiir ise, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, şairin *Zafer Destanı* adlı kitapçığının sonunda yer alan manzumesidir. "Sevgili Kardeşim Abdurrahman Ali'ye" ithaflı manzume, Müslüman olan ve "Abdurrahman Ali" adını alan bir İngiliz'in uçakla İstanbul'a gelişi üzerine yazılmıştır. Şairin, bir gayr-ı Müslimin hidayete erişini ve ülkemize gelişini sevinçle karşıladığı görülür.[34]

32 İstanbul fethinin 500. yıldönümü dolayısıyla yapılan anma programı, bu münasebetle yapılan kutlama, onarım faaliyetleri ve TBMM'deki tartışmalara dair bilgi için bk. Kâzım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi*, TBMM- IX. Dönem 1950-1954, Ankara 2001, c. 5, s. 6568- 6580.

33 Pertev Demirhan'ın (1871- 1964) hayatı ve eserleri hk. bilgi için bk. İbrahim Alâettin Gövsa, *Türk Meşhurları*, Yedigün Neşriyatı, İstanbul 1946, s. 308-309; İhsan Işık, a.g.e., c. 3, s. 1026-27.

34 Teymuroğlu'nun kerimesi Tayyibe Hanım'ın ricamız üzerine gönderdiği babasına ait evrak arasında bu şiirin manzum İngilizce tercümesi de vardır. Anlaşıldığına göre, adı geçen şiir İngilizceye çevrildikten sonra İngiliz mühtediye ulaştırılmış; o da şaire cevaben yolladığı mektupla teşekkür etmiştir.

"Kâzım Karabekir Paşa merhumun Meclis Riyasetine intihapları münasebetiyle Tebrikname" başlığından ve sonundaki tarih mısralarından da anlaşıldığı üzere, Kâzım Karabekir'in (1882-1948) 1946'da TBMM başkanlığına seçilişi üzerine yazılmıştır. Şairin notundan öğrendiğimize göre, Karabekir, bu tebrikname vesilesiyle kendisini makamında kabul etmiş; onunla yarım saat kadar başbaşa görüşmüştür. Paşa, sohbet esnasında Birinci Mecliste arkadaşlık ettiği, Teymuroğlu'nun amcası Van mebusu Demiroğlu Tevfik Beyden[35] bahis açarak ailelerinin Karaman'dan Van serhaddine gidip yerleşmiş eski bir Türk ailesi olduğunu tarihî incelemelerine dayanarak ifade etmişti. "Bir Kasîdenin Girizgâhı", daha önce bahsettiğimiz gibi, 1 Ağustos 1952 tarihli *Ehli Sünnet* dergisinde çıkan "Kaside-i Şükran"ın baş tarafıdır. 14 Eylül 1949 tarihli "Dua" şiiri, "Merhum Mareşal Fevzi Çakmak'ın, Şişli Sıhhat Yurduna ilk yatışlarında iadei sıhhatleri için yazılmıştır." Bunu müteakip şair, 23 Ağustos 1954 tarihinde Yeşilköy hava meydanına indiği bilinen "Ürdün Meliki Haşmetlû Hüseyin bin Tallâl'ın memleketimizi teşrifleri münasebetiyle" yazdığı şiirinde, Hz. Peygamber soyundan ve 19 yaşında olan kralın ülkemize gelişinden duyduğu memnuniyeti dile getirir. Bu davetten ötürü hükûmete teşekkür eden Teymuroğlu, Araplarla Türklerin ezelî kardeş olduğunu belirterek Türkiye, Ürdün, Pakistan gibi Müslüman ülkelerin müşterek tehlike ve tehditlere karşı işbirliği yapması gerektiğini ifade eder. "Türk Vatandaşı Hindli Mücahid Abdurrahman Riyad Babur Hakkında" 1945'te yazılan şiir, Hindistan'ın istiklâli için kırk yıldır çoluk çocuğundan, makam ve mevkiinden ayrılarak çalışan Abdurrahman Riyad Babur'u överek tanıtma gayesi gütmektedir. "Hariciyeci Âşir Bey Hakkında" 16 Mart 1363 (16 Mart 1947) tarihinde tamamlanmış şiir, Dışişleri Bakanlığı mensuplarından Âşir Bey'in müze gibi, eşya ile dolu evini tasvir ve kendisini medh etmek maksadıyla yazılmıştır. "Küçük (Ahsen Tol) İçin Doğum Tarihi", şairin yakınlarından Sabahattin Tol'un 1364 (1945?)[36] yılında Gülhane Hastanesinde doğan kızı hakkında kaleme alınmıştır.

"Merhum Mareşal Fevzi Çakmak İçin Mersiye", 10 Nisan 1950'de vefat eden Fevzi Çakmak'ın ölümü üzerine yazılmış, 15 Nisan 1950 tarihini taşıyan bir şiirdir. Fevzi Paşa'ya beslediği saygı ve sevgiyi 14 Eylül 1949 tarihli "Dua" şiirinde de gördüğümüz Teymuroğlu, bu manzumesinde "ağlar" fiilini redif olarak kullanmış ve onun vefatından duyduğu büyük üzüntüyü dile getirmeye çalışmıştır. *Pınar Başında*, bu mersiyeden sonra, biri Teymuroğlu'nun yakınlarından ve aile büyüklerinden Abdülhakîm Arvâsî (1865-1943), diğeri 17 Nisan 1952'de vefat eden son Serez müftümüz İsamüddin Efendi hakkında

35 Hayatı hk. bilgi için bk. Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi- Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923*, Ankara 1995, c. III, s. 962-63.

36 "…Tebrikname" (s. 12-13), "Hariciyeci Âşir Bey Hakkında" (s. 19-21) manzumelerinde olduğu gibi, şair tarih düşürme veya şiirin yazılış zamanını belirtmede bazan Rumi tarihi de kullanmaktadır. Buradaki 1346 yılının Hicrî mi, Rumî mi olduğu belirsiz göründüğünden Milâdî karşılığın yanına ? işaretini koyduk.

yazılmış iki mersiye daha yer alır. Teymuroğlu, Abdülhakîm Arvâsî'nin vefatı üzerine yazdığı mersiyenin sonunda "(Hayl) çıksın Bağluma kılsın sefer/ (Matemi İslâma ağlar âsuman) 1362" beytiyle Hicrî tarih düşürmüş; aynı şekilde İsamüddin Efendi'nin göçüşünü müteakip günlerde kaleme aldığı manzumenin sonunda "(Hay) gelip tarihi fevtin cevher asa eylemiş/ (Hastalıkta her tabibe hayret ılka eylemiş" mısralarıyla Milâdî tarih düşürmüştür. (Bu ikinci mısraın Arap elifbasıyla noktalı harfleri, 1934 yılına karşılık gelmekte; ona hay'ın ebced hesabına göre değeri olan 18 eklendiğinde 1952 elde edilmektedir ki, anılan rakam İsamüddin Efedi'nin vefat senesidir). Teymuroğlu, söz konusu mersiyesinin son beytinde İsamüddin Efendi'nin Fatih Camii haziresinde ve Fatih Sultan Mehmed türbesinin yakınında defnedildiğine işaret etmiş; dipnotta ise "İstanbul Kız Lisesinin kıymetli müdiresi Faika Hanımefendinin pederleri" olduğunu bildirmiştir.

Pınar Başında, bu şiirlerden sonra hemen hemen hepsi dinî, tasavvufî konularda yazılmış, umumiyetle uzundan kısaya doğru sıralanmış yirmi yedi manzume daha ihtiva eder. Söz konusu şiirlerden bazılarının yazılış sebebi (s. 28-31, 32, 34-35, 37) ve tarihi (s. 26, 39) de kaydedilmiştir. "Allah" adlı tevhid-münacat türünde şiirle başladığını ifade ettiğimiz kitapçığın, "Netice" isimli şu beyit ve okuyucudan Fatiha dileğiyle sona erişi manidardır:

"Renkten renge girer âbı hayat;

Onu bir gün içecek divi memat.

Elfatiha"

Böylece şair, hayat suyunun, başka bir ifadeyle başlangıcı bir damla su olan insanın ömrü boyunca renkten renge girdiğini, hâlden hâle döndüğünü, fakat onu bir gün ölüm devinin içeceğini söyleyerek karamsarca bir dünya görüşünü dile getiriyor. Fakat hemen ardından gelen "Elfatiha" dileği, ölümü bir bitiş ve yok oluş görmediğini belirtiyor...

Sonuç olarak Teymuroğlu'nun aruz ölçüsünü ve eski nazım şekillerini kullanarak yazdığı bu şiirler, biçim ve yer yer muhteva yönünden klâsik edebiyatımızın izlerini taşıyan, yazıldığı 1940'lı, 50'li yılların bazı siyasî, sosyal ve kültürel hadiselerini de aksettiren manzumelerdir. Onun eski, yeni birçok edebî şahsiyetten haberdar olduğu, meselâ Mevlânâ'nın *Mesnevî*si, Yunus Emre'nin dîvânı, Nâbî'nin şiirleri, Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın *Mârifet-nâme*si, Cevdet Paşa'nın tarihleri, Nâmık Kemâl, Ziyâ Paşa, Mehmed Âkif, Abdülhak Hamid gibi şairlerimizin eserlerini okuduğu anlaşılmaktadır. Her hangi bir edebî grup veya topluluğa bağlı görünmeyen, fakat irfanî, tasavvufî edebiyattan da faydalandığı anlaşılan şairin, duygu ve düşüncelerini şiir yoluyla oldukça düzgün denebilecek seviyede dile getirdiğini söylemek mümkündür.

Onun *Pınar Başında* adını verdiği şiir kitabında yer almayan, basılmış veya henüz basılmamış bazı manzumelerinin daha bulunduğunu da belirtmek gerekir. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla bir kitapta veya süreli yayında çıkmamış şiirlerinden ikisine (Tımarhane Hatırası, Fatiha ve Mektup) bu tebliğimizde yer verdik. 1955'ten önce ve sonra yayınlanmış manzumeleri için de "Güzel Van'a" ve "Kadın kıyafetleri" adlı şiirleri örnek olarak gösterilebilir: "Kurtuluşunun 29 uncu yıldönümü münasebetiyle" yazdığı "Güzel Van'a" isimli şiiri, *Van Kurtuluşunun 31 inci Yıldönümü 2 Nisan 1949* adlı kitapta yer almış[37]; "Kadın kıyafetleri" başlıklı dörtlüğü ise *Hilâl* dergisinde çıkmıştır.[38]

3. İmam-ı Rabbani Ahmed Faruki'nin Mektubat-I, cilt I,

sadeleştiren M. Süleyman Teymuroğlu, Resimli Posta Matbaası Ltd. Şirketi, Ankara 1962, 335 s.

Bilindiği gibi Milâdî 16. asrın ikinci yarısı ve 17. asrın ilk çeyreğinde yaşamış olan İmâm-ı Rabbânî Ahmed Fârukî es-Sirhindî (971-1034/1564-1624), Nakşibendi tarikatı mensupları arasında "müceddid-i elf-i sânî" (II. bin yılın müceddidi) kabul edilir.[39] Onun birkaçı dışında çoğu Farsça mektuplarının derlenmesi suretiyle meydana getirilen *Mektûbât*'ı, 18. asır Osmanlı âlimlerinden Müstakimzâde Süleyman Sâdeddîn Efendi (1131-1202/1719-1788) tarafından Türkçeye tercüme edilmiş ve H. 1270-77/ M. 1853-60 yıllarında bastırılmıştır. M. Süleyman Teymuroğlu, Müstakimzâde Süleyman Efendi'nin *Mektûbât* tercümesini sadeleştirmek suretiyle bastırmak istemiş ve bu maksatla eserin ilk cildini 1962'de Hilâl Yayınları arasında çıkarmıştır. Söz konusu ilk ciltte İmâm-ı Rabbânî'nin mektuplarından doksan dokuzu yer almaktadır. Teymuroğlu, İslâmî dünya görüşünü, hayat anlayışını anlattığı uzunca Önsöz'ünde hükümdarlık, Batılılaşma, demokrasi, iktidar, muhalefet, İslâm'ın tebliği gibi siyasî, sosyal ve dinî konulara dair fikirlerini de ifade eder. Onun bu hususta düşüncelerinden bir kısmını nakletmek isteriz:

"İslâm dininde hükümdarlık, haddi zatına haram bir müessesedir. Demokrasi esastır. Çünkü dinimizde mesuliyet ve vazife teker teker insan denilen üniteye aittir. Ferd esastır. Cemiyet de ferdin huzur ve refahı için ahenk ve huzur içinde yaşamak mecburiyetindedir. Hükümdarlık ve diktatörlüğün kendi idarelerini ellerine alan milletler için dinen merdud ve geri birer müessese olduğu, artık katiyetle ve zamanın ilerleyişi ile anlaşılmış bulunmaktadır. O hükümdarlık ki elden çıkmaması için bir çok şehzadelerin, masum çocukların ve ma-

37 Bu şiiri, ricam üzerine bana gönderen *Vansesi* gazetesi yazarlarından Veysel Selen'e teşekkür ederim.

38 Mehmet Süleyman Teymuroğlu, "Kadın kıyafetleri", *Hilâl*, Mart 1959, Sayı 5, s. 20.

39 Hayatı, eserleri ve fikirleri hk. bilgi için bk. Hamid Algar, "İmâm-ı Rabbânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,* İstanbul 2000, c. 22, s. 194-199.

sum halkın kanına girilmiştir. Evet, zamanın şartlarını düşünürsek, şehzadelerin katli için çıkan fetvaları tamamen yabana atmak imkânı gerçi yoktur. Çünkü aksi takdirde devletin parçalanması mukadderdi ve bizim bu gün bu mübarek topraklar üzerinde yaşamamız belki kabil olmazdı. Fakat her hâl ü kârda demokrasi ve hâkimiyeti milliye yoluyla seçimlerle milletin kendi idarecilerini seçmesi ve idarenin kontrolü için müesseseler kurulması, medenî bir cemiyet hayatı içinde keyfi idarenin ve diktatörlüğün âdeta işlemez bir hâle gelmesi, memlekette yol kesmelerin, eşkiyalığın tarihe karışması, Osmanlı vezir ve valilerinin sonsuz selâhiyetlerle bir vilâyete girerken otoritesini temin ve dehşet salmak için suçunun derecesi, sebebi belli olmayan bir takım kimseleri hapishaneden çıkartarak astırması gibi din ruhuna uymayan icraatın gayrı mümkün bir hâle gelmesi, medenî cemiyetin ne kadar din ruhunun inkişaf ve itminanına zemin hazırladığını göstermektedir. Bu neticeler, evvelden tahmin edilemeyen ve netice itibariyle zaman ilerledikçe meydana çıkan hâdisatın tefsiriyle anlaşılan güzel İslâmî neticelerdir.

Bu netice medenî hayatın; dinin istediği huzur, sükûn ve hürriyetin hazırlayıcısı olduğunu göstermektedir.

Ancak Garblılığı, doğmatik bir hâle getirmemek, akıl ve fikri felce uğratmadan memleketimizin ve milletimizin hayat şartları ile ruhî temayüllerini nazara alarak tatbik etmek ve fikir hayatını kısır, işlemez bir hâlde körletmemek ve Türk müstakil fikriyatının inkişaf yolunu açık bulundurmak; garblıdan gelecek her şeyi el sürülemez, münakaşa edilemez mukaddes bir hâle getirmemek ve Türk mütefekkirinin yolunu kesmemek lâzımdır. Hülâsa, taklidçilikten kurtulmak ve Garbın yüksek hürriyet havası içinde hakikatleri ve meçhulleri avlamak yolunda olmalıyız.

İdarede ekseriyetin hükümranlığı ve ekalliyetin hürriyeti esas olmalıdır. İdarenin tesirini, iyilik veya fenalığını bütün tatlılık ve acılıklariyle nefsinde tadan halkın idareyi reyleriyle seçmesi ve kurması en açık hakkıdır. Bu arada münevverin yetişmesi, yükselmesi esbabı da bütün lüzumlariyle hazırlanmalıdır.” [40]

Bu sunuş yazısının sonunda “Örnek İnsanlar”dan bahis açarak sözü İmâm-ı Rabbânî’ye getirmiş; onun hayatı ve *Mektubât*’ı, anılan eserinin Müstakimzâde tarafından yapılmış tercümesi hakkında şu bilgileri vermiştir:

“İşte bu zatlardan biri de Müceddid-i Elf-i Sânî (ikinci bin yıl yenileyicisi) olarak bilinen Serhindli Ahmed Farukî hazretleridir. Bu

40 *İmam-ı Rabbani Ahmed Faruki’nin Mektubat*-I, cilt I, sadeleştiren M. Süleyman Teymuroğlu, Hilâl Yayınları Ankara 1962, s. 15-17.

zat, Hicrî 971-1034, Milâdî [1564-1624][41] senelerinde yaşamış; H. 1034 yılı Safer ayının 28inci günü tifodan vefat etmiştir. Hicrî ikinci bin yıl başlarında feyzini dağıtmış ve o zamanlar pek yaygın olan ve ehli sünnet ve cemaat itikadına uymayan sapıklık ve inkârcılıkları tashih ederek zararlarının ve sahalarının mühim miktarda tahdidinde ve daralmasında çok büyük tesiri olmuştur. Bu zata müceddid (yenileyici) denmesi, bir reformcu ve dinde bid'atlar icad eden bir kimse olması manâsına olmayıp bilâkis itikad ve amelde Müslümanların Peygamberi (S. A.) ve ashabının (arkadaşlarının) taşıdığı iman, itikad ve amel yoluna yeni baştan sıkı sarılmaları ve inanç ve amellerini ona göre tashih etmeleri için lâzım gelen cehd ü gayreti sarfetmesi ve bu yolda muvaffak olması mânasını taşır.

Müşarünileyh bütün ömrünü ümmeti irşad, insanları İslâm'a dâvet gayreti içinde geçirmiştir. İşte bu cümleden olarak bir çok kimselere mektuplar yazmıştır. Bu mektupların bir araya getirilmesinden *Mektubat* (Mektuplar) kitabı meydana gelmiştir.

Bu mektupların çoğu Farsça olup Arabça olanları da vardır. Müşarünileyhin mektupları üç cild halinde olup 1200 küsur mektuptan ibarettir. Birinci cildi 313 mektuptur. Onun mânevi mevkiinde (postunda) oturan oğlu Muhammed Masum Hazretleri de aynı şekilde mektupları toplanmış ve *Mektubat*'ın son üç cildini de bu zatın mektupları teşkil etmiş bulunmaktadır.

Mektubat'ın tamamını Mustakimzade adıyla maruf Süleyman Sadeddin Efendi Türkçe'ye çevirmiş olup tercüme H. 1277 tarihinde İstanbul'da tab edilmiştir. Mektupların asılları üç buçuk asırdan evvelki zaman içerisinde yazılmıştır. Türkçeye ise 218 sene evvel çevrilmiş ve bu iş 34 ayda ikmâl edilmiştir. Ancak tercüme iki asırdan evvelki Osmanlıca ile olup eski harflerle basılmış ve zamanımızda açılıp istifade edilmesi mümkün olmayan kapalı bir kutu halinde bulunduğundan bu kıymetli mektupları yeni harflere çevirerek vatandaşların istifadesine arz etmek istedim.

Yeni yazıya çevirirken mümkün olduğu kadar aslını muhafaza ederek anlaşılmayan kelimelerin önüne lûgat ve çok az yerde ıstılah (terim) mânalarını yazdım."

Teymuroğlu, 1964 yılında bastırdığı *Mârifetname*'nin Önsöz'ünün sonunda, *Mektubat*'ın sadeleştirilmiş baskısının, bilhassa gençler tarafından ağır bulunduğunu belirterek bu ikinci eserde açıklığa daha ziyade önem verdiğini

41 Kitapta bu hicrî yılların milâdî karşılığı 1671-1714 şeklinde hatalı yazılmıştır. Biz anılan seneleri yukarıdaki gibi düzelttik.

şöyle ifade etmektedir:

"Bundan evvel açıkladığım İmamı Rebbanî Ahmed Farukî hazretlerinin *Mektubat*ından dolayı bilhassa gençler tarafından üslubun ağırlığı cihetile duyduğum şikâyetleri de nazara alarak açıklığa bu eserde daha önem verdim."[42]

4. Erzurumlu İbrahim Hakkı Hz., Mârifetname, Mârifetullah-Muhabetullah, Sadeleştiren M. Süleyman Teymuroğlu, Hilâl Yayınları, Ankara 1964, 209 s.

M. Süleyman Teymuroğlu, İmâm-ı Rabbânî'nin *Mektubat*'ının bir kısmını sadeleştirip bastırdıktan sonra 18. asırda yaşamış mutasavvıf ve âlimlerimizden Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın (1115-1194/ 1703-1780) *Mârifetnâme* adlı meşhur ansiklopedik eserinin bazı bölümlerini de aynı tarzda hazırlayıp yayınlamıştır. Teymuroğlu, çalışmasının Önsöz'ünde bu tür eserleri yeni harflere ve değişikliğe maruz kalmış dilimize aktarmaktaki gayesini, hedeflediği faydayı, İbrâhim Hakkı'nın ilmî, irfanî yönden büyüklüğüne de işaret ederek şöyle anlatır:

"Beşeriyete refah ve sevginin hâkim olması ve şer ve fesad temayüllerinin neşv ü nema bulmaması için Hak âşıklarının eserlerini ihya ederek onların muhabbet şehidi olan ruhlarını şâd etmek sosyal, büyük ve istifadeli bir vecibedir. İşte; beşerin efendisi, hocası ve en ulu önderi, kalblerin huzuru, yüzlerin nuru, ruhların kuvveti, Hazret-i Muhammed Mustafa (S. A.) efendimizin aydınlattığı sevgi, saygı, ilgi ve aşk yolunda yükselen Hak [âşıklarından Erzurumlu İbrahim Hakkı hazretleri büyük mürşid İsmâil Fakîrullah hazretlerinin yetiştirdiği büyük bir akıl ve nakıl üstadı olup Hasan][43]kale'de doğmuş ve Siird'in Tüllu nahiyesinde âhirete irtihal etmiştir. Kabri de oradadır. Kendisi behimiyyetten uzak kalıp nefsaniyyete vedâ etmiş; şehvet otlağından; göklerden daha yüksek ruhlar otağına uçup yükselmiştir. Akıl kıvılcımı ile ısınamamış; İlâhî aşkın güneşine peyk ve pervane olmuştur. Aklını bir geçim vasıtası olmaktan kurtararak insanlığın yüksek ilâhî marifet ve huzur gayesine yöneltmiştir. Bu cihetle onun meşhur *Mârifetname*sinin, Allah'ı bilmek ve Allah'ı sevmek bölümlerini dindaşlarım için açıklamak istedim."[44]

42 Erzurumlu İbrahim Hakkı Hz., *Mârifetname, Mârifetullah- Muhabetullah,* Sadeleştiren M. Süleyman Teymuroğlu, Hilâl Yayınları, Ankara 1964, s.VII.

43 [Bu cümledeki eksiklik, eserin 210. sayfasında bildirilen tashihe göre giderildi].

44 Erzurumlu İbrahim Hakkı Hz., a.g.e., s. VI-VII.

SONUÇ

Görüldüğü gibi M. Süleyman Teymuroğlu, 1950'li senelerde ve 60'lı yılların başında basın-yayın sahasında faaliyet göstermiş bir hukukçu, şair ve yazardır. Onun 1951'de bastırdığı anlaşılan *Kore Kahramanları İçin Zafer Destanı,* Demokrat Parti iktidarının Kore Savaşına asker göndermesini, komünizmle mücadele etme ve Türk'ün kahramanlığını dünyaya duyurma yönünden tasvip ederek takdirle karşılayan epik bir şiirdir. 1955'te yayınladığı *Pınar Başında* adlı şiir kitabı ise, büyük kısmı aruz ölçüsüyle yazdığı dinî, tasavvufî, siyasî ve sosyal manzumelerini ihtiva eder.

Süreli yayınlardaki yazılarının çoğu, 1958 yılı sonundan 1964 senesine kadar Salih Özcan'ın aylık *Hilâl* mecmuasında çıkmış olup yine dinî, tasavvufî, siyasî, sosyal ve edebî konularla alâkalıdır. Şiir, yazı ve eserlerinden de anlaşıldığı üzere Teymuroğlu, dinî gayret ve millî hamiyyet sahibi bir edebî şahsiyettir. 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra Millî Birlik Komitesine hitaben Menderes'in suçsuz olduğu hususunda yazdığı bir yazı üzerine Bakırköy Akıl Hastanesinde on gün gözetim altında tutulmuş; daha sonra memleketi Başkale'de sekiz ay hapis cezası çekmiştir. Bu durum, darbe sonrası yıllarda farklı fikirlere tahammülsüzlüğün, hukukun nasıl askıya alındığının ve ifade hürriyetinin nasıl ortadan kaldırıldığının pek çok örneğinden birini teşkil eder.

Teymuroğlu, 1960'tan sonra İmâm-ı Rabbânî'nin *Mektûbât*ının tercümesiyle Erzurumlu İbrâhim Hakkı'nın *Mârifetnâme*sinin bazı bölümlerini Osmanlı Türkçesinden sadeleştirerek yayınlamıştır. Darbe Sempozyumu, yakın siyasî tarihimizde derin izler bırakmış ve demokratik hükûmetlere karşı silâhlı müdahale çığırı açmış 27 Mayıs 1960 darbesinin mazlumlarından biri olan M. Süleyman Teymuroğlu'nun hayatı ve eserleri hakkında genişçe bilgi vermemize zemin hazırlayarak hedeflenen başka faydaların yanında bir ihmalin telâfisine de vesile olmuştur.

EK: Teymuroğlu'nun Birkaç Fotoğrafı

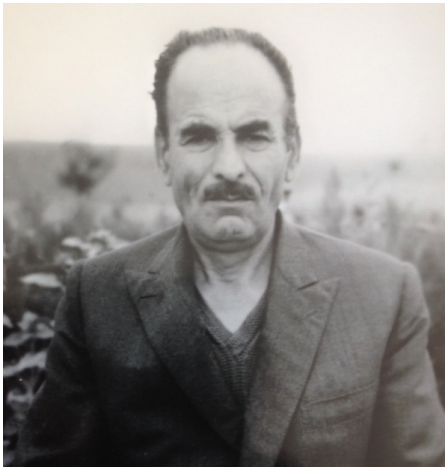

KAYNAKÇA

Albayrak, Sadık, Son Devir Osmanlı Uleması, I-V, İstanbul 1996.

Algar, Hamid, "İmâm-ı Rabbânî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2000, c. 22, s. 194-199.

Azamat, Nihat, "Abdülhakim Arvâsî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm

Ansiklopedisi, İstanbul 1988, c. 1, s. 211-212.

Birinci, Ali, "Ankara Hukuk Fakültesi'nde Kitap Neşriyatı (1925-1946)",

Müteferrika, Yaz 2017/1, Sayı 51, s. 5-39.

Çoker, Fahri, Türk Parlamento Tarihi- Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem. 1919-1923, Ankara 1995.

Dursun, Davut, "Celâl Bayar", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1992, c. 5, s. 216-218.

"Dünkü Meclis müzakereleri- Arapça ezan yasağı kalktı", Yeni İstanbul, 17 Haziran 1950, s. 1.

Esemenli, Bilgây, "Cumhuriyet Türkiyesi'nin ilk öğretim kurumu Ankara

Hukuk Fakültesi", Hayat Tarih Mecmuası, 1 Eylül 1974, yıl 10, Sayı 9, s.74-75,

Gövsa, İbrahim Alâettin, Türk Meşhurları, Yedigün Neşriyatı, İstanbul 1946.

Işık, İ., "İnan, Mehmet Akif", Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi, Ankara, 2004, c. 5, s. 194.

Işık, İhsan, Türkiye Edebiyatçılar ve Kültür Adamları Ansiklopedileri, I-XI c., Elvan Yayınları, Ankara 2006.

İbrahim Hakkı Hz., Erzurumlu, Mârifetname, Mârifetullah- Muhabetullah, Sadeleştiren M. Süleyman Teymuroğlu, Hilâl Yayınları, Ankara 1964.

İmam-ı Rabbani Ahmed Faruki'nin Mektûbat-I, sadeleştiren M. Süleyman Teymuroğlu, Ankara 1962.

İnan, M. Âkif, "M. Süleyman Teymuroğlu", Hilâl, çıkış tarihi 24 Aralık 1964, Sayı 48, s. 2-3.

"İnan, M. Akif", Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, İstanbul 1981, c. 4, s. 386. Müdâfaalar, İstanbul 1988.

Öztürk, Kâzım, Türk Parlamento Tarihi, TBMM- II. Dönem 1923-1927, Ankara 1995.

Talay, Aydın, Bizim Eller Van, İstanbul 1988.

Tarihi Hakikatler (İbrahim Arvas'ın Hatıratı), Ankara, 1964.

Teymuroğlu, M. Süleyman, “Din ve İnkılâb”, Hilâl, Kasım 1958, Sayı 1, s.3.

Teymuroğlu, M. Süleyman, “Hayat ve Ölümünden Ders Alınan Büyük İnsan”, Hilâl, Nisan- Mayıs 1960, Sayı 14, s. 7-8.

Teymuroğlu, M. Süleyman,“Her Türk’ün Desteklemesi Lazım gelen Bir Teklif”, Hilâl, Kasım- Aralık 1959, s. 22.

Teymuroğlu, M. Süleyman, “Kadın Kıyafetleri”, Hilâl, Mart 1959, Sayı 5, s. 20.

Teymuroğlu, Vanlı M. S[ül]eyman, “Kaside-i Şükran”, Ehli Sünnet, 1 Ağustos 1952, sene 6, c. 6, Sayı 118, s. 9-10.

Teymuroğlu, Mehmet Süleyman, Pınar Başında, Ankara 1955.

Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi, AKM Yayını, I-VIII c., Ankara 2007.

Uzun, Mustafa,“Zapsu, Abdürrahim”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 2013, c. 44, s. 127-128.

Van Kütüğü, Yüzüncü Yıl Üniversitesi yayını, Ankara 1992.

DARBE OLGUSUNUN YÖNETSEL BOYUTU: KAMU ÖRGÜTLENMESİ BAĞLAMINDA KAVRAMSAL BİR TARTIŞMA

Yrd. Doç. Dr. Ahmet BARBAK

ÖZET

Darbe olgusu çok boyutlu bir meseledir. Darbenin toplumsal, kültürel ve tarihsel olduğu kadar siyasi ve idari yönleri de bulunmaktadır. Bu durum, darbeyi incelenmesi oldukça karmaşık bir mesele haline getirmektedir. Özellikle, en azından devlette siyaseti yönetimden ayırmak gerçekçi olmayacaktır. Çünkü siyasi kararlar idari düzenlemeler yoluyla işler hale getirilmektedir. Bu bağlamda, çalışma darbenin yönetsel temellerini tartışmayı ve analiz için bir kavramsal çerçeve önermeyi amaçlamaktadır. Yönetsel taraf, darbenin bütün boyutları için düğüm noktası oluşturmaktadır. Çünkü yönetsel taraf, toplum üzerinde meşru güç iddiasında olan belirli bir devlet aygıtı içerisinde otoritenin örgütlenmesini ifade etmektedir. Bir başka deyişle, kamusal otoritenin devlet kurumları arasında, özellikle siviller ve ordu arasında hem yatay hem de dikey olarak nasıl dağıtıldığı, bir darbe olasılığını etkileyecektir. Ancak bu, uygun bir otorite dağılımına dayanan biçimsel yapıların tek başına darbenin önlenmesine yardım edebileceği anlamına gelmemektedir. Örneğin, bürokrasiye yerleşmiş demokratik değerler, devlet ve toplum arasında güç dağılımı ve genel olarak toplumun demokratikleşmesi, bir darbe olasılığını etkileyen başlıca etmenler olarak tanımlanabilir. Ancak, meşru güç kullanımını tek başına

elinde bulunduran devletin (ya da kamusal otorite örgütlenmenin) kendisi, bu olgunun tam da merkezinde yer almaktadır. Devlet aygıtı birçok kurumlardan oluşmaktadır. Bu kurumlar ise, yapıları ve işlevleri bakımında birbirlerinden farklılaşmakta ve çeşitli kamusal görevleri yerine getirmektedir. Genellikle, liberal demokratik devletler âdemi merkezi bir kamu örgütlenmesiyle sınıflandırılırken nispeten otoriter olanlar daha merkezi olmalarıyla tanımlanmaktadır. Buna rağmen, rejim tipine bakılmaksızın bir devlet kurumları arasında belirli bir otorite dağılımı üzerine inşa edilmektedir. Bu çalışma, belirli bir güç dağılımının sonucunda ortaya çıkabilecek darbeyi önlemeyi esas alarak bir darbenin idari olarak ön koşullarını analiz etmeye yönelik bir kavramsal çerçeve hazırlanabileceğini savunmaktadır. Literatürde, ordu göz önünde bulundurularak belirli bir devletteki kamusal otoritenin örgütlenmesine ilişkin olarak sivil kontrol ve demokratik kontrol kavramları geliştirilmişlerdir. Bu kavramlar, hem siyasi hem de idari boyutlara sahiptir. Bu çalışma, aynı zamanda bu kavramların idari boyutlarını da ele alarak kavramsal bir analiz aracı geliştirmektedir. Bahsedilen analiz aracı, bilim insanlarının belirli bir devletteki kamusal otorite örgütlenmesini incelemelerine ve bir darbenin idari boyutunu değerlendirmelerine imkân verecektir. Bu bakımdan, kavramsal çerçeve ilgili literatürün kural koyucu savunularından geliştirilmiş betimleyici bir araç olacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Darbe, Yönetim, Kamu Örgütlenmesi, Otorite, Kavramsal Çerçeve.*

THE ADMINISTRATIVE DIMENSION OF THE FACT OF COUP D'ETAT: A CONCEPTUAL DISCUSSION IN TERMS OF PUBLIC ORGANIZATION

ABSTRACT

The fact of coup d'etat is a multidimensional issue. It has political and administrative facets, as well as social, cultural, and historical ones. That is what makes coup d'etat a quite complex issue to be examined. Especially, at least, it will be unrealistic to separate politics from administration in the state. Because it should be noted that political decisions are operationalized through administrative regulations. In this context, this study aims to discuss administrative foundations of a coup d'etat and suggest a conceptual framework for analysis. The administrative side constitutes the node for all of the dimensions of coup d'etat. Because the administrative side refers to organization

of authority within a given state apparatus, which asserts a legitimate power over society. In other words, how public authority is distributed among state agencies both horizontally and vertically, particularly between civilians and the military, would affect the possibility of a coup d'etat. But this is not to say that formal structures based on proper distribution of authority alone can help prevent a coup d'etat. For instance, the democratic values embedded in bureaucracy, distribution of power between the state and the society, and democratization of society in general can be defined as the primary factors that affect the possibility of a coup d'etat. However, as the unique holder of legitimate use of force, state (or organization of public authority) itself is located at the very center of this phenomenon. The state apparatus is comprised of many agencies. These agencies differ from each other in terms of their structures and functions, and they perform a variety of public tasks. In general, liberal democratic states are characterized by decentralized public organization while relatively authoritarian ones are defined being more centralized. Nevertheless, regardless of its type of regime, a state is built on a certain distribution of authority among its agencies. Considering the preventing a coup d'etat from happening that may result from a specific power distribution, this study argues that a conceptual framework can be prepared for analyzing administrative pre-conditions of a coup d'etat. In literature, scholars have developed two conceptions so far regarding the organization of public authority in a given state taking into account the military, *civilian control* and *democratic control*. Those conceptions have both political and administrative dimensions. Also addressing the administrative dimension of those conceptions, this study develops a conceptual tool for analysis. The abovementioned analysis tool will allow scholars to analyze organization of public authority in a given state and evaluate the administrative dimension of a coup d'etat. In this regard, the conceptual framework will be a descriptive one developed from normative arguments of the pertinent literature.

Keywords: *Coup D'Etat, Administration, Public Organization, Authority, Conceptual Framework.*

GİRİŞ

Modern devletin bir kavramı olan darbe, egemenin iktidarına meşru olmayan güç ve zor kullanımı yoluyla son verilmesi durumunu ifade etmektedir. Darbe modern öncesi devlet biçimlerinde bir güç mücadelesi biçiminde ortaya çıkan ve egemenin diğer güç sahipleri tarafından yerinden edilmesiyle sonuçlanan olaylardan yasallık ve/veya meşruiyet boyutlarıyla farklılaşır. Bir başka deyişle, darbenin niteliğini yasallık ve meşruiyet bileşenleri belirlemektedir. Bu çerçevede, temsili demokratik sistemin uygulandığı ülkelerde darbe, seçim yoluyla gelmiş siyasal iktidarın yasal ve/veya meşru olmayan güç ve zor kullanımı yoluyla görevden uzaklaştırılması durumu olarak tanımlanabilir.

Tarihsel olarak, zor kullanımı temel olarak silahlı güçlerin kullanımı yoluyla gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu nedenle, modern devletin gelişiminin ana bileşenlerinden birini de zor ve güç kullanımının ve bunların dayandığı silahlı güçlerin devlet aygıtı içerisinde merkezileşmesi ve yoğunlaşması oluşturmaktadır (Wimmer, 2003; Giddens, 1987). Modern devleti tanımlayan bu durum, Weber'in deyişiyle *meşru güç/zor kullanma tekeli* olarak ifade edilebilir (Weber, 1946). Bu çerçevede, meşru güç kullanma tekelinin, hem devlet aygıtının kendi içerisindeki ilişkilerin hem de devlet-toplum ilişkilerinin başlıca bileşeni olduğu söylenebilir.

Tarih boyunca, güç kullanma tekeli, *yasal (anayasal devlet)* ve *demokratik (demokratik devlet)* olmak üzere iki temel gelişme göstermiştir. Güç kullanımının meşruiyeti sadece devletin tekelinde olmasından değil, aynı zamanda güç kullanımı koşullarını tanımlayan bir yasal çerçeveden ve demokratik süreçlerden kaynaklanmaktadır (Leibfried ve Zürn, 2005). Buna göre, modern devleti oluşumu diğer alanlarda olduğu gibi güç kullanımında da bir *hukukileşme* ile birlikte gerçekleşmiştir (Jung, 2009). Bu gelişmeler, aynı zamanda devletin tekelinde bulunan silahlı güçlerin siyasal iktidar ve bu iktidarın kaynağını oluşturan toplum ile olan ilişkilerinin düzenlenmesi anlamına gelmektedir.

Sivil kontrol ve demokratik kontrol kavramlarının, temel olarak bu ilişkileri düzenlemek amacıyla ortaya çıktığı söylenebilir. Sivillerin üstünlüğünü öngören sivil kontrol kavramına modern anayasal devlet oluşumundan itibaren rastlamak mümkün olmakla birlikte, demokratik değerler ile süreç ve mekanizmaların üstünlüğüne dayanan demokratik kontrol kavramı temsili demokratik sistemin yaygınlaşmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır (Barbak, 2015). Sivil kontrol, sivil-asker ilişkilerini düzenlema amacını güderken demokratik kontrol, asker ve sivil ayrımı yerine daha geniş bir çerçevede, devlette demokratik olanın bürokratik olana üstünlüğünü işler hale getirmektedir.

Temel olarak siyasal otoritenin örgütlenmesine yönelik ilkeleri oluş-

turan bu kontrol biçimlerinin yönetsel düzenlemeler yoluyla işler hale getirileceği açıktır. Buna göre, sivil kontrolün ve demokratik kontrolün yönetim işlevleri içerisinde ve/veya örgütlenme ilkeleri üzerinden nasıl örgütlendiği, bu kontrol biçimlerinin niteliği ile yönetim yapısı içerisindeki kişi ve kurumların davranışlarını belirleyecektir. Kontrolün bir yönetsel işlev olduğu dikkate alındığında, bu işlevin diğer yönetsel işlevler içerisinde hangi örgütlenme ilkeleri yoluyla uygulamaya geçirildiği kontrol derecesinde etkili olacaktır. Aynı zamanda, sivil kontrol ve demokratik kontrol kamu örgütlenmesinde kontrol işlevinin bir parçasını oluşturur. Farklılık, kontrol işlevine yüklenen sivil ve demokratik nitelikleridir.

Buradan, kontrol biçimlerinin yönetim yapısı içerisinde nasıl oluşturulduğunun bir darbe olasılığını etkilediği ya da belirlediği söylenebilir. Zira darbe olgusu, yönetim yapısı içerisinde otoritenin nasıl örgütlendiğine bağlı olarak sivil kontrol ve demokratik kontrolün uygun işlemediği bir yönetim yapısında ortaya çıkacaktır. Bu kapsamda çalışma, sivil kontrol, demokratik kontrolü, yönetim işlevleri ve örgütlenme ilkelerini bütüncül olarak ele almakta ve "*Darbenin yönetsel boyutu (yönetim işlevleri ve örgütlenme ilkeleri), kontrol modelleri üzerinden kavramsal çerçeve şeklinde ifade edilebilir mi?*" sorusunu tartışmaktadır.

Çalışmanın sonunda oluşturulacak kavramsal çerçeve, belirli bir güç dağılımının sonucunda ortaya çıkabilecek bir darbenin yönetsel ön koşullarını analiz etme imkânı sağlayacaktır. Çalışmada öncelikle, yönetim işlevleri ve örgütlenme ilkeleri incelenmekte; daha sonra sivil kontrol ve demokratik kontrol kavramları ele alınmaktadır. Son olarak, sivil kontrol ve demokratik kontrol ile yönetim işlevleri ve örgütlenme ilkeleri bütüncül olarak ele alınarak analize esas kavramsal çerçeve, *kontrol matrisi* biçiminde oluşturulmaktadır.

Kamu Örgütlenmesi: Yönetim İşlevleri ve Örgütlenme İlkeleri

Kamu örgütlenmesi, yönetim yapısı içerisinde siyasi ve idari otoritenin nasıl dağıtıldığını ifade eder. Otorite örgütlenmesi, kişiler ve kurumlar arasındaki resmi ilişkileri tesis ederek bunlar arasındaki güç ilişkilerini belirlemekte ve yönetsel işlevlerin işleyişini biçimlendirmektedir. Kamu yönetimi de, kamu örgütlenmesi olarak adlandırılan bu yapısal ve işlevsel örgütlenme üzerine kurulmaktadır. 20'nci yüzyılın başından itibaren yönetim başlığı altında kamu yönetimi örgütlenmesinin hangi ilkelere göre oluşturulacağına yönelik kuramlar geliştirilmektedir. Bunlar içerisinde zaman içerisinde değişmeyen ya da nispeten az değişen bileşenler *yönetim işlevleri* ile örgütlenme ilkeleri

olarak kabul edilebilir.[1]

Yönetim işlevlerinin sıralanması, ilk olarak Henri Fayol'un Yönetim Süreci yaklaşımına dayanmaktadır. Yönetimde özel ve kamu ayrımı yapmaksızın genel bir yönetim yaklaşımını kuramsallaştıran Fayol, *Sınai ve Genel* İşlerde İdare isimli eserinde beş adet yönetim işlevi tanımlamıştır (Fayol, 1939): *planlama*, örgütleme, *komuta*, *eşgüdüm*, *kontrol*. Gulick ve Urwick (1937) ise, 1937 yılında yedi adet yönetim işlev: sıralamıştır: *planlama*, örgütleme, *personel*, *yöneltme*, *eşgüdüm*, *raporlama*, *bütçeleme*. Daha sonra Koontz ve O'Donnell (1964), yönetim işlevlerini *planlama*, örgütleme, *personel*, *yöneltme* ve *kontrol* olarak sınıflandırmıştır. Haynes ve Massie (1969) ise yönetim işlevlerini *karar verme*, örgütleme, *personel*, *planlama*, *kontrol*, *iletişim* ve *yöneltme* olarak sıralamıştır.

Bugüne kadar yönetim işlevlerine ilişkin sınıflandırmalara bakıldığında, aynı ya da birbiri içerisine geçmiş işlevler olduğu görülmektedir. Örneğin karar verme ve bütçeleme planlama işlevinin bir parçası olarak görülebilir. Ya da raporlama, her ikisini de yerine getirmesi nedeniyle kontrol ve iletişim işlevlerinin bir parçası olarak nitelenebilir. Ancak, bütçeleme ve raporlama işlevleri daha belirli işlevlere de işaret etmektedir. Çalışmanın yönemine uygun olarak, buraya kadar bahsedilen yönetim işlevleri Tablo 1'de gösterilmiştir. Yönetim işlevleri, çalışmanın sonunda geliştirilecek kontrol matrisinin sütunlarını oluşturacaktır.

1 Yönetim işlevleri ve örgütlenme ilkeleri, hem özel (işletme yönetimi) hem de kamu yönetimi için ortak alanı oluşturmaktadır. İşletme yönetimi, kâr amaçlı olarak yönetim işlevlerinin ve örgütlenme ilkelerinin uygulanmasına dayanırken, kâr amacı taşımayan kamu yönetimi yönetim işlevleri ve örgütlenme ilkeleri yanında kamu yararı, kamu hizmeti ve kamu gücü kullanımı ilkeleriyle faaliyet göstermektedir.

Tablo 1: Yönetim İşlevleri[2]

İşlev	İçerik
Planlama	Uzun ve kısa vadeli amaçların, amaçlara ulaşmak için stratejilerin ve eylemlerin, stratejilerin uygulanması için politikaların, usullerin ve kuralların belirlenmesidir. Bilgi toplama, analiz yapma, varsayımlar geliştirme, tahmin ve öngörülerde bulunma, seçenekler belirleme ve karar vermeyi içermektedir.
Örgütleme	Örgüt amaçlarının gerçekleştirilmesi ve planların uygulanması için gerekli örgütsel eylemlerin tanımlanması, eylemlerin iş tanımları çerçevesinde gruplanması, bu işlerin ve faaliyetlerin bölümlere ve bireylere atanması, uygulama için sorumluluk ve otoritenin dağıtılması, faaliyetlerin yatay ve dikey eşgüdümünün sağlanması için koşulların oluşturulmasını içerir.
Personel	Planlama ve örgütleme aşamasında belirlenen işlerin yapılması için gerekli personel yönetimini (işe alma, eğitim, kariyer gelişimi, yükseltme, değerlendirme vb.) ifade eder.
Yöneltme	Çalışanların verimli çalışmaları ve örgütsel amaçlara ulaşmada uygun katkıyı sağlamaları için sevk ve idaresini (iletişim, güdüleme, liderlik vb.) ifade eder.
Eşgüdüm	Örgütün farklı parçaları arasında aynı amaca ulaşmaya dönük ilişki kurulmasıdır. Bütün örgütsel kararların, işlemlerin, faaliyetlerin ve çabaların eylem birliği sağlamak için birbirine bağlanmasını içerir. Otorite sorumluluk ilişkilerinin açık olarak tanımlanması, sevk ve idare birliği, komuta birliği, etkili iletişim, etkili liderlik gibi uygulamaları içerir.
Kontrol	Örgütün faaliyetlerinin amaç ve hedeflere uygunluğunun sağlanmasını amaçlar. Önceden belirlenmiş amaçlara göre performans ölçümü, amaçlardan sapmaların tanımlanması, bu sapmaları düzeltecek eylemlerin gerçekleştirilmesini içerir.
Bütçeleme	Mali amaçların belirlenmesi, gelecekteki mali kaynakların ve ihtiyaçların tahmin edilmesi, bütçenin uygulanması, gelir ve giderlerin izlenmesi ve kontrolü, bütçe uygulamalarının performans değerlendirmesini içerir.

Yönetim işlevleri, yönetim yapısının işlevsel boyutunu oluşturmaktadır. Bu işlevlerin yerine getirileceği yapı ise, örgütlenme ilkeleri yoluyla oluşturulmaktadır. Bu nedenle, yönetim işlevleri içerisinde örgütlenme ilkelerinin en belirgin olarak görüldüğü yer örgütleme işlevidir. Diğer işlevler ise, örgüt-

2 Bu tablo Fayol (1939), Gulick ve Urwick (1937), Koontz ve O'Donnel (1964) ve Haynes ve Massie (1969) tarafından yapılan tanımların uyarlanması yoluyla hazırlanmıştır.

leme sonucunda ortaya çıkan yapının gerçekleştirdiği işlevleri temsil etmektedir. Ancak, bu durum örgütlemenin değişmeyeceği anlamına gelmez. Diğer işlevlerde alınan kararlar ve uygulamalar ve değerlendirmeler sonucunda örgüt yapısının değiştirilmesi söz konusu olabilecektir. Bu değişimi gerçekleştirmenin yolu ise, örgütlenme ilkelerinden geçmektedir. Bu ilkelerin hangisine odaklanıldığı ya da hangilerinin birlikte uygulamaya geçirildiği belirli bir örgüt yapısının niteliğini belirleyecektir. Dolayısıyla, yönetim işlevleri ile örgütlenme ilkelerinin iç içe geçtiği bir durumdan söz edilebilir.

Örgütlenme ilkeleri, klasik yönetim kuramlarından itibaren ortaya konulmaya başlamıştır. Bu ilkeleri şöyle sıralamak mümkündür (Fayol, 2005: 24-52; Gulick ve Urwick, 1937; Cole, 2004: 15):

İşbölümü: İşin bireyler ve birimler arasında bölünmesidir; uzmanlaşma ve yetki dağılımını belirler.

Yetki ve sorumluluk: Yetki ve sorumlulukların birlikte belirlenmesidir.

Hiyerarşi (Emir komuta zinciri): Örgüt hiyerarşiye dayalı olmalıdır; iletişim yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya doğru olmak üzere iki yönlüdür.

Disiplin: Ast kişi ya da birmlerin verilen emirlere uyması yanında üst kişi ya da birimler tarafından ast kişi ya da birimlerin haklarına riayet edilmesidir.

Komuta birliği: Bir kişinin ya da birimin hiyerarşik olarak sadece tek bir üst kişi ya da birime bağlı olmasıdır.

Yürütme (sevk idare) birliği: Aynı birimde çalışanların aynı yönetici, plan ve amaçlara sahip olmasıdır.

Genel çıkarların birey çıkarlarına üstünlüğü: Örgüt çıkarlarının birey ve grup çıkarlarından önce gelmesidir. Çelişen çıkarlar arasında uyum sağlanmaya çalışılmalıdır.

Adil ücret ve ödüllendirme: Ücret adil ve eşitlikçi olmalı; üretkenliği teşvik için ödüllendirme olmalıdır.

Yetki devri: Belirli koşullarda işin yerine getirilmesi için en uygun merkezileşme ve âdemi merkezileşme (yetki devri) sağlanmalıdır.

Düzen: Personel ve malzemenin niteliklerine ve amacına en uygun biçimde örgütlenmesi, tekrarların ve israfın önlenmesidir.

Hakkaniyet: Çalışanlara adil ve eşit davranılmasıdır.

Süreklilik: Örgütsel istikrar için işgücünün ve örgütsel yapının sık de-

ğişmemesi ve böylece süreklilik sağlanmasıdır.

İnisiyatif: İnsanların kendi kendine iş yapabilmeleri teşvik edilmelidir.

Birlik ruhu: Örgütte çalışanlar arasında uyum olması ve bireylerin birlikte işbirliği içinde çalışmaları ve yeteneklerini kullanabilmeleri için teşvik edilmesidir.

Amaç birliği: Her örgütün gerçekleştirmek istediği amaçları olmalı ve bu amaçlar herkes tarafından paylaşılmalıdır.

Uzmanlaşma: Belirli bir işlevin yerine getirilmesi belirli bir grup tarafından olmalıdır.

Kontrol alanı: Örgütte bir yöneticiye yönetebileceği kadar astın bağlı olmasıdır.

Denge: Örgütte görevlerin yerine getirilmesine imkân verecek şekilde yetki ve sorumluluk, merkezileşme ve âdemi merkezileşme gibi ilkelerde dengeli bir yaklaşım benimsenmesidir.

Verimlilik: Örgütün elindeki kaynakların amaçlara ulaşmak için mümkün olan en az maliyetli olacak şekilde kullanılmasıdır.

Esneklik: Örgütsel yapının çevresel değişikliklere uyum sağlayacak biçimde esnek oluşturulması ve örgütsel yapı değişiminin kolay gerçekleştirilebilmesidir.

Basitlik: Örgütsel yapı, basit ve anlaşılabilir olacak biçimde oluşturulmalıdır.

Açıklama: Örgütte personelin görev, sorumluluk ve yetkileri açık olarak yazılı bir şekilde belirtilmesidir.

Hesapverebilirlik: Her kademeki yönetici ve çalışanın sorumluluklarının ve bunları kontrol yöntemlerinin açık olarak belirlenmiş olmasıdır.

Örgütlenme ilkelerini zaman içerisinde etkileyen kamu yönetimi kuramları gelişmiştir. Özellikle demokratik değerlerin yönetsel süreçlerde hâkim olmasına dayanan kuramsal yaklaşımlar, örgülenme ilkelerinin niteliğini ve yöntemini değiştirmektedir. 1970'lerden itibaren gelişen postfordist örgütlenme biçimi[3] çerçevesinde Yeni Kamu İşletmeciliği, Yönetişim, Yeni Kamu

3 Postfordist örgütlenme biçimi, *esnek uzmanlaşma* üzerine kurulmuştur. Her türlü örgütlenme biçiminde büyük, hiyerarşik ve katı örgütlenme biçimi yerine nispeten küçük, âdemi merkezileşmiş ve esnek örgütlenme biçimi öngörülmüştür. Böylece, örgüt yapısının çevresel değişikliklere daha kolay uyum sağlayabileceği ve tepki verebileceği savunulmaktadır. Bkz. Amin (1994).

Yönetimi ve Demokratik Yönetim, Yeni Kamu Hizmeti, Kamusal Değer gibi kuramlar kamusal örgütlenme içerisine yeni ilkeler ve değerler yerleştirmeye çalışmaktadır.[4] Bu ilke ve değerlerin ortak noktası, *yönetimin âdemi merkezileşmesi* gerektiği fikridir. Burada, otoritenin örgütlenmesi ve kullanılmasında kamusal otorite dışındaki sivil toplum ve özel sektör yanında yurttaş katılımı üzerine kurulmuş, demokratik ve temsili bir kamu örgütlenmesi talep edilmektedir. Ancak, bu kuramların örgütlenme ilkelerinin özünde bir değişiklik ortaya çıkardığını söylemek mümkün değildir.

Sivil Kontrol ve Demokratik Kontrol

Ordunun kontrolü, modern devlet örgütlenmesinin temel sorunsallarından birisini oluşturmaktadır. Özellikle, güç kullanımının merkezileşme sürecinde devlet tekeline dönüştürülmesi, güç kullanımının başat örgütlenmesi olan ordunun kontrolüne ilişkin kaygıları da beraberinde getirmiştir. Günümüze kadar ordunun yönetim yapısı içerisinde kontrolüne ilişkin *sivil kontrol* ve *demokratik kontrol* olmak üzere iki modelin geliştirildiği görülmektedir. Tarihsel olarak bakıldığında, sivil kontrol demokratik kontrolden önce ortaya çıkmıştır. Bunun temelinde, sivil kontrol modelinin liberal demokratik devlet biçiminin içerisinde gelişmiş olması yer almaktadır.

Sivil kontrol, esas olarak modern devletin meşru şiddet kullanma tekelinin ana örgütlenmesini oluşturan ordunun elindeki şiddet araçlarından kaynaklanan nispi gücünün nasıl kontrol edilebileceği üzerinde durmaktadır. Sivil kontrol kavramı, 1950'li yıllardan itibaren Amerikan yönetim yaklaşımı içerisinde gelişmiştir. Amerikan anayasasının sivil kontrole dayalı olarak oluşturulmasına rağmen, sivil kontrolün kavramsal olarak ifadesi bu dönemde Samuel Huntington tarafından gerçekleştirilmiştir. 2'nci Dünya Savaşından sonra, sivil kontrol kavramı Batı'nın sivil-asker ilişkilerini düzenleyen kavramı olarak gelişim göstermiştir. Sivil kontrol, yönetim yapısı içerisinde sivillerin askerlere üstünlüğünü öngörmektedir.

Sivil kontrol yaklaşımı, Huntington'un ortaya koyduğu kavramsal çerçevede genişlemiştir. Huntington (1957) iki tür sivil kontrol biçimi olduğunu belirtmiştir: öznel sivil kontrol, *nesnel sivil kontrol*. Sivil kontrolün, ordunun siviller karşısındaki nispi gücünün azaltılması sayesinde başarılabileceğini belirten Huntington (1957), bu modelleri aynı çerçevede ordunun gücünün nasıl en aza indirilebileceği sorusuna cevap olarak geliştirmiştir. Öznel sivil

4 Bkz. Waldo, 1977; Ostrom, 1973; Perry ve Kraemer, 1983; Hood, 1991; Osborne ve Gaebler, 1992; Denhardt ve Denhardt, 2007; Peters, 1998; 2004; Christensen ve Lægreid, 2007; Rosenbloom, 2007; Nabatchi vd., 2011; Bryson vd., 2014; Bradbury ve Kellough, 2011.

kontrol, yasama ve yürütme organları ile toplumsal sınıflar arasında, silahlı kuvvetlerin kontrolünün kimin tarafından sağlanacağına yönelik bir güç mücadelesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Öznel kontrolde, siviller ordu karşısında birden çok güç merkezleri şeklinde parçalara ayrılmışken nesnel sivil kontrolde, siviller ordu karşısında bir bütün olarak ele alınır ve tüm sivil güç odaklarının, *profesyonelleşmiş* orduya aynı mesafede olması sağlanmaya çalışılır.

Huntington (1956)'a göre, nesnel sivil kontrol modern batı devletlerinin bir özelliğidir. Öznel sivil kontrol ise, modern devlet öncesinde sivil ve askeri rollerin henüz birbirinden tam olarak ayrılmadığı toplumlarda görülmüştür. Huntington, nesnel sivil kontrolün nasıl sağlanacağına ilişkin iki kavrama da yer verir. Bunlar, dikey kontrol ve yatay kontroldür. Dikey kontrol, ordunun devlet aygıtı içerisinde hiyerarşik olarak hangi konumda bulunacağı ile ilgili iken yatay kontrol, ordu ile aynı hiyerarşik seviyede olan diğer kamu kurumları ile görev ve sorumluluk paylaşımından kaynaklanan kontrolü ifade etmektedir. 1950'lilerden itibaren sivil kontrol konusunda çeşitli yaklaşımların geliştiği görülmektedir.[5] Bununla birlikte, bu yaklaşımlar Huntington'un sivil kontrol yaklaşımı üzerine inşa edilmiştir.

Demokratik kontrol, sivil olanın aynı zamanda demokratik olmadığı fikrine dayanmaktadır. Dolayısıyla, demokratik kontrol sivil kontrol ile aynı şeyi ifade etmemektedir. Sivil kontrolün meşruiyetinin sağlanması için demokratik sistem gerekli görülmektedir (Cottey vd., 1999; Edmunds ve Forster, 2002; Born vd., 2002). 20'nci yüzyılın sonunda itibaren az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler ile Carşova Paktından ayrılan ülkelerin siyasal olarak demokratik sisteme, ekonomik olarak da serbest piyasa sistemine geçişi için demokratik kontrol kavramı öne çıkarılmıştır. Zira bu ülkelerde sivil yönetimlerin öznel sivil kontrol oluşturdukları ve böylece demokratik siyasal sisteme ve serbest piyasa ekonomisine geçmedikleri görülmüştür (Przeworski, 1991; Schmitter, 1995; Aguero, 1995; Lunn, 2003).

Demokratik kontrolün tek bir kural koyucu modeli bulunmamaktadır. Zira her ülkede ordunun yönetim yapısı içerisindeki konumlandırılma biçimi ve kontrolü birbirlerine göre farklılık göstermektedir (Born vd., 2002). Diğer taraftan, demokratik kontrolün her ülkenin tarihsel, kültürel ve çevresel etmenlerinin bir sonucu olduğu da kabul edilmektedir (Joó, 1996; Born vd., 2002; Germann, 2002). Bununla birlikte, demokratik kontrol için en azından *sivillerin üstünlüğü* ve *ordunun parlamenter kontrolü* gerekli görülmektedir. Lunn (2003), demokratik kontrolün nihai amacının ordunun korumakla yükümlü olduğu topluma hizmet etmesini, askeri politikaların ve yeteneklerin

5 Sivil kontrol alanında önde gelen çalışmalar için bkz. Janowitz (1960; 1964), Stepan (1971), Schiff (1995; 2009), Feaver (1996; 1997; 2005), Desch (2001), Cohen (2002).

siyasi hedeflerle ve ekonomik kaynaklarla uyumlu olmasını sağlamak olduğunu belirtmiştir.

Chuter (2006: 18), kontrolün dar olarak tanımlanması durumunda "yön verme" ve "otorite" içerdiğini, geniş olarak tanımlanması durumunda ise, "denetim" ve "gözetim" anlamına geldiğini belirtmektedir. Bühlmann vd. (2008: 15)'ne göre, eşitlik ve özgürlük yanında demokrasinin ana ilkelerinden birisi olan kontrolün *hükümet tarafından kontrol* ve *hükümetin kontrolü* olmak üzere iki boyutlu olduğunu ifade etmektedir. 20'nci yüzyılın başında, demokratik kontrol devletin üstünlüğü ilkesine karşı olarak hükümet işlerinde *halkın egemenliği* ya da *halkın kontrolü* anlamında kullanılmıştır (McLaughlin, 1907). Bu durum, demokratik kontrolün aynı zamanda ordu üzerinde icrai otoritesi bulunan yürütme organının da halk ve yasama organı tarafından demokratik kontrolünün sağlanması anlamına geldiği söylenebilir.

Cottey vd. (1999), demokratik kontrolü *ordunun devletin meşru ve demokratik olarak seçilmiş otoriteleri tarafından kontrolü* olarak tanımlarken, Lunn (2003) demokratik kontrolün ordunun demokratik olarak seçilmiş iktidara bağlı olması durumunu ifade ettiğini belirtmiştir. Pick vd. (1997) ise, demokratik kontrolü *ordunun devletin daha üst siyasal (demokratik olarak seçilmiş) otoritelerinin onayı olmaksızın siyasal kararlar alma gücünün sınırlanması* olarak tanımlamıştır. Ebo (2005), demokratik kontrolü *ordunun devletin meşru ve demokratik olarak seçilmiş otoriteleri tarafından şeffaflık ve hesap verebilirliğe uygun olarak sivil gözetimi* olarak tanımlamaktadır. Sivil kontrol ve demokratik kontrol bu gözetim işlevini tarif etmek için genellikle birbiri yerine kullanılmakla birlikte, sivil kontrol demokratik kontrol için gerekli ama yeterli olmayan bir koşuldur.

Sivil kontrol, askeri liderlik üzerinde siyasal olanın üstünlüğünü sağlayacak normları, tutumları ve kuralları tarif etmek için kullanılmakta ancak toplumları demokratikleşme derecesine göre ayırmamaktadır. Bredow ve Kümmel (2000), demokratik kontrolün sivil kontrole nazaran daha normatif (kural koyucu) olduğunu ve orduyu demokratik siyasal sisteme ve kültüre dâhil etmek için tasarlanmış norm ve kurallar ile kanunları içerdiğini savunmaktadır. Bazılarına göre ise, demokratik kontrol ülkelerin hükümet sistemi, siyaseti, tarihi ve kültürünün bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, demokratik kontrol için tanımlayıcı tek bir normatif model önerilmesi mümkün değildir (Born vd., 2002; Germann, 2002).

Demokratik kontrol, belirli bir durumu ifade ettiği gibi aynı zamanda bir derece meselesidir. Demokratik kontrol durumu ülkelerin siyasi, idari, ekonomik ve toplumsal koşullarındaki değişikliklerden etkilenmekte ve zaman içerisinde değişiklik göstermektedir. Bir başka deyişle, gelişmiş, gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülke ayrımı gözetmeksizin mutlak bir demok-

ratik kontrol durumundan söz etmek mümkün değildir. Ordunun demokratik kontrolü temel olarak aşağıdaki unsurları içermektedir (Kohn, 1997; Lunn, 2003; Brzoska, 2003; Pantev vd., 2005):

Anayasal olarak öngörülmüş siyasal otoriteler arasında, denge ve karşılıklı kontrol sağlanması maksadıyla, açık bir otorite bölüşümü,

Güvenlik örgütlerinin yönetim yapısı içerisinde tek başına bir güç olmasının önlenmesi maksadıyla, güvenlik örgütlenmesinin dış güvenlik, iç güvenlik ve örgütlü suç ve terörizmle mücadele olmak üzere üç işlevsel alana ayrılması,

Devlet başkanı, hükümet, parlamento ve ordu arasında yetki ve sorumluluk ayrımı ile komuta (astlık-üstlük) bağlantısını açıkça belirleyen yasal ve anayasal mekanizmaların varlığı,

Devletin meşru güç kullanımına ilişkin politika geliştirme ve uygulaması ile kaynaklar üzerindeki (üst düzey askeri yöneticilerin atanmaları dâhil) belirleyici sivil kontrolün sağlanması maksadıyla, sivil siyasal liderliğin tesisi ve bu liderliğe hizmet eden uzmanlaşmış kurumsal bir bürokrasi,

Güvenlik örgütlenmelerinde üniformalı ve sivil personelin birlikte çalıştığı bir yapı ve bu yapıda temel güvenlik aktörlerinin uygun siyasi ve ekonomik bağlama yerleştirilmesi,

Demokratik meşruiyeti ve halk desteğini sağlayacak etkili parlamento gözetimi,

Askeri yönetim alanındaki siyasilerin ve meslek mensuplarının faaliyetleri üzerinde uygun ve bağımsız yargısal gözetimin tesis edilmesi,

Askeri konularda azami derecede şeffaflık ve açıklık ile medya iletişimi,

Orduyu izleme kapasitesini geliştirmek için siyasilere ve güvenlik alanında çalışanlara demokratik kontrol konusunda eğitim ve öğretim verilmesi.

Askeri personelin demokratik kontrole direnmeksizin katkı sağlamaları için modern olarak tesis edilmiş; etkili kapasite, yeterli eğitim, teçhizat ve kaynağa sahip bir ordunun oluşturulması.

Ordunun demokratik kontrolü; *demokratik konsolidasyon* koşullarında etkili hale gelmektedir. Demokratik konsolidasyon, siyasal ilişkilerde bulunan tarafların ve yurttaşların demokratik kurumlar karşısında hiçbir koşulda, demokratik olmayan hiçbir seçeneği kabul etmediği durumu ifade etmektedir (Przeworski, 1991; Linz ve Stepan, 1996). Dolayısıyla, demokratik kontrol

demokratikleşme sürecinin bileşenlerinden birisini oluşturmaktadır. Ancak bu durum, demokratik kontrolün sadece demokratikleşme sürecinden geçen ülkeler için söz konusu olduğunu söylemek mümkün değildir. Ülkelerin demokratikleşme derecelerine göre demokratik kontrol durumu da değişebilmektedir.

Kavramsal Çerçeve Önerisi: Kontrol Matrisi

Sivil kontrol ve demokratik kontrol, yönetim yapısı içerisinde sivil ve asker arasındaki ilişkileri düzenleme amacıyla geliştirilmiş kavramlardır. Sivil ve asker arasındaki bu ilişkiler, yönetim yapısı içerisinde yönetsel düzenlemeler yoluyla oluşturulmaktadır. Bir yönetim yapısının niteliğini belirleyen temel bileşenler ise yönetim işlevleri ile örgütlenme ilkeleridir. Dolayısıyla, sivil kontrol ve demokratik kontrol yönetim işlevleri ile örgütlenme ilkelerine bağlı olarak ortaya çıkacaktır. Hatta demokratik kontrolün bir derece meselesi olmasının bir kısımını da yönetim yapısının bu niteliği belirlemektedir.

Ülkelerin tarihsel, toplumsal, siyasal ve ekonomik özellikleri yanında yönetim yapılarının da sivil kontrol ve demokratik kontrol durumunu etkilemesi yadsınamaz bir gerçektir. Belirli bir yönetim yapısının askeri kurumları kontrol altında tutma derecesi de yönetim yapısının nasıl örgütlendiğine göre değişebilecektir. Buna göre, belirli bir dönemdeki yönetim yapısının hem incelenmesinde hem de belirli bir yönetim yapısının örgütlenmesinde sivil kontrol, demokratik kontrol, yönetim işlevleri ve örgütlenme ilkelerini bir araya getiren bir kavramsal çerçeve işlevsel bir araç olacaktır. Bu dört bileşen, Tablo 2 olarak verilen bir *kontrol matrisi* biçiminde oluşturularak hem belirli bir yönetim yapısının incelenmesinde hem de örgütlenmesinde kullanılabilir.

Kontrol matrisi, yönetim yapısı içerisinde sivil kontrol ve demokratik kontrolün yönetim işlevlerinin tamamında ve örgütlenme ilkeleri üzerinden uygulamaya geçirilebileceği savına dayanmaktadır. Bu çerçevede, kontrol matrisi yönetim işlevlerinin ve örgütlenme ilkelerinin kesişme alanında sivil kontrol ve demokratik kontrol için hangi düzenlemelerin yapılması gerektiğini göstermede ya da mevcut düzenlemelerin sivil kontrol ve demokratik kontrole uygunluğunu incelemede kullanılabilecektir. Bu yönüyle, kontrol matrisi ilgili literatürün kural koyucu savlarından oluşturulmuş betimleyici bir araç niteliğine sahiptir.

Tablo 2: Sivil-Demokratik Kontrol Matrisi

Örgütlenme İlkeleri	Planlama	Örgütleme	Personel Yönetimi	Yöneltme	Eşgüdüm	Kontrol	Bütçeleme
Amaç Birliği	Sivil amaçlar ile uyumlu askeri amaçlar	Sivil amaçlara uygun askeri örgütlenme	Sivil ve askeri personel amaç uyumu	Sivil amaçlara uygun sevk ve idare	Sivil amaçlara uygun askeri eşgüdüm	Sivil amaçlara uygun askeri kontrol	Sivil amaçlara uygun bütçeleme
İş Bölümü	Sivil planlar-askeri planlar ayrımı	Sivil ve askeri örgüt ayrımı	Sivil ve askeri personel görev ayrımı	Sivil ve askeri sevk ve idare arasında görev ayrımı	Sivil ve askeri eşgüdüm arasında görev ayrımı	Sivil ve askeri kontrol ayrımı	Sivil ve askeri bütçeleme ayrımı
Uzmanlaşma	Askeri uzmanlık-sivil uzmanlık	Sivil ve askeri uzman örgütler	Askeri konularda uzman sivil personel	Sivil ve askeri sevk ve idarede uzmanlaşma	Sivil ve askeri eşgüdüm işlevinde uzmanlaşma	Sivil ve askeri kontrol işlevlerinde uzmanlaşma	Sivil ve askeri bütçelemede uzmanlaşma
Hiyerarşi	Alt askeri planlama	Sivil örgüte bağlı askeri örgüt	Sivil personele bağlı askeri personel	Sivil sevk ve idareye bağlı askeri sevk ve idare	Sivil eşgüdüme bağlı askeri eşgüdüm	Sivil kontrole bağlı askeri kontrol	Sivil bütçelemeye bağlı askeri bütçeleme
Yetki ve Sorumluluk	Sivil otoriteye karşı sorumlu asker	Sivil örgüte karşı sorumlu askeri örgüt	Sivil personele karşı sorumlu askeri personel	Sivil sevk ve idareye karşı sorumlu askeri sevk ve idare	Sivil eşgüdüme karşı sorumlu askeri eşgüdüm	Sivil kontrole karşı sorumlu askeri kontrol	Sivil bütçelemeye karşı sorumlu askeri bütçeleme
Hesap Verebilirlik	Sivil otoriteye hesap veren asker	Sivil örgütlere hesap veren askeri örgüt	Sivil personele hesap veren askeri personel	Sivil sevk ve idareye karşı sorumlu askeri sevk ve idare	Sivil eşgüdüme hesap veren askeri eşgüdüm	Sivil kontrole hesap veren askeri kontrol	Sivil bütçelemeye hesap veren askeri bütçeleme
Yetki Devri	Askeri uzmanlık konularında yetki devri	Askeri uzmanlık konularında yetki sahibi askeri örgüt	Askeri uzmanlık konularında yetki sahibi askeri personel	Askeri uzmanlık konularında yetki sahibi askeri sevk ve idare	Askeri uzmanlık konularında yetki sahibi askeri eşgüdüm	Askeri uzmanlık konularında yetki sahibi askeri kontrol	Askeri uzmanlık konularında yetki sahibi askeri bütçeleme
Komuta Birliği	Tek sivil planlama otoritesine bağlı askeri planlama	Tek sivil örgüte bağlı askeri örgüt	Tek sivil personele bağlı askeri personel	Tek sivil sevk ve idareye bağlı askeri sevk ve idare	Tek sivil eşgüdüme bağlı askeri eşgüdüm	Tek sivil kontrole bağlı askeri kontrol	Tek sivil bütçelemeye bağlı askeri bütçeleme

Kontrol Alanı	Sivil planlama otoritesine bağlı askeri planlama birimi sayısı	Sivil örgüte bağlı askeri örgüt sayısı	Sivil personele bağlı askeri personel sayısı	Sivil sevk ve idareye bağlı askeri sevk ve idare alanı	Sivil eşgüdüme bağlı askeri eşgüdüm alanı	Sivil kontrole bağlı askeri kontrol alanı	Sivil bütçelemeye bağlı askeri bütçeleme alanı
Birlik Ruhu	Sivil-asker ortak planlama anlayışı	Sivil-asker ortak örgütlenme anlayışı	Sivil-askeri personel anlayış birliği	Sivil-askeri ortak sevk idare anlayışı	Sivil-askeri ortak eşgüdüm anlayışı	Sivil-askeri ortak kontrol anlayışı	Sivil-askeri ortak bütçeleme anlayışı
Verimlilik	Sivil verimlilik-askeri verimlilik	Sivil verimli örgüt-askeri verimli örgüt	Sivil verimli personel-askeri verimli personel	Sivil verimli sevk ve idare-askeri verimli sevk ve idare	Sivil verimli eşgüdüm-askeri verimli eşgüdüm	Sivil verimli kontrol-askeri verimli kontrol	Sivil verimli bütçeleme-askeri verimli bütçeleme
Esneklik	Esnek sivil-askeri planlama süreçleri	Esnek sivil-askeri örgütlenme	Esnek sivil-askeri personel yönetimi	Esnek sivil-askeri sevk ve idare	Esnek sivil-askeri eşgüdüm	Esnek sivil-askeri kontrol	Esnek sivil-askeri bütçeleme

Tablo 2: Sivil-Demokratik Kontrol Matrisi (Devamı)

Örgütlenme İlkeleri	**Planlama**	**Örgütleme**	**Personel Yönetimi**	**Yöneltme**	**Eşgüdüm**	**Kontrol**	**Bütçeleme**
Basitlik	Basit sivil-askeri planlama süreçleri	Basit sivil-askeri örgütlenme	Basit sivil-askeri personel yönetimi	Basit sivil-askeri sevk ve idare	Basit sivil-askeri eşgüdüm	Basit sivil-askeri kontrol	Basit sivil-askeri bütçeleme
Denge	Yetki-sorumluluk; merkezileşme-yetki devri dengesi	Yetki-sorumluluk; merkezileşme-yetki devri dengesi	Yetki-sorumluluk; merkezileşme-yetki devri dengesi	Yetki-sorumluluk; merkezileşme-yetki devri dengesi	Yetki-sorumluluk; merkezileşme-yetki devri dengesi	Yetki-sorumluluk; merkezileşme-yetki devri dengesi	Yetki-sorumluluk; merkezileşme-yetki devri dengesi
Genel Çıkarların Üstünlüğü	Sivil planlamanın üstünlüğü	Sivil kurumsal çıkarlara uygun sivil ve askeri örgütlenme	Sivil kurumsal çıkarlara bağlı askeri personel	Sivil kurumsal çıkarların askeri sevk ve idarede üstünlüğü	Sivil amaçları esas alan askeri eşgüdüm	Sivil amaçları esas alan bir sivil-askeri kontrol	Sivil amaçları esas alan bir sivil-askeri bütçeleme

Ödüllendirme	Sivil amaçlara uygun askeri planlamanın ödüllendirilmesi	Sivil amaçlara uygun askeri örgütlenmelerin ödüllendirilmesi	Sivil amaçlara uygun davranan askeri personelin ödüllendirilmesi	Sivil amaçlara uygun askeri sevk ve idarenin ödüllendirilmesi	Sivil amaçlara uygun eşgüdümün ödüllendirilmesi	Sivil amaçlara uygun sivil-askeri kontrolün ödüllendirilmesi	Sivil amaçlara uygun askeri bütçelemenin ödüllendirilmesi
Hakkaniyet	Sivil otoritelerin askeri planlamaya adil davranması	Sivil otoritelerin askeri örgütlenmeye adil davranması	Sivil otoritelerin askeri personele adil davranması	Sivil otoritelerin askeri sevk ve idareye adil davranması	Sivil otoritelerin askeri eşgüdüme adil davranması	Sivil otoritelerin askeri kontrol sistemine adil davranması	Sivil otoritelerin askeri bütçelemeye adil davranması
İnisiyatif	Askeri planlamaya teşebbüs fırsatı verilmesi	Askeri örgütlenmeye teşebbüs fırsatı verilmesi	Askeri personele uzmanlık alanlarında teşebbüs fırsatı verilmesi	Askeri sevk ve idareye uzmanlık alanında teşebbüs fırsatı verilmesi	Askeri eşgüdüme uzmanlık alanında teşebbüs fırsatı verilmesi	Sivil otoritelerin askeri kontrol sistemine teşebbüs fırsatı vermesi	Sivil otoritelerin askeri bütçelemeye teşebbüs fırsatı vermesi
Disiplin	Sivil planlama ile askeri planlama arasında disiplin ilişkisi	Sivil örgütlenme ile askeri örgütlenme arasındaki disiplin ilişkisi	Sivil personel ile askeri personel arasındaki disiplin ilişkisi	Sivil sevk ve idare ile askeri sevk ve idare arasında disiplin ilişkisi	Sivil eşgüdüm ile askeri eşgüdüm arasında disiplin ilişkisi	Sivil kontrol sistemi ile askeri kontrol sistemi arasında disiplin ilişkisi	Sivil bütçe ile askeri bütçe arasında disiplin ilişkisi
Düzen	Sivil-askeri planlama için uygun süreçler oluşturulması	Sivil-askeri örgütlenmeye uygun yapı oluşturulması	Sivil-askeri planlamada liyakatli personel	Sivil sevk ve idareye uygun askeri sevk ve idare oluşturulması	Sivil eşgüdüme uygun askeri eşgüdüm	Sivil kontrol sistemine uygun askeri kontrol sistemi	Sivil bütçe uygun askeri bütçeleme
Açıklama	Sivil-askeri planlama tanımlarının açıklığı	Sivil-askeri örgütlenmenin açıklığı	Sivil-askeri personel görev tanımlarının açıklığı	Sivil-askeri sevk idarede açıklık	Sivil-askeri eşgüdüm görevlerinin açıklığı	Sivil-askeri kontrol süreçlerinin açıklığı	Sivil-askeri bütçe süreçlerinin açıklığı
Süreklilik	Sivil-askeri planlama yapılarının sürekliliği	Sivil-askeri örgütlenmede süreklilik	Sivil-askeri personelde süreklilik	Sivil-askeri sevk ve idarede süreklilik	Sivil-askeri eşgüdüm yapı ve süreçlerinin sürekliliği	Sivil-askeri kontrol süreçlerinin sürekliliği	Sivil-askeri bütçe süreçlerinin sürekliliği
Yürütme Birliği	Sivil-askeri planlamada sevk idare birliği	Sivil-askeri örgütlenmede sevk idare birliği	Sivil-askeri personelin sevk idare birliği	Sivil-askeri sevk idare birliği	Sivil-askeri eşgüdümde sevk idare birliği	Sivil-askeri kontrol süreçlerinde sevk idare birliği	Sivil-askeri bütçe süreçlerinde sevk idare birliği

Kontrol matrisinin sütunlarını yönetim işlevleri, satırlarını ise örgütlenme ilkeleri oluşturmaktadır. Matriste, yönetim işlevleri ile örgülenme ilkelerinin kesişim yerlerinde ise sivil-demokratik kontrol için gerekli durum özet olarak ifade edilmektedir. Kontrol matrisinin her bir hücresi ayrı bir inceleme konusu olarak ele alınabilir. Örneğin planlama işlevinde amaç birliği için askeri amaçların sivil amaçlara uygunluğu incelenebilir. Bütçeleme işlevinde ise, yetki devri ilkesi bağlamında askeri uzmanlık konularına ilişkin bütçelemenin ne kadar yetki devri çerçevesinde gerçekleştirildiğini incelemek mümkündür. Konuya normatif olarak bakıldığında ise, bütçeleme sürecinde askeri bütçelemeye yetki devri sağlanıp sağlanmadığı kontrol edilebilir.

SONUÇ

Darbe olgusu, modern devletin bir olgusu olarak egemen iktidara karşı meşru olmayan zor ve güç kullanımını ifade etmektedir. Darbe, modern devletin merkezileşme sürecinde meşru güç kullanma tekelinin kontrol edilemediği bir duruma karşılık gelmektedir. Bir başka deyişle, meşru güç kullanma tekelininin ana parçasını oluşturan ve devletin silahlı gücünü olan ordunun yasal ve/veya meşru olmayan zor ve güç kullanımı yoluyla siyasal iktidarı yerinden etmesi söz konusu olmaktadır. Bir darbe olasılığı, bir ülkenin siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel özelliklerinden de etkilenmektedir. Günümüze kadar, bir darbe olasılığını ortadan kaldırmak ya da en aza indirmek için sivil kontrol ve demokratik kontrol olmak üzere iki temel kontrol modeli geliştirilmiştir.

Bu çerçevede, bir barbe olasılığını etkileyen etmenlerden birisi de yönetim yapısının sivil kontrol ve demokratik kontrol bağlamlarında nasıl oluşturulduğudur. Sivil kontrol ve demokratik kontrol ise, yönetim yapısı içerisinde yönetsel düzenlemeler yoluyla uygulamaya geçirilmektedir. Buna göre, sivil kontrol ve demokratik kontrol yönetsel boyutlarıyla ifade edilebilir. Bu durum, siyasal ve yönetsel olguların birbirlerinden bağımsız ele alınamayacağı gerçeğini de ortaya koymaktadır. Sivil kontrol ve demokratik kontrol yönetsel boyutlarıyla ele alındığında belirli bir yönetim yapısının nasıl bir sivil kontrol ve demokratik kontrol durumuna sahip olduğunu anlamak ve açıklamak mümkündür.

Bir başka deyişle, belirli bir yönetim yapısı sivil kontrol ve demokratik kontrol bağlamlarında incelenerek bu yönetim yapısının darbeye elverişli olup olmadığı konusunda çıkarımlarda bulunma imkânı elde edilebilecektir. Bir yönetim yapısının niteliğini, yönetim işlevlerinin hangi örgütlenme ilkelerine göre nasıl oluşturulduğu belirlemektedir. Örneğin, belirli bir yönetim yapısında kişiler ve kurumlar arası hiyerarşi, merkezileşme derecesi, disiplin durumu vb. ilkelerin uygulama biçimine ve derecesine bakılarak bu yönetim yapısının

niteliği çıkarılabilir.

O halde, sivil kontrol ve demokratik kontrolün yönetsel boyutu yönetim işlevleri ve örgütlenme ilkeleri üzerinden ifade edilebilir. Sivil kontrol, demokratik kontrol, yönetim işlevleri ve örgütlenme ilkeleri bütüncül olarak ele alınırsa bu bileşenleri birleştirecek bir kavramsal çerçeveye ihtiyaç olacaktır. Bu çalışma kapsamında sivil-demokratik kontrol matrisi bu ihtiyacı karşılamaya yönelik olarak oluşturulmuştur.

Kontrol matrisi gelişmiş, gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülke ayrımı gözetmeksizin her ülkenin yönetim yapısını incelemede kullanılabilecektir. Öncelikle, yönetim işlevleri ve örgütlenme ilkeleri genel kabul görmüş ve tüm kamusal örgülenmelerin temel bileşenlerini oluşturmuştur. İkincisi, sivil kontrol ve demokratik kontrol bağlamlarında yapılacak bir inceleme ülkelerin demokratikleşme seviyesinden bağımsızdır. Bir başka deyişle, kontrol matrisinin uygulanması sonucunda elde edilecek bilgi ülkeden ülkeye göre değişebilecek ancak bu durum kontrol matrisinin kullanışlılığı açısından bir sınırlılık çıkarmak yerine kontrol matrisinin işlevselliğini gösterecektir.

Kontrol matrisi, sivil kontrol ve demokratik kontrol yaklaşımlarında ya da yönetim işlevleri ve örgütlenme ilkelerinde meydana gelebilecek değişikliklere göre güncellenebilecektir. Örneğin, kontrol matrisinin bir satırı sadece "iyi yönetişim" ilkelerinden oluşabilecektir. Ya da kamu örgütlenmesine yönelik yeni bir kavram ya da normatif kuramsal bir yaklaşımın bileşenlerini kontrol matrisinin içerisine yerleştirmek mümkün olabilecektir. Bir başka deyişle, kontrol matrisi genişletilebilir ve/veya derinleştirilebilir bir analiz aracı niteliğine sahiptir. Bu özelliği, kontrol matrisinin değişen kavramsal ve kuramsal çerçevelere uyum sağlamasına ve gelişen olay ve olgulara cevap vermesine imkân sağlayacaktır.

Kontrol matrisi, analiz birimi ve düzeyi olarak bir ülkenin yönetim yapısının bütününü esas almaktadır. Bu yönüyle, sivil kontrol ve demokratik kontrol bağlamlarında yönetime basit ve bütüncül bir bakış sağlamaktadır. Bu çerçevede, kontrol matrisi belirli bir ülkenin yönetim yapısının boylamsal incelemesine imkân vereceği gibi ülkelerin yönetim yapılarının karşılaştırmalı olarak incelenmesini, benzerlikler ve farklılıkların tespit edilmesini de sağlayacaktır. Bunun yanı sıra, kontrol matrisini ölçeklendirmek de mümkündür. Kontrol matrisinin her bir hücresine ağırlık puanları verilerek belirli bir ülkenin yönetim yapısının sivil-demokratik kontrol derecesi bir ölçek dâhilinde nicel olarak ifade edilebilecektir.

Kontrol matrisine kamu politikası süreci bağlamında bakıldığında ise, kontrol matrisinin öncelikle kamu politikası sürecine girdi sağlayacağı söylenebilir. Kontrol matrisi, politika yapıcılara yönetim yapısının sivil-demokratik

kontrol durumu hakkında bilgi sağlayacak ve politika sürecinde buna uygun düzenlemelerin de yolunu açabilecektir. Bu çerçevede, kontrol matrisi sivil-demokratik kontrol derecesinin artırılmasına yönelik yasal düzenlemelerin hazırlanmasında kullanılabilecek; yönetim yapısında bu yönde yapılması gereken düzenlemelere işaret edebilecektir.

Sivil ve demokratik kontrolün bir derece meselesi olduğu ve ülkelerin özgün siyasal, ekonomik ve toplumsal koşullarına göre değişiklik göstereceği gerçeğinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu çerçevede, en uygun yönetsel uyglamalar ülkelerin bu özgün koşulları çerçevesinde sivil-askeri yönetsel süreçlerde belirlenebilecektir. Özellikle, örgülenme ilkelerinden "denge" ilkesi her türlü örgütlenme pratiğinde gözetilmesi gerken bir ölçüte işaret etmekte ve diğer ilkeler için de ortak ölçüt oluşturmaktadır. Zira yönetim yapısının örgütlenme ilkeleri bağlamında nasıl bir dengeye sahip olduğu, aynı zamanda sivil-demokratik kontrolün de derecesini belireyecektir. Örneğin, bütçelemede yetki devrinin ne kadar olacağı ordunun karar alma, siyasi ve idari süreçleri yönlendirme ve biçimlendirme gücünü de belirleyebilecektir.

Ordunun siyasal olarak kontrolünde temel olarak sivil kontrol durumundan demokratik kontrol durumuna geçiş olması beklenir. Böylece kontrolün daha kapsayıcı, demokratik ve meşru olacağı söylenebilir. Özellikle demokratik kontrole yurttaş katılımı, meşru güç kullanımında ve güvenlik hizmeti sunumunda doğrudan demokrasi uygulaması olarak ele alınabilir. Bununla birlikte, meşru güç kullanımının kontrolünde devlet-toplum ilişkisinin sürekliliğini sağlamak ve bu ilişkiyi yasal ve meşru çerçevede tutmak bir darbe olasılığını daha da azaltacaktır. Daha önce bahsedildiği gibi, demokratik kontrolün en etkili olarak uygulanacağı koşullar demokratik konsolidasyon koşullarıdır. Ordunun demokratik kontrolü bir taraftan demokratik konsolidasyon için bir ön koşul oluştururken diğer taraftan demokratik değerleri benimsemiş bir toplumda ve siyasal sistemde demokratik kontrolün etkili bir şekilde uygulanması mümkün olabilecektir.

Bu çerçevede, askeri kurumların bağlı olduğu sivil otoritelerin devlet yanında devlet dışı demokratik yapılara doğru genişlemesi ve sivil kontrol otoritesinin hem yürütme organı içerisinde hem de yasama, yürütme ve yargı organları arasında dengeli dağılımı demokratik kontrolü güçlendirecektir. Bunun yanı sıra, sivil kontrolün demokrasi, insan hakları, temel hak ve özgürlükler gibi değerlerle desteklenmesi, siyasal otoritenin ve sistemin güçlendirilmesi, sivil ve askeri eğitim sisteminden itibaren demokratik değerlerin içselleştirilmesi sivil-demokratik kontrolü güçlendirecektir. Sonuç olarak, devlet, ordu ve toplum ilişkilerinin toplumsal, tarihsel ve kültürel özellikler yanında demokratik değerler üzerinden de kurulması sivil-demokratik kontrolün yönetim yapısı içerisindeki biçimsel varlığını destekleyecektir.

KAYNAKÇA

Aguero, F. (1995), "Democratic Consolidation and the Military in Southern Europe and South America", The Politics of Democratic Consolidations in Southern Europe, (Eds. R. Gunther, N. Diamandouros, H. Pulhe), The Johns Hopkins Press, Baltimore, 124-165.

Amin, A. (Ed.) (1994), Post-Fordism: A Reader, Blackwell Publishers, UK.

Barbak, A. (2015), "Sivil Kontrol Kavramının 17'nci Yüzyıldan Günümüze Gelişimi", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 70(4), 869-902.

Born, H., Caparini, M., Haltiner, K. (2002), Models of Democratic Control of The Armed Forces: A Multi-Country Study Comparing Good Practices of Democratic Control, Working Paper Series-No. 47, Geneva Centre for The Democratic Control of Armed Forces (DCAF), Geneva.

Bradbury, M., Kellough, J. E. (2011), "Representative Bureaucracy: Assessing the Evidence on Active Representation", The American Review of Public Administration, 41 (2), 157-167.

Bredow, W. V., Kümmel, G. (2000), "New Roles for the Armed Forces and the Concept of Democratic Control," Civil-Military Relations in an Age of Turbulence: Armed Forces and the Problem of Democratic Control, (Eds. G. Kümmel, W. V. Bredow), SOWI, Strausberg, 109-131.

Bryson, J. M., Crosby, B. C., Bloomberg, L. (2014), "Public Value Governance: Moving beyond Traditional Public Administration and the New Public Management", Public Administration Review, 74 (4), 445-456.

Brzoska, M. (2003), Development Donors and The Concept of Security Sector Reform, Occasional Paper No. 4, Geneva Centre for The Democratic Control of Armed Forces (DCAF), Geneva.

Bühlmann, M., Merkel, W., Wessels, B. (2008), The Quality of Democracy. Democracy Barometer for Established Democracies, Hertie School of Governance, Working Paper No. 22, Berlin.

Chuter, D. (2006), "Understanding Security Sector Reform", Journal of Security Sector Management, 4(2), 1-21.

Christensen, T., Lægreid, P. (2007), "The Whole-of-Government Approach to Public Sector Reform", *Public Administration Review,* 67 (6), 1059-1066.

Cohen, E. A. (2002), Supreme Command: Soldiers, Statesmen, and Leadership in Wartime, Free Press, USA.

Cole, G. A. (2004), Management Theory and Practice, South-Western Cen-

gage Learning, London.

Cottey, A., Edmunds, T., Forster, A. (1999), Democratic Control of Armed Forces in Central and Eastern Europe: A Framework for Understanding Civil-Military Relations in Post-Communist Europe, Working Paper 1/99, University of Nottingham, UK.

Denhardt, J. V., Denhardt, R. B. (2007), The New Public Service: Serving, Not Steering, Extended Edition, M. E. Sharpe, New York.

Desch, C. M. (2001), Civilian Control of The Military: The Changing Security Environment, The Johns Hopkins University, USA.

Ebo, A. (2005), Towards a Code of Conduct for Armed and Security Forces in Africa: Opportunities and Challenges, Geneva Centre for The Democratic Control of Armed Forces (DCAF), Geneva.

Edmunds, T., Forster, A. (2002), "The Second Generation Problematic: Rethinking Democracy and Civil-Military Relations", Armed Forces and Society, 29(1), 31-56.

Fayol, H. (1939), Sınaî ve Umumî İşlerde İdare, (Çev. Asım Çalıkoğlu), İnhisarlar Matbaası, İstanbul.

Fayol, H. (2005), Genel ve Endüstriyel Yönetim, (Çev. Asım Çolakoğlu), Adres Yayınları, Ankara.

Feaver, P. D. (1996), "The Civil-Mililary Problematique: Huntington, Janowitz and the Question of Civilian Control", Armed Forces & Society, 23(2), 149-178.

Feaver, P. D. (1997), An Agency Theory Explanation of American Civil-Military Relations During the Cold War, Working Paper for the Program for the Study in Democracy, Institutions and Political Economy, Duke University, USA.

Feaver, P. D. (2005), Arned Servants: Agency, Oversight, and Civil-Military Relations, Harvard University Press, USA.

Germann, W. N. (2002), Evaluation of Security Sector Reform and Criteria of Success: Practical Needs and Methodological Problems, Working Paper No. 85, Geneva Centre for The Democratic Control of Armed Forces (DCAF), Geneva.

Giddens, A. (1987), Social Theory and Modern Sociology, Stanford University Press, USA.

Gulick, L., Urwick, L. (1937), Papers on the Science of Administration, Columbia University, New York.

Haynes, W. W., Massie, J. L. (1969), Management: Analysis, Concepts, and Cases, Prentice Hall, USA.

Hood, C. (1991), "A Public Management for All Seasons", Public Administration 69 (1), 3-19.

Huntington, S. P. (1956), "Civilian Control and The Constitution", The American Political Science Review, 50(3), 676-699.

Huntington, S. P. (1957), The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations, President and Fellows of Harvard College, USA.

Janowitz, M. (1960), The Professional Soldier: A Social and Political Portrait, Glencoe Ill-Free Press, USA.

Janowitz, M. (1964), The Military in the Political Development of New Nations: An Essay on Comparative Analysis, The University of Chicago Press, USA.

Joó, R. (1996), The Democratic Control of Armed Forces, Institute for Security Studies of WEU, Hungary.

Jung, D. (2009), "Security: Some Critical Observations about Concepts and Policies", African Security Governance: Emerging Issues, (Ed. G. Cawthra), Wits University Press, South Africa, 6-18.

Kohn, R. H. (1997), "How Democracies Control the Military", Journal of Democracy 8(4), 140-153.

Koontz, H., O'Donnell, C. (1964), Principles of Management: An Analysis of Managerial Functions, Hardcover Textbook, USA.

Leibfried, S., Zürn, M. (Ed.) (2005), Transformations of the State?, Cambridge University Press, Cambridge.

Linz, J. J., Stepan, A. (1996), Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe, Johns Hopkins University Press, USA.

Lunn, S. (2003), "The Democratic Control of Armed Forces in Principle and Practice", Oversight and Guidance: The Relevance of Parliamentary Oversight for The Security Sector and its Reform A Collection of Articles on Foundational Aspects of Parliamentary Oversight of The Security Sector, (Eds. H. Born, P. H. Fluri, S. Lunn), Geneva Centre for The Democratic Control of Armed Forces (DCAF), Geneva, 13-37.

McLaughlin, A. C. (1907), "A Written Constitution in Some of its Historical Aspects", Michigan Law Review, 5(8), 605-626.

Nabatchi, T., Goerdel, H. T., Peffer, S. (2011), "Public Administration in

Dark Times: Some Questions for the Future of the Field", Journal of Public Administration Research and Theory, 21 (Suppl-1), i29-i43.

Nordlinger, E. A. (1971), Soldiers in Politics: Military Coups and Governments, USA.

Osborne, D., Gaebler, T. (1992), Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector, Addison-Wesley Publishing Company, New York.

Ostrom, V. (1973), The Intellectual Crisis in American Public Administration, University of Alabama Press, USA.

Pantev, P., Ratchev, V., Tagarev, T., Zaprianova, V. (2005), Civil-Military Relations and Democratic Control of the Security Sector-A Handbook for Military Officers, Servicemen and Servicewomen of the Security and Intelligence Agencies, and for Civilian Politicians and Security Experts, G.S. Rakovsky Defense and Staff College, Bulgaria.

Perry, J. L., Kraemer, K. L. (1983), Public Management: Public and Private Perspectives, Mayfield Publication Co., USA.

Peters, B. G. (1998), "Managing Horizontal Government: The Politics of Co-Ordination" Public Administration, 76 (2), 295-311.

Peters, B. G. (2004), "Governance and Public Bureaucracy: New Forms of Democracy or New Forms of Control", Asia-Pacific Journal of Public Administration, 26 (1), 3-15.

Pick, O., Sarvas, S., Stach, S. (1997), "Democratic Control over Security Policy and Armed Forces," Demokratische und Zivile kontrole von Sicherheistpolitik und Streitkräften, (Eds. L. F. Carrel, O. Pick, S. Sarvas, A. Schaer, S. Stach, Eidgenössische Technische Hochschule, Zurich, 76-120.

Przeworski, A. (1991), Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America, Cambridge University Press, New York.

Rosenbloom, D. H. (2007), "Reinventing Administrative Prescriptions: The Case for Democratic-Constitutional Impact Statements and Scorecards", Public Administration Review, 67 (1), 28-39.

Schiff, R. L. (1995), "Civil-Military Relations Reconsidered: A Theory of Concordance", Armed Forces & Society, 22(1), 7-24.

Schiff, R. L. (2009), Military and Domestic Politics: A Concordance Theory of Civil-Military Relations, Routledge Press, USA.

Schmitter, P. (1995), "The Consolidation of Political Democracies: Processes, Rhythms, Sequences, and Type", Transitions to Democracy, (Ed. G. Pri-

dham), Aldershot, Dartmouth, 535-569.

Stepan, A. (1971), The Military in Politics: Changing Patterns in Brasil, Princeton University Press, USA.

Waldo, D. (1977), Democracy, Bureaucracy and Hypocrisy, Institute of Governmental Studies, University of California, Berkeley, USA.

Weber, M. (1946), "Politics as a Vocation", From Max Weber: Essays in Sociology, (Ed. H. H. Gerth, C. W. Mills), Oxford University Press, New York, 77-128.

Wimmer, H. (2003), "The State's Monopoly on Legitimate Violence-Violence in History and in Contemporary World Society as Challenges to the State", Paper presented at the Conference "Transformations of Statehood from a European Perspective," Janury 23-25, 2003, Vienna, Austrian Academy of Sciences.

TÜRKİYE'DE EKONOMİK STABİLİTE ve DARBELER

Dr. Ahmet Salih İKİZ

ÖZET

Savaş, doğal afetler, depremler ve siyasi istikrarsızlar ekonomik alanda ciddi kırılganlık ve dalgalanmalara yol açmaktadır. Siyasi tarih bu tür dönemlerde bir yeniden değerlendirme ve yazılım sürecine girmektedir. Ekonomi biliminde genel olarak bir ülkenin stabilitesi ya da kırılganlığı temel makroekonomik değişkenler ile değerlendirilir. Bu değişkenler sırası ile ekonomik büyüme, fiyat istikrarı, cari açık dengesi ve gelir dağılımıdır. Bu değişkenlerin olumlu değişmesi refah, bolluk, istikrar ve toplumsal barış göstergesi iken olumsuz değişimi de fakirleşme, kırılganlık ve toplumsal huzursuzluğa yol açar. Siyasi ve toplumsal alanda mücbir sebep yada force majeur olarak adlandırılan bazı olgular da bu temel değişkenler üzerinde önemli etkide bulunmaktadır. Bu çalışmada ülkemizde askeri darbe öncesi ve sonrası dönemlerde temel makroekonomik verilerin değişim yönü incelenecek ve 1960 sonrası için bazı öneriler ve çıkarımlarda bulunulacaktır. Bu dört temel değişkenin askeri darbe öncesi seyri veri olarak alındıktan sonra darbe sonrası değişimi de incelenecek ve toplumsal refah üzerinde yarattığı etkiler açıklanacaktır. Ekonomik kırılganlığın bu süreçte artması ülkemizin 1980 sonrası artan dış ekonomik ilişkileri nedeni ile de önem arz etmektedir. Türkiye ekonomisi 1950 li yıllara nazaran çok daha fazla dışa açık bir ekonomidir. Bunun temel

sebepleri ise 1980 sonrası ithal ikamesi ekonomik modelinden ihracata dayalı kalkınma modeline geçiş ve Dünya finans sistemine artan bir şekilde entegre olmasıdır. Türkiye'de bankacılık ve finans alanında önemli oranda yabancı sermaye bulunması ve Ödemeler Bilançosunda ülkemize önemli yurtdışı fon girişi stabilitenin azalmasının önemli sorunlara yol açacağını gösterir. İzlenen neo liberal temelli ekonomik politikalar ülkemizi orient ve occident arasında bir bağlantı noktası yapmaktadır. Birçok Ortadoğu, Afrika ülkesi ile Türki Cumhuriyetlerde Türk modeli bir örnek olarak algılanmaktadır. Ayrıca Dünya enerji rezervlerinin önemli bir kısmının Türkiye'nin doğu komşularında bulunması ve enerji talebinin önemli bir kısmının batı komşumuz olan Avrupa Birliği ülkeleri destekli olması ister istemez bu geçiş noktasının önemini arttırmaktadır. Dünya Enerji Konseyi öngörülerine göre bu nedenle ülkemiz bir enerji piyasası haline gelerek küresel ölçekte gelecekte etkili olabilecektir. Bu durum ekonomik kalkınmada önemli bir etmen olarak işlev görecektir. Bu nedenlerle ülkemizdeki istikrar ülke içi olduğu kadar bölgesel olarak da önem taşımaktadır. Ülkemizdeki stabil bir ekonomik yapı bölgede diğer ülkeleri de etkileyecektir. Bu füzyon etkileşimi yalnızca bir istikrar unsuru ile sağlanabilir. Bu nedenle dışa açık kalkınma modelini seçen ülkemizde askeri kalkışmaların etkisinin değerlendirilmesi oldukça önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye ekonomisi, ekonomik istikrar, darbeler.*

ECONOMIC STABILITY AND COUPS IN TURKEY

ABSTRACT

Wars, natural disasters, political instabilities and earthquakes create economic instability and fragile economic structure. In those times politics had different perspectives and magnitudes in history. In economics, the term stability measured by the main macroeconomic indicators of countries, as economic growth, inflation level, unemployment level and current account balance. The robustness of those indicators reveals wealth, stability and peace while weak indicators show poor economic performance, fragility and social unrest. Force majeur social and political changes in a country, had tremendous impacts on those macroeconomic indicators. In this paper we searched the volatility of those indicators in pre and post-coup periods for Turkish economy and focused on increasing fragility in Turkish economy after 1960 coup. Turkish economy become much more liberal and open after 1980's compared to 1950's. Paradigm shift from import substitution to export promotion model for economic development further integrated Turkish economy to global financial

system. High share of FDI in banking and financial sectors and sharp increase in financial inflow from abroad may create instability in case of uncertainty in Turkey. The neoliberal economic policies made Turkey a passage between orient and occident. Many countries in Africa, Middle East and Asia perceived Turkish model for their development efforts. Turkey also is passageway on supply from energy rich eastern neighbors with energy demand with European Union. International Energy Agency forecasts that in coming years Turkish energy market will have important challenging role as global energy center. Thus so far Turkish economic stability has also become regional priority and had spillover effects on neighbor countries. The fusion of those soft and hard power is manageable via having nonfragile stable economic structure for Turkey where open economy as main model followed for many years.

Keyword: *Turkish economy, economic stability, coups.*

GİRİŞ

Stabilite Kavramı

Farklı bilimsel alanlarda istikrar, durağanlık, enerji soğurumu olarak da adlandırılan terim özü itibari ile Batı kültürü ile özdeşleşmiştir. Örneğin Wallerstein merkez çevre ilişkisi içinde stabiliteyi tanımlarken bunun siyaset biliminde Batı kökenli ülkelerde jeopolitik angajmanları olan bir tanım olduğundan bahsetmiştir.[1] Bu nedenle yazar 20. Yüzyıla kadar Batı kültürü dışındaki ülkelerde siyasi istikrar denen bir kavramın hemen hemen hiç kullanılmadığını belirtir. Siyasi istikrar, iyi yönetişim gibi kavramlar 1990'lı yıllardan itibaren bir gurup iktisatçının ekonomik kalkınma ve yönetim ilkeleri arasındaki ilişkiyi araştırmaya başlaması ile ortaya atılmıştır.

İstikrar kavramı farklı bilim dallarında değişik anlamlara karşılık gelmektedir. Örneğin fizik gibi doğal olayları inceleyen alanlarda bir maddenin hareketinin sona ermesi ve durması onun stabil olması olarak adlandırılır. Böylelikle bu maddenin içindeki enerji birikimi sonlanmış olur. Sosyal bilimlerde ise veri olan bir değişkenin değerlerinde volatilitenin oldukça az gerçekleşmesi onun stabil olduğunun göstergesidir. Yani faiz oranları aşağı yukarı olarak düşük oranlı dalgalanmalar gösteriyorsa bu onun stabil olduğunu gösterir. Döviz kurları belirlenen bant içinde oldukça az bir dalgalanma göstermeleri durumunda stabil olarak adlandırılırlar.

Politik alanda istikrar ülkede hüküm süren siyasi iradenin yasadışı veya sistem dışında yollarla değişiminin oldukça sınırlı olmasıdır. Bu durum aynı zamanda ülkede kaotik olaylara yol açan gelişmelerin olmaması şeklinde de açıklanabilir.

Kamu yönetiminde stabilite siyasi iradenin ülke yönetiminde karar verme ve uygulama alanında güçlük çekmeden yönetim gücünü uygulayabilmesi olarak adlandırılabilir. Alınan hükümet kararları herhangi bir gecikme veya değişim olmadan rahatlıkla bürokrasi tarafından yerine getirilir. Böylelikle ülkede herhangi bir gerilim, kargaşa olmadan yönetim erki bürokratik gücü kontrol eder.

Ekonomik anlamda stabilite temel makroekonomik değişkenler üzerinden değerlendirilir. Temel istikrar göstergeleri olan bu değişkenler enflasyon oranı, ödemeler bilançosu dengesi, ekonomik büyüme ve istihdam oranıdır. Her bir göstergenin belirli sınırlar üstünde veya altında kalması o ülkede istikrar göstergesi olarak tanımlanır. Bir ülkede ekonomik istikrar pek çok alanda siyasi istikrarın da belirleyicisidir. Örneğin düşük işsizlik oranları olan ülkelerde siyasi istikrarın oldukça yüksek olduğu ve düzen ve yapı karşıtı (establishment) kitlesel halk hareketlerinin daha az görüldüğü bilinen bir gerçektir.

1 Wallerstein Immanuel, Modern Dünya Sistemi, Yarın yayınları, 2012

Bu durum siyasi iktidarların ekonomik yönelimli önlemlere öncelik vermelerine yol açmaktadır. Kısa dönemde siyasi istikrarı sürdürmek ve seçimlerden kazançlı çıkmak için kamu harcamalarını arttırarak ekonomik büyümeyi hızlandırmaları palyatif çözümler içermekte iken uzun dönemde yüksek enflasyon ve dış ticaret açığına neden olarak siyasi istikrarı bozucu öğeler ortaya çıkarmaktadır. İzleyen kısımlarda daha detaylı olarak bu konu incelenecektir.

Siyaset bilimi ve iktisat özü itibari ile insanı temel alan bilim dallarıdır. İkisinin arasındaki temel fark insan davranışlarında rasyonel veya mantıki öğelerin değerlendirilmesidir. İktisat bilimi doğası itibari ile insanı rasyonel davranan bir canlı olarak değerlendirir ve bütün kararlarında bir mantıki geçişlilik arar. Politika ise özü itibari ile rasyonel davranışlardan uzaklaşmaya meyillidir. Hükümdarlık etmek der Makyavel bazen zalim olmayı da gerektirir.[2] Bu durum özü itibari rasyonellikten ayrılmayı zorunlu kılar. Bununla birlikte özellikle 19. Yüzyıl sonunda bu durum ciddi anlamda birbirine geçiş göstermiştir. Yani ulus devletlerin Wesfalya konferansı sonrası kurulmaya başlaması bu iki alanı birbirine yaklaştırmıştır. O döneme kadar monarşi ile yönetilen ülkeler zaman içinde ulus devlet demokrasileri haline gelmiş ve bu durum iktidarın ekonomi politikası uygulamalarında kamusal alan sürecinin başlamasına yol açmıştır. Bütçe uygulamaları ve vergileme yönetim gündeminde yer almaya başlamıştır. Bu durumda eskinin hükümdar ve kralları artık karar verme sürecinde halk desteği aramak ve seçilmiş hükümetler harcama ve gelirlerini seçmene onaylatmak zorunda kalmışlardır.

Başlıca Ekonomik Stabilite Göstergeleri

Ekonomik istikrar olarak da adlandırılabilen bu göstergeler istihdam oranı, ekonomik büyüme oranı, fiyat istikrarı ve ödemeler bilançosu dengesinden ibarettir. Bu değişkenler hakkında kısaca bilgi verelim.

Ekonomik Büyüme Oranı

Gayrisafi Milli Hâsıla (GSMH) düzeyinde yıllık yüzde artış ekonomik büyüme olarak adlandırılır. Bu tanım Milli Gelir düzeyi üzerinden de değerlendirilebilir. Her yıl ülke içinde toplam mal ve hizmet üretimi hesaplanır ve yılsonunda enflasyon etkilerinden arındırılarak reel değerlere çevrilir. Elde edilen büyüklük geçmiş yıllardaki değerlerle karşılaştırılır ve bundan nüfus artış hızı çıkarılır. Bu bize o ülke için ekonomik büyüme oranını verir. Ekonomik büyüme oranındaki yüksek hızda artış bir refah artışı göstergesidir ve olumlu olarak değerlendirilir. Ekonomik büyüme oranındaki düşme istik-

2 Machivelli N., Hükümdar, Sosyal yayınları, İstanbul,1984

rarsızlık göstergesidir. Gelişmiş, yüksek gelir seviyesinde bulunan ülkeler için %2 civarında büyüme istikrarlı kabul edilirken, gelişmekte olan, yüksek nüfus artış hızına sahip ülkelerde bu oran %5 ve üstünde olmalıdır. Bunun başlıca nedeni gelişmiş ülke refah seviyesine ulaşmak için GSMH arttırılması zorunluluğudur.

Enflasyon Oranı

Fiyatlar genel düzeyindeki değişmeyi gösteren bu oran Fiyat Endeksi ile ölçülür. Bir sepete dâhil olan mal ve hizmetlerin aylık ve yıllık değişiminin oranı bize fiyat istikrarını gösterir. Eğer fiyatlar genel düzeyi aylık bazda sürekli yüksek oranda artış gösteriyorsa o ülkede yüksek enflasyon söz konusudur. Örneğin ülkemizde 2001 öncesinde yıllık enflasyon oranı %70'lerin üstünde seyretmekteydi ve bu paranın satın alma gücünün çok hızlı bir şekilde azalmasına yol açıyordu. Yüksek oranlı fiyat artışları istikrarsızlık göstergesi iken düşük oranlı fiyat artışları istikrar göstergesidir. Bu nedenle ılımlı fiyat artışı olarak adlandırılabilecek %5 ve altı yıllık fiyat artışı normal kabul edilmelidir.

Ödemeler Bilançosu

Bir ülkenin bir yıl içinde dış dünya ile yaptığı tüm mal ve hizmet alışverişinin gösterildiği tabloya ödemeler bilançosu adı verilir. Ödemeler bilançosu açığı o ülkenin dış Dünyaya parasal refah transferi yaparak ülke rezervlerinde düşüş olduğunu, tam tersine ödemeler bilançosu fazlası ise dış dünyadan parasal girdi sağlayarak rezerv ve refahının arttığın gösterir. Ödemeler Bilançosunun bir alt kalemi olan Dış Ticaret Bilançosu bir ülkenin likidite kalitesi ve risk primini belirler. Cari denge olarak adlandırılan mal ve hizmet dengesi açığı önemli bir istikrar göstergesidir. Sürekli dış ticaret bilançosu yaşayan ülkeler daha yüksek ekonomik krize girme potansiyeline sahiptir. Günümüz küreselleşen dünyasında dış ticarete yönelik işlemlerin artması ülkeler arası ekonomik bağlantıları da arttırmıştır. Bu nedenle bir ülkedeki dış denge sorunu diğer ülkeleri de olumsuz etkileyebilir.

İstihdam Oranı

Çalışabilir nüfus içinde istihdam edilen bireylerin oranı bize istihdam oranını verir. İstihdam düzeyindeki artış ekonomik büyüme, kalkınma ve istikrar göstergesi iken, işsizlik oranındaki artış ekonomik küçülme, refah

düzeyinde azalma ve istikrarsızlık göstergesidir. İktisadi üretim faktörü olan emek istihdamı üzerinden yapılan bu tanım sosyolojik olarak da önem taşır. İşsizlik oranının yüksek olduğu ülkeler ciddi sosyal bunalım ve istikrarsızlara gebe ülkelerdir. Birçok Latin Amerikan ülkesi ve Müslüman ülkelerdeki siyasi istikrarsızlıkların temelinde üretim gücü ve kapasitesine sahip nüfusun işsiz olmasının yarattığı gerilim yatmaktadır. İşsizliğin yarattığı temel sorunların başında ise tasarruf eksikliği ve yatırım hacminin düşük gerçekleşmesinin yarattığı kısır döngü vardır.

Türkiye Ekonomisi için Darbe Dönemlerinde Ekonomik İstikrar

Genel olarak demokratik olarak seçilmiş hükümetlerin siyaset dışı ve demokratik olmayan yöntemler ile sistem dışına itilmesi darbe olarak adlandırılır. Genellikle ülkemizde bu durum silahlı güçler vasıtası ile olmuştur. 1950 sonrası çok partili rejime geçiş yapan ülkemiz belirli aralıklarla darbe ve post modern darbeler ile karşılaşmıştır. Ekonomik istikrarsızlık ile darbeler arasındaki ilişki iki taraflı olarak ele alınmak durumundadır. Ekonomik istikrarsızlıklar darbeye yol açan kaotik ortamı mı yaratır yoksa darbeler tamamı ile iktisadi istikrarsızlığa mı yol açar bu durum araştırılmaya değerdir.

Bu çalışma çerçevesinde bir önceki bölümde belirtilen değişkenlerin ülkemizde darbe öncesi ve sonrası değerleri ortaya konulacaktır. 1960, 1980 ve 1997 yıllarındaki askeri kalkışmaların öncesi ve sonrasında sayıların makroekonomik değişkenlerin seyri incelenecektir. Bu çalışma sonrası 15 Temmuz 2016 öncesi ve sonrasındaki Türkiye'nin ekonomik stabilitesi bu çerçevede değerlendirilecektir.

Ekonomik Büyüme

Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasının üzerinden bugüne geçen sürede yıllık ekonomik büyüme oranı ortalama %5 olmuştur. Özellikle ekonomik kriz dönemleri olan zamanlarda küçülmeler göz önüne alınırsa bu oran için normal denilebilir. Bununla birlikte yüksek refah seviyelerine ulaşmanın temel yolu gelişmiş ülkelerden daha hızlı bir büyüme oranı gerçekleştirmektir.

Tablo 1. Cumhuriyet Türkiye'sinde Ekonomik Büyüme

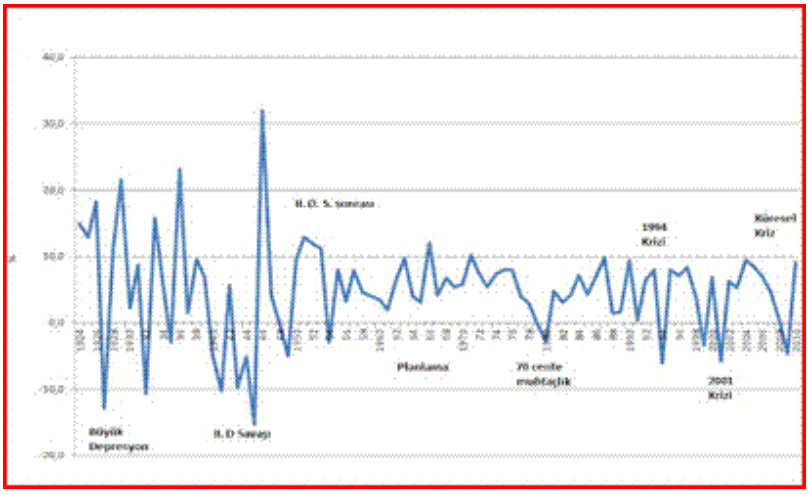

Kaynak: http://www.mahfiegilmez.com/2012/03/turkiyenin-ekonomik-buyumesi-ve-krizler.html

1960 yılı ve öncesinde 6 yıl boyunca ortalama büyüme oranı %5 olmuştur. Bu durum darbe öncesi 2 yılda %4 seviyesinde ve 1960'da %3 seviyesindedir. Darbe dönemi ve izleyen 5 yılda ortalama büyüme yaklaşık %4,7 civarındadır. Bu oranlarda çok keskin düşme görülmemesi ve negatif büyüme olmaması, ekonomik büyümenin çok büyük boyutta ciddi tahribata yol açmadığını gösterir.

1980 darbesi öncesi beş yılda ekonomi ciddi anlamda yavaşlamış görülmektedir. Ortalama %2.65 büyüme oranındaki bu dönemde darbe ve önceki yılda eksi büyüme göz önüne alınmalıdır. Darbe sonrası 1980 yılındaki %-2.7 büyümenin de etkisiyle 1985 e değin düşük bir büyüme performansı gerçekleşmiş ortalama %3,43 büyüme kaydedilmiştir. 1980 sonrası 5 yıl içinde büyüme %3-4 bandında gezinmiştir. Bu nedenle bu dönemde büyüme temelli istikrarsızlığın bir etken olduğu tezi ortaya koyulabilir.

1997 yılındaki post modern darbe öncesinde ortalama büyüme oranı %5,25 olarak gerçekleşmiştir. 1997 ve izleyen 5 yılda ise ortalama büyüme 2001 krizinin de etkisi ile %0,6 ile çok düşük seviyede gerçekleşmiştir. Bu durum darbenin ekonomik enkaz yarattığının en açık göstergesidir. Bu performans bence dönemin siyasi partilerinin yok olmasının altındaki başlıca etkendir.

Enflasyon Düzeyi

Türkiye ekonomisi 2002 yılına kadar yüksek oranlı enflasyonla yaşamıştır. 1970'lerden itibaren %70'lerde seyreden fiyat artışları oranı 1980 ve 1994 yıllarında %100'lere dayanmıştır. Dünya üzerinde uzun yıllar boyunca bu oranda yüksek enflasyona sahip çok az ülke bulunmaktadır. Sosyal ve ekonomik yapıyı tahrip eden böylesi bir sistemin sürdürülebilirliği ise bir soru işaretidir.

1960 öncesi 5 yılda ortalama enflasyon oranı %14.5'dur. Bu oran darbe öncesi yıl %20 ile en yüksek orandır. 1960 sonrasında ilk 5 yılda enflasyonun %5 seviyesine inmesi Planlı ekonominin başarısının göstergesidir. Bu dönemde Türkiye ekonomisinde ciddi anlamda bir enflasyon riski olduğu söylenemez.

1980 öncesinde ortalama enflasyon oranı %45 civarında seyrederken darbe öncesi %75 ve darbe yılında %90 rakamına ulaşmıştır. Petrol şokları ve sürekli grevler bunun başlıca nedenidir. Darbe sonrası ilk yıl %40 seviyesine inen enflasyon oranı izleyen yıllarda tekrar artış göstermiş ve ortalama %48 olarak gerçekleşmiştir. Yüksek enflasyon oranının özellikle sabit gelirli vatandaşlar üzerindeki olumsuz etkisinin darbe öncesinde bir tetikleyici unsur olduğu belirtilebilir.

Türkiye'nin enflasyon serüveni izleyen yıllarda tekrar hızlanmış 1997 öncesinde %85 seviyesine varmıştır. Bu durum makroekonomik açıdan iktisat teorisinde dörtnala enflasyona varmış ve ekonomiyi ciddi anlamda tahrip etmiştir. İzleyen yıllarda istikrar tedbirleri ile bu oran %56 seviyesine indirilmiştir. Halen Türkiye enflasyon oranında ciddi bir azaltma sağlamış ve tek haneli rakamlara indirmiştir.

Ödemeler Bilançosu

Türkiye gelişmekte olan bir ülke olarak uzun dönemlerde dış ticaret açığı vermiştir. Bunun Cumhuriyetin ilk yıllarında başlıca nedeni sermaye yetersizliği ve yetersiz sınai altyapı iken. 1950 sonrası sanayileşmenin tüketim malları temelli olması ve ilerleyen yıllarda montaj sanayinin yoğunluk kazanması dışa bağımlı bir sınai yapı yaratmıştır. Bu da içerik itibari ile artan cari açık sorununu tetiklemiştir. Bu durum sürdürülemez hale geldiğinde, 1980 sonrası ithal ikamesi modelinden ihracata dayalı kalkınma modeline geçişle birlikte sabit kur sistemi esnek kur sistemine dönmüştür.

Tablo 2. Cari Açık ve Tasarruf Oranı İlişkisi

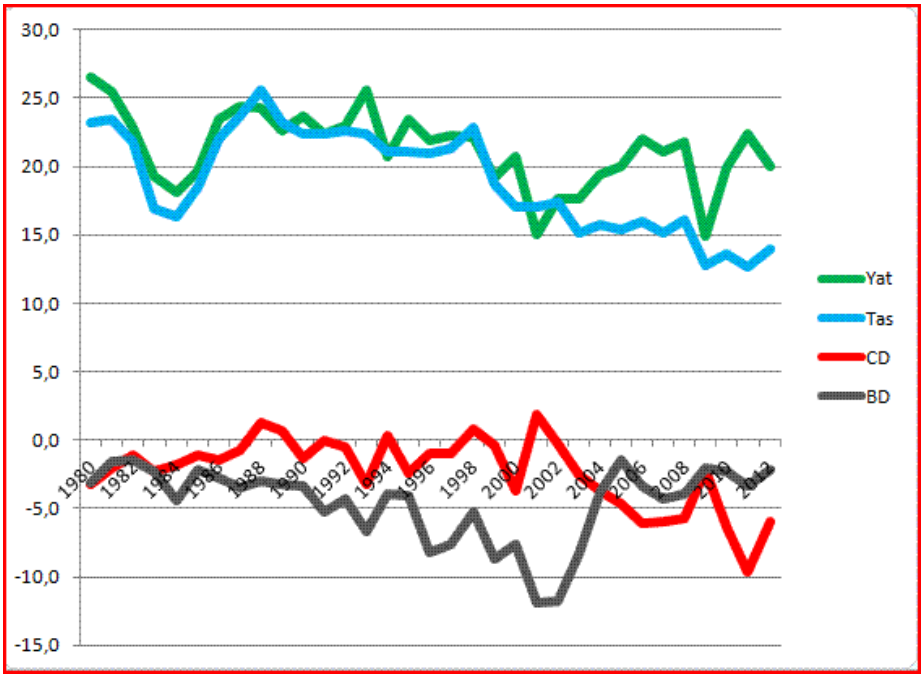

Kaynak: http://www.mahfiegilmez.com/2013/03/ic-tasarruflarla-cari-ack-iliskisi.html

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren dış ticarette kontrollü bir politika izlenmiştir. Bu nedenle1960 öncesi ihracatın ithalatı karşılama oranı %70'ler civarında seyretmiş ve izleyen dönemde de buna yakın oranlarda kalmıştır.[3] Bu nedenle kontrollü bir dış ticaret açığı olduğunu ve bu durumun kriz yaratıcı etkisinin olmadığını belirtmeliyiz.

1970 li yıllar bütün Dünyada petrol krizi yaşanmakta idi bu nedenle Türkiye ciddi anlamda ithalat patlaması yaşadı. 1980 öncesi ihracatın ithalatı karşılama oranı %30 a kadar indi.[4] Artan dış ticaret açığı ülke döviz rezervlerini ciddi anlamda eritti. Temel ihtiyaç maddeleri ve enerji ithalatı için gerekli döviz bulunmadığı için kaotik bir ortam yaşanmakta idi. Bu durum iktisadi istikrarsızlığın siyasi etkisini de arttırdı. 1980 sonrası ekonomideki yapısal değişim ve transformasyon ile dış ticaret açığı nispeten kontrol altına alındı.

28 Şubat 1997 öncesi Türkiye ekonomisi hala 1994 krizinin etkilerini

3 Savrul Burcu Kılıç, Osmanlı'nın Son Döneminden Günümüze Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi (8:1) 2013

4 Savrul age.

taşımakta idi. Cari işlemler açığının milli gelire oranı yükselmişti ve ekonomide kırılganlığı arttırıyordu. Yüksek faiz düşük kur politikası ülkede tasarrufların verimli yatırımlardan spekülatif alanlara kaymasına neden oluyordu. Kamu finansmanı alarm verici bir seviyede idi. Nitekim 1997 sonrasında da yapısal önlemler alınmadığı için 2001 krizi tetiklendi. Bu nedenle 28 Şubat darbesinin ekonomik alanda ciddi istikrarsızlıklar yaratarak 2001 krizinin etkisini arttırdığı düşünülmelidir.

İstihdam Oranı

Özü itibari ile işsizlik oranı emek faktörüne yapılan ödeme ve istihdamın ötesinde bir sosyal göstergedir. Bu nedenle toplumsal olayları tetiklemekte temel fonksiyonu vardır. Türkiye ciddi anlamda yüksek işsizlik oranların 1980 sonrasında görmüştür. Yapısı itibari ile ithal ikamesi modeli ve yüksek enflasyon istihdamda artış yaratmaktaydı. 1960 öncesi %3 civarında bir işsizlik oranından söz edebiliriz. 1980 öncesi %6 civarında seyreden bir işsizlik oranı mevcuttur. Yüksek enflasyon oranı da ciddi seviyede istihdam sorununu baskılamıştır. Bu nedenle yüksek işsizlik oranları göze çarpmaz. 1992 yılından itibaren %9 civarında işsizlik 1997 sürecine etki etmiştir. İzleyen dönemlerde de bu konuda bir gelişme görülmemiş ve %13 civarında çift haneli işsizlik oranları görülmüştür. Bu nedenle bu değişken toplumsal olaylarda bir supap görevi almaktadır. Şahsi görüşüm iktidarın öncelikli hedeflerinden başında bu oranı düşürmek olmalıdır.

15 Temmuz ve Etkileri

2017 yılı öncesinde ülkemizin makroekonomik dengelerine baktığımızda gördüğümüz tablo küresel anlamda karşılaştırmalı olarak istikrarlı değerler içeriyordu. Büyüme %4 civarlarında seyretmekteydi. Bu milli gelir artışında önemli şokların olmayacağının bir garantisiydi. Diğer taraftan enflasyon oranları tek haneli rakamlardaydı ve bu durum kontrol altında tutulmaktaydı. Bu nedenle enflasyonun gelir dağılımını bozucu etkisi söz konusu değildi. Ödemeler bilançosunun cari işlemler açığı söz konusu olmasına rağmen bu sürdürülebilir sınırlar içindeydi ve yurtdışından kısa ve uzun vadeli sermaye girişi sürmekteydi. Türkiye'nin 2009 sonrası birçok ülkede olduğu gibi temel sorunu istihdam alanındaydı. İşsizlik oranları %12 bandında takılmıştı ve süregelen ekonomik büyüme, sınırlı istihdam yaratıyordu. Bununla birlikte artan sosyal yardımlar bunun sosyal iklimi olumsuz etkilemesini önlüyordu. Dolayısı ile 1997 ve 1980 öncesine göre oldukça istikrarlı bir iktisadi yapı vardı. Bu nedenle darbe girişimi ekonomik istikrar yönünden toplumsal bir sorun da yaratmadı ve genel kabul görmedi. 1960 darbesi öncesi iktidar eko-

nomik sahada bir gerileme, yavaşlama ve sıkışmışlık içindeydi ve SSCB ile yakınlaşma çabaları gerilimi arttırdı. NATO üyesi Türkiye'nin soğuk savaş döneminde SSCB ile yakınlaşması darbe için de bir zemin hazırladı. 1980'e gelindiğinde ise vatandaşlar günlük hayattaki terör eylemlerinden oldukça endişeli hale gelmişler ve darbeye karşı kısmi bir direnişte bulunmuşlardı. Bu nedenle askeri yönetim terör eylemlerinin bitmesini kendi lehine ciddi manada kullandı. 2016 darbe girişiminde böyle bir endişe söz konusu değildi ve bu da iktidara halk desteğinin sürmesini sağladı. Dünya üzerinde ve yakın Arap coğrafyasındaki örneklere bakıldığında bu durum daha güçlü bir darbe karşıtı mekanizma oluşumuna yol açtı. Örneğin 2013 sonrası Arap baharı sürecinin Türkiye yansıması Gezi ve izleyen dönem kısıtlı etki yaptı. Türkiye'deki sol hareketlerin içselleştirdiği antiemperyalist damar böyle bir sonucun ortaya çıkmasında önem taşımaktadır. Bu nedenle Türk solu hiçbir dönemde yurtdışındaki güçlerin odağı olmamıştır. Bununla birlikte Türkiye'deki sol hareketlerin özellikle 1960 darbesine yönelik tutumları eleştirilebilir. Nitekim Doğan Avcıoğlu ve İdris Küçüköm[5]er 1965 sonrası DP'nin devamı AP'nin tekrar iktidara gelmesini ciddi anlamda solun özeleştiri yaparak yeniden değerlendirmesi ve politikalarını ve ideolojik söylemlerini güncellemesi gerektiğini savunmuşlardır. Türkiye'de siyasetin sol kanadı ideolojik alanda sağa karşı alternatif olmak için bazı ideolojik güncellemeler yapmak zorundadır.[6] Darbe sonrasında sola yönelimin azalması yalnızca baskı ve antidemokratik ortam ile de açıklanamaz. Bu durumu Cihan Tuğal'ın Latin Amerika'da pek çok darbeye karşın sol hareketlerin güçlü kalmasının açıklanmasına yönelik çalışması irdelemektedir. [7]

15 Temmuz darbe girişimi sonrasında makroekonomik değişimlerin ilk göstergeleri çok da olumsuz değildir. Yabancı sermaye girişi açısından olumsuz bir durum söz konusu olmadığı için cari işlemler açığındaki aşırı kırılganlık bulunmamaktadır. Net hata noksan kısmında pozitif yüksek artış ile bu açığın miktarını azaltmaktadır. Türkiye ekonomisinin dış ticarette yapısal sorunu ihracatta katma değeri yüksek mal kalemlerinin sınırlı olmasıdır. Bu nedenle ekonomik büyüme ve ihracat artışı çoğu zaman ithalat artışını da beraberinde getirmektedir. Yenilikçi ve teknoloji ağırlıklı ürünlere öncelik vererek Dünya markaları yaratılmak zorundadır.

Kamu finansmanında artan borçlanma faiz oranları üzerinde bir baskı yaratabilme riski bulundursa da bu durum şu aşamada sürdürülebilir sınırlar içerisindedir. Enflasyon oranları hala kontrol altındadır ve toplumsal ekonomik barışı tehdit edici seviyelerde değildir. Ekonomik büyüme halen %4 seviyesindedir ve gelecek yıllarda da aynı seviyelerde seyredecek durumunda görülmektedir. Bununla birlikte bu büyüme orta gelir tuzağını da ortaya çıkarmış ve fert başına milli gelir 10.000 USD sınırına takılmıştır. Bu nedenle

5 Avcıoğlu Doğan, Türkiye'nin Düzeni, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2016
6 Küçükömer İdris, Batılılaşma veDüzenin Yabancılaşması, Profil yayıncılık, İstanbul, 2014
7 Tuğal Cihan, Pasif Devrim, Koç Üniversitesi Yayınları,2015

büyüme hızının daha yüksek seviyelerde gerçekleştirilmesi öncelik olarak ele alınmak zorundadır. Türkiye'de ekonomik büyümenin yapısı itibari ile istihdam arttırıcı etkisi sınırlı kalmaktadır. Büyüme oranları aynı düzeyde istihdam artışı yaratmamaktadır. Bunun başlıca nedenleri hizmet sektörü ve mali alanda büyüme, dönemsel konjonktürel yatırımlar ve düşük düzeyli imalat sanayi yatırımlarıdır. İmalat sanayindeki yavaşlama inşaat sektöründeki yüksek büyüme ile kompanse edilmektedir. Bu sektörün de sınai üretim üzerinde çarpan etkisi sınırlıdır.

SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye ekonomisinin stabilite göstergesi olan temel makroekonomik değişkenler darbe öncesi ve sonrası dönemlerdeki değişimleri itibari ile incelenmiştir. Ayrıca stabilite kavramının farklı bilim alanlarında tanımı da bu ölçüde göz önüne alınmıştır. Çalışmada temel makroekonomik değişkenlerin darbe öncesi ve sonrası değerleri incelenmiş ve bunlardaki bozulma veya iyileşmenin darbe üzerine etkisi gözlenmiştir. Ayrıca darbe sonrası bu indikatörlerin hangi yönde değiştiği de incelemeye konu olmuştur. Eğilim ve gözlem türü bir analiz kullanılan bu çalışma bu nedenle olası değişim konusunda önemli ipuçları vermektedir. Çalışmada darbenin ekonomi dışı sebepleri araştırma konusu olmamıştır. Çalışmanın ana omurgası darbelerin ve öncesinin kaos ortamının ekonomik altyapıdan etkilenip etkilenmediğinin analizi olmuştur. Makroekonomik değişkenler genel kabul görmüş oranlar dışında sapmalar gösteriyorsa doğal olarak siyasi üstyapıyı da etkileyecektir. Bu özellikle bizim gibi Dünya finans sistemine entegre olmuş gelişmekte olan ülkelerde yıkıcı etkilere sahip olabilir. Ülkemiz kredi risk notlarında radikal düşüşler yaşanmaması bu tür yıkıcı etkilerin şu an yaşanmamasını sağlamıştır.

Ekonomik büyüme, dış denge, fiyat istikrarı ve istihdam seviyesi bu ölçekte incelenmiştir. Geçmişteki üç darbe döneminde özellikle 1997 sürecinde ve sonrasında ekonomik göstergelerde bir bozulma gözlense de 2016 yılı öncesinde ciddi bir ekonomik kriz emaresi görülmemektedir. Bu nedenle ekonomik temelli bir darbe sebebi söz konusu değildir. Ayrıca darbe girişimi sonrasında da Türk ekonomisi ciddi anlamda istikrarını muhafaza etmiştir. Bunun başlıca nedenleri dış Dünya ile ticari ilişkilerin devamı, yurtdışından sermaye akımının sürmesi ve ülke içinde ulaştırma başta olmak üzere altyapı ve diğer yatırımların devam etmesidir.

KAYNAKÇA

Avcıoğlu Doğan, Türkiye'nin Düzeni, Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2016

Eğilmez M., Ekonomi Politikası, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2011

Kalkınma Bakanlığı Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2014,

http://www.mod.gov.tr/Lists/RecentPublications/Attachments/84/Economic%20and%20Social%20Indicators%20(1950-2014).pdf

Küçükömer İdris, Batılılaşma veDüzenin Yabancılaşması, Profil yayıncılık, İstanbul, 2014

Machivelli N., Hükümdar, Sosyal yayınları, İstanbul,1984

Savrul Burcu Kılıç, Osmanlı'nın Son Döneminden Günümüze Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi (8:1) 2013

Tuğal Cihan, Pasif Devrim, Koç Üniversitesi Yayınları,2015

Yılmaz Ali, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Türkiye'de İşsiz Nüfus Cilt 15, Sayı: 1, ELAZIĞ-2005

Wallerstein Immanuel, Modern Dünya Sistemi, Yarın yayınları, 2012

TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI DARBE VE MUHTIRA DÖNEMLERİNİN MAKRO EKONOMİYE ETKİLERİNİN ANALİZİ

Yrd.Doç. Dr. Ahmet ÜNLÜ [1]
Prof. Dr. Mehmet E. GÜNDOĞMUŞ [2]

ÖZET

Özellikle makro iktisat yazınında, bir ülkenin ekonomisi sadece pür ekonomik faktörlerle analiz edilmeye çalışılır. Ancak iktisadi aktiviteler son derece karmaşıktır. Ana akım iktisadi analizler -bu karmaşıklığı gidermek için- iktisadi olay ve davranışları etkilemesi olası birçok unsurdan, sadece önemli olanlarını ele alır (örneğin ekonomiyi doğrudan etkileyen unsurları) ve analiz eder. Ancak iktisadi analizlerde, ekonomi dışı veya ilişkisiz gibi görünen bazı unsurların da ekonomiler üzerinde çok ciddi etkileri olduğu gözlenmektedir. Dolayısıyla bir ülke ekonomisi, siyasal, yargısal ve askeri kurumların ülke yönetimine ilişkin açıklama veya kararlarından hatta devlet üst kurumları arasındaki çatışmalardan ve terör gibi insanlık dışı eylemlerden etkilendiği açıktır. Özellikle Türkiye ekonomisinin yakın dönem gelişiminde, ekonomi politikalarından ziyade söz konusu kararlar, üst kurumlar arası uyum sorunları ve terör eylemleri önemli etkileyici ve belirleyici olmuştur. Ekonominin sağlıklı analiz edilmesi için bu unsurları birer değişken olarak göz

1 Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF Ekonometri Bölümü, unlu100@gmail.com
2 Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF İşletme Bölümü, gundogmus@adu.edutr

önünde bulundurmak gerekir.

Bu bildiride son yirmi yıllık dönemde yönetime karşı dışsal müdahale dönemlerinin özellikle askeri darbe ve muhtıra dönemleri kapsamında Türkiye ekonomisine etkileri, zaman serisi teknikleriyle incelenecektir. Bu amaçla 1985-2017 dönemi döviz (USD) fiyatları gibi yüksek periyodlu veriler kullanılarak, darbe veya muhtıra dönemlerinin ekonomi üzerinde oluşturduğu türbülanslar istatistiki ve ekonometrik yöntemlerle analiz edilecektir.

Anahtar kelimeler: *Askeri Müdahale ve Muhtıra, Makro Ekonomi, Ekonometri, 15 Temmuz Darbe Teşebbüsü, Türkiye.*

ANALYSIS OF THE MACROECONOMIC EFFECTS OF THE COUP AND MEMORANDUM DURATION AFTER 1980 IN TURKEY

ABSTRACT

Especially in macroeconomics area, an economy is tried to be analyzed only by pure macro economic factors. But economic activities is extremely complicated. The mainstream economic analyzes consider and analyze only the important ones (e.g. those that directly affect the economy) from many important factors that have different effects onto economic events and behaviors in order to get rid of this complexity. However, in the economic analyzes, it is observed that some factors that seem to be non-economic or unrelated have very serious effects on the economies.

Therefore, it is clear that the economy is influenced by political, judicial and military institutions' decisions about the country's government, even conflicts between institutions and acts of inhumanity such as terrorism. Especially in the recent performance of the Turkish economy, have been important determinants of economic policies. For a healthy analysis of the economy, these elements need to be considered as variables.

In this paper, the effects of the external military intervention onto the Turkish economy by focusing to the special military coup and memorandum periods especially during the last twenty years period will be examined by regression techniques. For this purpose, the turbulence created by shocks or memorandum periods on the economy will be analysed with high periodical data like foreign exchange (USD) by using econometric methods during 1985-2017 time periods.

Keywords: *Military coup and memorandum, Macro economy, Econometrics, 15 July coup attempt, Türkiye.*

GİRİŞ

Bu başlık altında yönetime veya siyasi otoriteye karşı müdahale etmenin arka planındaki motivasyon ve bunun sonuçlarından özellikle makro ekonomik etkiler ele alınacaktır.

Yönetime Müdahalenin Oluşma Gerekçeleri

Cunta, darbe, postmodern darbe, muhtıra... Ya da e-muhtıra, bildiri, kalkışma ve darbe teşebbüsü... Türkiye Cumhuriyeti 93 yıllık tarihinde sık sık bu kavramlarla tanışmış ve bu kavramları yakinen yaşamıştır. Gün gelmiş demokrasiyle gelen iktidarlar tank namlusuyla son bulmuş, gün gelmiş bir muhtıra elektronik postayla yönetime ihtarname olarak meydan okumuştur. Farklı bir yakın dönem vakasında ise uçabilen savaş araçları yönetime ve dolayısıyla ona destek olan halka ateş açabilmiştir. Ülkemizde askerî müdahaleler, tarih boyunca kimi zaman ordunun kurumsal olarak, kimi zaman ise bazı yüksek rütbeli subayların inisiyatif kullanarak sivil yönetime el koyma girişimleri olarak vuku bulmuştur. Bunlardan bazıları başarıya ulaşmış, bazıları ise yalnızca hükümete yapılan bir uyarı olmakla kalmıştır.

Darbeler bir ülkenin yürütme erkine tepki olarak içsel ve/veya dışsal müdahale yöntemiyle ortaya çıkabilmektedir. Yürütme organlarının kararları ve bununla ilişkili çalışan bürokratik sistem reşit olan vatandaşların önemli bir kısmını temsil etmekte yetersiz kalabilmektedir. Demokrasiyle yönetilmekte olan ülkelerde bile seçim sistemi, doğası gereği çoğunluğu temsil etme noktasında yetersiz kalabilmektedir. Buna bağlı olarak, demokratik yönetim sistemi de olsa, yönetimin karşısında yer alan STK (sivil toplum kuruluşları) veya dernekler gibi kamusal organizasyonlar kendilerine muhalif bakış açısı kapsamında taraftar toplayabilmektedirler. Yönetim otoritesinin devlet imkanlarını kullanabilmesi nedeniyle yürütme erkinin kararlarına karşı oluşan tepki hareketleri genellikle kadük kalmaktadır ve etki oluşturmamaktadır. Burada Türk kültür, gelenek ve inanışlarına göre devlet makamına genel olarak "sorgulanmaz, itaat edilir ve benimsenir" yaklaşımıyla kabullenme bilinci de rol oynamaktadır. Bu bağlamda genellikle kullanılan bazı özlü sözler, devlet bilincinin Türk ataerkil yetişme bilincinde ne kadar önemli olduğunun anlaşılması açısından önemlidir. Dede Korkut tarafından söylenmiş "Baba malından ne fayda, başta devlet olmasa", Kanuni Sultan Süleyman tarafından söylenmiş "Halk içinde muteber bir nesne yok devlet gibi/ Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi", Sultan II. Mahmud tarafından söylenmiş "Ya devlet başa, ya kuzgun leşe" deyişleri devlet kavramının önemini ve vazgeçilmezliğini vurgulamaya dönüktürler. Diğer taraftan, muhalif bir bakış açısıyla kamuoyu desteğinin de gücünü hissederek veya alarak devletin kolluk ve idari kadrola-

rı içinde zamanla yönetime karşıt yönde oluşan organize eğilimler biçimlenmekte veya güdülenmektedir. Bu motivasyon, nihai olarak devlet yönetimini değiştirme veya kaldırma, sistemi kontrol altına alma eğilimi biçiminde hayata geçirilmektedir.

Darbelerin arka planında yönetime karşıt bir bakış açısı ve tepki eğilimi gibi haklı bir nedene dayandırma mantığı temel alınmaktadır. Türkiye'de bu konu genellikle "Cumhuriyetin temel değerlerini ve kazanımlarını yoketme/zarara uğratma, anayasal ilkelere karşıt görüş ve eylemlerin odak noktası olma, bu eylemlerin temsilcisi olma, din devleti/irticai devlet yapısı kurma eğilimi ve laik devlet yapısına muhalif hareket etme" gibi konularda yoğunluk kazanmaktadır.

Buna benzer gerekçeleri dayanak alarak, zaman içinde devlet yönetim yapısı altında şekillenebilmiş veya organize olabilmiş yapıların harekete geçmesiyle muhtıra veya kalkışma biçiminde bir müdahale, devlet yönetimini uyarma veya akamete uğratma düzeyinde etki oluşturmaktadır.

Muhtıra biçiminde ortaya çıktığında, devlet yönetimine karşı uyarı/ihtar etkisi oluşturmaktadır. Kalkışma biçiminde bir tepki hareketi ise devlet yönetiminin ve işleyişinin sekteye/akamete uğraması, demokratik kazanımların tahrip olması gibi sonuçlar doğurmaktadır. Darbeler ise tamamen anti-demokratik bir anlayışla, yasal bir şekilde yönetime geçmiş hükümet yapısının by-pass edilmesi söz konusudur.

Her üç durumda da derecesi farklılaşmakla birlikte, yönetilenler cephesinde tedirginliğe, korkuya ve gelecek endişesi gibi sonuçları ortaya çıkarmaktadır. Konuyla ilgili politik, sosyolojik, idari, hukuksal sorunlar zincirinin oluşumu öngörülebilir ve artçıl etki veya sonuçların oluşumundan bahsedilebilir.

Darbeyle oluşabilecek bunun gibi öncül veya artçıl etkilerin, gerçek ve kurumsal kişiler, STK'lar, devlet kurumları, bürokrasi, yurtdışı ülkeler ve ülkeyle ilişkileri bulunanlar yönünden sonuçları birçok farklı çalışmada ele alınabilir büyüklüktedir. Ancak bu çalışmada belirtilen alanlardan farklı olarak özellikle makro ekonomik alana yönelik sonuçlara odaklanılacaktır.

Yönetime Müdahalenin Makro Ekonomik Arka Planı

Özellikle makro iktisat alanında, bir ülkede yalnızca pür ekonomik faktörler ele alınmakta ve analiz edilmektedir. Ancak iktisadi hayat son derece karmaşık olduğu için yalnız ekonomik verilerle açıklamaya çalışmak, yetersiz ve sığ bir yaklaşım olacaktır. Bu karmaşıklığı telafi etmek için geleneksel

iktisat, iktisadi olay ve davranışları etkilemesi olası birçok unsurdan sadece önemli olanlarını örneğin ekonomiyi dolaysız (direk) etkileyen unsurları ele alır ve analiz eder. Diğer bir deyişle, geleneksel ekonomi, iktisadi analizlerde iktisadi hayatı dolaylı ama esaslı olarak etkileyen unsurları dışsal ya da sabit kabul eder. Aslında bazen değişmez, sabit kabul edilen bu unsurlar ekonomiyi derinden etkileyen faktörlerdir. Sabit kabul edilen faktörlerin başında siyasal istikrar, adaletten yoksun yargı kararları, askeri darbe ve müdahaleler, oligarşik bürokratik yapı ve terör olayları gelmektedir. İlk bakışta ekonomi dışı gibi gözüken bu unsurların ülke ekonomileri üzerinde çok ciddi etkileri olduğu gözlenmektedir.[3]

Ekonomiyi genel olarak etkilediği varsayılan faktörler, maliye politikaları (vergi ve harcama politikaları) veya ekonomi politikaları kapsamında para politikaları (merkez bankasının para arzına yönelik kararları), hazinenin teşvik politikaları, bankaların kredi politikaları, hükümetin ihracat ve ithalat politikaları ya da istihdam politikaları akla gelmektedir. Ancak bir ülkenin ekonomisi, salt ekonomi politikaları ile şekillendirilemez. Bunlara ek olarak siyasal kararlardan, yargısal kararlardan, askeri kurumların ülke yönetimi ile ilgili kararlarından hatta kurumlar arası çatışmalardan ve terör gibi insanlık dışı eylemler gibi farklı birçok etkenden de etkilenebilmektedir. Bir ülkenin ekonomisinin sağlıklı analiz edilmesi, bu sayılan unsurların birer değişken olarak göz önünde bulundurulmasını gerektirir. Aksi durumda ekonominin doğru yorumlanması mümkün değildir. Özellikle Türkiye ekonomisinin performansının içinde, ekonomi politikalarıyla birlikte siyasi kararlar, adaletten yoksun (taraflı) hukuksal kararlar, askeri kurumların siyasete ilişkin kararları ve terör eylemleri önemli belirleyicileri olmuştur.

Örnek olarak ekonomik performansı etkileyen faktörlerden kurumsal yapının istikrarlı işlemesi, gelişmiş ekonomilerde temel göstergedir. Bu kapsamda ekonomik özgürlükler ve demokrasinin varlığı da, bu istikrarı kalıcı hale getirmektedir. Literatürde baskın olan görüşe göre ekonomik özgürlükler ekonomiye olumlu katkıda bulunmaktadır. Kurumsal yapının temel bileşenlerinden olan demokrasi ve ekonomik özgürlük, bireylerin toplumsal hayatı ve davranışlarına etkide bulunarak kurumsal yapının işleyişini ve ekonomik faaliyetleri kolaylaştırmakta, ekonomik göstergeleri iyileştirmektedir. [4] Darbe ve muhtıra dönemlerinde demokrasi ve ekonomik özgürlüklerin varlığı tehdit altına girdiği için bireyler için kurumsal ve ekonomik istikrarın aksayacağı algısı ve tedirginlik davranışları artmaktadır.

3 Arif Özsağır, "Askeri Darbe ve Müdahalelerin Ekonomik Performans Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği", Gaziantep University Journal of Social Sciences, C. 12, S. 4, Gaziantep 2013.

4 Ahmet Beşkaya ve Ömer Manan, "Ekonomik Özgürlükler Ve Demokrasi İle Ekonomik Performans Arasındaki İlişkinin Zaman Serileri İle Analizi: Türkiye Örneği", Z. K. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, C. 5, S. 10, Zonguldak 2009, ss. 47–76.

Siyaset bilimi literatüründe önemli isimlerden Huntington'a göre zayıf bir ekonominin, darbenin oluşumuna destek sağlayan bir etken olduğu belirtilmektedir. O'na göre, Latin Amerika göz önüne alınarak, kişi başına gelirin arttığı ve ekonominin iyileştiği yıllarda darbe ihtimalinin zayıfladığı, aksine ekonominin kötüleştiği dönemlerde darbe ihtimalinin arttığı ortaya konulmuştur. Benzer şekilde Fukuyama, Huntington'u destekleyerek geçmiş örneklerden genel olarak siyasi istikrarsızlığın ekonomik başarısızlık ve durgunluk dönemlerinde arttığını vurgulamıştır.[5] Ancak konu ele alınırken nedensellik ilişkisinin diğer boyutu da tartışılmalıdır. Çünkü iktidar karşıtı bir konumda bulunurken, yönetimde yer almak hedefini güden anti-demokratik oluşumlar bu tür zayıf ekonomik ortamlarda daha kolay ve rahat bir yönlendirmeyle kamuoyunun desteğini alabilmektedirler.

Türkiye'nin 1971, 80 ve 97 yıllarında yaşadığı askeri müdahalelerin demokrasi değişkeniyle birlikte, ekonomik performanstaki etkisinin incelendiği modellerde, negatif yönlü etkiye sahip olduğu görülmüştür. Askeri müdahaleler, kurumsal yapıları yıpratarak ekonomik performans üzerinde olumsuz etkilere yol açmaktadır. Askeri darbelerin yaşandığı süreçte, bireysel hak ve özgürlükler askıya alınması tedirginliğiyle birlikte, demokrasi cephesinden sorunlu bir yönetim yaklaşımın gerçekleştiği söylenebilmektedir. Sonuçta askeri darbelerle oluşan zaman sürecinde demokrasi bakımından yıpranmalar ekonomik performansa olumsuz etki olarak yansımaktadır.[6]

Ekonomik krizlerin etkisini ele alan başka bir çalışmaya göre, Türkiye ve Kore örnekleri gösterilerek, devlet müdahalesinin, girişimci sınıfın oluşumunda ve özel girişimlerin kuruluşunda nasıl bir rol oynadığı konusunda önemli bir örnek olduğu vurgulanmıştır. Bu çalışmaya göre, her iki ülkenin, cumhuriyetin ilanından 1990'lara kadar olan süreçteki politik ekonomisi analiz edilerek ve karşılaştırma yapılmış; çalışma daha daha da detaylandırılarak ulusal politik ekonomide ekonomik krizlerin etkisi anlatılmıştır.[7]

Yine aynı iki ülke üzerinden yapılan başka bir çalışmaya göre; Türkiye ve Kore'nin darbe tarihlerinin benzer olmasına dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla 1960 ve 80 dönemlerinde yapılan darbelerle hükümetler değişmiştir. Siyasi etkilenme ve dönüşümle birlikte darbelerin finansal etkileri değerlendirilmiş, ayrıca darbelerin sonuçlarının farklı ekonomik sonuçlara yol açtığı belirlenmiştir. Sonuç olarak Türkiye'nin her iki darbeyle 10 yıl daha geriye

5 Sadık Ünay ve Şerif Dilek, "15 Temmuz: Başarısız Bir Darbe Girişiminin Ekonomi Politiği", SETA (Siyaset, Ekonomi Ve Toplum Araştırmaları Vakfı), Analiz, Ocak 2017, Sayı: 184, www.setav.org.

6 Beşkaya ve Manan, 2009, A.g.e., ss. 47–76.

7 Gökhan Karsan ve Erhan Atay, "A Comparative Analysis Of Turkish And Korean Political Economy: Economic Crisis Perspective", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, V. 27, I. 4, Erzurum 2013, p. 272.

gittiği, ancak Kore'de böyle bir gerilemenin yaşanmadığı ileri sürülmüştür. Örneğin kişi Dünya Kalkınma Göstergeleri veritabanından alınan rakamlara göre 1961, 79 ve 2006 sıralamalarına göre Türkiye 46, 54 ve 67. sıralarda yer alırken, Kore 89, 63 ve 42. Sıralarda yer almıştır. Yani sıralamalarda Türkiye geriye doğru kayarken, Kore ilerlemiştir.[8]

Bu çalışmada, askeri darbe ve müdahalelerin ekonominin performansı üzerine etkileri Türkiye örneği üzerinden ele alınacaktır. Türkiye'deki ordu-siyaset ilişkisinin vepin siyasete yapılan dolaylı ve dolaysız askeri müdahale ve darbelerle siyasal istikrarsızlık sorunu arasında bir ilişki ve etkilenme var mıdır? Varsa ne kadardır? Ülke ekonomisine ve siyasete yapılan müdahalelerin ekonomi üzerine etkisinin boyutları ölçülebilir mi? soruları bu bildirinin ana temasıdır. Çalışmada ilk olarak kavramsal bir analiz başlığı altında makro ekonomik analizlerde izlenen yönteme dönük bir eleştiri yapılacak ve makro ekonomik analizlerde dışsal kabul edilen değişkenlerin, Türkiye ekonomisini nasıl etkilediği üzerinde durulacaktır. İkinci bölümde konuyla ilgili literatür çalışmaları değerlendirilecek ve üçüncü bölümde ampirik çalışmada kullanılan veri seti ve metodoloji tanıtılıp, son bölümünde ise ampirik çalışmada elde edilen bulgular değerlendirilecektir.

Literatür Taraması

Siyasi istikrarsızlıkların ekonomik büyümeyle ilişkilendirildiği birçok çalışmaya ekonomi yazınında rastlamak mümkündür. Çalışma konusuna benzer olan yabancı ve yerli literatürde rastlanılan başlıcaları aşağıda özetlenmiştir:

Torstensson (1994), 68 ülkeyle 1976-85 dönemine dönük olarak devletin mülkiyet haklarının büyümeyle ilişkisi analiz edilmiş ancak anlamsız ve negatif ilişkiye rastlanmıştır. Mülkiyet hakları içinde keyfi biçimde el koyma gücü ile ekonomik büyüme arasında anlamlı negatif ilişkiyle karşılaşılmıştır. [9]

Asteriou ve Price (2000), kurumsal yapıyı değerlendirmede siyasi istikrarsızlıkların rolünü araştırmışlar, bu amaçla İngiltere örneğini 1961-97 dönemleri için test etmişlerdir. Siyasi istikrarsızlıkları ölçmek için terör, darbe, seçim, rejim ve savaş dönemleri için kukla değişkenleri kullanarak, büyümeye etkisini araştırmışlardır. Buna göre siyasi istikrarsızlıklar, ekonomik büyüme üzerine güçlü negatif bir etkiye, diğer taraftan ekonomik belirsizlikleri ise ar-

8 Ayhan Özer ve Nah Jeong Won, "A Comparative Analysis of Economic Effects of Coups at Turkey and Korea", International Proceedings of Economics Development & Research; V. 76, 2014, p. 10.

9 Johan Torstensson, "Property Rights and Economic Growth: An Empirical Study" Kyklos, V. 47, I. 2, 1994, pp. 231-247

tırıcı etkiye sahiptir. [10]

Fosu (2002)'nin çalışması farklı darbe tipleri arasında farklılıkları ortaya koyma noktasında çıkarım sağlamaktadır. Çalışmada darbe teşebbüsleri dört farklı tipe ayrılarak (başarılı, olgunlaşmamış, darbe planı ve başarısız darbeler) büyümeyle ilişkileri vurgulanmıştır. Başarısız olanlar büyümeyle daha anlamlı ve negatif bir ilişki sergilerken başarılı olanlar ve darbe planları yatırımların düşük olduğu yerlerde daha pozitif ilişkili olarak bulunmuştur. [11]

Dawson (2003), 1970-2000 dönemi üzerine çalışarak, bazı ülkelerde ekonomik özgürlüklerin iktisadi büyüme üzerine etkilerini araştırmıştır. Bulgulara göre, ekonomik ve politik özgürlükler arttıkça, iktisadi büyüme üzerinde pozitif etkilerin oluştuğu veya önemli bir nedeni olduğu belirtilmiştir.[12]

Jong-A-Pin (2006) çalışmasında politik istikrarsızlık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Bu amaçla istatistiksel açıklayıcı faktör analizi kullanarak politik istikrarsızlığı dört boyutla ele almıştır: 1) Sivil protesto kümesi, 2) Politik olarak motive olmuş kızgınlık, 3) Politik rejim içindeki istikrarsızlık ve 4) Politik rejimin istikrarsızlığı. Yazarlar bireysel politik istikrarsızlık göstergelerinin politik istikrarsızlığın altında yatan boyutlar için genellikle zayıf vekiller olduğunu göstermişlerdir. 1984-2003 yıllarına yönelik 98 ülkeyi kapsayan bir panel veri seti için ekonomik büyüme bağımsız değişken alınmıştır. Belirtilen dört boyut farklı modellerde bağımsız değişken alınarak yapılan tahminler politik istikrarsızlığın farklı boyutlarının ekonomik büyüme üzerinde farklı etkilerinin bulunduğunu ortaya sermektedir.[13]

Beşkaya ve Manan (2009), Türkiye için 1970-2005 verilerini kullanarak ekonomik özgürlükler (EO) ve demokrasinin (DEMO) ekonomik performans üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Bu amaçla zaman serisi teknikleri kullanılarak eşbütünleşme regresyonları analiz edilmiştir. Kurulan modellerde EO değişkenin ekonomik performans üzerinde pozitif bir etkisi olduğu, DEMO değişkenin ise belirli bir yönde etkisine rastlanmamıştır. Askeri darbelerin (AD) ise DEMO ile etkileşimli olarak ekonomik performans üzerinde negatif etkisinin olduğu belirlenmiştir. Bu amaçla DEMO değişkeni ve AD kukla değişkeni birlikte kullanılmış ve ekonomik performans üzerindeki etki ölçülmek istenmiştir. Buna bağlı olarak 1971, 80 ve 97 darbe sonrası dönem-

10 Dimitrios Asteriou and Simon Price, "Political Instability and Economic Growth: UK Time Series Evidence", Scottish Journal of Political Economy, V. 48, I. 4, 2000, 383-399.
11 Augustin K. Fosu, "Political Instability and Economic Growth: Implications of Coup Events in Sub-Saharan Africa", American Journal of Economics and Sociology, V. 61, I. 1, 2002 ss. 329-348.
12 John W. Dawson, "Causality in the Freedom–Growth Relationship", European Journal of Political Economy, V. 19, I. 3, 2003, pp. 479-495.
13 Richard Jong-A-Pin, "On the Measurement of Political Instability and its Impact on Economic Growth", European Journal of Political Economy, V. 25, I. 1, 2006, pp. 15–29.

ler test edilmiştir. [14]

Siddiqui ve Ahmed (2010), 43 ülke üzerinden kurumsal kalitenin büyüme ve ekonomik performansa etkilerini araştırmışlar, anlamlı ve pozitif etkilerin varlığını ve nedenselliği ortaya koymuşlardır. Bu amaçla GMM ekonometrik modeli kullanılarak devlet kurumlarının ekonomik büyümeyi nasıl teşvik ettiği vurgulanmıştır. [15]

Şanlısoy ve Kök (2010), Türkiye'de 1987-2006 yılları arasında üçer aylık verilerle politik istikrarsızlık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri analiz etmişlerdir. Politik istikrarsızlığı temsil etmek amacıyla Uluslararası Ülke Riski Rehberi (ICRG: International Country Risk Guide)'nden elde edilen politik risk endeksi verileri kullanılmıştır. Bu endeks altında yer alan 12 bileşen şunlardır: siyasi istikrar, sosyo-ekonomik koşullar, yatırım profili, içsel çatışmalar, dışsal çatışmalar, yolsuzluk, politik alanda askerin etkisi, politik alanda dinin etkisi, yasal düzenlemeler, etnik gerilimler, demokratik şeffaflık ve bürokrasi kalitesi. Bulgulara göre politik istikrasızlık ve iktisadi büyüme arasında literatürü destekler nitelikte negatif bir ilişkiyle karşılaşılmıştır. [16]

Arslan (2011) siyasi istikrarsızlık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin varlığını Türkiye Ekonomisi için 1987-2007 yıllarının üçer aylık verileriyle zaman serisi analizi ile araştırmıştır. Siyasal istikrarsızlığı temsil etmek için ICRG'den sağlanan veriler ve ekonomik büyüme için GSYH kullanılmıştır. Çalışma sonucunda siyasi istikrarsızlık ile GSYH arasında eşbütünleşmeye rastlanmış ancak uzun dönemli bir denge ilişkisinde istikrarsızlığa ait katsayı anlamsız bulunmuştur. Eşbütünleşik bir ilişkiden hareketle hata düzeltme modeli oluşturulmuş ve nedenselliğe bakılmıştır. Çalışma sonucunda elde edilen sonuçlarla tablo verileri arasında tutarsızlık bulunmasına rağmen, tablo sonuçları dikkate alınırsa, GSYİH'den istikrarsızlığa doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmamasına rağmen istikrarsızlıktan GSYİH'e doğru bir ilişkiye rastlanmıştır. [17]

Özsağır tarafından darbelerin Türkiye ekonomisi üzerine etkisini analiz etmek amacıyla 1923-2012 yılları için GSYH verileri alınarak, bağımlı değişken olarak kullanmıştır. Klasik regresyon modeli oluşturulmuş, bağımsız değişkenler GSYH bir dönem (lag) gecikmesi ve darbe dönemleri için kukla değişken dikkate alınmıştır. Darbe dönemleri olarak 27 Mayıs 1960, 12 Mart

14 Beşkaya ve Manan, 2009, A.g.e., ss. 47–76.

15 Danish Ahmed Siddiqui and Qazi Masood Ahmed, "Institutions and Economic Growth: A Cross Country Evidence", Mpra Paper, No. 19747, 2010.

16 Selim Şanlısoy ve Recep Kök, "Politik İstikrarsızlık - Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1987–2006)", Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi, C. 25, S. 1, İzmir 2010, ss. 101-125.

17 Ünal Arslan, "Siyasi İstikrarsızlık ve Ekonomik Performans: Türkiye Örneği", Ege Akademik Bakış, Cilt. 11, S. 1, İzmir 2011, ss. 73-80.

1971, 12 Eylül 1980 ve 28 Şubat 1997 tarihleri alınmıştır. Bu şekilde darbe dönemlerinde kırılmanın varlığı görülmek istenmiştir. Sonuç olarak kukla değişken katsayıları anlamlı bulunmuştur. [18]

Metodoloji

Bu çalışmada, BİST (İMKB, Borsa İstanbul)'in kuruluşundan sonraki dönemde teşebbüs edilen veya gerçekleştirilen son 20 yılda önemli etkiler ve dönüm noktaları oluşturmuş askeri darbe/ muhtıra/ kalkışma dönemlerinin Türkiye ekonomisine etkileri analiz edilmiştir. Bu amaçla 1985-2017 dönemi Borsa İstanbul verileri ile döviz fiyatları gibi yüksek periyodlu veriler kullanılarak darbe veya muhtıra dönemlerinin ekonomi üzerinde oluşturduğu türbülanslar temel istatistik ve ekonometrik tekniklerle değerlendirilmiştir.

1985 sonrası dönemde ilk olarak karşılaşılan, 1997 Post modern darbenin etkilerini görmek amacıyla, döviz kurunu temsilen sadece ABD Dolar kuru kullanılmıştır. Bu dönemde yoğun kullanılan Alman Markı/Euro kuru ise uyum sorunlarıyla karşılaşmamak için kullanılmamıştır. Belirtilen döviz kuru değişkeni için toplam 967 (USD) gözlem kullanılmıştır. İlgili değişkene yönelik veri seti oluşturmak için dört farklı alt dönem dikkate alınmıştır.

Tablo 1: Dışsal Kriz Etkisi Oluşturan Dört Farklı Müdahale Dönemi:

Dönemler	120 Gün Önce	Müdahale Tarihi	120 Gün Sonra
Post modern darbe	04.10.1996	(28 Şubat 1997)	20.08.1997
E-muhtıra	06.11.2006	(27 Nisan 2007)	15.10.2007
Darbe kalkışması	19.06.2013	(17-25 Aralık 2013)	16.06.2014
Darbe kalkışması	26.01.2016	(15 Temmuz 2016)	06.01.2017

Dört farklı dönem için 4'er ay geriye ve ileriye doğru iş günü alınarak (4 x 30 =120 İşgünü), her bir dönem için toplam 240 gözlemlik örnek dönemi oluşturulmuştur. Bu alt dönemler tatil günleriyle birlikte 5'er aydan fazla geriye ve ileriye doğru zaman yelpazesi oluşturmaktadır.

Getiri formülü olarak; Getiri (return) = $[\log (X_t) - \log (X_{t-1})]$ *100 formülü kullanılmıştır. Döviz kuru değişkeni (USD) için dört ayrı döneme ilişkin getiriler hesaplanmıştır. Getiri serilerinden hareketle Microsoft Excell (alternatif olarak Eviews) yazılımı yardımıyla pozitif ve negatif getiriler hesaplanmıştır. Burada temel fikir, son dönem finans ve ekonometri yazınında

18 Özsağır, 2013, A.g.e.

asimetrik etkilerin varlığının belirlenmesidir.

İkinci olarak, finans yazınında birikimli getiriler yaklaşımı kapsamında; her bir alt dönem için oluşan pozitif ve negatif getirilerin birikimli toplamları alınmıştır. Burada amaç alt dönemler boyunca toplam getirilerin negatif veya pozitif yönde oluşumunu görmektir.

Belirtilen durumları değerlendirmek amacıyla grafik 1'de en üst sırada, dört farklı döneme ilişkin döviz kurundaki fiyat hareketleri ve getirileri sunulmuştur. Buna göre USD kuru 2007 dışındaki dönemlerde genel olarak artış göstermiştir. Kurun belirli bir ekonomiye ilişkin genel olarak zayıflama ve tansiyon göstergesi olarak alınması çerçevesinde yalnız II. dönemde değer kazanmış diğer dönemlerde kaybetmiştir. En önemli kırılma 2014 başında ve 2016 kalkışması sonrasında görülmekle birlikte ilkinde kurda değer artışı yönünde diğerinde ise değer kaybı yönünde gelişme görülmüştür. Üst satırda yer alan getiri grafiği değerlendirilirse; volatilitenin en yüksek olduğu dönemler II, II ve IV olarak sıralanmıştır. I döneminde daha stabil bir kur hareketi ve düşük bir getiri dalgalanması görülmüştür. Aynı şekilde ikinci satır bu döneme yönelik bilgiyi desteklemektedir. Çünkü özellikle bu dönemde pozitif getirilerde negatif olanlara göre fazlalık belirgindir. II. dönemde daha yoğun olmak üzere, III-IV dönemlerinde ise nisbeten daha düşük biçimde negatif getirilerde baskınlıkla birlikte piyasalarda kura yönelik belirsizlik yön bulmakta zorlanmıştır.

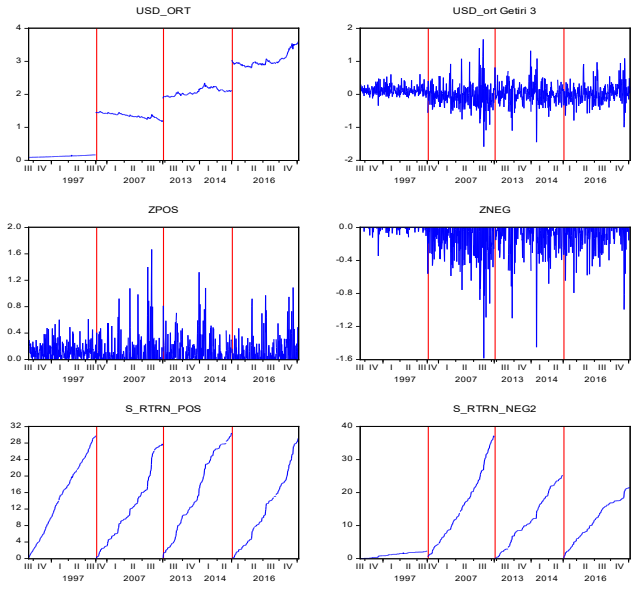

Grafik 1: USD Serisi, Pozitif Getiriler, Negatif Getiriler, Birikimli Getiriler

En alt sırada ise pozitif ve negatif getiriler her bir dönem için 120 iş gün öncesinden başlanarak birikimli olarak toplanmış ve 240 gün sonunda ne kadara ulaştığı gözlenmek istenmiştir. Pozitif getirilerdeki birikimli değerler dört farklı dönem için yaklaşık olarak birbirine benzemektedir. Ancak negatif getirilerdeki birikimli değerler dönemler için farklılaşmakla birlikte I döneminde oldukça düşük, II döneminde oldukça yüksek, III-IV dönemlerinde ise II'ye göre biraz daha düşük kalmıştır. Nihai olarak birikimli getirilerdeki nihai (toplamsal) etkiyi dikkate almak daha yararlı olacaktır. Bu amaçla sonraki başlık altında değerlendirmeler ve sonuçlar sunulmuştur.

Analiz ve Bulgular

Çalışmada USD_ortalama serisi için pozitif getiriler ve negatif getiriler ayrı ayrı kendi içinde toplanarak pozitif ve negatif (mutlak değerli) birikimli getiriler elde edilmiş ve birlikte gösterilmiştir (Grafik 3). Söz konusu iki grafiğin arasındaki farkın açılması pozitif getirilerin negatif olanlardan daha hızlı arttığı, aralarındaki farkın kapanması ise altta yer alan birikimli getirinin üsttekini yakaladığı anlamına gelmektedir. I-III ve IV dönemlerinde birikimli pozitif getiriler negatiflere göre daha yüksektir. I ve III dönemlerinde birikimli pozitif getiriler negatif olanlara göre farkı giderek açmaktadır. Bu dönemlerde ekonomiye yönelik risk algısı daha baskın gerçekleşmiştir. II döneminde genel olarak negatif getiriler yüksek ancak e-muhtıra sonrasında pozitif getirilerdeki güçlü yakalama eğilimi görülmektedir. IV döneminde ise genel olarak pozitif ve negatif getiriler birbirine yakın iken, kalkışma sonrasında pozitif getiriler hızla farkı açmıştır.

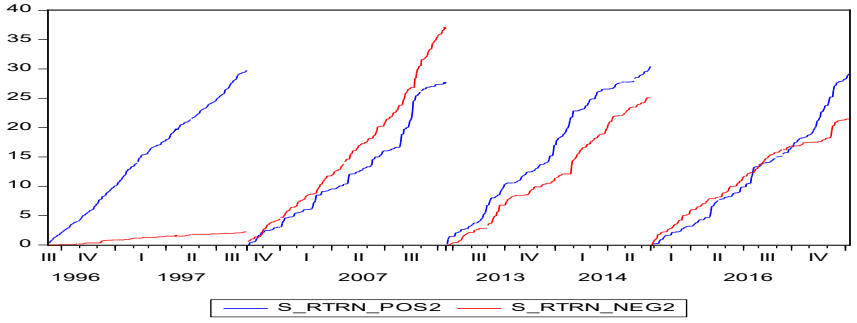

Grafik 2: USD Pozitif Birikimli Getiriler, USD Negatif Birikimli Getiriler

Bu grafiklerin yorumlarını kolaylaştırmak amacıyla iki serinin arasındaki fark alınarak yeni bir değişken (S_RTRN_dffnc) oluşturulmuştur (Grafik 3). Grafik 2 ve 3'e göre 1997 yılındaki yönetime dışsal müdahale (post modern darbe) USD getirilerinin diğer dönemlere göre daha yüksek bir hızla

artış gösterdiği anlamına gelmektedir. 2007 muhtırası ise diğerlerine kıyasla USD getirilerinin daha azalan bir görünüme sahip olduğunu göstermektedir. 2013 ve 2016 yönetimi düşürme girişimleri ise USD getirilerinde daha orta seviyede bir artış yansıtmakla birlikte 2013 müdahalesinde pozitif getiriler giderek artarken müdahale sonrasında (yaklaşık 30 işgünü) artmaya devam etmiş, sonrasında pozitif getirilerdeki olumlu fark zayıflamıştır. 2016 darbe girişiminde ise, öncesinde negatif getirilerdeki fazlalık müdahale sonrasında (yaklaşık 60 işgünü) pozitif getirilerdeki fazlalığa dönüşmüştür.

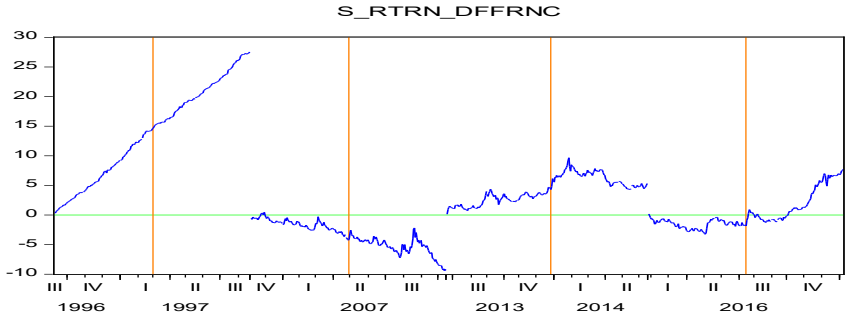

Grafik 3: USD Pozitif ve Negatif Birikimli Getiriler Arasındaki Fark

USD getirilerindeki pozitif artışın güçlü olması, dış piyasalarda Türkiye hakkındaki olumsuz algının daha yüksek olduğu dikkate alınırsa, sırasıyla 1997, 2014, 2016 ve 2007 müdahalelerinin en yüksek olumsuz algıdan daha az olumsuz olana kadar sıralanması mümkündür.

Tablo 2: USD Birikimli Getiriler Arasındaki Fark İçin Klasik EKK Tahminleri

Alt Dönem// Değişken	I (1997)	II (2007)	III (2013)	IV (2016)
t (trend)	0.1199 (0.000)	- 0.0247 (0.000)	0.0225 (0.000)	-0.0028 (0.322)
Dum	1.1067 (0.000)	2.4077 (0.043)	26.9098 (0.000)	-68.745 (0.000)
t * Dum	-0.0099 (0.000)	-0.0077 (0.017)	- 0.0391 (0.000)	0.080 (0.000)
c	- 0.089 (0.154)	5.811 (0.000)	- 9.723 (0.000)	0.6215 (0.778)
R2 / F Prob.	0.998 / 0.000	0.864 / 0.000	0.822 / 0.000	0.864 / 0.000

Not: *Bağımlı Değişken: S_Return_Difference. Dum: Her bir alt dönem için müdahale sonrası için (1) değerini alan yapay değişken.*

Bu grafik yorumu söz konusu grafiklerin trend tahmini yapılarak da desteklenebilir. t trend (eğim) değişkeni katsayıları aynı sıralamayı göstermektedir (Tablo 2). t*dum değişkeni ise eğimdeki artış veya azalışı göstermektedir. Katsayılara bakıldığında eğim katsayılarında kriz sonrasında en

yüksek artış 2016 müdahalesi sonrasında gerçekleşmiştir. Yani ekonomiye dönük algının bozulması (USD getirilerindeki artış) en yüksek düzeyde 2016 krizi sonrasında gerçekleşmiştir. Modelde yer alan değişken katsayıları ve bütün olarak modellerin anlamlılığı sorunsuzdur.

SONUÇ

Yönetime dışsal müdahaleler ekonominin de genel olarak işleyişinin bozulmasına neden olmaktadır. Bunun temelinde ekonomiye yönelik güven duygusunun sarsılması ve makro değişkenlerdeki değişmelere bağlı olarak istikrar sorununun ortaya çıkacağı ihtimali vardır. Yerli ve yabancı yatırımcılar belirli bir ekonomiye yönelişlerini, istikrar algısına ve beklentisine dayanarak yapmaktadırlar. Politik istikrarsızlıkların büyümeyle ilişkilendirildiği birçok çalışmaya ekonomi yazınında rastlamak mümkündür. Bu çalışmada politik istikrarsızlıkların genel makro ekonomik değişkenlerde ortaya çıkardığı bir olumsuzluktan çok, yüksek periyodlu, finansal değişkenlerde ilk altı aylık dönemde oluşan bozulmalar sergilenmek istenmiştir. Çünkü seyrek frekanslı verilerin zaman sürecinde temel rotayı oluşturan sık frekanslı verilerin ortaya çıkardığı ilk tepkiler, müdahalenin de gücünü ortaya sermekte ve bu ölçüde kırılmaya neden olmaktadır.

Bu yargıdan hareketle, farklı dönemler analiz edilmiş ve kırılmaların gücü değerlendirilmiştir. Bu amaçla döviz kuru (USD) getirileri kullanılarak, birikimli pozitif getirilerdeki zaman içi eğilimine bakılmıştır. 1997 müdahalesi öncesi ve sonrasında USD getirisi pozitif yüksek bir hızla artmıştır. USD pozitif getirilerinde azalış yönlü en yüksek kırılma 2014 döneminde, artış yönlü en yüksek kırılma ise 2016 döneminde olmuştur. Yani ekonomiyle ilgili algılar yönünden Türk Lirasının değeri önemli bir değer kaybına uğramıştır. 2007 ve 2014'de ise müdahale sonrasında değer kazanımları söz konusudur.

Döviz kuru, faiz ve borsa gibi değişkenler genel olarak ekonomiye dışsal müdahalenin olduğu dönemlerde ilk tepkiyi vermeleri nedeniyle müdahalenin gücünü ve piyasalardaki etkisini değerlendirmek amaçlı gözlenebilirler. Burada da müdahale dönemlerinde kırılmanın etkileri görülmüştür.

KAYNAKÇA

ARSLAN, Ünal, "Siyasi İstikrarsızlık ve Ekonomik Performans: Türkiye Örneği", Ege Akademik Bakış, Cilt. 11, S. 1, İzmir 2011.

ASTERIOU, Dimitrios and SIMON Price, "Political Instability and Economic Growth: UK Time Series Evidence", Scottish Journal of Political Economy, V. 48, I. 4, 2000.

BEŞKAYA, Ahmet ve Ömer MANAN, "Ekonomik Özgürlükler Ve Demokrasi İle Ekonomik Performans Arasındaki İlişkinin Zaman Serileri İle Analizi: Türkiye Örneği", Zonguldak Karaelmas Üniv. (ZKÜ), Sosyal Bilimler Dergisi, C. 5, S. 10, Zonguldak 2009.

DAWSON, John W., "Causality in the Freedom–Growth Relationship", European Journal of Political Economy, V. 19, I. 3, 2003.

FOSU, Augustin K., "Political Instability and Economic Growth: Implications of Coup Events in Sub-Saharan Africa", American Journal of Economics and Sociology, C. 61, I. 1, 2002.

JONG-A-PIN, Richard, "On the Measurement of Political Instability and its Impact on Economic Growth", European Journal of Political Economy, V. 25, I. 1, 2006.

KARSAN, Gökhan ve Erhan ATAY (2013), "A Comparative Analysis Of Turkish And Korean Political Economy: Economic Crisis Perspective", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, V. 27, I. 4, Erzurum 2013, p. 272, http://e-dergi.atauni.edu.tr/ atauniiibd/article/ view/1025009610/ 1025007798

ÖZER, Ayhan ve Nah Jeong WON, "A Comparative Analysis of Economic Effects of Coups at Turkey and Korea", International Proceedings of Economics Development & Research; Vol. 76, 2014.

SIDDIQUI, Danish Ahmed and Qazi Masood AHMED (2010), "Institutions and Economic Growth: A Cross Country Evidence", Mpra Paper, No. 19747.

ÖZSAĞIR, Arif (2013), "Askeri Darbe ve Müdahalelerin Ekonomik Performans Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği", Gaziantep University Journal of Social Sciences, 12(4):759-773 ISSN: 1303-0094, (http://jss.gantep.edu.tr).

ŞANLISOY, Selim ve Recep KÖK (2010), "Politik İstikrarsızlık - Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği (1987–2006)", Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi, 25 (1), 101-125.

TORSTENSSON, Johan (1994), "Property Rights and Economic Growth: An Empirical Study" Kyklos, V. 47, I. 2, 231-247.

ÜNAY, Sadık ve Şerif DİLEK, "15 Temmuz: Başarısız Bir Darbe Girişiminin Ekonomi Politiği", SETA (Siyaset, Ekonomi Ve Toplum Araştırmaları Vakfı), Analiz, Ocak 2017, Sayı: 184, www.setav.org.

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİNİN PSKOLOJİK KAZANIMLARI

Öğr. Gör. Ali ALU

ÖZET

15 Temmuz gecesinde meydana gelen başarısız darbe girişimi Türkiye halkının güçlü direnişi ve dirayeti sayesinde bastırılmış ve ülkemiz büyük bir tehlike atlatmıştır. 15 Temmuz da gerçekleştirilen darbe girişimi, Türkiye'de daha önce meydana gelen darbelerden birçok yönde farklı özelliklere sahip bir olaydır. Bu girişim, gerek dinamikler, gerek nitelikler ve gerekse olası sonuçlar açısından farklılıklar taşımaktadır.

28 Şubat'tan bu yana insanlar ilk kez 15 Temmuz darbe girişiminde tanklarla yüz yüze gelmiştir. Fakat bu kez 28 Şubat'tan farklı olarak tanklar insanları ezmiş, F-16'lar ve askeri helikopterlerle insanların üzerine alçakça ateş açılmıştır. Yüzlerce vatandaş hayatını kaybetmiş, binlercesi yaralanmıştır. Meydana gelen olay sadece Türkiye'nin tarihine değil dünya tarihine de geçecek niteliktedir. Tanklara, savaş uçaklarına, top mermilerine ve bir yığın askeri mühimmata korkmadan bu kadar yakın temas eden insanların mevcut ruh hallerinin nasıl bir psikolojiye sahip oldukları çalışmamız açısında büyük bir önem taşımaktadır.

Bu çalışmada öncelikli olarak 15 temmuz darbe girişiminin sürecinde halkın darbeye karşı verdiği cesurca tavır ve mücadelenin arka planında ya-

tan sebepler ve bu kahramanca duruşu ortaya çıkaran motive edici güç olan psikolojileri üzerinde durulmuştur. İkinci olarak da darbe girişimi sürecin elde edinilen psikolojik kazanımlar ve bu kazanımların dünyadaki yansımaları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *15 Temmuz darbe girişimi, Psikoloji, Türkiye Halkı, Darbe*

Öğretim Gör. İstanbul Kemerburgaz Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksek Okulu :ali.alu@kemerburgaz.edu.tr

0F 15 JULY COUP ATTEMPT BENEFITS PSYCHOLOGICAL

ABSTRACT

The unsuccessful coup attempt, which took place on the night of July 15th, was suppressed by the strong resistance and enthusiasm of the Turkish people and the country survived a great danger. The coup attempt, which took place on July 15th, is an act that has different characteristics in many respects from the previous ones that have taken place in Turkey. This initiative has differences in terms of dynamics, qualifications and possible outcomes.

Since 28 February, people have come face to face with tanks for the first time on 15 July. But this time, unlike February 28, the tanks crushed people, fired at humans with F-16s and military helicopters. Hundreds of citizens have lost their lives and thousands have been wounded. The event that comes to the square is not only the history of the Turks but also the history of the world. Tanks, warplanes, cannonballs and a host of military ammunition are of great importance for us to study how the current moods of people who come into contact so close without fear are having a psychology.

In this study, primarily the 15 July coup attempt, the courageous attitude of the people to the coup in the process, and the reasons underlying the victory and the motivational power of the psychologist, which has revealed this heroic stance, are emphasized. Secondly, the psychological gains obtained from the coup attempt process and the reflections of these gains in the world are emphasized.

Keywords: *July 15 coup attempt, psychology, Turkish People, Blow*

GİRİŞ

15 Temmuz Darbe Girişimi Nedir?

Türkiye'de askeri müdahalelerin, darbe ve muhtıraların geçmişi çok eskilere, askeri bürokrasinin yönetim de iyice görünür hale geldiği, Osmanlı devletinde yeniçerilerin sultanları tahta çıkarıp tahtan indirecek bir güç haline geldikleri dönemlere kadar götürebiliriz (Aydın, Suavi ve Yüksel Taşkın,2015).

Cumhuriyetin kuruluşundan beri de darbe riski sürekli olarak var olarak gelmiştir. Özelikle halk tarafında seçilen siyasi iktidarların işlevsiz bırakıp darbe ortamını hazırladıktan sonra silahlı kuvvetler eliyle ülke yönetimine el konulmuş, bazen de muhtıralarla iktidarlar terbiye edilmeye çalışılmıştır(Yıldız, Veysi, 2017)

Türkiye'de askeri vesayeti kalıcı biçimde kurumsallaşmasını sağladığı 1960 darbesinde beri, neredeyse her on yılda bir açık ve dolaylı yollarla yapılan ve bir alışkanlık haline gelen darbelere karşı ilk anlamlı tepki 2007 yılındaki muhtıranın reddedilmesi ile olmuştur. O gün iktidarda olan Ak parti, bu muhtırayı reddederken, arkasında ona oy veren ve vermeyen geniş toplum bir toplum kesimi ile aynı fikirde olduğu güvenini hissetmiştir (Gumbel, Peter (2008).

2007 muhtırasından yaklaşık on yıl sonra, Türkiye yeni bir müdahale ile yüz yüze geldi. 15 Temmuz akşamı, belediye binaları, yayın merkezleri, köprülerin, kavşakların, havaalanlarının askerler tarafından tutulmaya başlamasıyla ortaya çıkan 15 temmuz darbe girişimi, 40 yıllık sesiz bir kadrolaşma ve çalışmanın ürünü olan feto örgütü tarafından yapılan ve çok iyi planlamış olmasına rağmen birçok bakımdan zamansız bir darbe girişimiydi (Gaub, Florence,2016).

Daha önceki darbelerden kıyasla hatırladığımız gibi, ekonomik, güvenlik, sosyal, siyasal meşruiyet gibi alanlarda darbecilere mazeret teşkil edebilecek psikolojik zeminin olmamasına rağmen Amerika'da kimi düşünce kuruluşlarında darbe öngörülerinin dillendirildiği yani batı da belli kesimlerin eliyle planlı olarak darbeye uygun bir alt yapının hazırlandığı bu yüzden bu girişimin Küresel egemenlerden soyutlanmış, salt "Fetullahçı" bir kalkışma olarak tanımlanamamak gerekir.

Bu darbe eğer başarılı olsaydı; ''Türkiye güneyinden kuşatılacak, NATO'nun uç beyliği olacak, Müslümanların kazanımları ellerinden alınacaktı. Suriye halkı, Esed-İşid-PKK üçgeninde preslenecek, Kuzey Irak'ta Barzani karşıtı hamleler hızlanacaktı"(Alpay, Kenan, 2016).

15 Temmuz Darbe Girişimi Nasıl Gerçekleşti?

Yaklaşık kırk yıl boyunca özelikle ordu, yargı, üniversite, emniyet, haberleşme vb. birçok devlet birimlerinde kadrolaşarak, devlet içinde sosyal karşılıklarından çok daha fazla bir ağırlığa ulaşan bu grubun demokratik siyasi sistem açısından meydana getirdiği tehlike, farklı çevrelerden pek çok kişi tarafından öteden beri dile getirilmişti. Özelikle 2012 de ülkenin istihbarat teşkilatını hedef alan mit krizi, ardında yolsuzluk suçlamasıyla hükümetin bazı bakanlarını ve onlar üzerinde cumhurbaşkanını Erdoğan'ı hedef alan 2013 teki 17-25 Aralık operasyonları, bu cemaatin hükümetle bir iktidar kavgasına girebilecek bir güce dönüştüğü göstermişti(Özipek,Bekir Berat, Abayan Yasemin, 2016).

Şunu da kabul etmemiz gerekir ki; Hükümet orduda var olan vesayetle geriletmek için gülen grubu ile birlikte isteyerek yada istemeyerek birlikte hareket etmiştir. 15 temmuzda da anladık ki fetoya bağlı ordu içindeki subaylar siyasi iktidarın gücünü de arkasına alarak orduda ciddi anlamda kendisinde mensup olmayan subayları balyoz, Ergenekon vb. davalarla ordudan uzaklaştırıp yerlerine kendi kadrolarını oluşturma yoluna gitmiştir. Bunu yaparken de darbe olma olasılığını hep canlı tutmuştur. Kendi medyalarında her an darbe olabilir izlenimini vererek aslında biz bunlara karşı mücadele ediyoruz propagandasını yapmışlardır.

Halk olarak balyoz Ergenekon davalarında yüzlerce rütbeli asker içeriye alınınca bundan sonra bu ülkede darbe dönemi kapanmıştır kimse cesaret edemez psikolojisine girmiştik. Feto'nun orduda da güçlü olduğunu bilmeyen yoktu ama 15 Temmuz da gördük ki ordunun hemen hemen tüm önemli kademelerinde bunlar varmış.

Özelikle dershanelerin kapatılması, Oslo görüşmelerinin sızdırılması hakan Fidan'ın ifadeye çağırılması ve 17-25 Aralık sürecinde sonra feto'nun ülke için ne kadar tehlikeli olduğu Erdoğan tarafında fark edilmesi ile birlikte ordu yargı ve emniyette bazı kişilerin alınmasıyla beraber adı konulmamış bir savaş başlatılmıştı.

Çözüm sürecinin bitirilmesi, Daiş ve diğer sol terör örgütlerinin ülkede yüzlerce kişinin ölmesine neden olan eylemlerin darbeye zemin oluşturma adına yapıldığını şimdi daha iyi anlıyoruz. Ülkede oluşturulmak istenen tüm kaos planlarına rağmen halkı iktidardan uzaklaştırıp darbeyi meşrulaştırmadıkları 15 temmuz gecesinde halkın canını verme pahasına verdiği direnişten anlıyoruz. Aslında darbeciler planlarını iyi yapmışlardı ama yaklaşık yüz yıldır darbelerden belini doğrultmamış bu halkın tepkisini hesap edememişti.

Çünkü Türkiye'de kapsamlı bir ordu reformu gerçekleştirilmemiş olmasına rağmen, darbelerin devrinin geçtiğini düşünen çoktu. Bu darbeyi meşrulaştırmak için bahane olarak kullanabilecek koşulların hiçbiri 15 temmuzda

mevcut değildi.

Ancak ilerleyen dakikalar içinde tablo netleşmeye başladı. Askeri jetlerin Ankara ve İstanbul üzerinde alçaktan uçuş yapmaya başlaması, polisin elindeki silahların askerler tarafında toplandığı veya belediye binalarının askerler tarafından işgal edildiğine ilişkin haberler, bunun bir darbe girişimi olduğunu gösteriyordu.

Akp döneminde de özelikle ilk yıllarında darbe söylentileri sürekli gündemdeki yerini korumuştur. Bu bağlamda 27 nisan muhtırası ülke gündemine bomba gibi düşmüş ve iktidarın dik ve kararlı duruşu sayesinde geri tepmiş ve sonraki seçimde de halk darbe severleri cezalandırmış akp'yi yine tek başına iktidar yapmıştır.

15 Tehmuz Ruhu ve Kazanımları

15 Temmuz darbe girişimi çok iyi planlamış olmasına rağmen birçok bakımdan zamansız bir darbe girişimi olmuştu. Fakat onun esas zamansızlığı, defalarca darbe tecrübesi yaşamış, her defasında ona direnememiş olmasının ağır faturasını çocuklarının geleceğinin karartılmasının kederle izleyerek ödemiş bir toplumunda darbelere karşı biriken öfke ve böyle girişimlere karşı oluşan hassasiyeti göz ardı etmesinden kaynaklanıyordu. Halkın ''ordu kışlaya veya Bir daha asla sloganlarıyla'' insanların kendilerini tankların önüne atıkları ve ölüme meydan okudukları bir ülkede darbeye kalkışmanın bir intihar girişimi olduğunu anladıklarında kendileri açısından artık zaman çok geçti. Nitekim darbeye sadece Erdoğan ve ak parti yanlılarının direneceğini, siyasi gerilim, etnik ve mezhepsel sebeplerle Kürtlerin ve diğer farklı etnik grupların kendilerini destekleyeceğini düşünen darbeciler, bütün çeşitliğiyle tüm farklı toplum kesimlerine karşılarında buldular ve kendilerine karşı direnen milyonlarca insanın karşısında silahlarıyla birlikte çıplak ve yalnız olduklarını gördüler(Özipek,Bekir Berat, Abayan Yasemin, 2016).

15 Temmuz gecesinde kazanılan zaferinin sebeplerini sıralarsak; bunların başında Erdoğan'ın önceden kitleleri/halkı yönlendirmesi eğitmesi sürekli geçmişte gücü elinde bulunduran vesayet sisteminin halka yaptıklarını hatırlatması bu konuda halkın bilinçlenmesi ve 15 Temmuz gecesinde Erdoğan'ın cesur bir tavır sergileyerek darbeye direnmesi ve halkla birlikte mücadele vermesi darbenin seyrini değiştirmiştir.

Bunu yansıra Halkın mısırda yaşananları zulümleri yakında takip etmesi, batılı güçlerin desteğini arkasına alan Mısır cuntasının halka her türlü zulmü yapması ve seçilmiş Cumhurbaşkanı olan Mursi'ye yapılanlara tanık olması ve bu adaletsizliklere karşı batının iki yüzlü tutumunu görmeleri ve

Suriye'de yaşanan kaosu çok yakında takip etmeleri. Eğer Darbe olursa ülkenin Suriye gibi olacağı gidecekleri başka bir yerlerinin olamadığını bilmeleri yani ülkemizde de aynı durum olursa gidecekleri başka bir yeri olmadıklarını bildikleri için darbe karşı cesur bir tavır göstermelerinde çok etkili oldu(Alpay, Kenan, 2017).

Ayrıca halk sadece iktidarı değil ümmetin belki de yıkılmayan tek kalesini feto eliyle şer odaklarına teslim etmemekte karalıydı. Tankın önüne atarak, meydanlara akın ederek, abdest alıp kurşunlara aldırış etmeden ölüme giden insanların psikolojisini ancak şehadet kavramıyla açıklanabilirdi çünkü sokağa çıkan insanlar için iki güzellikten biri olacaktı ya şehadet ya özgürlük. Halkın saatler içinde darbeye böyle güçlü bir reaksiyon göstermesi güçlü bir ümmet bilincinin göstergesiydi(Yıldız, Veysi, 2017).

Bu güçlü tepkinin en büyük nedenlerinden biride daha önce gerçekleşen halkın yetirinceye kadar tepki göstermeyip ülkeyi cuntacılara teslim edilmesinin yarattığı psikolojik ezikliğin vardı. Evet darbeler oldu ama biz de savaşmadık yeterince tepki ortaya koyamadık idamlara sesiz kaldık bu sefer sesiz kalarak bu zulme ortak olamayız düşüncesi hakimdi nitekim bir bacımız dedem menderesi kaybetti, babam Özal'ı kaybetti çocuklarımın Erdoğan'ı kaybetmesine izin vermeyeceğiz diyordu.

Her zaman dile getirilen ''Türkiye'de toplumunun kutuplaşmış olduğu'' tezi de darbe gecesi toplumun bütün kesimlerinde darbeye birlikte gösterilen tavır bu tez de çürütüldü. Darbeye karşı sokaklarda en fazla direnenler belki ağırlıklı olarak Prof. Atilla yaylanın darbeyi sade,'' mütevazi ve dindar insanlar engelledi' 'Diyerek alkışladığı bireylerdi, belki tamamı onlar değildi fakat şunu da kabul etmemiz gerekiyor ki o gece sokaklara dökülen kesimlerin büyük çoğunluğunu bu kesimler oluşturuyordu(Özipek,Bekir Berat, Abayan Yasemin, 2016).

Türkiye'de cumhuriyet döneminde ki darbe ve muhtıraların tamamı, 1946 tarihinde kurulan demokrat partiden ak partiye kadar, ünlü sosyal bilimci Şerif Mardin'in ayrımıyla çevreden gelen ve onun temsilcisi olan siyasi aktörlere karşı yapılmıştır. Bu gelenek 15 Temmuzda halkın zaferi ile birlikte değişmiştir.

SONUÇ

Bir gelenek haline gelen ve her on yılda bir darbenin olduğu bir ülkede daha önceki darbeleri hep sindirilen halk, 15 temmuz zaferiyle birlikte darbecilere karşı moral ve motivasyon açısından psikolojik olarak ilk defa üstünlük elde etmiştir.

15 Temmuz, Türkiye'de halkın devreye girerek kendi kaderine sahip çıkması anlamında bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Darbeye karşı toplumun farklı kesimlerinde birlikte gösterilen reaksiyon , bütün siyasi karşıtlığa rağmen seçilmiş siyasetçilerinin yönetme hakkında ilişkin bir fikir birliğine ve bilince sahip olduğunu göstermektedir.

15 temmuz gecesinde darbeye karşı Türk, Kürt ve diğer azınlık grupların omuz omuza vererek mücadele edip darbecileri yenilgiye uğratması aralarında güven duygusunu inşa etmiş yada siyasi ve politik sebeplerden dolayı ortaya tam olarak çıkmayan kardeşlik şuuru yeniden canlanmıştır.

Tunus'ta Muhammed Buazizinin kendisini yakmasıyla başlangıç olarak kabul edilen Arap baharı, sonrasındaki mısır devrimi ve son olarak 15 Temmuzda Türkiye toplumunun darbeyi püskürtmesi, Ortadoğu ve İslam coğrafyasındaki bir değişim ve dönüşümün birbirini etkileyen tarihi sıçrama noktaları olarak görülebilir.

Birbirinde haberdar olma ölçüsünde her başarı ve başarısızlık, toplumların birbirlerinin tecrübelerinden yararlanmalarını da mümkün kılmaktadır. '' Lübnanlı bir belediye başkanının eğer 15 Temmuz direnişi daha önce yaşanmış olsaydı mısır darbesi püskürtülebilirdi'' dediği nakledilmişti. İki halk hareketi arasında bir ilişki kurması doğruydu. Çünkü sınırlar anlamını yitirdikçe bir ülkedeki tecrübe diğerini etkiliyor. Türkiye'de ki darbe karşı nöbetlerde dalgalandırılan Rabia bayraklarını ellerinde taşıyanlar mısır devrimine yenilmiş ve bitmiş gözüyle bakmadıklarını onun devam ettiğini dile getirirken bu etkileşimimde yaşatmış oluyordu. Öte yandan mısırda darbe sürecinde yaşananlardan alınan dersin, Türkiye'deki darbe girişiminin bastırılmasında işlevsel olduğunu da söylenebilirdi. Bu bağlamda 15 Temmuz darbe girişimi Müslüman toplumların birbirlerine olan etkileşimini ve bağını güçlendirmiştir(Özipek,Bekir Berat, Abayan Yasemin, 2016).

15 Temmuz da Türkiye halkının darbecilere karşı ölüm ve kalım mücadelesi verirken batılı güçlerin iki yüzlü tavrı ve bu süreçte Türkiye'yi yalnız bırakılmış olması gösteriyor ki Müslüman toplumların hak ve adalet mücadelelerinde esas olarak kendi güçlerine dayanmaları ve tarihin bu aşamasında ''hür dünyaya'' bel bağlamadan kendi kaderlerini tek başlarına değiştirmeleri gerektiğini göstermiştir.

Darbe girişiminin bertaraf edilmesinin en önemli sonuçlarından biri de, Müslümanların maslahatının korunmasına yönelik önemli bir adım olması bunun yanı sıra Afganistan da, Irak, Mısır, Filistin de yaşayan Müslümanlar özelikle Suriye de zalim Esed'e karşı mücadele veren Suriye halkı için önemli bir moral ve motivasyon kaynağı olmuştur(Adıyaman, Yükmen, 2017).

15 temmuz darbesinin insanlar şok etkisi yaptı gerçek fakat Bunu hak ve adalet gözetilerek sistem içerisinde yıllardır palazlanan ve devletin her türlü imkanlarını kullanarak kendi veya başka kesimlerin çıkarları için kullanan ve ülkenin ayağına yıllardır pranga olan ordu ve devletin farklı yerlerinde kadrolaşan fetocü vesayetten kurtulmak için bunu imkana çevirebilir. Bunu hakkaniyete uygun bir şekilde yaparsa devletin ileriye umutla bakmasına ve kendisine olan güvenin artmasını sağlayacaktır.

15 Temmuz Türkiye halkı bedeli ne olursa olsun bedel ödemeyi öğrendi hem de ölümüne bedel vermeyi öğrendi tanklara karşı dik durmayı gerekiyorsa da canını da vermeyi öğretmiştir. Bunun sonucu olarak; halkın kendisine olan güveni artı ve vesayet sistemine karşı tutumu güçlendirdi(Kirişçi, Kemal, 2016).

Batılılı güçlerin ülkemiz üzerinde istedikleri gibi oyunlar yapamayacakları böyle bir durumda halkın canının pahasına vatanını koruyacağını 15 Temmuz gecesinde gösterdi. Benzer şekilde batının kendi elleriyle beslenip / güçlendirdiği ve cumhuriyet tarihinde birçok defa darbe yapmalarını sağlanan ordu ve bürokrasi içindeki güçlerin bir daha böyle bir girişim de bulunmayacakları öğrenmiş oldular. Bu durum ülkemiz üzerinde hesapları olan kesimlerin psikolojik bir çöküntü içerisine girmesine sebep olmuştur(Alpay, Kenan, 2016).

İnsanlara gülen gibi yapılara körü körüne bağlamaktansa sorgulayıcı bir yaklaşım göstermeye başladı.

15 Temmuz darbesinin en önemli kazanımlarından bir tanesi de darbe yönetimlerle yönetilen ve ezilen birçok ulusa 15 temmuz ilham kaynağı olmuştur.

Halk Afganistan'da, Irakta, Mısırda ve Suriye de yaşanılanları gördü ve batını ikiyüzlü tavrından dolayı bu ülke dışında başka yurtlarının olmadığı psikolojisi ile sokaklara çıktı insanlarında ülkesini sahiplenme psikolojisi gelişti(yıldız, Veysi, 2017).

Geçmişten günümüze ülkemiz için asker toplum bakış açısı hakimdi halk 15 Temmuzda darbeye karşı meydan okuyarak bu algıyı kırmıştır. Bu durum da torunlarımıza onurlu bir miras bırakılmasını sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Adıyaman, Yükmen (2017) Batman Devlet Hastanesinde Psikolog, Ropörtaj

Alpay,Kenan Özgür-der Başakşehir konferans 2016

Aydın, Suavi ve Yüksel Taşkın (2015). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim Yay.

Coşkun, Ali (2001). "Osmanlı Dönemi Dini Kurtuluş Hareketlerinin Sosyolojisi". M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi 20: 115-143.

Dakika Dakika FETÖ'nün Darbe Girşimi (2016). Ankara: Anadolu Ajansı 2016.

"Erdogan's Revenge". Economist. 23 Temmuz 2016. http://www.economist.com/news/leaders/21702465-turkeys-president-destroyingdemocracy-turks-risked-their-lives [Erişim 01.10.2016].

Gumbel, Peter (2008). 'Turkey's Warren Buffett looks West'. Fortune Magazine. 20 Şubat. http://money.cnn.com/2008/02/20/news/international/gumbel ulusoy.fortune/index.htm [Erişim 28.09.2016].

Gaub, Florence (2016). Military Coups: a very Short Introduction. European Union Institute for Security Studies (EUISS). (doi:10.2815/730006).

Kirişçi, Kemal (2016). "Erdoğan's real opportunity after the failed coup in Turkey". Brookings. 16 Temmuz. https://www.brookings.edu/blog/order-from-chaos/2016/07/16/erdogans-real

Özipek,Bekir Berat, Abayan Yasemin 15 Temmuz Darbe Girişimi Uzun Gecenin Kısa Tarihi Kadim Yayınları 2016

Yıldız, Veysi (2017) Diyarbakır Selahattin Eyyubi Devlet Hatanesinde Psikolog, Ropörtaj

http://www.21yyte.org/tr/arastirma/milli-guvenlik-ve-dis-politika-arastirmalari-

http://www.sabah.com.tr/dunya/2016/07/20/darbe-karsiti-turk-halkina-amerikan-medyasindan-hakaret

http://islamianaliz.com/haber/ak-partili-vekil-o-helikopterde-fuller-vardi-40799

http://aa.com.tr/tr/15-temmuz-darbe-girisimi/abdden-darbe-girisimi-acikla-

masi/617692

http://www.yenisafak.com/dunya/darbe-girisiminde-bae-parmagi-2501887

http://www.haber7.com/yazarlar/taha-dagli/2047919-ciadan-darbe-itirafi

http://www.yenisafak.com/yazarlar/ibrahimkaragul/abd-erdogani-oldurme-ye-calisti-2030488

http://www.karar.com/yazarlar/hakan-albayrak/intikam-1634

http://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/abdurrahman-dilipak/abd-gulen-vs-15846.html

http://www.milliyet.com.tr/darbecilerin-dunyasi--ekonomi-ydetay-2283905/

http://www.ortadogugazetesi.net/haber.php?id=51992

https://www.evrensel.net/yazi/77143/darbenin-gizli-kalan-iki-ayagi

http://www.milligazete.com.tr/darbenin_arkasinda_hangi_ulkeler_var/abdul-kadir_ozkan/kose_yazisi/30449

http://sosyal.hurriyet.com.tr/yazar/taha-akyol_329/darbe-ve-bati_40174799

http://sosyal.hurriyet.com.tr/yazar/taha-akyol_329/batidan-kop-mak_40175903

http://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/fuat-ugur/592580.aspx

http://www.posta.com.tr/turkiye/YazarHaberDetay/Batiyla--ofke-nobeti-.htm?ArticleID=356317

http://www.haberturk.com/yazarlar/soli-ozel/1274475-darbe-girisimi-ve-abd

http://www.cumhuriyet.com.tr/koseyazisi/576980/ABD_Avrupa__Darbese-verliklerinin_nedeni_ve_darbenin_islami_karakteri_uzerine.html

http://www.gunes.com/yazarlar/kayahan--uygur/abd-genelkurmay-baska-ni-hos-gelmiyor-707693

http://www.posta.com.tr/turkiye/YazarHaberDetay/FETO-CIA-iliskisi.htm?ArticleID=356619

http://www.haberturk.com/yazarlar/serdar-turgut-2025/1275312-darbe-ve-abd

http://www.takvim.com.tr/Yazarlar/ergundiler/2016/08/02/incirlik-kahramani

http://www.haberturk.com/yazarlar/nihal-bengisu-karaca/1275317-golge-cia-yayinindaki-gulen-analizi

http://haber.star.com.tr/yazar/feto-kendisini--nasil-gizledi/yazi-1130967

http://haber.star.com.tr/yazar/erdogan-korkusu-titretiyor/yazi-1131215

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ SONRASI YEREL BASIN GÜNDEMİ: AYDIN İLİ ÖRNEĞİ

Arş. Gör. Ali Emre DİNGİL
Aynur ÇAM

ÖZET

Türkiye siyasal yaşamında sıklıkla gündeme gelen asker-sivil ilişkileri ve askeri darbe kavramları 15 Temmuz'da gerçekleşen darbe girişimi süreciyle yeni bir boyut kazanmıştır. Türkiye'de geçmişte yaşanan darbelerle karşılaştırıldığında 15 Temmuz darbe girişimi, şiddet tehdidi ve şiddet temsilinin daha ön plana çıkmış olması açısından farklıdır. Bu nedenle yaygın basında da bu beklenenden daha uzun süre yer almıştır. Halkında sokaklara çıkması ile bu darbe girişimi kısa sürede bastırılmış. Demokrasi nöbetleri ile de halk akşamları uzun süre meydanları boş bırakmamıştır. Darbenin başarılı olamamasında yaygın basının önemi de büyüktür. Darbe ve sonrasında yaygın basın ve yerel basın konuyu gündemlerinde tutmuştur. Kamu gündeminde de darbe konusu uzun bir süre yer almıştır. Medya ve kamuoyu ilişkisi üzerine iletişim biliminin öne çıkan kuramlarından belki de en dikkat çekeni ve bu yüzden üzerinde en fazla araştırma yapılanı gündem belirlemedir. Medya gündeminde öne çıkan konuların önemlilik düzeyinin bir süre sonra kamu gündeminde de aynı derecede öneme sahip bulunduğunu savunan geleneksel gündem belirleme tezi en azından bilişsel düzeyde kamuyu etkilediği birçok araştırmada kanıtlanmıştır. Hem yerel gündemin oluşmasında hem de kamuoyunu oluşturması bakımın-

dan yerel basının önemi yadsınamaz. Yerel gazeteler, kamuoyunu oluşturma görevini, nitelikleri ölçüsünde ve doğrultusunda bulunduğu yöre içerisindeki yerel kamuoyuna yönelik olarak gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Zira, yerel basın; konumu, mahiyeti ve kapsamı itibariyle bir yöre içerisinde lokal düzeyde vazifede bulunurken, doğal olarak yerel kamuoyuna yönelik hareket alanı içerisinde faaliyet göstermekte ve dolayısıyla kendine hedef olarak da yerel kamuoyunu almaktadır. Bu gerçeklikten yola çıkan çalışmada, Aydın'da yayın yapan basın ilan kurumundan destek alan 7 yerel gazete 16 Temmuz 2016 ve 16 Ağustos2016 tarihleri arası içerik analizi ile taranmıştır. Elde edilen verilere göre Aydın yerel basının darbe sonrası süreçte konuyu gündemde tuttuğu araştırma sonuçları arasındadır. Özellikle aydın kent meydanında yapılan demokrasi nöbetleri, Fetuhlahçı terör örgütü (FETÖ) operasyonları, açığa alınmalar ve tutuklamalar yerel medya gündeminde yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Darbe, yerel gazeteler, gündem belirleme, kamuoyu*

15 JULY COUP ATTEMPT AFTER LOCAL MEDİA AGENDA: AYDIN PROVİNCE EXAMPLE

ABSTRACT

Military-civilian relations and military coups, which are frequently in the political life of Turkey, have gained a new dimension through the coup attempt that took place on July 15th. Compared to the past coups in Turkey, July 15 coup attempt, threat of violence and ıt is different in that the representation of violence is in the foreground. Therfore ıt has been taking place for a longer period than take place. With the people going out on the streets, this coup attempt was suppressed in a short time, people with democracy bouts, the evenings did not leave the squares empty for long. The of coup is not successful, the role of widespread media is also great. In the aftermath of the coup, the press and local press have been on the agenda for quite a while. Perhaps the most remarkable of the leading theories of communication science on media and public relations and the local press conference agenda for a long time. Traditional agenda-setting theories, which argue that the importance level of prominent topics on the media agenda has the same level of importance in the public agenda after a while, has been proven in many researches that affect the public at least at the cognitive level. The importance of the local press can not be denied both in the formation of local newspapers and in the formation of public opinion. Local newspapers are trying to make public awareness of the local public in the region where they are, in the nature of their qualities.

because, local press; Location, nature and scope of a locality in a locality at a local level, It operates naturally within the field of action for the local public and therefore is also receiving the local public opinion as its target. because, local press; Location, nature and scope of a locality in a locality at a local level, It operates naturally within the field of action for the local public and therefore is also receiving the local public opinion as its target. Moving from this reality, coup, local newspapers in this study, 7 local newspapers that were by broadcasting in Aydın were screened by content analysis between 16 July 2016 and 16 August 2016. According to the results obtained, Aydin is one of the research results held by the local press on the agenda after the coup. Democracy attacks, especially the Fethullah terrorist organization (FETO) operations, detentions and arrests are on the agenda of the local media.

Keywords: *Coup, local newspapers, agenda setting, public opinion*

GİRİŞ

Kitle iletişim araçları; haberlerin, düşüncelerin, bilgilerin, duyguların, kanaatlerin, kuşaklar arası kültürün iletimine ve kamuoyunun oluşumuna katkı sağlamaktadır. Bu noktada basın ve özellikle de gazeteler toplumlara hem haber ve bilgi ulaştırmakta hem de bir kamuoyu organı olarak görev yapmakta, bir başka deyişle kamuoyunun oluşumunda önemli roller üstlenen bir kitle iletişim aracı olarak görev yapmaktadır. Yerel alanlarda ki basın faaliyetleri ise, bulunduğu bölgenin kitle iletişiminin ve sahip olduğu kendine özgü nitelikleri doğrultusunda basın faaliyetlerini yerine getirmektedir. Bu noktada yerel kamuoyunun oluşmasında önemli katkılarda bulunarak yöresinin ve bölgesinin toplumsal iletişim ağı olarak gözü, kulağı ve demokrasinin dördüncü ayağı olarak önemli bir kamuoyu aracı olabilmektedir [1].

Türkiye son 60 yılına Tarihsel sürece baktığımızda baktığımız da iki askeri darbe (27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980), iki kez muhtıra (12 Mart 1971 ve Nisan E-Muhtıra) ile hükümetler istifaya zorlanmışlardır (Kalaycıoğlu, 2008). Bu konuyu biraz açacak olursak, Türkiye'de demokrasiye geçiş çeşitli girişimlerden sonra 1945 yılında başlamış, sonrasında ilk kez bir askeri darbe 27 Mayıs 1960'ta gerçekleşmiş ancak 1961'de seçimler yapılarak tekrar demokratik yaşama geçilebilmiştir. Bu sürecin devamında 1962 ve 1963'te gerçekleştirilen iki askeri darbe girişimi ise bastırılmıştır. Sonrasında sırasıyla 12 Mart 1971 muhtırası, 12 Eylül 1980 darbesi, 28 Şubat süreci olarak adı geçen 1997 MGK bildirisi gibi çeşitli dönemlerde ordu hükümeti istifaya zorlamış veya yönetime el koymuştur. Darbeler mevcut hükümet liderlerinin şiddet kullanılarak veya şiddet kullanma tehdidiyle bir güç birliği tarafından hukuk dışı yollardan değiştirilmesi girişimi olarak tanımlanmaktadır[2]

Türk siyasal yaşamında sıklıkla gündeme gelen asker-sivil ilişkileri ve askeri darbe kavramları 15 Temmuz 2016 yılında gerçekleşen darbe girişimi süreciyle yeni bir boyut kazanmıştır. Türkiye'de geçmişte yaşanan darbelerle karşılaştırıldığında 15 Temmuz darbe girişimi, şiddet tehdidi ve şiddet temsilinin daha ön plana çıkmış olması bakımından farklıdır. Bu nedenle yaygın basında da bu beklenenden daha uzun süre yer almıştır. Halkında sokaklara çıkması ile bu darbe girişimi kısa sürede bastırılmıştır[3]. Darbenin başarılı olamamasında yaygın basının önemi de büyüktür. Darbe sonrasında yaygın basın ve yerel basın konuyu gündemlerinde uzunca bir süre yer tutmuştur. Medya ve kamuoyu ilişkisi üzerine iletişim biliminin öne çıkan kuramlarından belki

1 Turhan Baraz, **Başlangıçtan Günümüze Eskişehir Basını (1908-1986)**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 1988, s.1

2 Gizem Melek ve Huriye Toker, **Şiddet, demokrasi ve terör bağlamında ana akım medyanın analizi:15 Temmuz darbe girişimi**, Erciyes İletişim Dergisi, 1.sayı, Kayseri, 2017, s.222-225

3 Toker ve Melek, **a.g.e.,** s.225

de en dikkat çekeni ve bu yüzden üzerinde en fazla araştırma yapılanı gündem belirlemedir. Medya gündeminde öne çıkan konuların önemlilik düzeyinin bir süre sonra kamu gündeminde de aynı derecede öneme sahip olduğunu savunan geleneksel gündem belirleme tezi en azından bilişsel düzeyde kamuyu etkilediği birçok araştırmada kanıtlanmıştır. Hem yerel gündemin oluşmasında hem de kamuoyunu oluşturma bakımından yerel basının önemi yadsınamaz. Yerel gazeteler, kamuoyunu oluşturma görevini, nitelikleri ölçüsünde ve doğrultusunda bulunduğu yöre içerisindeki yerel kamuoyuna yönelik olarak gerçekleştirme çalışmaktadırlar. Zira, yerel basın; konumu, mahiyeti ve kapsamı itibariyle bir yöre içerisinde yerel düzeyde vazifeye bulunurken, doğal olarak da yerel kamuoyunu almaktadır. Bu gerçeklikten yola çıkan çalışmada, Aydın'da yayın yapan basın ilan kurumun destek alan 7 yerel gazete 16 Temmuz 2016 ve 16 Ağustos 2016 tarihleri arasında içerik analizleri ile taranmıştır.

Yerel Medya Kavramı ve Tanımı

Günümüzde yaşanan bilimsel ve teknolojik gelişmeler kitle iletişimin ağını da genişletmiştir. Küreselleşme ile birlikte kitle iletişim araçları çok geniş coğrafi alanlara ulaşmayı hedefledikleri gibi belirli bir yöre halkına ulaşmayı ve o yörenin sorun ve konularını gündeme taşımayı hedeflemektedir. Ozan (2006:202), yerel medyanın son yıllarda kendisini kabul ettirdiğini ve yerelliğin yükselen bir değer olduğunu belirterek şöyle demektedir; "Günümüzde birey için kapısının önünde nelerin olup bittiğinin, o gün yörede hangi sanatsal etkinliklerin yapıldığının öğrenmek, ya da belediye hizmetleri veya günlük trafik uygulamalarının neler olduğunu öğrenmek birinci derecede önem taşımaktadır"[4].

'Yerel', sözlük anlamı "genellikle yerleşme yeri özdeş olan ve yüz yüze ilişkiler içinde bulunan kişilerden oluşan toplumsal küme, mahalli, local" diye tanımlanmaktadır. Yerellik, sınırları çizilmiş bir coğrafya bölgesinde yaşayan halk ve o halkın yaşamına dair her şeyi; üretim biçimi, gelenekleri, değer yargıları gibi kültürel öğeleri içerir. Bu durumda modernitenin getirmiş olduğu göç olgusu ile birlikte geleneklerin de taşındığı gözlenmektedir[5].

Yerel medya, köy, ilçe, il gibi tanımlanmış bir coğrafyada hedef kitlesini o coğrafyada yaşayanların oluşturduğu kitle iletişim araçları olarak tanımlanabilir. Genelde, ulusal ya da uluslararası kitle iletişim araçları, bireylere düşünemedikleri, ulaşamadıkları dünyayı sunarken, onların içinde yaşadıkları

4 Rengin Ozan, **Örneklerle Farklı Kitle İletişim Araçlarında Yerel Habercilik İncelemesi,** İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, 24. sayı, İstanbul, 2006, s. 202

5 Ayten Onayemi, **Medyanın Gündem Belirleme Gücü ve Mart 2009 Yerel Seçimleri; Trabzon Merkez Örneklemi,** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s.56

sorunlara dair somut bilgi ve haber sunmamaktadır. Yerel medya yayımlandığı yörede, bireyin kendisine dair somut haber ve bilgileri, yakın çevresindeki olayları ve toplumsal konuları işleyerek yerel düzeydeki kamuoyunun oluşmasına katkıda bulunmakta ve bu arada yerel yönetimleri bir ölçüde denetleyip eleştirerek kamu görevi yapmaktadır[6]. Bir başka deyişle basın, kamuoyu oluşturan değil, kamuoyunun oluşmasına katkıda bulunan araçların en önemlilerinden biridir[7].

Yerel medya kavramı, aynı zamanda bir 'demokrasi ve medya demokrasisi' problemi ile iç içe olup 'yerelliğin' bu bağlamda apayrı bir önemi söz konusudur. Yerel medya, yerel kimliklerin oluşmasında ve yerel kültürel özelliklerin ve tarihsel dokunun korunup yeni kuşaklara aktarılmasında önemli bir işlev görmektedir. Yerel medyanın yerel gündemi, o coğrafyada yaşayan halk için yaygın medyaya oranla daha fazla belirlediği düşünülebilir. Yerel medyanın ülkemizde, özgün yerel işlevleri yanı sıra, yaygın medya gibi haber verme, aydınlatma, eğitme, eğlendirme, denetim, eleştiride bulunma ve kamuoyunun özgürce oluşmasına katkıda bulunma gibi medyanın genel geleneksel işlevlerini de yürüttüğü bilinmektedir[8]. Yerel medya bulunduğu yörede okurunun, dinleyicisinin, izleyicisinin o toplumun sorunlarının çözülmesine katılmasını kolaylaştırabilecek mekanizmaları geliştirebilir[9]. Yerel medyanın güçlü olduğu bölgelerde, bu yöre insanları demokrasiye, kişisel haklarına, toplum olarak ortak haklarına daha çok sahip çıktıkları gibi, istek ve ihtiyaçlarını daha rahat dile getirme imkânına da sahip bulunmakta ve bunların işleyişini takip edebilmektedir [10].

Yerel medyanın yerel gündemi, o coğrafyada yaşayan halk için yaygın medyaya oranla daha fazla belirlediği düşünülebilir. Yerel medyanın ülkemizde, özgün yerel işlevleri yanı sıra, yaygın medya gibi haber verme, aydınlatma, eğitme, eğlendirme, denetim, eleştiride bulunma ve kamuoyunun özgürce oluşmasına katkıda bulunma gibi medyanın genel geleneksel işlevlerini de yürüttüğü bilinmektedir[11]. Yöre halkının moral kaynağı olan yerel basın kuruluşları, bireylerin çevreleriyle ve kendileriyle barışık, bilgili ve yetkilileri yönlendirici yaşamalarına katkı sağlamaktadır[12].

---

6 Onayemi**, a.g.e.,** s.56-57

7 Suat Gezgin, **Türkiye'de Yerel Basın,** İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.243

8 Onayemi**, a.g.e.,** s.57-64

9 Onayemi**, a.g.e.,** s.69

10 Gezgin, **a.g.e.,** s.202

11 Onayemi**, a.g.e.,** s.64

12 Atilla Girgin, **Türk Basın Tarihinde Yerel Gazetecilik,** İnkılap Kitabevi, İstanbul,2001, s.162

Yerel Medyanın Önemi ve Gündem Belirleme Kuramı

Günlük hayatta karşılaşılan olaylar karşısında kişiler, kendi yargılarıyla bir öncelik sıralaması oluştururken, acaba toplumsal problemler karşısında bunların hangilerinin daha önemli olduğu konusunda bir yargıya nasıl sahip olunmaktadır? Eş deyişle, kamunun gündemi nasıl belirlenmektedir? İşte bu soru yıllardır kitle iletişim araştırmacılarının peşinde koştukları ve en fazla yanıt aradıkları soru kalıbıdır[13].

Kitle iletişim araştırmaları, 1930'lardan 1970'lerin başlarına kadar; medyanın, izleyicilerin tutumları ve davranışları üzerindeki doğrudan etkilerini araştırmak olmuştur. Araştırmacılar, medyanın güçlü etkilerini tespit etmeye çalışırken, ampirik bulgular; sınırlı etkiler modelini ortaya çıkarmıştır. Bu durum, medya etkileri paradigmasında bir ümitsizliğe ve yeni bir paradigma arayışına neden olmuştur. Gündem belirleme kuramı; sınırlı etkilerle ilgili bulgulara bir alternatif getirmiş ve kitle iletişim araştırmacılarını, bu konuyu incelemeye yöneltmiştir[14].

Gündem belirleme, medya profesyonellerinin, kamuoyunun ve siyasetçilerin dikkatini çekmek için süregelen bir rekabeti olarak tanımlanmaktadır[15].

Gündem belirleme kuramında bireyler, konuların görece önemini, bir toplumda o sorunların kitle iletişim araçlarında aldığı yer miktarı vasıtasıyla öğrenmektedir. Böylece, bir sorun ne kadar çok haber yapılırsa, bireylerin o konu ile o kadar çok ilgileneceklerini varsaymaktadır. Başka bir ifadeyle bireyler, konuların haber yapılma oranı yoluyla ne kadar ilgili olmaları gerektiğini öğrenmektedir [16].

Medya, belirlediği konular ile kamuoyunun dikkatini çekmesinde etkilidir. İnsanlar kitle iletişim araçlarından sadece bilgi edinmekle kalmayıp, haberin önceliği ve vurgulanmasına uygun olarak zihinlerinde bir önemlilik sıralaması oluştururlar. Haber gazetenin neresinde yayınlandığı, büyüklüğü, içerik oluşturulmasına ilişkin detaylar, sıklığı ve konunun önemi hakkında bireyleri etkilemektedir. Diğer bir deyişle medya, kamu gündemini etkilemenin yanında onu yönlendirebilir ve şekillendirebilir[17].

13 Sven Windalh, Benno H. Signitzer, Jean T. Olson, **Using Communication Theory,** Sage Puplications, London, 1992, s.193

14 Everett M. Rogers ve diğerleri, **A Paradigmatic History of Agenda-Setting Research,** (Ed. Iyengar, S. ve Reeves, R.), Do The Media Govern? Politicans, Voters and Reporters in America, Thousand Oaks: Sage Publications, 1997, 225-226

15 James W. Dearing ve Everett M. Rogers, **Agenta-Sedding, Communication Concepts 6**, California: Sage Publications, 1996, s.2

16 Wayne Wanta, **The Public and The Nationol Agenda: How People Learn About Important Issues,** Mahwah: LEA Publisher, 1997, s.2

17 Maxwell McComds, **Setting the Agenda: The Mass Media and Public Opinion,** Cambridge: Polity Press, 2004, s.1

Gündem belirleme fikrinin merkezinde, medya gündeminde öne çıkan konuların, kamu gündeminde öne çıkan konuları yansıttığı düşüncesi bulunmaktadır [18]. Gündem belirleme kuramı, fikri temelinin atıldığı 1920'li yıllardan günümüze kadar geçen zaman içinde, basının ve daha geniş çerçevede medyanın, kamuoyu üzerindeki etkisinin incelenmesi açısından önem taşıyan bir kuramdır[19]. Medyanın sınırlı etkilere sahip olduğu görüşünün hâkim olduğu dönemde geliştirilen gündem belirleme kuramı (agenda-setting theory), bu görüşe bir karşı çıkış anlamına gelmektedir. Kuram, medyanın etkilerinin en azından farkındalık yaratma anlamında bilişsel düzeyde geçerli olduğunu vurgulamaktadır [20]. Bir başka deyişle medyanın haberleri sunuş yoluyla, halkın düşündüğü ve konuştuğu konuları, bunlara verdiği önemi belirlediği görüşe dayanır. Gündem belirleme kuramına göre, iletişim araçlarının büyük ağırlık ve yer verdiği konular, halkın önemli olarak algılayacağı konulardır[21]. Bunu daha da açacak olursak medya, topluma ulaşacak bilgilerin önemliliklerini sıralamakta ve belirli bir düzen içerisinde filtre ederek sunulmasını ya da öğrenilmesini sağlamaktadır. Hangi bilgilerin toplum için önemli olduğunu belirlemekte; örneğin bir haberi gazetede gerek birinci sayfasına alarak ve gerekse de fotoğraflarını büyüterek ya da büyük puntolu başlıklarla sunarak, topluma dikte ettirmektedir. Örneğin gazeteler, meydana gelen olaylar arasında bir seçim yaparak kimisini daha büyük puntolarla birinci sayfadan yayınlarken, kimisini ya daha altlarda ya da iç sayfalarda yayınlamaktadır. Eş deyişle medya, konular arasında bir değerlendirme yaparak bunları belirli bir gündemle sunmaktadır. İşte, gündem belirleme yaklaşımı da "kitle iletişim araçlarının bir konuya verdiği önemle, izleyenlerin aynı konuya verdikleri önem arasında bir paralellik olduğunu" [22] temel tez olarak iddia etmektedir.

Kitle iletişim araçları; haberlerin, düşüncelerin, bilgilerin, duyguların, kanaatlerin, kuşaklar arası kültürün iletimine ve kamuoyunun oluşumuna katkı sağlamaktadır [23].Bu noktada basın ve özellikle de gazeteler toplumlara hem haber ve bilgi ulaştırmakta hem de bir kamuoyu organı olarak görev yapmakta, bir başka deyişle kamuoyunun oluşumunda önemli roller üstlenen bir kitle

18 Mxwell McCombs ve diğerleri, "Setting the Agenda of Attributes in the 1996 Spanish General Election", **Journal of Communication**, Spring, 2000, 50 (2), s.77-78.

19 H. Aycan Alp Erözalp, **Gündem belirleme kuramı açısından Türk basınında wikileaks etkisi,** Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2012, s.7

20 Ömer Özer, **Medyanın etkilerine yönelik yaklaşımlar**, Ed: E. Yüksel, İletişim Kuramları, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2013, s.66

21 Şermin Tekinalp, ve Ruhdan Uzun, **İletişim araştırmaları ve kuramları**, Derin Yayınları, İstanbul, 2004, s.131

22 Erkan Yüksel, **Medyanın gündem belirleme gücü**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2001,12

23 Baraz**, a.g.e.,** s.1

iletişim aracı olarak görev yapmaktadır[24]. Yerel alanlarda ki basın faaliyetleri ise, bulunduğu bölgenin kitle iletişiminin ve sahip olduğu kendine özgü nitelikleri doğrultusunda basın faaliyetlerini yerine getirmektedir. Bu noktada yerel kamuoyunun oluşmasında önemli katkılarda bulunarak yöresinin ve bölgesinin toplumsal iletişim ağı olarak gözü, kulağı ve demokrasinin dördüncü ayağı olarak önemli bir kamuoyu aracı olabilmektedir[25].

Yerel medya, birçok bakımdan taşıdığı önemle, başlı başına bir çalışma konusu olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Gündem belirleme yaklaşımında önemli bir yer tutan 'çerçeveleme ve öne çıkarma' yoluyla, bir başka deyişle haberi paketleme biçimiyle-ön sayfaya koyma ya da aralara sıkıştırma, vurgu yapacak şekilde fotoğraflama ya da önemsizleştirme, haberi takip etme ya da haberden kaçınma v.b. gibi tarzlar kullanarak medya, bir fikri alenen savunmadan ve görünüşteki nesnellik ölçütlerinden ayrılmadan kamuoyunda istediği izlenimi yaratmaktadır ve bu aslında medyanın gündemi oluşturma sürecinin ögeleri arasında en dikkat çekici olanıdır [26]

BULGULAR

Yerel basın; konumu, mahiyeti ve kapsamı itibariyle bir yöre içerisinde yerel düzeyde vazifeye bulunurken, doğal olarak da yerel kamuoyunu ele almaktadır. Yerel gazeteler, kamuoyunu oluşturma görevini, nitelikleri ölçüsünde ve doğrultusunda bulunduğu yöre içerisindeki yerel kamuoyuna yönelik olarak gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Bu gerçeklikten yola çıkan çalışmada, Aydın'da yayın yapan basın ilan kurumun destek alan 7 yerel gazete 16 Temmuz 2016 ve 16 Ağustos 2016 tarihleri arasında içerik analizleri ile taranmıştır.

Bu çerçevede çalışma, 16 Temmuz 16 ağustos arasında çıkan haberlerin nicel içerik analizini yaparak yaşanan olayın resmini çekmek, anlamak ve anlatmaya çalışmak amacındadır. Aynı zamanda çalışma medyada yer alan haberlerin hangi bakış açısıyla yansıtıldığı, darbe girişimini haberleştirirken konuyu hangi temalar çerçevesinde ön plana çıkardığını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda çalışma için toplam 544 haber toplanmıştır (Tablo 1). Haberlerden elde edilen tema ve bulgular içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir.

24 Alim Şerif Onaran, **Kamuoyu,** Filiz Kitapevi, İstanbul, 1984, s.35
25 Onur Bekiroğlu, **Yerel Kamuoyunun Oluşmasında Yerel Basının Rolü, Trabzon Örneğinde Bir Araştırma,** Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2008, s.132
26 Onayemi, **a.g.e.,** s.63

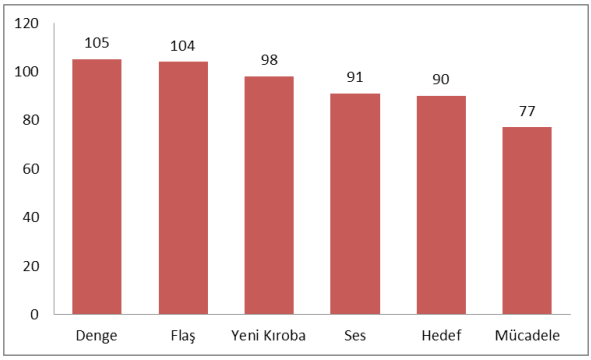

Tablo 1: Haber Dağlımı

15 Temmuz darbe girişiminin gerçekleştiği günden itibaren yedi gazete örnekleme dâhil edilmiştir. Bu gazeteler; Flaş, Denge, Mücadele, Ses, Hedef, Yeni Kıroba ve Güzelhisar gazeteleridir. Fakat içlerinden Güzelhisar gazetesinin arşivine ulaşılmamıştır. Bu yüzden analize dahil edilmemiştir. Bu bir aylık veri toplama sürecinde Flaş gazetesinden 104, Denge gazetesinden 105, Mücadele gazetesinden 77, Ses gazetesinden 91, Hedef gazetesinden 90 ve son olarak Yeni Kıroba gazetesinden 98 olmak üzere toplam 544 haber toplanmıştır. 544 habere ön analiz yapılarak öne çıkan kelimeler arasından anahtar kelimeler belirlenmiştir. Bu kelimeler, demokrasi nöbeti, şehit, tutuklamalar, gözaltılar, gözaltı operasyonları, ohal olarak belirlenmiştir (Tablo 2). Onayemi (2010:225), tarafından yapılan bir araştırmada yaygın basında ilk üç gününde gazete analizinde sokaklarda yaşanan şiddet olaylarının, yani askerlere yönelik linç girişimlerinin, gözaltında işkence iddialarının ve darp konularının odağa alındığı haberleri kapsamaktadır[27].

27 Onayemi, **a.g.e.,** s.225

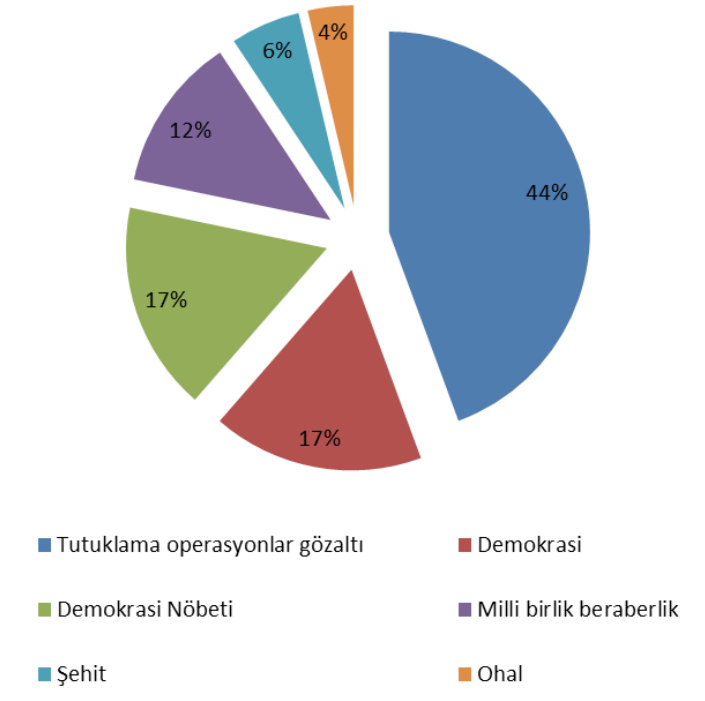

Tablo 2: Gazetelerde öne çıkan haber konuları

Gazete Analizleri

Denge Gazetesi

Aydın'da tirajı en yüksek olan denge gazetesi toplam 105 habere yer vermiştir. Bunlardan 18'i demokrasi, 20'si demokrasi nöbeti, 59'u tutuklamalar - operasyonlar –gözaltı, 11'i milli birlik beraberlik, 5'i şehit, 3'ü ohal ile ilgi haberlerdir. (Tablo 3)

Denge gazetesi, yerel gazeteler arasında en çok tutuklanma ve gözaltı haberlerine yer veren gazetedir. 16 Temmuz – 16 Ağustos arasındaki bir aylık sürece baktığımızda 15 Temmuz darbe girişimi ilgili yapılan haberlerde doğrusal olmayan bir şekilde azalma olduğu görülmektedir. Yapılan çalışma sonucunda, haberlerin kamu gündeminde kalma süresinin gittikçe azaldığını söylemek mümkündür. (Tablo 4) Diğer bir taraftan Denge gazetesinin kullandığı üsluba baktığımızda, diğer gazetelerden daha ağır olduğunu söyleyebili-

riz. Örneğin "Bu hainleri gizleyen barikatı kim kuruyor?, Hainleri bu ülkenin temiz toprağına gömmesinler, Delikanlı olun korkmuyoruz" şeklinde ifadeler yer alırken, Ses gazetesinde "Aydınlı Şehit Polis Gözyaşlarıyla uğurlandı, Tek yürek, Hedef gazetesinde Şehit Kardeşinin Feryadı yürekleri dağladığı" gibi daha dramatik manşetlere yer verdiği görülmektedir.

Tablo 3: Denge Gazetesi Aylık Haber Dağılımı

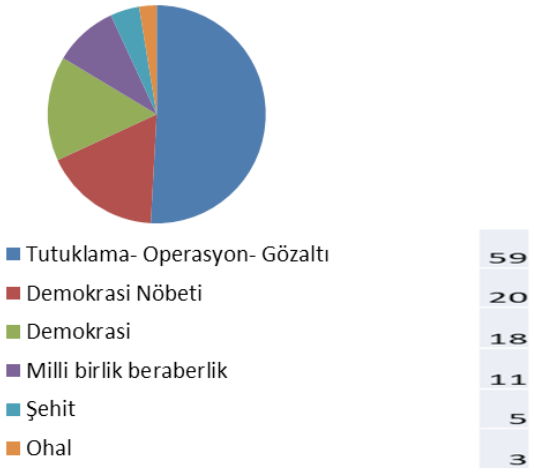

Tablo 4: Denge Gazetesi Günlük Haber Dağılımı

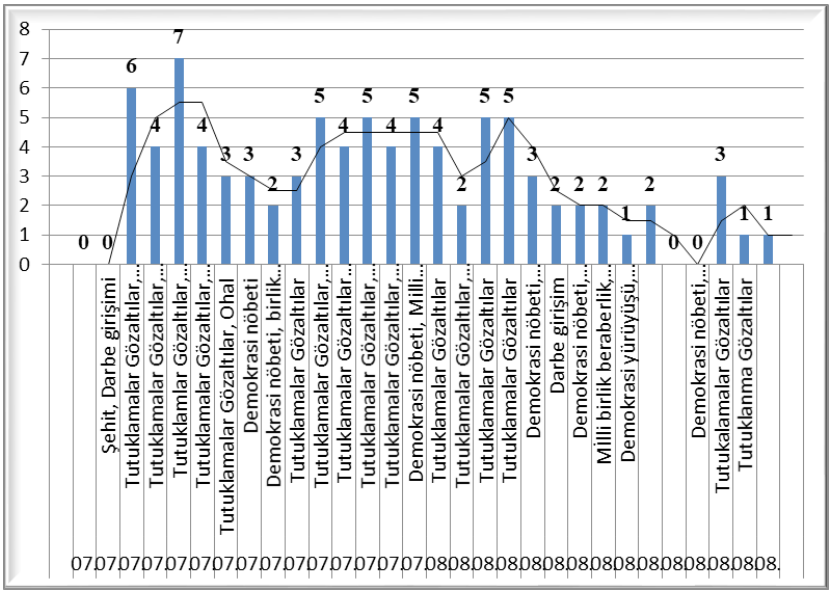

Flaş Gazetesi

Flaş gazetesinin grafiğini incelediğimizde (Tablo 6); 15 Temmuz gecesinden sonra ilk iki gün konuyla ilgili hiçbir haber çıkmamıştır, bu durumun nedeni ise yazılan haberlerin basıma daha önce gitmiş olmasıdır. Daha sonraki günlerde ise tam sayfa haberlerle demokrasi, demokrasi nöbeti, tutuklamalar, operasyonlar gibi haberlere yer vermiştir. Toplamda 104 habere yer veren Flaş gazetesi 22 demokrasi, 16 demokrasi nöbeti, 48 tutuklamalar - operasyonlar –gözaltı,13 milli birlik beraberlik, 6 şehit, 4 ohal haberlerine yer vermiştir. (Tablo 5)

Bir aylık süreci ele aldığımızda darbe girişiminden sonra yayınlanan ilk haberler yaşamını yitiren şehitlerle ilgiliyken devamında, demokrasi ve FETÖ terör örgütü ile ilgili haberlere, akarında uzunca gündemde yer tutan tutuklamalar, operasyonlar, göz altıları ilgi haberlere ve yaşanılan olaylardan sonra tüm Türkiye'de başlayan demokrasi nöbetleri, mitinler ve yürüyüş haberlerine yer verilmiştir. Aşağıda verilen Flaş gazetesi grafiği incelediğimizde 15 Temmuzla ilgili yayımlanan haberlerin temmuz ayından ağustos ayına doğru haber sayısında zamanla azalmanın olduğu görülmektedir (Tablo 6). Bu durumu diğer gazeteler için de söylemek mümkündür.

Tablo 5: Flaş Gazetesi Aylık Haber Dağılımı

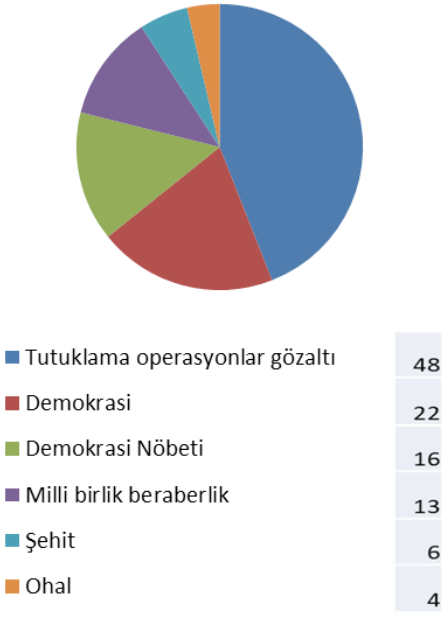

Tablo 6: Flaş Gazetesi Günlük Haber Dağılımı

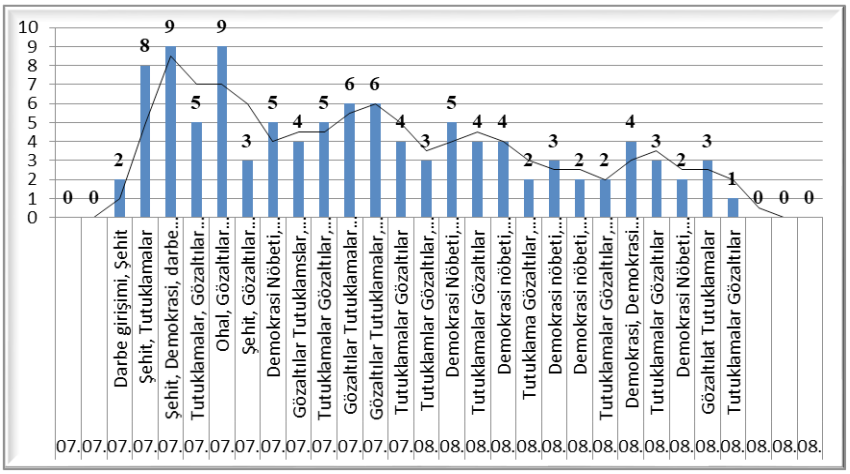

Yeni Kıroba Gazetesi

Yeni Kıroba gazetesinde 98 tane habere ulaşılmıştır. Haberlerin 17 demokrasi, 16 demokrasi nöbeti, 41 tutuklamalar - operasyonlar –gözaltı, 13 milli birlik beraberlik, 6 şehit, 5 ohal haberidir (Tablo 7). Yeni Kıroba gazetesi "milli birlik beraberlik" temasına yer verirken, milliyetçiliği de ön plana çıkardığı görülmektedir.

Tablo 7: Yeni Kıroba Gazetesi Aylık Haber Dağılımı

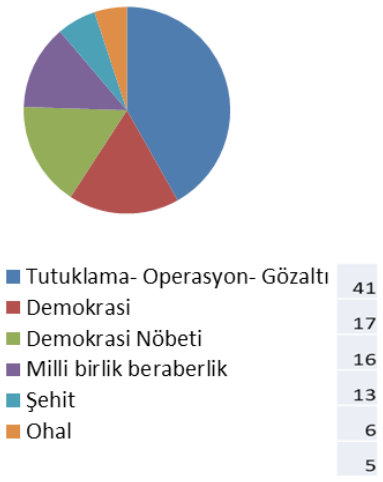

Tablo 8: Yani Kıroba Gazetesi Günlük Haber Dağılımı

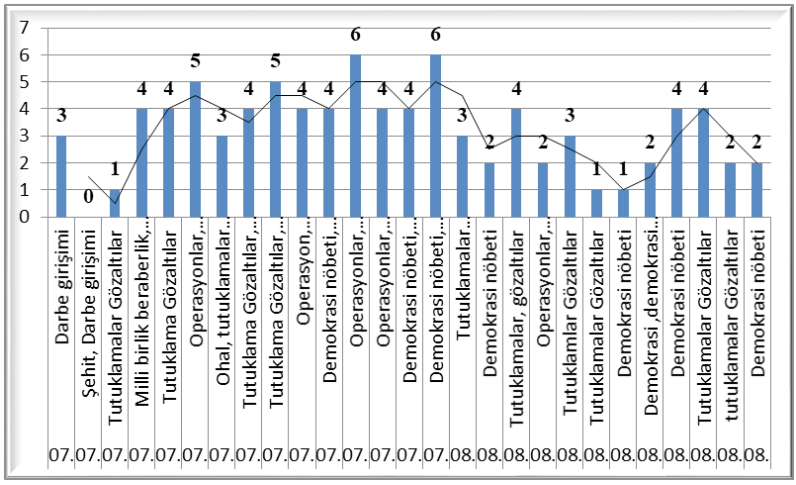

Ses Gazetesi

Ses gazetesinin bir aylık sürecinde 15 Temmuzla ilgili 91 haber toplanmıştır. Bunların 15' i demokrasi, 22' si demokrasi nöbeti, 38'i tutuklamalar - operasyonlar –gözaltı, 11'i milli birlik beraberlik, 3'ü şehit, 2'si ohal ile ilgili haberlerdir (Tablo 9). Grafiği incelediğimizde yayımlaman haber sayısının temmuz ayı boyunca tam sayfa metinlerle yer verilirken, ağustos ayı itibariyle haber sayısında ve haberlerin boyutunda azalmalar görülmektedir (Tablo 10). Ses gazetesinin diğer yerel gazetelere göre öne çıkardığı nokta demokrasi nöbetleri ile ilgili haberledir.

Tablo 9: Ses Gazetesi Aylık Haber Dağılımı

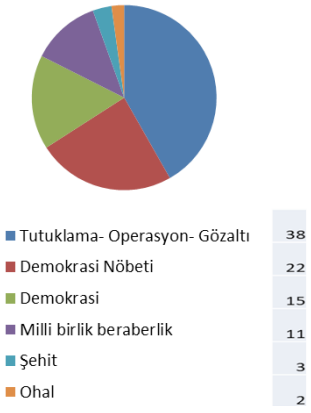

Tablo 10: Ses Gazetesi Günlük Haber Dağılımı

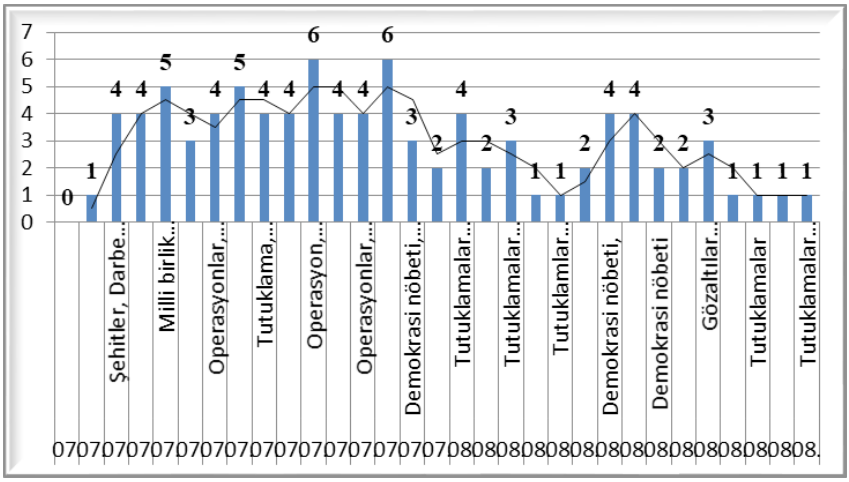

Hedef Gazetesi

Hedef gazetesinde ise darbe süreciyle ilgili bir aylık zaman diliminde 15 Temmuz ile ilgili 90 tane haberin yer aldığı görülmektedir. Gazetede 17 demokrasi, 14 demokrasi nöbeti, 40 tutuklamalar - operasyonlar –gözaltı,9 milli birlik beraberlik, 6 şehit, 4 ohal haberine yer verilmiştir (Tablo 11). Hedef gazetesi idamla haberleri diğer yerel gazetelere oranla daha çok yansıtması bakımından farklıdır. Diğer bir farkı ise birçok farklı Aydın ilindeki siyasi aktörlerin 15 Temmuz darbe girişimiyle ilgili görüşlerine, açıklamalarına daha fazla yer vermesidir.

Tablo 11: Hedef Gazetesi Aylık Haber Dağılımı

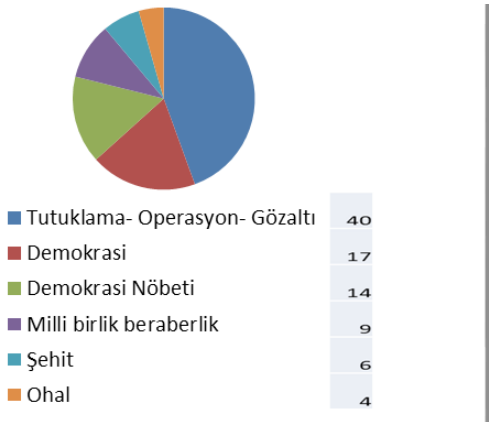

Tablo 12: Hedef Gazetesi Günlük Haber Dağılımı

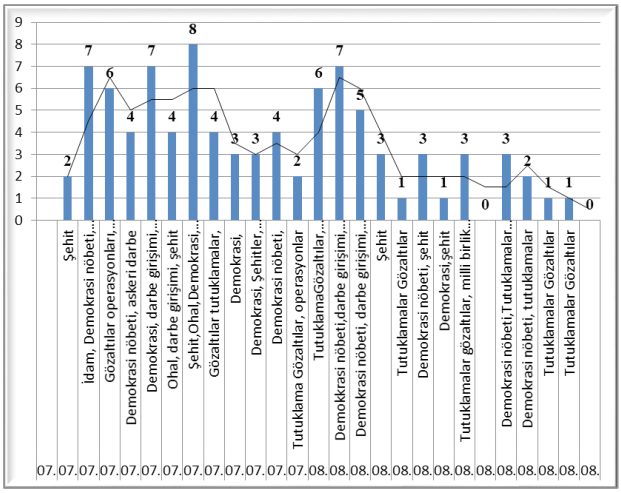

Mücadele Gazetesi

Mücadelede gazetesinde konu ile ilgili 77 habere ulaşılmıştır. 8 demokrasi, 8 demokrasi nöbeti, 27 tutuklamalar - operasyonlar –gözaltı,14 milli birlik beraberlik, 6 şehit, 3 ohal haberine yer verilmiştir (Tablo 13). Bu haberler içerisinde öne "milli birli ve beraberlik" teması diğer yerel gazetelere göre daha ön plandadır.

Tablo 13: Mücadele Gazetesi Aylık Haber Dağılımı

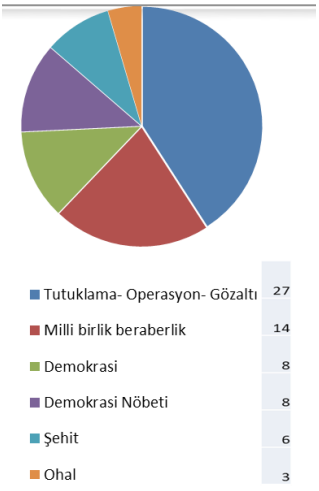

Tablo 14: Mücadele Gazetesi Günlük Haber Dağılımı

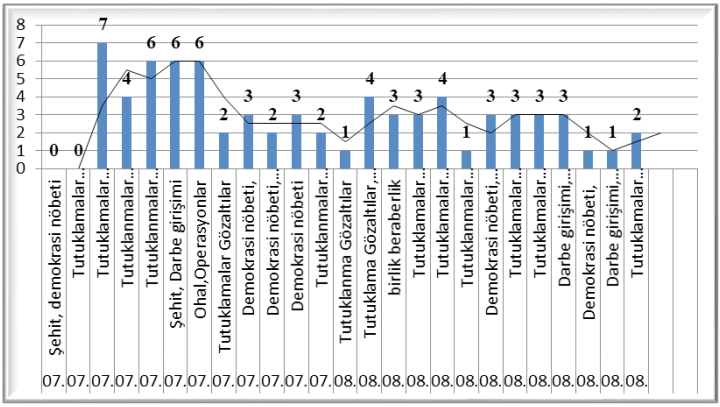

SONUÇ

Yerel basın; konumu, mahiyeti ve kapsamı itibariyle bir yöre içerisinde yerel düzeyde vazifeye bulunurken, doğal olarak da yerel kamuoyunu ele almaktadır. Yerel gazeteler, kamuoyunu oluşturma görevini, nitelikleri ölçüsünde ve doğrultusunda bulunduğu yöre içerisindeki yerel kamuoyuna yönelik olarak gerçekleştirmeye çalışmaktadırlar. Bu gerçeklikten yola çıkan çalışmada, Aydın'da yayın yapan basın ilan kurumun destek alan 7 yerel gazete 16 Temmuz 2016 ve 16 Ağustos 2016 tarihleri arasında içerik analizleri ile taranmıştır.

Bu çerçevede çalışma, 16 Temmuz 16 ağustos arasında çıkan haberlerin nicel içerik analizini yaparak yaşanan olayın resmini çekmek, anlamak ve anlatmaya çalışmak amacındadır. Aynı zamanda çalışma medyada yer alan haberlerin hangi bakış açısıyla yansıtıldığı, darbe girişimini haberleştirirken konuyu hangi temalar çerçevesinde ön plana çıkardığını ortaya koymaktır. Bu doğrultuda çalışma için toplam 544 haber toplanmıştır.

15 Temmuz darbe girişiminin gerçekleştiği günden itibaren yedi gazete örnekleme dâhil edilmiştir. Bu gazeteler; Flaş, Denge, Mücadele, Ses, Hedef, Yeni Kıroba ve Güzelhisar gazeteleridir. Fakat içlerinden Güzelhisar gazetesinin arşivine ulaşılmamıştır. Bu yüzden analize dahil edilmemiştir. Bu bir aylık veri toplama sürecinde Flaş gazetesinden 104, Denge gazetesinden 105, Mücadele gazetesinden 77, Ses gazetesinden 91, Hedef gazetesinden 90 ve son olarak Yeni Kıroba gazetesinden 98 olmak üzere toplam 544 haber toplanmıştır. 544 habere ön analiz yapılarak öne çıkan kelimeler arasından anahtar kelimeler belirlenmiştir. Bu kelimeler, demokrasi nöbeti, şehit, tutuklamalar,

gözaltılar, gözaltı operasyonları, ohal olarak belirlenmiştir

Analiz sonuçlarını, araştırma sorusu üzerinden değerlendirmek gerekirse incelenen altı gazetede aynı temaların ve konuları baskın olduğu görülmektedir. Aynı zamanda 15 Temmuzdan sonra ilk iki gün hariç bu altı farklı gazetenin benzer temaları ön plana çıkardığı da göze çarpmaktadır. Darbe girişimi haberlerinin altı gazetede de yoğun bir şekilde demokrasi, milli birlik beraberlik temasıyla şehit, ohal ve tutuklama, gözaltı, demokrasi nöbeti haberlerin sık yer aldığı analizler sonucunda da görülmektedir.

Yine haberlerde terör vurgusuna da rastlanmıştır. Denge gazetesi, yerel gazeteler arasında en çok tutuklanma ve gözaltı haberlerine yer veren gazetedir. Ses gazetesinin diğer yerel gazetelere göre öne çıkardığı nokta demokrasi nöbetleri ile ilgili haberledir. Yeni Kıroba gazetesinde ise "milli birlik beraberlik" temasını ön plana çıkardığı görülmektedir. Hedef gazetesi idam konulu haberleri ile diğer yerel gazetelere oranla daha çok yansıtması bakımından farklıdır.

Elde edilen verilere göre Aydın yerel basının darbe sonrası süreçte konuyu gündemde tuttuğu araştırma sonuçları arasında yer almıştır. Özellikle Aydın kent meydanında yapılan demokrasi nöbetleri, FETÖ/ PDY terör örgütü operasyonları, açığa alınmalar ve tutuklanmalar yerel medyada geniş yer almıştır.

KAYNAKÇA

Atabek, N. (1997). Gündem Belirleme Modeli ve Enflasyon, Trafik ve Sosyal Güvenlik Konularındaki Gerçeklerle Medya ve Kamu Gündemlerinin Karşılaştırılması, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Baraz, T. (1988). Başlangıçtan Günümüze Eskişehir Basını (1908-1986), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları

Bekiroğlu, O. (2008). Yerel Kamuoyunun Oluşmasında Yerel Basının Rolü, Trabzon Örneğinde Bir Araştırma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Cangöz, İ. (2013). Çizgisel ve sosyo-psikolojik yaklaşımlar. *İletişim Kuramları*. (Ed: E. Yüksel) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Dearing, J. ve Rogers E. M. (1996). *Agenda Setting.* Thousand Oaks: Sage Publications.

Demir, S. T. (2016). 15 Temmuz Darbe Girişiminde Medya. *Analiz Dergisi*. 161, *15-16*

Erdoğan, İ. ve Korkmaz, A. (1990). *İletişim ve toplum, kitle iletişim kuramları tutucu ve değişimci yaklaşımlar.* Ankara: Bilgi Yayınevi

Erdoğan, İ. ve Korkmaz, A. (2010). *Öteki Kuram Kitle İletişim Kuram Araştırmalarının Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirilmesi*. 3. Baskı. Ankara: Erk Yayınevi

Erözalp, H. A. A. (2012). *Gündem belirleme kuramı açısından Türk basınında wikileaks etkisi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Gezgin, S. (2007). *Türkiye'de Yerel Basın.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları

Girgin, A. (2001). *Türk Basın Tarihinde Yerel Gazetecilik*, İstanbul: İnkılap Kitabevi

Kalaycıoğlu, E. (2008).*Türkiye'de Demokrasi'nin Pekişmesi: Bir Siyasal Kültür Sorunu,* Ankara: Yetkin Yayınevi.

McCombs, M. Shaw, D. L. ve Weaver, D. (1997). *Communication and Democracy: Exploring the intellectual frontiers in Agenda setting theory.* Mahwah, NJ: Erlbaum.

McCombs, M. E. ve digerleri. (2000). Setting the Agenda of Attributes in the 1996 Spanish General Election, *Journal of Communication*, Spring, 50 (2), 77-92.

McCombs, M. (2004). *Setting the Agenda: The Mass Media and Public Opi-*

nion. Cambridge: Polity Press.

McCombs, M. Shaw, D. L. ve Weaver, D. (2014). New Directions in Agenda Setting Theory and Research. *Mass Communication and Society*. 17 (6), *781-802*

McQuail, D. ve Windahl, S. (2010). İletişim Modellleri Kitle İletişim Çalışmalarında. 3. Baskı (Çev. Yumlu K.). Ankara: İmge Kitapevi

Melek, G. ve Toker, H. (2017). *Şiddet, demokrasi ve terör bağlamında ana akım medyanın analizi: 15 Temmuz darbe girişimi.* Erciyes İletişim Dergisi. 5 (1), 222-234

Onaran, A. Ş. (1984). Kamuoyu, İstanbul: Filiz Kitabevi

Onayemi, A. (2010). Medyanın Gündem Belirleme Gücü ve Mart 2009 Yerel Seçimleri; Trabzon Merkez Örneklemi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Ozan, R. (2006). Örneklerle Farklı Kitle İletişim Araçlarında Yerel Habercilik İncelemesi. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi.* 24, *202*

Özer, Ö. (2013). Medyanın etkilerine yönelik yaklaşımlar. *İletişim Kuramları*. (Ed: E. Yüksel) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.(60-84)

Rogers, E. M. ve digerleri. (1997). A Paradigmatic History of Agenda-Setting Research. (Ed. Iyengar, S. ve Reeves, R.), *Do The Media Govern? Politicans, Voters and Reporters in America,* , Thousand Oaks: Sage Publications. *225-236*

Dearıng, J. W. ve Rogers, E. M.(1996) Agenta-Sedding. Communication Concepts 6. California: Sage Publications.

Tekinalp, Ş. ve Uzun, R. (2004*). İletişim araştırmaları ve kuramları*. İstanbul: Derin Yayınları

Yüksel, E. (2001). *Medyanın gündem belirleme gücü.* Konya: Çizgi Kitabevi

Yüksel, E. (2013). İletişim Kuramlarına giriş. *İletişim Kuramları*. (Ed: E. Yüksel) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları. *2-34*

Vural, A. M. (1997). *Bir İletişim Kurumu Olarak Yerel Basının Kamuoyu Oluşumu Sürecindeki İşlevi ve Yerel Basın-Kamuoyu İlişkileri, Eskişehir Basını Örneğinde Bir Uygulama*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi

Wanta, W. (1997). *The Public and The Nationol Agenda: How People Learn About Important Issues*, Mahwah: LEA Publisher

Windahl, S., Signitzer, B. H. ve Olson, J. T. (1992). *Using Communication Theory*, London: Sage Puplications

2013-2016 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'DE GERÇEKLEŞEN DARBE GİRİŞİMLERİNİN TÜRKİYE EKONOMİSİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Araş. Gör. Ali KÖSTEPEN[1]

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan bu yana çeşitli zaman aralıkları ile askeri darbelerle karşı karşıya kalmıştır. 1960, 1971, 1980 yıllarında yaşanan askeri müdahaleler buna örnek olarak verilebilir. Ayrıca 28 Şubat Post Modern Darbesi 20. Yüzyıl içerisinde yaşanan son askeri müdahaleye örnek verilebilir. 2000'lerle beraber daha farklı metotlar ile sivil iktidara yönelik gerçekleştirilen darbe örnekleri bulunmaktadır; Gezi Parkı Darbe Girişimi (2013) ve 17/25 Aralık Darbe Girişimidir. En son örneği ise, 15 Temmuz Askeri Darbe Girişimidir. Bu darbe ve darbe girişimlerinin toplumsal, psikolojik, sosyal ve kültürel etkilerinin yanında ekonomik olarak da etkileri ciddi bir şekilde gerçekleşmiştir.

Bu çalışmada ise 2013-2016 yılları arasında gerçekleşen darbe girişimlerinin Türkiye ekonomisine olan etkileri ele alınmıştır. Araştırma, 2013-16

1 Araş. Gör., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, İzmir – Türkiye, alikostepen35@gmail.com

yılları arasındaki istatistiksel veriler, gazete haberleri ve literatür çalışmalarından oluşan bir derlemeden meydana gelmiştir.

Ele alınan istatistiki veriler arasında, milli gelir, turizm rakamları, işsizlik oranları ve genel ekonomik veriler bulunmaktadır. Sonuç olarak ise, 2013-16 yılları arasında gerçekleşen darbe girişimlerinin Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilediği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Darbe, Türkiye Ekonomisi, FETÖ*

THE EFFECTS OF THE COUP ATTEMPTS IN TURKEY BETWEEN 2013-2016 ON TURKISH ECONOMY

ABSTRACT

Since Republic of Turkey has been established, it has faced with several coups at different times such as coups in 1960, 1971, 1980. In addition, coup on 28 February which is called as "Post Modern Coup " may be given as an example of the last coup in 20th Century. With 2000's, there are coups against the government by using different kinds of methods, e.g., Gezi Park Coup Attempt (2013) and 17/25 December Coup Attempt. The last example is 15 July Coup Attempt. This coup and these attempts seriously affected economy besides social, psychological and cultural effects.

The main aim of the research is to deal with coup attempts between 2013 – 2016 whose effects on Turkish economy. This research consist of statistical data (national income, tourism statistics, unemployment rate, general economic data) newspaper news and literature review. As a result, this study shows that coup d'etat attempts between 2013 – 2016 affected Turkish economy negatively.

Keywords: *Coup, Turkish Economy, FETÖ*

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti, birçok askeri darbe ve kalkışmaya ev sahipliği yapmış, kadim bir medeniyete sahip olan, jeopolitik önemi son derece yüksek bir ülkedir. Cumhuriyetin ilanıyla beraber tek parti iktidarı ülkeyi yaklaşık 27 yıl yönetmiştir. Sonrasında ise, 1950 yılında Demokrat Parti seçimleri kazanarak iktidar olmuştur. Çok partili döneme birkaç kez geçiş denemesinin ardından 1950 senesinde seçimleri Demokrat Parti'nin kazanması ile birlikte demokrasi kavramının Türkiye Cumhuriyeti'nde işlevsel hale geldiği görülmüştür. Ancak bu süreç 10 sene devam edebilmiş, 1960 senesinde askeri darbe sonucunda Demokrat Parti iktidarı devrilmiş ve yöneticileri idam edilmiştir. 1972 Muhtırası, Adalet Partisi'ne karşı, Genel Kurmay Başkanı ve 3 hava komutanının imzasıyla gerçekleştirilmiştir. 1980 yılına gelindiğinde ise, yurt genelindeki iç karışıklıkları önleme ve siyasi istikrarsızlığın önüne geçmek adına bir darbenin gerçekleştiği bilinmektedir. 1960, 1972 ve 1980 yıllarında gerçekleşen bu üç darbenin sosyal, kültürel ve psikolojik etkilerinin yanında ciddi anlamda ekonomik etkileri olmuştur. Ülkenin ekonomik gelişim ve kazanımları ciddi anlamda erozyona uğramış ve kalkınma sendelemiştir.

1990'lara gelindiğinde ise, darbe kavramının evirildiği gözlemlenmektedir. 28 Şubat 1997 yılında yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısının kararları ile başlayan süreçte, Refah-Yol Hükümetinin düşürülmesiyle sonuçlanmıştı. Alınmış olan 28 Şubat MGK kararları, post modern darbe olarak literatüre girmiştir.

Her on yılda bir darbelere maruz kalan Türkiye, ekonomik açıdan ciddi kayıplara katlanmak durumunda kalmıştır. Ekonomik kayıpları, milletin ödediği düşünüldüğünde, ne kadar büyük bir mali kaybın ve yoksulluğun içine giriftar olduğu görülebilmektedir.

Ak Parti iktidarı sürecinde ise, 2002 – 2010 yılları arasında birçok darbe girişimlerinin yapılmış olduğu; gerek hükümet yetkililerinin yaptığı açıklamalardan gerekse çıkan haberlerden görülmektedir. 2010 yılı sonrası gerçekleşen ve önem arz eden ilk darbe girişimi; 2013 yılında gerçekleşen "Gezi Parkı Darbe Girişimi'dir". Sonra ki süreçte ise, 17/25 Aralık Darbe Girişimi, mevcut iktidarı devirmek adına yapılmış, önemli ikinci olaydır. Son kertede ise askeri bir darbe girişimi olan "15 Temmuz Darbe Girişimi'dir".

Bu çalışmada 2013-2016 yılları arasında gerçekleşmiş olan darbe girişimlerinin, Türkiye Ekonomisine vermiş olduğu etki ele alınmıştır. Psikolojik ve sosyolojik etkilerinden ziyade ekonomik veriler üzerinden bu çalışma hazırlanmıştır. Resmi kaynaklardan ulaşılan veriler ile çalışma tamamlanmıştır. Bu kapsamda ele alınan veriler; işsizlik oranları, turist sayıları, turizm gelirleri ve milli gelir rakamları üzerinden değerlemelerde bulunulmuştur. Sonuç

olarak ise, 2013-2016 yılları arasında yaşanan darbe girişimlerinin Türkiye Ekonomisini olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

1960-1972-1980 Darbeleri ve 28 Şubat Post Modern Darbesi

Bu bölümde Türkiye'nin içerisinden geçmiş olduğu demokratikleşme süreçlerinde yaşanan darbe olayları öz bir şekilde ele alınmıştır. Günümüzde yaşanan olayların daha sağlıklı bir şekilde anlaşılabilmesi için, geçmişte yaşanmış olayların ele alınması gerektiği düşünülmektedir.

Cumhuriyet'in ilanında sonra Terakkiperver Fırkası(1924) ve Serbest Cumhuriyet Fırkası (1930) kurulmuştur. Ancak iki hareket de uzun ömürlü olmamış, bir yıl dolmadan kapatılmıştır. Serbest Cumhuriyet Fırkası kapatıldıktan sonra, ülkenin halen bir muhalefet partisine hazır olmadığı görülmüş ve mevcut tek parti olan Halk Fırkası, istibdada varan otokratik bir yönetim anlayışı ile ülkeyi yönetmeye devam etmiştir. Üçüncü deneme ise, 1946 yılında Demokrat Parti'nin Adnan Menderes ve Celal Bayar tarafından kurulması ile gerçekleşmiştir. 1946 yılından 1950 yılına kadar muhalefet olarak görev yapan Demokrat Parti, 14 Mayıs 1950 yılında iktidara gelmiştir. 27 yıl süren istibdadi tek parti yönetimini sonlandırmıştır. Aralıksız on yıl süren Demokrat Parti iktidarı, Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki ilk darbe olan 27 Mayıs 1960 darbesi ile son bulmuştur. Darbe sonrası oluşturulan Milli Birlik Komitesi, darbeyi meşrulaştırmak için Demokrat Partili 15 yöneticiye, Başbakan Adnan Menderes'e ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a idam kararı vermiştir. İşin sonucunda ise, Başbakan Adnan Menderes, Dış İşleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan idam edilmiştir. Toplum bu durumdan ciddi anlamda rahatsızlık duymuş ancak ses çıkartamamıştır. Oluşturulan korku ve kaos ortamı, ülkeyi tek parti dönemine geri götürmüştü.

Milli Birlik Komitesi tarafından atılan bu adımlar, 1960 sonrası oluşturulacak siyasi mecraya ayar vermiştir. 1960 sonrası siyasette rol alacak siyasetçilere peşin önlem almalarını bir nevi öğütlemiştir. Demokrat parti 29 Eylül 1960 yılında kapatılmıştır. Darbe sonrasında Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel siyasette sivilleşme sinyallerini vermeye başlamış ancak bir türlü adım atmıyordu. Ta ki 1 Ekim 1961 siyasi partilere siyaset yapma hakkı tanıyana kadar. 1 Ekim 1961 tarihiyle beraber siyasi partiler yeniden siyaset yapabilme hakkı kazanmışlardı. 11 Şubat 1961 yılında kurulan Adalet Partisi, 1 Ekim 1961 tarihine kadar siyaset yapamamış, 1 Ekim 1961 tarihinde siyasi faaliyet izni verildikten sonra siyaset mecrasına inmiştir. Partinin kurucu genel başkanı Ragıp Gümüşpala olmuştur. 1964 senesinde rahmetli olan Gümüşpala'nın ardından yapılan kongre ile Süleyman Demirel genel başkan seçilmiştir. 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında ilk kez tek parti olarak iktidar olma hakkını Adalet Partisi

kazanmış oldu. Sonraki yıllarda Adalet Partisi ile kazanılan istikrar ve güven ortamı, sokak olayları ile yine bozulmaya çalışıldı. 1971 senesinde gerçekleşen seçimler sonrasında tek başına iktidar olmayı elde eden Adalet Partisi'ne karşı, Genel Kurmay Başkanı ve Hava Komutanları tarafından muhtıra verildi. Bu muhtıra sonrasında seçimleri kazanan ve Başbakanlık koltuğuna yeniden oturan Süleyman Demirel, Başbakanlıktan istifa etmiştir. Ülke yine bir darbe olayı ile karşı karşıya kalmıştır. Ülke gerek sosyolojik gerek psikolojik ve gerekse ekonomik anlamda yine çöküntüye uğramıştır.

Muhtıra sonrası siyasi gerilimin çok fazla yaşanmadığı görülmüştür. Cumhurbaşkanlığı sürecinde ise Ecevit ve Demirel'in bir araya gelerek, Fahri Korutürk'ü seçmişlerdir. Ancak ilerleyen yıllarda yine koalisyonlar, ekonomik istikrarsızlıklar, dış bağımlılık ve askeri vesayet gibi sorunlar Türkiye'yi yine bir darbe sürecine hazırlıyordu. 1970'lerin sonuna doğru gelirken, ülkenin içinde bulunduğu siyasi kaos, ailelerin bile temelden bölünmesine, kardeş kardeşe cinayetlerin artmasına sebebiyet doğurmuştur. Ülke içerisinde ciddi kutuplaşmaların yaşandığı bilinmektedir. 12 Eylül 1980 gecesi, Genel Kurmay Başkanı ve beraberindeki komutanlar ülke yönetimine el koyarak darbe gerçekleştirmişlerdir. TRT'deki darbe bildirisini ise, MHP Kurucu Genel Başkanı dönemin Albayı Alparslan Türkeş okumuştur. Sosyolojik travmasının günümüzde halen devam ettiği görülen 1980 Darbesi, ideoloji ayırt etmeksizin birçok insanımızın aile bütünlüğünü bozmuştur. Binlerce gencimizi etkilemiş, gerek tahsil hayatı gerek iş hayatı olumsuz tesir altında kalmıştır. Ekonomik anlamda ise, ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilemiş, üretimi durma noktasına getirmiş ve işsizlik oranlarını ciddi ölçüde arttırmıştır. Darbe sonrası 6 ay içerisinde doların yaklaşık %45 arttığı görülmüştür. Milli gelirde ciddi düşüşün gerçekleştiği 1981 – 1982 yıllarının verilerinde görülmektedir.

Kenan Evren'in 1892 senesinde Cumhurbaşkanı olmasının ardından, 1983 senesinde gerçekleştirilen seçimlerde Turgut Özal birinci gelerek, Türkiye'de yeni bir dönemi başlattı. Ülkenin ekonomik olarak ciddi kazanımlar elde ettiği bu dönemde, ülke; dışa açıldı, döviz yasağı kalktı, ağır sanayi hamlesi gerçekleşti. Özallı yıllarda Türkiye'nin ekonomik olarak ciddi bir şekilde gelişim kaydettiği ekonomik verilerle görülmektedir. 1993 senesinde Turgut Özal'ın vefat etmesi ile birlikte Türkiye'de yeni bir dönem daha başlamış oldu. Ve akabinde 16 Mayıs 1993 tarihinde Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanı oluşu ve 28 Haziran 1996 tarihinde Necmettin Erbakan'ın Başbakan oluşu, 90'lı yılların en önemli politik ve ekonomik olayları idi. Erbakan'ın Başbakan olması ile birlikte yargı ve askeri camia içerisinde ciddi rahatsızlıklar doğurdu. 28 Şubat 1997 tarihinde gerçekleşen MGK toplantısı ile Türkiye'de daha farklı bir konseptte bir darbe yaşanmış oldu. Sonrasında Erbakan, 30 Haziran 1997 tarihinde istifa etmiştir. 28 Şubat Post Modern Darbesi, daha önceki darbeler gibi ülkeyi sosyolojik, psikolojik ve ekonomik alanlarda olumsuz olarak

etkilemiştir.

2002 senesi ile birlikte Türkiye'de Ak Parti dönemi başlamış ve günümüzde hala devam etmektedir. Türkiye birçok alanda yeni yatırımlar yapmış, uluslararası ekonomisini geliştirmiş ve sosyokültürel alanda birçok projeyi gerçekleştirmiştir. Ak Parti dönemi içerisinde geçmiş yıllarda olduğu gibi darbe girişimleri planlanmış ancak başarılı olamamıştır. Bu girişimlerden üç tanesinin dikkatleri çektiği bilinmektedir. Gezi Parkı Darbe Girişimi, 17/25 Aralık Darbe Girişimi ve 15 Temmuz Darbe Girişimi; son 4 yıl içerisinde Türkiye'yi ciddi anlamda etkilemiş, ulusal ve uluslararası sonuçlar doğurmuş darbe girişimleridir.

Gezi Parkı Darbe Girişimi – 17/25 Aralık Darbe Girişimi – 15 Temmuz Darbe Girişimi

2013 ile 2016 yılları arasında gerçekleşen üç darbe girişimini birbirinden ayrı ele almaktan öte, birbiri ile ilişkili bir şekilde 4 yıllık sürecin ele alınması daha uygun olacağı söylenebilir.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Meclisi'nin 16 Eylül 2011 tarihinde yapılan toplantı sonucunda Taksim Yayalaştırma Projesi kabul edilmiştir. Bu kapsamda 4 Ekim 2012 tarihinde yol genişletme çalışmalarının başlatıldığı bilinmektedir. Yapılan çalışmalar sonucunda Taksim Gezi Parkı içerisinde yer alan bazı ağaçların yer değiştirilme / sökülme süreci başladığında çevreci bazı gruplar tarafından protestolar başlamıştır. Bu protestolar 3 günün sonunda bazı marjinal örgütler tarafından koordine edilerek illegal hale 29 Mayıs 2013 tarihinde dönüştürülmüştür. 31 Mayıs tarihinde ise bu protestoların başka şehirlere sıçramıştır.

Çevreci bir duyarlılıkla başlayan protestolar çok kısa bir zaman içerisinde illegal bir hale dönüşmüş ve Türkiye geneline yayılmıştır. Ağaçları korumaktan öte Hükümeti devirmek ve darbe yapma girişimine dönüşmüştür. Sivil halkın muhalefet ve protesto etme hakkının terör örgütleri tarafından kötüye kullanıldığı görülmüştür. Türkiye'nin uluslararası basında olumsuz bir duruma düşülmesi için ayrıca sosyal medya üzerinden faaliyetler yapılmıştır. Hükümet yetkilileri tansiyonu düşürmek adına kendilerini Gezi Parkı Platformu olarak isimlendiren grup ile görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşme sonrasında platformun hükümetten bazı talepleri olmuştur. Ancak bu talepler içerisinde 3. Köprü ve 3. Havalimanı gibi Türkiye'nin gelişim ve kalınmasında önem arz eden projelerin olması ayrı bir soru işareti oluşturduğu söylenebilir.

Gezi Parkı Darbe Girişimi'nden üç gün önce uluslararası yayın ku-

ruluşlarından bazılarının canlı yayın araçları ile taksimde yer alması olayın planlı ve kurgulu olduğunun bir göstergesidir.

Gezi parkında kolluk güçlerinin aşırı güç kullandığı iddiası Türkiye'nin uzun zaman gündeminde yer almıştır. Ancak ilerleyen süreçte kolluk kuvvetlerine müdahale emirlerini veren yetkili amirlerin 15 Temmuz Darbe Girişimi sonrası deşifre edilen Bylock (Fetullahçı Terör Örgütü'nün şifreli mesajlaşma programı) kullanıcısı olduğu ve meslekten ihraç edildikleri belirlenmiştir.

Hükümetin yaptığı çalışmalar ve olayların yavaş yavaş soğuması ile Gezi Parkı Darbe Girişimi atlatılmıştır. Ancak ekonomik anlamda olumsuz etkiler meydana getirmiştir. Özellikle dövizin dalgalanmasına, turist sayılarının azalmasına ve işsizlik oranlarının artmasına sebep olmuştur.

Darbe yapma niyetinde olan ve açıkçası niyetini henüz belli etmemiş olan FETÖ, bu çalışma ile başarılı olamayınca daha açık ve kendisini belli ederek, Gezi Parkı Darbe Girişimi'nin gerçekleştiği yılın son ayların üst üste iki operasyon yaparak ayrı bir darbe girişiminde daha bulunmuştur. Emniyet ve yargı içerisindeki örgüt mensuplarının aktif rol oynadığı bu darbe girişiminde bakanlar, bakan çocukları kullanılarak, hükümete ve devletin tüzel kişiliğine yönelik bir darbe girişiminde bulunmuştur.

17/25 Aralık operasyonları ile kritik bir anlaşma sürecinde olan Halk Bankası hedef alınmış ve anlaşmanın imzalanmasının önüne geçilmiştir. Bunun dışında ülke ekonomisine ciddi bir şekilde olumsuz etki ederek, ihracat ve turizm giderleri düşmüştür. Ayrıca uluslararası ortamlarda Türkiye Cumhuriyeti'nin prestijini düşürmeye yönelik adımlar bu darbe girişimi ile yapılmıştır.

Gezi Parkı ve 17/25 Aralık Darbe Girişimleri, direkt ve net bir şekilde askeri kanat ile birlikte yapılmış birer darbe girişimleri değildir. Daha çok sivil muhaliflerin kışkırtılması ve bürokrasinin kullanılması ile yapılan girişimler olduğu söylenebilir. Ancak 15 Temmuz Darbe Girişimi, ordu içerisindeki FETÖ mensubu askerler tarafından, FETÖ'nün sivil yöneticilerinin talimatları ve direktifleri ile gerçekleştirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde gerçekleştirilen hiçbir darbede sivil halka asker tarafından kurşun sıkıldığı görülmemiştir. Ancak 15 Temmuz gecesi, FETÖ üyesi askerler tarafından 250 sivil vatandaş katledilmiş ve 2196 vatandaşı ise yaralanmıştır. O gece, 60,71 ve 80 darbelerini yaşayan Türk Milleti'nin, ülkesinde bir darbeye daha izin vermeyeceğinin bir göstergesi olmuştur. Ordu içinde tamamen karşılık bulmaması, darbe girişimini başarısız kılmıştır.

Bu çalışmada darbe girişiminin gelişimi ve o gece yaşanan olayları detaylıca ele alınmamıştır. Daha çok 16 sabahı itibariyle Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşanan gelişmelerin ekonomik etkileri ele alınmıştır. 2013-2016 ta-

rihleri arasında yaşanan darbe girişimlerini bir bütün halinde ele alıp, tek bir fotoğraf içerisinde ekonomik etkiler yorumlanmıştır.

2013- 2016 tarihleri arasında gerçekleşen darbe girişimlerinin milli gelire olan etkisi;

Yıl	$	Hız (%)
2000	265.384,360	59.3
2001	196.736,198	44.1
2002	230.494,220	45.9
2003	304.901,341	29.8
2004	390.386,833	22.9
2005	481.496,931	16.1
2006	526.429,394	16.9
2007	648.753,606	11.2
2008	742.094,395	12.7
2009	616.703,325	0.2
2010	731.608,367	15.4
2011	773.979,672	18.1
2012	786.282,517	9.2
2013	823.044,428	10.6
2014	799.369,750	11.5
2015	719.620,440	11.7

Yıllara Göre Milli Gelir

15 Temmuz 2016 tarihinde gerçekleşen darbe girişiminin milli gelire yapmış olduğu etki, 2017 milli gelirinin açıklanması ile birlikte ele alınacaktır. Yukarıdaki tabloda ise, Gezi Parkı ve 17/25 Aralık Darbe Girişimleri'nin milli gelire olan etkisi görülmektedir. 2014 ve 2015 milli gelirlerine bakıldı-

ğında %11,5 ve %11,7'lik düşüş olduğu görülmektedir. 2011,2012 ve 2013 senelerinde düzenli bir şekilde artış yaşanırken, gerçekleşen darbe girişimleri sonrasında ciddi bir düşüş yaşanması, darbe girişimlerinin milli gelir üzerindeki olumsuz etkisi olarak açıklanabilir.

Yaşanan darbe girişimleri sonrasında uluslararası basının ciddi bir şekilde olumsuz propaganda yapması sonucunda turist sayısı ve turizm gelirleri üzerinde bir etki oluştuğu görülmektedir.

Yıl		Ziyaretçi Sayısı	Turizm Geliri
2001		13.450.127,477	10.450.728,250
2002		15.214.514,067	12.420.518,706
2003		16.302.053,378	13.854.868,347
2004		20.262.640,008	17.076.609,154
2005		24.124.501,458	20.322.111,014
2006		23.148.669,128	18.593.949,987
2007		27.214.988,033	20.942.501,483
2008		30.979.978,954	25.415.067,399
2009		32.006.149,126	25.064.481,478
2010		33.027.943,257	24.930.995,818
2011		36.151.327,773	28.115.693,819
2012		36.463.921,041	29.007.002,902
2013		39.226.225,792	32.308.991,189
2014		41.415.070,176	34.305.903,846
2015		41.617.530,332	31.464.777,440
2016		31.365.329,696	22.107.439,690
2017	(I)	4.844.761.294	3.369.752,924

2013-2016 tarihleri arasında yaşanan darbe girişimleri, 2001 yılından bu yana düzenli bir şekilde artan turist sayıları ve turizm gelirleri üzerinde olumsuz bir etki oluşturmuştur. Hükümetin 2023 yılı hedefleri arasında "50 Milyon Turist – 50 Milyar Dolar Turizm Geliri" sloganına adım adım yaklaştığı ve 2014 senesinde 41 milyon turisti misafir ettiği bir dönemde yaşanan olayların keskin bir şekilde turist sayısını azalttığı söylenebilir. Yaşanan darbe girişimlerinin yanında gerçekleşen bombalı saldırıların da bu oranları etkile-

diği söylenebilir.

2013-16 yılları arasında yaşanan darbe girişimleri sonrasında işsizlik oranlarına bakıldığı zaman ise;

Yıl	İşsizlik (%)
2001	7.2
2002	9.0
2003	9.1
2004	8.9
2005	9.5
2006	9.0
2007	9.2
2008	10.0
2009	13.0
2010	11.1
2011	9.1
2012	8.4
2013	9.0
2014	9.9
2015	10.3
2016	10.7

2010 yılından sonra azalma eğiliminde olan işsizlik rakamları, Gezi parkı ve 17/25 Aralık Darbe Girişimleri sonrasında artmaya başladığı görülmektedir. Kaos ve darbe ortamlarında belirsizliğin yükselmeye başladığı söylenebilir. Bu yüzden belirsizlik ortamlarında işsizlik oranları artışa geçmektedir.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğundan bu yana, belirli aralıklarla darbelerle anılmaktadır. Darbeler ise, ülkelerin olumsuz bir algıya sahip olmasına sebep olmaktadır. Türkiye'de yaşanan darbelerin psikolojik, sosyolojik ve daha farklı alanlarda olumsuz etkilerinin yanında ekonomiye de olumsuz etkileri olmuştur. Siyasi istikrarsızlık, ülkenin büyümesini, gelişmesini ve kalkınmasını engellemiştir. 2013 – 2016 yılları arasın Türkiye'de yaşanan üç darbe girişimi de Türkiye Cumhuriyeti'ni ciddi bir şekilde etkilemiştir. Bu çalışmada ise, yaşanan darbe girişimlerinin milli gelire, turist sayılarına, turizm gelirine ve işsizlik oranlarına yaptığı etki resmi kaynaklardaki veriler ile ortaya konulmuştur. Sonuç olarak ise, Gezi Parkı Darbe Girişimi, 17/25 Aralık Darbe Girişimi ve 15 Temmuz Darbe Girişimi; Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir.

KAYNAKÇA

Akıncı, A. (2013a), "Türkiye'de Askeri Vesayetin Tesisi ve Demokratikleşmeye Olan Etkisi", Akademik İncelemeler Dergisi, Cilt 8, Sayı 1, s.93-123

Cem, İ. (1998), Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, 13. Baskı, Can Yayınları, İstanbul

Chomsky, Noam (2013): Occupy / İşgal Et, (Çevriren: Osman Akınhay), Agora Kitaplığı, İstanbul.

Çavdar, T. (2004), Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 3. Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara

Ete, Hatem ve Çoşkun Taştan (2013), Kurgu İle Gerçeklik Arasında Gezi Eylemleri, Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı Yayınları, Ankara

Gülmez, Mesut, "1961-1963 Öncesi Türk Toplu İş İlişkilerine Genel Bir Bakış ve Değerlendirme" İnsan Hakları Yıllığı, V/1 (1984), s.98-122.

http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-75/1946-genel-secimleri-ve-sonuclari-uzerinde-iktidar-ve-muhalefet-partileri-arasinda-yapilan-tartismalar-i

http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-75/1946-genel-secimleri-ve-sonuclari-uzerinde-iktidar-ve-muhalefet-partileri-arasinda-yapilan-tartismalar-i

http://www.dp.org.tr/Default.aspx?islem=icerik&modul=5&id=1645

http://www.ekodialog.com/istatistik/doviz_kur.html

http://www.milliyet.com.tr/suleyman-demirel-in-siyasi-hayati-istanbul-yerel-haber-841983/

http://www.yenisafak.com/hayat/12-mart-1971-darbesinin-sebepleri-ve-sonuclari-2095322

https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=TR

https://www.turkcebilgi.com/demokrat_parti_(1946)

Öğün, Süleyman Seyfi (2013a): "Daha İyi Bir Dünya ve Taksim-Gezi…", Yeni Şafak Gazetesi, 13-06-2013.

Taksim Gezi Parkı Eylemleri Raporu, Stratejik Düşünce Enstitüsü, Haziran 2013

TÜRKİYE'DE DARBELER, EKONOMİK ÖZGÜRLÜKLER VE DEMOKRASİ

Doç. Dr.Aslı YENİPAZARLI

ÖZET

Bir ekonominin kullanmakta olduğu kaynak tahsis mekanizmasının niteliği, bu ekonominin dışa açık olup olmaması, yani pazarın hacmi ve mülkiyet hakları ile ekonomik özgürlüklerin derecesi, iktisadi müşevviklerin durumu ve mübadelenin kapsamı gibi konular, bu iktisadi modelin sağlığını belirleyen temel unsurlardır. Gelir artışının ya da iktisadi büyümenin kaynakları şunlardır: İşgücünün kalitesi ve miktarındaki artış, sermaye birikimi, teknolojik ilerleme ve daha iyi bir iktisadi örgütlenme[1].

Demokrasi, en başta politik özgürlük ile sivil hakları genişleterek özellikle de insani gelişimi ön planda tuttuğu için çağın en gerekli yönetim biçimi haline gelmiştir. Bunun yanında demokrasi, yolsuzluklar ve rüşvet üzerinde siyasi rekabet koşullarını artırıp yolsuzluk miktar ve koşullarını en aza indirerek, gelir eşitsizliğini azaltıp, kısa dönemli daha istikrarlı büyümeye yol açarak, tüketim ve yatırım olanağı sağlar. Sağlıklı kurumsal altyapı ile

1 YENİPAZARLI, A. (2009), "Ekonomik Özgürlükler ve Ekonomik Büyüme Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Zaman Serisi Analizi", Yayımlanmamış doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Aydın.

ekonomik krizlere karşı daha dayanıklı olup yaşam açısından daha az riskli olması ekonomik gelişmeyi ve ekonomik büyümeyi olumlu etkilemektedir. Demokrasi beşeri sermaye birikimini yükselterek ve ülkenin kentleşme oranını artırıp emeğin kırsal kesimdeki tarım sektöründen sanayi sektörüne doğru kaymasına yol açıp emeğin marjinal verimi ile emek gelirini artırarak büyüme hızının yükselmesini sağlar. Türkiye'de ve Dünya'da demokratikleşme sürecini tamamlamış ülkelerin demokrasi öncesi ve sonrası ekonomik göstergeleri kıyaslandığında da görüldüğü gibi demokratikleşme sürecini tamamladıktan sonra bu ülkelerin ekonomisi büyümüştür. Ayrıca insanî gelişmişlik düzeyleri de artarak gelişmişlik seviyeleri yükselmiştir.

Bu çalışmada demokrasi, ekonomik özgürlükler ve Türkiye'de darbeler ve muhtıralar dönemi birlikte incelenmeye çalışılmış, darbe dönemlerinde ekonomik gelişme göstergeleri yardımıyla darbelerin demokratikleşme ve ekonomik özgürlükler bakımında değerlendirilmesine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Darbeler, ekonomik gelişme, ekonomik özgürlükler, demokrasi, Dünya, Türkiye*

MILITARY COUPS, ECONOMIC FREEDOM AND DEMOCRACY IN TURKEY

ABSTRACT

For an economy, openness, market structure and size, property rights and economic freedom levels are determinants of power of an economic model. Main determinants of increase in income or economic growtyh are employment level, capital stock, technology and a well organized economy. Democracy is the most necessary regime. Because it expands political rights and civil liberties, and human development. Democracy decreases income inequality, corruption so leads more increased economic growth. Democratic regimes cause more resistant economies against economic crisis. It increases human capital, and the rate of urbanization, leads the labour to industry rather than to agriculture.

In this study, at the periods of military coup democracy and economic freedoms in Turkish economy has been evaluated. The results of military coup to democracy and economic freedom are tried to be analyzed.

Keywords: *Military coup, economic development, economic freedom, democracy, The World, Turkey*

GİRİŞ

Demokrasi ve ekonomik gelişme tarihi incelendiğinde aralarındaki ilişki 19. yüzyıldan beri hem sosyal hem de siyaset bilimcilerin ilgilendiği bir konudur. Bu ilişkinin ilk başladığı dönemlerde siyaset bilimciler, kapitalist gelişmenin bir sonucu olarak demokrasinin geleceğine inanmışlardır. Demokrasi alanındaki gelişmelerin 20. yüzyılda da hız kazanması ile birlikte

demokrasi ve ekonomik kalkınma ilişkisi daha önemli bir hale gelmiştir. Bu ilişki hakkında henüz teorik ve ampirik çalışmalar yeterli düzeye ulaşmamışken, Lipset (1959)[2] kalkınma seviyesinin demokrasinin sürdürülebilirliği üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu iddia etmiştir. Lipset'in çalışmasını takip eden birçok araştırmacı, konuyu farklı açılardan ele almış ve bu ilişkiye dair katkılar sunmuştur.

1960 ve 1970'lerde, demokrasi üçüncü dünya ülkeleri için ikincil öncelik olarak düşünülüyordu; hatta daha ileri gidilerek demokrasi kalkınma için bir lüks olarak sunuldu, birincil öncelik gelişme/büyüme sorunuydu ve demokrasi, iktisadi gelişmeyi mantıksal olarak izleyecekti. Çünkü demokrasi sınırlı kaynakların kalkınma yönünde akılcı (iktisat normlarına uygun) biçimde kullanımını zorlaştıran bir siyasal düzen olarak değerlendirilmekteydi. Adejumobi (2000)[3], bu bakışın, Afrika'daki politik diktatörlükleri ve askeri yönetimleri meşrulaştırdığına dikkat çekmektedir.

Batı'da 1980'lerde yükselen liberalizm dalgasıyla birlikte, yeni tartışma demokrasinin ekonomik gelişmenin nedeni ve başlıca kolaylaştırıcısı olup olmadığı üzerineydi. Artık demokrasi bağımsız değişken, ekonomik gelişme bağımlı değişkendi. Gelişmiş ülkelerden üçüncü dünya ülkelerine ithal edilen bir politika aracı olarak demokrasi artık kabul edilebilir, tahammül edilebilir ve bütün toplumlar için teşvik edilebilirdi.

Ekonomik büyüme literatüründe, siyasi istikrarsızlığın büyüme üzerindeki etkisine vurgu yapan çalışmalar da ön plana çıkmıştır. Bu çalışmaların çoğunda temel bulgu siyasi istikrara sahip ekonomilerin, istikrarsız ekonomilere göre daha hızlı büyüme gösterdikleridir. Söz konusu çalışmalarda, siyasi istikrarsızlık ve ekonomik büyüme arasında kurulan teorik ve ampirik ilişkiler yöntem, zaman ve örnekler çerçevesinde farklılık gösterse de bu çalışmalarda

2 LIPSET, S.M. (1959), "Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy", The American Political Science Review, 53, pp. 69.

3 ADEJUMOBI, S. (2000), "Between Development and Democracy In Africa: What Are The Missing Links? http://www.worldbank.org/research/abcde/eu_2000/pdffiles/ADEJUMOBI.pdf, pp.1-15.

ortak nokta büyüme sürecinde siyasi istikrasızlığın büyümeyi etkileyen bir değişken olarak ortaya çıktığıdır. Değişmekte olan toplumlar, değişim kavramından da anlaşılacağı üzere istikrarsızdır. Batının gelişmiş ülkelerinin rejim sorunlarını önemli ölçüde çözümlemiş olmalarının özünde çok akıllı olmaları ya da ordularını siyaset dışında tutabilme konusunda üstün becerileri olması yatmamaktadır. Bu başarının, adı geçen ülkelerin ekonomik istikrarlarını sağlamış ve hayata geçirebilmiş olmalarıyla çok yakın bir ilgisi olduğu ifade edilebilir.

Literatür

Demokrasi ve ekonomik kalkınma birbirini tamamlayan kavramlardır. Refah düzeyi yüksek toplumlarda, ekonomi ve demokrasi istenilen seviyelerde bulunmaktadır. Bu bakımdan, demokrasi ve kalkınma birbirini besleyen kaynaklardır[4]. İktisat literatüründe ise demokrasi ve ekonomik kalkınma arasında pozitif ilişki olduğunu savunan araştırmacılar, ilişkinin yönünü demokratikleşme-ekonomik kalkınma veya ekonomik kalkınma-demokratikleşme şeklinde olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, bazı çalışmalar sonucunda, ilişkinin negatif veya önemsiz olduğu yönünde çıkarımlar da elde edilmiştir.

Bazı çalışmalar ise, ülkelerin gelir düzeylerinin artması ile demokrasinin sürdürülebilirliğini iddia etmektedir. Przeworski vd. (2000)[5] çalışmasında benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Buna göre belirtilen ilişkinin yönü; ekonomik kalkınmanın istikrarlı bir biçimde sürdürülmesi ile demokrasinin güçleneceği şeklindedir.

Literatürde, diğer yönlü ilişkinin varlığına ait çalışmalar da bulunmaktadır. Bu görüşe göre demokrasinin sürdürülmesi ile ekonomik kalkınmanın devamlılığı sağlanmaktadır[6]. Demokratik rejimler piyasa yapısının gelişmesi, kalkınmanın istikrarlı bir yapıya kavuşabilmesi için sürekli teknik yenilikler üretmeli ve girişimcilerin önünü açacak uygulamaları hayata geçirmelidir. Yine de demokratikleşme, kalkınma için mutlak değildir; demokrasi ancak rekabeti arttırdığı ve piyasaları genişlettiği ölçüde kalkınmaya olumlu etkide bulunmaktadır (Bhagwati, 2002), Alesina vd. (1996), Barro (1996) bahsedi-

4 GHALI, B. and et al, (2003), The Interaction Between Democracy and Development, UNESCO, Paris. pp: 9-14

5 PRZEWORKSY, A. and et al, (2002), Democracy and Development: Political Institutions and Well-Being in the World, 1950-1990, Cambridge University Press, 321 p.

6 BOROOAH ve PALDAM, 2007. "Why is the World Short of Democracy? A Cross- country Analysis of Barriers to Representative Government", European Journal of Political Economy, 23, p. 582.

len ilişkinin pozitif yönlü olduğunu iddia eden diğer araştırmacılardır[7].

Acemoglu vd. (2003) demokrasi ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkinin zayıf olduğunu savunmaktadır[8].

Barro (1996)[9], demokrasi ve büyüme/gelişme arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında, lineer olmayan bir ilişkinin varlığından söz etmektedir. Büyümenin devam etmesi; hukukun üstünlüğüne, serbest piyasanın varlığına, azaltılmış hükümet harcamalarına ve yüksek beşeri sermayeye bağlı bulunmaktadır. Bu değişkenler ve kişi başı reel GSYH (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) sabit tutulduğunda, demokrasinin büyüme/kalkınma üzerindeki etkisi negatiftir. Politik özgürlüğün alt seviyelerde olduğu durumlarda demokrasinin büyüme/kalkınma üzerindeki etkisi, politik özgürlüğün tam olduğu durumlara göre daha fazladır. Bu bakımdan kalkınma sürecinde bulunan gelişmekte olan ülkelerde, yaşam standartlarının iyileştirilmesi, GSYH, genel sağlık durumu ve eğitim, politik özgürlüklerin artma ihtimalini yükseltmektedir.

Barro (1996)'ya göre büyüme çeşitli değişkenlerden etkilenmektedir. Bunlar; GSYH'nin başlangıç seviyesi, beşeri sermayenin başlangıç seviyesi, eğitim harcamaları, doğum oranı, hükümet harcamaları, piyasa bozulmaları, yatırım oranı, dış ticaret hacmi ve demokrasi seviyesi olarak belirtilmektedir. Barro, demokrasi ve yaşam standardı arasındaki etkiyi; büyüme oranı, erkeklerin ilköğretime katılma oranı, kızların ilköğretime katılma oranı ve bebek ölüm oranı ile tespit etmektedir. Bu değişkenlerdeki gelişme, yaşam standartlarını ve demokrasi seviyesini değiştirmekte, demokrasi seviyesi de ekonomik gelişmeyi etkilemektedir[10].

Ekonomik Özgürlük

Ekonomik özgürlük basitçe bireylerin ve ailelerin kendi ekonomik tercihlerini minimum dış müdahale ile gerçekleştirebilmeleridir. Ekonomik Özgürlük Endeksi, bu kavramı 42 değişkenden yararlanarak 0 (En kötü politika) ile 10 (En iyi politika) arasında değerlendirmek suretiyle ölçer.

Ekonomik özgürlükler bir toplumun dinamiklerini dönüştürür. Ekono-

7 CEVİZLİ, İ. (2013)," Demokrasi ve Ekonomik Gelişme İlişkisi", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Aydın.

8 ACEMOGLU, D., Johnson, S., Robinson, J. A., Yared, P. (2003). Income and democracy NBER Working Paper Series, 11205, 1-64.

9 BARRO, R. (1996), "Democracy and Growth", Journal of Economic Growth, 1 (1), March, pp. 1-27. 93

10 Cevizli(2013), a.g.e.

mik tercihleri insanların kendilerine bırakıldığında insanlar sadece talep edilen ürün ve hizmetler ortaya koydukları vakit kazanç elde edebilirler. Diğer bir deyişle, ancak başkalarını daha iyi hâle getirdiklerinde, başarılı ürünler ve yüksek verim ortaya koyduklarında kazanabilirler. Başka gruplardaki insanlar müşterileri veya tedarikçileri hâline gelir. Zaman içerisinde bu süreç toplumsal hoşgörüyü arttırarak güçlü bir ortak aidiyet duygusunun oluşmasına vesile olur.

Ekonomik Özgürlük Alanları Devletin Boyutu: Harcamalar, Vergiler ve KİT'ler Devlet harcamaları, vergiler ve kamu teşekkülleri arttıkça bireysel tercihler yerini devletin kararlarına bırakacak ve ekonomik özgürlük azalacaktır. **Hukuki Yapı ve Mülkiyet Haklarının Korunması** Kişilerin ve adil bir şekilde elde ettikleri mülkiyetlerinin korunması hem ekonomik özgürlüklerin hem de medeni bir toplumun temel taşıdır. **Sağlam Paraya Erişim** Enflasyon, hakça kazanılmış maaş ve tasarrufları erozyona uğratır. Enflasyon yüksek ve dalgalı iken bireyler geleceği planlayamaz ve ekonomik özgürlüklerini etkin bir şekilde kullanmazlar. **Uluslararası Serbest Ticaret** En geniş tanımıyla mübadele özgürlüğü – almak, satmak, sözleşmeler yapmak vs. – ekonomik özgürlüklerin temelidir. Bu özgürlük diğer ulusları içermediği ölçüde eksik kalır. Kredi, İş ve İşgücü Regülasyonları Devletler sadece uluslararası ticareti kısıtlamak için birtakım araçlara başvurmaz; ülke içindeki mübadele hakkımızı da kısıtlamak üzere çeşitli regülasyonlar koyarak kredi alma, istediğimiz kişiyi işe alma veya istediğimiz kişi için çalışma, kendi işimizi gönlümüze göre idare etme özgürlüklerimize de müdahale edebilir. Bu alan aşırı regülasyonlardan dolayı kısıtlanan ekonomik özgürlüklere odaklanmaktadır.

Ekonomik özgürlüğün ölçülmesi, "Ekonomik Özgürlük Endeksi" yardımıyla gerçekleşmektedir. Dünya Ekonomik Özgürlük Endeksi; ülkelerin kurumları ve politikalarının ekonomik özgürlüğü ne kadar destekleyici rol oynadığının bir ölçütüdür. Ekonomik özgürlüğün yapıtaşları bireysel tercih, gönüllü değişim, rekabet özgürlüğü ve özel mülkiyet haklarının güvenliği kavramlarıdır[11].

11 Yenipazarlı(2009), a.g.e.

Şekil 1: Ekonomik Özgürlük- Özet Skorlar[12]

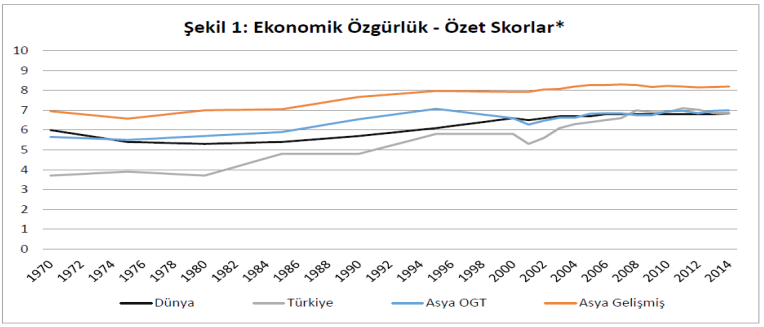

Kaynak: Ekonomik Özgürlük Konferansı Bilgi Notu

Şekil 1'de görüldüğü gibi, 1970- 2014 yılları arasında dünya, Türkiye, Asya'da Orta Gelir Tuzağına takılmış ülkeler ve Asya Gelişmiş ülkeleri açısından ekonomik özgürlükler karşılaştırıldığında, belirtilen dönem için özgürlük skoru Dünya için ortalama 5.8, Türkiye için ortalama 4.5, Asya OGT ülkelerinde 5.9, Asya Gelişmiş Ülkeleri için ise ortalama 7 puan civarında görünmektedir. Bu da Türkiye'nin karşılaştırılan diğer ülke grupları arasında ekonomik özgürlük sıralamasında geride olduğuna işaret etmektedir. Ancak 2000 sonrasında Türkiye ekonomik özgürlükleri Dünya ortalamasına erişmiş görünmektedir. Bunun da politik istikrarla birlikte ağırlık kazanan serbest piyasa ekonomisi anlayışından kaynaklandığı söylenebilir.

Şekil 2: Kişi Başına GSYİH: 2005 ABD $ Sabit[13]

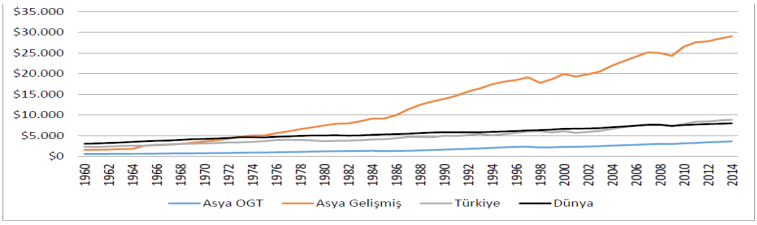

Kaynak: Ekonomik Özgürlük Konferansı (2017), Bilgi Notu.

Şekil 2'ye göre ise, kişi başına gelir düzeyleri incelenen aynı grup ülkeler açısından 1960- 2014 yıllarının kapsayan dönemde Asya gelişmiş ülkeleri en hızlı ivmeyle gelir artışı kaydetmiştir. Türkiye açısından değerlendirildiğinde ise bu gelir artışı 2010 sonrasında dünya ortalamasının üzerine çıkmış, 10000$ kişi başına gelir düzeyine ulaşmıştır.

12 Ekonomik Özgürlük Konferansı (2017), Bilgi Notu.
13 Ekonomik Özgürlük Konferansı (2017), a.g.e.

Şekil 3: Türkiye'de Ekonomik Özgürlüklerin Evrimi

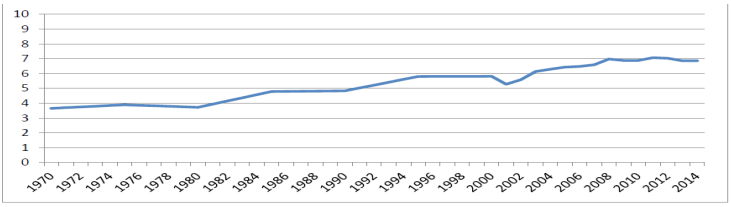

Ekonomik özgürlüğün bu dönemde azalmasına sebep olarak, 1970'lerin ortasında artan mali bozulma ve dış borçlanmaya karşı aşırı güven duyulması sonucunda mali istikrarsızlıktaki artış gösterilebilir. Ekonomik özgürlüğün azalması, devletin, kamu tasarrufu ve kamu yatırımlarının oldukça yüksek olmasına bağlanabilir. 1970'lerin ikinci yarısında yaşanan muhtemel makroekonomik istikrarsızlık sebebiyle endekste de bir azalma görülmektedir. Bu azalmaya sebep olarak devletin yaşanan enflasyon, faiz ve mali istikrarsızlık gibi sorunlarla baş edebilmek üzere uyguladığı sıkı politika ve düzenlemeler görülebilir. 1980 yılında uygulanan askeri müdahale ile ithal ikameci sanayileşme odaklı büyüme stratejisi radikal bir kararla değişerek liberalizasyon çabaları ile dışa açık ekonomi politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Bunun yansımaları endekste bir artışla görülebilmektedir. Ancak 1980 sonrası karşılaşılan istikrar tedbirleri endeks değerlerini yeniden azaltmış gibi görünmektedir. Yine de 1990'lara kadar liberalizasyon çabaları sonucu olarak değerlendirilebilecek şekilde endekste artış kaydedilmiştir. Özellikle 1984'den sonra askeri rejimin yerini parlementer sisteme bırakmasıyla ekonomik özgürlüğü artırdığı görülebilmektedir. Bu durum 1980 öncesi dönemde yaşanan makroekonomik istikrarsızlıkla baş edilebildiğinin göstergesi sayılabilir. Ancak bazı popülist hareketler ve kamu sektöründeki dengesizlikler 1980'lerin sonlarında yine oldukça istikrarsız bir büyümeye neden olmuştur[14].

Devletin Boyutu

Ekonomik özgürlük, serbest piyasa kurumlarının niteliğini temsil etmektedir. Ekonomik özgürlüğün varlığı özel mülkiyetin korunması, bireysel tercih özgürlüğü ve gönüllü değişimi simgeler. Bu durum, özel mülkiyet hakkının korunması ve sözleşmelerin yapılmasında minimum devlet müdahalesini kapsamaktadır[15]. Daha yüksek kamu harcaması ve yüksek vergiler diğer ekonomik faaliyetleri olumsuz etkiler. Bu alan Türkiye'nin gelişmiş ülkelere nazaran başarılı olduğu bir alandır. Ancak yine de hem ilk 10 ekonomi ortalamasından hem de iki farklı Asya grubu ortalamasından aşağıda kalmıştır.

14 Yenipazarlı (2009), a.g.e.
15 Yenipazarlı (2009), a.g.e.

Devletin büyüklüğü göstergesi Şekil 4'de içerdiği bileşenleri toplamında görülmektedir.

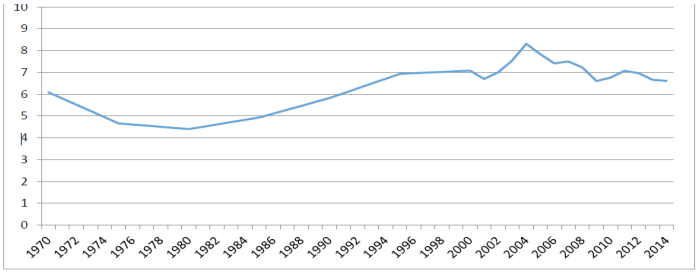

Şekil 4: Devletin Boyutu

Hukukun Üstünlüğü

Hukukun Üstünlüğü Türkiye için genellikle en büyük kriz alanını teşkil etmektedir. Hukuk devleti, ekonomik özgürlüğün altyapısını oluşturur. Hukuk devleti olmazsa, zengin ve güçlüler, bu güçlerini kendi ayrıcalıklarını korumak ve diğer insanların özgürlüklerini kısıtlamak amacıyla kullanabilirler. Bu da ekonomik dinamizmi ve büyümeyi kısıtlar.

Etkin bir piyasa ekonomisine kavuşmak, mülkiyeti koruyup sözleşmeleri güvence altına alan sağlam ve öngörülebilir bir hukuk sistemi olmadan mümkün değildir. Şekil 5'e göre, Bu alandaki birçok değişkende Türkiye başarısız olmaktadır. En tedirgin edici olanlar ise yargı bağımsızlığı ve mahkemelerin tarafsızlığı ile ilgili düşük skorlardır.

Şekil 5: Hukuki Sistem ve Mülkiyet Hakları

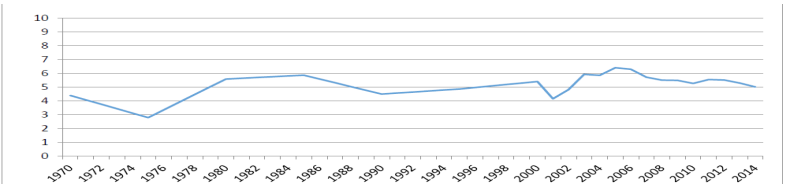

Sağlam Para

Enflasyon, hak edilerek kazanılmış maaş ve tasarrufları erozyona uğratır. Bu nedenle, sağlam bir para birimi mülkiyet haklarının korunması için çok önemlidir. Enflasyonun yüksek ve dalgalı olduğu zamanlarda bireylerin

geleceği planlamaları ve ekonomik özgürlüklerini etkin bir şekilde kullanmaları zorlaşır.

Şekil 6: Sağlam Para

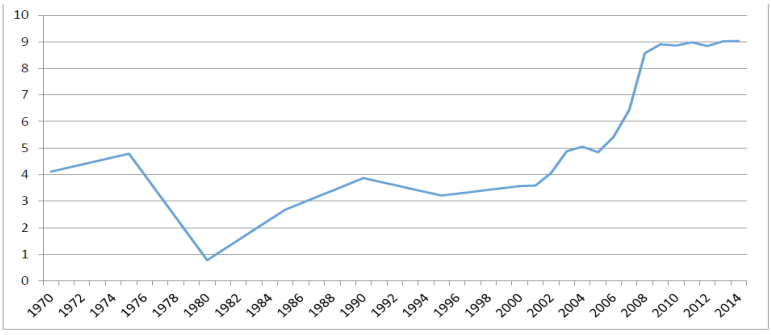

Serbest Ticaret

Nasıl ki kişi ve kurumlar Türkiye içerisinde istedikleri kişilerle serbestçe alışveriş yapabiliyorlar, aynı şekilde yurtdışındakiler ile de alışveriş yapabilmeliler.

Türkiye hedef piyasa olarak bütün dünyayı almalıdır. Ticaret, her zaman büyümenin en önemli motorlarından birisi olmuştur.

Bu alan Türkiye için başka bir kriz alanıdır. Türkiye'nin bu alandaki skoru, eski Sovyet ülkeleri dâhil anılan diğer ülke gruplarının hepsinden daha düşüktür. Türkiye, Avrupa ve dünya liginde yarışabilmek için ticaretin önüne duvar örmekten vazgeçmelidir.

Türkiye bu alanda 1990'ların ortalarından beri ilerleme kaydedememiştir. 2000'lerdeki reform atılımı bile 1995 yılı seviyelerinin yakalanmasını sağlayamamıştır. Özellikle 2006 sonrası bu alandaki skor ciddi şekilde düşmektedir.

Şekil 7: Serbest Ticaret

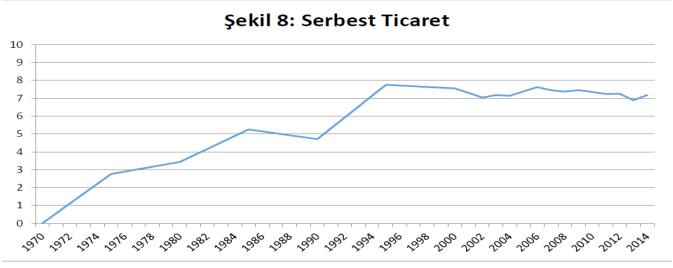

Regülasyon

Kredi Regülasyonları

Krediye ulaşım girişimciler için büyük önem arz eder. Aynı zamanda işlerin büyümesine ve başarılı bir ekonominin oluşmasına zemin hazırlar. Türkiye bu alanda seçilen bütün ekonomilerden ve gruplardan daha kötü bir performans ortaya koymaktadır.

Şekil 8: Kredi Piyasası Regülasyonları

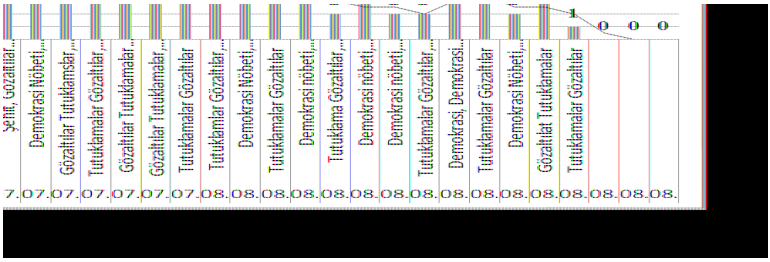
Şeni, Gözaltılar...
Demokrasi Nöbeti,...
Gözaltılar Tutuklamalar,...
Tutuklamalar Gözaltılar,...
Gözaltılar Tutuklamalar,...
Gözaltılar Tutuklamalar,...
Tutuklamalar Gözaltılar
Tutuklamlar Gözaltılar,...
Demokrasi Nöbeti,...
Tutuklamalar Gözaltılar
Demokrasi nöbeti,...
Tutuklama Gözaltılar,...
Demokrasi nöbeti,...
Demokrasi nöbeti,...
Tutuklamalar Gözaltılar,...
Demokrasi, Demokrasi...
Tutuklamalar Gözaltılar
Demokrasi Nöbeti,...
Gözaltılar Tutuklamalar
Tutuklamalar Gözaltılar
7.07.07.07.07.07.07.08.08.08

siyasi bir terim olsa da büyük bir oranda ekonomiden ilham alan bir terimdir. Daha doğrusu demokrasi, iyi ekonomiden ilham alır. Ekonomik gücü elinde bulunduranlar demokrasiyi oluşturmuştur" ile demokrasi ve ekonomi ilişkisi olduğunu gösterilmiş ve bu konunun önemi vurgulanmıştır.

Demokrasi ve Ekonomik Gelişme

Demokrasi,beş temel düşünceye dayanmaktadır:

1. Toplumdaki bireyler, kolektif kararlar tarafından etkilenen bireysel çıkarlara sahip bulunmaktadır.

2. Herkes, kendileri ve toplum için hangi kararların doğru, hangi kararların yanlış olacağını değerlendirebilmektedir.

3. Uzun dönemde en iyi karar, bütün fikirlerin açıkça ortaya konması ve tartışılması ile alınmaktadır.

4. Tartışmaların neticesinde tek bir kararın alınamaması neticesinde, herkesin eşit şartlarda katıldığı bir oylama sistemi devreye girmektedir.

5. Bir kişi ve bir oy fikri, bireyler arasındaki eşit statüyü güçlendirmektedir.

Şekil 9: İktisadi Kalkınma, Gelir Eşitsizliği ve Demokrasi İlişkisi[18]

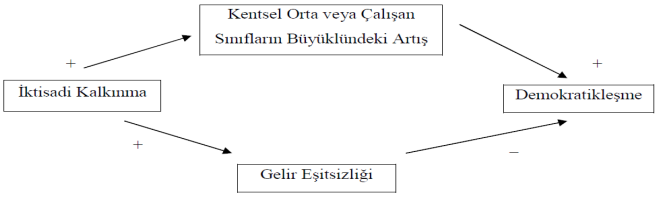

Kaynak : Muller, 1995; 968

Şekil 9, iktisadi kalkınma ve kentsel çalışan sınıfların büyüklüğündeki artış arasında pozitif ilişki ortaya koymaktadır. Bu ilişki aynı zamanda gelir eşitsizliği olarak yansımakta, demokratikleşme sürecinde de iktisadi müşeviklerin rolünün artmasının olumlu katkısı bulunmaktadır.

18 MULLER, E. N. (1995). Economic determinants of democracy. American Sociological Review, 60 (6), pp:966–982

Demokrasinin Ölçülmesi

Demokrasinin doğrudan ölçülmesi zordur. Buna rağmen birçok çalışmada demokrasiyi ölçme konusunda, özellikle 1990'lı yılların başında, Batı Avrupa'da ve Sovyetler Birliği'nde komünist rejimler yıkıldıktan sonra, demokrasinin politik idare şekli olarak hızlı bir şekilde yayılmaya başlamasıyla bağımsızlığını kazanan ülkeler için "*Freedom House"* endeksleri büyük önem kazanmıştır. Uygulamalı çalışmalarda da sık olarak rastlanan demokrasi endekslerinden Freedom House Demokrasi Endeksleri dünyada demokratikleşme sürecini analiz eden bağımsız sivil toplum kuruluşları tarafından ABD'de her yıl yayımlanan *"Freedom in the World"* adlı raporlarda yer almaktadır. 1972'den beri yayımlanan bu endeks siyasal haklar ve sivil özgürlükler olmak üzere, iki tür zaman serisinden oluşmaktadır. Söz konusu endekste bir ülkedeki siyasal rejimin demokrasi olup olmadığının tespiti ve derecesi konusunda bazı temel ölçütler dikkate alınmaktadır. Demokrasi için gerekli ölçütlerin basında çok partili ve rekabetçi bir sistemin varlığı, vatandaşların birçok aday arasından hür ve adil şekilde tercih yapabilmesi, muhalefette yer alanların iktidarı elde etme ve iktidara katılma şanslarının resmi olarak bulunması gelmektedir. Söz konusu niteliklere sahip siyasal sistemler demokratik sistemler olarak sınıflandırılmıştır. Diğer yandan devletlerin siyasal sistemleri siyasal haklara ve sivil özgürlüklere göre özgür, kısmen özgür, özgür olmayan seklinde üç kategoriye ayrılmıştır. Bu bağlamda endekste yer alan ülkelere 1–7 arasında değerler verilmiştir. Söz konusu endekste 1 skoru tam gelişmiş demokrasileri, 7 skoru ise demokratik unsurların yokluğunu göstermektedir. Buna göre Freedom House Endeksi'nde yer alan siyasal haklar ve sivil özgürlükler skorlarının yıllık ortalaması 1 ile 2.5 arasında değer alan siyasal sistemler özgür, 3 ile 5.5 arasında değer alanlar kısmen özgür ve 5.5 ile 7 arasında değer alanlar ise özgür olmayan siyasal sistemler seklinde sınıflandırılmıştır[19].

Şekil 10: Ekonomik Kalkınma Bağlamında Demokratikleşme

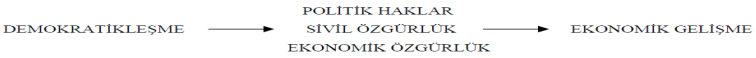

Demokratikleşme ekonomik gelişme ilişkisi ele alındığında politik haklar, sivil özgürlükler ve ekonomik özgürlüklerin eşanlı gerçekleşmesi/ artışı ekonomik gelişme ile sonuçlanmaktadır. Sivil özgürlüklerin artması – eğitim seviyesinde artış – toplumsal uzlaşmanın sağlanması- yatırımların artması- ekonomik performans artışı sonuçlarını beraberinde getirmektedir.

19 FREEDOM HOUSE INDEX 2013-05-17. www.freetheworld.com/release.html

Tablo 1: 2013 Yılı Seçilmiş Ülkelerin Freedom House Özgürlük Endeksleri

ÜLKE	SİYASAL HAKLAR (PR)	SİVİL ÖZGÜRLÜKLER (CL)	ÖZGÜRLÜK DERECESİ
Avustralya	1	1	ÖZGÜR
Danimarka	1	1	ÖZGÜR
El Salvador	2	3	ÖZGÜR
Finlandiya	1	1	ÖZGÜR
İsrail	1	2	ÖZGÜR
Gürcistan	3↑	3	KISMEN ÖZGÜR
Haiti	4	5	KISMEN ÖZGÜR
Türkiye	3	4↓	KISMEN ÖZGÜR
Uganda	5	4	KISMEN ÖZGÜR
Venezuella	5	5	KISMEN ÖZGÜR
Afganistan	6	6	ÖZGÜR DEĞİL
Libya	4↑	5↑	ÖZGÜR DEĞİL
Yemen	6	6	ÖZGÜR DEĞİL
Suudi Arabistan	7	7	ÖZGÜR DEĞİL
Irak	6↓	6	ÖZGÜR DEĞİL

Tablo 1'den de anlaşılacağı gibi ekonomik gelişme düzeyi yüksek ülkelerin özgürlük seviyeleri yüksek, ekonomik gelişme düzeyi düşük ülkelerin ise özgürlük kriterlerinde başarısız oldukları görülmektedir.

Demokrasi ve ekonomik kalkınma birbirini tamamlayan kavramlardır. Refah düzeyi yüksek toplumlarda, ekonomi ve demokrasi istenilen seviyelerde bulunmaktadır. Bu bakımdan, demokrasi ve kalkınma birbirini besleyen kaynaklardır[20].

İktisat literatüründe ise demokrasi ve ekonomik kalkınma arasında pozitif ilişki olduğunu savunan araştırmacılar, ilişkinin yönünü demokratikleşme-ekonomik kalkınma veya ekonomik kalkınma-demokratikleşme şeklinde olduğunu belirtmektedir.

Ayrıca, bazı çalışmalar sonucunda, ilişkinin negatif veya önemsiz olduğu yönünde çıkarımlar da elde edilmiştir.

Demokrasinin Ekonomik Büyümeyi Etkilediği Kanallar

Demokrasi, ekonomik büyümeyi politik istikrarsızlık, fiyat istikrarı, istihdam-işsizlik, yönetim kalitesi, kamu kesimi büyüklüğü, beşeri sermaye düzeyi, gelir eşitsizliği, dış ticaret dengesi ve fiziki sermaye düzeyi kanalları ile etkilemektedir.

Tavares ve Wacziarg, yaptıkları ampirik çalışmada, demokrasinin beşeri sermaye birikimini düzelterek ve gelir eşitsizliğini azaltarak büyümeyi

20 Ghali(2003), a.g.e. s.10.

hızlandırdığı, öte yandan, fiziki sermaye birikimini azaltarak ve hükümetin tüketiminin artmasına yol açarak büyümeye engel olduğu sonucuna ulaşmışlardır.[21].

Politik sistemin önemli özelliklerinden biri istikrarlı yönetimdir. Politik istikrarsızlık geleceğe yönelik politikalar konusunda belirsizlik yaratır ve yöneticilerin ekonominin halihazır kaynakları karşısında yağmacı bir davranışı benimsemelerine yol açar. Çünkü politik istikrarsızlık bugün yönetimde olanların gelecekte konumlarının ne olacağının öngörülememesine neden olur. Bu tür bir ortam yöneticilerin yönetimde kaldıkları sürede daha fazla rant kollama davranışı içerisine girmelerine yol açar. Demokrasinin en önemli özelliklerinden biri, iktidardaki politik güçlerin değişimi için şeffaf kurallar sağlamasıdır. Ek olarak, demokrasi, politik tercihler ve politika yapıcılar üzerinde açık tartışmayı teşvik ederek, iktidarın gayri meşru araçlarla devredilmesinin ve politik aşırılığın önüne geçmektedir. Demokrasi politik gücün barışçı ve öngörülebilir biçimde transferini ifade ederken, otokrasilerde politik güç şiddete ve intizamsız biçimde transfere konu olmaktadır. Politik istikrarsızlığın azalmasından kaynaklanan düşük belirsizlik düzeyi büyük olasılıkla yatırım ve büyümeyi hızlandırmaktadır[22].

Diktatörlükler ortalama olarak her 12 yılda bir, şiddetli politik ayaklanma ve savaşla karşılaşma eğilimine sahipken, bu eğilim demokrasilerde her 21 yılda bire karşılık gelmektedir. Demokrasiler, toplumda iç çatışmaları hafifleterek bu çatışmaların politik krizlere ve ekonomik çöküşe/hengameye dönüşmesini engellemektedir[23].

Söz konusu etkileşimin ilki kamu harcamaları ve borçlanma aracılığıyla kurulmaktadır. Politik istikrarsızlık ortamlarında hükümetlerin tekrar seçilebilmek için kamu harcamalarını arttırması, bütçe açıklarını artırmaktadır. Hükümetlerin, artan kamu harcamalarını yeniden seçilebilmek için vergiler yoluyla karşılamak yerine borçlanma yoluna gidebilmesi durumunda ortaya çıkan borçlanma maliyetlerindeki artış yalnız kamu kesimini değil aynı zamanda özel kesimi de etkileyerek enflasyonuna neden olur. Çünkü politik istikrarsızlığın bulunduğu dönemlerde kurumsal altyapı zayıflama eğilimindedir. Özellikle gelişmekte olan ülkeler dikkate alındığında, bu ülkelerin vergi sistemi yeterince kurumsallaşmamıştır ve etkin değildir. Bu ülkelerde kamu harcamaları borçlanma yanında senyoraj gelirleriyle de karşılanmaktadır. Söz konusu ülkelerde enflasyon oluşturarak senyoraj yoluyla önemli gelirler elde edilmektedir. Politik konjonktür teorileri çerçevesinde hükümetler, özellikle

21 TAVARES, J. ve WACZIARG, R., (2001), "How Democracy Affects Growth" European Economic Review, 45, pp.

22 TAVARES, J. ve WACZIARG, R., (2001), a.g.e.

23 HDR (UNDP), 2002 (Human Development Report 2002), Sayfa : 57

seçimlerin hemen öncesinde genişletici ekonomi politikaları izler. Bunun nedeni, seçimlerde daha fazla oy alabilmektir. İşte hükümetlerin seçim öncesi yaptığı bu transfer harcamalarını, ücret ve maaş arttırmaları şeklinde uygulayacakları genişletici ekonomi politikaları seçim sonrası dönemde talep enflasyonuna yol açarak enflasyon oranlarının artması ile sonuçlandıracaktır. Politik istikrarsızlık ortamlarında ortaya çıkan geleceğe yönelik enflasyon belirsizliği ve enflasyonist beklentilerdeki artış bir yandan borçların vadesini kısaltırken diğer yandan borçlanmanın maliyetini artırır. Bu durumda maliyet enflasyonuna neden olarak enflasyon oranlarının artmasına neden olur.

Türkiye'de Dönemler İtibariyle Darbe, Demokrasi, Ekonomik Gelişme İlişkisi

Bu bölümde Türkiye'de yaşanan darbe dönemlerinde demokrasiye ve ekonomik gelişmeye ilişkin göstergeler karşılaştırılacaktır.

Tablo 2: Türkiye'de 1946- 50 Çok Partili Hayata Geçiş Dönemi Demokratik- Ekonomik Gelişme İlişkisi Göstergeleri[24]

Yıllar	Politik Haklar	Sivil Haklar	Polity Demokrasi Endeksi	İnsani Gelişmişlik Endeksi	GSYİH Milyon $	Kişi Başı GSYİH $	Büyüme Oranı %	Enflasyon Oranı %
1945	-	-	-7	-	5102.8	225	-15.4	54.1
1946	-	-	+7	-	3647.7	191	31.9	104.4
1950	-	-	+7	-	3462.2	166.5	9.4	10.2
1951	-	-	+8	-	4158	194.3	12.8	6.2
1952	-	-	+7	-	4781.9	217.4	11.9	1

Kaynak: TCMB, Polity Project Index (M. Marshall)

Türkiye 1946-1950 çok partili hayata geçiş sürecinde demokratik, siyasi bir istikrar sağlamış ve Polity demokrasi endeksi 1945 öncesi -7 iken bu süreçte +7 seviyelerine çıkarak dünyada demokratik ülkeler arasına girmiştir. Bunun ekonomik gelişmelere olan yansıması ise; yine Tablo 2'de de görüldüğü gibi öncelikle enflasyon oranı 1945 yılında %54.1 oranıyla başlamış, 1946 yılında %104'lerden %10.2'lere hatta demokratik konsodilasyonun oluşması ile bu oran ilerleyen yıllarda %6.2'ye gerilemiş hatta 1952 yılındaki enflasyon oranı %1'leri bulmuştur. Yine göstergelerden anlaşıldığı gibi büyüme oranı açısından Türkiye 1945'lerde %-15.4 olan büyüme oranını bu geçiş sürecinden sonra %31.9'a çıkartmış ve sonrasında sırası ile yine %9.4, %12.8 ve

24 TCMB, Polity Project Index (M. Marshall)

%11.9 olmuştur.

Tablo 3: 27 Mayıs Askeri Yönetim Dönemi ve Türkiye'nin Demokrasi-Ekonomik Gelişme İlişkisi Göstergeleri[25]

Yıllar	Politik Haklar	Sivil Haklar	Polity Demokrasi Endeksi	İnsani Gelişmişlik Endeksi	GSYİH Milyon $	Kişi Başı GSYİH $	Büyüme Oranı %	Enflasyon Oranı %
1953	-	-	+7	-	5574.1	246.6	11.2	2.9
1959	-	-	+4	-	15596.4	584.1	4.1	19.8
1960	-	-	+4	-	9865.6	358.7	3.4	5.4
1961	-	-	+4	-	5479.6	194.3	2	2.7 IMF

Kaynak: TCMB, Polity Project Index (M. Marshall)

1950li yılların başında 1953 yılında Türkiye için Polity Demokrasi endeksi değeri +7 Demokrat Parti'nin liberal demokrat eğilimli politikalara ağırlık vermesi ile birlikte demokratik bir yapı sergilemiştir. Bununla birlikte ekonomik göstergeler gelir boyutunda oldukça düşük olmasına karşın iktidarın ilk yıllarında enflasyon ve büyüme oranı bakımından tatmin edicidir. Ancak bu rakamlar demokrasi ve ekonomik gelişme ilişkisi bağlamında 1960'a yaklaştıkça kötüleşmektedir. Demokrasi endeksi + 4 gibi değerlere gerilemiş, 1958 Devalüasyonu enflasyon göstergesini oldukça yükselmiştir. 27 Mayıs Askeri Darbesi 1961 göstergeleri ile değerlendirilebilir. Bu da düşük büyüme, düşük enflasyon ve düşük gelir düzeyleri ile örtüşmüştür.

Tablo 4: 12 Mart 1971 Muhtırası Türkiye'de Demokrasi- Ekonomik Gelişme[26]

Yıllar	Politik Haklar	Sivil Haklar	Polity Demokrasi Endeksi	İnsani Gelişmişlik Endeksi	GSYİH Milyon $	Kişi Başı GSYİH $	Büyüme Oranı %	Enflasyon Oranı %
1970	-	-	+8	-	13532.6	539	5.8	6.7 IMF
1971	-	-	-2	-	12721.4	476	2.2	15.9

Kaynak: TCMB, Polity Project Index (M. Marshall)

12 Mart 1971 tarihinde demokratik yönetimin yine zarara uğradığı bir dönemde Türkiye ekonomisinde, 1970 demokrasi endeksinin +8 olduğu yıl-

25 TCMB, a.g.e.
26 TCMB, a.g.e.

da enflasyon oranı %6.7, büyüme oranı %5.8, kişi başı milli gelir 539$ ve GSYİH hasıla 13532.6$ seviyelerinde olmuştur. Fakat muhtıra yılında durum yine gerilemiş ve enflasyon oranı %15.9'a çıkmıştır. Büyüme oranı %2.2'ye gerilemiş, kişi başı gelir 476 dolara düşmüş ve ülkenin GSYİH hasılası da yine düşerek 12721.4 milyon dolar olmuştur.

Tablo 5: 12 Eylül 1980 Askeri Yönetim Dönemi ve Türkiye'nin Demokrasi- Ekonomik Gelişme İlişkisi Göstergeleri[27]

1980 Darbe Dönemi	Politik Haklar	Sivil Haklar	Polity Demokrasi Endeksi	İnsani Gelişmişlik Endeksi	GSYİH Milyon $	Kişi Başı GSYİH $	Büyüme Oranı %	Enflasyon Oranı %
1975	2	3 Özgür	9	-	36797.5	1184	8	10.1
1980	5	5 Kısmen Özgür	-5	0.474	68390.6	1539	-2.8	107.2
1981	4	5 Kısmen Özgür	-5	0.569	56418.7	1570	4.8	36.8

Kaynak: TCMB, Polity Project Index (M. Marshall), Fredom House Index

Türkiye'nin uğradığı 1980 darbesi sonucunda demokratik yönetimin çökmesi ile 1975'li yıllarda Freedom House Endeksi tarafından yayınlanan Politik Haklara sahip olma derecesi 2 ve Sivil Özgürlük derecesi 3 olarak belirlenmiştir. Yine Politiy Demokrasi endeksi 9 ile cumhuriyet tarihi boyunca ilk ve halihazırda da son defa dünyada özgür ülkeler arasına girmiştir. Bu yıllarda Türkiye'nin ekonomik büyüme hızı %8, enflasyon oranı %10.1, kişi başı GSYİH'si 1184$ ve GSYİH'si 36797.5$ iken 1980 darbesi ile Türkiye'nin ekonomik gelişmesi düşüşe uğramış ve büyüme oranı %8'den %-2.8'e gerilemiş yine enflasyon oranı

%10.1'den %107.2'ye yükselmiştir. Demokrasi endeksleri ile politik ve sivil özgürlükleri de düşmüştür.

27 TCMB, a.g.e.

SONUÇ

Modernleşme, Anthony Giddens'a göre 17. yüzyılda, Avrupa'da başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine işaret eder. Wagner'e göre ise, modernliğin başlangıcı « 18. yy, demokratik ve endüstriyel devrimler»e dayanır. Kuruluşundan itibaren Batı toplumlarının ulaştıkları modern seviyeyi kendisine hedef alan Türkiye bu süreci yaşarken gerek iç gerekse dış dinamiklerin etkisinde kalmıştır. 1960 darbesini hazırlayan ortam demokrasiyle ilişkilendirilemez. 1970lerde gerçekleşen ve ülkeyi adeta kaos ortamına sürükleyen olaylar Türk demokrasi hayatını zedeler ve modernleşme sürecini sekteye uğratır. 1980 darbesinde «Demokrasiyi kurtarmak» iddiası bilakis demokrasiye zarar vermiştir. Yapılan araştırmalar göstermektedir ki, askeri darbeler, Türkiye'yi bir kaos ortamından başka bir kaos ortamına sürüklemiştir. Türkiye'de demokratik sürecin zaman zaman askıya alındığı dönemler ortaya çıkmış, bu dönemlerde askeri yönetimlerin etkisi görülmüştür. Askeri darbelerin olduğu dönemlerde, bireysel hak ve özgürlüklerin askıya alındığı ve ekonomik yönden geri kalındığı bilinmektedir. Türkiye'de yaşanan demokratikleşme sürecinde dönemler itibariyle yaşanan darbe deneyimleri ekonomik göstergelerin mevcut düzeyinin altına inmesi ile ekonomik göstergelerin başta enflasyon ve kişi başına düşen gelir düzeyi olmak üzere etkilemiştir. Ayrıca demokrasi endeksi göstergeleri bakımından da gerilemeye yol açmıştır. Bu bağlamda görülmektedir ki Türkiye'de yaşanan darbe ve benzeri olaylar ekonomik özgürlük ve bununla birlikte demokrasi göstergeleri açısından toplumsal dengeyi olumsuz etkilemiştir. Sivil haklar ve politik özgürlükler, aynı zamanda ekonomik özgürlük bileşenleri ile uyum içerisinde gelişmiş bir ekonominin üst seviyelerde sahip olduğu değerlerdir.

KAYNAKÇA

ACEMOGLU, D., Johnson, S., Robinson, J. A., Yared, P. (2003). Income and democracy NBER Working Paper Series, 11205, 1-64.

ADEJUMOBI, S. (2000), "Between Development and Democracy In Africa: What Are The Missing Links? http://www.worldbank.org/research/abcde/eu_2000/pdffiles/ADEJUMOBI.pdf, pp.1-15.

ALESINA, A., ÖZLER, S., ROUBINI, N. VE SWAGEL, P. (1996) "Political Stability and Economic Growth", Journal of Economic Growth, 1(2): 189-211.

BARDHAN, P. (1997) "Corruption and Development: A Review of Issues," Journal of Economic Literature, Vol. 35 (September), pp:1320–1346

BARRO, R. (1996), "Democracy and Growth", Journal of Economic Growth, 1 (1), March, pp. 1-27. 93

BHAGWATI, J.N. (2002), "Democracy and Development: Cruel Dilemma or Symbiotic Relationship?", Review of Development Economics, 6(2), pp. 151-162

BOROOAH ve PALDAM, 2007. "Why is the World Short of Democracy? A Cross- country Analysis of Barriers to Representative Government", European Journal of Political Economy, 23, p. 582.

CEVİZLİ, İ. (2013)," Demokrasi ve Ekonomik Gelişme İlişkisi", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Aydın.

Ekonomik Özgürlük Konferansı (2017), Bilgi Notu.

FREEDOM HOUSE INDEX 2013-05-17

GHALI, B. and et al, (2003), The Interaction Between Democracy and Development, UNESCO, Paris. pp: 9-14

HDR (UNDP), 2002 (Human Development Report 2002), Sayfa : 57

LIPSET, S.M. (1959), "Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy", The American Political Science Review, 53, pp. 69.

MULLER, E. N. (1995). Economic determinants of democracy. American Sociological Review, 60 (6), pp:966–982

PRZEWORKSY, A. and et al, (2002), Democracy and Development: Political Institutions and Well-Being in the World, 1950-1990, Cambridge University Pres, 321 p.

RODRIK, D. (2000), Yeni Küresel Ekonomi ve Gelişmekte Olan Ülkeler, (Çev, Sultan Gül), Sabah Kitapları, İstanbul, 148s.

SEN, A. (2004), Özgürlükle Kalkınma, (çev: Yavuz Alagon), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 411s.

TAVARES, J. ve WACZIARG, R., (2001), "How Democracy Affects Growth" European Economic Review, 45, pp.

YENİPAZARLI, A. (2009), "Ekonomik Özgürlükler ve Ekonomik Büyüme Etkisi: Türkiye Üzerine Bir Zaman Serisi Analizi", Yayımlanmamış doktora Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Aydın.

www.freetheworld.com/release.html

TÜRKİYE'DE ORDU VE SİYASET İLİŞKİLERİ

Yrd. Doç. Dr. Atakan HATİPOĞLU

ÖZET

Bu bildirinin amacı, Türkiye'deki askeri darbe tartışmalarını doğru bir bilimsel temele oturtabilmek için gereken kuramsal çerçeveyi oluşturmaya katkı sağlamaktır. Askeri darbe olgusuna ilişkin tartışmalar, Türkiye'de sert bir siyasal çatışma içinde olan siyasal elitlerin, kavramların içeriklerini kendi siyasal çıkarlarına uygun biçimde doldurmak suretiyle yürütmelerinden dolayı, kavram kargaşasının etkilerini yoğun biçimde taşımaktadır. Milet ve halk kavramları birbirlerinin yerine kullanılmakta, demokrasi kavramı oy kullanmaya indirgenmekte ve darbe ile devrim kavramları karıştırılmaktadır. Tartışmaları kuramsal bir çerçeveye oturtabilmek amacıyla ilk olarak gündelik siyaset (siyasa, policy) ile kurumsal siyaset (politics) arasında bir ayrım yaparak başlamak yerinde olacaktır. Bir rejim, bir kez kurulduktan ve kurumsallaştıktan sonra, orduyu gündelik siyasa'dan uzak tutmayı daha yararlı görebilir. Ancak her ordu, onu kuran rejimin korunması için vardır ve bu anlamda siyasaldır. İdeoloji üstü bir ordu, anayasa ya da devlet kurumu yoktur, olması düşünülemez. Bu açıdan bakıldığında, Türk ordusunun darbe yapmasının bir "gelenek" olmadığı söylenebilir. Çünkü ordu-siyaset ilişkilerinin niteliğini, daha çok Türk siyasal seçkinlerinin ortak ideolojik –dolayısıyla anayasal- değerler üzerindeki oydaşma derecesinin düşüklüğü bağlamında değerlendirmek gerekmektedir. Türkiye'nin yakın tarihinde ordunun gündelik siyaset

ile (siyasa) görece daha fazla ilişkili olmasının nedenlerini siyasal güçlerin ideolojik tercihleri ile ülkenin kurucu ideolojik değerleri arasındaki çelişmelerde aramak uygun olacaktır. Bu açıdan bakıldığında 1960 ihtilali Demokrat Parti'nin anayasayı çiğneyerek rejimi krize sokması, 1971 muhtırası ve 80 darbesi sosyalist sola karşı rejimin korunması, 28 Şubat askeri baskılaması (repression) yükselen siyasal İslam'a karşı rejimin laik niteliğinin korunması ile ilişkilidir. 28 Şubat 1997 tarihli Milli Güvenlik Kurulu kararları, teknik anlamda bir darbe değildir. Fakat ne olarak adlandırılması gerektiği konusunda da bir netleşme sağlanamamış, zaman içinde "postmodern darbe" kavramı popüler bir kullanıma kavuşmuştur. Postmodern darbe kavramı, 28 Şubat olayının gerçekte anlamlandırılmakta ve kavramsallaştırılmakta zorluk çekildiğinin bir göstergesidir. Bu bildiride 28 Şubat olayının azgelişmiş/gelişmekte olan ülkelerde, ordunun hükümet üzerinde darbe tehdidini de içeren ideolojik bir tazyik yaratması ve hükümeti belirli bir yönde hareket etmeye ittirmesi anlamında bir 'askeri baskılama' (military repression) olayı olduğu savunulmaktadır. Darbe ya da askeri baskılama türü eylemlerin rejimi korumaya ya da siyasal seçkinlerin kurucu ideolojik değerler üzerinde bir oydaşmaya varmasına hizmet edip etmediği tartışılabilir. 15 Temmuz darbe kalkışması, çok partili yaşam boyunca görülen tüm diğer darbe ve askeri baskılamalardan farklı bir niteliğe sahiptir. 15 Temmuz olayı, teokratik bir düzen kurmak amacıyla devlet ve toplum içinde örgütlenmiş illegal bir siyasi partinin Cumhuriyet rejiminin dayandığı bütün ilkeleri yukarıdan aşağıya bir müdahaleyle değiştirme hamlesidir. Bu açıdan önceki darbe ve askeri baskılamalar ordunun kendisini rejimin bekçisi olarak nitelemesi ve rejimi anayasanın çiğnenmesine, radikal sola ya da fandamentalizme karşı koruması gerekçesine dayanan, 'korumacı', 'yeniden kurucu' ya da restore edici hareketlerdir. Buna karşılık 15 Temmuz kalkışması, rejimin, bizatihi devletin içinden dönüştürülmesi girişimidir. Sonuç olarak, Türkiye'de ordu ve siyaset ilişkilerinin niteliğinin, siyasal rejimin ideolojik hegemonya yetenekleri anlaşılmadan ve siyasal aktörlerin aralarındaki çelişkilerin niteliği doğru tespit edilmeden anlaşılamayacağı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: *Ordu, siyaset, ideoloji, rejim, darbe*

ARMY AND POLITICAL RELATIONS IN TURKEY

ABSTRACT

The aim of this paper is to contribute to the formulation of the theoretical framework needed to place the military coup debates in Turkey on a correct scientific basis. The debate over the military coup is heavily influenced by the confusion of the concept because the political elites who are in a tough political conflict in Turkey carry out the contents of the concepts in accordance with their political interests. Nation and folk concepts are used instead of each other, the concept of democracy is reduced to vote and the concepts of coup and revolution are mixed. In order to put the discussions in a theoretical framework, it would be in the first place to start by making a distinction between the terms of policy and politics. Once a regime has been established and institutionalized, it may be more useful to keep the army away from policy. However, every army exists for the protection of the regime that established it, and in this sense it is political. It is unthinkable that there is no army, constitution or state institution above ideology. From this point of view, it can be said that the Turkish army has not a "tradition" to coup. Because it is necessary to evaluate the fact of military-political relations in the context of the common ideology of the Turkish political elites, namely the low level of consensus on constitutional values. It would be appropriate to look for the reasons why Turkey's army is more related to policy in the recent history than in the conflicts between the ideological preferences of political forces and the founding ideological values of the country. From this point of view, the 1960 Revolution is related to the Democratic Party's putting the regime crisis by the violation of the constitution, 1971 military note and 1980 coup are related to athe protection of the regime against the socialist left, and February 28 military repression is related to the defense of the secular structure of the republician regime against the Islamic raise. The decisions of the National Security Council of 28 February 1997 are not a coup as a technical meaning. However, there is no clarification as to what should be named, and over time the concept of "postmodern coup" has gained a popular use. The concept of postmodern coup d'état is an indication of the fact that the February 28 event is really understood and difficult to conceptualization. It is argued in this paper that the Feb. 28 incident is a 'military repression' which means that the military will create an ideological pressure, including the threat of coup d'etat on the government, and push the government to move in a certain direction in underdeveloped / developing countries. It can be argued whether acts of coup or military repression serve to protect the regime or to achieve a consensus on the political ideals of political elites. The July 15 coup attempting has a different speciality from all other coups and military repressions seen during multi-party life. The July 15 attempting is a move to change all the principles on

which the Republican regime is based on an illegal political party organized within the state and society in order to establish a theocratic order. In this respect, previous coups and military repressions are 'protectionist', 'restructuring' or restorative movements based on the assumption that the army itself is the guardian of the regime and that it is based on the violation of the constitution, the protection against the radical left or against the fundamentalism. On the other hand, July 15th attempting is the initiative of the regime to transform itself from within the state. As a result, it can be said that the nature of military and political relations in Turkey cannot be understood without the understanding of the ideological hegemony capacities of the political regime and the nature of the conflicts between political actors.

Keywords: *Army, politics, ideology, regime, coup*

GİRİŞ

Askeri darbe olgusuna ilişkin tartışmalar, Türkiye'de sert bir siyasal çatışma ortamı içinde olan siyasal elitlerin, kavramların içeriklerini kendi siyasal çıkarlarına uygun biçimde doldurmak suretiyle yürütmelerinden dolayı, kavram kargaşasının etkilerini yoğun biçimde taşımaktadır. Tartışmalar sırasında zaman zaman millet ve halk kavramlarının birbirlerinin yerine kullanılmakta, demokrasi kavramının oy kullanmaya indirgenmekte ve darbe ile devrim kavramlarının karıştırılmakta olduğunu gözlemek şaşırtıcı olmaktan çıkmıştır. Bu nedenle Türkiye'deki askeri darbe tartışmalarını, kavram kargaşalarından kurtararak açıklayıcı bir bilimsel temele oturtabilmek için kuramsal bir çerçeve oluşturmak gerekmektedir. Türkiye'de ordu ve siyaset ilişkilerinin niteliğinin, siyasal rejimin ideolojik hegemonya yetenekleri anlaşılmadan ve siyasal aktörlerin aralarındaki çelişkilerin niteliği doğru tespit edilmeden anlaşılamayacağı söylenebilir.

Bu çalışmanın dayandığı temel iddia, darbe olgusunu doğru biçimde çözümleyebilmek için, her bir darbenin içinde oluştuğu iç ve dış dinamikleri bir bütünlük içinde kavramak gerektiğidir. Darbeler, bazen iç bazense dış dinamiklerin etkin olduğu fakat her halükarda iki dinamik değişkenin bir bileşkesi içinde gerçekleşmektedir. İç dinamik esas olarak siyasal elitler arasındaki ideolojik uzlaşma eksikliği ile karakterize olmaktadır. Dış dinamiğin oluşturduğu ikinci değişken ise ülkelerin içinde yer aldıkları uluslar arası ilişkiler sisteminin beklentileri ve/veya her bir ülkenin, mensup olduğu sistem içinde kendisine verilen uluslararası iş bölümü ile ilişkilidir.

Ordunun İdeolojik İşlevi

Devletin ortaya çıkışı ile ordunun ortaya çıkışı paralellik taşımaktadır. Weber'e göre silah kullanmanın meşru tekelini elinde tutması devleti diğer tüm örgütlerden ayıran belirleyici özelliğidir. Bu tanım ordunun örgütlenmesi ile devletin örgütlenmesi arasındaki koşutlukla bağlantılıdır. Ordu, devletin omurgasıdır. Ordusuz bir devlet, ancak başka egemen devletler arasındaki bir uzlaşmanın ürünü olarak, devletlerarası güç dengelerinin izin verdiği ölçüde 'yaşamasına izin verilen' ya da sömürgecilik sonrası (post-kolonyal) bir devlet olabilmektedir. Birinci duruma, bir saldırıya uğraması halinde savunması ABD, Şili ve Küba'nın da dâhil olduğu 21 ülke tarafından üstlenilecek olan Kosta Rika'yı ya da Samoa'yı örnek vermek mümkündür. İkinci duruma ise Solomon Adaları ve Marshall Adaları örnek verilebilir. Günümüzde bağımsız gibi gözükmekle birlikte, Solomon Adaları İngiltere'nin, Marshall Adaları ise ABD'nin eski sömürgeleridir ve halen adı geçen ülkelerin himayeleri altındadırlar. Ancak bu türden durumlar, modern çağın uluslararası ilişkiler sistemine

egemen ulus-devletlerin damga vurduğu gerçeğini yeniden düşünmeyi gerektirmeyecek kadar spesifik kalmaktadır.

Devlet, siyaset kurumunun iktidar ilişkilerinin en örgütlü ve kurumsal yapısıdır. Çünkü toplumsal güçlerin kaynakları dağıtma mücadelesinin odağını oluşturur ve bilindiği üzere kaynakların nasıl dağıtılacağı sorunu ideolojik bir sorundur. Bu özelliğiyle devlet tümüyle ideolojik bir kuruluştur. Ordunun devletin omurgasını oluşturduğu ve onu tanımlayan asli unsur olduğu dikkate alınacak olursa, ideoloji üstü bir ordu tanımı yapılamayacağı ortaya çıkar.

Ordu ve siyaset ilişkine dair bir tartışmanın anayasal düzeni oluşturan genel ideolojik önkabuller ve kurumlar (siyaset-politics) ile o düzenin meşru politik aktörleri arasındaki gündelik siyasal rekabetin arenası (siyasa-policy) arasında bir ayrım yapmakla başlaması doğru olacaktır. Siyaset (*Politics)*, geniş anlamıyla siyasal alan diye karşılanabilecek bütün kurumsal düzenlemeler alanına gönderme yapmaktadır. Bu alan kendi siyasaları "yani kendi hedefleri, çıkarları bazen de felsefesi bulunan kişilerin veya grupların mücadele yerlerinin tümüdür. Siyasa (*Policy)* kavramı ise kurulu bir siyasal sistemde, siyasal aktörler arasındaki rekabete gönderme yapar. Bu açıdan gündelik siyasete tekabül eder ve yurttaşların 'siyaset' denildiğinde tecrübe ettikleri ilk anlamı oluşturur. Siyasa, birey, grup veya hükümet düzeyinde siyasal aktörlerin belirli bir konudaki anlayış, icraat programı veya icraatlarının kendisine karşılık gelmektedir.[1] Siyasal mücadeleler, toplumsal güçler arasında ekonomik ve toplumsal kaynakların nasıl dağıtılması gerektiği ile ilgili çatışmalardan kaynaklanır. Devlet aracılığıyla sosyo-ekonomik kaynakların dağıtılması işi, hem devleti hem de devlet-toplum ilişkilerini yeniden-örgütlemeyi gerektirir. Sözkonusu örgütlenme ise farklı toplumsal çıkar ve beklentilerin birbirleriyle örgütlü mücadele içine girmelerinin sonucunda gerçekleşmektedir. Bu çatışmalar ve çatışmaların sonunda kurulacak olan her düzen, toplumsal çıkar gruplarının dünya görüşlerini yansıtan belirli ideolojik önkabullere dayanmak zorundadır. Dolayısıyla siyasal alan, özünde bir ideolojiler alanıdır.

Siyaset ile siyasa arasında yakın ilişki bulunmaktadır. En fazla iktidar kullanan örgüt olarak devleti de içine alan kurumsallaşmış siyasal alan (politics), çeşitli toplumsal gruplar/sınıflar arasında eşitsiz biçimde bölüşülmek zorunda olan toplumsal refahın üretimine bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Devletsiz toplumların ortak özelliği, ihtiyaç fazlası ekonomik üretimin, toplumu keskin bir tabakalaşma haline sokacak ve toplumsal tabakalar arasında kaynakların dağıtılması amacıyla bir örgütlü mücadele başlamasına yol açacak denli yüksek olmamasıdır. Tarihsel gelişmelerinin belirli bir aşamasında bölüşüm soru-

1 Raymond Aron, Demokrasi ve Totalitarizm, çev. Vahdi Hatay, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1976, s.4

nu yaratacak kadar yüksek verimlilikte kaynak yaratabilen toplumlar, kendine özgü siyasal mekanizma, kurum ve ilişkileri de yaratmaya başlamışlardır. İşte bu kurum ve ilişkilerin oluşumu, kaynakların bölüşülmesi sürecine katılan ve çıkarları birbirlerinden farklı toplumsal grup ve sınıfların mücadelesi ile ilişkili olduğundan, her çıkar grubunun kendi dünya görüşünü sistematikleştirmesini gerektirmiştir. Bunun anlamı, devletin yapısını, organlarını, bu organların birbirleriyle ilişkilerini, devlet ile toplum arasındaki ilişkilerin niteliğini ve diğer siyasal kurumların yapılarını belirleyen kuralların, özünde ideolojik olduğudur. Her siyasal sistem, o sistemin esaslarını benimseyen fakat kaynak dağıtımına farklı biçimde yaklaşan 'sistem-içi' aktörleri barındırır. Bu aktörler, siyasal sistemin dayandığı ideolojik temelleri radikal bir değişikliğe uğratmaksızın, farklı öncelikleri öne çıkarırlar. İşte bu aktörlerin aralarındaki rekabet, 'siyasa' kapsamında yer alır. Belirli bir siyasa takip eden örgütlü güçler, içinde yer aldıkları rejimin kurucu ideolojik ön kabullerini benimsemiş olabilecekleri gibi, o rejimin üzerine oturduğu ideolojik çerçevenin tümünü ya da büyük kısmını reddediyor da olabilirler. Bu konudaki farklılaşma, iktidar mücadelesi veren güçlerin rejim-içi (sistem-içi) mi yoksa rejim karşıtı mı amaçlara sahip olduklarına ilişkindir.

Belirli bir ideolojik kuruluş anlamında rejimlerin, devletin yapısını tanımlanmış ideolojik amaçlara uygun olarak örgütlemesi gerekir. Sözgelimi liberal bir devlet, liberal amaçlara ulaşabilmenin gerektirdiği biçimde örgütlenmiş devlettir. Piyasa güçlerini özgürleştiren, kendisini "gece bekçisi" rolüyle sınırlandıran ve yurttaşlarla ilişkisinde temel hak ve özgürlüklerin korunması rolünü üstlenen liberal devlet, temelinde liberalizmin olduğu anayasal rejimini içerden veya dışarıdan gelecek ortadan kaldırıcı bir etkiye karşı korumak amacıyla zor gücüne sahip olmak zorundadır. Bu durumda liberal bir devlet örgütlenmesi aracılığıyla liberal bir toplum hedefine varmayı amaçlayan her rejimde, ordu liberal ideolojik hedefleri korumak amacıyla örgütlenmiş olmak zorundadır. Ordu-siyaset ilişkilerine yönelik bir tartışmada, orduların ideolojik temeller üzerine inşa edilmiş rejimlerin zor gücünü oluşturduğu dikkate alınmaz ise, bir tarih ve toplum üstü ordu tasavvuruna ya da bir toplumda çatışan siyasal güçler arasında tarafsız kalması beklenen rejim dışı bir ordu kavramsallaştırmasına varılabilir. Her iki durumda da, tasavvur edilenin, ordunun ve siyasetin sosyolojik gerçeğine aykırı olması kaçınılmazdır.

Gelişmiş Ülkelerde Ordu ve Siyaset

Türkiye'de ordu ve siyaset ilişkisi tartışmalarında referans verilen örneklerin başında batılı ülkeler gelmektedir. Gelişmiş ülkelerde ordunun siyasetin dışında kaldığı ve ülkenin gerçek karar alıcılarının siyasetçiler olduğu düşüncesinin, Türkiye'de yaygın bir kanaat olduğu gözlenmektedir. Oysa bu

kanaat iki düzlemde itirazlara açık gibi görünmektedir. Birinci düzlem, batılı ülkelerde ordunun sanıldığı kadar siyasanın dışında olmadığıdır. ABD'de ordunun siyasal sistemin yapısı üzerindeki etkisi Wright Mills tarafından çözümlenmişti. Amerikan kapitalizminin savaş ekonomisi eğilimli olması, ABD'nin dünyada silahlanmaya en fazla ve açık ara pay ayıran ülke olması gibi nedenlerle, Amerikan toplumunda ordunun etkisi çok çeşitli alanlara uzanabilmektedir.[2] Örneğin Amerikan Savunma Bakanlığı (Pentagon) Hollywood'da film senaryolarına müdahale edebilmektedir. İngiltere'de üst düzey komutanlar kamuoyu önünde siyasal kanaat açıklayabilmektedir.[3] Benzer bir biçimde İsrail'de "Genelkurmay başkanı ve bazen de yardımcısı ile bazı komutanlar kabine toplantılarına katılabilmektedir."[4] Gelişmiş ülkelerde ordunun sanılandan daha fazla ölçüde siyasanın içinde olması, bu ülkelerin dünya üzerindeki iktisadi hegemonyaları ile yakından ilişkili görünmektedir. Bütün ülkelerde ordunun siyasa üzerindeki etkisinin özellikle güvenlik başlığı altında yoğunlaşması olağan kabul edilebilir. Hükümetlerin ulusal ve uluslararası güvenlik siyasalarının oluşumunda, uzmanlık bilgisine duyulan ihtiyaç uyarınca ordular öne çıkabilirler. Fakat iktisadi yapıları emperyalist karakter kazanmış olan ülkelerde, ordunun siyasa üzerindeki etkisi sadece dışarıdan gelecek tehlikelere karşı ulusal güvenlik siyasalarını belirlemekle kalmayıp, uluslararası hegemonyanın sürmesi ile ilgili olarak, hükümet siyasalarının başka alanlarına doğru genişlemektedir.

İkinci düzlem, bu ülkelerde siyasal düzenin kurumsallaşma sancıları yaşadığı 18 geçmiş dönemlerde, yani 'politics'in inşa süreçlerinde ordunun çatışan siyasal güçlere dâhil olduğu gerçeğini dikkate almayı gerektirir. İngiltere'de General Cromwell önderliğinde 1640'ta yapılan ve cumhuriyet ilan edilmesini sağlayan olay, bir askeri müdahale olmasına karşın, rejimin dayandığı ideolojik temelleri yeniden kurduğu için 'İngiliz Devrimi' olarak adlandırılmaktadır. Benzer biçimde Napoleon'un Fransız Devrimi'nin etkilerini bütün Avrupa'ya yaymasına imkân veren darbesi de gelişmiş batılı ülkelerin, siyasal sistemlerini bugünkü ölçüde kurumsallaştırmadan önce, gelenekselci ve modernleşmeci siyasal güçler arasında ordunun da dâhil olduğu çatışmalar yaşadıklarını ortaya koymaktadır.[5]

Buna ek olarak, gelişmiş ülkelerde ordunun siyasete müdahalesinin sadece geçmiş yüzyıllara ait bir olgu olarak görülemeyeceğini gösteren 20. yüzyıla ait bazı örnekler de yaşanmıştır. İktidara gelmeden önce Hitler'in başarısız bir darbe girişiminde bulunduğu bilinmektedir. 'Birahane darbesi' olarak adlandırılan ve 8-9 Kasım 1923 tarihinde yapılan bu hareketin amacı Bavyera

2 Wright Mills, İktidar Seçkinleri, çev. Ünsal Oskay, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1974, s.291
3 Nuran Yıldız, Tanklar ve Sözcükler, Alfa Yayınevi, İstanbul, 2010, s. XİV
4 Yıldız, a.g.e., s.65
5 Yıldız, a.g.e., s. XVİİ

yönetimini ele geçirmekti. Sonraları seçim yoluyla iktidara gelen Hitler, 20 Temmuz 1944'te Albay Claus Von Stauffenberg'in organize ettiği bir suikast ve darbe girişimine maruz kalmıştı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bile siyasal sistemlerin en fazla kurumsallaştığı Kıta Avrupa'sında başarılı veya başarısız askeri darbeler meydana geldi. 1961'de Fransa'nın Cezayir'le savaştığı sırada dört emekli general tarafından örgütlenen başarısız bir askeri darbe girişimi yaşandı. Devrilmek istenen Fransa Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle 1958 yılında bir askeri darbeyle iktidara gelmişti.[6] Yunanistan'da 21 Nisan 1967'de bir askeri darbe yapıldı. Askeri cunta, 'Albaylar rejimi' diye adlandırıldı ve Türkiye'nin Kıbrıs'a yaptığı Barış Harekâtı'nın başarısı karşısında yıkılacağı 1974'e kadar iktidarda kaldı. Portekiz'de 'Karanfil Devrimi' diye adlandırılan ve diktatörlükten demokrasiye geçişi sağlayan askeri darbenin tarihi de 25 Nisan 1974'tür. İspanya'da 23 Şubat 1981'de Antonio Tejero Molina adlı bir yarbay öncülüğünde başarısız bir askeri darbe teşebbüsü yaşanmıştı. Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin çöküşü ve yeni ideolojik temeller üzerine kurulu yeni bir anayasal rejimin kurulması ihtimalini engellemek isteyen ve ordunun bir kesimini de kapsayan bir girişimde bulunuldu. 19-21 Ağustos 1991 tarihli bu darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Bütün bu örnekler ilk olarak ordunun gündelik siyasete karışmasından ne anlamak gerektiğini açık seçik tanımlamak gerektiğini ortaya koymaktadır. İkinci olarak siyasal sistemin dayanacağı ideolojik temeller konusunda siyasal güçler arasında açık bir uzlaşmanın oluşmadığı ve siyasal kurumsallaşmanın yerleşmediği toplumlarda, orduların siyasal çatışmanın tarafı olmasının engellenmek bir tarafa, siyasal güçler tarafından rakiplerine galebe çalmanın olmazsa olmaz şartı olarak görüleceğidir. Bir rejim, bir kez kurulduktan ve kurumsallaştıktan sonra, o rejimin temel ideolojik ve anayasal çerçevesi üzerinde uzlaşmış olan rakip siyasal güçlerin, orduyu gündelik siyasa'dan uzak tutmayı daha yararlı görmesi sözkonusu olabilir. Gelişmiş batılı ülkelerde ordunun dünyanın başka coğrafyalarına kıyasla doğrudan siyasal rekabetin bir parçası değilmiş gibi görünmesi ve oransal olarak daha az darbe yapması, esas olarak bu ülkelerde siyasal aktörler arasındaki rekabetin rejimin temel niteliklerine ilişkin olmaması ile ilişkilendirilmelidir.

Orduların kurumsallaşmış bir ideolojik/anayasal düzende siyasa dışı tutulması kolaydır. Ancak siyasal güçlerin rejimin temel unsurları üzerinde uzlaşma sağlayamadığı toplumlarda hem ordu politik düzenin kurucu değerleri konusunda taraf olacak, dahası siyasal aktörler birbirlerine karşı nihai üstünlüğü sağlayabilmek amacıyla orduyu siyasetin içine davet etmeleri ya da orduyu kendi görüşleri doğrultusunda politikleştirmeleri beklenebilir.

6 Mustafa Erdemol, http://www.birgun.net/haber-detay/basarisiz-darbelerin-sayisi-basarili-olandan-daha-cok-121555.html. (26.07.2016), Son Erişim: 11.08.2017

Bu noktada darbe olgusunun, ordunun kendi çıkarlarını maksimize etmeye dönük siyasal güdüleri olan özerk bir kurum olması ile ilişkilendirilmesi farklı bir analitik çerçeveyi gerektirmektedir. Eğer ordular, birer baskı grubu olarak, toplumsal güçler karşısında göreli bir özerklik sahibi iseler, bazı darbelerin motivasyonunu siyasal çatışmaların değil, ordunun kendi istek ve ihtiyaçlarının oluşturduğu ileri sürülebilir.

Ordunun Özerkliği Sorunu

Ordular, toplumsal birer sınıf oluşturmazlar. Fakat amaçlarını gerçekleştirebilmek için diğer siyasal kurumlardan farklı olarak kendilerine özgü bir yapıları olmak zorundadır. "Askerilik" (military) olarak adlandırılan bu yapı toplumların kendilerini başka toplumlara karşı savunma içgüdülerinden temellenerek, saldırganlık, savaşkanlık, kavgaseverlik, şiddetseverlik gibi biçimlere kadar ulaşan ve "somut güç kullanımı kalıplarını içeren özgün bir toplumsal davranış türü olarak" tanımlanabilir.[7] Ordular mensupları arasında bu davranış türünü yüceltmek, belirli kalıplara dökerek ve kurallara bağlayarak teşvik etmek zorundadırlar. Askeri davranışın kurumsallaştırılması, orduların diğer toplumsal kurumlardan oldukça farklı bir değerler bütünü oluşturmasına neden olur. Askeri davranışları belirleyen belli başlı motivasyon kaynakları arasında disiplin, hiyerarşi, otorite, onur, kahramanlık, cesaret, dayanışma, itaat, şehitlik, gazilik, özveri gibi mesleksel ahlak ve değerler sayılabilir.[8] Bu durum, üst düzey ordu komutanlarının olduğu kadar bazen alt düzey subayların da, devlet yönetimine damga vuran siyasaların, kendi bakış açıları ile aralarında büyük açıklıklar oluştuğunu görmeleri halinde, yönetime el koymalarının –kendileri açısından- meşruiyet zeminini oluşturabilmektedir.

Fakat ordunun yönetime kendi özgül değerlerini merkeze alarak el koyabileceğine yönelik düşünce, hiçbir darbenin toplumsal şartlardan münezzeh olamayacağı gerçeği ile birlikte değerlendirilmelidir. Toplumsal şartlardan iki değişkeni anlamak gerekir. Birincisi, ordunun toplumla olan ilişkisini organiklik düzeyidir. Bazı ülkelerin tarihsel şartlarının sonucu olarak, subaylık aristokrasi ile ilişkilenmekte veya askerliğin profesyonel bir uğraş olmasının sonucu olarak bir tür 'askeri aristokrasi' oluşmaktadır. Bu tür ülkelerde ordunun toplumun organik bir parçası olmaktan çok, kendi kaynaklarına dayanarak kadro üreten ve bu yüzden de özerk bir baskı grubu gibi hareket etmeye eğilimli bir kurum olduğundan söz etmek mümkündür. Bu tür durumlarda ordunun siyasal süreçlere bir çıkar grubu olarak kendi değerleri merkezinde müdahil olması sözkonusu olabilmektedir. Türkiye'de subayların çocuklarının mesleki zorluklarından ve bu zorluklara karşılık olarak sağladığı maddi

7 Mevlüt Bozdemir, Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları, A.Ü. SBF Yayınları, Ankara, 1982, s.3
8 Bozdemir, a.g.e., s.168

(ekonomik) tatmin düzeyinin yetersizliğinden dolayı bir meslek olarak askerliği tercih etmedikleri belirtilmiştir.[9] Daha erken bir tarihte Kışlalı tarafından 239 subay üzerinde yapılan bir anket çalışmasında baba mesleğini subay olarak bildirenlerin oranı % 11.7 olarak bulgulanmıştı.[10] Bu oranın Türk ordusunda subaylığın bir baba mesleği haline dönüşmemiş olduğunu ve bir askeri aristokrasinin olmadığını söylemeye imkân verdiği ortadadır.

İkinci değişken ise yukarıda da belirtildiği üzere ordunun siyasal mücadele yürüten güçlere olan ideolojik yakınlığı ile ilişkilidir. Ordunun göreceli bir özerkliği bulunmakla birlikte, salt özerkliğini koruma kaygısı orduların darbe yapması için yeterli motivasyonu oluşturamaz. Çünkü her darbe belirli bir toplumsal meşruiyet algısına dayanmak zorundadır. Toplumların ise, başka bir gerekçe aramaksızın sadece ordunun kendi özerkliğini diğer devlet kurumları karşısında koruma kaygısı ile darbe yapmalarını destekleyebilecekleri düşünülemez. Ordunun devletin diğer kurumları karşısındaki özerkliğinin artan derecesi, başarıya ulaşmış bir darbenin kaçınılmaz sonuçlarından birisidir.

Türkiye'de Rejimin Kuruluşu ve Ordu

Bir ülkede sıklıkla darbe olması, orada ordunun darbe yapma *alışkanlığı* ya da *geleneğinin* varlığını değil, siyasal elitler arasında rejimin nitelikleri konusunda çok sayıda uzlaşmazlık noktası olduğunu ve/veya bu uzlaşmazlıklarla ilgili çatışmanın silahlı müdahaleyi gerektirecek ölçüde sert olduğunu gösterir. Bir siyasal sistemin meşruiyeti, onun temel kuralları üzerinde siyasal seçkinler arasında genel bir uzlaşmanın gerçekleşmesi ile mümkün olabilir. Türkiye'de siyasal meşruiyet sorunu çok partili yaşama geçildiğinden bu yana bir şekilde gündemde kalmaktadır. Bu nedenle sorunun siyasal kültür ile ilgili bir boyutu olduğu söylenebilir.

Siyasal kültür düzeyinde bir siyasal sistemin meşruiyeti, siyasal otoritenin adil olarak kimler tarafından, nasıl ve ne zaman kullanılacağı konusunda sistemin belli başlı aktörleri arasında bir uzlaşma gerçekleştiği zaman yerleşebilir. Oysa Türkiye siyasetinde etkin rol oynayan belli başlı partilerin tümünün meşruiyeti belirleyen bu soruya farklı cevaplar verdiği görülmektedir. Türkiye'de siyasal seçkinler, siyasal rejimin temel nitelikleri ve çerçevesi hakkında uzlaşabilmiş gibi görünmemektedirler. Örneğin siyasal egemenliğin nasıl kullanılacağı, meclis çoğunluğunun iradesinin milletin iradesi olarak anlaşılıp

9 Mehmet Ali Birand, Emret Komutanım, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1987, s.31
10 Ahmet Taner Kışlalı, "Türk Ordusunun Toplumsal Kökeni Üzerinde Bir Araştırma", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 1974, s.90

anlaşılamayacağı konusunda farklı tutumlar bulunmaktadır. Öte yandan siyasal rejimin parlamenter olarak sürmesinden yana olanlar olduğu kadar başkanlık rejiminin de taraftarları vardır. Temsil sürecinin önemli boyutlarından birini oluşturan seçim yasası konusunda da farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bazı kesimler temsilde adaleti öne çıkaran nispi temsilden yana iken bazı kesimler çoğunluk sisteminden yanadırlar. İşin ilginç yönü, aynı partilerin bu gibi konularda muhalefette iken farklı, iktidarda iken farklı tutum alabiliyor olmalarıdır. Türk siyasal sisteminin en çok şikâyet edilen yasalarından biri olan siyasi partiler yasası hakkında da bir uzlaşma görülmemektedir. Siyasi partilerin farklı örgütlenme modelleri uygulayabilmeleri konusunda bulanıklık devam etmektedir. Yine kamu yönetiminde merkezciliğin mi yoksa yerinden yönetimin mi esas olması gerektiği konusunda uzlaşma görülmemektedir. Son olarak yargının siyasal sistemdeki rolü ve bağımsızlığı ve insan hakları ve özgürlüklerin nasıl uygulanacağı ve korunacağı konularında derin köklere oturan ortak görüş ve anlayışların olmadığı görülmektedir. Bu durumun Türkiye'de siyasal seçkinlerin siyasal iktidar mücadelesini bir spor yarışmasından çok bir 'savaş' olarak görmesine neden olduğu söylenebilir.[11]

Türk toplumu son iki yüz yıldır III. Selim'den başlayarak modernleşmeye, bir başka deyişle batılı ülkelerle arasında ekonomik, teknolojik, siyasal ve toplumsal olarak açılan makası kapatmaya çalışmaktadır. Bağımsız ve egemen yaşayabilmesini sağlayacak modernleşmeci dönüşümleri gerçekleştirmediği ve bir tarım toplumu olarak kalmayı sürdürdüğü takdirde, endüstri çağına geçmiş toplumlar tarafından sömürgeleştirileceğini 19. yüzyılda tecrübe etmiştir. Modernleşme hareketleri başlangıçta Osmanlı yönetici sınıfından geldi. Bu dönemin karakteristiği uzlaşmacılıktı. Osmanlı padişahları hem eski rejimin imtiyazlı toplum kesimlerinin hassasiyetlerini dikkate almakta hem de yeni kurumları inşa etmeye çalışmaktaydılar. Ancak yükselen kapitalist endüstri uygarlığı karşısında Osmanlı devletinin güvenlik ihtiyacının aciliyeti özellikle ordunun modernleştirilmesini gerekli kılmıştı. Bu durum, uzun vadede Osmanlı toplumunda gelenekçi siyasal güçlerle modernleşmeci güçler arasındaki mücadelede orduyu modernleşmeci dinamik yönünde önemli bir ağırlık haline getirmiştir. Bu durum özellikle 1908 devrimi ve 31 Mart ayaklanmasının bastırılması sürecinde belirginlik kazanmıştır.

İttihat ve Terakki, ağırlıklı olarak genç subayların önderlik ettiği bir partiydi. Buna karşın 1908 devrimi bir 'darbe' olarak adlandırılmaz. Çünkü İttihatçılar II. Abdülhamit'in müstebit monarşi rejimine karşı başka bir rejimi temsil etmekteydiler. Kesintiye uğratılmış bir meşrutiyet rejimi deneyiminden

11 Ersin Kalaycıoğlu, "1960 Sonrası Türk Siyasal Hayatına Bir Bakış: Demokrasi, Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar", Tarih ve Demokrasi Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan (iç), Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği, Cem Yayınevi, İstanbul, tarihsiz, s.119

sonra, o rejimi padişaha yeniden dayatan eylemlerine damga vuran özellik, İttihatçıların asker ağırlıklı olmaları değil, siyasal programlarıydı. Nitekim özellikle 1909 anayasa değişikliklerinden sonra tipik meşruti rejimin kurulması ve İttihatçıların iktidarlarını sağlamlaştırmalarının ardından, 8 Ekim 1912'de ordunun siyasetle uğraşmasını yasaklayan bir yasa çıkarmışlardır. Bu olayın gösterdiği nokta, ordunun siyasetle ilişkisinin, rejim-merkezli bir mücadelede istenen/aranan bir özellik olduğu, rejim bir kez tesis edildikten sonra ise istenmediğidir. Şüphesiz rejim-merkezli bir mücadelede ordunun ideolojik tutumu, onu siyasete çağıran güçleri belirlemektedir. Rejimi değiştirmeye yönelen güçlerin, rejimi kararlılıkla korumaya yönelmiş bir ordunun siyasetin dışında kalmasını, hakem rolü oynamasını veya dış güvenlikle sınırlı bir rol oynamasını istemelerinden daha doğal bir şey yoktur. İttihat ve Terakki örneğinde olduğu gibi, rejimi değiştirmeye yönelen güçler, ordudan destek alıyor, hatta bizatihi orduda örgütleniyorlarsa, ordunun siyasetin dışında kalmasını istemeleri, kendi mücadelelerinin başarı şansını azaltmaktan başka bir anlama gelmeyecektir.

1920 Türk devriminin yerleştirilmesinde ordunun oynadığı rol inkâr edilemez. Türk devrimi sürecinde ordunun rolü hem Kurtuluş Savaşı'nın önder kadrosunu yetiştiren ocak olması nedeniyle hem de devrimin inşa sürecinde yeni rejimin meşru zor gücünü oluşturması nedeniyle büyük önem taşımaktadır. Tarihsel olarak, işgale karşı olan ve ülkenin bağımsızlığı için Birinci Meclis'e katılan çok sayıda siyasal akım ve toplumsal güç olmasına rağmen, Kurtuluş Savaşı'nı Osmanlı modernleşme sürecinin mirasçıları olan ve daha sonra Kemalistler olarak adlandırılacak olan kesimin örgütleyebilmesi, modernleşmenin sağladığı sosyo-kültürel ve siyasal formasyon ile ilişkilidir. Osmanlı modernleşme hareketlerinin ordudan başlaması ve devletin en nitelikli kadrolarını yetiştiren kurumun ordu olması, Kurtuluş Savaşı'na önderlik etmek için gereken ulusal stratejik vizyonu en tutarlı biçimde taşıyan kadroların da ordu saflarından çıkmasını desteklemiştir. Öte yandan ordu Mustafa Kemal tarafından devrimin karşısındaki engelleri aşabilmek amacıyla dayandığı en önemli kurumların başında gelmiştir. Yeni ideolojik temeller üzerine kurulan Cumhuriyet rejimi, hem rejim karşıtı iç güçlere hem de ulusal bütünleşme karşıtı 'merkezkaç' güçlere karşı kullanılmıştır[12] Mustafa Kemal 1923 yılı Aralık ayında çıkarılan yasalarla orduyu gündelik siyasetin dışına çıkartmış gibi görünür. Fakat bu olguyu bir mutlaklık olarak düşünmemek gerekir. Çünkü bir yandan Mustafa Kemal'in en çok güvendiği Mareşal Fevzi Çakmak, ölümüne kadar Genelkurmay başkanı olarak tutulmuş, diğer yandan iç isyanlar gibi rejimi kriz durumlarıyla karşı karşıya getiren hallerde ordunun yardımına başvurulmuştur.[13] Ordunun misyonu ile ilgili bir konuşmasında onu vatanın 'ha-

12 Ümit Özdağ, Ordu – Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemleri), Gündoğan Yayınları, Ankara, 1991, s.175

13 Bozdemir, a.g.e., s.166

misi' olarak tanımlamış olması, Atatürk'ün orduyu siyasa'nın dışında tutmak istese bile Cumhuriyet rejiminin ideolojik temelleri düzleminde siyasal bir içerikle örgütlediği gerçeğine işaret etmektedir. Kaldı ki bu durumun sadece yeni rejimin anayasal/ideolojik kurumsallaşmasını (politics) koruma ile sınırlı kalmadığı görülmektedir. Devrimin iç siyasal engelleri aşmasına yardımcı olduğu 1923-1927 yılları arasında ordu siyasanın oldukça içinde görünmüştür. 1927-1938 döneminde ise rejim belli ölçülerde yerleşmiş ve kendini daha güvende hissetmeye başlamıştır. Bu dönemde ordu daha geri plana, yani siyasanın dışına doğru itilmiş, subayların mülki görevlerden ayrılmaları sağlanmıştır. Buna rağmen, özellikle 1930'lu yıllarda rejimi tehdit eden iç isyanlara veya Menemen'de Asteğmen Kubilay'ın katledilmesi türünden olaylara ordu eliyle müdahale edildiği görülür.[14] Rejimin yerleşmesi ölçüsünde ordunun siyasadan uzaklaştırılması ve siyasetçiler karşısında tabi bir konuma gerilemesi, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen dönemde yapılan düzenlemelerde kararlılık kazanmıştır. Harp Akademisi'nden 1940'ta mezun olan bir generalin kendi döneminde subay adaylarına verilen eğitime ilişkin olarak "komutanlarına ve devlet büyüklerine itaatkâr bir subay yetiştirmeye titizlik gösterilirdi" sözleri, rejimin ideolojik temellerini oturtmuş bir siyaset kurumunun, bu değerleri sürdüren siyasetçilere sadakat gösteren subaylara olan ihtiyacını ortaya koyması bakımından dikkate değerdir.[15]

27 Mayıs 1960 müdahalesinin ardından okunan Milli Birlik Komitesi bildirisinde, müdahalenin amacı 'demokrasimizin içine düştüğü buhran' olarak bildirilmiştir. Buradaki demokrasi sözcüğünün daha genel anlamda bir rejim bunalımına işaret ettiği söylenebilir. Nitekim 1961 Anayasası'nın başlangıcında Demokrat Parti'nin anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışları nedeniyle meşruiyetini kaybetmiş olduğu belirtilmekteydi. Bu açıklama, ordunun kendisini kuran ideolojik temellere yaptığı bir atıf idi. Türkiye'de siyasal güçler arasındaki rekabet ve çatışma, rejimin kurucu ideolojik temelleri ve meşruiyet ölçütleri üzerinde bir uzlaşmaya dayandığı müddetçe, ordunun siyasanın bir parçası olması için gereken toplumsal meşruiyet kolay kolay oluşmayacaktır. Bu aşamada ordunun özerk bir kurum olduğu ve darbe için kendine özgü nedenlerinin olabileceği düşünülecek olsa bile, hiçbir gücün salt sahip olunduğu için kullanılması mümkün değildir.[16]

14 Özdağ, a.g.e., s.120
15 Birand, a.g.e., s.64
16 Ahmet Taner Kışlalı, Siyaset Bilimi, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1996, s.279

Rejimin ve ordunun dönüşümü

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra oluşan iki kutuplu dünyada SSCB'nin önderlik ettiği sosyalist dünya ile her iki kutupla belli bir mesafeyi korumaya çalışan bağlantısız ülkeler bloğunun oluşturduğu farklı ve alternatif uluslararası ilişkiler sistemleri bulunmaktaydı. Türkiye, Atatürk döneminin tam bağımsızlık ve bölge merkezli dış politika yönelimini terk ederek, ABD'nin öncülük ettiği batı dünya sistemi ile bütünleşme rotasına girdi. Bir ülkenin bu sistemlerden birinin içinde yer alması, sistemin içindeki diğer ülkelerle ekonomik ilişkiler başta olmak üzere, siyasal, kültürel ve sosyal ilişki ve etkileşimler kurması anlamına gelmekteydi. Türkiye bu sürecin bir sonucu olarak dâhil olduğu batı sisteminin lideri olan ABD ile yakın ilişkiler kurmaya başladı. Türk ordusunun tehdit algısından eğitimine, teçhizatından talimnamelerine kadar bütün yapısı NATO'nun ihtiyaçlarına uygun olarak dönüştürülmeye başlandı.

Türkiye'nin batı dünya sistemine girmesi, Türk devriminin ideolojik değerleri üzerine inşa edilmiş kurumsal siyasal yapılanmasının, uluslararası ittifakının ihtiyaçları ile uyumlulaştırılmasını gerektirmekteydi. Bunun anlamı Kemalizm'in yeniden tanımlanması, Türk siyasal sistemine yeni kurumların eklenmesi veya mevcut kurumların işlevlerinin batı sisteminin ideolojik kuruluşu ile uyum sağlayacak şekilde yeniden tanımlanmasıydı. Bu aşamadan itibaren Türkiye'de ordu ve siyaset ilişkilerini sadece siyasal sistemin üzerine kurulacağı ideolojik temellerin neler olacağına ilişkin mücadele eden gelenekçi ve modernist güçler arasındaki bir çatışma ile bağlantılı olarak okumanın yetersiz kalacağı, yeni bir değişken olarak dış dinamik dikkate alınmak zorundadır.

12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 darbelerinin ortak özelliği, esas olarak iktidara gelmeleri halinde Türkiye'nin batı sistemi ile ilişkilerini tam bağımsızlık yönünde yeniden inşa etmeyi vadeden sol akımların tasfiyesini amaçlamış olmalarıdır. Her iki darbe de, rejimin kurucu ideolojik temellerini kabul etmeyen İslamcılık akımının denetim altına alınmasına yönelik girişimlerde bulunmuştur. Fakat esas vuruşun sosyalist solun siyasal hegemonyasının tasfiyesine yönelik olduğu görülmektedir. Türkiye kapitalizminin Demokrat Parti döneminden başlayarak ABD'nin önderlik ettiği dünya kapitalist sistemi ile eklemlendiği ve NATO üyeliğinin üzerinden geçen sürede ordunun stratejik bakışındaki dönüşümler dikkate alındığında, 12 Mart ve 12 Eylül darbelerinin dünya sistemi ile ilişkilendirilebileceği zemin ortaya çıkmaktadır. Bu yönüyle her iki darbenin de 1970'li yıllarda Latin Amerika'da örnekleri çokça görülen ve başarıya ulaştıkları ülkelerin batı sistemi ile ekonomik ve siyasal bütünleşme derecelerini arttıran darbelerle paralellik taşıdıkları söylenebilir. Şaylan, Latin Amerika ülkelerinde darbelerin güçlü ve egemen bir girişim-

ci sınıfın öncülük ettiği gelişmiş kapitalist ekonomilerin varlığı ile bağlantılı olduğunu belirtmektedir.[17] Sözü edilen yıllarda bu ülkelerin ekonomik örgütlenmeleri üzerinde ABD'nin nüfuz edici bir etkisi bulunmaktaydı. Dolayısıyla ordu müdahaleleri, egemen girişimci kesimle organik bütünlük içinde ve emperyalizmle bütünleşmiş olarak, toplumsal statükoyu koruma amacına dönük eylemler biçiminde tezahür etmekteydiler.

1980 sonrasında Türk toplumu önceki dönemle kıyaslandığında 'kırılma' olarak nitelendirilebilecek bir dizi değişme yaşadı. İktisadi planda Türkiye'yi batı ekonomilerinin organik bir uzantısı haline getirmeye dönük neoliberal politikalar uygulamaya konuldu. Turgut Özal'ın ekonomi politikaları gelir dağılımını hızla bozarak toplumu yoksulluk ve açlık sınırı gibi kavramlarla tanıştırdı. Siyasal planda sosyalist solun tasfiyesi ve merkez solun krizine, İslamcılığın yükselişi ve genel bir toplumsal muhafazakârlaşma süreci eşlik etti.

12 Eylül 1980 darbesi sonrası cunta, toplumu "dindarlaştırmak" için özel tedbirler aldı. Böylelikle uluslararası kapitalizmin neoliberal bir çerçeveye oturduğu koşullarda, Türkiye'nin toplumsal yapısının da bu yönelime uygun bir insan kaynağına sahip olması sağlanmaya çalışıldı. Bu bağlamda Türk toplumunda kültürel düzlemde eleştirel düşünceye ve siyasal düzlemde de sol akımlara karşı bir bariyer olarak din, toplumu kontrol etmenin bir aracı olarak düşünüldü ve dinselleştirme siyasaları yürürlüğe kondu. 12 Eylül döneminde (1980-1983) başlatılan ve sonrasında ANAP tarafından sürdürülen dinselleştirme siyasalarının, din alanını düzenlemeye dönük birer 'din siyasası' değil, dinin sosyal kontrol amacıyla devreye sokulduğu bir toplumsal kontrol siyasası olarak işlev gördüğü söylenebilir. Ancak Türkiye'yi uluslararası sistemin dışına çıkarma ihtimali taşıyan sol akımlara karşı ordunun toplumu muhafazakârlaştırma projesi, SSCB'nin dağılması, merkez sağın otoritesini kaybetmesi, neoliberal siyasaların geniş bir toplumsal memnuniyetsizlik yaratması gibi etmenlerle birleştiğinde siyasal düzlemde İslamcılığın yükselişiyle sonuçlandı.

28 Şubat 1997 tarihinde yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısında alınan kararlar ve sonrasındaki uygulamalar, Refah Partisi'nin (RP) şahsında hükümet ortağı haline gelmiş olan siyasal İslam'a karşı rejimin korunması ile ilişkili bir 'askeri baskılama' (military repression) olarak okunabilir. 28 Şubat 1997 olayı, teknik anlamda bir darbe değil, 'darbe öncesi durum'dur. Bu dönemde ordunun hükümet üzerindeki baskısının, doğrudan yönetime el koymaksızın fakat rejime ilişkin hassasiyetlerin dikkate alınmaması halinde el koymaya kadar gidilebileceğini hissettirmek suretiyle uygulandığı bir fiili

17 Gencay Şaylan, "Ordu ve Siyaset", ARMAĞAN, Kanun-u Esasi'nin 100. Yılı (içinde), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1978, s.395

durum oluştu.[18] Toplumsal kanaat önderleri arasında olayın nasıl adlandırılması gerektiği konusunda bir netleşme sağlanamadığından, zaman içinde 28 Şubat'ı anlatmak üzere "postmodern darbe" kavramı popüler bir kullanıma kavuştu. Ancak postmodern darbe kavramı, 28 Şubat olayının gerçekte anlamlandırılmakta ve kavramsallaştırılmakta zorluk çekildiğinin bir göstergesidir. 28 Şubat olayının azgelişmiş/gelişmekte olan ülkelerde, ordunun hükümet üzerinde darbe tehdidini de içeren rejimin ideolojik temellerine sadakat doğrultusunda bir tazyik yaratması ve hükümeti belirli bir yönde hareket etmeye ittirmesi anlamında bir '*askeri baskılama*' (military repression) olayı olduğu söylenebilir.

28 Şubat baskılamasının karakteristiği, rejimin laiklik başta olmak üzere temel ideolojik nitelikleri konusundaki hegemonya çatışması ile ilişkili iç dinamik boyutunun öne çıkmış olmasıydı. Baskılamayı yapan komutanların, Türkiye'yi batı sistemi dışında tanımlamaya dönük bir çabaları yoktu. Refah Partisi ise her ne kadar Müslüman ülkeler arasında birlik kurmayı istemek ve Avrupa Birliği'ne mesafeli durmak gibi özelliklere sahipse de, iktisadi programı başta olmak üzere, Türkiye'yi batı sisteminden çıkartmaya dönük tutarlı ve bütünsel bir programa sahip değildi. Bu nedenle siyasal İslam ile mücadele, daha çok laiklik hassasiyetini gösteren RP'nin kapatılması, türban yasağı, 8 yıllık kesintisiz eğitim ve tarikatlara karşı psikolojik savaş türünden yasal ve görece yüzeysel hamlelerle yürütülmeye çalışıldı. TSK, siyasal İslam'ın ekonomik ve toplumsal kaynaklarını ortadan kaldırmaya dönük kalıcı ve sonuç alıcı adımları atmaları için RP sonrası hükümetleri baskılamayı sürdürse de, 28 Şubat olayı, yönetimin fiilen ordunun eline geçtiği bir darbe olmadığından fazla ilerleme kaydedilemedi.

RP'nin Anayasa Mahkemesi kararıyla kapatılması, parti içinde laik cumhuriyetçi devlet, ordu ve toplum güçlerine karşı nasıl bir strateji izlenmesi gerektiğine ilişkin bir tartışma başlattı. RP'nin kurmak istediği rejim, laik rejimin üzerine inşa edildiği ideolojik önkabuller ile temelden çelişmekte olduğundan, 'milli görüş' diye adlandırılan siyasal İslamcı akım Milli Nizam ve Milli Selamet Partisi'nden sonra üçüncü kez parti kapatma yaptırımı ile karşılaşmış, üstelik bu kez hükümet olması da durumu değiştirememişti. Nitekim 1998'de kapatılan RP'nin yerine kurulan Fazilet Partisi (FP) de 2000 yılında kapatılınca, siyasal İslamcı gelenek içinde "yenilikçiler" olarak adlandırılan ve Recep Tayyip Erdoğan ile Abdullah Gül'ün liderliğinde toplanan bir ekibin öne çıkmasına neden oldu. Yenilikçi ekip, referanslarını dinden alan bir sosyo-politik sistemin daha temkinli ilerleyen, ordunun laiklik yönündeki hassasiyetlerini doğrudan tahrik etmeyen, uzun vadeli bir strateji izlemesinden yana görünüyordu. Bu amaçla merkez sağ ve liberal kökenli kadrolarla

18 Nevzat Bölügiray, 28 Şubat Süreci, 1. cilt, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1999, s.141

takviye edilmiş, çekirdeğini siyasal İslam kökenli kadroların oluşturacağı bir kitle partisi kurulması gündeme geldi. Siyasal İslamcı gelenekte "yenilikçiler" olarak adlandırılan kadro, 2001'de Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (AKP) kurarak 2002 genel seçimlerinde iktidara gelmeyi başardı.

15 Temmuz'a Doğru

Ordunun kurumsallaşmış siyasal sistemin (politcs) zor gücü olduğunu 28 Şubat'ta hükümet konumlarından, yani en yakından tecrübe eden İslamcı siyasetçiler, AKP ile birlikte rejimin dönüştürülmesi için iki boyutlu bir taktik geliştirdiler. Birincisi iç siyasalarda uzun vadeli, sabırlı, güç dengelerini gözeten ve dönüştürücü hamleler için fırsat kollayan bir tutum izlemekti. İkincisi, Milli Görüş geleneğinden farklı olarak, Büyük Ortadoğu Projesi eş başkanlığı, Avrupa Birliği aday üyeliği iddiası ve neoliberal iktisat siyasalarının sürdürülmesi gibi program maddeleri üzerinden, batı sistemi ile organik bağlantılar kurmaktı. Bu ikinci taktik, Türkiye'de rejimin dayandığı ideolojik kodların yeniden tanımlanabilmesinin önündeki engellerin kaldırılmasında batı dünya sisteminin desteğini kazanmayı sağlayacaktı. AKP bu nedenle iktidarında Ergenekon ve Balyoz gibi Türk ordusunun siyasal açıdan paralize olmasına neden olacak yargılamaları bütün gücüyle destekledi.

ABD'nin Ortadoğu'ya kendi çıkarları açısından yeni bir düzen verme amacını ifade eden Büyük Ortadoğu Projesi (BOP), batı sistemi ile AKP hükümeti arasındaki işbirliğinin stratejik planıydı. Ortadoğu'ya yönelik müdahale süreci başarıya ulaştığında ABD, Ortadoğu ve Kafkasya'daki enerji kaynaklarını tam denetim altına alarak Çin ve Rusya'nın kendi tekelinde bulunan süper güç konumunu tehdit etmesini engelleyebilecekti. Ayrıca Lübnan ve Suriye gibi batı ekonomik sistemi ile tam bütünleşmeye direnen, kendi ulusal ekonomilerini, ulusal paralarını, yasama ve yürütme yetkilerini yani toplamda ulus devletlerini korumaya çalışan bazı ülkelerin zor yoluyla da olsa 'sistemin' içine alınması hedefleniyordu. Barzani ve PKK'nın Suriye kolu PYD öncülüğünde Irak, Suriye, İran ve Türkiye'yi kapsayan bir Kürdistan devletinin kurulması suretiyle İsrail'in güvenliğini sağlamak ve Ortadoğu'ya daha güçlü biçimde yerleşmek de sürecin üçüncü kazanımı olarak ABD'nin hanesine yazılacaktı.[19]

AKP açısından batı sistemi ile daha bütünleşik bir siyasa izlemenin anlamı, sadece toplumsal ve kültürel düzlemde muhafazakârlaşmanın mantıksal sınırlarına kadar götürülmesinden ibaret değildi. Aynı zamanda rejimin devlet ve dış siyasa konularındaki kodlarının da dönüştürülmesi için gereken ittifakların kurulması anlamına geliyordu. Nitekim bu konulardaki dönüşümler,

19 Emre Kongar, ABD'nin Siyasal İslam'la Dansı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2012, s.66-69

AKP'nin seçim kampanyalarında ve Erdoğan'ın siyasal söyleminde "sessiz devrim" ve "Eski Türkiye-Yeni Türkiye" vurgularında ifadesini bulmuştur.[20]

Türkiye'yi 15 Temmuz 2016 darbe kalkışmasına götüren süreç, Balyoz operasyonlarından ve Ergenekon yargılamalarından sonra AKP'yi laiklik başta olmak üzere rejimin ideolojik/anayasal temelleri ile ilgili olarak baskılama iradesi önemli ölçüde kırılmış gibi görünen ordunun siyasal hassasiyetleri ile ilişkili değildi. 15 Temmuz kalkışması, ironik bir biçimde, ordunun içinde kadrolaşmasına uzun yıllar göz yumulan teokratik hedeflere sahip bir örgütlenmenin eseri olmuştur. Bir başka deyişle 15 Temmuz darbe girişimi, ordunun emir-komuta zinciri içinde yapılan bir eylem olmadığı gibi, 27 Mayıs'tan farklı olarak, ordunun benimsediği ve meşru bulduğu bir eylem de olmamıştır. Şüphesiz 27 Mayıs'tan bir diğer yapısal farkı, hükümetle ordu arasında anayasal düzenin ihlali ile ilgili bir rejim hesaplaşması, yani bir iç dinamik eylemi olmamasıdır. 15 Temmuz olayı, önceki bütün darbelerden farklı olarak ne iç dinamik (27 Mayıs) ne de iç ve dış dinamiğin bileşkesi (12 Mart ve 12 Eylül) şeklinde vücut bulmuştur. Bu açıdan 15 Temmuz darbe girişimi, harekete geçirici motivasyonu bakımından iç-dış dinamik etkileşimi skalasının diğer ucunda yer alır ve bütünüyle dış dinamiklerin operasyonel bir eylemidir. Bu durum Türk ordusu tarafından da tespit edilmiştir. TSK bünyesinde hazırlanan bir rapora göre, 15 Temmuz girişimi "küresel devletlerin Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Milleti üzerindeki hesaplarından ve çıkarlarından bağımsız değerlendirilmemelidir."[21] Nitekim kalkışmanın daha ilk saatlerinden itibaren bir toplumsal meşruiyet sorunu ile karşı karşıya kalması, bu özelliğinin sonucudur.

Bu noktada, batı sisteminin, rejimi sessiz bir devrimle dönüştürmek amacıyla kendisiyle ittifak kurmuş olan AKP'ye neden giderek daha mesafeli davranmaya başladığı sorusunu cevaplamak gerekmektedir. Bu sorunun cevabı, BOP'un Türkiye'yi en yakından ilgilendiren ve en aktif rol üstlenmesi beklenen hedefi ile yani Kürdistan meselesi ile ilgili görünmektedir. 2009 yılında AKP hükümeti tarafından başlatılan ve "Kürt açılımı", "milli birlik ve kardeşlik açılımı", "demokratik açılım" ve en son "çözüm süreci" diye adlandırılan siyasanın, PKK'nın silah bırakmasını ve terör sorununun kalıcı olarak bitirilmesini hedeflediği ilan edilmişti. Ancak terör örgütü PKK'nın hükümet tarafından eşit muhatap kabul edilmesi ve örgütün Güneydoğu Anadolu'da adeta yerel iktidar haline gelmesine izin verilmesi, terör örgütünün tarihinde hiç ulaşamadığı imkânlara ulaşarak kurumsallaşmasına imkân sağladı. Çözüm süreci ABD tarafından tam destekle karşılanmakta ve hükümet daha cesur

20 Bkz. SESSİZ DEVRİM, Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri 2002-2014, Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı Yayını, Ankara, 2014

21 TÜRK ORDUSUNUN BUGÜNKÜ İDEOLOJİK ÇİZGİSİ, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2017, s. Nuran Yıldız, Tanklar ve Sözcükler, Alfa Yayınevi, İstanbul, 2017, s.75

adımlar için teşvik edilmekteydi.[22] (Polat, 2010).

PKK'nın amaçlarına önemli ölçüde eriştiği için silahlı gücünü Türkiye'den çekerek Suriye başta olmak üzere diğer bölge ülkelerinin rejimlerinin değişmesi işine hasretmesi BOP'un hedefleri açısından elzem görünmekteydi. Ancak PKK, açılım öncesindeki kadar yoğun olmasa da, hükümeti sıkıştırmak için eylemler yapmayı sürdürdü. Gerekçe olarak, kendisinin oyalandığını, mutabık kalınan hususların yazılı bir belgeye bağlanmadığını ve verilen sözlerin tutulmadığını gösterdi. PKK merkez komitesi, kendi silahlı güçleri ile koruyacağı özerk bölgelerde resmen yetkili olarak tanınmadığı müddetçe, Kürtlerin özgürleşmiş sayılamayacağını ilan etti.

7 Haziran 2015 genel seçimlerinde AKP'nin oyu % 40,9'a, parlamentoda kazandığı sandalye sayısı 258'e düşmüştü. AKP'nin tek başına hükümet kuramıyordu. Kamuoyundaki genel algı bu sonucun oluşmasında en büyük payın açılım sürecinde PKK'nın kazandığı inisiyatifin seçmen tabanında olumsuz tepki yaratması olduğuydu. PKK'nın zaten infiale yol açan saldırılarını bu sıralarda da sürdürmesi sonucu 24 Temmuz 2015'te Türk ordusu PKK kamplarına yönelik yoğun bir bombardımana başladı. Bu olay yüzeydeki görünümü açısından açılım sürecinin fiilen kapanması anlamına geliyordu. Ancak daha geniş bir çerçevede bakıldığında Türkiye'nin BOP kapsamında kendisinden beklenen uluslararası rolünü terk etmesi demekti. ABD'in ilk haftalarda açılıma yeniden dönülmesi yönünde çağrıları olsa da, Türkiye'nin terörle mücadeledeki kararlılığı, ABD'yi yeni bir müttefikle yoluna devam etmek zorunda bıraktı. Bu müttefik PKK'nın Suriye uzantısı olan PYD olacaktı. Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler, her iki tarafın karşılıklı restleşmeleriyle giderek gerildi. FETÖ'nün 2014 yılından başlayarak yavaş da olsa tasfiye edilmesi, batı sistemi açısından bardağı taşıran son damla olmuştu. Çünkü rejimin 12 Eylül 1980 sonrasındaki muhafazakâr dönüşümü ile bağlantılı olarak bütün kamu kurumlarında ve bu arada Türk ordusu içinde kadrolaşmalarına göz yumulmuş bir grup olan FETÖ, batı sisteminin Türk devleti ve toplumu içindeki en önemli operasyonel aletiydi. Türk ordusu içindeki FETÖ örgütlenmesine yönelik kapsamlı bir tasfiyenin yapılması beklenen 2016 Yüksek Askeri Şura toplantısı öncesinde, 15 Temmuz'da bu kez darbe kalkışması yapıldı.

FETÖ'cü darbe kalkışması, Türkiye'nin batı dünya-sistemi içindeki konumundan bağımsız olarak anlaşılamaz. Darbe girişimi, Türkiye'nin uluslararası işbölümü içinde kendisine verilen rolü oynamaktaki isteksizliğinin ve çelişkili tutumlarının bir sonucu olarak gündeme gelmiştir. 15 Temmuz kalkışması, Türkiye'yi sisteme 'kazanılmasını' ve batı sisteminin Ortadoğu'da Türkiye'nin oynamasını beklediği rolü uyumlu bir biçimde yerine getirmesini

22 Bkz. Yılmaz Polat, CIA Pençesinde Açılım, Ulus Dağı Yayınları, Ankara, 2010

amaçlıyordu. Bu yönüyle Türkiye'nin önceki dönemlerinde ordu-siyaset ilişkilerini açıklamakta kullanılan analitik çerçeveden farklı olarak, uluslararası ilişkiler dinamiğini ve Türkiye'de rejimin dönüşümünü de kapsayan daha geniş bir analitik çerçeveden okunması gerekmektedir.

SONUÇ

İdeoloji üstü bir ordu, anayasa ya da devlet kurumu yoktur, olması düşünülemez. Bütün ordular, görev tanımı gereği bir rejimin ve o rejimin üzerine kurulu olduğu ideolojik temellerin ortadan kaldırılması tehlikesine karşı güvenliği sağlamak amacını taşırlar. Rejimler dış düşmanlar tarafından ortadan kaldırılabileceği gibi iç düşmanlar tarafından da ortadan kaldırılabilirler. Özellikle köklü siyasal dönüşümler yaşamakta olan ve siyasal seçkinlerin rejimin ideolojik temelleri konusunda geniş bir mutabakata varamadıkları toplumlarda, ordular anayasal rejime karşı görevlerinin bir parçası olarak siyasanın da bir parçası haline gelir veya getirilirler. Bu açıdan bakıldığında, Türk ordusunun darbe yapmasının bir "gelenek" olmadığı söylenebilir. Çünkü ordu-siyaset ilişkilerinin niteliğini, daha çok Türk siyasal seçkinlerinin ortak ideolojik –dolayısıyla anayasal- değerler üzerindeki uzlaşma derecesinin düşüklüğü bağlamında değerlendirmek gerekmektedir. Türkiye'nin yakın tarihinde ordunun siyasa görece daha fazla ilişkili olmasının nedenlerini siyasal güçlerin ideolojik tercihleri ile ülkenin kurucu ideolojik değerleri arasındaki çelişmelerde aramak uygun olacaktır.

Bu açıdan bakıldığında 27 Mayıs ihtilali, Demokrat Parti'nin anayasayı çiğneyerek rejimi krize sokmasına bir tepki olarak oluşmuştur ve iç siyasal dinamiklerin eseridir. Siyasal literatürümüze 'darbe' değil, 'ihtilal', 'devrim' ya da 'müdahale' biçiminde geçmiş olması da bununla bağlantılıdır. 12 Mart ve 12 Eylül darbeleri Türkiye'yi batı sisteminin dışına çıkarma iddiasındaki sosyalist sola karşı devletin kaybettiği ideolojik hegemonyasını ordunun zor gücünü kullanarak dengelemesi bakımından iç dinamiklerle; bu dengenin kurulmasının Türkiye'yi batı sistemi içinde tutacak olması bakımından dış dinamiklerle ilintili görünmektedir. Bu bakımdan 12 Mart ve 12 Eylül darbeleri iç ve dış dinamiklerin bir bileşkesinde hayat bulmuştur. 28 Şubat askeri baskılaması (military repression) yükselen siyasal İslam'a karşı rejimin laik niteliğinin korunması ile ilişkilidir. Bu açıdan iç dinamiklerin baskın rol oynadığı bir olaydır. Darbe ya da askeri baskılama türü eylemlerin rejimi korumakta ya da siyasal seçkinlerin kurucu ideolojik değerler üzerinde bir uzlaşmaya varmasında ne ölçüde sonuç alıcı oldukları konusu ayrı bir tartışmanın konusudur.

15 Temmuz darbe kalkışması, çok partili yaşam boyunca görülen tüm diğer darbe ve askeri baskılamalardan farklı bir niteliğe sahiptir. 15 Temmuz

olayı, teokratik bir düzen kurmak amacıyla devlet ve toplum içinde örgütlenmiş illegal bir siyasi partinin Cumhuriyet rejiminin dayandığı bütün ilkeleri yukarıdan aşağıya bir müdahaleyle değiştirme hamlesidir. Bu açıdan önceki darbe ve askeri baskılamalar ordunun kendisini rejimin bekçisi olarak nitelemesi ve rejimi anayasanın çiğnenmesine, radikal sola ya da fundamentalizme karşı koruması gerekçesine dayanan, 'korumacı', 'yeniden kurucu' ya da restore edici hareketlerdir. Buna karşılık 15 Temmuz kalkışması, rejimin bizatihi devletin içinden dönüştürülmesi girişimidir. FETÖ toplumsal desteği sınırlı olan fakat 12 Eylül darbesi sonrası Türkiye'de rejimin ve toplumun muhafazakârlaşma doğrultusunda dönüştürülmesi amacına uygun olarak devlet kadroları, iş yaşamı ve medya içinde yuvalanması teşvik edilen bir yapıydı. AKP hükümetinin batı sisteminin talepleri ile Türk toplumunun beklentileri arasında sıkışma yaşamaya başlaması sonucu devreye sokularak, uluslararası sistem tarafından Türkiye'nin yönetimine doğrudan el konulmasının aracı olarak kullanıldı. Bu açıdan bakıldığında 15 Temmuz olayı, ordunun siyasete müdahalesi değil, ordu içindeki bir azınlığın, dış dinamiklerin motivasyonunda, Türk ordusu da dâhil olmak üzere Türk milletinin kaderine müdahale girişimi olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

ARON, Raymond, (1976), Demokrasi ve Totalitarizm, çev. Vahdi Hatay, Kültür Bakanlığı Yayınları: İstanbul

BİRAND, Mehmet Ali, (1987), Emret Komutanım, Milliyet Yayınları: İstanbul

BOZDEMİR, Mevlüt, (1982), Türk Ordusunun Tarihsel Kaynakları, A.Ü. SBF Yayınları: Ankara

BÖLÜGİRAY, Nevzat, (1999), 28 Şubat Süreci, 1. cilt, Tekin Yayınevi: İstanbul

ERDEMOL, Mustafa, (26.07.2016), http://www.birgun.net/haber-detay/basarisiz-darbelerin-sayisi-basarili-olandan-daha-cok-121555.html. Son Erişim: 11.08.2017

KALAYCIOĞLU, Ersin, (Tarihsiz), "1960 Sonrası Türk Siyasal Hayatına Bir Bakış: Demokrasi, Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar", Tarih ve Demokrasi Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan (iç), Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği, Cem Yayınevi: İstanbul

KIŞLALI, Ahmet Taner (1974), "Türk Ordusunun Toplumsal Kökeni Üzerinde Bir Araştırma", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, cilt 29, ss.89-105

---------- (1996), Siyaset Bilimi, İmge Kitabevi Yayınları: Ankara

KONGAR, Emre, (2012), ABD'nin Siyasal İslam'la Dansı, Remzi Kitabevi: İstanbul

MILLS, Wright (1974), İktidar Seçkinleri, çev. Ünsal Oskay, Bilgi Yayınevi: İstanbul

ÖZDAĞ, Ümit (1991), Ordu – Siyaset İlişkisi (Atatürk ve İnönü Dönemleri), Gündoğan Yayınları: Ankara

POLAT, Yılmaz, (2010), CIA Pençesinde Açılım, Ulus Dağı Yayınları: Ankara

SESSİZ DEVRİM, Türkiye'nin Demokratik Değişim ve Dönüşüm Envanteri 2002-2014, (2014), Kamu Düzeni ve Güvenliği Müsteşarlığı Yayını: Ankara

ŞAYLAN, Gencay, (1978), "Ordu ve Siyaset", ARMAĞAN, Kanun-u Esasi'nin 100. Yılı (içinde), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: Ankara

TÜRK ORDUSUNUN BUGÜNKÜ İDEOLOJİK ÇİZGİSİ, (2017), Kaynak Yayınları: İstanbul

YILDIZ, Nuran, (2010), Tanklar ve Sözcükler, Alfa Yayınevi: İstanbul

1960 DARBESİNİN MEDYADA YANSIMALARI VE BU YANSIMALARIN HASAN POLATKAN'IN AİLESİ ÜZERİNE ETKİLERİ;

Dr. Atiye EMİROĞLU

ÖZET

1960 Darbesi yıllardır üzerinde tartışılan, sorgulanan ve araştırılan bir konudur. Yapılan araştırmalar darbenin nedenini, darbeden sonra Demokrat Parti üyelerinin yargılanma şekillerini, yargılanmadan sonra aldıkları cezaları ve darbenin Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne nasıl bir etkisi olduğuna yöneliktir. Bu konunun bu kadar önemli olması ve hala zihinlerde cevaplanamayan sorulara sahip olmasının en önemli nedenlerinden biri, "Yüksek Adalet Divanı"nın önünde yargılanan sanıkların demokratik olmayan yöntemlerle, kanunlara ve anayasaya aykırı bir şekilde yargılandıkları iddialarına dayandırılabilir. Halkın seçimleriyle hükümet kuran Demokrat Parti önde gelenlerinin darbeden sonra Yassıada'da bir yıl süren yargılanmanın ardından idam edilmeleri ise bu konunun, kafalarda cevaplanamayan sorular bırakmasının belki de ikinci en önemli sebebidir. Çünkü halkın seçimleriyle yaklaşık on yıl iktidar parti olarak ayakta duran Demokrat Parti önde gelenlerinin (elle tutulur haklı bir gerekçe sunulmadan) idam edilmeleri ve yargılanma sürecinde hak etmedikleri insanlık dışı muamelerle karşı karşıya kalmış olmaları tarih araştırmalarında 1960 Darbesinden geriye kalan yüzlerce sorunun cevaplanmasını gerekli kılmaktadır. Tarih öğrenmenin bir gerekliliği geçmişini öğren-

mek, gününü anlamak ve geleceği yorumlayabilmek anlayışına dayanmaktadır. Geçmişi cevaplanamayan sorularla dolu bir tarih öğreniminin bugüne ve geleceğe faydası olamaz. Geçmişte demokrasiye ya da adalete uymadan yaşanmış olan olayların sadece o olayı yaşayan kahramanlar üzerinde etkisi yoktur. Bu etki o kahramanlar dışında onların ailelerini, akrabalarını ve koskoca bir ülkede yaşayan milyonlarca insanı etkilemektedir. Bu etki ne gibi araç ve gereçler kullanılarak oluşturulur, sorusu bu çalışmada cevaplanmak istenilen sorular arasındadır. 1960 darbesini meşru göstermek ve halkın desteğini almak için kullanılan medyanın rolü inkar edilemeyecek bir boyutta olmuştur. Halk; sessizleştirilmiş, korkutulmuş ve yargılanmaların demokratik koşullarda yapıldığına, yargılananların suçlu olduğuna yönelik bir algı oluşturulmaya çalışılmıştır. Nitekim daha darbeden bir gün önce Demokrat Parti'yi yerlere göklere sığdıramayan medya, darbeden hemen sonra bu partiyi yermiş ve hatta manşetlerinde "Düşükler" ifadesini kullanmayı kendilerinde hak görmüşlerdir. Demokrat Parti'nin önde gelenlerini halkın gözünde küçültmek için belgeseller çekilmiştir. Hal bu durumda iken perdenin arka yüzünde yer alan aileler hangi ruh haline sahipti? Bu ailelerden biri Hasan Polatkan'ın ailesidir. Darbeden sonra ailenin içinde bulunduğu durum, medyanın bu ailenin üzerinde yarattığı onarılmaz yaralar ve bu sürecin bir ömür üzerindeki etkileri bizzat Hasan Polatkan'ın birinci dereceden akrabalarıyla yapılan röportajlardan elde edilmiştir.

Çalışmanın amacı, tarih biliminin ışığında, geçmişte yaşanılan darbenin ve bu darbenin medyanın da yardımıyla insan hayatını nasıl etkilediği üzerine bir inceleme yapmaktır. Döneme ait gazete ve dergiler taranmış, bizzat o dönemde yaşamış tanıklarla röportajlar yapılmıştır. Telif eserlerin de kaynak olarak kullanıldığı bu çalışmada tarafsız tarih bilimi anlayışından hareketle bazı tarihsel gerçeklikler gün yüzüne çıkarılacak ve 1960 Darbesinin bir aile üzerindeki etkisi değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *1960 Darbesi, Medya, Mutahhare Polatkan*

REFLECTIONS OF 1960 TURKISH COUP D'ETAT ON MEDIA AND INFLUENCES OF THESE REFLECTIONS ON THE FAMILY OF HASAN POLATKAN

ABSTRACT

1960 Turkish coup d'état is a highly debated and questioned issue that has been under heavy research for many years. The researches aim at determining the reason for the coup, how the members of the Democratic Party are put on trial in the aftermath of the coup, their sentences following the trial, and the impact of the coup d'état on the Republic of Turkey. One of the most important reasons why this matter is substantial and still has unresolved questions can be attributed to the claims that the defendants tried in front of the "High Court of Justice" were tried in a non-democratic manner, in violation of the laws and the Constitution. It is perhaps the second most important reason why there are still unanswered questions is that the leaders of the Democratic Party, who formed the government through public elections, were executed after one year of trial in Yassıada in the aftermath of the coup. The fact that the Democratic Party leaders, who served as the ruling party for nearly a decade through public elections, were executed (without a valid reason) and were subject to inhumane treatments, which they did not deserve, during the trial, should be discussed and hundreds of question concerning the 1960 coup d'état should be enlightened in historical researches. A requirement of learning history is based on the understanding of learning the past, understanding the present and interpreting the future. Learning a history that is full of questions begging answers will do no good to the present and the future. All these past events that violated the democracy or justice affect not only the heroes who underwent these events but also their families and relatives as well as millions of people living in an extensive country. "Which tools and instruments can be used to create this effect?" is one of the questions that will be addressed in this study. The role of the media, which was effective to legitimize the 1960 coup d'état and get public support, reached an undeniable level. Public was forced to remain silent and felt threatened. Efforts were made to create a public perception that a due process was held under democratic conditions and people on trial were guilty as charged. Indeed, the media, which was speaking highly of the Democratic Party on the eve of the coup d'état, started to criticize this party heavily in the aftermath of the coup and even considered itself entitled to use "The Fallen" phrase in the headlines. Documentaries were shot to discredit and disgrace the prominent names of the Democratic Party. In the meantime, how were the families, who were in the background, coping with these events and how was their mood? One of these families is the family of Hasan Polatkan. Interviews were made with Hasan Polatkan's first-degree relatives to gather information about the situation of the family in the aftermath of the

coup d'état, unbearable injuries that the media created on this family and effects of this process on an entire life.

The purpose of the study is to examine in the light of the history how the past coup d'état, influenced the human life with the help of the media. Periodicals and magazines of that period were reviewed and interviews were made with the witnesses. In this study, where copyright works are also used as a source, some historical facts will be brought to light with the understanding of objective historical science and the influence of 1960 Turkish coup d'état on a family will be evaluated.

***Keywords**: 1960 Turkish Coup D'état, Media, Mutahhare Polatkan*

GİRİŞ

Kırım Türklerinden Giray sülalesine mensup olan Hasan Polatkan, 1915 yılında Eskişehir'de dünyaya gelmiştir. Orta ve lise tahsilini Eskişehir'de yapan Polatkan, 1936'da Mekteb-i Mülkiye'nin Maliye Bölümünü başarıyla tamamlamıştır. İlk görevi Ziraat Bankası'nda müfettişliktir.

Demokrat Parti'nin kurulmasından sonra siyasete atılan Polatkan, 1946'da yapılan seçimlerde Eskişehir'den milletvekili seçilmiştir. Birinci Adnan Menderes Hükümetin'de bir yıl Çalışma Bakanı olan Polatkan, daha sonra kurulan hükümetler döneminde sekiz yıl boyunca Maliye Bakanlığı görevini ifşa etmiştir.

Eskişehir'de tanınmış bir ailenin kızı olan Mutahhare Hanımla evlenen Polatkan'ın Sema ve Nilgün adında iki kız çocuğu ve Nilgün Hanım'dan Hasan Polatkan isimli bir torunu olmuştur.

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra diğer DP üyeleriyle birlikte önce Harp Okuluna oradan da Yassıada'ya götürülen Polatkan, Yüksek Adalet Divanı'nın verdiği kararla 16 Eylül 1961'de idam edilmiştir.[1]

Çalışkanlığıyla bilinen ve dönemin gazeteleri tarafından da sık sık övülen[2] Polatkan, Çalışma Bakanı olduğu yıllarda işçi hastaneleri açtırmak hususunda büyük çabalar içinde bulunmuş ve İstanbul'a ilk işçi hastanesi onun bakanlığı esnasında açılmıştır.[3] Ülke için yapmış olduğu çalışmaların dışında özellikle Eskişehir için yapmış olduğu çalışmalar nedeniyle dönemin gazete ve dergileri ondan övgüyle bahsetmiştir.[4] Maliye Bakanlığında çalışan memurların eğitim seviyelerini yükseltmeleri amacıyla Maliye Okulları kurdurmuş ve memurların bu okulda okumalarını zorunlu tutmuştur.[5]

1960 Darbesinden sonra tutuklanarak önce Kara Harp Okuluna oradan da Yassıada'ya götürülen Polatkan, Yassıada'daki yargılanma sürecinde sadece Yüksek Adalet Divanı'nın yargısız infazına maruz kalmamış aynı zamanda gazete ve dergilerde suçu ispat edilmeden bir suçlu gibi muamele görmüştür. Bu süre zarfında Polatkan'ın ailesi de gazete ve dergilerde her türlü hakarete uğramıştır. Yayıncılık hayatının kara sayfalarını teşkil eden bu dönem, güçlü olanın kanunlarının işlediği, insan hak ve özgürlüklerinin geri plana itildiği, DP üyelerinin daha suçlarını ispatlamadan suçluymuş gibi muamele gördükleri ve ailelerine hakaret etmeyi kendilerinde hak gören medyanın var olduğu bir dönemdir.

1 Atiye Emiroğlu, Hasan Polatkan, Nobel Yayınları, Mart 2011, s. 7-10.
2 Akis, 14 Aralık 1957, Sayı: 188, Cilt: 8, s. 9-12.
3 İbrahim Polatkan, 20 Mayıs 2010 tarihli görüşme.
4 Kim, 26 Aralık 1958, Sayı: 31, Cilt: 2, s. 5-6.
5 İbrahim Polatkan, 20 Mayıs 2010 tarihli görüşme.

1960 Darbesi ve Sonrası

Demokrat Parti'nin daha 1950 seçimlerinin ardından iktidar parti olmasından sonra bir türlü bu durumu hazmedemeyen çevrelerce darbe söylentileri başlatılmıştır.[6] 1954 ve 1957 seçimlerinde de halkın oylarıyla hükümet kurmayı başaran partinin bu başarısı İsmet İnönü ve onu destekleyen bazı subayları çileden çıkarmıştır. Demokrat Partinin ezanı Türkçe okutmak, devlet radyolarında Kuran okutmak, İmam Hatip Okulları'nı yeniden açmak gibi bazı eylemlerini laikliğe aykırı olduğunu iddia eden bir kesim, partiyi bu yönde eleştirerek taraf toplamaya çalışmıştır. Halbuki Cumhuriyet Halk Partisi iktidar olduğu son yıllarda din eğitim/öğretimi hususunda oldukça önemli adımlar atmış, kararlar almıştır.[7] CHP'nin DP'ye yönelttiği din istismarlığı suçlamalarına karşılık DP de CHP'lileri ateist ve din düşmanı olarak itham etmiştir.[8]

Darbeden sonra çıkan gazete ve dergilerde darbenin neden olduğuna yönelik genel kanı, DP'nin Anayasaya ve laiklik ilkesine karşı takındığı tavır gösterilmiştir. Ancak darbenin olmasında pek çok farklı unsur rol oynamıştır. Bu unsurlardan en önemlisinin dış güçlerin etkisi olduğu söylenebilir.[9] Türkiye ekonomisinin çok iyi olduğu bir dönemde İstanbul'da patlak veren 6-7 Eylül olayları ortaya atılan yalan haberle ateşlenmiştir. Yassıada soruşturmalarında bu olaylarla ilgili DP üyeleri hiçbir kanıta dayandırılmadan suçlu bulunmuştur.[10]

27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirilen darbe sonrası DP'nin bütün üyeleri önce Harp Okulu'na ardından Yassıada'ya götürülmüştür. Darbeyi gerçekleştiren subaylara göre DP kapatılacak ve kısa süre sonra yeniden seçimlere gidilecektir. Ancak olaylar bu şekilde gerçekleşmemiştir. Ordu içinde emir komuta zincirinde farklılıklar, alt rütbedeki subayların daha üst rütbedeki komutanlara emir vermesi durumu ordu içinde bir karışıklığı doğurmuştur. Milli Birlik Komite Üyeleri derhal yurtdışına görevlendirilerek ülkeden uzaklaştırılmıştır. Artık DP üyelerinin kaderi askeriye içerisinde oluşan cuntanın ellerine bırakılmıştır. Bundan sonraki Yassıada yargılanma sürecini Yüksek Adalet Divanı değil bu cunta yönetecektir. Yüksek Adalet Divanı Başkanı'nın "Sizi buraya tıkan güç böyle istiyor" sözleri, bu durumu kanıtlar niteliktedir.[11]

---

6 Şevket Süreyya Aydemir, Menderes'in Dramı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, s.194.
7 Ulus, 3 Temmuz 1947, s. 1-3.; Akşam, 3 Temmuz 1947, s. 2.
8 Metin Toker, Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları (1944-1973), İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1990, s. 80-82.
9 Gül Tuba Dağcı, Osmanlıdan Cumhuriyete Ordu Siyaset İlişkisi 27 Mayıs 1960 Darbesi, İstanbul, İlgi Yayınları, 2006, s. 32-33.; Sabah, 21 Haziran 1994, s. 1-5.
10 Ulus, 29 Nisan 1956, s. 1-4.
11 Numan Esin, Devrim ve Demokrasi Bir 27 Mayısçının Anıları, İstanbul, Doğan Kitap Yayınları, 2005, s. 225-226.

Hasan Polatkan'a Açılan Davalar

Duruşmalarda ağırbaşlı, temkinli ve söze karışmayan bir profil çizen Polatkan, peşin hükümlü bir mahkeme tarafından yargılanmış ve haksız yere idam cezasına mahkum edilmiştir. Çalışkanlığı ve ülkesine olan sevgisiyle tanınan Polatkan, aşağıda verilen davalar çerçevesinde yargılanarak çok genç yaşta, ülkesi için daha pek çok faydalı şeyler yapabileceği bir dönemde idam edilmiştir. Açılan davalar komik davalardır.[12] Özellikle Polatkan'ı üzen davalar onun rüşvet aldığına yönelik davalar olmuştur. Bunu bir türlü içine sindiremeyen Polatkan, uzun savunmalar hazırlayarak suçsuzluluğunu Yüksek Adalet Divanı önünde kanıtlamak istemiş olsa da mahkeme Polatkan'ın savunma yapmasına müsaade etmeden onu idam sehpasına göndermiştir. Yıllar sonra Polatkan'ın savunmaları Emekli Albay Ömer Faruk Erus'un özel kütüphanesinde bulunmuştur.[13] Yıllarca ailesinin dahi bu savunmalardan haberi olmamıştır.

Ali İpar Davası

Barbara Davası

Ankara ve İstanbul Olayları Davası

Vinileks Davası

Anayasayı İhlal Davası: a) 6294 sayılı kanunla CHP'nin mallarına el konulması b)1954'te Kırşehir'in İlçe haline getirilmesi c) hükümetin, yargıçları 25 yıllık hizmetlerini tamamladıktan sonra emekliye ayırma hakkını tanıyan kanunun çıkarılması d) Tahkikat Komisyonu'nun kurulması. Bu komisyona verilen olağanüstü yetkilerle Anayasanın feshine ve ilgasına girişildiği iddia edilmiştir. e) Toplantı ve gösteri yürüyüşleri kanunun çıkarılması[14]

Bu davalar arasında Polatkan'ı idam sehpasına götüren dava Anayasayı İhlal Davası olmuştur. Ancak yapılan araştırma göstermektedir ki Polatkan'ın böyle bir suçtan ceza almasını ispatlayacak herhangi bir kanıt bulunmamaktadır.

Tutuklulara Nasıl Muamele Edilmiştir?

1960 Darbesi Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin demokrasi sınavıdır. Demokrasinin DP tarafından tehlikeye atıldığını iddia edenler; adaleti, ana-

12 Hüsamettin Cindoruk, 27 Ocak 2010 tarihli görüşme.
13 Rasim Ekşi, Yassıada Çığlığı 27 Mayıs Darbesi ve İdam Edilen Hasan Polatkan'ın Savunması, İstanbul, Kızılelma Yayınları, 2005, s. 135-155.
14 Hayat Dergisi, Sayı: 39, Cilt: 2, 1961, s. 3-10.

yasayı, kanunları hiçe saymışlardır. Koskoca bir ülkede tek bir gazetenin dahi darbenin haksızlığını ifade edememesi haber araçlarının üstündeki baskının göstergesidir. Bu baskı ortamında sözde "demokrasi"yi koruduklarını söyleyenlerin bugün hangi çıkarlar doğrultusunda hareket ettikleri daha iyi anlaşılmaktadır. Halkı baskı altında tutmaya çalışan bu zihniyetin halka mesajı çok açıktır: *Ya bizim gösterdiğimiz kişileri seçersiniz ya da biz sizin seçtiğiniz kişileri yerle bir ederiz.* Yıllarca insanlar siyasetten uzak tutulmuştur. Anne ve babalar evlatlarına *aman evladım siyasetten uzak dur,* uyarılarında bulunmuştur. Demokrasiye ters anlayışla, ülkede herkesin siyasi bir kimliğinin olduğu unutturulmuştur. Ya onların dediği yapılacaktır, ya da kelleler gidecektir.

1960 Darbesinden sonra ülke içinde oluşan kaos ortamında Yassıada'ya gönderilen sanıkların tutuklanma sürecinde adada görevli subaylardan gördükleri insanlık dışı muamele, demokrasiyle bağdaşlaştırılmıştır. Yüksek Adalet Divanı önünde "Anayasayı İhlal Davası" adı altında Anayasa ihlal edilmiştir. On yıl halkın oylarıyla iktidar olan bir partinin lideri aylarca kimseyle konuşmamaya mahkum edilmiştir. Gördükleri muamele karşısında dayanamayıp ölenler olmuştur.[15] İnsanların onurlarıyla oynanmıştır. Mahkemede bunlar yaşanırken gazete, dergi, radyo ve televizyondan "Düşükler, hırsızlar…"[16] şeklinde suçlamalarda bulunulmuştur.

Aşağıda Yüksek Adalet Divanı Başkanı Salim Başol ile Hasan Polatkan'ın son duruşmadaki konuşmaları yer almaktadır.

Anayasayı İhlal Davası'nın sonuncu oturumunda Hasan Polatkan savunmasını yapmak istemiştir:

Başol: "Öyle şey olmaz, kısa kes! Sen zaten diğer davalarda da uzun müdafaa yaptın."

Polatkan: "Hayatımın mevzubahis olduğu bir meselede son sözlerimi söylememe müsaade edin efendim."

Başol: "Olmaz, kısa kes, az konuş."

Polatkan: "Öyle ise müdafaa yapmayayım mı?"

Başol: "Yapma."

Yassıada'da yaşanılanlar ve bu olayların etkisi çok boyutlu olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, demokrasi ve çağdaşlaşma yolunda giderken bu gelişme ve ilerlemenin önüne set çekilmiştir. Bu yaşanılan olaylar, Türk tarihine kara bir sayfa olarak kaydedilip gelecek nesillerin alnına kara bir leke

15 Ekşi, ***age***, s. 65.
16 Akis, 26 Aralık 1960, Sayı: 239, Cilt: 14, s. 19-20.

olarak kazınırken sanıkların ocaklarına ateş düşürmüştür. Aşağıda Ömer Altay Egesel'in tarihe kara harflerle kazılmış iki cümlesi ve DP üyelerinin tutukluluk süresinde karşılaştıkları bazı tutumlar yer almaktadır:

Ömer Altay Egesel:

"Ya Menderes, aradığını buldun, sen de asılacaksın."

"Şimdi bir gemi gelir de topları çevirip `asmayacaksınız` derse ben ne yaparım?" (Yassıada'nın İnfaz Savcısı Hüseyin Yücel'in kaleminden)

Yassıada Zulmü:

On yıl Türkiye Cumhuriyeti Devleti Başbakanlığı yapmış bir kişinin konuşma hakkının elinden alınması…

Fatin Rüştü Zorlu'ya dayak atan bir subay…

Hayatının mevzubahis olduğu bir durumda savunmasının dahi yaptırılmadığı bir yıl Çalışma ve yaklaşık sekiz yıl Maliye Bakanlığı yapmış Hasan Polatkan'ın susturulması…

DP üyelerine "Düşükler" adı altında belgesel çekilmesi ve bunun üzerine Celal Bayar'ın intihar teşebbüsü…

Sanıkların savunma yaptıkları esnada sözlerinin sık sık kesilmesi ve gülümseyerek sanıklarla alay edilmesi…

Yukarıda bahsi geçen ve daha sayfalar dolusu yazılabilecek tavır ve tutumlar, Yüksek Adalet Divanı önünde adaletsizliğin nasıl gerçekleştirildiğini kanıtlar niteliktedir.

CHP'nin Tutumu

1960 Darbesini hazırlayan ve darbeden sonra da bazı tavır ve tutumlarıyla DP'nin başına gelenlerde askeri teşvik edenin İsmet İnönü olduğuna yönelik bir kanı hakim olmuştur.[17] Adnan Menderes'in idamına yakın, birkaç yerle görüşüp idamları durdurmaya çalışan İnönü'nün bu çabasının da göstermelik olduğu düşünülmektedir. Nitekim daha Demokrat Parti'nin iktidar olduğu ilk seçimlerde bu kaybı bir türlü hazmedemeyen İnönü'ün çeşitli subaylarla görüşme yaptığı[18] ve daha sonraki süreçte *"Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam."*[19] dediği ve bu konuşmasıyla ordu içinde bazı

17 Mutahhare Polatkan, 31 Ocak 2010, tarihli görüşme.
18 Aydemir, ***age***, s. 194.
19 Cem Eroğlu, Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi), Ankara, Sevinç Matbaası, 1970, s.

subaylara yeşil ışık yaktığı iyi bilinmektedir. İdamların gerçekleşmesinden kısa bir süre sonra da İnönü, Başbakanlık koltuğuna getirilmiştir.

Dönemin CHP'sinin bu süreçte göstermiş olduğu tavır demokrasiye ne kadar önem verdiğinin göstergesidir.

Halkın Üzerinde Medya Etkisi

DP'nin iktidar parti olduğu süreçte hükümetin yapmış olduğu çalışmalardan övgüyle bahseden gazete ve dergiler olduğu gibi yeren gazete ve dergiler de olmuştur. Ancak darbeden sonra gerek baskı ortamı gerekse darbe yapanlara hoş görünmek adına hiçbir gazete ve dergi darbeyi eleştiren DP'nin haksızlığa uğradığını ifade eden bir yazı yazamamıştır. Bu baskı durumu yıllarca devam etmiştir. Yıllarca halk dahi idamların haksızlığını ifade etmeye cesaret edememiştir.

O zaman bu darbe ve korku imparatorluğu kimin üzerine kurulmuştur?

Darbe yapanların asıl hedefi neydi?

DP'yi demokrasi düşmanı olarak göstermeye çalışanlar, kurdukları korku imparatorluğuyla demokrasiden nasıl bahsedebilmiştir?

Dönemin CHP'si ve özelikle İnönü, dillerinden düşüremedikleri demokrasiye ve Atatürk'e ihanet etmemiş midir?

Yukarıda geçen sorular, her şeyi kanıtlar niteliktedir. Kim, Akis gibi dergiler; Cumhuriyet, Akşam, Milliyet, Sabah gibi gazeteler DP'nin on yıl iktidar oldukları dönemde kimi zaman bu partiyi öven kimi zaman da yeren yazılar yazabilmişlerdir. Ancak darbeden sonra çıkan gazete ve dergilerde bunu görebilmek mümkün değildir. Demokrat Parti yanlısı çizgisiyle tanınan Havadis gazetesi bile darbeden sonra ilk günler tarafsız, sonraki günler darbeyi destekleyici bir tutum izlemiştir. *Eğer bir yerde herkes aynı şarkıyı söylüyorsa orada demokrasiden bahsedilemez.*

Halk medya yoluyla ikna edilmeye, darbenin haklılığı kanıtlanmaya çalışılmıştır. Gazete ve dergilerde, televizyon programlarında sanıklar ve ailelerinin onurlarını kırıcı ithamlarda bulunulmuştur.[20] "Düşükler" adında başrolünü DP üyelerinin oluşturduğu Yassıada'da belgesel çekilmiştir. Bu belgesel halka izletilerek DP üyelerinin itibarları zedelenmek istenmiştir. Halk ise bu baskı ortamında söylenilenlere inanmış gözükerek sessiz kalmıştır.

243.

20 Akis, 26 Aralık 1960, Sayı: 339, Cilt: 14, s. 19-20.; Mutahhare Polatkan, 31 Ocak 2010, tarihli görüşme.

Derbeden Sonra Hasan Polatkan'ın Ailesi

1960 Darbesi ve sonrasında bir ülke demokrasi sınavını başarısızlıkla verirken DP üyelerinin aileleri şaşkın bir vaziyette olanı biteni çaresizlik içerisinde izlemekte ve adaletin tecellisine inanmaktaydı. Bu ailelerden biri de Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın ailesiydi. Polatkan; çocukluğu, gençliği ve bakan olduğu yıllarda çalışkanlığı, zekası ve ülkeye olan sevgisiyle tanınan bir kişilikti.[21] Onun özverili bir şekilde işine bağlılığından dönemin DP'ye muhalif olan gazete ve dergileri dahi bahsetmekteydi.[22]

Eskişehirli bir tüccarın oğlu olan Polatkan, geceleri sokak lambasının altında oturup kitap okur gündüzleri de babasına yardım ederdi. Polatkan, Maliye Bakanı olduktan sonra ailesine çok az vakit ayırabilmiş, hatta annesinin çok hasta olduğu zamanlarda dahi annesine gerekli ilgiyi gösterememiştir. Polatkan'nın başarılarıyla övünen aile, darbeden sonra ne olup bittiğine bir anlam verememiştir. Bir gün önce oğullarını yerlere göklere sığdıramayan gazeteler bir gün sonra Polatkan'a ve ailesine olmadık hakarette bulunmaya başlamıştır.[23] İbrahim Polatkan'la yapılan görüşmede Polatkan, gazetecilere düşman olduğunu ve abisinin ölümüne onların sebep olduğunu ifade etmiştir. Ona göre gazeteler ortalığı kızıştırmış ve askeri ayaklandırmıştır. Bu nedenle İbrahim Polatkan, hiçbir gazete, dergi veya televizyon programına konuşmamıştır. Aile çok zor dönem geçirmiş ve hasta olan annelerine Hasan Polatkan'ın idam edildiğini asla bildirmemişlerdir. Polatkan'ın annesi, 1967 yılında oğlunun idam edildiğini bilmeden vefat etmiştir.[24]

Hasan Polatkan'ın eşi Mutahhare Polatkan, kimya mühendisidir. Eskişehirli tanınmış bir ailenin kızı olan Mutahhare Polatkan, darbeden sonra büyük acılar içinde kalmıştır. Ailesinin taktığı mücevherleri dahi elinden alınmış ve mücevherlerin herhangi bir rüşvet ya da dolandırıcılıkla alınmadığı anlaşılınca mücevherler,Polatkan'a iade edilmiştir.

Mutahhare Hanım, darbeden kısa bir süre sonra iki kızıyla birlikte Ankara'dan ayrılarak İstanbul'da yaşayan ailesinin yanına gitmiştir. Mutahhare Hanım, her gün televizyon ve radyoda yayınlanan; gazete ve dergilerde basılan yazılarla hakarete uğradıklarını kendilerine düşükler, ezikler, hırsızlar diye hakaret edildiğini ifade etmiştir. Ailenin haleti ruhiyesinde onarılmaz yaralar açan bu haberler, iki küçük kız çocuğunun da hayatını derinden etkilemiştir. Hasan Polatkan'ın iki kızı da okul yıllarında öğretmenleri tarafından insan onurunu aşağılayan davranışlara maruz kalmışlardır. Küçük kızı daha birinci sınıfa yazıldığında öğretmeni onu ayağa kaldırarak babasının adını soyadını

21 Hüsamettin Cindoruk, 27 Ocak 2010 tarihli görüşme.
22 Kim, 26 Aralık 1958, Sayı: 31, Cilt: 2, s. 5-6.
23 Akis, 26 Aralık 1960, Sayı: 339, Cilt:14, s. 19-20.
24 İbrahim Polatkan, 20 Mayıs 2010 tarihli görüşme.

sormuş, Polatkan'ın idam edilmiş olduğunu bilmesine rağmen çocuğa baban şu anda nerede diye soru yöneltmiştir. Büyük kızı da okulda benzer muamelelere maruz kalmış ve bir gün sınıfta DP üyelerinin başrolde oynatıldığı "Düşükler" belgeseli izlettirilerek çocuk, arkadaşlarının önünde küçük düşürülmek istenmiştir. Polatkan'ın büyük kızı asla evlenmemiştir ve çektiği acılar sonucu çok genç yaşta kanserden vefat etmiştir.

Mutahhare Hanım ve çocukları Yassıada'ya sadece iki defa gidebilmiştir. İlk gittiklerinde mahkemede seyirci olarak bulunmuşlardır. Duruşmalar esnasında baygınlık geçiren Mutahhare Polatkan, askerler tarafından revire taşınmıştır. İkinci görüşme ise Hasan Polatkan'ın idam edilmesinden kısa bir süre önce yüz yüze olmuştur. Karısı ve çocuklarıyla görüştürüleceğini bilmeyen Polatkan, görüşme salonuna geldiğinde müthiş heyecanlanmış, zayıf ve güçsüz düşen bedeni heyecandan titremeye başlamıştır. Görüşme esnasında ailenin başında silahlarıyla iki subay durmuş, her konuşma ve hareket bu subaylar tarafından dikkatlice takip edilmiştir. Mutahhare Hanım, Hasan Polatkan'a moral vermeleri gerektiğini ancak kendisinin de darbeden sonra çok kilo kaybettiğini, moralsiz olduğunu ve Polatkan'a nasıl moral verebileceğini düşündüğünü belirtmiştir. Mutahhare Hanım, Yassıadaya da getirilirken geminin en alt ve havasız kısmında getirildiklerini, yukarıda halktan birilerinin olduğunu şarkı söyleyip alkış çaldıklarını görmüştür. Daha önce kendilerini alkışlayan övgüyle bahseden insanların nerede olduğunu merak eden Mutahhare Hanım, kendisini başka bir ülkede hiç tanımadığı insanlar arasındaymış gibi hissetmiştir.

Mutahhare Polatkan'a göre İsmet İnönü darbenin olmasında ve idamlarda etkili olmuştur. Ona göre İnönü, görünüşte idamları durdurmak için çaba sarf etmiştir.[25]

Halkın seçimleriyle hükümet kurmayı başaran ve yıllarca o ülkeye hizmet etmiş olan insanlara yapılan eziyetler yetmezmiş gibi o insanların aileleriyle de yıllarca uğraşılmış ailelerin kanayan yaraları bazı kişi ya da çevreler tarafından hep taze tutulmuştur.

25 Mutahhare Polatkan, 31 Ocak 2010 tarihli görüşme.

SONUÇ

1960 Darbesiyle "anayasanın ihlali" adı altında Yüksek Adalet Divanı yazısı altında adaletsizliğin en büyük örneği sergilenmiştir. Adalete ve demokrasiye inanmayan bir nesil yaratılmıştır. Görülen davalar ve verilen cezalar hukuki olmamıştır. Karar mahkeme kurulmadan önce verilmiş, ancak halkı bu kararlara ikna etmek amacıyla sanıklar küçük düşürülmeye çalışılmış, davalar görülmüş ve cezalar kesilmiştir.

Türkiye Cumhuryeti Devleti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün "Ordu siyasete alet edilmemelidir." sözünün değeri bugün dahi kendini hissettirmektedir.

DP'yi yargılayanlar sözde Cumhuriyeti, Demokrasiyi ve Laikliği korumak adına hareket etmistir. Demokrasiye aykırı davranışlar içinde demokrasi mi korunur? Kendinizi mi, DP'yi mi yoksa halkı mı kandırıyorsunuz?

DP'nin "Yüksek İslam Enstitüsü" , İmam Hatip Okulları açmalarını, Ezanı Arapça okutmalarını eleştirenler, bunu laiklikle bağdaşlaştıran zihniyet, darbeden sonra bu konularda en ufak bir değişiklik yapmamış, tam tersi din eğitimine "sözde" önem vermiştir.

Darbe DP'ye karşı yapılmamıştır. Darbe halka yapılmıştır. Darbenin ateşiyse idam edilenlerin ocaklarını yakmıştır. O yangının külleri halkın alnına kara leke olarak kazınmıştır.

Dönemin gazete ve dergilerinde yazılan yazılar; radyo ve televizyon programları ve çekilen belgeseller Türk yayıncılık hayatının kara bir sayfasını teşkil etmektedir.

Başta Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan'ın aileleri olmak üzere diğer DP üyelerinin aileleri çok büyük acılar çekmiştir. Yıllarca bu ailelerden tam anlamıyla özür dilenmemiş ya da bu ailelerin dilek, istek ve şikayetleri devlet tarafından dinlenmemiştir.

1960 Darbesinin ana hedeflerinden biri; sindirilmiş, hakkını savunamayan bir nesil yaratmaktır. Darbeden sonra yaratılan baskı ortamı ve böyle bir ortamdan sonra kişi hak ve özgürlüklerinin genişletilerek sözde özgürlük ve demokrasi ortamı yaratılmak istenmesi ülke içinde bir kaos oluşturmaya yöneliktir. Çünkü bir defa daha şunu kanıtlamaya çalışmışlardır, özgürlük arttıkça anarşi artacak o nedenle özgürlükler kısıtlanmalıdır. O nedenle gençler siyasete karışmamalıdır. Eğer karışırlarsa onların da kellesi gider. Böylece Atatürk'ün *"Ey yükselen* **yeni nesil***! İstikbal sizsiniz. Cumhuriyeti biz kurduk, onu ila ve idame edecek sizsiniz."* sözü de anlamını yitirecektir. 1960 Darbesinden sonra yaşanılan olaylar göstermektedir ki bu halk ne za-

man birini seçse birileri, müdahale ederek seçilenlerin önüne engel koymuş ya da seçilenleri baştan indirip kendi istediklerini başa geçirmiştir. Ancak 15 Temmuz'da yaşanılan olay, Türk demokrasi tarihinde yeni bir sayfa açmıştır. Bu olay Türk halkının yıllardır kendisine "sözde demokrasi" öğretenlere bir cevabıdır. Bu olay, Menderes, Zorlu ve Polatkan'ı koruyamayan halkın sessiz kaldığı yılların "çığlığı"dır.

Bir daha bu halk asla iradesine darbe vurdurmayacaktır ve asla kendisiyle alay etmeye kalkışanlara müsaade etmeyecektir. Halkın gücünü küçümsemeye çalışanlar, yakın tarihimizde gerekli cezayı almıştır ve almaya da devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Sözlü Kaynaklar

Hüsamettin Cindoruk

İbrahim Polatkan

Mutahhare Polatkan

Telif Eserler

Atiye Emiroğlu, Hasan Polatkan, Nobel Yayınları, 2011.

Cem Eroğlu, Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi), Ankara, Sevinç Matbaası, 1970.

Gül Tuba Dağcı, Osmanlıdan Cumhuriyete Ordu Siyaset İlişkisi 27 Mayıs 1960 Darbesi, İstanbul, İlgi Yayınları, 2006.

Metin Toker, Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları (1944-1973), İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1990.

Numan Esin, Devrim ve Demokrasi Bir 27 Mayısçının Anıları, İstanbul, Doğan Kitap Yayınları, 2005.

Rasim Ekşi, Yassıada Çığlığı 27 Mayıs Darbesi ve İdam Edilen Hasan Polatkan'ın Savunması, İstanbul, Kızılelma Yayınları, 2005.

Şevket Süreyya Aydemir, Menderes'in Dramı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993.

Gazete ve Dergiler

Akis

Akşam

Hayat Dergisi

Kim

Sabah

Ulus

12 EYLÜL 1980 DARBESİNİN TÜRK BASININA YANSIMASI

Okt. Banu BERBER BABALIK

ÖZET

Cumhuriyet döneminde Türk demokrasisi 12 Eylül 1980'e gelinceye kadar 27 Mayıs 1960'da askeri müdahale (darbe) ve 12 Mart 1971'de muhtıra ve hükümetin düşmesi süreci ile karşı karşıya kalmıştır. Darbe kavramını "*bir ülkede baskı kurarak, zor kullanarak veya demokratik yollardan yararlanarak hükümeti istifa ettirmek veya rejimi değiştirecek biçimde yönetimi devirmek işi*" olarak tanımlarsak 12 Eylül 1980'de Türkiye'de Cumhuriyet döneminin ikinci darbesi yaşanmıştır.

1978 – 1980 yıllarında Türkiye'nin içinde bulunduğu huzursuzluk ortamı ordunun girişeceği yeni bir darbe için uygun ortamı hazırlamış durumdaydı. 12 Eylül 1980 Darbesi öncesinde ülke genelinde siyasi ve sosyo - ekonomik alanda ortam "*kaos*" ya da "*anarşi*" kavramları ile adlandırılmıştır. Artan faili meçhul cinayetler, suikastlar; siyasi alanda uzlaşamayan siyasi parti liderleri; gün geçtikçe kötüleşen ve alım gücünü azaltan ekonomik koşullar bu ortamın en önde gelen olayları olmuştur. 12 Eylül sabahı saat 04:00'da Türk Silahlı Kuvvetleri, dönemin Genel Kurmay Başkanı Kenan Evren'in öncülüğünde emir - komuta zincirine tabi olarak; ülkeyi içinde bulunduğu kaos ve anarşi ortamından kurtarmak amacıyla müdahalede bulunmuştur.

Türkiye'de yeni bir dönemin başlangıcı olan 12 Eylül 1980'de ordunun yönetime el koyması üzerine basın da dahil olmak üzere toplumun her alanı kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Askeri yönetimle birlikte kısıtlanan basın özgürlüğü, kapatılan gazete ve dergiler, durdurulan yayınlar Türk basınının bu süreçten en çok etkilenen alanlardan biri olduğunu göstermiştir. 12 Eylül sabahına radyolarda çalınan kahramanlık türküleri ile başlayan Türk halkı yazılı basında da darbe gündemini takip etmiştir. Darbe sonrası basın - yayın araç ve organları üzerinde denetimi sağlamak ve basını kontrol altında tutabilmek amacıyla sansür uygulaması yapılmıştır. Gazeteler sıkıyönetimin denetiminden geçiyor, Konsey Başkanı Kenan Evren ve Konsey üyeleri basını yakından denetlemişlerdir.

Bu çalışmada dönemin ulusal gazeteleri taranarak 12 Eylül 1980 öncesi ve sonrasındaki gazete manşetleri, haber içerikleri, görseller vb. özellikleri bakımından incelenecektir. Bu sayede 12 Eylül sürecine gidilen ve 12 Eylül sonrası dönemde Türk basınında olayların nasıl değerlendirildiği görülecektir. Çalışmada darbe öncesi dönemde yaşanan kaos ve anarşi durumunun söz konusu gazetelerde nasıl işlendiği ve darbe sonrasında darbeye yönelik tutumları değerlendirilecektir. Ele alınan konular siyasi, sosyal ve kültürel olaylarla ilişkilendirilecektir. Yapılacak olan çalışmada kullanılacak olacak gazeteler İzmir Milli Kütüphane'den temin edilecek ve döneme ait birinci ve ikinci el kaynaklardan yararlanılarak desteklenecektir.

Anahtar Kelimeler: *12 Eylül, 1980, Darbe, Basın, İktidar, Muhalefet.*

REFLECTION OF 12 SEPTEMBER 1980 MILITARY COUP IN THE PRESS

ABSTRACT

During the Republican period, until the date of 12 September 1980, Turkish democracy has been confronted a military coup in 27 May 1960 and a memorandum resulted in the fall of the government in 12 March 1971. In case the concept of military coup is identified as "*forcing the government to resign or overthrowing the government by means of changing the regime by exercising and using force or benefiting the democratic methods*", then it can be assumed that second military coup of the Republican period took place on 12 September 1980 in Turkey.

The disturbed atmosphere of Turkey between the years 1978 and 1980

has created a convenient environment for a new coup to be attempted by the military. Before the military coup of 12 September 1980, the politic and socio-economic environment throughout the country has been identified with the concepts of "*chaos*" or "*anarchy*". Increasing unidentified murders, assassinations; political party leaders who could not compromise in the political field; economic conditions which reduced the purchasing power and became worse day by day were one of the most substantial events of this environment. In the morning of 12 September at 04:00 AM, under the leadership of Kenan Evren who was the Chief of the General Staff at the time, Turkish Armed Forces performed intervention based on the chain of command with the purpose of saving the country from this chaotic and anarchic environment.

Upon seizing the control of the government on 12 September 1980 which was a beginning of a new area in Turkey, every segment of the society has been tried to be controlled including the press. Freedom of press limited by the military government, closed newspapers and journals and broadcasts being stopped showed that Turkish press has been affected by this period more negatively than any other segment of the society. Turkish people who started the morning of 12 September with heroism songs playing on the radios followed up the coup agenda on printed media. After the coup, censorship has been implemented in order to maintain the supervision upon the press means and organs and get the press under control. The newspapers have been inspected by the authoritarianism and council members and president of the council, Kenan Evren supervised the press very closely.

In this study, by reviewing the national newspapers at that time, the headlines before and after 12 September 1980 will be examined with regards to their features such as the contents of the news, visuals etc. By this means, it will be seen how the events have been examined by Turkish press within the period both before and after 12 September. In this study, it will be also examined how chaos and anarchy environment within the period before the coup has been reviewed by the relevant newspapers and the attitudes of these newspapers towards the coup. The matters in hand will be associated with political, social and cultural events. The newspapers which will be used in this study will be provided from Izmir National Library and first and second hand sources belonging to that period will also be used.

Keywords: *12 September, 1980, Coup, Press, Power, Opposition.*

GİRİŞ

Türkiye'deki ilk gazetenin basılması Fransız devriminin ardından Fransız hükümeti tarafından Fransız Elçiliği Basımevi'nde 1795'de basılan ve Fransız devriminin anlatma amacını taşıyan "*Bulletin des Nouvelles*" (Haberler Bülteni) adlı gazete olmuştur.[1] İstanbul'da Türkçe yayınlanan ilk gazete "*Takvim-i Vakayi*" (Olayların Takvimi) II. Mahmut'un çabalarıyla 11 Kasım 1831'de yani İbrahim Müteferrika'nın girişimiyle kurulan ilk matbaadan 105 yıl sonra çıkartılmıştır.[2] Takvim-i Vakayi ardından Ceride-i Havadis (1840), Tercüman-ı Ahval (1860) , Tasvir-i Efkar (1862), Muhbir (1866), Basiret (1869), İbret (1870) ve diğerleri. 19. yüzyılda artan gazeteler basına konan yasaklamaları da beraberinde getirmiştir. Basınla ilgili ilk yasaklama 1858'de Ceza Kanunu ile başlamıştır. Bu yasadan önce Türkiye'de iki gazete çıkmıştır: Devletin resmi gazetesi Takvim-i Vakayi ve Ceride-i Havadis. Ama basından gelebilecek zararları önlemek amacıyla önlem almaya başlamışlardır. Bu kanunun 138. maddesine göre "*Devlet-i Aliyye'nin emir ve ruhsatıyla açılmış olan matbaalarda yüce saltanat, yöneticiler ve millet aleyhinde gazete veya kitap basımına yeltenen kimselerin matbaası kapatıldıktan sonra elli mecidiye altını alınır*." Kanunun 139. Maddesine göre genel adaba aykırı mizah yazıları ve müstehcen resim basılması yasak edilmiştir.[3]

1864 yılında ilk Matbuat Nizamnamesi (Basın Tüzüğü) yayınlanır. Bu sayede Osmanlı topraklarında gazete yayıncılığını ön izin koşuluna bağlayan tüzükle yabancı ülkelerde basılan ve Osmanlı Devleti'ne saldırı ya da düşmanlık niteliğinde yayın yapan gazetelerin ülkeye sokulması yasaklanır. Çeşitli basın suçları ve bunlar için uygun görülen cezaların belirlendiği tüzük, hapis ve para cezalarının yanı sıra geçici ya da süresiz kapatma cezalarını da kapsamıştır.[4]

Tanzimat döneminde basın üzerindeki baskıların artması ile birlikte bir süredir Paris'te bulunan Mustafa Fazıl Paşa yurt dışında Jön Türkler olarak bilinen bazı gazetecileri yurt dışına çağırmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda Genç Osmanlılar Cemiyeti adına Londra'da Türkçe olarak bir gazetenin çıkarılmasına karar verilmiştir. Ali Suavi'nin yönetiminde 1867'de Londra'da çıkarılan Muhbir aynı zamanda yurt dışındaki Türk gazeteciliğinin de ilk örneği olması bakımından önemlidir. Bir süre sonra Muhbir ve Yeni Osmanlılar Cemiyetine mensup gazeteciler tarafından yayınlanan diğer yayınlar maddi

1 http://www.iletisimcagi.com/2016/11/21/osmanlida-ilk-gazeteler-bulletin-des-nouvelles-ve-digerleri/ Ayrıntılı bilgi için bkz. İNUĞUR, M. Nuri, Basın ve Yayın Tarihi, Der Yayınları, İstanbul, 1992.

2 Hıfzı Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, s. 15.

3 Hıfzı Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, s. 44.

4 Ayhan Ceylan, Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımında Hukuki Düzen (1839-1876), Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, Sayı 1, 2006 Bahar, 139-155.

sebeplerden dolayı basılamamışlardır.[5]

Basına sansür uygulaması Osmanlı ülkesinde ilk önce Namık Kemal'in Vatan Yahut Silistre oyunu ile ilgili olarak 5 Nisan 1873'de İbret Gazetesi'nin süresiz kapatılmasıyla ilk piyes sansürü olarak başlamıştır. Henüz gazeteler için sansür uygulamasının başlatılmadığı bu dönemde gazetelere uygulanan ilk resmi sansür Sadrazam Mahmut Nedim Paşa tarafından 11 Mayıs 1876'da çıkarılan bir kararname ile başlatılmış oldu. Bu kararnameye göre Osmanlı basınında çıkan yazılara hükümet gerekli önemi göstermiş ve çoğu zaman gazeteleri süreli ya da süresiz kapatmış olsa da basının disiplin altına alınamaması üzerine gazetelerin baskıdan önce kontrol edilmesine karar verilmiştir.[6]

30 Mayıs 1876 tarihinde Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ile başlayan ve 13 Şubat 1878 Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasına kadar geçen dönemde basın en özgür dönemini yaşamıştır. Bu dönemde yurt dışında sürgünde olan gazeteciler İstanbul'a dönmüşlerdir. Kanun-i Esasi'nin ilanı ile birlikte 12. Madde "*Basın kanun dairesinde serbestti*." maddesi eklenmiştir. Ancak bu madde basına kesin bir özgürlük tanımıyordu. Herhangi bir kanunla sansürlenebilirdi. Zaten gazetecilerin bu sevinci çok da uzun sürmedi 20 Eylül 1877'de yayınlanan Sıkıyönetim Kararnamesi ile padişah eskiden olduğu gibi olağanüstü yetkilerle donatılıyordu.

Yurt dışındaki basın faaliyetlerinin sona ermesinden sonra I. Meşrutiyet dönemi ile birlikte 1877'de İlk Basın Yasası Tasarısı hazırlanmıştır. Tasarının birinci bölümünde basımevlerinin kuruluşu ve işletmesi ile ilgili hükümler yer almıştır. İkinci bölüm gazeteler ve süreli yayınlara ayrılmıştır. Üçüncü bölümde de basın yoluyla işlenecek suçlar ve bunlara verilecek cezalar yer almıştır. Kararnameye göre "*askeri hükümet gerekli kişilerin gece ve gündüz evlerini arayabilir. Şüpheli ve sabıkalı kişileri evlerine gönderebilir. Zihinleri kurcalayacak yayın yapan gazeteleri derhal kapatabilir ve her türlü cemiyetleri yasak edebilir.*" [7]

13 Şubat 1878'de Meclis-i Mebusan kapatılmış ve Osmanlı Devleti'nde "İstibdat Dönemi" adı verilen yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde uygulanan sansür Türkçe ve Türkçe dışı basın için bir fark göstermemiş, hepsine aynı şekilde uygulanmıştır. 1878'de Maarif Nazırlığı, Matbuat Müdürlüğü

5 Belkıs Ulusoy Nalcıoğlu, Tanzimat Dönemi Türk Gazeteciliği ve Türk Basınının İlkleri, Sosyal Bilimler Dergisi, s.263. http://journals.manas.edu.kg/mjsr/oldarchives/Vol07_Issue14_2005/453.pdf

6 M.Nuri İnuğur, Basın ve Yayın Tarihi, Der Yayınları, İstanbul,2005, s.253.

7 Necla Odyakmaz, Osmanlı'da Anayasal Düzenlemeler ve Basına Etkileri, İletişim Fakültesi Dergisi s.222. http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuifd/article/viewFile/1019013776/1019012992

ve Zaptiye Nezareti'nin çalışmalarıyla gazeteler üzerindeki sansürün şiddeti artmıştır. 1880'de sansür siyasal içeriği olmayan dergilerde de uygulanmaya başlamıştır. 1881'de Encümen-i Teftiş ve Muayene kurulmuştur. 1888'de matbaada basılan tüm eserlere ön sansür uygulaması getirilmiştir. Bu uygulama ancak izin alındıktan sonra basılma esasına dayalı olmuştur. Bu dönemde Tercüman-ı Hakikat, Sabah, İkdam gibi yurt içinde basılan gazetelerin yanı sıra Jön Türk gazeteleri olarak bilinen ve yurt dışında farklı dillerde yayınlanan Meşveret, Ezan, Mizan, Osmanlı gazeteleri döneme iz bırakan gazeteler olmuşlardır.[8]

II. Meşrutiyetin ilanın ile sansür kaldırılmış ve basın özgürlüğüne kavuşmuştur. 25 Temmuz sabahından itibaren gazeteler ilk defa sansür edilmeden çıkarılmıştır.[9] Sansürün kaldırıldığı 24 Temmuz günü Cumhuriyetin ilanından sonra "*Basın Bayramı*" olarak kabul edilmiştir. Yeni dönemin en önemli özelliği gazete ve dergilerin sayısındaki artış olmuştur. İkinci meşrutiyetin ilk bir buçuk yılında yayınlanan gazete ve dergi sayısı 607 iken 1918 sonuna kadar bu sayı 918'e ulaşmıştır. İkinci meşrutiyetin ilanından sonra ülkede başlayan siyasi gruplaşmalar basına da yansımıştır. İttihat ve Terakki'nin örgütlenmesinde Tanin ve Şurayı Ümmet gazeteleri etkili olurken, Abdülhamit döneminde sürgüne gönderilen aydınlar ve gazeteciler tarafından kurulan Fedakaran-ı Millet adlı örgüt yayın organı olan Hukuk-u Umumiye ve Serbesti gazeteleriyle İttihat ve ve Terakki partisine şiddetli eleştirilerde bulunmuştur. Yönetimde ademi merkeziyetçiliği ve ekonomide liberal ilkeleri dayanan sistemi savunan Prens Sabahattin taraftarlarının oluşturduğu Ahrar Partisi'nin yayın organı Osmanlı Gazetesi olmuştur. İttiha-ı Muhammedi Derneği ve yayın organı Volkan Gazetesi ile Cemiyet-i İlmiye-i İslamiye Derneği tarafından yayınlanan Beyan-ül Hak gazetesi İslami görüşleri savunmuştur. Basın tarihi bakımından terör dönemi olarak da anılan İkinci Meşrutiyet döneminde dört gazeteci Hasan Fehmi, Ahmet Samim, Zeki Bey ve Hasan Tahsin öldürülmüş, katiller yakalanmamış ve ağır bir baskı ortamı yaratılmıştır.[10] Böylesi karışık bir ortamda 13 Nisan 1909'da başlayan ve "*31 Mart Vakası*" olarak anılan olay sonrası sıkıyönetim ilan edilmiş ve meşrutiyet yönetimi sona ermiştir.

Milli Mücadele yıllarında basın üç grupta toplanmıştır. Bunların ilki Milli Mücadele'nin karşısında yer alan basın, ikincisi yabancı basın ve son olarak Milli Mücadeleyi destekleyen basın. Milli Mücadele karşısındaki basın Mustafa Kemal önderliğinde başlatılan Anadolu'daki direnişe karşı yayınlar yapmış, İstanbul hükümetinin bu hareketi önleyici çalışmalarına ağırlıklı olarak yer vermiş ve Milli Mücadele liderlerine karşı halkı tahrik eden

8 Orhan Koloğlu, Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi, s.61-67.
9 M.Nuri İnuğur, Basın ve Yayın Tarihi, Der Yayınları, İstanbul,2005, s.306.
10 Hıfzı Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, s. 84-87.

bir tutum sergilemiştir. Bu grubun en önde gelen gazetesi Alemdar olmuştur. Yabancı basın içinde Milli Mücadeleyi engellemek isteyen her türlü yabancı yayın Anadolu'ya sokulmamıştır. Milli Mücadeleyi destekleyen basın kendi içinde Anadolu ve İstanbul basını olarak gruplandırılabilir. İstanbul basınında Tasvir-i Efkar, Vakit, İkdam, Zaman, Akşam, Tercüman, İstiklal; Anadolu basınında da Milli Anadolu, Babalık, Işık, Hakimiyeti Milliye, İrade-i Milliye gazeteleri yer almıştır. Özellikle Milli Mücadelenin başarıya ulaşmasında etkili olan Anadolu gazeteleri işgal altında olmayan şehirlerde yayınlanmış ve bu sayede büyük ölçüde bağımsız hareket edebilme imkânı bulmuşlardır. 1919-1921 yılları arasında Türkiye'nin bugünkü sınırları içinde yayınlanmış veya kapatılmış olan gazetelerin sayısı yüze yakındır. Savaş döneminde gerek kağıt temininde, gerekse dağıtım sırasında yaşanan aksiliklere rağmen gazeteler çok önemli çalışmalar yapmışlardır. 6 Nisan 1920'de Ankara'da Anadolu Ajansı'nın da kurulmasıyla haber alma konusunda önemli bir adım atılmıştır. Bu dönemde basın kamuoyu oluşturmada çok önemli bir araç olmuş ve Milli Mücadele basından aldığı güçle devam etmiştir.[11]

Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanması ve ardından 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyetin ilanından sonra inkılapları uygulamaya çalışan hükümet ile İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri'nin arasında halifenin durumu hakkında tartışması gündeme gelmiştir. Baro başkanının halifenin görevini bırakmamasını isteyen mektubu basına vermesi, Hint Müslümanlarının İsmet İnönü'ye yolladıkları halifeliği savunan başka bir mektubun Tanin, Tevhid-i Efkar ve İkdam gazetesinde yayınlanması, ayrıca Hüseyin Cahit Yalçın'ın "*Türkiye'nin İslam dünyasındaki saygınlığını koruyabilmesi için hilafetin Türkiye'de kalması gerektiğini*" öne süren yazıları hükümet tarafından sorumlu kişilerin İstiklal Mahkemeleri'ne verilmesi ile sonuçlanmıştır. Bu olayın ardından İzmir'de gazetecilerle basın toplantısı yapan Mustafa Kemal Cumhuriyete sahip çıkılması konusunda basının rolüne değinerek şunları söylemiştir:

"*Arkadaşlar Türk basını, milletin gerçek seda ve iradesinin kendisini belirtmesi şekli olarak Cumhuriyetin çevresinde çelikten bir kale vücuda getirmelidir, bir fikir kalesi, bir zihniyet kalesi… Basın mensuplarından bunu istemek Cumhuriyetin hakkıdır. Bütün milletin samimi bir birlik ve dayanışma içinde bulunması bir zarurettir. Mücadele bitmemiştir. Gerçekleri milletin kulağına ve vicdanına gereği gibi ulaştırmakta basının görevi çok önemlidir…*" Bu konuşmasında basın özgürlüğünden doğan kusurların yine basın özgürlüğü ile çözümleneceğini belirten Mustafa Kemal Cumhuriyet yönetimi ile birlikte bunun sağlanabileceğini belirtmiştir.[12]

11 Hülya Baykal, Milli Mücadelede Basın, http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-11/milli-mucadelede-basin

12 Esra Oğuzhan, Atatürk Döneminde Basın ve Basın Özgürlüğü, http://iaud.aydin.edu.tr/makaleler/yil1sayi1/IAUD_Yil_1_Sayi_1_Makale_8.pdf

Bu dönemin en önemli gazeteleri Cumhuriyet, Akşam, Tan, Son Posta ve Ulus'tur.[13] 1928 yılında Arap alfabesinden Latin alfabesine geçişte hükümet, basına 3 yıl daha Arap alfabesiyle yayın yapmak için özel izin vermiştir. Alfabe değişikliği gazetelerin tirajlarını etkilemiş ve bunun üzerine hükümet basına maddi yardımlarda bulunmuştur.

8 Ağustos 1931'de Cumhuriyet döneminin ilk basın yasası olan Matbuat Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu yasa ile hilafet, saltanat, komünizm ve anarşizm yanlısı yayınlara yasaklama getirilmiştir. Yurt yayınına ters düşen yayınlar nedeniyle hükümete gazete ve dergileri geçici olarak kapatma yetkisi verilmiştir. 1935'de Basın Yayın Genel Müdürlüğü ve 1938'de Basın Birliği Yasası'nı çıkaran hükümet basını böylece tek elde toplamış oluyordu. 1939 yılında II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla basın üzerindeki yetkiler sınırsız bir şekilde hükümete verilmiştir.[14]

İkinci Dünya Savaşı yıllarında bazı haberlerin gazetelere hiç girmemesi konusunda Başbakanlıktan ya da Basın-Yayın Genel Müdürlüğü'nden gazetelere emirler gelmiştir. Bunlardan bazıları:

"*Rusya kelimesi yalnız yazılmayacak, Sovyet Rusya diye yazılacaktır.*"

"Türkiye'den bahseden radyo haberlerinin Basın- Yayın Genel Müdürlüğü'nden izin almadıkça yayını yasaktır."

"Gazetelerde büyük manşetler yalnız iç haberler için kullanılacaktır; dış haberler tek sütuna dizilecek ve bu haberlere en çok 12 puntodan büyük başlık konmayacaktır. Basın- Yayın Genel Müdürlüğü'nden ve Anadolu Ajansı'nın vereceği dış haberlerden başka hiçbir dış haber yayınlanmayacaktır; Türk rejiminin ve bu rejimin ideolojisinden gayrı, velev inceleme adı olsa da diğer rejimlere ve ideolojilere ait yayın yapılmayacaktır."[15]

II. Dünya Savaşı'ndan sonra 1946-1950 yılları arası Türkiye'de çok canlı bir dönem olmuştur. Savaştan sonra Türkiye'de çok partili düzene geçilmiştir. Demokrat Parti de basının desteğini kazanmak için 1945-50 yılları arasında basın özgürlüğünün en önde gelen savunucularından olmuştur. Bu dönemde 1 Mayıs 1948'de çıkmaya başlayan Hürriyet, dönemin en etkili gazetelerinden biri olacaktır. Zafer, 30 Nisan 1949'da Ankara'da DP organı olarak çıkmaya başlamıştır. 1950'lerde Babıali'de devrim yaratacak olan Milliyet'in temelleri 3 Nisan 1950'de atılmıştır. Vatan sık sık DP yöneticilerinin yazılarını yayınladığından adeta DP'nin yayın organı sayılmıştır. Akşam parti cilik yapmadan çalışmaya çalışmaktadır. Cumhuriyet DP'yi tutmaktadır.[16]

13 Hıfzı Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, s. 162.
14 Şerif Demir, İktidar- Basın İlişkilerinin Türkiye'de Görünümü, s.128.
15 Hıfzı Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, s. 168.
16 Hıfzı Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, s. 190.

Demokrat Parti basına yönelik "*sınırsız basın özgürlüğünü*" temel alan tutumlarla basın ile arasını iyi tutmuş ve bunun da etkisiyle 1950 seçimlerinde arkasına büyük basın desteğini alarak %50'nin üzerinde bir oranla tek başına iktidar olmuştur. Demokrat Parti'nin ilk çalışmalarından biri muhalefetteyken vaat etmiş olduğu gibi basına geniş özgürlükler getiren *Basın Kanunu (1950)* uygulaması olmuştur. Liberal özelliğe sahip olan bu kanun ile bir ölçüde basının nefes alması sağlanmıştır. Kanunun gerekçesi olarak da milletçe kalkınmanın sağlanması için hür basının olması gerektiği gösterilmiştir. Demokrat Parti ile basın arasındaki olumlu ilişki 1954 yılında çıkarılan bir kanun ile sekteye uğramıştır. " *Neşir yoluyla veya radyo ile işlenecek bazı cürümler hakkında kanun tasarısı*" ile DP 1946'dan itibaren vaatlerde bulunduğu ve iktidar olduğu 1950'den itibaren uygulamaya soktuğu "geniş özgürlükler" uygulamasını artık sonlandırmaya başlamıştır. Bu kanunun özelliği ceza kanununda takibi şikayete bağlı suçlar olarak belirtilen fiillerin savcıların yetkisine bırakılmış olmasıdır. 7 Haziran 1956 tarihinde kabul edilen kanuna göre Basın Kanunu'nun bazı maddelerinde değişiklikler yapılarak basın özgürlüğü sınırlandırılmış, sansüre yönelik hükümler getirilmiştir. 1957 sonrası oluşan ekonomik düzensizlikten basın da nasibini almış ve çıkarılan bir kararname ile kağıdın tek merkezden ithali zorunlu hale getirilmiş ve reklamların tek elden dağıtımı kabul edilmiştir.[17]

27 Mayıs 1960 günü Milli Birlik Komitesi'nin silahlı kuvvetler adına yönetime el koymasıyla Türkiye'de yeni bir dönem açılmıştır. Milli Birlik Komitesi ilk önce "*Neşir yoluyla veya radyoyla işlenecek cürumlar hakkındaki kanunları*" ele alarak 12 Ekim 1960'da bunlar iptal edildi. Ardından Basın Kanunu'nda yer alan anti demokratik hükümleri kaldıran bir kanun çıkarıldı. Hazırlanan 1961 Anayasası'na basın özgürlüğünü güvence altına alacak maddeler konulmuştur. Bu maddeler:

Basın hürdür, sansür edilemez (madde 22),

Yayın yasağı konamaz (madde 22),

Gazete ve dergiler toplatılamaz (madde 22),

Gazete ve dergiler kapatılamaz (madde 22),

Gazete ve dergi çıkarmak için önceden izin alınmaz, mali teminat gerekmez (madde 23),

Haber, düşünce ve kanıların yayınlanması engellenemez (madde 23),

17 Barış Bulunmaz, Türk Basın Tarihi İçinde Demokrat Parti Dönemi ve Sansür Uygulamaları, Öneri Dergisi, C.10, S.37, Ocak 2012, S.203-214.

Basımevlerine ve basın araçlarına el konamaz (madde 25),

Düzeltme ve cevap hakkı kötüye kullanılamaz (madde 27),

Devlet, haberleşme hakkının kullanılması için olanaklar sağlar (madde 22 ve 23).

Anayasa basın özgürlüğünün bazı koşullar altında, kanunla sınırlandırabileceğini belirtir. Bu koşullar:

1) Devletin bütünlüğünü, kamu düzenini, ulusal güvenliği ve genel ahlakı korumak.

2) Kişilerin onuruna ve haklarına saldırıyı, suç işlemeye kışkırtmayı önlemek.

3) Yargı görevinin uygulanmasını sağlamak.

Bu dönemde basın özgürlüğünü kısıtlamak amacıyla çıkartılan ilk kanun 5 Mart 1962 tarihli Tedbirler Kanunu'dur. Bu kanun "*27 Mayıs Devrimi'ni söz, yazı, haber, havadis, resim, karikatür ve başka araçlarla yersiz, haksız veya gayrımeşru* göstermeye çalışanları" suçlamaya yönelmiştir.

12 Mart 1971'de komutanların muhtırasıyla başlayan dönemde yeni hükümeti kuran Nihat Erim'in güvenoyu almasının üzerinden üç hafta bile geçmeden 11 ilde sıkıyönetim ilan edilmiş ve on gün süreyle Cumhuriyet ve Akşam gazeteleri kapatılmıştır. Hükümetin ele aldığı konulardan ilki 1961 Anayasası'nda gazete ve dergilerin yargıç kararıyla toplatılmasını öngören maddelerin değiştirilmesi olmuştur. Bu değişiklikten sonra toplatma yetkisi savcılara da verilmiştir.[18] 14 Ekim 1973'de seçim yapılmış ve Türkiye'de siyasi ortam normale dönmüştü. Fakat 1973-1980 arasındaki terör olayları basını da etkilemiş ve birçok gazeteci saldırıya uğramış, hayatını kaybetmiştir.

12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi

12 Eylül 1980

12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen askeri darbe ile ülkenin fiili idaresi Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in başkanlığında kurulan ve üyelerini Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer, Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun ve Orgeneral Haydar Saltık'ın oluşturduğu "*Milli Güvenlik Konseyi*" üstlendi.[19]

18 Hıfzı Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, s. 251.
19 Resmi Gazete, "IV Numaralı Bildiri", 12 Eylül 1980.

Ve "*Bir Numaralı Bildiri*" okunuyor: 12 Eylül, Cumhuriyeti Kollama ve Koruma Harekatı dolayısıyla yayımlanan bir numaralı bildiri…

"*Yüce Türk Milleti*" diye başlıyor:

"*Türk Silahlı Kuvvetleri, İç Hizmet Kanununun verdiği Türkiye Cumhuriyeti'ni kollama ve koruma görevini yüce Türk milleti adına emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yerine getirme kararını almış ve ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur…*"

BBC – TV II 12 Eylül haberini şöyle vermiş: "*Nihayet gerçekleşti. Ve bu akşam Demirel, Ecevit ve diğer Türk politikacıları, resmi deyimle, ordunun güvencesi ve gözetimi altında ilk gecelerini geçiriyorlar. Bu, hiçbiri için de sürpriz olmadı…*"[20]

12 Eylül 1980 askeri müdahalesi ile Türkiye'nin yönetimi Milli Güvenlik Konseyi'ne geçmiş ve 1983'e kadar bu şekilde devam etmiştir. 6 Kasım 1983 tarihli genel seçim sonrası 13 Aralık 1983'de Turgut Özal'ın Genel Başkanı olduğu Anavatan Partisi'nin iktidara gelmesiyle 3 yılı kapsayan askeri yönetim sona ermiştir.

12 Eylül 1980 tarihinde TSK'nin emir - komuta zinciri içinde hayata geçirilen askeri müdahale ile Süleyman Demirel'in Başbakanı olduğu hükümet görevden alınmış ve TBMM lağvedilmiş Türk siyasi hayatında köklü değişimlere sebep olacak askeri bir dönem başlamıştır. TBMM tarafından 2012 yılında yayımlanan "Ülkemizde *Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu*"na göre 12 Eylül askeri müdahalesinin rakamsal boyutları şöyledir:

"*12 Eylül darbesinde, 650.000 kişi gözaltına alındı. 1 milyon 683 bin kişi fişlendi. Açılan 210 bin davada 230 bin kişi yargılandı. 7 bin kişi için idam cezası istendi. 517 kişiye idam cezası verildi. Haklarında idam cezası verilenlerin 50'si asıldı. 71 bin kişi TCK'nin 141, 142 ve 143. Maddelerinden yargılandı. 98 bin 404 kişi örgüt üyesi olmak suçundan yargılandı. 14 bin kişi yurttaşlıktan çıkarıldı. 30 bin kişi siyasi mülteci olarak yurtdışına gitti. 300 kişi kuşkulu bir şekilde öldü. 171 kişinin işkenceden öldüğü belgelendi. 3 bin 854 öğretmen, üniversitede görevli 120 öğretim üyesi ve 47 hakimin* işine son verildi. 400 gazeteci *için toplam 4 bin yıl hapis cezası istendi. Gazetecilere 3 bin 315 yıl 6 ay hapis cezası verildi. Gazeteler toplam 300 gün yayın yapamadı. 39 ton gazete ve dergi imha edildi. Cezaevlerinde toplam 299 kişi yaşamını yitirdi.*"[21]

20 Hasan Cemal, 12 Eylül Günlüğü Tank Sesiyle Uyanmak, Bilgi Yayınevi, Ankara 1986, s.28.

21 TBMM, Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile

1980'lerde Türk Basınının Genel Durumu

12 Eylül dönemi Türk basın tarihinin en karanlık ve zorlu dönemlerinden biri olarak adlandırılmaktadır. Rejimin basına yönelik baskıcı uygulamaları sonucunda Türk basınında işleyiş ve içerikte köklü değişiklikler yaşanmıştır. 12 Eylül askeri müdahalesinin Türk basını üzerindeki yansımalarına geçmeden önce dönemin yazılı basınının durumu nasıldı?

1980'den itibaren basının içeriği ve toplumsal rolü üzerinde ekonomik öğeler belirleyici olmuştur. 24 Ocak 1980 ekonominin şekillendiği tarih olarak çıkmıştır. 24 Ocak tarihinde Milli Cephe Hükümeti tarafından Başbakan Demirel ve Başbakanlık Müsteşarı ve Devlet Planlama Teşkilatı müsteşar vekili Turgut Özal'ın yönlendirmesiyle hazırlanan "İstikrar Kararları" açıklandı. Bu kararlar Türk ekonomisinin liberal yapıya yönelişinde önemli bir adım olmuştur. 24 Ocak kararlarının ardından kağıda yapılan zam yazılı basını ekonomik sıkıntıya sokmuştur. Kağıttaki fiyat artışı üzerine reklamcılığa yönelen yazılı basında umutlar reklam gelirlerine yönelmiştir. Bunun etkisiyle 1980'den itibaren basında toplam reklam harcamalarında önemli artışlar olmuştur.[22]

1980'e gelindiğinde Türk yazılı basınında etkili olan isimler Cumhuriyet, Milliyet, Hürriyet, Dünya, Yeni İstanbul, Akşam, Son Havadis, Bulvar, Türkiye, Milli Gazete, Güneş gazeteleridir.[23] Hayati Tek bu gazetelerin 1980'lerdeki siyasi durumu hakkında şu bilgileri vermektedir: "*Cumhuriyet solda, Tercüman sağda, Milliyet ortanın solunda, Hürriyet ise orta yolu geçmiş bir gazete olarak siyasi yelpazenin büyük bir kısmını temsil ediyorlardı*." Ayrıca bu dört gazetenin toplam tirajı, Türkiye'de yayımlanan tüm gazetelerin toplam tirajının %60'ına denk gelmektedir.[24]

Cumhuriyet 8 Mayıs 1924'de Atatürk'ün yakın arkadaşlarından Yunus Nadi tarafından kurulmuş ve İstanbul'da cumhuriyet rejiminin en etkili savunucusu olmuştur. Kuruluş amacı olarak hilafet propagandalarına karşı cumhuriyet rejimini savunmak, cumhuriyeti halka sevdirmek ve benimsetmek amacıyla kurulmuştur.[25] Yunus Nadi'nin 6 yıl milletvekilliği yaptığı CHP ile Cumhuriyet Gazetesi'nin arası, gazetenin 2.Dünya Savaşı yıllarında Almanya'yı desteklemesi ile bozulmuştur. Babasından sonra gazetenin yönetimini üstlenen Nadir Nadi 1950 seçimlerinde DP'den milletvekili seçilmiş ve gazete DP tarafına geçmiştir. Fakat 1950'lerin sonuna doğru zorunlu din dersleri

Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Raporu-I.Cilt, Kasım 2012, s.xiv-xv.

22 Orhan Koloğlu, Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi, s.143.

23 Hıfzı Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, s. 268.

24 Hayati Tek, Darbeler ve Türk Basını, Atılım Yayınları, Ankara, 2003, s.373.

25 Hıfzı Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, s. 163.

ve gazete kağıdına yapılan zamlar gibi konular nedeniyle gazete DP ile olan bağlarını koparmıştır ve 27 Mayıs 1960 sonrası sola yönelmiştir.[26] 1960 sonrası gazete yönetimi ile Nadir Nadi arasında yaşanan anlaşmazlıklar nedeniyle Nadir Nadi bir süre gazeteden ayrılmış fakat 1972'de yeniden gazeteye dönmüştür. 1975 yılında Cumhuriyet gazetesinin kadrosuna Uğur Mumcu'nun da katılmasıyla gazete yeniden bir ivme kazanmıştır.[27] 1980'lerde İlhan Selçuk, Hasan cemal, Okay Gönensin, Oktay Akbal, Yalçın Bayer, Ahmet tan, Hikmet Çetinkaya gibi isimler gazetede etkili olmuşlardır. Ocak 1980 satış rakamı 93 bin olan gazetenin satışı 80'li yıllar boyunca istikrarlı olarak devam etmiştir.[28]

Türk basın tarihinde önemli bir yeri olan *Milliyet* 3 Mayıs 1950'de Ali Naci Karacan tarafından kurulmuştur. 1954'de yazı işleri müdürü olan Abdi İpekçi'nin gazete kadrosuna girmesiyle yeni bir dönem başlamıştır.[29] 1973'de satış rakamı 200 binin üzerinde olan gazete CHP'ye yakın görünmesine rağmen AP gibi sağ partilere de yer vererek geniş kitlelere hitap etmiştir. 1 Şubat 1979'da Abdi İpekçi'nin uğradığı suikast sonucu öldürülmesi ile gazete büyük bir sarsıntı yaşamıştır. 1979 sonunda gazete Aydın Doğan tarafından satın alınmıştır. 12 Eylül sonrası Milliyet gazetesi de diğer birçok gazete gibi zor günler yaşamış, sık değiştirilen yayın yönetmenleri ile gündeme gelmiş ve okuyucu kaybetmiştir.[30]

Bu dönemde etkili olan gazetelerden biri de 1 Mayıs 1948'de Sedat Simavi tarafından çıkarılan *Hürriyet* olmuştur. 1950 - 1960 döneminde yıldan yıla gelişen ve tirajı yüksek rakamlara ulaşan bir gazete olmuştur. DP'nin iktidara geldiği 1950 seçimlerinden önce Hürriyet DP'yi destekleyen bir politika izlemiştir. Seçimlerden sonra ise CHP'nin üzerine gitmeyerek muhalefetin gelişmesine olanak tanımıştır. 1960 yılına 257 bin tirajla giren Hürriyet'in tirajı 1969'da 970 bine yükselmiştir.[31]

Darbe Sonrası Basın

12 Eylül sonrasındaki gelişmeler Türkiye'de özgürlüklerin büyük baskı altına alındığı bir dönemdir. 12 Eylül'den sonra mahkemelerin aldığı ka-

26 Mehlika Akgün, 12 Eylül Askeri Darbe Sonrası Gazetelerdeki Magazinleşme Eğilimi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2011, s.96-98.

27 Hıfzı Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, s. 265.

28 Lale Dündar, 12 Eylül 1980 Darbesinin Basına Etkileri, Tarihin Peşinde, 2016, S.16, s.125-154.

29 Hıfzı Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, s. 210.

30 Lale Dündar, 12 Eylül 1980 Darbesinin Basına Etkileri, Tarihin Peşinde, 2016, S.16, s.125-154.

31 Hıfzı Topuz, II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, s. 241.

rarlar demokratik ülkelerde örneği görülmemiş kararlardır. Şiddet olaylarına karıştıkları iddiasıyla 7000 kişinin idamını istenmiş, 517 kişi idama mahkum edilmiş, 49 kişinin idamı infaz edilmiştir. Demirel, Ecevit, Baykal, Erbakan ve Türkeş başta olmak üzere çok sayıda siyasetçiye uzun süreli yasakların getirildiği bir dönem başlamıştır.[32]

Basının özgür olması ve objektif yayın yapabilmesi demokrasilerin vazgeçilmezidir. Fakat bu durumun sekteye uğradığı durumlar da vardır ki bu durumların en önemlisi darbelerdir. 12 Eylül 1980'de askeriyenin yaptığı müdahale basın tarafından "*beklenen*" ve "*doğal*" bir olgu olarak nitelendirilmiştir. Giderek artan terör olayları bütün toplumda demokrasiye olan inancı derinden sarsmıştı.[33] 12 Eylül askeri müdahalesinden sonra basın yeni kısıtlamalar ve düzenlemelerle karşı karşıya kalmıştır. Düşünce ve ifade özgürlükleri kısıtlanmış, gazetecilerin ekonomik çıkarlarını ve bağımsızlıklarını savunmaları zorlaşmıştır.[34]

Gazetelerde yazılanlardan bazı örnekler şöyle:

"*Bir yerlere gidiyorduk. Bu gittiğimiz yer bugünkü yerdi. Başka yer yoktu. Kaç kez uyardılar! Kaç kez açık açık söylediler. Şimdi yeni bir yaprak açılmıştır. Bu yeni yaprağın, Atatürk'ün özlediği devrimci demokrasi çizgisinde ileri aşamalar yaratması beklenir.*" (Oktay Akbal) [35]

"*Silahlı Kuvvetlerin yönetime tümüyle el koyması, yağmurun yağması gibi doğal bir olaydır. Kuraldır ki belli nedenler belli sonuçlar doğurur. Sonuç şaşırtıcı değildir*." (Uğur Mumcu)[36]

"*Türkiye'de yeni bir dönem başlamış bulunuyor. Çok partili demokratik hayat artık Atatürk ideolojisinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir*."(Oktay Ekşi)[37]

"*Türkiye'de askerler iktidarı aldı deniliyor. Yanlış bence yurdumuzda iktidar yoktu ki alınsın." Şeklinde darbe ile ilgili görüşünü köşe yazısında yazmıştır."(*Refik Erduran) [38]

32 Onur Öymen, Bir Propoganda Silahı Olarak Basın, s.321.
33 Alpay Kabacalı, Türk Basınında Demokrasi, Kültür Bakanlığı, Yayınları, Ankara, 1994, s.334.
34 Ceyda Ilgaz, Türkiye'de 1980 Sonrası Dönem ve Türk Basını, İletişim Fakültesi Dergisi/Türkiye'de 1980 Sonrası Dönem ve Türk Basını, s.115-120.
35 Cumhuriyet, 13 Eylül 1980.
36 Cumhuriyet, 14Eylül 1980.
37 Milliyet, 14Eylül 1980.
38 Milliyet, 16 Eylül 1980.

12 Eylül 1980 darbesinde ilk olarak basın - yayın araç ve organları üzerinde denetimi sağlamak amacıyla 19 Eylül 1980 tarihinde çıkarılan Resmi Gazetede Sıkıyönetim kanunu ile ilgili olarak *"...TRT Kurumunun yayınları dahil olmak üzere telefon, telsiz, radyo ve TV gibi her çeşit araçlarla yapılan yayım ve haberleşmeye sansür koymak..."* şeklinde yeni bir tanımlamada bulunulmuştur.[39]

SONUÇ

12 Eylül darbesi 1980'li yılların ilk yarısına damgasını vurmuştur. 1980'li yılların ilk dönemlerinde iktidarda olan askeri yönetim basın hayatında ağır baskı ile kendini göstermiştir. Bu baskı nedeniyle asıl görevi haber verme ve toplumu bilgilendirme olan yazılı basın bu işlevlerinden giderek uzaklaşmış ve magazinleşmeye yönelmiştir. 12 Eylül ile birlikte basın bir depolitizasyon (siyasetten arındırılmışlık) olgusu içine girmiştir. Türk toplumu 12 Eylül ile birlikte siyasetten uzaklaşmış, temel hak ve özgürlükler büyük ölçüde engellenmiştir. Bu süreçte basın da dahil olmak üzere toplumun her kesimi kontrol altına alınmıştır. Bu durumun sonucu olarak da magazinleşme doğmuş ve okuyucuyu elinde tutmak isteyen gazeteler günlük politik haberlerin dışında çoğu kez asparagasa varan habercilik anlayışını benimsemişlerdir.[40]

12 Eylül askeri müdahalesi basın sektörünü de derinden etkilemiştir. 1980 sonrasında Türk basınındaki önemli gelişmelerden biri de 80 öncesi dönemde başlayan fakat daha sonra hızlanan basın dışı sermayenin sektöre girmesi ve tekelleşmesi olmuştur. Yazılı yayın organlarının büyük çoğunluğu devlet desteğiyle işlevlerini yerine getirirken 1983'den sonra gelişen pazar ekonomisi ile birlikte basın yayın organlarının büyük bölümü tekelci sermayenin eline geçmiştir. Hürriyet, Sabah ve Milliyet basın alanında diğer yayınlarıyla tekel haline gelmişlerdir. Basın kuruluşlarının holdinglere bağlı olmasının doğurduğu en önemli sonuç 1980 sonrası basın dışı olaylara basının alet edilmesi olmuştur.[41]

12 Eylül 1980 sabahına darbe ile uyanan Türkiye'de demokrasiye ara verilen süre içinde basının haber verme ve insanların haber alma özgürlükleri de Milli Güvenlik Konseyi tarafından belirlendi. Bu dönemde gazetecilik yapanlar hangi haberin "s*akıncasız*", hangi haberin "*sakıncalı*" olduğu konusunda dahi tereddütte kalmışlardır. 12 Eylül ile birlikte basın literatürüne "*sakıncalı haber*" deyimi de girmiş oldu. 12 Eylül ile birlikte basın dünyası

39 Resmi Gazete, 19 Eylül 1980.

40 Ceyda Ilgaz, Türkiye'de 1980 Sonrası Dönem ve Türk Basını, İletişim Fakültesi Dergisi/Türkiye'de 1980 Sonrası Dönem ve Türk Basını, s.115-120.

41 Erdem Taşdemir, 1980 Sonrası Türk Basını, Türk Siyasi Hayatı ve Basın-Siyaset İlişkisi, Selçuk İletişim, 3,4,2005, s.173-180.

tüm gazeteler için tek tek karne tutan generallerle tanışmışlardır. Gazetelere generaller tarafından verilen notlar ölçüsünde gazeteler kapatılma cezalarıyla karşılaşmışlardır.

Darbe sonrası 12 Eylül yönetimi tarafından her gün gazetelere yapılan uyarılar ile çeşitli sınırlamalar getirilmiştir. Sansür uygulaması zam haberlerinden reklamlara kadar her alanda olabiliyordu. Can Dündar 80 Darbesi sonrasındaki sansür uygulamasıyla ilgili şunları söylemiştir:

"*Açık, resmi, katı bir sansür vardı. Neyi yazıp, neyi yazamayacağınızı bilirdiniz. Büromuzun teleksi gün boyu hiç susmaz, sürekli "Yasaklanan Haberler" listesi geçerdi. Yasak listelerinde haber yapılırken uyulması gereken kuralların başında ise terör haberlerinin yapılmaması bulunmaktadır. Sıkıyönetim komutanlığının bildirileri sık sık yayımlanacak ancak MGK'nın aldığı kararlar ile yönetimine karşı eleştiriler ya da meydana gelen olayların haber yapımı ise yasaklanmıştır.*"[42]

12 Eylül sonrası basına getirilen düzenlemeler sadece sansür ve kapatmayla sınırlı kalmamış aynı zamanda haberlerin içeriğine de müdahale edilmiştir. Sıkıyönetim Komutanlığı neyin haber olacağı neyin olmayacağı konusunda gazetecilere uyarılarda bulunmuştur. Örneğin:

"İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı Rıza *Kuas'ın cenaze merasimi ile ilgili haber verilmesini yasakladı. Dün ölen DİSK'e bağlı Lastik-İş Sendikası eski genel başkanlarından ve Türkiye İşçi Partisi eski milletvekili Rıza Kuas'ın cenaze töreni ile ilgili olarak haber ve resim dahil herhangi bir bilginin basında yer alması yasaklandı*."[43]

42 Şerife Özgün Çıtak, 1980 Askeri Darbesinin Yazılı Magazin Basınındaki Yansıması ve Basının Magazinleşmesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2007, s.65.

43 Hasan Cemal, 12 Eylül Günlüğü Tank Sesiyle Uyanmak, Bilgi Yayınevi, Aralık 1986, s.407.

KAYNAKÇA

AKGÜN, M. 12 Eylül Askeri Darbe Sonrası Gazetelerdeki Magazinleşme Eğilimi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2011.

BAYKAL, H. Milli Mücadelede Basın, http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-11/milli-mucadelede-basin

BULUNMAZ, B. Türk Basın Tarihi İçinde Demokrat Parti Dönemi ve Sansür Uygulamaları, Öneri Dergisi, C.10, S.37, Ocak 2012, S.203-214.

CEMAL, H. 12 Eylül Günlüğü Tank Sesiyle Uyanmak, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986.

CEYLAN, A. Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımında Hukuki Düzen (1839-1876), Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları, Sayı 1, 2006 Bahar, 139-155.

Cumhuriyet, 13 Eylül 1980.

Cumhuriyet, 14 Eylül 1980.

ÇITAK, Ş.Ö. 1980 Askeri Darbesinin Yazılı Magazin Basınındaki Yansıması ve Basının Magazinleşmesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2007.

DEMİR, Ş. İktidar- Basın İlişkilerinin Türkiye'de Görünümü, International Journal of Social Science, S.5, Aralık 2012, s.119-137.

DÜNDAR, L. 12 Eylül 1980 Darbesinin Basına Etkileri, Tarihin Peşinde, 2016, S.16, s.125-154.

ILGAZ, C. Türkiye'de 1980 Sonrası Dönem ve Türk Basını, İletişim Fakültesi Dergisi/Türkiye'de 1980 Sonrası Dönem ve Türk Basını, s.115-120.

İNUĞUR, M.N. Basın ve Yayın Tarihi, Der Yayınları, İstanbul, 2005.

KABACALI, A. Türk Basınında Demokrasi, Kültür Bakanlığı, Yayınları, Ankara, 1994.

KOLOĞLU, O. Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2015.

NALCIOĞLU U. B. Tanzimat Dönemi Türk Gazeteciliği ve Türk Basınının İlkleri, Sosyal Bilimler Dergisi, http://journals.manas.edu.kg/mjsr/oldarchives/Vol07_Issue14_2005/453.pdf

Milliyet, 16 Ağustos 2004.

Milliyet, 14 Eylül 1980.

Milliyet, 16 Eylül 1980.

ODYAKMAZ, N. Osmanlı'da Anayasal Düzenlemeler ve Basına Etkileri, İletişim Fakültesi Dergisi s.222. http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuifd/article/viewFile/1019013776/1019012992

OĞUZHAN, E. Atatürk Döneminde Basın ve Basın Özgürlüğü, http://iaud.aydin.edu.tr/makaleler/yil1sayi1/IAUD_Yil_1_Sayi_1_Makale_8.pdf

ÖYMEN, O. Bir propaganda Silahı Olarak Basın, Remzi Kitabevi, 2014.

Resmi Gazete, "IV Numaralı Bildiri", 12 Eylül 1980.

Resmi Gazete, 19 Eylül 1980.

TAŞDEMİR, E. 1980 Sonrası Türk Basını, Türk Siyasi Hayatı ve Basın-Siyaset İlişkisi, Selçuk İletişim, 3,4,2005, s.173-180.

TBMM, Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Raporu-I.Cilt, Kasım 2012.

TEK, H. Darbeler ve Türk Basını, Atılım Yayınları, Ankara, 2003.

TOPUZ, H. II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2016.

http://www.iletisimcagi.com/2016/11/21/osmanlida-ilk-gazeteler-bulletin-des-nouvelles-ve-digerleri/

YASSI ADA'DA BİR MUĞLALI: TURGUT TOPALOĞLU

Prof.Dr. Bayram AKÇA[1]

ÖZET

Bu bildiride, Turgut Topaloğlu'nun ailesi, eğitim-öğretimi, iş hayatı ve siyasi hayatı ele alınacaktır. Turgut Topaloğlu siyasi hayatında önce DP kurucusu, sonra DP İl Başkanı daha sonra da DP Muğla Milletvekili oldu.27 Mayıs Askeri Darbesi'nden sonra Yassıada da yargılana Turgut Topaloğlu Kayseri ve Urla'da cezasını çektikten sonra 1962 yılında tekrar Muğla'ya döndü.

Anahtar Kelimeler: *Demokrat Parti 27 Mayıs Turgut Topaloğlu Muğla*

1 Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

A POLITICIAN FROM MUĞLA IN YASSIADA:TURGUT TOPALOĞLU

ABSTRACT

In this study, we shall explain the family, the education as well as the career of Turgut Topaloğlu, who was first the founder of Democratic Parthy and then became the province chairman and afterwards a member of parliament of this parthy. He was put on trial after the military coup of 27 May 1960 and after the trial he was held in custody in Kayseri and then in Urla from where he returned to his native city, Muğla.

Keywords: *Democrat Party 27 Mayıs Coup Turgut Topaloğlu Muğla*

GİRİŞ

Yassı Ada'da Bir Muğlalı: Turgut Topaloğlu

1916 yılında Muğla'da doğan Turgut Topaloğlu, Muğla'da doktorluk, Sıhhıye Müdürlüğü, Belediye Başkanlığı ve TBMM'de de sekiz yıl Muğla Milletvekilliği yapan Dr. Hüseyin Avni Bey ve Muzaffer Hanım'ın oğlu idi.

İlk tahsilini Muğla'da yapan Turgut Topaloğlu 1937 yılında Galatasaray Lisesi'nin Ticaret ve Bankacılık Bölümü'nden mezun oldu.

Askerliğini Yedek Subay olarak Muğla Dağ Alayı'nda tamamlayan Turgut Topaloğlu II. Dünya Savaşı dönemi olan 1939- 1944 yılları arasında da İhtiyat Askeri olarak Teğmen ve Üsteğmen rütbeleriyle Edremit Tümen Komutanlığı emrinde bulundu.

Turgut Topaloğlu'nun Siyasi Hayatı

7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti'nin Türk siyasi hayatına katılması üzerine 24 Mayıs 1946 tarihinde partinin Muğla il teşkilatı kuruldu. Demokrat Parti'nin Muğla İl kurucuları, Başkan Nuri Özsan,Mehmet Aksoy, Naci Karaosman, Mehmet Birgili,Hulusi Türer, Halil İbrahim Doğruel ve Metmet Kökçü idi (Akça,2002:100)

26 Mayıs 1946 tarihinde yapılan Muğla Belediye Başkanlığı seçimine Demokrat Parti iştirak etmedi.Ancak 16 Haziran-21 Temmuz 1946 tarihleri arasında yapılan Milletvekili Genel Seçimlerine Muğla Demokrat Parti Teşkilatı katılarak Necati Erdem,Asım Gürsu,Nuri Özsan ve Mithat Sakaroğlu'nu Muğla Milletvekili olarak seçildi (Akça,2002:101)

1946 seçimlerinde İl Başkanı Nuri Özsan'ın Milletvekili seçilmesi üzerine İl Başkanlığı görevini Turgut Topaloğlu üzerine alarak yeni İl Başkanlığı seçimine kadar sürdürdü.1947 Muğla İl Başkanlığı seçiminde İl Başkanı olarak Cemal Hünal seçildi. Cemal Hünal bu görevini 14 Mayıs 1950 seçimlerine kadar sürdürdü (İzmir,29 Temmuz 1946).

14 Mayıs 1950 seçimleri yaklaşırken Muğla'daki siyasi partilerde de hareketlilik arttı.CHP 1946 seçimlerinin Muğla'daki yenilgisini telafi etmek isterken DP de halkın sevgi ve güvenin kazanmış kişileri aday göstererek başarısını artırmak istiyordu.Bu bağlamda CHP den Ethem Serim, Baha Şıkman, Celal Gökbel, Nazmi Akdeniz, Recai Güreli ve Şükrü Kaya aday iken DP den Samet Ağaoğlu, Nuri Özsan, Nadir Nadi, Cemal Hünal, Zeyyad Mandalinci, ve Yavuz Başer aday oldu (Akça.2002:104-105).

14 Mayıs 1950 seçimleri sonucu Muğla'dan DP adına Yavuz Başer,Cemal Hünal, Zeyyat Mandalinci ve Nadir Nadi Milletvekili seçildi.

1950 Milletvekili Genel Seçimlerinde Muğla İl başkanı Cemal Hünal'ın Milletveki seçilmesi üzerine İl Başkanlığı'na Mehmet Birgili getirildi (Bu bilgi 12.3.1999 tarihinde Turgut Topaloğlu ile yapılan görüşmede alınmıştır).

1946 yılında Demokrat Parti'nin ilk müteşebbis heyet başkanlığı görevi ile siyasi hayatı başlayan Turgut Topaloğlu 1952 yılında DP Muğla İl Başkanlığına getirildi. Topaloğlu bu görevini 1957 Milletvekili seçimlerine kadar sürdürdü.

1952 yılında DP İl başkanlığına Turgut Topaloğlu'nun getirilmesinden sonra 4 Ağustos 1953 tarihinde Başbakan Adnan Menderes Muğla'yı ziyaret etti.Başbakan Menderes'in bu ziyareti Muğla DP teşkilatı için iyi bir moral oldu (Muğla,5-7 Ağustos 1953)

2 Mayıs 1954 tarihinde Hükümet Milletvekili seçim kararı aldı. Bunun üzerine DP Nuri Özsan,Zeyyat Mandalinci,Natık Poyrazoğlu,Yavuz Başer,-Turan Akarca ve Akif Sarıoğlu'nı aday gösterdi. CHP ise Vedat Dicleli, Selami Savran,Rebii Barkın, Ahmet Arıkan , Recai Güreli ve Necati Çilleri aday gösterdi (Muğla,30 Mart 1954)

2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan seçimleri DP adayları Nuri Özsan,Zeyyat Mandalinci, Natık Poyrazoğlu,Yavuz Başer,Turan Akarca ve Akif Sarıoğlu kazandı.Bu başarı Turgut Topaloğlu'nun başında olduğu DP Mğla İl teşkilatının başarısı idi.

2 Mayıs 1954 tarihindeki Milletvekili seçimlerinden sonra 25 Eylül 1954 tarihinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar Muğla'yı ziyaret etti. Bu ziyaret DP nin hem teşkilatına hem de seçmen kitlesine iyi bir moral ve motivasyon oldu (Muğla 27 Eylül 1954).

27 Ekim 1957 tarihinde hükümet milletvekili seçimlerinin yenilenmesi kararı aldı.Bu seçimde DP Nuri Özsan,Zeyat Mandalinci,Turan Akarca,-Dilaver Argun Sadi Pekin, Burhan Belge ve İl Başkanı Turgut Topaloğlu'nu Milletvekili adayı gösterirken CHP ise Mesut Savran, Şevket İlgin,Şerif Baydur,Recai Güreli,Faruk Ağaoğlu,Baha Şıkman ve Etem Serim'i aday gösterdi (Akça,2002:110)

27 Ekim 1957 tarihinde yapılan seçimleri DP adayları Nuri Özsan, Zeyat Mandalinci,Turan Akarca,Dilaver Argun Sadi Pekin, Burhan Belge ve İl Başkanı Turgut Topaloğlu kazandı.

Bu arada askerliği hariç 1957 yılına kadar Muğla'da tütün ticareti, zira-

at işleri, toptancılık ve manifaturacılık işleriyle meşgul olan Turgut Topaloğlu 1957 Milletvekilliği Genel Seçimleri'nde Demokrat Parti Muğla Milletvekili olarak TBMM'ne girmiş oldu.

27 Ekim 1957 seçimlerinde İl Başkanı Turgut Topaloğlu Milletvekili seçildiği için 18 Kasım 1957 tarihinde DP İl Divanı İl Başkanlığına Avukat İlhan Tekinalp'ı seçti.

27 Ekim 1957'den 27 Mayıs 1960 Askeri İhtilali'ne kadar Muğla Milletvekili olarak TBMM'de görev yapan Turgut Topaloğlu 1960 Haziran'ından 15 Eylül 1961 tarihine kadar Yassıada'da tutuklu olarak kaldı. Bu süre içinde haklarında yolsuzluk, anayasayı ihlal, tahkikat komisyonları kurmak gibi konulardan davalar açılarak yargılandı (Zürcher,1999:351-361).Bu yargımla sırasında Sayın Turgut Topaloğlu'nun ifadesiyle" Duruşma salonuna getirilirken dönemin muhalefet partisinin taraftarları arasından geçirilerek sanıklara psikolojik baskı ve mobbing uygulandı.Ancak bu sırada duruşma salonlarına hiç DP yanlılara alınmadı. Hatta Yassıada'ya gelmelerine bile izin verilmedi. Duruşma sırasında sanıkların hakim tarafından sık sık sözleri kesilerek savunma hakları ellerinden alındı (Bu bilgi 12.3.1999 tarihinde Turgut Topaloğlu ile yapılan görüşmede alınmıştır).

Yassıada Mahkemeleri sonucu 123 kişi beraat etti. 31 kişi ömür boyu hapse, 418 kişi hafif cezalara ve 15 kişi de ölüm cezasına çarptırıldı (Zürcher,1999:361).

15 Ekim 1961'de yapılan Milletvekili seçimleri sonucunda CHP ile DP yerine geçen Adalet Partisi arasında İsmet İnönü'nün Başkanlığında koalisyon hükümeti kuruldu.Bu hükümet içindeki AP liler hapisteki DP lilere af yolunu açmak için çalışıyorlardı.1962 yılında hükümetin çıkarmak istediği af kanununu AP liler yetersiz bularak hükümetten ayrıldı.Bunun üzerine CHP Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi be Yeni Türkiye Partisi ile yeni bir koalisyon hükümeti kurdu.Bu hükümet kısmi bir af kanunu çıkardı(Zürcher,1999:359-363).

Bu tarihten sonra Yassıada'dan Kayseri Cezaevi'ne sevk edilen Turgut Topaloğlu daha sonra buradan da İzmir-Urla Cezaevi'ne gönderildi. Urla'da dört ay kalan Turgut Topaloğlu 1962 yılında çıkarılan Af Kanunu'ndan yararlanarak tahliye oldu ve tekrar Muğla'ya döndü Zürcher,1999:351-355).

Ziraat ve kereste ticaretiyle hayatımı idame ettiren Turgut Topaloğlu evli ve üç çocuk babasıydı.

SONUÇ

1950-1960 yılları arasında ülke yönetiminde söz sahibi olan DP Türk siyasi hayatında önemli bir yere sahiptir. Bildiriye konu olan Muğla Milletvekili Turgut Topaloğlu Muğla eşrafından bir aileye mensup olup iyi bir eğitim aldıktan sonra tarım ve ticaretle iştigal ederken siyasete girip DP kuruluşunda, İl Başkanlığı'nda ve 1957-1960 yılları arası da TBMM de Milletvekilliği yapmıştır.27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'nden sonra da önce Yassıada da yargılanmış sonra Kayseri Cezaevi'nde ve daha sonra da İzmir-Urla Cezaevi'nde kalarak cezasını çekmiştir.1962 yılından sonra da tekrar Muğla'ya dönerek yaşamının sonuna kadar yani 12 Ocak 2002 yılına kadar burada yaşamıştır.

KAYNAKÇA

Akça, Bayram, Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Yönüyle Muğla (1923-1960),Ankara,2002

(İzmir,29 Temmuz 1946).

(Muğla,5-7 Ağustos 1953)

Zürcher,Erik Jan; Modernleşen Türkiye'nin Tarihi,İstanbul,1999

Bu bilgi 12.3.1999 tarihinde Turgut Topaloğlu ile yapılan görüşmede alınmıştır.

OSMANLI DEVLETİNDE İKTİDARIN SINIRLARINI ÇİZEN BİR GÜÇ OLARAK YENİÇERİ OCAĞI

Yrd. Doç. Dr. Bülent ÇELİK

ÖZET

Tarihi neredeyse Osmanlı Devleti ile aynı zamanı kapsayan, Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve ilerleme döneminde mükemmel bir araç olarak devlete olağanüstü hizmetleri olan Yeniçeri Ocağı 17. yüzyılın başlarından itibaren hem Ocağın kendi içerisindeki işleyiş kurallarındaki değişiklikler hem de Ocağın dışından kaynaklanan etkiler yüzünden çağının gerisinde kalan askeri bir güç haline gelmişti. Bu kurumun tarihi aynı zaman da Osmanlı Devleti'nin de tarihiydi. Güçlü yöneticiler elinde Osmanlı Devleti'nin Avrupa ve Asya'daki askeri yayılmasına büyük hizmetleri olan bu ocak; daha sonraki yıllarda yönetime, iç siyasi mücadelelere karışacak, iktidara sahip olmak için çeşitli devlet kurumları ile bazı devlet adamları arasındaki görülen rekabette bir araç olarak, Osmanlı iç siyasal yaşamında önemli bir yer sahibi olacaktır. Araştırmamızda Yeniçeri Ocağının kuruluşu, kurulma amaçları, ocak içindeki katı kuralları ve bunlarda zamanla görülen değişiklikleri ele almaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: *Osmanlı Devleti, Yeniçeri Ocağı, Darbe, İktidar mücadelesi.*

JANISSARY CORPS AS A FORCE THAT DEMARK THE LIMITS OF POWER IN THE OTTOMAN EMPIRE

ABSTRACT

Janissary Corps, whose history almost cover the same period with the Ottoman Empire and which performed splendid services as an excellent apparatus during the rise and expansion periods of theOttoman Empire, turned to an out dated military force by the beginning of the 17th century, due to both changes of the functioning rules with in the Corps and impacts that stemmed from outside. History of this in stitution was at the same time history of theOttoman Empire. At the hands of the ablerulers this Corps made immense contributions to the military expansion of the Ottoman Empire in Europe and Asia but during the subsequent periods intervened to administration and interval political struggles. It also had an important place with in the interior political life of theOttoman Empire as a tool in the competition for power between various imperial institutions and some statesmen. In this study foundation of Janissary Corps and reasons for founding, stern rules of the Corps and changes of these rules in the course of time will be treated.

Keywords: *OttomanEmpire, JanissaryCorps, Coup, Powerstruggle.*

GİRİŞ

Osmanlı hükümdarlarının gücü, askeri seferlerin başarısına bağlıydı. Askeri seferlerde görev almak hem otoritenin tesisi için etkili bir yol hem de dini bir görev olduğundan ilk dönem Osmanlı yöneticileri buna son derece dikkat ederlerdi[1]. İlk on Osmanlı padişahı yetenekli önderler ve iyi yöneticiler olduklarını ispatladılar. I. Murad (saltanatı 1362-1389) erkek kardeşlerini idam ettirerek taht kavgası güdebilecek muhtemel tüm rakiplerini elemek suretiyle sultanın konumunu güçlendiren etkili bir âdeti başlattı.

Yine I. Murad döneminde ulemâ'dan Çandarlı Kara Halil ve Karamanlı Kara Rüstem'in önerisiyle yeni bir ordunun temelleri atıldı[2]. Daima silahaltında olacak bu askerler Osmanlı Devletinin o ana kadar yararlandığı askeri kaynaklardan çok farklı bir teşkilat içerisinde yer almaktaydılar. Mensup oldukları boy, cemaat veya aşiretlere olan bağlılıkları devlete ve onun başındaki sultan'a olan bağlılıklarından üstün gelebilen çeşitli aşiretlerden toplanan askerlerin ve Rumeli uç beylerinin askeri birliklerinin yerine[3], Osmanlı merkezi yapısını sağlamlaştıracak, savaşlarda bu merkezi yapının en önemli üyesi olan sultan'ı, çadırı etrafında etten bir duvar örerek canı pahasına koruyacak, barış dönemlerinde de onun yaşadığı başkentte ve diğer önemli Osmanlı kentlerinde kendilerine tahsis edilmiş kışlalarda kalarak sarayını, haremini ve hazinesini gözetecek bir güç yaratıldı. Bu askerler zamanla sınır kalelerinde de görev yapar hale gelerek Osmanlı sınırlarının korunmasında da görev aldılar. Ayrıva erken dönem Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da Germiyan, Karaman, Aydın, Saruhan gibi, kendi dindaş ve benzer etnik gruplar üzerine açtığı sefer ve gerçekleştirdiği fetihlerde bu devşirme askerler bir denge unsuru olarak görev yaptılar. Başlangıçta Sultanın yoldaşı konumundaki beyler zaman zaman Osmanlı yönetimine meydan okumuşlar ve istikrarsız bir rejimin oluşmasında önemli rol oynamışlardır. Oysa yeni kurulan askeri ocağın mensupları böyle değillerdi. Tek işleri profesyonel askerlik olan bu yeni tip askerlere Yeniçeri adı verildi. Önceleri Osmanlı Devleti'nin Arnavutluk, Yunanistan, Adalar, Bulgaristan, Sırbistan, Bosna Hersek ve Macaristan gibi Rumeli topraklarındaki köylerde yaşayan hristiyan topluluklardan, 15. yüzyıl sonları veya 16. yüzyıl başlarında ise kısmi olarak Anadolu topraklarında yaşayan yine köylü hristiyanlardan hükümdarın şeriata göre almaya hakkı olan

1 Kanuni Sultan Süleyman son seferi olan Zigetvar seferine 73 yaşında ve saltanatının 46. yılında hasta olmasına rağmen halktan Şeyh Nureddin ve kızı Mihrimah Sultan tarafından yapılan cihad yapmasına yönelik telkinler sonunda çıkmaya karar verdiğine dair bilgiler vardır. Tayyib Gökbilgin; "Süleyman I", İA, c.XI, s.147.

2 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, c.1 s. 6, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1988.

3 Rumeli uç beyleri arasındaki askeri dayanışma için bkz Hasan Basri Karadeniz, *Osmanlılar ve Rumeli Uç Beyleri. -Merkez ve Uç-*, Yeditepe Yayınları, 1. Baskı İstanbul 2015, s. 62-63.

beşte bir (pençi yek) payın ismiyle pencik olarak adlandırılan küçük yaştaki hristiyan erkek çocukları bu askerlerin toplandığı kaynağı teşkil etti. Bir örnek vermek gerekirse Yıldırım Bayezid ve Timur arasında geçen Ankara Savaşı'nda son ana dek Timur'un saldırılarına Osmanlı Sultanının yanında direnen güç Yeniçerilerle, Sırp despotu Stephan Lazareviç'in Sırp askerleri idi[4]. Ordunun diğer birlikleri başlarında birer şehzade olduğu halde dağılmışlardı.

Hıristiyan kökenli askerlerin Osmanlı ordusunda istihdam edilmeleri aslında devletin Rumeli'deki ilk askeri fetihlerinden itibaren göze çarpar. 15. yüzyılın sultanları, Osmanlılardan önceki devrin seçkinlerinden işbirliğine açık grup ve bireyleri kendi sistemlerine eklemeye çaba sarf etmişlerdi. Osmanlı ordusu, istihdam ve mükâfat yöntemleri ile fethedilmiş toplumların geniş kesimlerini Osmanlı askeri- idari sistemine katmanın fevkalade mühim bir aracıydı. Devşirme sistemi sayesinde binlerce Balkanlı Hıristiyan Osmanlı askeri teşkilatına girme fırsatı edinirken, pek çokları da tımarlı sipahi ve yardımcı kuvvet (martalozlar, voynuklar, köprücüler, derbentçiler) sıfatıyla Osmanlı askeri zümresine katılıyorlardı[5].

Yeniçeriler ise bu saydığımız askerlerden apayrıydılar. Fethedilmiş topraklarda yaşayan, şehir hayatını tanımayan, köy yaşamından gelen, çalışmaya alışkın bu Hıristiyan çocukların en güçlü ve en akıllıları seçilerek Osmanlıya sadık asker ve yöneticilere dönüştürülüyor, böylece devlet daha da güçlendirilmiş oluyordu. Bu çocukların daha sonradan İslâm dinine girdiklerini unutmamak gerekmektedir. Ayrıca yeniçeri olmadan önce birkaç yıl süren emek yoğun bir çalışmanın içinde, iş gücü olarak çiftliklerinde çalıştıkları Türk köylülerinin kültürünü tanıma, dillerini ve İslâm dinini öğrenme aşaması geliyordu. Bu çiftliklerden bazıları yüksek mevkilerdeki Osmanlı yöneticilerinin tasarruflarındaki çiftliklerdi[6]. Düşünceme göre bu yoğun çalışma ve angarya hizmetleri sonucunda[7] yeniçeri adayı olan bu çocuklar köy ve köylülüğe ait her şeyden nefret eder hale geliyorlardı. Köy yaşantısı zorludur. Bu zorlu çalışma sırasında Türk dilini ve kültürünü öğrenme işin ikinci kısmıydı. İlk ve

4 Aynı zamanda Bayezıd'ın kayınbiraderi olan Sırp despotu Stefan da Ankara Savaşı sırasında 10000 Sırplı ile Osmanlı saflarındadır. Mükrimin Halil Yınanç., 'Bayezıd I' *İA*, c.2, s. 385, Eskişehir 2001. Bu askerlerin mücadelesini Timur'da övmüştür. "Vulk oğlu kafir çerisiyle iyi ceng etti; Timur dervişan yani Sırp askeri kusur etmediler dedi. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* 1. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1988, s. 272.

5 Gábor Ágoston, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları.* Yayına Hazırlayan Kahraman Şakul. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017, s. 13-14.

6 Oruç Bey devşirilen çocukların Türk ailelerin yanına verilmesini "vardılar oğlan devşirdiler. Getirip Anadolu'da Türk kavmına üleştirdiler. Çift sürdüler, bunlar hizmet gördüler ve Türkçe öğrendiler. Üç dört yıldan sonra getirip devlet kapısına yeniçeri yaptılar. Ak börk giydirdiler" diye yazar. *Oruç Bey Tarihi*. Haz. Nihal Atsız. İstanbul 1972, s.42.

7 Kemal Beydilli "Yeniçeri", *DİA,* c. 43,s. 451'deki tabloda Türk ailelerin yanında çalıştıkları sırada taun (veba) ve nasır illetinden ölen devşirmelerle ilgili bir tablo bulunmaktadır. (450-462)

en önemli kısım işgücü olarak sağladıkları katkıdır. Yoğun çalışma sonrasında fiziksel olarak da mükemmel hale gelen genç yeniçeri adaylarının getirildikleri Edirne, İstanbul gibi Osmanlı başkentleri daha önce hiç görmedikleri farklı bir dünyayı gözleri önüne seriyordu. Osmanlı belgelerinde devşirme yapılacak çocuklarının şehirli ve gözü açıklardan değil de Hıristiyan köylüler arasından toplanılmasının istenmesi bu yüzdendi. Bütün ihtiyaçlarının devlet tarafından temin edilmesi, karşılanması, onlara değer verildiğinin sık sık gösterilmesi ve el üstünde tutulmaları onları eski köy hayatlarına bir daha dönmemeleri için sıkı bir şekilde çalışmaya teşvik etmekteydi. İşin sırrı insan psikolojisinde yatmaktadır. Bugün sopa ve havuç tekniği olarak bildiğimiz bu teknik Osmanlılar tarafından da uygulanıyordu. Anadolu'dan gelen acemi oğlanlarının 2200-2500 kişilik bir kısmı İstanbul'daki Acemi Oğlanlar Kışlasına alınır burada Yeniçeri Ocağının çeşitli işlerinde kullanılırlardı. Bunun dışındakiler Tophane'de amelelik, Beyazıt'taki Eski Saray'da, Galata Sarayı'nda, At meydanındaki kışla mektepte baltacılık, ekmekçilik, aşçılık, hamallık, mîrî kesimhanelerde kasaplık, yine mîrî peksimet ve fodla fırınlarında hamurkârlık, pişiricilik, hamallık, mîrî yoğurthane, bozahane ve peynirhanelerde amelelik, mîrî ağıllarda çobanlık, mîrî yapıların inşaatlarında, yol ve köprü inşaatlarında ve İstanbul'daki esnaf alayları yapılacağı zamanlarda alayın geçeceği yolların temizlenmesi işlerinde[8] bu acemiler görevlendirilirdi. Yine de bu türden görevler çiftliklerdeki çalışmalarının yanında kolay işlerdi. Başkent İstanbul'a gelen her acemi, acemi dahi olsa Yeniçeri Ocağı'nın çatısı altında himaye görmeye başlıyordu. 17. yüzyıl yabancı görgü tanıklarına göre yeniçeriler arasında büyük bir beraberlik vardı. 1656'da Thévenot, yeniçerilerin birbirlerine kardeş diye hitap ettiklerini yazar[9]. Padişahın da bir ulufe defterine kayıtlı olduğu ve sembolik de olsa bu şekilde bir yeniçeri sayıldığı bu seçkin birlik 17. yüzyıl'ın başlarından itibaren özelliklerini yitirmeye başlar.

Yeniçeri Ocağının Bozulma Nedenleri

Genellikle Ocağın bozulması Koçi Bey risalesindeki bilgilere atfedilir. Sultan III. Murad'ın oğlu III. Mehmed'in 1582'deki sünnet düğününün sonunda sünnete katılanları eğlendirmekle görevli çalgı çengi takımı ücret yerine yeniçeri ocağına girmek istediklerini söylemişler, Sultan III. Murad da bunu Ferhad Ağa gibi yeniçeri ocağı subaylarının karşı çıkmalarına rağmen kabul etmişti. Koçi Bey'e göre ocağın bozulması şehir oğlanı Türk, Çingene, Kürt, ecnebi, Laz, Yörük, katırcı, deveci, yankesici, hamal, ağdacı, yol kesen kişilerin ocağa doluşmasıyla başlamıştı. Koçi Bey *eski zamanlarda* İslâm *askeri az, öz, temiz ve disiplinli iken şimdi başka asker kalmayıp, kulluk ulu-*

8 Reşad Ekrem Koçu, *Yeniçeriler*. Doğan Kitap, 2. Baskı, İstanbul 2004, s. 48-49.

9 Zikreden, Gülgün Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, İletişim Yayınları İstanbul 2010, s. 141.

feli kula kalıp, aleme fesad tohumu ekildi. İstedikleri zaman sefere giderler, itaat yok, padişahtan korku yok demektedir[10]. Değerli tarihçi Mustafa Akdağ ise sorunun ortaya çıkışını daha eski tarihlere, I. Süleyman döneminde 1559'da şehzade Selim ile kardeşi Bayezid arasındaki taht yüzünden çıkan anlaşmazlığa dek götürür. Ona göre; Bayezid babasına isyana karar verdiği zaman taraf taraf, bütün Anadolu'nun ileri gelen sipahileri, hemen harekete geçerek, şehzadeye bir ordu kurmaya koyulmuşlardı. Selim de babasının tavsiyesi üzerine tıpkı kardeşi gibi bir ordu toplamaya başladı. Ancak o, kapıkulluğu vaadi ile bu orduyu oluşturmaktaydı. Bayezid'ın mücadeleyi kaybetmesi ve İran'a sığınması sonrasında Anadolu'daki sipahilerin bu türden bir isyana kalkışmalarını önlemek için Anadolu'nun her tarafına *yasakçı* veya *korucu* adı ile yeniçeri grupları yerleştirilmişti. Hem tımar erbabının celâli isyanlarına katılmaları hem de III. Murad döneminde İran seferlerine başlanması yeniçerilerin Anadolu'da yerleşip kalmalarına yardım etmişti. Artık vilayetlerde emniyet, tımarlılardan alınıp, ocaklılara teslim edilmiş bulunuyordu[11]. Bu uygulama ocağın Osmanlı saltanatı ile olan ilişkisini de değiştiren bir durum yaratmıştır. Bu durum başkent İstanbul'da bulunan yeniçeri birlikleri ile taşrada, çeşitli vilayetlerde özellikle şehirlerde[12] bulunan yeniçeri birlikleri arasında Osmanlı yönetici ve yönetimine karşı tepkisel düzeyde bazı farklılıkların oluşmasına neden olmuştur. Başkentte bulunan yeniçeriler bu tepkilerini önce yüksek rütbedeki devlet adamlarına daha sonra da bizatihi bazı Osmanlı padişahlarına yöneltirlerken, taşrada bulunan yeniçeriler daha çok yabancı ülke tüccar ve vatandaşları nezdinde bunu gerçekleştirmişlerdi.

Burada değinmemiz gereken bir başka unsur da yeniçerilerin sayısındaki artıştır. Günümüzde dünyanın bütün ordularındaki özel kuvvetler sayıca az ancak eğitim ve savaş gücü olarak yüksek nitelikteki birliklerdir. Yeniçerilere ait sayısal veriler bu bilgiyi doğrular niteliktedir. Sayı arttıkça dönemsel olarak savaşlarda alınan askeri yenilgilerin bollaştığı görülebilir. Bu yenilgilerin elbette başta ekonomik olarak nedenleri bulunabilir. Ancak sayısal üstünlüğün nitelik olarak üstünlük demek olmadığı da ortadadır. Savaş alanlarında ateşli silah kullanabilen, disiplinli piyade birlikleri yavaş yavaş süvari sınıfının yerini aldıkça bu değişimin Osmanlı askeri yapısını da değiştirdiği bilinmektedir. Geçmişin tımarlı sipahileri, yerlerini yeniçerilerle birlikte seferlerde görev alan *tüfenkçi, sekban, saruca, levent* isimleriyle anılan ateşli silahlarla mücehhez piyadeye bırakmıştır. Aşağıdaki tabloda yeniçerilere ait verilerdeki sayısal artışlar, Osmanlı devletinin savaşlarda bu türden askere duyduğu ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır.

10 Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi,* haz. Zuhuri Danışman, MEB İstanbul 1993, s. 32.

11 Mustafa Akdağ, "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu" *DTCFD*, V (1947) s.295.

12 Özellikle celâli isyanları sırasında ve sonrasında pek çok yeniçeri ulufelerini bırakarak kırsal alanda yüksek gelirli dirlikleri elde etmeye çalışmışlardı. Yine Osmanlı Devleti'nin taşrada bulunan mukataaların başlarında *emin* ve *amil* olarak adlandırılan görevliler arasında da emekli yeniçerilere rastlanmaktaydı.

Yıllara Göre Yeniçeri Sayıları[13].

Yıllar	1480	1527	1568	1597	1609	1670
Yeniçeri	10.000	7886	12.739	35.000	37.627	53.849[1]
Acemi Oğlanları	?	3553	7745	10.000	9406	4372
Toplam	10.000	11.439	20.284	45.000	47.033	58.221

Üçüncü olarak yeniçerilerin askerlik dışında alanlara kaymaları, ticaret yapmaya başlamaları ve lonca üyesi zanaat ehli ustalarla bazı ortaklıklar kurmaları yeniçeri ocağının bozulması olarak sunulur. Burada da işe Osmanlı akçesindeki enflasyonun yol açtığı değer kaybı karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında sefere katılan ücretli askerlere günde iki akçe yevmiye ödenmekteydi. Elimizde o dönemlere ait olmasa da bazı tarihlerde bazı malların resmi fiyatları (narh) vardır. Örneğin 1487'de bir koyun 30 akçe, bir kilo ekmek 3 akçeye gelmektedir. 1510'de Kayseri'de yağın okkası 4, unun batmanı 2 akçeye satılıyordu. 1547'de bir işçinin gündeliği 4 akçedir. Yeniçeriler de 2-12 akçe arası bir yevmiye almaktadırlar. Bu ücretlendirmeler akçenin içindeki gümüş miktarı korunmuş olsaydı geçinmeye yeter düzeydedir. Ancak bu bilindiği üzere gerçekleşmemiş, Osmanlı akçesi değer kaybettiği gibi mal fiyatlarında da bir artış görülmüştür. 1582'den itibaren bu fiyat yükselmelerini fark edebiliyoruz. Yağın okkası bu tarihte Ankara'da 10 akçe, koyun eti 1 akçeye 150 dirhem, ekmeğin 900 dirhemi de 1 akçeye fiyatlandırılmıştı. 1590'da akçenin değeri yarı yarıya düşürülünce fiyatlar yeniden arttı. Ankara'da bu tarihteki narh'a göre ekmeğin 200 dirhemi 1 akçe, yağın okkası 15 akçe, koyun eti 6 akçe, bir arşın bez de 5 akçe idi. I. Murad dönemine göre III. Murad döneminde her şeyin on misli pahalılaştığı görülür. Eğer yeniçerilerin ulufeleri de bu yükselişe uygun artsaydı o dönemde 2 akçe alan bir yeniçeri III. Murad döneminde 20 akçe ulufe almalıydı[14]. Ancak bu artış bilindiği üzere gerçekleşmemişti. Bu fakirleşme yeniçerileri para kazanabilecekleri başka alanlara itmiş olmalıdır. Başlangıçta yeniçerilerin evlenmelerine dair konulan yasakların kalktığı ve pek çok yeniçerinin aile kurduğu ve bunların bakımlarının da ek maddi külfet getirdiği unutulmamalıdır. Bu nedenlerle yeniçeriler ve İstanbul ve diğer Osmanlı kentlerindeki loncalar arasında bir ticari birlikteliğin doğduğu görülebilir.

13 Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600).* Çev. Ruşen Sezer. YKY Birinci baskı İstanbul 2003, s. 90 ve Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş, 1500-1700.* Çev. M. Tanju Akad, Homer Yayınevi, Birinci baskı İstanbul 2007, s. 68'deki tablolardan derlenmiştir.

14 Mustafa Akdağ, *a.g.e.,* s. 297-298.

Yıllara Göre Akçenin Değerindeki Düşüş[15].

Yıllar	100 dirhemden kesilen akçe aded. 1 dirhem=3.207 gr.	Gümüş gram
1431	260	1.181
1460	330	0.931
1480	400	0.768
1491	420	0.731
1572	450	0.682
1584-86	800	0.384
1600	950	0.323
1618,1624,1641	1000	0.307
1685	1250	0.256
1688	1700	0.188
1692	2300	0.139
1696	1900	0.169
1697	1800	0.178
1705	1900	0.169

Yeniçeri-Lonca Ortaklıkları Ve Sosyo-Ekonomik Sonuçları

Osmanlılarda esnaf devlete ait iş ve işyerlerinde çalışanlarla, serbest çalışanlar olarak iki ana kısma ayrılmaktadır. Devlete ait işyerlerinde (karhane) maaş karşılığında çalışanlara ehl-ı hıref-i hassa denmektedir. Diğerleri de loncalar şeklinde örgütlenmiş çeşitli türdeki Osmanlı zanaat ve hizmet kollarıdır. İki sektör için de devletin doğrudan biçimlendirdiği hammadde, üretim ve pazarlama kuralları bulunmaktadır. Özellikle genel kanunnameler ve ihtisab kuralları ile halkın ihtiyaçlarının tam ve devletin belirlediği fiyat ve kaliteye uygun bir biçimde karşılanması, bunların kadı ve muhtesip tarafından kontrolü ve denetlenmesi loncaların kontrolünü sağlayan yaptırımlardı. Loncaların bir de kendi iç denetimleri vardı ki bu da Selçuklu Devleti'nden gelen ahî kuralları sayesinde gerçekleşirdi. Uzun süren çıraklık ve kalfalık eğitimleri, usta sayılarının, ahi baba, esnaf kethüda ve yiğitbaşıların lonca tarafından belirlenmesi, narh belirlenmesinde loncanın da söz hakkının bulunması gibi özellikler Osmanlı loncalarının devlet ve kendi iç denetimleri sayesinde geleneksel üretimlerini uzun yıllar devam ettirmelerine yol açmıştır. Bu kurallara uymak o kadar önemlidir ki herhangi bir şehir de en küçük bir

15 Halil Sahillioğlu "Akçe", *DİA* c. 2, s.224-227.

dükkân açmak için epeyce bir süre geçmesi ve yığınla yazışmanın yapılması gerekir. Bu kurallar loncaları celâli isyanları sonucu şehirlere dolan ve loncaların alanına girmeye çalışan, geleneksel lonca eğitimini almamış köy kökenli üreticilerden ve Osmanlı bürokratlarının bağlantılı olduğu uluslar arası dış ticaretin rekabetinden koruma aracına dönüşmüşlerdir.

Yeniçerilerin geleneksel yöntemlerle üretim yapan loncalara sızmaları loncanın idari yönetimini ele geçirmek yoluyla gerçekleşmişe benzemektedir. Örneğin 23 Rebiülahir 1092/12 Mayıs 1681'de İstanbul'da 34. yeniçeri ortasından Mehmed Ahmed günlük 8 akçe ulufesi karşılığı Galata bakkallarının pazarbaşılığına talipti. Bu talebi merkez tarafından onaylanmıştı[16]. 9 Rebiülevvel 1129/21 Şubat 1717'de sipahiyândan Ahmed Receb, İstanbul İhtisâbı terazibaşılığını günlük 39 akçelik ulufesi karşılığında almıştı[17]. 17. yüzyıl'dan itibaren ekonomik buhranların arttığı ve faaliyet şartlarının ağırlaştığı dönemlerde bazı esnaf örgütleri de kendi aralarından seçtikleri yöneticiler yerine devletin en güçlü kurumlarından birisi olan yeniçeri ocağının himayesi altına girme imkânı veren böyle bir değişikliğe rıza göstermekteydiler. İstanbul, Edirne ve Bursa şehirlerindeki esnaf loncaları yeniçerilerle çok sıkı bir işbirliği içindeydi. Evliyâ Çelebi'ye göre başkent İstanbul'un bütün esnafı orduya bağlıydı[18]. 17. yüzyıl Bursa, Trabzon ve Konya kadı sicillerine yansımış pek çok kayıtta gemicilik, buğday ticareti, ipek ticareti, bakkallık, kazancılık, kasaplık, vakıf yöneticiliği, muhtesiblik ve hayvan besiciliği gibi işlerdeki yeniçeriler ya dava konusu olduklarında ya da öldüklerinde tereke kayıtlarında açığa çıkmaktadırlar[19]. 1115/1703 tarihli mahalle sayım defterinde Edirne'de 117 dükkân sahibi yeniçeri vardı ve bunlar yakınları ve oğulları ile birlikte kaydedilmişlerdi[20]. Bu yeni(çeri) girişimcilerin normal tüccar ve loncaların ödemeleri gereken vergileri ödemedikleri ve bunun şikâyet konusu olduğu da görülmektedir. 20 Şevval 1002/9 Temmuz 1594'de Bursa Kadısına ve Bursa hassa harç eminine gönderilen hatt-ı hümâyûnda Bursa'ya harir getiren tüccar taifesinin ekserinin kapıkulu olduğu, bunların Bursa mizan-ı harir ve resm-i yasakiye mukataasına diğer tüccarlar gibi devlete ait vergileri ödemekten kaçındıkları ve buna engel olunup verginin tahsil edilmesi istenmekteydi[21]. Yine Zilhicce 1054/Şubat 1645'de Bursa, Kite, Gemlik, Mudanya, İnegöl ve Gedüs Kadılarına gönderilen emirde Bursa'da sûk-ı sultanîde bazı sipah ve yeniçeri-

16 İstanbul Bâb Mahkemesi 36/253 a1.

17 İstanbul Bâb Mahkemesi 115/70 a2.

18 Zikreden Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan. Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1990, c. 1, s. 364.

19 Yusuf Oğuzoğlu, "Osmanlı Şehirlerindeki Askerilerin Ekonomik Durumlarına İlişkin Bazı Bilgiler", *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler II, içinde*. Genelkurmay Basımevi Ankara 1983, s. 174.

20 Özer Ergenç, "18. Yüzyıl Başlarında Edirne'nin Demografik Durumu", *IX. Türk Tarih Kongresi 21-25 Eylül 1981 bildirileri içinde.* TTK Basımevi Ankara 1988, s.1423.

21 Bursa Şeriyye Sicili B.113/918. Yine Bursa'da 24 Receb 1002/ 15 Nisan 1594'de ka-

lerin koyun ve keçi getirip sattıkları, ancak ağnam mukataası eminine vergilerini ödemedikleri bildirilip bu durumun engel olunması istenmişti[22].

Yeniçeriler özellikle 17. Yüzyıl'da başkent İstanbul'da bazı siyasi olayların, görevli ve padişah değişikliği taleplerinin temsilcileri ve talepkârları konumuna yükselmişler, askerlik görevlerinin dışına çıkarak, iç siyaseti belirleyen bir aktör mevkiine gelmişlerdi. 1603'de Yemişçi Hasan Paşa vakasında, 1622'de Genç Osman'ın tahttan indirilmesinde, 1632'de IV. Murad'ın sadrazamı Hafız Ahmed Paşa'nın katledilmesinde, 1648 ve 1687 ihtilallerinde, 1703 Edirne vakası'nda ve 1730 Patrona Halil isyanında yeniçeri ocağı hep başroldeydi. Başkent İstanbul'da bu türden siyasi çalkantıların aktörleri konumundaki yeniçeriler taşrada da kuvvet kazanıyorlar ve loncalarla olan bağlarını bu siyasi hareketlerden güç alarak güçlendiriyorlardı. Özellikle başkent İstanbul'daki yeniçeriler bu siyasi olaylara odaklanmışlarken, taşradaki yeniçeri birlikleri ekonomik ilişkiler etrafında kümelenmişlerdi. Bu yeniçerilerin gerçek anlamda denetlenmeleri mümkün olmadığından kolaylıkla resmi narhları ihlal edebiliyorlar, üretimin kalitesini düşürüp, ustalık belgeleri de olmadığından diledikleri zaman ve yerde dükkân açabiliyorlardı. Ancak tüm bu düzen dışı faaliyetler bu zümrenin esnaf ve loncalarla bütünleşmelerine engel olamamaktadır. Bir loncanın bu türden şikâyetleri aslında bir diğer loncanın kazancını şikâyet etmek demekti ve loncayla birlikte hareket eden yeniçerilerin, işbirliği yaptığı loncaya yönelik bu korumacı tavırları, iş özellikle yabancı tüccar ve üretimiyle rekabet edebilme olduğunda ayrı bir değer kazanıyordu. Resmi olarak yabancı ülke tüccarlarına tanınan düşük oranlı gümrük vergisi içeren kapitülasyonların pratikte uygulanması yeniçeriler sayesinde imkânsız hale gelebilmekteydi ki başkent İstanbul'da saraya siyasi tercihleri ile cephe alan yeniçerilerin, taşrada, özellikle liman şehirlerinde de sultanın buyruklarına cephe alması, Osmanlı yönetimini ticari açıdan sınırlandıran bir sonuç yaratmaktaydı. Sözde gümrük muafiyeti tanınan yabancılara ait ticari gemiler, yeniçerilerin kontrolündeki hamallar loncasının talep ettiği aşırı yüksek indirme ücretleri nedeniyle zor durumda kalıyorlardı ki aslında bu fiilen gümrük resmi yerine geçmekteydi[23].

Yeniçerilerin yaptıkları bu türden uygulamaları şikâyet eden yabancı

---

sapların çoğunun sipah ve yeniçeri olduğu ve bunların bac-ı pay-ı ağnam mukataası gelirleri içindeki mürde harcını ödemedikleri kaydedilmişti. Bursa Şeriyye Sicili B.113/978.

22 Bursa Şeriyye Sicili C.3, s. 168/a2.

23 Reşad Ekrem Koçu bu durumu şöyle aktarıyor: *"İçindeki mal ne olursa olsun, limana giren bir tüccar gemisi ister açıkta demirlesin, isterse iskeleye palamar atıp bağlasın karşısında hemen bir yeniçeri belirir, pür silah ayak takımından adamlarıyla gemini en uygun yerine, genellikle burundaki mahmuza baltasını asardı. Gemilere asılan zorba baltası üstünde yeniçerinin bağlı bulunduğu ortanın alameti resmedilmişti. Bir kere balta asıldı mı artık ne kaptan ne de malın sahibi tüccar ağızlarını açamazlardı. Malı zorba yeniçeri indirir, götürür satar, birinin eline gemi navlunu, öbürünün eline de sermaye ve kar diye*

devlet temsilcilerinin çabalarının da pek bir faydası olmuyordu. Ocak 1688'de İzmir Kadısına yazılan padişah buyruğunda; İngiltere elçisi William Trumbull'un saraya yaptığı şikâyetten anlaşıldığına göre, 1675 tarihli kapitülasyona göre İstanbul, İzmir, İskenderun ve Kıbrıs gibi Osmanlı iskelelerine gelen İngiliz gemilerinden 300 akçe selametlik resmi dışında bir verginin talep edilmemesi gerekirken İzmir yeniçeri ve kollukçularının İngiliz ticaret gemilerinden postal baha adıyla para talep ettikleri bildiriliyordu. Kadı'dan bu türden keyfi taleplerin engellenmesi istenmekteydi[24]. Öyle görünüyor ki padişah'ın yabancı devletlerin konsoloslarının bu gibi şikâyetlerine karşı yapabilecek pek fazla bir şeyi yoktu. Resmi vergi dışında yabancıların bir de yeniçerileri memnun etmeleri gerekmekteydi. Osmanlı yerli üretimi belki de bu yüzden uzun bir süre yabancı tüccarların Osmanlı ülkesindeki faaliyetlerine direnebilmişti. Yeniçerilerin askerlik dışında bu türden faaliyetlere girişmeleri ve loncaları himaye etmeleri, ticaret ve üretim alanında yabancılarla rekabet edebilmeleri açısından loncalar için yararlı olmuşa benzemektedir. Osmanlı esnafının yeniçerilerle yaptıkları bu türden ittifaklar devletin başka şehirlerinde de göze çarpmaktadır. Örneğin Şam'ın ekonomik yaşantısında, etkileri kırsal kesime dek uzanan yeniçeri girişimciliğinin izlerine 1630'larda rastlanır. Halep ve Şam'ın ekonomik yaşantısında yeniçeri faaliyetleri daha ziyade kasaplık ve diğer gıda ile ilgili lonca faaliyetlerinde yoğunlaşmıştır. Bu kentlerdeki politik konumlarını güçlendirmek için yerel güçlerle karşılıklı ilişkiler kurabilmektedirler. Şam, Kahire ve Halep gibi yeniçerilerin siyasi olarak güçlü oldukları kentlerde esnaf ve tüccar loncaları bu siyasi gücü kullanmak ya da en azından korunmalarını temin etmek için kendilerini yüksek bir bedel karşılığı yeniçeri ocağına yazdırabilmektedirler[25]. Yine 18. Yüzyıl başlarında Antep'deki yeniçerileri askerlik dışında bazen malikane mutasarrıflığı, mültezim, vakıf görevliği bazen de kasaplık, debbağlık gibi mesleklerin icracısı ya da ticaretle uğraşırken görmekteyiz[26]. Balkanlarda ise durum biraz farklıdır. Burada yeniçeriler faaliyetlerini daha çok tarımsal alanda yoğunlaştırdıklarından esnaf

ne verirse razı olurlardı. İçindeki mal ne olursa olsun, limana giren bir tüccar gemisi ister açıkta demirlesin, isterse iskeleye palamar atıp bağlasın karşısında hemen bir yeniçeri belirir, pür silah ayak takımından adamlarıyla gemini en uygun yerine, genellikle burundaki mahmuza baltasını asardı. Gemilere asılan zorba baltası üstünde yeniçerinin bağlı bulunduğu ortanın alameti resmedilmişti. Bir kere balta asıldı mı artık ne kaptan ne de malın sahibi tüccar ağızlarını açamazlardı. Malı zorba yeniçeri indirir, götürür satar, birinin eline gemi navlunu, öbürünün eline de sermaye ve kar diye ne verirse razı olurlardı." *a.g.e.*, s. 389.

24 Necmi Ülker, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi I.* Ticaret Tarihi Araştırmaları. Akademi Yayınevi İzmir 1994, s. 71. Aynı eserin 72,73,74,75,76,77,78 ve 79. sayfalarında da benzer konuda şikâyetler bulunmaktadır.

25 André Raymond, *Yeniçerilerin Kahiresi. Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi.* Çev. Alp Tümertekin. YKY, 1. Baskı İstanbul 1999, s. 87.

26 Hüseyin Çınar, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntâb (Antep) Şehrinde Bir Güç Unsuru Olarak Yeniçeriler" *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu* (22 Ekim 1999) içinde. Editör Yusuf Küçükdağ Gaziantep 2000, s. 100.

loncaları üzerinde uzun süre herhangi bir etkide bulunmamışlardır. 1729'daki Belgrad Antlaşmasının ertesinde Sırbistan'a yerleştirilen 2500 yeniçerinin büyük bir bölümü çiftlikler kurmak suretiyle çiftçiliğe soyunmuşlardı. Özellikle 18. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren örneğin Sofya'da, yeniçerilerin önemli bir bölümü, zenginliklerini uğraştıkları belli bir zanaat dalına borçluydular[27]. Zanaat ve ticaret alanında kurulan bu işbirliği Patrona Halil gibi yeniçerilerin önayak olduğu isyanlarda da karşımıza çıkmaktadır. Pek çok esnaf ya dükkânlarının kepenklerini kapatarak dolaylı ya da toplumsal eylemlerin içinde yer alarak doğrudan bu tip hareketlerin içinde yer almaktadır[28]. Yeniçeriler ile esnafın yakınlaşması bir nevi koalisyon şeklinde cereyan edecekti. Maaşları düşen ve ciddi geçim sıkıntısına düşen yeniçeriler ile merkezi idarenin zayıflaması, buna paralel olarak dağılan bürokrasi tarafından narh belirleme yetkisi elinden alınan ve merkezi idare ile işbirliği içinde olan yabancı devletlerin Osmanlıdaki ticari çıkarları karşısında güçsüz konumda olan esnaf ve lonca örgütlerinin ittifakı tesadüfî değildir. Bu olumsuzlukların etkilerini merkezi idareye duyurabilmek amacıyla esnaf örgütleri bu işin en iyi yolunun yeniçerilerle bir ittifak kurmak olduğunu düşünmüş olmalılar. Ancak çıkarlar karşılıklıdır. Silahlı bir güç olan yeniçeriler ellerindeki gücü kullanarak zorla, esnafa ait dükkân ve zanaata ortak olmuşlardır[29].

SONUÇ

1826 yılında yeniçeri ocağın devleti tekrar merkezi bir güç yapmak için uğraşan II. Mahmud tarafından kaldırılmış ve bu olay tarihe *vaka-i hayriye* olarak geçmiştir. Devlet ülke içerisinde ayân ve yeniçerileri kendi merkezi gücünü tesis etmek için ezmiş ve yerine farklı bir ordu ve padişaha sadık, yerel güçlerle değil, merkezi idareye bağlı yöneticiler ikame etmiştir. Bu durum başkentteki başta padişah olmak üzere yüksek kademelerdeki yöneticilerle birlikte en çok Osmanlı ülkesinde ticari ve ekonomik çıkarı bulunan yabancı devletlerin işine gelmiştir. 19. Yüzyılın ilk yarısında Avrupa'daki ülkelerin gümrük vergileri genelde yüksekti ve bu durm özellikle İngiltere'nin dış ticaretinde bir durgunluğa neden olabilir bu da yeni kurulmuş sanayi tesislerine olumsuz bir darbe vurabilirdi. Bu olumsuzluklara karşılık İngiltere iki şey yaptı. Birincisi kendi iç gümrük duvarlarını yükselti İkinci olarak da ürettiği malları satacak pazarlar aramaya girişti. Hedeflediği pazarlar Ortadoğu

27 Onur Yıldırım, "Osmanlı Esnafında Uyum ve Dönüşüm 1650-1826" ,*Toplum ve Bilim*, Sa. 83, Kış 1999/2000, s. 169.

28 Münir Aktepe," Başvekalet Arşivindeki Vesikalara Nazaran İzmir İsyanı (1727-1728)" , *V. Türk Tarih Kongresi Ankara 12.17 Nisan 1959.* Kongreye sunulan bildiriler içinde. s. 679.

29 Ahmet Elibol, "Yeniçeriler ve İktidar Bağlamında Osmanlı Sisteminin Dönüşümü" *Akademik Bakış* c.3, sayı 5 Ankara Kış 2009, s.31.

ve Uzakdoğu idi. Ekonomik zorunluluğunu kabul ettirmek için de Osmanlı üzerinde siyasi baskı kurmak, ama kendi ticari ve siyasi çıkarlarına rakip olabilecek lonca ve yeniçerilere karşı Osmanlı yönetimine destek vermek siyasi hedefleri haline gelir. Yeniçeri ocağının kaldırılmasından hemen sonra 1828-1829 savaşı sonrasında Ruslarla yapılan Edirne antlaşması, 1830 Yunan isyanı, 1833 Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Nizip galibiyeti ve İstanbul'a yürüyüşünün İngiliz diplomasisince engellenmesi, 1838 ticaret antlaşması olayın pek de hayırlı olmadığını gösteren tarihi gelişmelerdir. Yeniçerilerin Osmanlı sultanının merkezsi iktidarını kısıtladıkları, bazen muhalefet ettikleri doğrudur. Monarşiyle yönetilen devletlerde bu olmaması gereken bir davranış olarak görülebilir. Ancak Osmanlı devleti yönetimi monarşi gibi görünse de başta veraset sistemi olmak üzere tahtı elde etmenin bir takım güçlerin koalisyonunu gerektiren bir durum olması bu güçlerin verdikleri bu desteğe karşılık bir takım taleplerini de gündeme getirmiştir. Yeniçeri- merkez ilişkilerini bu gözle değerlendirmek gerekir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Bursa Şeriyye Sicili B.113, C.3

İstanbul Bâb Mahkemesi 36, 115

Yayımlanmış Eserler

ÁGOSTON, Gábor, *Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları.* Yayına Hazırlayan Kahraman Şakul. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

AKDAĞ, Mustafa, "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu" *DTCFD*, V (1947) s.291-313.

AKTEPE, Münir, " Başvekalet Arşivindeki Vesikalara Nazaran İzmir İsyanı (1727-1728)" , *V. Türk Tarih Kongresi Ankara 12.17 Nisan 1959. Kongreye sunulan bildiriler içinde.* s. 674-682.

BEYDİLLİ, Kemal, "Yeniçeri", *DİA,* c. 43, s. 450-462.

ÇINAR, Hüseyin, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntâb (Antep) Şehrinde Bir Güç Unsuru Olarak Yeniçeriler" *Osmanlı Döneminde Gaziantep Sempozyumu* (22 Ekim 1999) içinde. Editör Yusuf Küçükdağ Gaziantep 2000, s.97-110.

ELİBOL, Ahmet Elibol, "Yeniçeriler ve İktidar Bağlamında Osmanlı Sisteminin Dönüşümü" *Akademik Bakış* c.3, sayı 5, Ankara Kış 2009, s.21-40.

ERGENÇ, Özer, "18. Yüzyıl Başlarında Edirne'nin Demografik Durumu", *IX. Türk Tarih Kongresi 21-25 Eylül 1981 bildirileri içinde.* TTK Basımevi Ankara 1988, s.1415-1424.

GÖKBİLGİN, Tayyib, "Süleyman I" İA, XI, s.99-155.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600).* Çev. Ruşen Sezer. YKY Birinci baskı İstanbul 2003.

OĞUZOĞLU, Yusuf, "Osmanlı Şehirlerindeki Askerilerin Ekonomik Durumlarına İlişkin Bazı Bilgiler", *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler II, içinde*. Genelkurmay Basımevi Ankara 1983, s.169-178.

Oruç Bey Tarihi. Haz. Nihal Atsız. İstanbul 1972.

KARADENİZ, Hasan Basri, *Osmanlılar ve Rumeli Uç Beyleri. -Merkez ve Uç-*, Yeditepe Yayınları, 1. Baskı İstanbul 2015.

Koçi Bey, *Koçi Bey Risalesi.* Haz. Zuhuri Danışman, MEB İstanbul 1993.

KOÇU, Reşad Ekrem, *Yeniçeriler*. Doğan Kitap, 2. Baskı, İstanbul 2004.

MANTRAN, Robert , *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*. Çev. Mehmet Ali Kılıçbay-Enver Özcan. Türk Tarih Kurumu Basımevi 2 Cilt, Ankara 1990.

MURPHEY, Rhoads, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş, 1500-1700.* Çev. M. Tanju Akad, Homer Yayınevi, Birinci baskı İstanbul 2007.

RAYMOND, André, *Yeniçerilerin Kahiresi. Abdurrahman Kethüda Zamanında Bir Osmanlı Kentinin Yükselişi.* Çev. Alp Tümertekin. YKY, 1. Baskı İstanbul 1999.

SAHİLLİOĞLU, Halil, "Akçe", *DİA* c. 2, s.224-227.

ÜLKER, Necmi*, XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda İzmir Şehri Tarihi I.* Ticaret Tarihi Araştırmaları. Akademi Yayınevi İzmir 1994.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları*, c.1 s. 6, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi Ankara 1988.

ÜÇEL-AYBET, Gülgün, *Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530-1699)*, İletişim Yayınları İstanbul 2010.

YILDIRIM, Onur, "Osmanlı Esnafında Uyum ve Dönüşüm 1650-1826"

Toplum ve Bilim, Sa. 83, Kış 1999/2000, s.146-175.

YINANÇ, Mükrimin Halil, 'Bayezıd I' İ A, c.2, s. 385 MEB Beşinci Baskı, Eskişehir 2001. s.369-392.

(Footnotes)

1 14.379'u eyaletlerdeki garnizonlarda görev yapmaktadır.

İNGİLTERE DESTEKLİ BİR ASKERİ MÜDAHALE: İRAN'IN SON TÜRK İKTİDARI KAÇARLARA YAPILAN 1921 DARBESİ

Arş. Gör. Cem UNCU

ÖZET

X. yüzyıldan itibaren İran'da gözüken Türkler, Türkistan'dan göç ettikten sonra bu topraklara yerleşip on yüzyıl boyunca devletler kurmuşlardır. İran'daki Türk hâkimiyetinin son mümessili olan Kaçarların iktidarı, İngiltere'nin desteğini alan Rıza Han'ın askeri darbesiyle son bulmuştur. Kaçar Hanedanlığına son veren Rıza Han 1925'te tacını giyerek Rıza Şah Pehlevi adıyla İran'ın resmi hükümdarı olmuştur. Bu çalışmada İran'ı darbeye sürükleyen süreçler incelenecek ve İngiltere'nin İran'da niye bir değişime ihtiyaç duyup askeri darbeyi desteklediği anlaşılmaya ve anlatılmaya çalışılacaktır.

Rusya'da gerçekleşen 1905 ihtilalinden etkilenen Azerbaycan halkında özgürlük ve millî hükümet kurma fikirleri gündeme gelmiştir. Bu iki gelişmenin sonucunda İran'da Meşrutiyet inkılâbı gerçekleşmiş ve 1906'da ilk defa milli bir meclis ve meşrutiyet hükümeti kurulmuştur. 1907'de ise Rus-İngiliz anlaşmasıyla İran nüfuz bölgelerine ayrılmış, deyim yerindeyse Ruslar ve İngilizler arasında paylaşılmıştır. Fakat 1917'de Rusya'da bir ihtilal daha gerçekleşmiş ve yeni kurulan Sovyet yönetimi Dünya Savaşından çekilmiş, ayrıca 1907 anlaşmasını da geçersiz kılmış, tüm bunların sonucunda İngiltere

İran'la baş başa kalmıştır. Çünkü İngiltere'ye İran'da rakip olarak sorun çıkartabilecek Almanya ve Osmanlılar Dünya Savaşından mağlup ayrıldıkları için bu bölgeyle uğraşacak halleri ve vakitleri yoktu. Zira bu boşluğu değerlendiren İngiltere I. Dünya Savaşı'nın ardından 1918'de İran'ı işgal etmiştir. Fakat bu işgale halkın ve Kaçar Hanedanının tepkisi büyük olmuş hatta Türkiye'de olduğu gibi, İran'da da İngiltere'ye karşı bir kurtuluş savaşından söz edilmeye başlanmıştır. Durumun farkına varan ve Anadolu'da yaşadığı hüsranı tekrar yaşamak istemeyen İngiltere, İran'da harbiye nazırı görevini yürüten Rıza Han'a destek vermiş ve 1921'de yapılan hükümet darbesiyle yeni rejime geçiş süreci başlatılmıştır. Böylece Rıza Han İngiltere'nin desteklediği askeri darbeyle Kaçar Hanedanı'na son vererek İran'daki bin yıllık Türk hâkimiyetine de son noktayı koymuş ve 1925'te Pehlevi soyadını alarak şahlığını ilan etmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Askeri Darbe, İngiltere, İran, Kaçarlar, Rıza Şah Pehlevi*

A MILITARY INTERVENTION SUPPORTED BY BRITAIN: COUP D'ETAT TO THE LAST TURKISH DYNASTY (QAJARS) IN IRAN IN 1921

ABSTRACT

The Turks, who appeared in Iran since 10th century, settled in these lands and established states for ten centuries after they emigrated from Turkestan. The last Turk dominance in Iran, the Qajars ruling ended with the military coup of Reza Khan, who was supported by Britain. In 1925 Reza Khan, who ended the Qajar dynasty, became the official ruler in Iran with the name Reza Shah Pahlavi. In this study the process of dragging Iran to the millitary coup will be examined and the causes why Britain supported the coup will be tried to understood and explained.

After the Russian revolution in 1905, people in Azerbaijan get affected and ideas of freedom and forming a national government came to mind. As a result of these two developments, the Constitutional Revolution took place in Iran, and for the first time in 1906 a national parliament and a constitutional government were established. In 1907, the Russian-British agreement divided Iranian into influence territories. But in 1917, another revolution took place in Russia, and the newly established Soviet government was withdrawn from the World War. So the agreement was nullified in 1907 and Iran and Britain

got on their own. Because Germany and the Ottomans, who could have be a competitor to Britain, were defeated from the World War, so they didn't have time and strength to deal with this region. Thus Britain, who was evaluating this gap, invaded Iran in 1918 after the First World War. But the reaction of the Qajar dynasty and the people were great. As well in Turkey as in Iran a war of liberation against the Britain began to be mentioned. Britain, who realized the situation and did not want to live the disappointment that they lived in Anatolia again, supported Reza Khan who was in charge of military affairs and started a new regime transition process with the government coup in 1921. Thus, Reza Khan put an end to the Qajar dynasty with the military coup that Britain supported and put the last point to the thousand-year Turkish domination in Iran. In 1925 he took the surname of Pahlavi and proclaimed his sake.

Keywords: *Military Coup, Britain, Iran, Qajars, Reza Shah Pahlavi*

GİRİŞ

İran stratejik konumu sebebiyle insanlık tarihinin çoğu döneminde, uluslararası gündemin merkezinde olmuş önemli bir coğrafyadır. Hem Orta Doğu'da olması hem de Asya'ya giden yollar üzerinde olması tarih boyunca "kilit ülke" rolünde olmasına sebep olmuştur.[1] Osmanlı, Rusya ve Hindistan arasında olması sebebiyle özellikle de XVIII. yüzyıldan sonra İngiltere ve Rusya'nın bölge politikalarında başat unsur olmuştur.

İran'da Afşar iktidarı 1752'de sona ermiş sonra da Zend iktidarı başlamıştır. İngiltere işte bu dönemde yani XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren siyasi ve askeri etkisini iyice hissettirmiş, Basra Körfezi ve Hindistan güzergâhına Rusya ve diğer üçüncü bir ülkeyi yanaştırmama siyaseti gütmeye başlamıştır. Kaçarlar döneminde ise hem İngiltere hem de Rusya'nın baskıcı siyaseti zirveye ulaşmış ve artık İran'ın bağımsızlığı tehlikeye düşmüştür. Talbot ve Reuter'e verilen imtiyazlar gibi yapılan bazı anlaşmalarla, ekonomik bağımsızlık kaybedilmiştir. İçine düştüğü iktisadi durumdan İngiliz ve Rus bankalarından aldığı yüksek faizli borçlarla kurtulmaya çalışan Kaçar Şahları İran'ın sonunu getirmişlerdir. Hem idari hem ekonomik anlamda dibe vuran devlet 1914'te başlayan Dünya Savaşı'nda tarafsız kalmaya çalışsa da İngiltere ve Rusya'nın başını çektiği İtilaf Devletlerinin zoruyla savaşa girmek zorunda kalmıştır.[2] Dünya Savaşı'nı İtilaf Devletlerinin kazanmasına rağmen İran'ın bir çıkarı olmamış tam tersine Dünya Savaşı'ndaki müttefiki İngiltere, savaşın sona ermesiyle birlikte Kaçar iktidarını sonlandırmak üzere planlar yapmaya başlamıştır.

XIX. Yüzyılın Bitişi ile İran'ın Değişimi

Muzaffereddin Şah, babası Nasıreddin Şah'ın vefatı üzerine 1896'da Kaçar tahtına çıkmış ve 1905'e kadar tahtta kalmıştır. Bu dönemde hazinede yeterli para olmadığı için İngiltere'ye ait bir bankadan borç alınmak zorunda kalınmıştır. 1901'de ise ikinci borç yine aynı bankadan 15 yıllığına %5 faizle alınmıştır. 1913 yılına gelindiğinde ise borcun geriye kalanı, 1901'de alınan kredi kadardı. Yani İran on iki yıl boyunca faiz ödemiştir. Alınan bu borçlar ve iktisadi anlamda düşülen vahim durum Şah'ın, Rusya ve İngiltere'ye biraz daha boyun eğmesine neden olmuştur. Bu dönemde devlet hazinesi toparlanamayacak duruma gelmiş, dışarıdan alınan borçlar ve üzerine ödenen yüksek oranlı faizler şahların devlet üzerinde hâkimiyetini azaltırken, yabancı

1 Erkan, Süleyman, "İran'a Yabancı Ülke Müdahaleleri (1907-1921)", *Akademik Orta Doğu Dergisi*, C.5 sy.9, 2010, s. 92.

2 Karadeniz, Yılmaz, "İngiltere'nin İran'da Askeri Darbe ile Rıza Han Pehlevi'yi İktidara Getirmesi (1921)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 6 sy. 24, 2013, s. 293.

devletlerin de hâkimiyetini arttırmıştır. Böylece Nasıreddin Şah ve özellikle de Muzaffereddin Şah döneminden itibaren İran şahları yabancı devletlerin istek ve arzularını yerine getiren valilere dönüşmüşlerdir.[3]

Uzun XIX. yüzyıl[4] boyunca iktisadi yapısı saydığımız müdahaleler sebebiyle bozulan, özellikle Rusya ve İngiltere'nin açık pazarı hâline gelen İran'ın toplumsal yapısı da olumsuz şekilde etkilenmiştir. Avrupalılara verilen imtiyazların sonucu olarak Avrupa'dan ucuz mallar gelmiştir. Osmanlı'da olduğu gibi İran şahları da Avrupa'dan aldığı borçların çoğunu Avrupa gezileri vb. için kullanmış, tüm bunların iktisadi sonuçları da halka yansımıştır. 1905'te patlayan olaylarla birlikte İran, değişim sürecine girmiştir. 1906'da İran'ın ilk meclisi iki dereceli seçimle oluşturulmuştur. Ardından 1907'de Muhammed Ali Şah onay vermiş ve Belçika anayasasından ilham alınarak İran'daki mutlak monarşiyi meşruti monarşiye dönüştüren ilk anayasa hazırlanmıştır.[5]

İran'daki bu Anayasal Devrim geleneksel despotik güç merkezini yeterli bir ikame oluşturmadan yok etmiştir.[6] İngiliz asker ve diplomat Percy Sykes, henüz İran'daki askeri müdahale yapılmadan 6 yıl önce yayınlanan eserinin son satırlarında 1906'daki Anayasal hareketler hakkında şu satırları yazmıştır: "*Benim görevim, şu an için, bitti. Hiç şüphe yok ki, 1906 olayları eski düzeni sona erdirip yeni düzeni başlatmıştır. Mutlakiyet üzerine kansız bir şekilde zafer kazanmış olan İran, anayasal bir hükümet şekli altında gelişip ilerleyecek ya da...*".[7] Ancak Percy Sykes'ın dediği gibi ne mutlakiyet devrilip yeni bir düzen başlamış ne de eski düzen devam etmiştir. Çünkü Rıza Han 1921'den itibaren mutlak gücü Kaçarların elinden alıp kendi kullanmaya başlayacaktır.

I. Dünya Savaşı ve 1919 İngiltere-İran Anlaşması

1914'te I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Ahmed Şah İran'ın tarafsızlığını ilan etse de bu kararın uluslararası arenada pek bir karşılığı yoktu

3 Sarıkçıoğlu, Melike, "İran'da Nasereddin Şah ve Muzaffereddin Şah Dönemi'nde (1848-1907) İngiltere, Rusya ve Fransa'ya Verilen İmtiyazlar", *History Studies*, Volume 5 Issue 2, 2013, s. 400.; Karadeniz, Yılmaz, "II. Meşrutiyetin Ön Denemesi: İran Meşrutiyet Hareketi ve Sebepleri (1906)", *Bilig*, 2008, sy. 47, s. 200.

4 İngiliz tarihçi Eric Hobsbawm'ın 1789-1914 arasını kastettiği 125 yıllık dönem.

5 Uncu, Cem, "İran'daki Son Türk İktidarı (Kaçar Hanedanı) Üzerine Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme ", *The 1st International Conference on Studies in Turkology* (ICOSTURK'2016) Barcelona-Spain, Bildiriler Kitabı, 2016, s. 48.

6 Hambly, Gavin, "The Pahlavi Autocracy: Rıza Shah, 1921-1941", *The Cambridge History of Iran*, Vol. VII (From Nadir Shah to the Islamic Republic), Editors: Peter Avery, Gavin Hambly, Charles Melville, New York: Cambridge University Press, 2007, s. 214.

7 Sykes, P.M., *A History of Persia*, Vol. II, London: Macmillan and Co. Ltd., 1915, s. 511.

çünkü İran artık kendi kararlarını verecek kadar güçlü ve bağımsız bir devlet değildi. Böylece İran içinde bulunduğu ağır ekonomik şartlar sebebiyle, I. Dünya Savaşı sırasında tarafsız kalmak istemesine rağmen Türk, Rus ve İngilizlerin çekişme alanı olmuştur.

1917'de Bolşevik İhtilali'nin çıkmasıyla Rusya'nın etkisinden çıkan İran, tamamıyla İngiltere'nin etkisine girmiştir. İngiltere, Türkiye'ye müdahale ettiği gibi İran'a da müdahale etmek istemiş bu durum da iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmıştır.[8] Rusya söz konusu sosyalist ihtilal ile birlikte rejim değişikliğine gitmiştir. Bu yeni rejim de İran ve Osmanlı topraklarındaki askerlerini geri çekmiş ve kapitülasyonlar da dâhil olmak üzere İran ile yapılan bütün eski anlaşmaları hükümsüz kıldığını ilan etmiştir. Böylece yıllardır bölgede sömürgecilik siyaseti yürüten İngiltere, İran'da rakipsiz kalmıştır. Bu gelişme üzerine de durumu değerlendiren İngiltere ve Amerika devreye girerek kuzey petrolleri ve Hazar havzasını kontrol altına almak istemişlerdir.[9]

I. Dünya Savaşı sonucunda Almanya ve Osmanlı Devleti'nin imzaladığı barış antlaşmaları sonucu pasifize olmaları ve İran için yaklaşık 100 yıldır mücadele ettiği Çarlık Rusya'sının ihtilalle devrilmesi sonucunda İngiltere İran'la baş başa kalmıştır. Baş başa kalan İran ve İngiltere masaya oturmuş, anlaşmanın yollarını aramışlardır. Sonucunda mimarının İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un olduğu 1919 İngiltere-İran Anlaşması çıkmıştır. İran tarihçilerinin cinayet olarak nitelendirdikleri söz konusu anlaşma ile İran'ın bütün mali kaynakları İngiliz müsteşarların denetimine geçmiştir çünkü bu anlaşma ile hükümetin bütün bakanlıklarına İngiliz müsteşarlar tayin edildiği gibi subaylar da İran ordusunda görevlendirilmiştir. Ayrıca mali durumu çok kötü olan İran'a yüklü miktarda borç para vaat edilerek İran'ın iktisadi açıdan bağımsızlığının önüne geçilmiştir.[10] 1919 İngiltere-İran Anlaşması'nın genel çerçevesi şu şekildedir: İngiliz subayların İran askeri birliklerinde görevlendirilmesi, ordunun modernizasyonu için yardım ve askeri teçhizat tedariki; İngiliz müşavirlerinin sivil yönetimin, özellikle de maliyenin revizyonu için İran'a gönderilmesi; vergi ve gümrük reformu; iletişim sistemlerinin modernleştirilmesi; ve bu yardım-geliştirmelerin maliyetinin en azından bir bölümünü karşılamak üzere İngiltere tarafından İran'a kredi verilmesi.[11]

8 Kızıl, Murat, *Osmanlı-Rus, Osmanlı-İran İlişkileri ve Tarihsel Süreç İçinde Doğu Sınırlarımızın Oluşması*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi SBE, Kars, 2013, s. 113.

9 Karadeniz, Yılmaz, "İngiltere'nin İran'da Askeri Darbe ile Rıza Han Pehlevi'yi İktidara Getirmesi (1921)", s. 293.

10 Erkan, Süleyman, "İran'a Yabancı Ülke Müdahaleleri (1907-1921)", *Akademik Orta Doğu Dergisi*, C. 5 sy. 9, 2010, s. 104.; Karadeniz, Yılmaz, "İran'ın Bağımsızlığının Curzon'a Teslim Edilmesi: 1919 İngiltere-İran Anlaşması ve Sadrazam Hasan Vusûk", *Turkish Studies*, Volume 6/3 2011, s. 1025.

11 Hambly, Gavin, "The Pahlavi Autocracy: Rıza Shah, 1921-1941", *The Cambridge His-*

"Anglo-Persian Treaty" olarak da bilinen anlaşmaya gösterilen tepkiler sebebiyle İran'da hiçbir hükümet birkaç aydan fazla görevde kalamamış, anlaşmanın imzalanmasını izleyen 20 ayda toplam dokuz hükümet değişikliği olmuştur. Anlaşmanın imzalandığı ortaya çıktıktan sonra halk tarafından da büyük tepkiler yükselmiştir. Bu tepkilerin büyük bir kısmı doğal olarak milliyetçi cenahtan gelmiştir.[12] Hürriyet sevdalısı Güney Azerbaycan Türklerinin «Hıyabanî Hareketi" 1919 İngiltere-İran anlaşmasına gösterilen milliyetçi tepkilere en açık örnektir. İran'ı İngiltere'ye yarı-bağımlı hale getiren bu anlaşma sebebiyle Tahran rejimine duyulan nefret sonucunda 1920'de Muhammed Hıyabanî önderliğinde Azadistan Devleti kurulmuş ancak diğer hareketler gibi Hıyabanî hareketi de Rıza Han'ın başında bulunduğu Kazak Tugayı tarafından bastırılmıştır. Rıza Han, İran'ın modern dönemdeki askerî-siyasî şekillenmesinde kritik bir rol oynamış ve oynayacak olan Kazak Tugayı'nın başına getiren kişiyse; Mondros'tan sonra, İzmit'teki işgal kuvvetlerinin komutanı olarak görev yapmış olan İngiliz General Ironside'dır.[13]

1919 anlaşması Vüsuku'd-Devle ve hükümeti tarafından imzalanmıştı. İran'ı sömürge olmaya bir adım yaklaştıran bu anlaşmanın imzalanması, sonuçları ve halk tarafından gelen tepkiler üzerine Kaçar hükümdarı Ahmed Şah, Vüsuku'd-Devle kabinesinin istifa etmesini istemiştir. İngiliz yanlısı kabineye karşı hem İranlı hem de dış muhalefet ve 1919 Antlaşması'na gösterilen tepkiler birleşince Vüsuku'd-Devle, Temmuz 1920'de istifa etmek zorunda kalmıştır. Ahmed Şah yeni hükümeti kurma görevini Müşirü'd-Devle'ye vermiştir.[14] Ancak tüm bu çabalara rağmen 1920 itibariyle İran, artık "başarısız devlet" idi. Bakanlıkların ve merkezi otoritenin gücü başkentin dışında var ile yok arasındaydı. Bu dönemde Kaçar Hanedanlığı sadece bir simge olarak kalmıştır.[15]

---

tory of Iran, s. 215.

12 Barijough, Samira Mirzazad, İran'da Siyasi ve Ekonomik Çıkar Çatışmaları (1921-1950), Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bitlis Eren Üniversitesi SBE, Bitlis 2015, s. 26.; Erkan, Süleyman, "İran'a Yabancı Ülke Müdahaleleri (1907-1921)", s. 106.

13 Gökdağ, Bilgehan Atsız & Heyet, M. Rıza, «İran Türklerinde Kimlik Meselesi», *Bilig*, 2004, sy. 30, s. 52; Gökdağ, Bilgehan Atsız, "İran Türkleri", *Yeni Türkiye*, 2013, sy. 53, s. 2.; Barijough, Samira Mirzazad, İran'da Siyasi ve Ekonomik Çıkar Çatışmaları (1921-1950), s. 26.

14 Keddie, Nikki, "Iran Under The Later Qajars, 1848-1922", *The Cambridge History of Iran*, Vol. VII (From Nadir Shah to the Islamic Republic), Editors: Peter Avery, Gavin Hambly, Charles Melville, New York: Cambridge University Press, 2007, s. 210.; Attar, Aygün, İran'ın Farslaşma Süreci ve Bu Süreçte Farsçanın Rolü, *Erdem Dergisi*, 2008, sayı 52, s. 30.

15 Abrahamian, Ervand, *A History of Modern Iran*. New York: Cambridge University Press, 2008, s. 62.

Askeri Müdahale ve 1921 Sonrası

Ahmed Şah son bir kurtuluş çabası olarak İngiliz yanlısı Vüsukü'd-devle hükümetini azledip İran'ı İngiliz sömürgesi ilan eden antlaşmayı geri çevirmiştir. Ahmed Şah ayrıca Paris Barış Konferansı'na İran adına siyasi, hukuki ve ekonomik hak talep etmeleri için bir heyet göndermiştir. İran'ın konferanstaki bu çıkışı İngiltere ve Rusya'yı çok kızdırmıştır. Çünkü bu isteklere göre Amuderya'ya kadar Orta Asya, Dağıstan'a kadar Kafkasya, İran'a geri verilecek; İran'ın devlet bağımsızlığına karışılmayacak ve ülkenin ekonomik zararı ödenecektir. Ahmed Şah'ın bu özgürlük ve bağımsızlık kokan hareketleri İran için bir dönüm noktası olmuş ve İngilizler İran'daki düzeni tamamen değiştirmeye karar vermişlerdir. Çünkü Kaçar Hanedanı gibi zayıf bir merkezi idareye sahip "başarısız devlet" yerine kendisine bağlı kalacak güçlü merkezi bir hükümet, istediği gibi hareket edecek ve işleri kolaylaştıracaktı. Bu hükümet İngiltere'nin İran'daki eli kolu olacak ve İngilizler ellerini kirletmeden İran'da hamleler yapabilecekti. Çünkü İran bu haliyle, her bölgede askeri güç bulundurmayı gerektiriyordu, bu da İngiltere'nin işini oldukça zorlaştırıyordu. İngiliz ordusundaki kıdemli subaylardan Edmund Ironside Ocak 1921'de bu konu hakkında şu satırları yazmıştır: «*Aslında bir askeri diktatörlük sorunlarımızı çözecektir. Artık herhangi bir sıkıntı yaşamadan bu ülkeden çıkalım*.".[16] Çünkü artık İngiliz birliklerinin İran'dan çıkması gerektiğini düşünüyordu. Bu doğrultuda İngiltere, Hindistan'daki görevlisi Ardeşir Reporter'in de tavsiye ettiği askeri diktatörlüğün İran'a uygun olduğunu düşünüyordu. Bu askeri diktatörlüğü kuracak ve yürütecek kişileri de "*Demir Komite*" teşkilatında bulmuşlardır.[17]

İngilizler bu politika değişikliğiyle birlikte 1921 başlarında, 1919 Antlaşması için baskı yapmaktan vazgeçip, kanun ve düzeni sağlayacak güçlü bir İran hükümeti kurmaya çalışmışlardır. Zaten bu dönemde İngiltere'ye bağlı sömürgelerde isyanlar çıkmaya başlamış, buralardaki isyanları bastırmak için askeri güç yeterli gelmediğinden, İngilizler bu ülkelerde kendi nüfuzlarında kalacak hükümetler kurmaya başlamışlardır. Edmund Ironside'ın el yazması günlüğüne göre bu konu hakkında, Kazak Tugayı'nda güçlü ve yetenekli bir albay olan Rıza Han'la istişarede bulunduğunu ve İran'da olaylara müdahale ederek hükümeti devralması halinde ona karşı bir İngiliz müdahalesinin olmayacağını bildirmiştir.[18] Rıza Han'ın İngiliz menfaatlerine hizmet edeceğine dair inancını belirterek onunla görüştüğü günleri günlüklerine şu satırlarla kaydetmiştir; "*Rıza Han ile askeri diktatörlük işini görüşürken Ardeşir çok*

16 Axworthy, Micheal, *A History of Iran (Empire of the Mind)*, New York: Basic Books, 2010, s. 217.

17 Karadeniz, Yılmaz, "İngiltere'nin İran'da Askeri Darbe ile Rıza Han Pehlevi'yi İktidara Getirmesi (1921)", s. 294-297.

18 Keddie, Nikki, "Iran Under The Later Qajars, 1848-1922", *The Cambridge History of Iran*, s. 210.

yardımcı olmuştu. Ardeşir, İngiltere için çok yararlı işler yapmaktaydı. Bu konuda ilerlerken sürekli İngilizlere bağlı kalıyordu. Kaçar idaresinin sona erdirilip Pehlevi hanedanının tesisinde önemli rol oynadı.", "*Rıza Han, isteklerimi kabul edeceğine dair bana söz verdi*". Ayrıca İngilizler askeri müdahale sonrasında yapılacakların metnini Rıza Han ve Ziyaeddin Tabatabai'ye vermişlerdir.[19]

21 Şubat 1921 gecesi Rıza Han, hiçbir direnişle karşılaşmadan emrindeki 2500 kişilik Kazak Tugayıyla Tahran'a girip stratejik noktaları kontrol altına almış, 60 tanınmış politikacı tutuklanmıştır. Darbe bildirisi Rıza Han tarafından yayınlanmış ve sıkıyönetim ilan edilmiştir. Başbakan Sipahdar ve hükümeti istifaya zorlanmıştır. [20] Rıza Han, Kaçar şahına monarşiyi devrimden kurtarmak için geldiklerine dair garanti vermiştir. Bu müdahale sonrasında ilk olarak İngiliz yanlısı fakat liberal-milliyetçi bir gazeteci Seyyid Ziyaeddin Tabatabai[21] ile yeni bir hükümet kurulmuş; Rıza Han ise "*Serdar-ı Sipih*" unvanıyla bütün orduların başına geçmiş ve Savaş Bakanı olmuştur. Seyyid Ziyaeddin, İran'da yaygın olan demokratik ve milliyetçi talepleri karşılamak için toprak reformu, ulusal bağımsızlık ve diğer reformları vaat etmiş, en önemlisi de 1919 İngiltere-İran Antlaşması'nı iptal ettiğini duyurmuştur. Bu "darbe" sayesinde bugüne kadar pek fazla bilinmeyen bir figür olan Rıza Han, Ordu Komutanı (Savaş Bakanı) ünvanıyla yeni kurulan kabinede yerini almış ve siyasi ilgi odağı haline gelmiştir.[22]

Ancak "Siyah Kabine" olarak bilinen yeni hükümetin ömrü çok uzun olmamıştır. Çünkü Tabatabai hükümeti, aşırı radikal politikalarından dolayı 24 Mayıs 1921 tarihinde görevi bırakmak zorunda kalmıştır.[23] Yeni hükümetin kurulmasının ardından İran'ın dördüncü meclisi Haziran 1921'de açılmıştır, ancak bu tarihlerde gerçek güç Rıza Han'ın elindeydi ve gücünü gün geçtikçe artırıyordu.[24] Zaten Rıza Han gücünü doruk noktaya ulaştırdığında "İran'da sadece bir şah için yer var ve o şah ben olacağım." diyecektir.[25]

19 Karadeniz, Yılmaz, a.g.e., s. 295-302.

20 Kurtuluş, Rıza, "Rıza Şah Pehlevi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt 35, 2008, s. 67.; Karadeniz, Yılmaz, *a.g.e.,* s. 302-303.

21 Hükümet kurma görevi verilen Seyyid Ziyaeddin Tabatabai, darbe henüz gerçekleşmeden haberi olan ve 1919 İngiltere-İran Anlaşması'nı gazetesinde sıkı sıkıya destekleyen bir gazetecidir. Bkz.: Sabahi, Houshang, *British Policy in Persia 1918-1925*. Taylor & Francis e-Library Pub., 2005, s. 54.

22 Ansari, Ali M., *Modern Iran*, Routledge Pub., 2014, s. 25.; Keddie, Nikki, "Iran Under The Later Qajars, 1848-1922", s. 210.

23 Barijough, Samira Mirzazad, İran'da Siyasi ve Ekonomik Çıkar Çatışmaları (1921-1950), s. 30.

24 Keddie, Nikki, "Iran Under The Later Qajars, 1848-1922", *The Cambridge History of Iran*, s. 211.

25 Abrahamian, Ervand, *A History of Modern Iran*. New York: Cambridge University Press, 2008, s. 63.

Dönemin Tahran elçisi İngiliz Normon'un darbeden dört gün sonra İngiltere Dışişleri Bakanlığına gizlice gönderdiği telgraftan anlaşılmaktadır ki İran'da Kaçar Hanedanlığı'nın sonunu getiren ve Rıza Şah'ın İran'da tek güç olmasını sağlayan askeri müdahale İngiltere tarafından adım adım planlanmıştır. İşte o telgraftan bir bölüm: "İngiltere'ye karşı hüsn-ü niyet, İran'ın geleceği şartı olarak onun akidesinin en önemli kısmıdır… Seyyid Ziyaeddin, İran devlet dairelerinde faaliyet gösterecek İngiliz memurların halkın dikkatini çekmemesi için bir genelge yayınlayacağına ve bu genelgede İngiliz görevliler tabiri yerine Avrupalılar tabirini kullanacağına ve bunları önemli bakanlıklarda görevlendireceğine söz verdi....", "*Görüşmemizin sonunda reis'ül-vüzera (başbakan) bana dedi ki, "eğer İngiltere İran'da nüfuzunu korumak istiyorsa zahiren değil de batınen İran'da nüfuzunu arttırmalı ve perde arkasındaki İran idaresini asla İran milletine göstermemeli ve yüzünü gizli tutmalıdır. Seyyid Ziyaeddin tamamıyla mutmain oldu ve onun önerileri bizim tarafımızdan dikkate alındığı sürece izleyeceği siyaset çıkarlarımız doğrultusunda olacaktır. 1919 Anlaşması, perde arkasından yürürlüğe konulmuş ve maddeleri aynen uygulanmaktadır.*". [26]

Bu bilgilerin ışığında İngiltere'nin bu askeri müdahaledeki etkisi kat'i bir gerçektir. Yine Sir Edmund Ironside'ın günlüklerinin yayınlanması Rıza Şah ve İran'daki darbe ile İngiliz desteği arasındaki bağlantıları açıkça ortaya koymuştur.[27] İngiltere-İran Anlaşması'nın başarısız olması ve İngiltere'nin artık İran'da güçlü bir hükümete ihtiyaç duyması sonucu İran'daki sorunların toptan çözümü olarak Rıza Han ve Pehlevi iktidarı görülmüştür.[28]

Kaçar Hanedanlığı'nın Son Bulması ve Rıza Şah Pehlevi

Artık İran'daki tek muktedir Rıza Han 1921'den 1925'e kadar Kaçarlarla mücadele etmiş ve iktidarını sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Bu süreçte İran'ın kuzeyindeki çoğunluğu yarı-göçebe olan kabileler silahsızlandırılmıştır.[29] Rusya'nın Bolşevik İhtilaliyle birlikte rejim değişimine uğramasıyla tanıdığı İran'ın toprak bütünlüğünü artık İngiltere de tanımıştır. Böylece 1921'de İran'a fiili açıdan dış müdahaleler sona ermiştir. Bu durumu sadece kendi başarısı olarak lanse eden Rıza Han, İran'ı tahakkümü altına almıştır. İran Meclisi 31 Ekim 1925'te oy çokluğuyla Kaçar Hanedanlığı'nı resmen kaldırmış, yaklaşık 40 gün sonra 12 Aralık 1925'te oybirliğiyle Rıza Han'ı İran

26 Karadeniz, Yılmaz, *a.g.e.*, s. 298-299.

27 Hambly, Gavin, "The Pahlavi Autocracy: Rıza Shah, 1921-1941", *The Cambridge History of Iran*, Vol. VII (From Nadir Shah to the Islamic Republic), Editors: Peter Avery, Gavin Hambly, Charles Melville, New York: Cambridge University Press, 2007, s. 219.

28 Ansari, Ali M., *Modern Iran*, s. 32.

29 Yenisey, G., İran'da Etnopolitik Hareketler 1922-2004. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2008, s. 111.

tahtına çıkarmıştır. Rıza Han tahta çıktıktan sonra iktidarını meşrulaştırmak amacıyla eski İran dilinden olan ve İslam öncesi İran'ı, eski Pers kültürünü anımsatan Pehlevi soyadını almıştır. Bu doğrultuda kendi hanedanlığına da Sasaniler'e atfen Pehlevi adını vermiştir. İran'da bununla birlikte geleneksel ünvanlar kaldırılmış ve İranlı vatandaşlara kendi soyadlarını seçme fırsatı verilmiştir.[30] Rıza Han, 25 Nisan 1926'da Tahran'daki Gülistan Sarayı'nda Şah Rıza Pehlevi ismiyle taç giymiştir.[31]

Rıza Şah'ın kurduğu Pehlevi Hanedanlığında da Safeviler ve Kaçarlar döneminde kullanılan güneş-aslan motifli bayrak kullanılmıştır. Tabi ki yeni dönemde birkaç değişiklik yapılmış; Kaçar tacı çıkartılıp Pehlevi tacı eklenmiştir. Bayraktaki aslan motifi de Türklerin aksine bu dönemde Pers mitolojisindeki efsanevi kahraman Rüstem ile özdeşleştirilmiştir.[32]

SONUÇ

Dilimize "*Eğer bir nehirde iki balık kavga ediyorsa, bilin ki oradan az önce uzun bacaklı bir İngiliz geçmiştir.*" şeklinde Kızılderili atasözü olarak geçen sözün Orta Doğu kökenli esas ve İngilizlerin de kullandığı, kabul ettiği şekliyle şöyledir: "*if two fish fight in the Tigris, the British are behind it.*" yani "*Dicle'de iki balık kavga ediyorsa, bunun arkasında İngilizler vardır.*". Birleşik Krallık'ta yayınlanan *The Telegraph* gazetesindeki *With our man in Mesopotamia*[33] başlıklı yazıda bu sözün ortaya çıkış nedeni olarak İngiltere'nin XX. yüzyıl'daki sömürge hareketleri gösterilmiştir.[34]

Anlaşılan İngiliz destekli 1921 askeri müdahalesi ve bundan yaklaşık 100 yıl önce başlayan İran'daki İngiliz faaliyetleri bu sözün ortaya çıkmasına büyük katkıda bulunmuştur. Çünkü İngilizler, Kaçar hükümdarı Feth Ali Şah döneminde (1797-1834) İran'la ilgilenmeye başlamış ve bu ilgi bir asır boyunca devam etmiştir. Çünkü İngilizler, imparatorluklarının en önemli sömürgesi olarak gördükleri Hindistan'ın güvenliği için İran'ın kontrol altında tutulması gerektiğini düşünmüşlerdir. XX. yüzyılın başına kadar bu politikayı yürüten İngilizler dünyadaki dengelerin değişmesiyle İran'daki düzeni değiştirmeye karar vermişlerdir. Başarısız bir XIX. yüzyıl geçiren, sosyal, iktisadi

30 Keddie, Nikki, "Iran Under The Later Qajars, 1848-1922", *The Cambridge History of Iran*, s. 211.

31 Kurtuluş, Rıza, "Rıza Şah Pehlevi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt 35, 2008, s. 67.; Bala, M., "İran (Tarihi Bakış)", *M.E.B İslam Ansiklopedisi*, c.5, İstanbul, 1987, s.1026.

32 Aydoğmuşoğlu, Cihat, "Safevî, Kaçar ve Babür Bayrakları Üzerine Bir Değerlendirme", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, XIII/2 (Kış 2013), s. 57.

33 *Mezopotamya'daki Adamımızla.*

34 http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/1545915/With-our-man-in-Mesopotamia.html

ve siyasi açıdan dibe vuran Kaçar Hanedanlığı yerine önce askeri diktatörlük daha sonra da kendilerine bağlı kalacak güçlü bir merkezi hükümet kurmak istemişlerdir. Böylece İngiliz askerlerinin fiilen İran'da bulunmasına gerek kalmayacaktı. Kazak Tugay'ı komutanı Rıza Han emrindeki 2500 askerle 21 Şubat 1921 gecesi darbeyi gerçekleştirmiştir. Bu askeri müdahale sonucu İran'da hem Kaçar Hanedanlığıyla hem de bin yıldır süren Türk hakimiyeti sona ermiş Pehlevi Hanedanlığı'nı hüküm sürmeye başlamıştır. Darbenin mimarlarından Sir Edmund Ironside ve dönemin Tahran elçisi Normon'un hatıralarına dayanarak bu askeri müdahalenin arkasında İngiltere olduğunu söyleyebiliriz çünkü darbenin plan aşamasında Rıza Şah ile İngiliz bürokratlar arasındaki bağlantıları açıkça ortaya koymuşlardır.

KAYNAKÇA

Abrahamian, Ervand, *A History of Modern Iran*. New York: Cambridge University Press, 2008.

Ansari, Ali M., *Modern Iran*, Routledge Pub., 2014.

Attar, Aygün, İran'ın Farslaşma Süreci ve Bu Süreçte Farsçanın Rolü, *Erdem Dergisi*, 2008, sayı 52, s. 1-39.

Axworthy, Micheal, *A History of Iran (Empire of the Mind)*, New York: Basic Books, 2010.

Aydoğmuşoğlu, Cihat, "Safevî, Kaçar ve Babür Bayrakları Üzerine Bir Değerlendirme", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* , XIII/2 (Kış 2013), S. 51-59.

Bala, M., "İran (Tarihi Bakış)", *M.E.B İslam Ansiklopedisi*, c.5, İstanbul, 1987, s.1015-1028.

Barijough, Samira Mirzazad, İran'da Siyasi ve Ekonomik Çıkar Çatışmaları *(1921-1950)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bitlis Eren Üniversitesi SBE, Bitlis 2015.

Çete, Mehmet, *Türkiye-İran İlişkileri (1919-1938)*, Sakarya Üniversitesi SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Çetinsaya, Gökhan, "Milli Mücadele'den Cumhuriyet'e Türk-İran İlişkileri 1919-1925", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c:XVI, 2000, sayı:48.

Erdal, İbrahim, "Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk-İran İlişkileri ve Sadabad Paktı", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 2012, sy. 34, s. 77-88.

Erkan, Süleyman, "İran'a Yabancı Ülke Müdahaleleri (1907-1921)", *Akademik Orta Doğu Dergisi*, C.5 sy.9, 2010, s. 91-116.

Gökdağ, Bilgehan Atsız, "İran Türkleri", *Yeni Türkiye*, 2013 sy. 53, s. 1-11.

Gökdağ, Bilgehan Atsız & Heyet, M. Rıza, "İran Türklerinde Kimlik Meselesi", *Bilig*, 2004, sy. 30, s. 51-84.

Hambly, Gavin, "The Pahlavi Autocracy: Rıza Shah, 1921-1941", *The Cambridge History of Iran*, Vol. VII (From Nadir Shah to the Islamic Republic), Editors: Peter Avery, Gavin Hambly, Charles Melville, New York: Cambridge University Press, 2007, s. 213-243.

Karadeniz, Yılmaz, "II. Meşrutiyetin Ön Denemesi: İran Meşrutiyet Hareketi ve Sebepleri (1906)", *Bilig*, 2008, sy. 47, s. 193-214.

Karadeniz, Yılmaz, "İngiltere'nin İran'da Askeri Darbe ile Rıza Han Pehlevi'yi İktidara Getirmesi (1921)», *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergi-*

si, C. 6 sy. 24, 2013, s. 292-306.

Karadeniz, Yılmaz, "İran'ın Bağımsızlığının Curzon'a Teslim Edilmesi: 1919 İngiltere-İran Anlaşması ve Sadrazam Hasan Vusûk", *Turkish Studies*, Volume 6/3 2011, s. 1011-1027.

Keddie, Nikki, "Iran Under The Later Qajars, 1848-1922", *The Cambridge History of Iran*, Vol. VII (From Nadir Shah to the Islamic Republic), Editors: Peter Avery, Gavin Hambly, Charles Melville, New York: Cambridge University Press, 2007, s. 174-212.

Kızıl, Murat, Osmanlı-Rus, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Tarihsel Süreç İçinde Doğu Sınırlarımızın Oluşması*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi SBE, Kars, 2013.

Kurtuluş, Rıza, "Rıza Şah Pehlevi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, cilt 35, 2008, s. 67.

Sabahi, Houshang, *British Policy in Persia 1918-1925*. Taylor & Francis e-Library Pub., 2005.

Sarıkçıoğlu, Melike, "İran'da Nasereddin Şah ve Muzaffereddin Şah Dönemi'nde (1848-1907) İngiltere, Rusya ve Fransa'ya Verilen İmtiyazlar", *History Studies*, Volume 5 Issue 2, 2013, s. 397-410.

Sümer, Faruk, "Kaçarlar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 24, 2001, s.51-53.

Sykes, P.M., *A History of Persia*, Vol. II, London: Macmillan and Co. Ltd., 1915.

Uncu, Cem, "İran'daki Son Türk İktidarı (Kaçar Hanedanı) Üzerine Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Bir Değerlendirme", *The 1st International Conference on Studies in Turkology (ICOSTURK'2016) Bildiriler Kitabı*, October, 14 – 16, 2016, Barcelona-Spain, s. 41-54.

Üstün, İsmail Safa, "İran (Safeviler'den Günümüze Kadar)" maddesi, *DİA*, 2010, İstanbul, C.XXII, s. 400-404.

Yenisey, G., İran'da Etnopolitik Hareketler 1922-2004. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2008.

http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/1545915/With-our-man-in-Mesopotamia.html

PROPAGANDA: 27 MAYIS DARBESİNİ MEŞRULAŞTIRMA ÇALIŞMALARI

Doç.Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN

ÖZET

Bir öğretinin düzenli ve sistematik olarak yayılması, bir fikrin duyurulması anlamına gelen propaganda; etkileme, sindirme ve yanıltma yöntemlerini içerisinde barındırması nedeni ile olumsuz izlenim yaratmaktadır. Kısacası propaganda ile bir ideolojinin benimsetilmesi amaçlanır ve bütün araçlar bu amacı gerçekleştirme adına kullanılır. Bu araçlar, söz, yazı, karikatür, resim, çizgi, radyo, televizyon, tiyatro eserleri kısacası halk kitlelerine hitap etmede kullanılan herşeydir.

1950 yılında milletin özgür iradesi ile iktidara gelen ve on yıl boyunca iktidar da kalan Demokrat Parti, 1960 yılının 27 Mayısında askeri bir darbe ile iktidardan uzaklaştırılmıştır. 27 Mayıs Darbesi Silahlı Kuvvetlere mensup otuz yedi subay tarafından gerçekleştirilmiştir. Ancak darbe, emir- komuta zinciri içinde yapılmamıştır. Bu nedenle darbeciler kendilerine meşruiyet temelleri aramaya başlamışlar ve bu meşruiyeti "27 Mayıs Devrimini yapan Türk Milleti" ibaresi kullanarak çözmeye çalışmışlardır. Meşruiyet kaynağını propaganda faaliyetlerinden almıştır. Propaganda faaliyetlerinin temellendiren kaynakların başında ise; kitaplar, filmler ve dönemin gazete haberleri yer almıştır.

Hazırlanacak olan bildiride; 27 Mayıs Darbesini meşrulaştırma girişimlerinin kaynakları ele alınıp tek tek incelenecektir. Darbenin yapılma sebebi olarak gösterilen siyasi olayların, propaganda malzemesi olarak darbeciler tarafından nasıl ele alınıp kullanıldığı örneklerle ele alınılacaktır. Bildiriye propaganda araçlarının temeli oluşturan kitaplar kaynaklık edecektir.

Anahtar Kelimeler: *27 Mayıs, Adnan Menderes, Darbe, Propaganda, 1960*

PROPAGANDA: THE STUDIES OF 27 MAY COUP'S LEGITIMATION

ABSTRACT

Propaganda means regular and systematic dissemination of the teaching and annoucement of the idea. The aim of propaganda is adoptation of ideology. Writing, cartoon, picture, line, radio, television, theater works are used to achive this aim. The Democratic Party, which came to power in 1950 with the free will of the nation and remained in power for ten years and it was removed from power by a military coup on 27 May 1960. The May 27 coup was carried out by thirty-seven officers from the armed forces. For this reason, the coupés have begun to seek legitimacy for themselves and they tried to solve this legitimacy by using the "Turkish Nation of May 27 Coup" idiom. The source of legitimacy is taken from its propaganda activities. The source of propaganda activities books, movies and periodical newspaper news.

In this paper, the source of the May 27, 1960 will be examined one by one. Political events will be mentioned as examples of how propaganda material used by the 27 May Coup. The source of this paper will be the books and news of propaganda which were written at that time.

Keywords: *27 May, Adnan Menderes, Coup, 1960, Propaganda*

GİRİŞ

Propagandayı devletin görünmeyen en etkili silahı olarak tanımlayan, Edward L. Bernays, propaganda yoluyla ordu birliklerinin düzene konulduğu gibi halkın düşüncelerinin de şekle sokulabileceğini belirtmektedir. Tarihsel süreç içinde farklı anlamlar yüklenen propaganda, "*toplumun görüş ve davranışını, kişilerin belirli bir görüşü, belirli bir davranışı benimsemelerini sağlayacak biçimde etkileme girişimi*" , olarak olumlu ya da Nazi Almanya'sındaki uygulamalar nedeni ile "*bir topluluğun düşüncelerini, duygularını, davranışlarını, tavır ve hareketlerini etki altında tutmak ve onları değiştirmek amacıyla yayınlanan bilgi, belge, doktrin ve görü*şler" ve "*kitleye yönelik bir dil, radyo, basın, sinema, yoluyla kitleye ulaştırılan sözler ya da simgeler*" olarak olumsuz anlamlar yüklenerek tanımlanmıştır. Ellul'a göre ise; propaganda, eğitim değil, kapalı fikirler ile mücadele etmektir. Propaganda olgun bireylerin gelişimi konusunda endişe duymaz ve propaganda yapanlar piyano kullanan, senfoni yöneten bir kişi gibidirler.

Tarihsel süreç içinde yapılan propaganda tanımlarına ve propaganda yapan kurumlara bakıldığında, Antik Yunan sofistlerinin propagandayı söz söyleme sanatı ile birlikte kullandıkları ve sonrasında Sokrates'in propagandayı sanat haline dönüştürdüğü görülmektedir. Propaganda kelimesinin kökeni Reformasyona dayandırılabilir ki, bu dönemde Hristiyan Avrupa'nın dinsel bütünlüğü parçalanmış ve Ortaçağ Roma Kilisesi kuzey ülkeleri üzerindeki etkisini yitirmiştir. Arka arkaya gelen dinsel ve siyasi mücadeleler Roma Katolik Kilisesinin gücünü nasıl kuvvetlendireceği ve koruyacağı ile ilgili önemli bir problemle yüzyüze kalmasına neden olmuştur. XVI. yüzyılın sonlarında kafir topraklarda Katolikliği yaymak ve dinsel toplantılar düzenlemekle suçlanan Papa Gregory XIII. tarafından Kardinaller Kurulu oluşturulmuş ve bu dönemde propaganda Katolikliğin yayılması anlamında kullanılmıştır. 1622'de Otuz Yıl Savaşları nedeniyle Avrupa'nın büyük bir bölümü tahrip edildiğinde Papa Gregory XV, (Sacred Congregation for the Propagation of the Faith-İnancı Yayma Cemiyeti) Daimi Komisyonu toplamış ve bu Komisyon yabancı misyonları yönetmekle görevlendirilmiştir. Amaç kafir topraklara gönderilen misyonerlerin Hıristiyanlığı yaymalarıdır ki kelime yayma, dağıtma anlamında yani gerçek anlamında kullanılmıştır. En sonunda 1627'de Papa Urban VII Collegium Urbanum diğer adıyla Propaganda Kolejini (College of Propaganda) kurmuştur. Bu kolej, yeni nesil Katolik propagandacıları için eğitim sahası gibi hizmet vermiştir. İlk propaganda kurumunun çok basit bir yapısı vardır ve bu kurum dinsel dogmaların geliştirilmesinden sorumludur. Burada bir kurumun adı olan propaganda bir doktrin daha sonra da method olarak anlamlandırılmaya başlanılmıştır. XVIII. yüzyıla kadar kilise dilinin sınırları içinde kalan propaganda sonrasında siyasi, XIX. yüzyılda ekonomik ve XX. yüzyılda ise özel çıkarların, otoriter devletlerin, tekelci yöntemlerin

görüşlerinin yayılması bağlamında kullanılmıştır.

Resim 1: Collegium Urbanum (College of Propaganda)

Propagandanın siyasi olarak kullanılmasına en güzel örnek II. Dünya Savaşı yıllarında Hitler ve Propaganda Bakanı Joseph Goebbels'ın faaliyetleridir. Kavgam adlı kitabında Hitler, Almanya'nın I. Dünya Savaşındaki yenilgisini propaganda yapma konusundaki başarısızlığına bağlar ve bu durum II. Dünya Savaşında propagandayı etkin bir şekilde kullanmasına neden olur ve propaganda kelimesi bu dönemde tamamen olumsuz anlam yüklenerek kullanılır. Gooebbels, propagandanın "*halkın savaşa karşı tutumunun belirlenmesinde, cephelerde başarı kazanılmasında etkili olduğunu belirtir ve savaşta yapılan en doğru propagandanın içeride zaferi yüceltmek, dışarıda panik ve kargaşa yaratmak*" olduğunu ifade eder. Propaganda çalışmalarında etkin bir psikolojik savaş yürüten Hitler ve Gooebbels, her türlü tekniği özellikle de radyoyu etkin bir şekilde kullanmışlardır. Sözcüklerin en etkili şekilde kullanılmasına olanak sağlayan radyonun yanında resim, afiş, her türlü araç gereç de propaganda malzemesi olarak kullanıcıların hizmetine sunulmuştur.

Ayrıca propaganda sosyal kontrol tekniği ya da toplumsal hareket türlerinden biri olarak tanımlandığında sembolleri kullanarak toplum davranışlarını çıkarlar için kullanır. Lasswell'e göre propaganda eğitim bilimleri içerisinde yer alan tekniklerden biri değildir. Propaganda sevgi ve nefret gibi iki farklı düşüncenin karşı karşıya gelmesi ile ilgilidir. Propaganda toplumsal hareket türlerinden biri olarak ele alındığında ise eğitimle çelişir. Tartışılan düşüncelerin yaygınlığı propanga iken; kabul gören düşüncenin yaygınlığı eğitimdir.

Örneğin Chicago'da komunizm düşüncesi propaganda olarak algılanırken, Moskova'da bu düşünce eğitim olarak kabul görmektedir.

En yalın ve sade şekilde ikna etme çabası olan propagandanın oluşturulması ve başarılı olması için belli tekniklerin kullanılması gerekmektedir. Bunlar; korkuya başvurma, toplumu etkileyen toplum tarafından sevilen, sayılan kanaat önderlerini referans alma, "*halk böyle istiyor*", "*dünyanın hiçbir yerinde yok*" gibi cümleleri sıklıkla kullanma, kazananın ve güçlünün yanında ol çünkü o doğrudur düşüncesi ile kitleleri hareket ettirme, başarının mutlak olduğu düşüncesini propaganda yolu ile kararsız kitlelere benimsetme, etkili sloganların ve sözcüklerin, dinsel ve ulusal değerlerin kullanma, nedeni basite indirgeme, hedef kitleyi sokaktaki adam olarak seçme, toplum tarafından sevilen ve sayılan kişilerin tanıklığına başvurma, propagandacı tarafından hedef seçilen kitlenin ya da kurumun kamuoyu önünde itibarını düşürme, sloganlar ve parolalar kullanılmasıdır.

27 Mayıs 1960 Darbesine Giden Süreç Ve Sonrasında Propaganda Unsurları

Hangi tür propaganda yapılırsa yapılsın propgandanın başarısı, propaganda yapanın yeteneğine, psikolojik hazırlığın iyi planlanmasına ve üzerinde propaganda yapılacak toplumun iyi tanınmasına bağlıdır. Yapılan propagandanın sonucunda hedef; boyun eydirme, bozgunculuk yapma, yoksulluk ve aşağılık duygusu aşılama ve panik yaratmaktır. Hedefe ulaşmak propagandanın başarılı olduğunun göstergesidir. Bu başarının sağlanmasında hedef kitlenin belirlenmesi ve belirlenen hedef kitleye uygun yöntemin seçilmesi çok önemlidir. Propaganda kime yönelik gerçekleştirilecektir? Kendi halkına, dost ülke halkına, tarafsız ülke halkına ya da düşman ülke haklarına yönelik bir propaganda mı yapılacaktır? Amaça ulaşmak adına hedef kitlenin seçilmesinden sonra kullanılacak yöntemin belirlenmesi gerekmektedir. Hedef kitlenin ve kullanılacak yöntemin belirlenmesinden hemen sonra da çalışmalara başlanılmaktadır.

27 Mayıs 1960'da gerçekleşen ve Türk siyasi hayatında yaşanan darbe geleneğinin başlangıçı olan askeri müdahale, propagandanın XX. yüzyılda yapılan tanımı, seçilen hedef kitle ve kullanılan yöntem açısından nasıl meşrulaştırılmıştır? Bu soru insanların hayatlarını, inançlarını ve hareketlerini şekillendiren propaganda tanımı çerçevesinde cevaplandırlacaktır. Meşrulaştırma çalışmalarının ilk adımında insanların duyguları ve arzuları cezbedilir daha sonra da gerçekler ve olaylar birbirine karıştırılır ya da tekrardan yaratılır.

27 Mayıs 1960'a giden süreçte CHP, propaganda çalışmalarına "*seçimlerin derhal yapılması, seçim güvenliği*" konularındaki söylemleri ile başlamıştır.

Ocak 1960'dan itibaren İnönü, seçimlerin yapılmasını istemiş fakat seçimleri CHP'nin kazanması halinde dahi demokratların iktidarı ellerinden bırakmak istemeyeceklerini ifade etmiştir. Bu söylem karşında Başbakan Menderes, CHP ve partinin başında bulunan İnönü'yü ihtilal yapılmasını desteklemekle suçlamış ve her iki parti arasında yaşanan gerginlik İnönü'nün yurt gezilerine çıkması ile daha da artarak devam etmiştir. "*Dürüst seçim güvencesi*" isteyen ve muhalefeti halk hareketine dönüştürmeyi hedefleyen İnönü'nün çıktığı gezilerden her biri propaganda mitingi mahiyetine bürünmüştür. İnönü'nün gezileri 29 Nisan 1959'da Uşak'da başlamış 7 Mayıs 1959'da sona ermiştir. Ege Bölgesini kapsayan bu propaganda gezilerine "*Büyük Taarruz*" ya da "*Ege Taarruzu*" adı verilmiştir. Bu geziler esnasında CHP-DP'liler arasında çıkan çatışmaları idarenin önlemedeki başarısızlığı provakasyonların artmasına neden olmuştur . Yaşanan olaylar hem basına hem de TBMM'deki görüşmelere yansımış iktidar, muhalefeti ihtilal çığırtkanlığı ile, muhalefette iktidarı insan haklarını çiğnemek ve basına sansür koymakla suçlamıştır. Bu dönemde yayın yasakları fısıltı gazetesinin aktif hale gelmesine ve yalan haberlerin büyük bir hızla yayılmasına neden olmuştur. Sonuçta, 27 Mayıs'a giden süreçte toplumdaki gergin ortamın azlatılmasında önemli bir faktör olabilecek olan muhafalet lideri İnönü, maalesef çıkmış olduğu yurt gezilerinde verdiği nutuklarda darbe yapmak isteyenlere uygun ortamı hazırlamıştır. Özellikle 1960 yılının Nisan ayında TBMM'de yapmış olduğu konuşmada "*Bu yolda devam ederseniz sizi ben bile kurtaramam*" cümlesi bu konudaki örneklerden biri olarak tarih sayfalarında yerini almıştır.

27 Nisan 1960'da Tahkikat Komisyonun kurulması ile ilgili kanun kabul edilmiş ve 28 Nisan'da İstanbul'da, 29 Nisan'da da Ankara'da üniversite öğrencilerinin katıldığı büyük gösteriler düzenlenmişti. 28 Nisan'da İstanbul Üniversitesi bahçesinde toplanan öğrencilere, İstanbul Üniversitesi rektörü Prof.Dr. Sıddık Sami Onar da büyük destek vermiş, polis ve öğrenciler arasında çıkan tartışmada başından yaralanmıştı. Maalesef İstanbu'daki olaylar Üniversite bahçesinde yaşananlar ile sınırlı kalmamış Beyazıt Meydanı'na taşınmıştı. Polis ve öğrenciler arasında çıkan arbede de Turan Emeksiz isimli bir öğrencinin seken bir kurşunla öldüğü haberi fısıltı gazetesi aracılığı ile hemen yayılmış ve toplum üzerinde büyük bir etki yaratmıştı. Hemen sıkıyönetim ilan edilmiş, fakat olayların Ankara'ya sıçraması da önlenememişti. 29 Nisan'da Ankara Üniversitesi'nde başlayan olaylar, Gazi Eğitim Ensitüsü'ne de sıçradı. Hemen akabinde 30 Nisan'da İstanbul'da Sultanahmet Meydanı'nda gösteriler düzenlenmiş ve bu esnada Nedim Özpolat isimli bir başka öğrenci ölmüştü. Fısıltı gazetesi tekrar devreye girmiş ve öğrenci olayları esnasında yüzlerce öğrencinin öldüğü, tutaklananların da polisin baskısı altında işkence edildiği yalanları etrafa yayılmıştı. Bu söylentiler göstericilerin kendilerine olan inançlarını ve bununla birlikte çatışma güçlerini de arttırmıştır. Öğrenci gösterilerinin öncesinde muhalefet lideri İnönü'nün üniversiteli öğrencilerle

görüştüğü ve kendilerine güvendiğini söylemesi gençleri daha da cesaretlendirmiştir. Olayların sonrasında İnönü'nün konu ile ilgili verdiği demeçlerinde "ülkenin tedhiş içinde bulunduğu" ve "*karanlıklar içine süreklendiği*" ibareleri yer almaktadır. Bu demeçler darbeye giden süreçte kamuoyu oluşturulmasında etkili birer propaganda aracı olarak kullanılmıştır.

Üniversite olayları esnasında gerekli önlemlerin alınmayışı, olaylar karşısında Menderes Hükümetinin istifa etmeyişi, seçimlere hemen gidilmeyişi, basına uygulanan baskılar askerlerin yönetime müdahale sürecini çabuklaştırdı. Türk milleti 27 Mayıs 1960'da ilk defa henüz yürümeye çalışan demokrasiye vurulan askeri darbe ile tanıştı. Darbenin hemen sonrasında kurulan Milli Birlik Komitesi(MBK)'de 32 sayılı bildirisinde 27 Mayıs Darbesini/İhtilalini "*Milli inkılap hiçbir şahsın, hiç bir zümrenin lehine yapılmış bir hareket değildir. Muhterem halkımızın köylü ve işçilerimizin demokrasiye kavuşması, hak ve hürriyetinin teminatı, iktisadi kalkınması ana prensibimizdir.*" açıklaması ile duyurmuş ve "*27 Mayıs Türk milletine bir gecede elinde hürriyet meşalesi ile yeni bir vatan, yeni bir hürriyet kazandıranların davasıdır. Vatan, millet diyenlerin susturuluşu, hürriyet diye feryad edenin boğuluşu, kurşunlanışı, sürüklenişi 27 Mayıs'ta son bulmuştur*" şeklinde tanımlamıştır.

Otuz yedi subayın gerçekleştirdiği 27 Mayıs Darbesi ilk günden itibaren meşruiyetini kanıtlama çabası içine girmiştir. Bu nedenle sürekli olarak her fırsatta "*27 Mayıs Devrimini yapan Türk Milleti*" söylemi kullanılmıştır. Millet kendi iradesi ve isteği ile bu ihtilali gerçekleştirmiş ve MBK'de konu ile ilgili hazırlatmış olduğu propaganda kitaplarından birinde darbeyi/ihtilali kimin yaptığı konusunda; "İhtilali biz yapmadık, ihtilal çıktı. İhtilal bir ihtiyaca başka bir hal çaresi kalmadığı için yapıldı. Cemiyetin meseleleri, ihtiyaçları ve fikirleri kendisini muayyen bir davranışa zorluyordu. Bu davranış istikametini ve bunların çözüm tarzını katiyen kaale almayan ve bilmeyen bir iktidara memleketin kaderi teslim edilmişti. Milletle milletin temsilcisi arasında mevcut olması zaruri bağ yoktu. Bu bir *kopuş değildi, esasen yoktu. 1950'de iktidarı alan heyet hem halka karşı hem kendine karşı riya ile hareket etmişti. Halk kendi fikirlerinin bu şahıslarda belirdiğini sandı. Onlar bu fikirlerin kelimeleriyle halkın huzuruna çıktılar. Onun için biz ihtilal yapmadık. Zaruret haline gelmiş olan ihtilali millete zarar vermeyecek şekilde sevk ve idare ettik.*" açıklaması yapılmıştı.

27 Mayıs Darbesinin /İhtilalinin ordu içerisinden oluşturulan bir grup asker tarafından değil de bizzat Türk Milleti tarafından yapıldığı konusunda sorulması gereken en önemli soru, Türk milletinin 27 Mayıs Darbesini/Hareketini nasıl karşıladığıdır? Rıfkı Salim Burçak'a göre; Türk milleti bu hareketin niteliğini kavrayamamıştır ve büyük bir şaşkınlık içindedir. "*Mem-*

leketin kardeş kavgasına süreklenmesini önlemek ve partileri içine düştükleri uzlaşmazlıktan kurtarmak" amacıyla yapıldığı iddia edilen hareket sonrası, birkaç büyük şehirde huzursuzluklara son verildiği için memnun olanlar ve sevinenler olmasına karşın Burçak, müdahalenin ilk günlerinden itibaren görülen taşkınlıkların muhalefet tarafından düzenlendiğini ve bunların milli bir karakter taşımadığını, milletin büyük bir bölümünün yaşanan gelişmeler karşısında sessiz kaldığını ve yıkıcı propagandaların etkisi altında gelişmeleri endişe ile izlediklerini belirtmektedir. Ayrıca, Burçak 27 Mayıs Darbesi/ İhtilali ile ilgili milletin onayının olup olmadığını nasıl araştıracağız, bu konu ile ilgili plebisit niteliğini taşıyan kanaat ve hükmü nerede arayacağız sorusunu da sormuş ve bu sorunun cevabının 9 Temmuz 1961 Anayasa konusundaki referendumda aranmasının yanlış olduğunu belirtmiştir. Bu oylama ile Türk milleti sadece askeri yönetimden sivil yönetime geçmek istediğini belirtmiştir. Burçak'a göre Türk milletinin 27 Mayıs ile ilgili kararını 15 Ekim 1961'de aramak gerekmektedir ki Türk Mileti o gün kullandığı oylarla 27 Mayıs Darbesini/ İhtilalini red ve Demokrat Parti'ye bağlılığını ilan etmiştir.

Türk Miletinin desteği ile gerçekleştirildiği iddia edilen 27 Mayıs 1960 darbesinin meşrulaştırılması konusunda etkili bir şekilde kullanılan alanlardan biri de basındır. Hem iç hem de dış basının desteği ile yapılan propaganda çalışmalarının kamuoyu üzerindeki etkisi yadsınamayacak kadar büyük olmuştur. 27 Mayıs sonrası birçok basın yayın organında özellikle dış ülkeler tarafından darbenin desteklendiğini gösteren yazılar bulmak mümkündür. Örneğin İngiltere'nin prestijli gazetelerinden Daily Express'de "*Gentle Revolution-Kibar İnkılap*" başlığı altında halkın ordu ile birlikte hareket ederek orduyu alkışladığı ve ordunun vakur bir şekilde yönetimi ele aldığı bildirilmiştir. 30 Mayıs 1960 tarihli Hürriyet Gazetesi'nde yer alan başka bir haberde İran Şahı'nın Türkiye'deki inkılabı desteklediği, halk ile ordunun sarmaş dolaş olduğu ve her yere sükunetin hakim olduğu belirtilmiştir. Amerikan basını da Cemal Gürsel'i ve seçimlerin biran önce yapılacağı bilgisini ön plana çıkarmaktadır. Kansız bir darbeyle Menderes iktidardan uzaklaştırılmış, darbe Türk milleti tarafından desteklenmiş hatta İstanbul'da 200.000 kişi Cemal Gürsel'in hükümet başkanı olmasını dans ederek kutlamıştır. Darbe haklı gösterildikten ve Türk milleti tarafından desteklendiği haberi verildikten sonra, Menderes'in Türkiye'nin sanayileşmesinde etkili olduğu fakat daha sonra izlemiş olduğu ekonomi politikasıyla ülkeyi iflasa sürekledeği konusu da ele alınarak eleştiriler yapılmıştır. Kısaca İngiliz ve Amerikan basınında genellikle 27 Mayıs Darbesinin/İhtilalinin desteklendiği, Menderes'in yanlış politikaları ve özellikle de askerlerin iktidarda uzun süre kalmak niyetinde olmadıkları konularının ele alındığı görülmektedir. Türk basını da 27 Mayıs Darbesini çoşku ve takdirle karşılamıştır. Ulus Gazetesi'nde Bülent Ecevit, Türk ordusunun bütün dünyanın hayranlığını çekecek derecede başarı kazandığını, ihtilal hareketinin bütün ülkeye huzur getireceğini ve demokrasinin

Türkiye topraklarında bir daha sökülmemek üzere kök saldığını belirten bir yazı kaleme almıştır. 27 Mayıs Darbesinin hemen sonrasında iç ve dış basında yer alan haberlerin derlendiği, Ankara Başbakanlık Devlet Basımevi tarafından 1960 yılında Ak Devrim başlığı ile döneme damgasını vuracak önemli bir propaganda kitabı da basılmıştır. Kitapda iç ve dış basında 27 Mayıs'da gerçekleşen askeri müdahaleyi destekleyen haberlere yer verildiği gibi, "*27 Mayıs Öncesi*", "*Devrimi Yaratanlar*" başlığı altında bir çok fotoğraf bulunmaktadır. Propaganda amacı ile yazılan kitabın önsözünde ise *"...bu kitap bir tarih kitabı değil, daha ziyade bu tarihi yazacaklar için bir vesikalar kolleksiyonudur*" cümlesi yer almaktadır.

Türk Milleti tarafından onaylanan ve otuz yedi asker tarafından gerçekleştirilen darbenin hemen sonrasında 28 Mayıs 1960 tarihli Hürriyet Gazetesi'nin haberine göre harekat "İnkılap, saat 3'de karartma" sözleri ile birlikte sağ elin hafif surette kaldırılması ile başlamış ve yurtta sükut hakim olmuştu. Akşam Gazetesi de 28 Mayıs tarihli nüshasında II. Cumhuriyetin kurulacağını ve tüm ülkede huzurun sağlandığını ilan ediyordu. Fakat darbenin meşru zemine oturtulması için cuntacılar, iktidarı ele aldıkları ilk günden itibaren, DP'lileri akıl almaz iddialarla suçlamaya başlamışlardı. Bu iddialardan biri DP'nin protesto gösterileri esnasında iktidarı eleştiren gençleri 27 Mayıs günü çıkan olaylarda öldürttüğü, cesetlerini kıyma makinelerinde çekerek hayvan yemi yaptığı ve gizli yerlere gömdüğü konusunda idi. 28-29 Nisan'daki öğrenci olayları Haziran ayından itibaren basında etkin bir şekilde propaganda malzemesi olarak kullanılmaya başlanmıştır. MBK, şehit düşen(?) ve cesetleri gizlice yok edilenlerin mezarlarını bulmak ve konu ile ilgili araştırmalarda bulunmak amacıyla İstanbul Merkezinde, Merkez Komutanlığında ve Emniyet Müdürlüğünde birer heyetin oluşturulduğunu bildirmiştir. Akşam Gazetesi 4 Haziran tarihli nüshasında MBK'nin yapmış olduğu bu açıklamaya yer vermiştir. Yapılan açıklamada eski hükümetin cesetleri yok etmek için akla gelmeyecek tedbirlere başvurduğu ve birçok delil ele geçirildiği bildirilmiştir. Mezarlıklardaki incelemelere derhal başlanılmıştır. Beyazıd Meydanı'nda gerçekleşen olaylarda ölen gençlerin cesetlerini bulmak amacıyla Merkezefendi ve Kozlu mezarlıkları asker koridoru altına alınmış ve taze mezarlar aranmıştır. Silivrikapı mezarlığındaki çukurlardan iki genç erkek ve bir genç kıza ait cesetler bulunmuştur. Konu ile ilgili İstanbul Üniversitesi rektörü Prof. Dr. Sami Onar, "*Daha birçok şehit üniversiteli vardır ve üç heyet hunharca öldürülen bu üniversitelilerin meçhul mezarlarını aramakla meşguldür.*" demiştir. Ayrıca Onar, şehitlerin tam listesini yapmak amacıyla çocukları yüksek tahsil yapan ve kendilerinden haber alamayan ailelerin de Üniversiteye başvurmalarını istemiştir. Üniversiteli yüzlerce gencin şehit olduğu haberi etrafta yayılmış ve Hürriyet Gazetesi "Üniversite*, Şehitlerin Adedini Tesbite Çalışıyor*" başlığını atmıştır. Haziranın ilk günlerinde yüzlece kişinin öldürüldüğü haberleri basında yer alırken, şehit sayısının üniversitelerin açıldığı ilk

günde belirleneceği konusunda Ankara ve İstanbul açıklamada bulunmuştur. Ankara Üniversitesi sayının 9 Haziran'da açıklanacağını bildirirken, İstanbul Üniversitesi de cesetlerin belirlenmesi için komisyon kurulduğu bilgisini kamuoyu ile paylaşmıştır. Komisyonların hararetli çalışmaları, mezarlıklarda yapılan aramalar soncunda yapılan açıklamaları temellendirecek ceset sayısına ulaşılamamış ve İstanbul Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Sami Onar "*Naaşları belki bulamayacağız fakat ölülerimiz vardır*" açıklamasını yapmak mecburiyetinde kalmıştır. Maalesef aranan ve olduğu iddia edilen yüzlerce ceset bulunamamıştır. "İçişleri Bakanı ceset bulunmadığını açıkladı" başlığı altında İçişleri Bakanı Tümgeneral Muharrem İhsan Kızıloğlu, basının hürriyetine kavuştuğunu fakat halkı heyecan ve telaşa verici asılsız ve partizanca haberler vermekten kaçınması gerektiğini bildirmiştir. Orhan Cemal Fersoy da konu ile ilgili İstanbul ve Ankara'da yaşanan olaylarda yüzlerce gencin öldürüldüğü, cesedlerin buzdolabına konulduğu, ölülerin kıyma makinelerinde kıyılması, meçhul mezarlara cesetlerin gömülmesi gibi iddiaların doğru olmadığını, özellikle de sekme bir kurşunla ölen Turan Emeksiz'in komünist ajanı olarak komünist radyolarda ilan edildiğini, diğer gencin ise tankların paletleri arasında kalarak can verdiğini bildirildiği üzere yüzlerce cesedin olmadığını belirtmiştir. Sonuç olarak MBK tarafından yapılan darbenin meşrulaştırılması amacıyla etkin olarak kullanılan yüzlerce genç cesetin olduğu bilgisi doğrulanamamıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda ilan edilen şehit isimleri üç tanedir. Turan Emeksiz, 28 Nisan'daki öğrenci olayları esnasında seken bir kurşunla, Nedim Küçükpolat tank paleti altında ve Teğmen Ali İhsan Kalmaz, 27 Mayıs'ta Ankara'da kaza kurşunuyla ölmüşlerdir. Ölenler "*Hürriyet Şehidi*" ilan edilmiş ve anılarına abide dikilmesi konusu gündeme gelmiştir. Bu konuda MBK'ne başvurulmuş, fakat konu şehit sayılarının kesin olarak belirlenmesi sonrasına bırakılmıştır. Şehitler için dikilecek abide konusu ile birlikte gündemde olan diğer konu da hürriyet uğrunda şehit olanların nereye defnedileceklerdir ve 3 Haziran'da MBK konu ile ilgili açıklamada bulunmuştur. "*Hürriyet şehidi gençlerimiz hakkında dün Milli Birlik Komitesi açıklama yaptı*", "Şehitler Ankara'ya nakledliyor, Hürriyet Şehitlerimizin cenazeleri bugün büyük törenle Haydarpaşa'ya götürülecek", "*Büyük Atatürk'ün emanetini korumak için yapılan mücadele sırasında canlarını veren şehitler yerlerini aldı*", "Şehitler Ata'nın huzurunda, üç şehit bugün Ankara'da Anıtkabir yanındaki Hürriyet Şehitliğinde törenle toprağa verilecek", "Şehitlerimiz Anıtkabir yolunda, İstanbul'da şehitler için hazin törenler yapıldı", "*Hürriyet şehitleri dün Ankara'ya uğurlandı. Y*üzbinler*ce İstanbullunun gözyaşları içinde heyecanla takip ettiği cenaze töreni çok intizamlı oldu*", "Şehitlerimiz Ata'larına kavuştu", "Şehitler dün Ata'ya kavuştular, Türk millet*i* dün topyekün unutulmaz bir gün yaşadı" başlıkları ile konu basında yerini almıştır.

Yayılan haberlerden Harp Okulunun 1.500 öğrencisini toptan imha etme planları, Kars ve Ardahan'ı Sovyetle-

re satma, Celal Bayar'ın bankalarda 103 milyon lirasının bulunması 27 Mayıs Darbesinin meşrulaştırılması konusunda ortaya atılan iddialardan sadece birkaçıdır. Bu dönemde ayrıca 27 Mayıs 1960 darbesinin meşrulaştırılması adına birçok kitap, dergi ve broşür de basılmıştır. Genellikle ordu mensubları tarafından kaleme alınan kitalar da özellikle DP yöneticilerinin itibarsızlaştırıldığı, lüks hayat içinde gününü gün ettikleri, milletin parasını harvurup harman savurdukları, DP Hükümetlerinin baskıcı yönetimi benimsedikleri, demokratik ilkelerden, Atatürk ilke ve inkılaplarından ayrıldıkları, millet egemenliğini ve basın özgürlüğünü tanımadıkları ile ilgili konular örnekler ve resimlerle anlatılarak halkın desteği sağlanmaya çalışılmıştır.

Propaganda amacı taşıyan kitaplardan biri "*Hürriyet İçin 27 Mayıs 1960 Devrimi*" başlığını taşımaktadır. 1960 yılında Ankara'da Yeni Desen Matbaasında basılan kitap, Harp Okulu Üçüncü Tabur Kumandanı ve 27 Mayıs sonrası MBK'nin Genel Sekreteri olan Kurmay Binbaşı Avni Elevli tarafından kaleme alınmıştır. Kitap, hürriyet şehitlerinin farklı bir ifade ile 27 Mayıs'da şehit olanların ruhlarına ithaf edilmiştir. Diğer kitaplarda da olduğu gibi Atatürk'ün, Orgeneral Cemal Gürsel'in resimleri kitabın ilk iki sayfasında yer almıştır. Türk gençliği ve Türk ordusu ile ilgili resimler, Atatürk'ün Gençliğe hitabesi ilk iki sayfayı takip etmiştir. Hemen sonrasında ATA'nın görüşüne uygun olarak asil milletimizin bu devrimi/ darbeyi nasıl desteklediğinin kitapta müşahade edileceği belirtilmiştir. Kitapın önsözünde Türk milleti ve ordusunun gerçekleştirği darbe/devrim hareketinin safhalarından bahsedileceği ve bu anlatımın da belgelere dayanarak yapılacağı bilgisi verilmiştir. Kitabın sonunda MBK'de yer alan subayların fotoğrafları bulunmaktadır.

Resim 2: "*Hürriyet İçin 27 Mayıs 1960 Devrimi*" başlıklı propaganda kitabının kapağı

Kahramanlık, vatan, millet sevgisi ile ilgili bir çok şiire yer verilen kitapta, 27 Mayıs'a kadar geçen süre içinde hükümetin uygulamalarının özellikle de İnönü ve CHP'ye yapılanlar çerçevesinde değerlendirilerek hem hükümet hem de hükümet üyeleri halkın gözünde itibarsızlaştırılmıştır. Bu kimseler totaliter rejimin kurucuları olarak tanımlanmış, şerefsizlik, korkaklık ve ülke topraklarını satmakla suçlanmışlardır. 27 Mayıs'ın İkinci Cumhuriyeti, tam hürriyeti ve ikinci istiklali müjdelediği belirtilerek "*Bayarlar, Menderesler, Koraltanlar, Gedikler, Zorlular yaptıklarını buluyorlar, teker teker adaletin pençesine teslim edilmek için yakalanıyorlar. Harp Okuluna götürülüyor bunlar, şimdi Zorlu geldi, şu Dışi*şleri Bakanı Paris, Newyork ka*barelerini iyi bilen milyonluk mücevharata sahip Zorlu… misafir olacağı bu binayı bir türlü tanıyamıyor. Şaşkın ve aptal bir eda ile soruyor. Burası neresi, genç Harbiyeli cevap veriyor "Yiğitler diyarı, aslanlar konağı" şaşkın şaşkın hiçbir Avrupa ve Amerika yerlerine benzemeyen bu binaya tekrar bakıyor söylenenlerden de bir mana çıkaramıyor. Harbiyeli kızdı bir kere daha gür sesle "Burası Türk vatanı üstünde sönmez bir güneştir. Geceyi gündüz yapan, zindanı cennet yapan, istibdadı buz gibi eriten h*ürriyeti tutuşturan bir güneştir, öğrendin mi?" demişti . Bu gibi birçok örnek kitapta yer almakta, memleketlerini tanımayan yöneticilerin milletlerine faydalarının dokunamayacağı iddiaları hemen her sayfada tekrarlanmaktadır.

Resim 3: "*Türk Ordusunun Zaferi ve Kansız İhtilal*" başlıklı propaganda kitabının kapağı

MBK tarafından hazırlatılan önemli propaganda kitaplarından bir diğeri de "Şanlı Türk Ordusunun Zaferi, Kansız İhtilal" başlığı taşıyan kitaptır. Vecdi Bürün tarafından kaleme alınan 1960 tarihinde Ekicigil Matbaasında

basılan ve 176 sayfa olan kitabın ilk sayfasında Atatürk'ün portresi bulunmakta ve hemen altında ise "İnkılaplarını korumak uğrunda, kahraman silahlı kuvvetlerimizin izinde harekete geçtikleri Atatürk" ibaresi yer almaktadır. İkinci sayfasında Türk Silahlı Kuvvetleri Başkumandanı, devlet ve hükümet reisi Orgeneral Cemal Gürsel'in resmi ve resmin hemen altında "*Demokratik rejimi soysuzlaştıran, Atatürk'ü unutturmaya çalışan müstebitlerin elinden idareyi almak suretiyle milletine 27 Mayıs İnkılabını HEDİYE eden*" ifadesi bulunmaktadır. Önsözde 27 Mayıs Darbesinin/İnkılabının neden yapıldığı örnek olaylarla anlatılmıştır. Özellikle İnkılap hareketinin gerekliliğinden bahsedilmiş, Menderes'in imar işlerinden hiçbir şekilde anlamadığı, memleketin hayatına zarar verdiği konusu üzerinde durularak "*...kendilerinde devlet ricali hüviyeti ve yapısı bulunmayan bu adamlar, şahsi kinleri ve küçüklük duyguları ile hareket etmişler, dış politikada takındıkları kaypak tavırlarla memleket için büyük zararlara sebep olmuşlardır.*" denilmiştir. Kitap, "*27 Mayıs Sabahı*" başlıklı bölümle başlamakta ve "*Devamı Zaaftır*" başlığı taşıyan bölümle sona ermektedir. Kitabın içerisinde çok sayıda resim bulunmaktadır. Silahlı Kuvvetleri ve halkın ihtilal girişimini deteklediğini gösteren bu fotoğrafların açıklamalarında övücü ve takdir edici cümlelere rastlanırken, Adnan Menderes ve dönemin yönetim kadrosunun bulunduğu resimler ile ilgili yapılan açıklamalarda yerici, aşağılayıcı ve suçlayıcı ifadelere rastlanılmaktadır.

BAŞBAŞA İĞRENÇ PLÂNLAR KURUYORLAR — Memleket evlâtlarını nasıl katledeceklerini, kendi mevkilerini korumak için, Türk milletine nasıl pranga vurabileceklerini düşünen bu iki vicdansızdan biri bugün göç ettiği öbür dünyada hesap verirken, yanındaki şefi Sakıt başvekil Adnan Menderes, feci akibetini bekliyor. Memleketi bir çiftlik durumuna sokan Menderes, Türk gençlerini öldürtüp buzhanelere, mezarlara göndererken, kendisine uşaklık edecek zümreyi silâhlandırırken, sadece iğrenç iktirası tatmin ve soygunculuklarını daha bolay, daha rahat idame ettirebilmek için bunları yapıyordu. Hükümetten maaş bile almadığı rivayetlerini etrafa yayarken, Aydındaki çiftliğine devlet kasasından milyonları harcıyor, yollar yaptırıyor, pamuk fiatlarını yükseltecek milyonlar vuruyordu. Gestapo şefi Namık Gedik'le, Namık Kemal'in dediği gibi: «Köpektir Sayyadı bi insafa hizmetten» hakikaten sahibi, insafsız, vicdansız bir avcıya hizmet eden sadık ve o derece gaddar bir köpekti...

Resim 4: Adnan Menderes ve Namık Gedik

Yukarıda verilen örnekte olduğu gibi, Adnan Menderes ve dönemin İçişleri Bakanı Namık Gedik'in fotoğralarının altında "*Memleket evlatlarını nasıl katledeceklerini, kendi mevkilerini korumak için, Türk Milletine nasıl pranga vurabileceklerini* düşünen bu iki vicdansızdan bu*gün göç ettiği öbür dünyada hesap verirken, yanındaki şefi Adnan Menderes feci akibetini bekliyor. Memleketi bir çiftlik durumuna sokan Türk gençlerini öldürdüp, buzhanelere*

*mezarlara gönderirken kendisine uşaklık edecek zümreyi silahlandırırken sadece iğrenç ihtirası tatmin ve soyguncuklarını daha kolay daha rahat idame ettirebilmek için bunları yapıyordu. Hükümetten maaş bile almadığı rivayetlerini etrafa yayarken, Aydın'daki çiftliğine devlet kasasından milyonları harcıyor, yollar yaptır*ıyor ve pamuk fiyatlarını yüksel*terek milyonlar vuruyordu.*" denilmektedir. Kitabın 58. sayfasında yer alan "*Hırsız Şebekesinin Başları*" başlıklı fotoğraflarının altında Celal Bayar ve Adnan Menderes ile ilgili; "İktidar mevkiini, şahsi servetlerini çoğaltmak gayesiyle ve her türlü yolları tevessül ederek her ne pahasına olursa ols*un bırakmamak azminde olan Celal ve Menderes bugün millet önünde hesap vereceklerini hiç hatırlarına dahi getirmemişlerdir. İsmet İnönü'den borçlarının ödenmesi için tavassul rica eden Celal Bayar'ın sadece bir bankadaki hesabının 103 milyon olduğu görüldü*" denilmektedir. Bu şekilde hükümet üyelerini suçlayıcı ve itibarsızlaştırıcı birçok ifade kitapta yer almaktadır. Bunlardan bir diğeri de "*Nazileri Geçtiler*" başlığı altında "*Cani şebekesinin üç başı Celal Bayar, Adnan Menderes ve Refik Koraltan, canavar ruhlu Namık Gedik'in Türk gençlerine karşı giriştiğ*i vahşiyane katliama memnunlukla seyirci kalıyordu. Yapılan ihbarlardan öğrenildiğine göre, ihfal ettikleri gençleri diri diri buzdolaplarına mezarl*ara koyan sonra da cesetleri kıyma makinlerinde kıyarak köpeklere veren bu mahkumlar, insan olamaz. Bu işlenen vahşetin emsaline dünya yüzünde rastlanmaz. Hepimize geçmiş olsun. Bize Hürriyetimizi veren şanlı ordumuza varolsun.*" denilmektedir.

Hükümet üyeleri tek tek ele alınmış özellikle Celal Bayar'ın dikkatle incelenmesi gerektiği konusunun altı çizilmiştir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar hakkındaki iddialar ardarda sıralanmıştır. En dikkat çekeni Bayar'ın, okumuş yazmış ve kültürlü biri olmadığı, geleceğini parada gören bir kişi olduğu konusundadır. Harp Okuluna götürüldüğü gün Haziran ayı maaşını istemesi de bunun göstergesidir. Bayar'ın, İttihat Terakki'nin Umum Katipliğinde bulunması ise sadece inatçı karakterinden kaynaklanmaktadır. Vecdi Bürün, İstiklal Savaşı yıllarında Galip Hoca adı ile faaliyet gösteren Bayar hakkında İnönü'nün zamanı geldiğinde açıklama yapacağını bildirmesi, vatandaşları konu ile ilgili şüpheye düşürmüştür. Ayrıca, Bayar'ın İş Banka'sının ve Türkiye'deki sigortacılık sektörünün kurucusu olduğunu söylemenin mümkün olmadığı, Bayar'ın bu işler ile ilgili Londra'da bulunan Piyos Efendi'den akıl aldığı kitapta yer alan iddialar arasındadır. Bu kurumların kurulmasında ve geliştirilmesinde yer almayan Bayar'ın bu kurumları aile yemliği haline getirdiği, arabalara büyük ilgi duyduğu özellikle Cumhurbaşkanı olduktan sonra ilk işinin Cadillac saltanatı kurmak olduğu belirtilmiştir. Kitapta yer alan Bayar ile ilgili bir başka iddia da Ramazan ayında Çankaya'da dillere destan saz alemleri tertiplediği ve bu alemlerden söz eden gazetelere de darbe indirmekten geri kalmadığı konusundadır . Bürün tarafından hazırlanan kitapta hükümetin önde gelen üyeleri tek tek ele

alınarak haklarında bilgi/iddialara yer verilmiştir. Koraltan ile ilgili; "*Koraltan eşittir Kurtaran, b*üyük büyük laflar etmekten hoşlanıyor, hatta hiç sıkılmadan güneydoğu illerimizden birinde Allahü tealayı rüyasında gördüğünü bile söyleme*kten çekinmeyen bu lafazan adam, bir okul şiirini kendi lehine* şöyle okumaktan sıkılmazdı. "Üç kişidir vatanı kurtaran: Koraltandır, Koraltan*, Koraltan! Halbuki onun vatan ile pek ilgisi yoktu. Türk gençlerinin ölümünde onun da hissesi vardı. O, milyonlarını, ikbalini kurtarmak için çırpınıyordu*". Tevfik Rüştü Aras'ın damadı Fatin Rüştü Zorlu, kayınpederi tarafından Menderes'e tavsiye edilmiş ve yükselişi de kolay olmuştur. Devlet adamının taşıdığı hiç bir vasfa sahip olmadığı, İngilizce dahi konuşamadığı iddia edilmekte, ülkedeki paralı işlerden pay alan bu nedenle adı bay yüzdeye çıkan biri olarak Dışişleri Bakanlığı koltuğuna oturduğu kitapta yer alan bilgiler arasındaydı. Adnan Menderes ile ilgili propaganda malzemelerinin başında eğitim durumu, giyimi, evlilik dışı ilişkileri gelmektedir. İngilizce seviyesinin yetersiz oluşu, hukuk fakültesini 40 yaşından sonra bitirişi, beğenilen erkek olabilme duygusunu yaşamak için tek kadına bağlanma hissinin zayıflığı gazete, dergi ve kitaplarda yer alan ana konuların başında gelmektedir.

Resim 5: "*Hürriyet Yolunda*" başlıklı propaganda kitabının kapağı

27 Mayıs sonrası hazırlanan kitaplardan biri de "*Hürriyet Yolunda*" başlığı taşımaktadır. Ali İsmet Gencer tarafından Atatürk ve Cemal Gürsel'in fotoğrafları ile başlayan kitap, toplam 184 safyadan oluşmaktadır. 27 Mayıs 1960 Türk İnkılabı başlıklı ilk bölümünde inkılabın nedenleri, meydana gelişi ve sonrasında yapılacaklar ile ilgili açıklamalarda bulunulmuştur. Gençlik başlığı altında Nisan 1960'da İstanbul'da yaşanan olaylar karşısında gençliğin verdiği tepkiden ve hükümetin gençlere karşı tutumundan, 23 Nisan 1920'de açılılan Meclisin 19 Nisan 1960'da kapatıldığından, hürriyetsizliğin vatanın toprağına, taşına işlediğinden, kefensiz şehitlerin ayağa kalkarak nefes almak istiyoruz dediklerinden, ak saçlı bir dağın "*Sizi ben bile kurtaramam*" diye

haykırışından bahsedilmiştir. İkinci bölüm "*Ordu*" başlığı taşımakta ve Harbiye Marşı ile başlamaktadır. Bu bölümde 27 Mayıs sabahında yaşananlar, silahlı kuvvetlerin idareyi ele almasının nedenleri, Milli Birliğin and içme törenleri, 27 Mayıs'ın neden meşru olduğu konusunda yapılan açıklamalar yer almaktadır. Üniversite başlığı altında ise Hüseyin Nail Kubalı, Tarık Zafer Tunaya ve İsmet Giritligil'in konu ile ilgili görüşleri ve yeni Anayasa'nın hazırlanış serüveni ele alınmıştır. Kitapta yer alan ilginç bölümlerden biri de Milli Devrim Anketi'dir. "*Milli Devrimimizi meşru kılan sebepler nelerdir?*" sorusu sorulmuş ve üniversitede görev yapan öğretim üyelerinin soruyu cevaplamaları istenmiştir. Prof.Dr. Baha Erdem, Prof.Dr. Hilmi Ziya Ülken, Prof.Dr. Mecdut Mansuroğlu, Prof.Dr. Halil İnalcık, Prof.Dr. Burhan Köni anketi cevaplayanlardan birkaç kişidir. Kitabın son bölümünde ise 27 Mayıs Devrimine yerli ve yabancı basının yaklaşımı ele alınarak değerlendirilmiştir.

27 Mayıs'a yönelik halkın heyecanını ve desteğini canlı tutmak amacıyla yapılan etkili propaganda faaliyetlerinden biri de "*27 Mayıs Marş Yarışması*"nın düzenlenmesi ve "*27 Mayıs Marşı*"'nın bestelenmesi olmuştur. 27 Mayıs Darbesi öncesinde gelişen öğrenci olaylarında da marşlar kullanılan en etkili propaganda yöntemi olarak karşımıza çıkmıştır. Mayıs'ın 5'inde Ankara'da Kızılay Meydanı'nda toplanan gençler Gazi Osman Paşa Marşını söylemişler bu esnada bir başka köşede de;

"*El veriyor, el veriyor*

Orta direk bel veriyor

Döndüm baktım sağ yanıma

Namık Gedik can veriyor

Ankara'nın taşına bak

Gözlerimin yaşına bak

Menderes'e esir olduk

Şu feleğin işine bak" türküsü söylenmiştir.

27 Mayıs sonrası da marşların ve şarkıların siyasi propaganda aracı olarak etkin bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bu dönemde de en çok kullanılan ve bazen de sözleri değiştirilen Gazi Osman Paşa Marşı'dır. Özellikle Hürriyet mitinglerinde söylenen marşın nakaratı;

"*Olurmu böyle olur mu?*

Kardeş kardeşi vurur mu?

Kahrolası diktatörler

Bu dünya size kalır mı?"

Bu dönemde Zeki Müren, Behiye Aksoy ve Nuri Sesigüzel öne çıkan ve 27 Mayıs Darbesine/İnkılabına destek veren sanatçılar arasındadır. Sanatçılar özellikle programlarına Mehter takımı ile birlikte sahneye çıkarak Gazi Osman Paşa Marşını seslendirmişlerdir. 27 Mayıs için özel olarak "*27 Mayıs Marşı*" adıyla Hikmet Şimşek ve Turhan Tansel tarafından marş da bestelenmiştir. "*27 Mayıs için marş bestelendi*," başlığı altında verilen haberlerde Devlet ve Hükümet Başkanı olan Orgeneral Cemal Gürsel'in huzurunda, Ankara Konservatuvarı öğretmen ve öğrencilerinden oluşan koronun 27 Mayıs'ın önemini fade eden bir marşı ilk defa söyledikleri bilgisi ilk defa 5 Haziran'da verilmiştir.

27 Mayıs Darbesini meşrulaştırma ve desteğin devamını sağlama çalışmaları içerisinde etkin olarak kullanılan materyaller arasında günün anlam ve önemini bildiren pulları ve ilk gün zarflarını da görmek mümkündür. Ayrıca desteğin ve halkın heyecanının devamının sağlanması konusunda "*Hürriyet Mitingleri*" de düzenlenmiştir. 8 Haziran 1960 tarihinde İstanbul'da Taksim ve Beyazıd Meydanlarında yapılan mitinglere halkın katılımı ve desteği ile ilgili haberler basında büyük puntolarla yer almıştır.

Resim 6: 27 Mayıs Darbesi/ İnkılabı hatırasına basılan pullar[1]

9 Haziran 1960 tarihli Son Posta Gazetesinde konu ile ilgili haber "Şehrimizdeki muhteşem mitingler" başlığı altında verilmiştir. Haberin içe-

1 Dilşen İnce Erdoğan Kolleksiyonu.

risinde ordu ve gençlik tarafından Taksim ve Beyazıd'da düzenlenen mitinglere yüzbinlerce vatandaşın katıldığı, bu mitinglerin Türk ordusunun iktidarı ele alışı şerefine yapıldığı, kadın, erkek, genç, ihtiyar binlerce kişinin Türk ordusunu alkışlamak amacıyla Taksim Meydanına akın ettiği, herkesin elinde Türk bayrağı, Atatürk ve Cemal Gürsel'in resimlerinin bulunduğu, miting saati yaklaşatıkça heyecanın arttığı bilgisi yer almaktadır. Miting esnasında Hava Kuvvetlerine ait 4 jet alçaktan uçarak halkı selamlamış ve Şişli Meydanı'nda gençlerden ve askerlerden oluşan bir kortej meydana getirilmişti. Haberde asker, gençlik ve halkın elel ele birlik ve beraberlik içinde hürriyeti kutladıkları belirtilmekteydi[2]. 27 Mayıs'ın halkın desteği ve halkın isteği ile gerçekleştirildiği propgandası yapılırken halkın 27 Mayıs'ın amacı hakkında bilgilendirilmesi gerektiğine de inanılmıştı. Bu amaç doğrultusunda "İnkılap Kervanı" adı verilen gruplar oluşturulmuş ve halkın konu ile ilgili aydınlatılması amacı ile Anadolu'nun en ücra köşelerine gönderilmiştir[3].

Sonuç olarak, 27 Mayıs 1960'da gerçekleşen askeri müdahaleyi cumhuriyet tarihinin ilk darbesi olarak tanımlamak yanlış olmaz. 1960'dan başlayan ve 1980'e kadar devam eden süreçte cumhuriyet ve demokrasi üç defa saldırıya uğramıştır. Darbeyi yapanlar ve darbeyi savunanların tamamı milletin desteğini alarak kötü gidişata "*DUR*" denmek adına müdahale ettiklerini söylemişler ve yapılan müdahaleye meşruiyet aramışlardır. Bu meşruiyet arayışları darbeyi gerçekleştirenleri doğrudan yanlışa sevk etmiş, hatta var olmayan/gerçekleşmeyenleri de var olmuş gibi yaratma ihtiyacı doğurmuştur. Yanlışları doğru ve olmayanı da gerçek gibi benimsetme çabaları darbecileri propaganda faaliyetlerine yöneltmiştir. Eylemin yani darbenin başarısı proganda çalışmalarının başarısına bağlanmıştır. 1960 Darbesi ile birlikte Türk halkı, iktidarın darbeyi meşru kılmak için uygulamış olduğu propaganda yöntemleri ile karşılaşmıştır. Darbeciler, darbeye giden süreçte meydana gelen olayları Cumhuriyetin, Atatürk İlke ve İnkılaplarının ortadan kaldırılmak istenmesi şeklinde yansıtmışlar ve her darbeyi "*Demokratik Türkiye Güven Altında*", "*Hürriyete Kavuştuk*", "*Yaşasın Hürriyet, Yaşasın Cumhuriyet*" sloganları ile kutlamışlar hatta kutsamışlardır. Halbuki demokratik rejimler, kendi kuralları içinde gelişimini sağlamak, müdahale ve saldırılardan uzak tutulmak zorundadır. Çünkü ileri demokrasi askeri darbelerle değil, halkın desteği ve halkın demokrasiye olan inancı ile birlikte gelir. Maalesef bu yaklaşım darbeciler tarafından yok sayılmıştır.

Darbelerin halk tarafından desteklenmesi hatta desteklendiği görüntüsünün verilmesi, demokrasi adına iktidara geldiklerini iddia eden darbeciler,

2 **Son Posta**, 9 Haziran 1960, s.1-7.

3 http://www.oncevatan.com.tr/27-mayis-ihtilali-sonrasi-propaganda-faaliyetleri-makale,35983.html; **Milliyet**, 7 Temmuz 1960.

farklı propaganda yöntemleri kullanarak başarıya ulaşamak istemişlerdir. İlk olarak propaganda yapılacak olaylar belirlenmiş ve belirlenen olaylar farklı yöntemler kullanılarak halka anlatılmıştır. Kullanılan en etkili propaganda aracı basındır. İktidarlar kendi meşruiyetlerini ve haklılıklarını kanıtlamak amacı ile basını etkin olarak kullanırlar. Propaganda araçları içinde kitaplar, dergiler, broşürler ve resimler de etkin kullanılan araçlar arasındadır. Ayrıca hatırlatmak, anmak ve halkın heyecanını sürekli olarak canlı tutmak amacı ile basılan anı paraları, broşlar, pullar, marşlar, şarkılar, sigaraların tamamı kullanılan, gelecekte de kullanılacak propaganda malzemeleri arasında yerini koruyacaktır. Son söz olarak etkin propaganda, etkin ve meşru iktidarın yolunu açan önemli bir yöntemdir.

KAYNAKÇA

GAZETELER

Akşam

Hürriyet

Son Posta

KİTAP VE MAKALELER

ALAN, Aygül Ernek, "Propaganda Aracı olarak Ganbot Diplomasisi", **Propaganda Algı, İdeoloji ve Toplum İnşasına Dair İncelemeler**, Ed: Gürdal Ülger, Beta Yay., İstanbul, 2015.

ALÇORA, Engin, **Türkiye'de Siyasal Parti Propagandaları (1946-1960)**, İstanbul, 2015.

ALKAN, Mehmet, "27 Mayıs Darbesi ve Siyasi Şehitlik Mertebesinin İcadı", **Osmanlı'dan Günümüze Darbeler**, Haz: Mehmet Ö. Alkan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2017.

ALKAN, Mehmet, "27 Mayıs İnkılabı ve Siyasal Propaganda Araçlarından Örnekler", **Osmanlı'dan Günümüze Darbeler**, Haz: Mehmet Ö. Alkan, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2017.

ALKAN, Mehmet Ö., "Darbelerin Sesleri: Kahrolası Diktatörler Bu Dünya Size Kalır mı?", **Toplumsal Tarih**, Sayı:125, 2004.

Ak Devrim, Başbakanlık Devlet Basımevi, Ankara, 1960.

AKYOL, Taha, "Darbe ve Hukuk", **Osmanlıdan Günümüze Darbeler**, Haz: Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, 2017.

AYHAN, Ahmet, **Propaganda Nedir?**, İstanbul, 2007.

BERNAYS, Edward L., **Propaganda**, Newyork, Liveright, 1928.

BURÇAK, Rıfkı Salim, **27 Mayıs Üzerine Görüşler**, Demokrat Klubü Yay.,1991.

BURÇAK, Rıfkı Salim, **Yassıada ve Öncesi**, Çam Matbaası, Ankara, 1976.

BÜRÜN, Vecdi Bürün, Şanlı Türk Ordusunun Zaferi Kansız İhtilal, Ekicigil Matbaası, Ankara, 1960.

DEMİRER, Mehmet Arif, **27 Mayıs Masallar ve Gerçekler**, Toplumsal Yay., İstanbul, 2012,

ELLUL, Jacques, **Propaganda: The Formation of Men's Attiudes**, Newyork, 1965.

ELEVLİ, Avni Elevli, **Hürriyet İçin, 27 Mayıs 1960 Devrimi**, Yeni Eden Matbaası, Ankara, 1960.

FAWCETT, Bill, **Tarih Boyunca Yalan ve Propaganda**, İstanbul, 2011.

FERSOY, Orhan Cemal, **Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes**, İstanbul, 1971.

GENCER, Ali İsmet, **Hürriyet Yolunda**, Doğu Ltd. Şirketi Matbaası, Ankara, 1960.

GÜRSOY, Nilüfer Bayar, **27 Mayıs Darbesi ve Bizler**, Timaş Yay., İstanbul, 2014.

İNAN, Süleyman, "Sakıt" İnönü- Muhalefette İsmet İnönü", **Türkiye'nin 1950'li Yılları**, Haz: Mete Kaan Kaynar, İstanbul, 2016.

KOÇAK, Cemil, **Darbeler Tarihi 27 Mayıs, 22 Şubat, 21 Mayıs ve 12 Mart**, Timaş Yay., İstanbul, 2016.

KURUOĞLU, Huriye, **Propaganda ve Özgürlük Aracı Olarak Radyo**, Nobel Yay., Ankara, 2006.

LASWELL, Harold D., "The Person: Subject and Object of Propaganda", **The Annals of the American Academy of Political Science and Social Science**, Vol: 179 (May, 1935).

MARTİN, Evertt Dean, **The Conflict of the Individual and the Mass**, New York, 1932.

ÖZDEMİR, C. Oral, "Demokrasinin Gizlenen Yüzü: Tahkikat Komisyonu", **Türkiye'nin 1950'li Yılları**, Haz: Mete Kaan Kaynar, İstanbul, 2016.

ÖYMEN, Onur, **Bir Propaganda Silahı Olarak Basın**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2014.

YÜCE, Serhan Yüce, **Demokrat Parti**, İstanbul, 2001.

TARHAN, Nevzat, **Psikolojik Savaş**, Timaş Yay., 2016, İstanbul.

TAŞAR, Dündar, "İhtilal Niçin Oldu?", **Hürriyet Yolunda**, Ed: Hikmet Tekin, 1960, Ankara.

TAYLOR, Warren, "What's Propaganda?", **College English**, Vol:3/6 (March 1942).

TURAL, Cemal, "27 Mayıs", **Hürriyet Yolunda**, Ed: Hikmet Tekin, 1960, Ankara.

URAL, Orhan, Fazıl Ünverdi, **Yassıada Diktatörler Karikatür Albümü**, Ünverdi Yay., Ankara, 1960.

WELCH, David, **Propaganda, Power and Persuasion**, London, 2013.

http://www.oncevatan.com.tr/27-mayis-ihtilali-sonrasi-propaganda-faaliyetleri-makale,35983.html

27 MAYIS 1960 DARBESİ VE BASINDAKİ YANSIMALARI

Yrd. Doç. Dr. Ebru GENÇALP

ÖZET

Türk siyasal hayatının Cumhuriyet kurulduktan sonraki ilk askeri darbesi olan 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi, çok partili siyasal hayatı kesintiye uğratmakla kalmamış, yeniden tesis edilen asker-sivil ilişkileri bağlamında basın üzerinde de şekillendirici olmuştur. Askerin Türk siyasetine müdahalesi çok partili siyasal hayata geçildikten sonra karşılaşılan bir durum olmuş, Atatürk ve İnönü'nün tek parti iktidarlarında ise böyle bir deneyim yaşanmamıştır.

Askeri müdahaleler siyasal hayat üzerinde olduğu gibi basın üzerinde de kısıtlamalar doğuran olağanüstü koşullar yaratmaktadır. 27 Mayıs 1960'a giden süreçte iktidarda olan Demokrat Parti, kısıtlayıcı ve baskıcı uygulamalarıyla basını kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Oysa iktidara geldiği ilk yıllarda Başbakan Adnan Menderes, iktidarı devraldığı Cumhuriyet Halk Partisi'ni basın politikalarının baskıcı olduğu gerekçesiyle eleştirmekteydi. 1950'lerin ortalarından itibaren ise benzer baskıcı politikaları iktidar partisi olarak kendisi de uygulamıştır. Basın üzerindeki baskıcı ve kısıtlayıcı önlemler Demokrat Parti'nin 2. Hükümet programında yer bulmuştur.

27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile Türkiye'de demokrasi kesintiye uğ-

rarken siyasal hayat ve basın da bu süreçten önemli oranda etkilenmiştir. Bu çalışmada öncelikle 1960 darbesine giden süreçte Demokrat Parti'nin iktidarı süresince Basın Kanunu'nda yaptığı değişiklikler ve basınla ilişkileri ele alınmaktadır. Ardından darbeyi takip eden günlerde basının darbeye karşı tutumu ortaya konulmaktadır. Bu bağlamda Cumhuriyet, Milliyet, Ulus, Vatan ve Havadis gazetelerindeki, darbeyi takip eden ilk bir haftalık süreçteki haberler içerik analizi yöntemiyle ele alınmaktadır.

Çalışmada söz konusu gazetelerin askeri darbeyi nasıl yorumladıklarını, olağan dönemlerdeki işlevlerini sürdürme noktasında ne konumda olduklarını ortaya koymak amaçlanmıştır. Böyle olağanüstü dönemlerde basının yayın politikasını özgürce sürdürmesi olanaksızlaşmaktadır. Olayların ardından süreç normalleşinceye kadar basın kontrol altında tutularak özgürlükler büyük oranda kısıtlanmaktadır. Yayın hayatına devam etmeye çalışan basın kuruluşları ise askeri darbeyi olumlu yönüyle ele alma eğilimi gösterebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Türk basını, askeri darbe, 27 Mayıs 1960, çok partili siyasal hayat, Basın Kanunu.*

27 MAY 1960 COUP AND ITS REFLECTIONS IN THE PRESS

ABSTRACT

The May 27, 1960 military coup (the first coup since the establishment of the Republic) severely disrupted the democratic processes in Turkey, including the functionality of the new multi-party political system and the free press. Military interventions in Turkey occurred only during the course of the multi-party political system that was adopted following the one-party period led by Ataturk and Inonu.

The state of uneasiness created by the ruling party prior to the 1960 military intervention negatively impacted the press and created conditions ripe for more restrictions. For instance, Adnan Menderes--who, prior to becoming Prime Minister in the mid-1950s, often criticized the then-ruling party (CHP) for its restrictive policies and pressure on the media--quickly adopted the same policies and even codified them in their second party platform.

This study examines the pre-1960 period when Democratic Party ruled the country and modified the laws affecting the press and media relations. It is also discussed the press and military relations after the 1960 coup by exami-

ning the news and opinions published in the daily Cumhuriyet, Milliyet, Ulus, Vatan, and Havadis newspapers.

The goal of this analysis is to evaluate the newspapers' political views of the military while operating under the military coup. During military rule and the following 'state of emergency,' the press was controlled and freedoms were curtailed. In such an environment it was expected that some press organizations would tend to side with the military rule.

Keywords: *Turkish press; Military coup; May 27, 1960; multi-party period; the Press Law.*

GİRİŞ

Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçiş Demokrat Parti (DP)'nin kurulması ile gerçekleşmiştir. 7 Ocak 1946'da kurulduğunda DP esas itibariyle ticaret burjuvazisi ve toprak sahiplerinin çıkarlarını ve siyasal taleplerini meclise taşıyan bir parti olmuştur. Parti, Türkiye kapitalizmini tarımsal önceliklere göre yeniden biçimlendirmek istemiştir. Tarımsal kapitalizm ülke ekonomisinin bütününün tarıma öncelik tanıyarak biçimlendirilmesidir ki, ekonomiyi bu temele dayandırmak Türkiye'nin iradesinin dışında birtakım unsurlardan da kaynaklanmıştır. On yıllık DP iktidarı döneminde Türk ekonomisi için Amerikan yardımları vazgeçilmez nitelikte olmuştur. Başbakan Adnan Menderes'in iktidarı süresince Amerikan yardımları ekonominin gidişatını yönlendiren önemli bir belirleyici olmuştur. Kore Savaşı ve elverişli iklim koşulları da eklendiğinde DP iktidarının ilk dört yılında yıllık ortalama %13'lük ekonomik büyüme gerçekleşmiştir[1].

DP'nin siyasal stratejisinin önemli bir parçası da milletin değerlerine, geleneklerine ve dinsel inanışlarına hürmetkâr bir siyasal hat izlemek olmuştur. Bu bağlamda ibadethane yapmak ve onarmak, devlet radyosuna Kur'an okuma saatleri koymak, 1950'de ezanın Arapça okunmasının önündeki engel olan TCK madde 526'nın kaldırılması gibi uygulamalar öne çıkmaktadır.

Öte yandan 1950 seçimlerinden önce ekonomide ve yurttaşların haklarında daha fazla özgürlük ve liberalleşme vaadiyle yola çıkan parti kurucuları için basın kanunu ve üniversite özerkliği Cumhuriyet Halk Partisi'ni (CHP) en çok eleştirdikleri konuların başında gelmekteydi. On yıllık iktidarın sonunda gelinen nokta basın kanununun son derece otoriterleştirilerek pek çok gazeteci ve basın mensubuna karşı dava açmak, basın kuruluşlarına sansür uygulamak ve bu kuruluşları kapatmak olmuştur.

Bu bağlamda 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin önemli gerekçelerinden bir tanesi DP'nin özgürlükleri sınırlayarak dozu giderek artan otoriter bir yönetime dönüşmesi olarak öne çıkmaktadır. Diğer taraftan, askeri darbenin diğer nedenleri arasında askerin maddi durumunun zayıflaması, toplumsal statülerinin gerilemesi ve DP'nin orduyu denetim altına almak için ordunun otonomisini yok etmesi gösterilmektedir.[2] Bu çalışmada öncelikle Türk siyasal hayatında önemli bir yere sahip olan basın kanunlarının kapsamı, tanımlanan özgürlükler ve kısıtlamalar çerçevesinde irdelenmektedir.

1 Korkut Boratav, *100 Soruda Gelir Dağılımı,* Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1980, s. 177.
2 Abdulvahap Akıncı, "Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi,* 9 (1), Nisan 2014, s. 61.

Türkiye'de Basın Kanunları

1909 Matbuat Kanunu

Osmanlı Devleti döneminde basınla ilgili yapılan düzenlemeler, Türkiye Cumhuriyeti'nde yürürlüğe giren basın kanunlarının ilk örneğini oluşturmaktadır. 14 Temmuz 1909'da kabul edilen Matbuat Kanunu Fransız muadili örnek alınarak hazırlanmıştır ve Osmanlı'da II. Meşrutiyet'le gelen liberalleşme eğilimini yansıtmaktadır. Kanun 1931 yılına kadar yürürlükte kalmıştır.

1909 Matbuat Kanunu öncesinde Osmanlı Devleti 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi ile basın alanındaki düzenlemeleri belirli esaslara bağlamıştır. Söz konusu Nizamname'ye göre süreli-süreli olmayan tüm gazete vb. yayınlar için ruhsat almak mecburidir. 30 yaşını dolduran ceza kanununa göre hüküm giymemiş kişiler ruhsat alabilir. İmzasız yazılardan doğacak sorumluluklar gazetenin sahibi veya sorumlu müdürüne aittir. Nizamname yayından zarar görenlere cevap hakkı tanımıştır. Devletin iç güvenliğini ve asayişini ihlal niteliğindeki suçları işlemeye gazete aracılığıyla tahrik etmek, genel adap ve milli ahlaka aykırı; dinleri ve mezhepleri, hükümdar ve hanedan ailesini, nazırları, dost ve müttefik bulunan hükümdarları, meclis, mahkeme ve devletçe teşkil olunacak heyetleri, devlet memurlarını ve hizmetlileri, yabancı diplomatları ve halkı küçük düşürücü yayınlar yapmak yasaklanmış ve yapanlar için çeşitli cezalar öngörülmüştür.[3] 1909 Matbuat Kanunu ise bahsi geçen bu son maddeyi yürürlükten kaldırmıştır.

1909 Kanunu'nda bir yandan zararlı yayınları önlemek diğer yandan da basına geniş özgürlük vermek kaygısı öne çıkmaktadır. Bu bağlamda gazetelere sansür ve hükümetin yayınlar dolayısıyla uyarıda bulunma yetkisi kaldırılmıştır.[4] 1909 Basın Kanunu'na göre dine-padişaha yazıyla hakaret, şantaj yapıp menfaat sağlamak suç sayılmaktadır. Ahlak kurallarına uymayan yazı-resim basılması, vatandaşları suç işlemeye kışkırtan yazı yazılması yasaklanmıştır. Böyle bir durumda dava sonucu beklenmeksizin gazete hükümet tarafından kapatılabilir. 1909 Basın kanunu 1913'e kadar değiştirilmeden devam etmiştir[5].

Cumhuriyetin ilanından itibaren Türkiye'de yürürlüğe giren ilk anayasa 1924 Anayasası'dır. Söz konusu anayasada "matbuat kanun dairesinde serbesttir ve neşir edilmeden evvel teftiş ve muayeneye tabi değildir" ifadesine yer verilmiştir. Anayasanın 77. maddesi ile basın özgürlüğü anayasal güven-

3 Ayhan Ceylan, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımında Hukuki Düzen (1839-1876)", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları,* Sayı 1, 2006 Bahar, s. 151.

4 M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi,* Der Yayınları, İstanbul, 1999, s. 318.

5 Şevket Sayılgan, "Türkiye'de Basın Özgürlüğü ve Cumhuriyet Dönemi Anayasaları'nın Basın Özgürlüğü'ne Yaklaşımları", *Marmara İletişim Dergisi,* Sayı: 1, Aralık 1992, s. 275.

ceye alınmıştır.[6]

Tek parti iktidarı cumhuriyetin ilanının ardından çeşitli iç isyanları bastırmak için ciddi enerji harcamak zorunda kalmıştır. 1925 yılının Şubat ayında patlak veren Şeyh Sait liderliğindeki isyana karşı CHP iktidarının yanıtı Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da 14 ilde sıkıyönetim ilan etmek olmuştur. İsyan 62 günde bastırılmış, sıkıyönetim ise 2 yıl 9 ay sürmüştür.[7] İsyanın ardından Takrir-i Sükun Kanunu'nu çıkaran CHP hükümeti, kanun ile olağanüstü yetkilere sahip olmuştur. Söz konusu kanuna göre "irtica, isyana ve memleketin nizamı içtimaisini ve sükunu ve emniyet ve tahrikat ve teşvikat ve teşebbüsat ve neşriyatı hükümet, Reisicumhurun tasdiki ile re'sen ve idareten men'e mezundur. İstiklal mahkemesine tevdi edilir."[8]

İsyanı takip eden günlerde, 6 Mart 1925'te Tevhid-i Efkar, İstiklal, Son Telgraf, Aydınlık, Orak Çekiç, Sebilürreşat gibi basın kuruluşları kapatılmıştır. Sıkıyönetim bölgesindeki gazeteler basım öncesinde sansüre tabi tutulmuştur.[9]

1881 Sayılı Basın Kanunu

İktidar partisi CHP, 25 Temmuz 1931 tarihinde 1881 sayılı Basın Kanunu'nu yürürlüğe koymuştur. Kanunun 50. Maddesi basına yönelik önemli kısıtlamalar getirmektedir. "Memleketin genel siyasetine dokunacak yayınlardan dolayı İcra Vekilleri Heyeti/BK kararıyla gazete ve dergiler geçici olarak kapatılabilir. (…) Bu şekilde kapatılan bir gazetenin sorumluları, kapatılma süresince başka bir adla gazete çıkaramaz."[10] Buradaki "memleketin genel siyaseti" ifadesinin kapsamı açık değildir, dolayısıyla siyasi otorite tarafından son derece geniş yorumlanmasının önünde bir engel bulunmamaktadır. Diğer taraftan gazete ve dergi sahibi olmak isteyenlerde aranan şartlar ağırlaştırılmıştır. En az lise öğrenimi veya yükseköğrenim görmüş olmak, -vatan, Milli Mücadele-cumhuriyet ve inkılâp aleyhinde bulunup da mahkum olmamış bulunmak- gibi nitelikler aranmaktadır.[11]

---

6 Nurşen Mazıcı, "1930'a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu", http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/809/10292.pdf, s. 140.

7 Zafer Üskül, "Modern Türkiye'nin Tarihi: Kalkışmalar, Darbeler, Sıkıyönetimler, OHAL'ler", *Toplumsal Tarih,* 273, Eylül 2016, s.44.

8 Sayılgan, s. 278.

9 Yaşar Salihpaşaoğlu, *Türkiye'de Basın Özgürlüğü,* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Doktora Tezi, 2007, s. 149.

10 Alpay Kabacalı, *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü,* Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul, 1990, s. 128; H. Nedim Şahhüseyinoğlu, *Dünden Bugüne Düşünceye ve Basına Sansür,* Paragraf Yayınevi, Ankara, 2005, s. 52.

11 Kabacalı, s. 128.

1881 sayılı Basın Kanunu'nun 40. maddesi "Padişahlık ve hilafetçilik yolunda ve komünistlik ve anarşistliği tahrik eden yayında bulunulamaz. Buna aykırı hareket edenlere altı aydan üç yıla kadar ağır hapis cezası verilir" şeklinde düzenlenmiştir.[12]

27 Haziran 1938 tarihinde Basın Kanunu'nun sekiz maddesinde değişiklik yapılarak basın üzerindeki baskı artırılmıştır. Söz konusu değişiklikler gereğince siyasi gazete ve dergi çıkaracaklara teminat mektubu vermeleri şartı ile gazete sahipleri ve çalışanlarda "suişöhret (kötü ün) eshabından bulunmamak" şartı getirilmiştir.[13]

24 Nisan 1940'ta kanunun 30. maddesine bir fıkra eklenerek tarihin resmi görüş dışında yorumlanması yasaklanmıştır: "Milli duyguları inciten ya da bu amaçla milli tarihi yanlış gösteren yazıları yayımlayanlar elli liradan beş yüz liraya kadar para cezası ile cezalandırılır"[14].

5680 Sayılı Basın Kanunu

DP'nin 1950'de iktidara gelmesinden sonra Adnan Menderes hükümeti 1881 sayılı Basın Kanunu'nu tüm ekleriyle birlikte yürürlükten kaldırmıştır. 15 Temmuz 1950 tarihinde kabul edilen 5680 sayılı Basın Kanunu liberal bir kanundur ve bu şeklini dört yıl koruyabilmiştir. DP iktidarının kanunda yaptığı düzenlemelere göre hükümetin basın üzerindeki denetimi kaldırılmıştır. Gazete çıkarabilmek için beyanname verilmesi yeterli kılınmış, kötü ünlü kişilerin gazetecilik yapmalarını yasaklayan eski maddeler kaldırılmıştır. 5680 sayılı Kanun basın suçlarının yargılanmasını özel mahkemelere vermiştir. Cevap hakkı yeniden düzenlenmiş, suç sayılan bir yazıdan sadece yazarı ve yazı işleri müdürü sorumlu tutularak gazete sahibi cezai sorumluluktan kurtarılmıştır.[15]

Diğer taraftan 13 Haziran 1952'de kabul edilen 5033 sayılı kanun gazetecilerin sosyal ve ekonomik haklarını düzenlemiştir. Bu kanuna göre öne çıkan bazı haklar şöyle sıralanabilir: Gazeteciler sendika kurabilecekler, sosyal sigortadan yararlanacaklar, hafta tatili ve yıllık ücretli izin hakları tanınacaktır.[16]

1954'ten itibaren Basın Kanunu'nda yürürlüğe konan hükümler kısıtlayıcı niteliktedir ki, DP'nin on yıllık iktidarı süresinde 824 gazete ve dergi

12 Kabacalı, s. 129.
13 Kabacalı, s. 133.
14 Kabacalı, s. 138.
15 Şahhüseyinoğlu, s. 77.
16 Şahhüseyinoğlu, s. 77.

hakkında dava açılmış, pek çok gazeteci tutuklanmıştır.[17]

6334 Sayılı "Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun"

6334 sayılı kanun basına çeşitli sınırlamalar getirmiştir. Bu sınırlamaların gerekçesini DP iktidarının içinde olduğu ekonomik konjonktür ve siyasetle birlikte yorumlamak gerekir. 1954'ten sonra DP iktidarı için ekonomide sıkıntılı bir sürece girilmiştir. Başbakan Menderes, iktidarının ilk yıllarında Amerika'dan tatminkâr oranda ekonomik yardım almıştı ancak 1954'ten sonra Amerikan yardımları Menderes yönetiminin talep ettiği miktarın altında kalmıştır. Bu durumun ekonomiye olumsuz yansımaları ile mücadele eden Menderes, siyaseten agresif bir üslup sergilemeye başlamıştır. Bu agresiflik bireysel haklara mesafeli bir duruş, basın özgürlüğünün kısıtlanması, iktidara yönelik eleştirilere tahammülsüzlük olarak kendini göstermiştir.

Bu bağlamda 9 Mart 1954 tarihinde kabul edilen 6334 sayılı Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun'un amacı, "namus, şeref veya haysiyete tecavüz edilmesi veya hakarette bulunulması veya itibar kıracak veya şöhret veya servete zarar verebilecek bir hususun isnad edilmesini önlemekti."[18] Özellikle "itibar kıracak veya şöhret veya servete zarar verebilecek bir husus"un kapsamı açık ve kesin olmadığından, bu gerekçeye dayanarak gazetecileri dava edebilmek son derece kolaylaşmıştır.

Kanuna göre suç sayılabilecek bir yazı çıktığında savcılar doğrudan kovuşturma açabilecektir. Böylece DP'li bir siyasetçi kendisi hakkında çıkan itibar kırıcı bir yazıyı görmeyip şikayetçi olmasa dahi savcılara kovuşturma yetkisi tanınmış oluyordu. Diğer taraftan kanunda ispat hakkı yoktur.[19] Kanunun en sıkıntılı yönlerinden biri gazeteciye öne sürdüğü şeyi ispat hakkı tanınmamış olmasıdır.

1956'da söz konusu kanuna yeni maddeler eklenmiş ve ayrıca kanunda değişiklikler yapılmıştır. 6732 ve 6733 sayılı kanunlardaki özellikle şu iki hüküm basın özgürlüğü bakımından dikkate değerdir:

"Kötü niyetle veya özel maksada dayanan yayında bulunmak veya devletin veya hükümetin dışarıdaki itibar veya nüfuzunu karacak şekilde asılsız, mübakağalı veya özel maksada dayanan haberlerin dışarıda yayınlanmasına sebep olmak…"

17 Şahhüseyinoğlu, s. 79.
18 Hıfzı Topuz, *Türk Basın Tarihi,* Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 196.
19 Topuz, s. 196.

"Memleket ahlakını, aile düzenini bozacak şekilde heyecan uyandıracak yayın yapmak…"[20] Bu madde yine oldukça muğlak olduğundan hangi yayınların bu kapsamda değerlendirileceği tamamen iktidarın takdirine bağlıdır.

Basın Kanunu'nda yapılan değişikliklerle Menderes hükümeti otoriter yüzünü gösterirken, 27 Nisan 1960'ta Tahkikat Komisyonu'nun kurulması bireysel özgürlüklere ve basın özgürlüğüne karşı hükümetin attığı son büyük adım olmuştur. On beş TBMM üyesinden oluşan komisyon cumhuriyet savcıları, sorgu hakimleri, sulh hakimlerine tanınmış olan tüm yetkilere sahip olacak; yayın yasağı koyabilecek, süreli-süresiz yayınların toplatılmasına karar verebilecek, bunların matbaalarını kapatabilecek, her türlü siyasal eylem ve çalışmaları durdurabilecektir.[21] Böyle bir ortamda demokrasiden bahsedebilmek mümkün olamamaktadır.

DP iktidarının Basın Kanunu'nda 1954'ten itibaren yaptığı değişiklikler basının ekonomik anlamda hükümet tarafından kontrol altına alınmasına ve "Besleme Basın" adı verilen kavramın ortaya çıkmasına imkân vermiştir. Şöyle ki, CHP döneminde Radyo ve Anadolu Ajansı devlet bütçesinden aldıkları parayla bütçelerini döndürürken Ulus gazetesi CHP'nin resmi organı gibi yayın yapmaktaydı. DP iktidara geldikten sonra Ulus'a hiç ilan verilmemiş, Zafer, Son Havadis, Son Posta gazeteleri ise DP yanlısı yayın yaptıklarından bol ilan almışlardır.[22] Yine 1959 yılında tiraj ve abone sayısı dikkate alınmaksızın DP organı ve destekçisi gazetelere ilan verilmiştir. CHP yanlısı Ulus, Dünya ve Yeni Gün gazeteleri ise ilan listesinden çıkarılmıştır.[23]

Öte yandan, hem tek parti iktidarı hem de DP iktidarı dönemlerinde basına sansür, Türk siyasal hayatının ve basın tarihinin önemli bir gerçeğidir. Her iki iktidar döneminde Bakanlar Kurulu kararıyla yasaklanan yayınlar konularına göre karşılaştırıldığında şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

20 Topuz, ss. 200-201.

21 Gökhan Atılgan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu (Yayına Haz.), *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat,* Yordam Kitap, İstanbul, 2015, s. 451.

22 Orhan Koloğlu, *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi,* Pozitif Yayınları, İstanbul, 2006, s. 124.

23 Topuz, 203.

Tablo: İnönü ve Menderes dönemlerinde Bakanlar Kurulu kararıyla yasaklanan yayınlar

Konular	**İnönü dönemi**	**Menderes dönemi**
Komünist propaganda	36	47
Ermenilik-Kürtçülük, diğer bölücü yayınlar	19	17
Ülke aleyhine-kamuoyunu bozucu yayınlar	36	40
Misyonerlik-taassup propagandaları yapan yay.	8	18

Mustafa Yılmaz, Yasemin Doğaner, *Cumhuriyet Döneminde Sansür (1923-1973),* Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007, s. 18,20.

Her iki parti döneminde "komünist propaganda" yapan ve "ülke aleyhine-kamuoyunu bozucu" nitelikteki yayınların en çok yasaklanan yayınlar olduğu ve iki partinin hassasiyetlerinin benzeştiği dikkati çekmektedir.

1954-1960 yılları Türk basın tarihinde davalarla dolu bir dönemdir. Adnan Menderes'in başbakanlığında 1954-1958 döneminde 1161 gazeteci hakkında kovuşturma yapılmış, bunlardan 238'inin mahkûmiyetine karar verilmiştir.[24] Hükümetin özellikle basın başta olmak üzere, üniversiteler ve birey özgürlüklerine dair kısıtlayıcı uygulamaları, 27 Mayıs 1960'a giden süreçte askeri darbenin gerekçeleri arasında sıklıkla gösterile gelmektedir.

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi Sürecine Ait İncelenen Gazeteler

Milliyet

Ali Naci Karacan tarafından 3 Mayıs 1950'de İstanbul'da çıkarılmıştır.[25] Abdi İpekçi gazetenin kuruluşundan dört yıl sonra yazıişleri müdürü görevini yürütmeye başlamıştır. 1 Ekim 1954'ten itibaren yeni rotatifinde basılan gazete her kesimden okura seslenmeyi başarmıştır.[26] Milliyet yüksek tirajlı ve ideolojik olarak merkezde konumlanmış bir gazetedir.

24 Topuz, s. 205.
25 Enver Behnan Şapolyo, *Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü ile Basın,* Güven Matbaası, Ankara, 1971, s. 244.
26 Alpay Kabacalı, *Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa Basın ve Yayın,* Literatür Yayınları, İstanbul, 2000, s. 215.

Cumhuriyet

DP ilk kurulduğunda partiyi destekleyen Cumhuriyet, özellikle partinin otoriter eğilimler geliştirmeye başladığı 1954'ten itibaren partiye muhalif bir tutum takınmıştır. Başyazar Nadir Nadi DP muhalifi konumundadır. Gazete sol eğilimlere daha sıcak bakmaya başlamıştır. Tahkikat Komisyonu'nun faaliyetlerine yönelik Nadir Nadi 27 Nisan 1960 tarihli başyazısında "(…)Hukukun olmadığı yerde vahşi orman rejimi hüküm sürer. Böyle bir yönetim uzun zaman egemen olamaz" diye yazacak, üç gün sonra gazete kapatılacaktır.[27]

Ulus

Ankara'nın en eski büyük gazetesi, Atatürk'ün 1920'de kurduğu Hakimiyet-i Milliye gazetesinin 1934'te isim değiştirmesiyle Ulus adını almıştır. Gazete kurulduğu yıllarda hükümetin yani CHP'nin görüşlerini yansıtmaktaydı. Ulus, 1950 yılından itibaren DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte muhalefet gazetesi olmuştur. Falih Rıfkı Atay'ın baş yazarlığını yaptığı gazetede Bülent Ecevit, Ahmet Şükrü Esmer, Seyfettin Turhan, Nurullah Ataç, Yaşar Nabi, Cemal Kutay gibi pek çok isim yer almıştır.[28]

Vatan

Vatan, 1945-1950 yılları arasında DP'yi desteklemiştir. Ahmet Emin Yalman yönetiminde çıkan gazete 1950 sonrasında basın özgürlüğü için mücadele vermiş, DP iktidarı Yalman için hayal kırıklığı olmuştur. Muhalif yazılar basıldıkça Vatan kağıt alamaz olmuş, tek yaprak çıktığı günler olmuştur. Ekonomik sıkıntılardan dolayı Ali Gevgilili, Fazıl Hüsnü Dağlarca, Naim Tirali gibi isimler gazeteye ortak yapılmıştır. Ortakların sayısı sekseni aşmaktadır.[29]

Havadis

1956-1961 yılları arasında Atıf Benderlioğlu tarafından İstanbul'da çıkarılan günlük-siyasi gazetedir. Başbakan Adnan Menderes'in söylemlerine geniş yer ayıran gazete DP yanlısı yazılarıyla öne çıkmaktadır.[30] 1959 yılından itibaren tiraj ve abone sayısı dikkate alınmaksızın DP organı ve yanlısı gazete-

27 Topuz, s. 217, 218.
28 Şapolyo, s. 249.
29 Topuz, s. 214, 216.
30 Nurettin Gülmez, Süleyman Aşık, "27 Mayıs 1960 Darbesi Sürecinde Havadis Gazetesi", *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi,* Cilt: 12, Sayı:3, Eylül 2014, s. 74.

ler daha fazla ilan almıştı. Bu bağlamda Havadis gazetesinin örtülü ödenekten 55 bin lira aldığı belirtilmektedir.[31]

1950-1960 döneminin DP organı şeklinde yayın yapan başat gazetesi Zafer, Nisan 1945'te Ankara'da yayın hayatına başlamıştır. Ne var ki, 27 Mayıs 1960 günü darbenin ardından kapatılarak yazı işleri müdürü tutuklanmıştır. O nedenledir ki bu çalışmada yer alamamıştır. Gazetenin kurucuları Mümtaz Faik Fenik, İhsan Tütüncü ve Zeki Rıza Sporel'dir.[32]

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesine Basının Yaklaşımı

Darbenin gece yarısından sonra başlamış olması nedeniyle 27 Mayıs 1960 tarihli gazetelerde pek haber ve yoruma rastlanmamaktadır.[33] Milliyet gazetesi "İdare orduda" başlığı ile darbeyi verirken, Cumhuriyet "Kahraman Türk Ordusu bütün memlekette dün gece sabaha karşı idareyi ele aldı" başlığını kullanmıştır. Vatan, Milliyet'le benzer manşetle çıkmıştır: "Ordu idareyi ele aldı". Havadis gazetesi "Silahlı Kuvvetler muvakkat idareyi ele aldı" başlığını kullanmıştır. Gazetelerin 27 Mayıs tarihli sayılarında ilk sayfalarda genellikle Türk Silahlı Kuvvetleri'nin açıklamalarına yer verilmiştir.

DOĞRU • ÇABUK • TAZE

6 SAYFA 25 KURUŞ

MİLLETİN VE MİLLİN HİZMETİNDE

Havadis

Konyada Meram kitaplığı açıldı

1960 27 MAYIS CUMA

Silâhlı Kuvvetler muvakkat idareyi ele aldı

Ankara ve Istanbul radyolarında devamlı tebliğ neşrediliyor

Türk Silâhlı Kuvvetleri tarafsız ve adil seçimlere hakemlik yapacak

Deniz, Kara ve Hava Kuvvetlerinin son hâdiseler dolayısiyle kardeş kavgasına meydan vermemek için tarafsız bir idare kurdukları bildiriliyor

En kısa zamanda tarafsız ve adil seçimler yapılacak

Girişilmiş olan teşebbüsün hiç bir şahsa ve zümreye karşı olmadığı ifade ediliyor

Reisicumhur ve Kabine azalarının emniyet altında oldukları açıklandı

Vatandaşlara sükûn tavsiye ediliyor

Reisicumhurumuzla Şili Reisicumhuru arasında teati edilen telgraflar

Cevabi nolamız Sovyet B. Elçisine dün tevdi edildi

İktisadi Devlet Teşekkülleri memurlarına 1 maaş ikramiye

Evli iki genç kadın kayıp

Bir katil mahkûm oldu

Havadis, 27 Mayıs 1960.

Darbenin ardından gazeteler Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes başta olmak üzere DP'li siyasilere yönelik yoğun bir eleşti-

31 Topuz, s.203.

32 Topuz, s. 224.

33 İrfan Neziroğlu, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950-1980),* Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 2003, s. 80.

ri başlatmıştır. CHP'nin yayın organı olan Ulus 28 Mayıs tarihli manşetinde "TSK bütün memlekette idareyi ele aldı" ifadelerini kullanırken Türk Kara, Hava ve Deniz Silahlı Kuvvetleri'nin "demokrasimizin içine düştüğü buhrana ve vukuu muhtemel kardeş kavgasına mani olmak için giriştikleri harekatı kansız şekilde başardığı"nı yazmıştır.

ULUS

ADIMIZ ANDIMIZDIR

Türk Kara, Hava ve Deniz Silâhlı Kuvvetleri elele vererek demokrasimizin içine düştüğü buhrana ve vukuu muhtemel kardeş kavgasına mâni olmak için giriştikleri harekâtı kansız bir şekilde başardı

Türk Silâhlı Kuvvetleri Bütün Memlekette İdareyi Ele Aldı

Orgeneral Cemal Gürsel, Türk Silâhlı Kuvvetleri Başkomutanı ve Milli Birlik Komitesi Başkanı oldu - Meclis feshedildi - Demokrasi en kısa zamanda serbest seçimle kurulacak, bu maksatla Ord. Prof. Onar başkanlığında bir heyet kuruldu

Milli Birlik Komitesi Sözcüsü dün bir basın toplantısı yaptı

Orgeneral Gürsel'in Konuşması

Bütün emelim, süratle dürüst demokratik nizam kurmaktır

10 yıldanberi memleket idaresini unutup parti kavgalarına katılan hükümet, Ordu tarafından kan dökülmeden devrolunmuş ve Türk Milleti vakar içinde tarihinin mutlu bir bayram gününü daha kutlamıştır

« Biz hiçbir şahsi ihtirasın esiri olmadan, milletin arzusunu yerine getirmek için harekete geçtik »

«Milletin sinesinde kökleşen ve yer bulan hareketimiz asla mukavemetle karşılaşmadı»

Milli Birlik Komitesi dün 22 tebliğ yayınladı

Bütün yurtta büyük sevinç

İnönü ve arkadaşları sıhhat ve selâmette

Sabık hükümet erkânı tamamen emniyet altına alındılar

« Maalesef 1 teğmenimiz şehit düşmüştür, halktan 2 hafif yaralımız mevcuttur »

Kıbrıs'ta

Yakalananlar

Ulus, 28 Mayıs 1960.

Ulus'a göre DP hükümetinin kanunları antidemokratiktir. Gazete darbenin ardından söz konusu kanunların kaldırılmasını olumlamaktadır.[34] Askeri darbeye maruz kalan kitleyi nitelemek için ise "Suçlular Yüce Divanda yargılanacak" ifadelerini kullanmıştır.[35] Cumhuriyet, DP'nin 1950 seçimleri öncesinde kullandığı propaganda afişini hatırlatarak DP iktidarının devrilmesini aşağıdaki karikatürle yorumlamıştır:

34 *Ulus,* "Antidemokratik Kanunlar Kalkıyor", 31 Mayıs 1960.
35 *Ulus,* "Suçlular Yüce Divanda Yargılanacak", 1 Haziran 1960.

Cumhuriyet, 30 Mayıs 1960.

Vatan gazetesi 27 Mayıs tarihli 3. baskısında "Adnan Menderes yakalandı" manşetini ve "Yaşasın Ordumuz" fotoğrafını öne çıkarmıştır.

MİLLÎ BİRLİK KOMİTESİ BAŞKANLIĞININ 8 NUMARALI TEBLİĞİ:

"A.Menderes yakalandı,,

Orgeneral Cemal Gürsel

VATAN

3. Baskı

Millî birlik komitesi kuruldu

BAŞKANLIK VAZİFESİNİ ORGENERAL CEMAL GÜRSEL YAPIYOR

Komite, Hukuk Fakültesinden yedi öğretim üyesini Ankara'ya dâvet etti

Çağırılan üyelerin isimlerini bildiriyoruz: Sıddık Sami Onar, Hüseyin Nail Kubalı, Ragıp Zarcıa, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Vasti Raşit Sevig, Tarık Zafer Tunaya ve İsmet Giritli

İstanbul ve Ankaranın alileri tayin edildi

Milli Birlik Komitesinin tebliğleri

YAŞASIN ORDUMUZ

LOF

Vatan, 27 Mayıs 1960.

Vatan gazetesi kullandığı fotoğraf eşliğinde darbenin ardından oluşan atmosferi "bir bayram havası" olarak nitelendirmiştir.[36] Gazeteler gerek haberlerinde gerekse köşe yazılarında vatandaşlara Türk Silahlı Kuvvetleri'ne ve yeni hükümete yardımcı olma çağrısı yapmışlardır. Havadis gazetesi DP yanlısı bir yayın organı olarak darbenin ilk günlerinde Milli Birlik Komitesi ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin demeç ve açıklamalarından alıntı yaparken, haziran ayı itibarıyla halkın Türk ordusuna duyduğu sempatiyi, saygı ve şükranı ifade eden yorum ve fotoğraflara yer vermeye başlamıştır.[37] Böylece hemen hemen basının tamamının ortak tutumu olan darbeyi olumlama yaklaşımını yansıtan haberler yapmıştır. Aşağıdaki fotoğrafta 2 Haziran tarihli Havadis gazetesi, Türk ordusuna saygı ve şükranlarını ifade eden vatandaşları resmetmektedir.

DOĞRU • ÇABUK • TAZE

6 SAYFA 25 KURUŞ

MEMLEKETİN VE MİLLETİN MÜFETTİŞİDİR

Havadis

TÜRKİYE VAKIFLAR BANKASI

1960 2 HAZİRAN PERŞEMBE

Cemal Gürsel'in gençliğe hitabesi

Milli Birlik Komite Başkanı, Devlet ve Hükümet Reisi diyor ki:

«Hürriyetsiz kemâl ve tekâmül olmaz!»

Hürriyetler elimizden gittiği gün insanlık hayatımızı, ahlâkımızı, faziletlerimizi ve hattâ millî varlığımızı da kaybederiz

Cemâl Gürsel, Cento askeri yardım grup temsilcileriyle görüştü

Devlet Reisi «Müttefiklerimize şimdi daha faydalı olacağımıza kaniyiz» dedi

KADIKÖY'DE BAĞLILIK ve SEVGİ TEZAHÜRATI

Şümullü bir kalkınma programı hazırlanıyor

Ticaret Vekili Cihat İren yeni hükümetin ticari politikası hakkında gazetecilere izahat verdi

28 NİSAN ŞEHİTLERİ

Üniversitede bir yardım fonu tesis

Havadis, 2 Haziran 1960.

Gazetelerin askeri darbeye karşı tutumlarını manşetler dışında köşe yazarlarının yazılarında da takip etmek mümkündür. Ulus gazetesi yazarı Cihan Baban askeri darbeyi yapanları demokrasiyi kurtaracak kişiler ve Atatürk çocukları olarak nitelendirirken şu ifadelere yer vermiştir: "…aradan tam on sene geçtikten sonra ihanet gören demokrasiyi düştüğü demagoji ve ihtiras çukurundan çekip çıkaranlar, Atatürk'ün izinden yürüyen, onun gibi Türk mille-

36 *Vatan,* 28 Mayıs 1960.

37 *Havadis,* 2 Haziran 1960.

tinin kudretine inanmış, Türk milletinin efendiliğine iman etmiş olan Atatürk çocuklarıdır."[38] Aynı gazeteden Bülent Ecevit ise "Günaydın Türk Milleti" diyerek darbe sonrasındaki sevincini şöyle dile getirmektedir: "Türkiye halkı, dün sabah uyandığında güneşin ışığıyla beraber hürriyetin aydınlığına da kavuştu. Bu aydınlığı ona Türk ordusu bir büyük müjde olarak…sundu. Sağ olasın Türk ordusu, günaydın Türk milleti!"[39]

Nadir Nadi Cumhuriyet gazetesindeki köşesinde DP'nin uygulamalarından Tahkikat Komisyonu'nu eleştirdikten sonra "TSK bu şartlar altında devlet idaresine el koyarak patlamasına ramak kalan kardeş kavgasını önlemeyi görev bilmişlerdir."…Yaşasın Türk milleti, Yaşasın onun kahraman ve şerefli ordusu!"[40] ifadeleriyle darbeye verdiği desteği açıkça göstermiştir. Yazar 1 Haziran tarihli başka bir yazısında ise halkı itidalli olmaya davet etmektedir. "… milli iradenin serbestçe ortaya çıkabilmesi ve hukuk devleti prensiplerinin yurdumuzda sağlam temeller üzerine kurulabilmesi için kin ve intikam duygularına hep beraber sırt çevirmemiz şarttır. Geçmişteki hataların, ihmallerin, suiistimallerin ve suçların hesabı bağımsız mahkemeler önünde adalet esaslarına uygun olarak görülecektir."[41]

Vatan gazetesinden Ahmet Emin Yalman "…Namık Kemal gibi son nefesimi hüzün ve üzüntü içinde vermediğimden ve Türk milleti için yeni ufuklar açıldığını dünya gözüyle görebildiğimden dolayı hudutsuz bir saadet duydum, Allaha şükrettim"[42] ifadeleriyle darbeyi daha ilk gününden olumlayan yazısını kaleme almıştır. Yalman, 28 Mayıs'taki yazısında DP hükümetini ve siyasilerini kastederek "Türkiye'de -eden bulur- imanının daima gerçek çıktığı en berrak şekilde belli olmuştur" der.

Darbe günü kapatılmadan önce Zafer gazetesinin yazar kadrosunda yer alan Mümtaz Faik Fenik, darbeden sonra Havadis gazetesinde kaleme aldığı yazısında "İtiraf etmek lazımdır ki, Silahlı Kuvvetlerimizin yerinde müdahale ettiği güne kadar, memleketi saran ve kardeşi kardeşe düşüren çekişmeleri önlemeğe maalesef bir imkan bulunamamıştır….bu vazifenin ifasında kendilerine yardımcı olmak, milletçe bizim boynumuzun borcudur. Hangi partiden olursak olalım, vatandaş olarak bize düşen vazife…vatan emniyetinin selameti için hep birlikte çalışmaktır"[43] ifadeleriyle darbeye karşıt bir tutum sergilemek bir yana, ölçülü ifadelerle bundan sonraki süreci destekleme çağrısı yapmıştır. Fenik, bir diğer yazısında "…partili ve partisiz vatandaşların yeni hükümetin kararlarını kalpten desteklemeleri bugün her zamandan fazla

38 Cihat Baban, "Atatürk'ün Ruhu", *Ulus,* 28 Mayıs 1960.
39 Bülent Ecevit, "Günaydın", *Ulus,* 28 Mayıs 1960.
40 Nadir Nadi, "Dönüm Noktası", *Cumhuriyet,* 28 Mayıs 1960.
41 Nadi, "Ağır Başlı Olalım", *Cumhuriyet,* 1 Haziran 1960.
42 Ahmet Emin Yalman, "Allahın Bugünü de Varmış", *Vatan,* 27 Mayıs 1960.
43 Mümtaz Faik Fenik, "Bize Düşen Vazife", *Havadis,* 30 Mayıs 1960.

bir zaruret halindedir. Biz gazeteci olarak bu uğurda çalışacağız çünkü vatanın selametini bunda görüyoruz"[44] ifadeleriyle bir bakıma Havadis gazetesinin de artık DP destekçisi olmadığını kanıtlar niteliktedir.

Milliyet gazetesi yazarı Çetin Altan darbeyi " demokrasimizin en sağlam teminatı olarak tarihimize geçecek ve hürriyetlerden kendi sefil benlikleri için faydalanmak isteyen gafillere her zaman için unutulmaz bir ders olacaktır"[45] şeklinde tanımlamıştır. Aynı gazeteden Abdi İpekçi ise 30 Mayıs tarihli Milliyet'ten Mektuplar isimli köşesinde şu dikkate değer ifadelere yer vermiştir: "Örfi İdare Kumandanlığına bir gece yarısı ifade vermek üzere götürüldüğümüz zaman bizi kucaklayıp bağırlarına basan subaylarımız 'On beş gün daha dişinizi sıkın' demişlerdi. Gazetemiz kapatıldığı gün aynı şeyi tekrarlamışlardı. Sabrettik, şimdi sevinçten ağlıyoruz".

SONUÇ

Çalışma kapsamında incelenen gazetelerin haberlerinde kullanılan temalar şöyle gruplandırılabilir:

İncelenen haberlerde kullanılan Askeri Darbeyi olumlayan temalar

Kardeş kavgasına son verdiği-Ulus, Cumhuriyet, Vatan, Havadis

Anarşiyi bitirdiği-Ulus, Havadis, Milliyet

Ekonomiyi rayına oturttuğu-Ulus, Vatan, Milliyet

Antidemokratik uygulamalara son verdiği/Baskıyı sonlandırdığı-Ulus, Vatan, Milliyet

Düzeni sağladığı-Cumhuriyet, Vatan, Milliyet

Adalet getirdiği-Vatan

İncelenen haberlerde kullanılan Askeri Darbeyi tarafsız olarak yansıtan temalar

Tarafsız ve adil seçimlerin yapılacağı-Havadis

Yeni anayasanın hazırlanacağı-Havadis

İncelenen haberlerde kullanılan Askeri Darbeyi olumsuzlayan temalar

44 Fenik, "Milli Huzur Milli Birlikle Başarılır", *Havadis,* 31 Mayıs 1960.
45 Çetin Altan, "Bugün Canım Yazı Yazmak İstiyor", *Milliyet,* 28 Mayıs 1960.

Siyasi faaliyetlerin durduğu-Milliyet

Olağanüstü bir hukuki ortam yarattığı-Milliyet

Darbenin basına sansür uyguladığı/eleştiriye tahammülü olmadığı/baskıcı yönetim anlayışı getirdiği ile ilgili temalara yer verilmemiştir.

Dolayısıyla çalışma kapsamında incelenen haber ve köşe yazıları dikkate alındığında darbeyi sadece Milliyet gazetesinin bazı haberlerinde olumsuzladığı görülürken, Havadis özellikle Mayıs ayı sonuna kadar geçen birkaç günlük süreçte tarafsız kalmaya çalışmış, Haziran ayından itibaren ise darbeyi destekler bir pozisyon almıştır. Diğer gazeteler darbenin en başından itibaren darbeyi olumlamışlardır.

KAYNAKÇA

Kitaplar

ATILGAN Gökhan, SARAÇOĞLU Cenk, USLU Ateş (Yayına Haz.), **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat,** Yordam Kitap, İstanbul, 2015.

BORATAV Korkut, **100 Soruda Gelir Dağılımı,** Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1980.

İNUĞUR M. Nuri, **Basın ve Yayın Tarihi,** Der Yayınları, İstanbul, 1999.

KABACALI Alpay, **Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Basın Sansürü,** Gazeteciler Cemiyeti Yayını, İstanbul, 1990.

KABACALI Alpay, **Başlangıcından Günümüze Türkiye'de Matbaa Basın ve Yayın,** Literatür Yayınları, İstanbul, 2000.

KOLOĞLU Orhan, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi,** Pozitif Yayınları, İstanbul, 2006.

NEZİROĞLU İrfan, **Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Basın (1950-1980),** Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 2003.

SALİHPAŞAOĞLU Yaşar, **Türkiye'de Basın Özgürlüğü,** Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Doktora Tezi, 2007.

ŞAHHÜSEYİNOĞLU H. Nedim, **Dünden Bugüne Düşünceye ve Basına Sansür**, Paragraf Yayınevi, Ankara, 2005.

ŞAPOLYO Enver Behnan, **Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü ile Basın,** Güven Matbaası, Ankara, 1971.

TOPUZ Hıfzı, **Türk Basın Tarihi,** Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.

YILMAZ Mustafa, DOĞANER Yasemin, **Cumhuriyet Döneminde Sansür (1923-1973),** Siyasal Kitabevi, Ankara, 2007.

Makaleler

AKINCI Abdulvahap, "Türkiye'nin Darbe Geleneği: 1960 ve 1971 Müdahaleleri", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi,** 9 (1), Nisan 2014, ss. 55-72.

CEYLAN Ayhan, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımında Hukuki Düzen (1839-1876)", **Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları,** Sayı 1, 2006 Bahar, ss. 139-155.

GÜLMEZ Nurettin, AŞIK Süleyman, "27 Mayıs 1960 Darbesi Sürecinde Havadis Gazetesi", **CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi,** Cilt: 12, Sayı:3, Eylül

2014, ss. 72-96.

MAZICI Nurşen, "1930'a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu", http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/809/10292.pdf, ss. 131-154.

SAYILGAN Şevket, "Türkiye'de Basın Özgürlüğü ve Cumhuriyet Dönemi Anayasaları'nın Basın Özgürlüğü'ne Yaklaşımları", **Marmara İletişim Dergisi,** Sayı: 1, Aralık 1992.

ÜSKÜL Zafer, "Modern Türkiye'nin Tarihi: Kalkışmalar, Darbeler, Sıkıyönetimler, OHAL'ler", **Toplumsal Tarih,** 273, Eylül 2016, ss. 44-50.

Gazeteler

Cumhuriyet

Havadis

Milliyet

Ulus

Vatan

15 TEMMUZ DARBE GİRİŞİMİ ÇERÇEVESİNDE DİJİTAL DİPLOMASİNİN KULLANIMI

Yrd. Doç. Dr. Ekrem Yaşar AKÇAY

ÖZET

Uluslararası Sistemde yer alan aktörler arasındaki sorunların barışçıl yollarla çözülmesi olarak tanımlanabilecek diplomasi, tarihsel süreçte ad hoc diplomasi, sürekli diplomasi, telefon diplomasisi, mekik diplomasisi gibi pek çok değişim ve dönüşüm geçirmiştir. Son dönemlerde diplomasi Dijital Diplomasi adı verilen yeni bir yöntemle daha tanışmıştır. Dijital diplomasi dış politika sorunlarının internet yoluyla çözülmesidir. Günümüz dünyasında iletişimin oldukça hızlı ve yoğun bir biçimde gelişme göstermesinin doğal bir sonucu diplomasiye de yansımıştır. Dijital diplomasi, Facebook ve Twitter başta olmak üzere sosyal ağların etkin bir şekilde kullanılmasını tanımlamakta ve ülkelerin diğer ülkelerdeki vatandaşlarını ve dünyadaki farklı halkları dijital araçları kullanarak bilgilendirmesi, onlarla iletişime geçmesini hedeflemektedir. Dünya üzerinde dijital diplomasiyi en çok kullanan ülkeler İngiltere, İsrail, ABD'dir. Türkiye'de ise dijital diplomasi yeni yeni kullanılmaya başlanmıştır. Bu yüzden Türkiye dijital diplomasi konusunda strateji geliştirmesi gerekmektedir. Türkiye'deki ilk dijital diplomasi örneği, geçen yıl Libya'da gözaltına alınan dört ABD'li gazetecinin Türkiye aracılığıyla kurtarılmasında yaşanmıştır. Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Namık Tan'ın, gazetecilerin

kurtarılmasını Twitter'dan duyurup resimlerini paylaşması, Türk diplomasisinin sanal ortamda varlığını kanıtladığı ilk örnek olmuştur. Benzer bir süreç 15 Temmuz 2016'da yaşanan darbe girişimi sırasında da olmuştur. Cumhurbaşkanı, Başbakan, Bakanlar ve parti liderleri darbe girişimine ilişkin mesajlarını sosyal medya ağları üzerinden yapmışlardır. Bu açıdan bakıldığında çalışmamız, Türkiye'de dijital diplomasinin ne durumda olduğu, ne ölçüde ve nasıl kullanıldığı, gelişmesi için ne tür politikalar ve stratejiler geliştirmesi gerektiği hususunu 15 Temmuz darbe girişimi üzerinden açıklayarak değerlendirmeler yapmaya çalışacaktır.

***Anahtar Kelimeler**: Klasik Diplomasi, Dijital Diplomasi, Türkiye, Sosyal İletişim Ağları, Darbe Girişimi.*

USE OF DIGITAL DIPLOMACY AS A PART OF COUP ATTEMPT ON 15 TH JULY

ABSTRACT

Diplomacy, which can be defined as the peaceful solution of the problems between the actors in the International System, has undergone many changes and transformations such as ad hoc diplomacy, continuous diplomacy, telephone diplomacy, shuttle diplomacy in the historical process. In recent times, diplomacy has become more familiar with a new method called Digital Diplomacy. Digital diplomacy is the solution of foreign policy problems via the internet. In today's world, diplomacy is reflected as a natural result of the rapid and intensive development of communication. Digital diplomacy describes the effective use of social networks, especially Facebook and Twitter, and aims to inform and communicate the citizens of other countries and the different peoples of the world using digital media. The countries that use digital diplomacy the most in the world are England, Israel, USA. In Turkey, digital diplomacy has just started to be used. Therefore, Turkey needs to develop a strategy for digital diplomacy. The first example of digital diplomacy in Turkey was the rescue of four US journalists detained in Libya last year through Turkey. Turkey's Ambassador to Washington, Namık Tan, is the first example of Turkish diplomacy proving its existence in the virtual environment by announcing the release of journalists from Twitter and sharing their pictures. A similar process occurred during the coup attempt on July 15, 2016. The President, the Prime Minister, the Ministers and the party leaders made messages on the coup attempt through social media networks. Judging from

this point of view, we will try to explain what kind of policies, strategies and policies should be developed for the development of digital diplomacy in Turkey, how to measure and how to use it, and to explain it through the July 15 coup attempt.

Keywords: *Classical Diplomacy, Digital Diplomacy, Turkey, Social Networks, Coup Attempt.*

GİRİŞ

Antik Yunanda iki katlama anlamına gelen diplomasi, günümüzde Uluslararası ilişkileri yürütme sanatı olarak tanımlanmaktadır. Antik Yunan'dan günümüze kadar geçen sürede pek çok türü diplomasi günümüzde yeni bir tür olan Dijital Diplomasi ile tanışmıştır.

Dijital Diplomasi uluslararası sistemdeki aktörler arasındaki sorunların internet yoluyla çözümlenmesidir. Günümüz koşullarında internet ve sosyal medya unsurlarının etkisinin artmasıyla birlikte ülkeler de sorunlarını dijital ortamda paylaşmaya, kamuoyuna duyurmaya ve sorunun etki alanını genişletmeye başlamıştır.

Örneğin 2011 başlarında Ortadoğu ve Afrika'yı saran Arap Baharının kitlesel hatta bölgesel bir hal almasında sosyal medyanın büyük etkisi olmuştur. Hareketlenmenin başlaması ve örgütlenmesinde büyük katkıları olan sosyal medya sayesinde harekata girişenler, geniş çapta toplantılar ve gösteriler yapma imkanı bulmuştur.

Söz konusu bu süreç 15 Temmuz 2016'da Türkiye'de yaşanan darbe girişiminde de etkisini göstermiştir. Darbe girişiminin yaşandığı saatlerde Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın CNN Türk'te halka seslenişi ve twitter gibi sosyal medya araçlarıyla insanların darbe girişimine karşı sokaklara davet edilmesi sonucunda halkın büyük bir kısmı darbecilerle mücadele etmek için sokaklara dökülmüştür.

Türkiye genelinde oldukça geniş bir çapta yapılan bu mücadelede sosyal medya unsurlarının katkısı büyük olmuş ve darbe girişimi kısa süre içerinde bastırılmıştır. Darbe girişiminin bastırılmasından sonra da yapılanlar, alınan tedbirler, halkın mücadelesi liderler tarafından tüm dünyaya dijital diplomasi yoluyla duyurulmuştur.

Bu anlamda çalışmamız, 15 Temmuz 2016'da Türkiye'de yaşanan darbe girişiminde dijital diplomasinin ne ölçüde ve nasıl kullanıldığını göstermeyi amaçlamaktadır. İnternet ortamında facebook, instagram gibi pek çok sosyal medya aracı bulunmakla birlikte zaman zaman sahte hesaplarla karşılaşmak mümkündür. Çalışmamızda bunun önüne geçebilmek için Cumhurbaşkanı, Başbakan, Dışişleri Bakanı, Kemal Kılıçdaroğlu ve Devlet Bahçeli gibi liderlerin ve kurumlarını twitter, facebook gibi sosyal medya hesaplarından 15 Temmuz gecesi ve sonrasında yaşananların paylaşılması çerçevesinde değerlendirmeler yapılacak ve Türkiye'nin dijital diplomasiyi kullanma başarısı ve daha başarılı olması için yapması gerekenler analiz edilecektir. Çalışmada ikincil kaynakların yanında liderlerin ve kurumların 15 Temmuz gecesi ve sonrasında sosyal medya ağları üzerinden yaptıkları paylaşımları ve yükle-

dikleri fotoğraflardan da faydalanılarak bir araştırma yapılmaya çalışılmıştır.

Dijital Diplomasi: Tanımı ve Gelişimi

Dijital diplomasi, dış politika sorunlarının internet yoluyla çözülme yöntemidir.[1] Diğer bir ifadeyle klasik diplomasinin ve kamu diplomasisinin webde uygulanması olarak tanımlanan dijital diplomasiyle daha dikkate değer yollar kullanılarak faaliyet göstermek mümkün hale gelmektedir. Nasıl ki 18. ve 19. Yüzyıllar sanayi toplumunu ortaya çıkarmışsa, 20. ve 21. Yüzyıllarda özellikle teknolojide yaşanan gelişmeler ışığında bilgi toplumu ya da ağ toplumu ortaya çıkmıştır. Bilişim teknolojilerinin siyaset ve diplomaside yarattığı dönüştürücü etki de dijital diplomasinin çıkışına ortam hazırlamıştır.[2] Klasik diplomasiden farklı olarak dijital diplomasiyle web aracılığıyla etkileşim kurmak daha yoğun, kolay ve ucuz hale gelmektedir. Diğer yandan devletlerarası ilişkilerden devlet-toplum, devlet-birey ve bireyler arası diplomasiye geçiş olmuş ve diplomasi küresel bir boyut kazanmıştır.[3] Üstelik klasik diplomaside kapalı kapılar ardındaki diplomasi yerini açıklık ve şeffaflığa bırakmıştır.[4] Dijital diplomasi, Facebook ve Twitter başta olmak üzere sosyal ağların zihinleri kazanmasında kullanılmaktadır. Dijital diplomasi, ülkelerin diğer ülkelerdeki vatandaşlarını geçmesini hedeflemektedir. İnteraktif bir süreç olması, pozitif öğelerle beslenmesi ve bir strateji dâhilinde sürdürülmesi gerekmektedir. E-diplomasi, sosyal medyadan çok daha karmaşık ve yapılandırılmış bir kavramdır. Gözle görünür bir role sahip olsa da anahtar role sahip değildir. Bununla birlikte pek çok devlet/hükümet facebook, twitter ve diğer sosyal medya araçlarını takip etmekte ve dış politika gündemlerini oluşturmak için sosyal medyayı kullanmakta ve dünyadaki farklı halkları dijital araçları kullanarak bilgilendirmesi, onlarla iletişime geçmektedir.[5] Dijital diplomasinin kullanılmasında dört aşama vardır. Bunlar;

Dinleme: Söz konusu meselenin hangi gruplar tarafından tartışıldığını ve grupların tavırlarının bilinerek gerekli bakış açısının belirlenmesi

1 Gökhan Yücel, "Dijital Diplomasi", *TRT Akademi*, Cilt 1, Sayı 2, 2016, s. 1.

2 Muharrem Ekşi, "Tük Dış Politikasında Diplomasinin Yeni İletişimsel Boyutları ve Mekanizmaları: Dijital Diplomasi", Burcu Sunar Cankurtaran (ed.), *Uluslararası İlişkilere Disiplinlerarası Bir Yaklaşım: Uluslararası İletişim Perspektifi*, İstanbul: Röle Akademik Yayıncılık, 2016, s. 75-76.

3 "eDiplomacy: Influence in the Twitter age", http://www.diplomacy.edu/blog/ediplomacy-influence-twitter-age, (05.10.2016).

4 Ekşi, *a.g.m.*, s. 80.

5 Andreas Sandre, "E-Diplomacy Beyond Social Media", https://www.opencanada.org/features/e-diplomacy-beyond-social-media/, (23.02.2017).

Yayınlama: Sahip olunan web sayfasında verilmek istenin mesajın, videonun, fotoğrafın verilmesi

Etkileşime Geçme: Etkilemek istediğin gruplara soru sordurma, tartışma ortamını sağlama ve online gruplarla ortaklık oluşturma

Değerlendirme: Yapmak istenenin ne kadarının yapıldığı, neyin daha iyi yapılacağının, hedef kitlenin ve ortakların ne düşündüklerinin belirlenmesidir.[6]

Bu sayede dijital diplomasiyi kullanan devletler kendi ülkesindeki ve diğer ülkelerdeki vatandaşlarını ve farklı vatandaşları dijital araçları kullanarak bilgilendirip onlarla etkileşime geçmektedirler. Dijital Diplomasinin araçları arasında sosyal medya olarak Twitter, Facebook, Instagram, WhatsApp, YouTube, v.b. uygulamaları görmek mümkündür. Bu araçlar sayesinde artık bireyler doğrudan anlık bilgilere ulaşabilmekte ve bu bilgileri iletebilmektedirler. Böylece bireyler arasında anlık iletişim ve etkileşim imkanları da artmaktadır.[7]

Dijital Diplomasi kavramı ilk olarak 2001'de kullanılmıştır.[8] Ancak Dijital Diplomasi kullanımı 2010 yılından sonra artmıştır. Özellikle 2010 yılında yaşanan Arap Baharı sürecinde Mısır'da Tahrir Meydanında yaşanan gösterilerde sosyal medya araçları oldukça yoğun olarak kullanılmıştır.[9] Böylece küresel siyaset ve diplomaside dijital diplomasinin önemi açıkça ortaya çıkmıştır.

Dijital diplomasinin ilk uygulayıcıları ABD ve İngiltere'dir. ABD Dışişleri Bakanlığı kurum içinde e-diplomasi uygulamasına geçerek dijital diplomasiyi kurumsallaştırmaya başlamıştır.[10] Bununla birlikte dünya üzerindeki pek çok ülke dijital diplomasiyi aktif olarak kullanmakta ve bunu bir devlet politikası haline getirmeye çalışmaktadır. Dijital ortamdaki oyunlar bile artık dijital diplomasinin aracı olarak kullanılmaktadır. Örneğin ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından üretilen Trace Effect oyunu bunlardan bir tanesidir.[11]

---

6 "Dijital Diplomasi Nedir?", http://www.yenidiplomasi.com/2011/04/dijital-diplomasi-nedir.html, (04.10.2016).

7 Manuel Castells, *Enformasyon Çağı: Ekonomi,Toplum ve Kültür Ağ Toplumunun Yükselişi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008, s. 275-278.

8 "What is Digital Diplomacy", https://digdipblog.com/countries-on-twitter-and-facebook/, (05.10.2016).

9 Clifton Martin and Laura Jagla, *Integrating Diplomacy and Social Media*, Washington: The Aspen Institute, 2013, p. 1-2.

10 Gökhan Yücel, "Diplomaside Hedefimiz Dijital Derinlik Olmalı", http://www.yenidiplomasi.com/2013/04/kurucularmzdan-gokhan-yucel.html, (03.10.2016).

11 Mert Serim, "Siyasi Aktörlerin Twitter Trendi", http://bigumigu.com/haber/siyasi-aktorlerin-twitter-trendi-leweb-2014/, (04.10.2016).

Bunun yanında 2004'te Amerika Birleşik Devletlerinde kurulan Facebook'un kullanıcı sayısı 1,23 milyar, 2006'da kurulan Twitter'ın kullanıcı sayısı ise 200 milyarın üstündedir. Bununla birlikte oldukça söz konusu web siteleriyle önemli devlet kurumları ve kişiler yoğun olarak takip edilmektedir. Örneğin ABD Dışişleri Bakanlığı web sayfasının Twitter'daki takipçi sayısı 800 binin üzerinde olup yaklaşık 30 bin kadar tweet yer almaktadır. ABD Dışişleri Bakanlığı ise hem sosyal medyada yer almakta, hem söz konusu takipçileri takip etmekte hem de radikal yazılara bile cevap vermektedir.

Bununla birlikte Britanya Dışişleri Bakanlığı sosyal medya araçları kullanım kılavuzu yayınlamıştır. İsrail ise kamu diplomasisi problem yaşamaya başlayınca vatandaş diplomatlar yetiştirip sanal ortama göndermeye başlamıştır. Öyle ki dijital diplomasiyi en etkin şekilde kullanan ülkelerden biri olan İsrail 31 Mayıs 2010'da yaşanan Mavi Marmara olayı sonrası tıkanan diplomatik ilişkileri sanal ortama taşımıştır. Hayfa Üniversitesi'nde ise Dijital Diplomasi konusunda bir Yüksek Lisans programı açmıştır.[12]

Kişisel olarak bakıldığında sosyal medyayı en fazla kullanan liderden biri Malezya Başbakanı Najib Rezek'tir. Rezek her diplomatik görüşmesini selfie çekerek sonlandırmakta ve yayınlamaktadır. Bununla birlikte Rusya Başbakanı Dimitri Medvedev ise instagramı çok kullanmaktadır. Barrack Obama ve Papa'dan sonra en çok takipçisi olan lider Hindistan Başbakanı Narendia Modi'dir. Modi genel seçimler sırasında oy kabininde selfie çekerek paylaşmıştır.[13]

NATO'nun twitter hesabında Rus ordusunun Ukrayna sınırına doğru hareket ettiğini gösteren bir ordu görüntüsü paylaşmıştır. Ukrayna Dışişleri Bakanlığı ise tehditten korktuklarını kendi hesapları üzerinden #RussiaInvadedUkraine etiketiyle saldırı altında olduklarını ilan etmiş ve acil yayalım çağrısında bulunmuştur. Başka bir örnek ise Litvanya'dan gelmiştir. Bireysel özgürlüklerin giderek normalleşmeye başladığı dijital ortamda Litvanya Dışişleri Bakanı eşcinsel olduğunu açıklamış ve dünyanın pek çok yerinden özgüveninden ötürü tebrik mesajları almıştır.[14]

12 *a.g.m.*, http://bigumigu.com/haber/siyasi-aktorlerin-twitter-trendi-leweb-2014/, (04.10.2016).
13 *a.g.m.*, http://bigumigu.com/haber/siyasi-aktorlerin-twitter-trendi-leweb-2014/, (04.10.2016).
14 *a.g.m.*, http://bigumigu.com/haber/siyasi-aktorlerin-twitter-trendi-leweb-2014/, (04.10.2016).

Türkiye'de Dijital Diplomasi Kullanımı: 15 Temmuz Darbe Girişimi Örneği

Türkiye'nin aktif dış politika adımları atması ile birlikte dijital diplomasi konusunda giderek önem kazanmaya başlamıştır. Dışişleri Bakanlığı, bilişim teknolojileri alanındaki gelişmeleri yakından izlemekte ve dış politika araçlarına yenilerini eklemektedir. Bu bağlamda dış politika öncelikleri, hedefleri ve vizyonu geniş bir kamuoyuyla dinamik ve interaktif olarak paylaşılması gayesiyle sosyal medya araçlarının kullanımı önem kazanmaktadır. Dışişleri Bakanlığı'nın resmi internet sayfasının yanı sıra Twitter, Facebook, Youtube gibi sosyal medya araç ve platformlarının takibi ile düzenlenmesi Enformasyon Genel Müdürlüğünün görev alanına girmektedir. [15]

Türkiye'de son 5 yıllık dönemde geniş bir kitleye erişim amacıyla; Türkçe'nin yanı sıra İngilizce (Facebook ve Twitter), Arapça (Twitter),Fransızca (Twitter) dilleri de kullanılmaya başlanmış, resmi Youtube kanalı kurulmuş olup, Dışişleri Bakanlığı ve dış temsilciliklerin internet sayfaları yenilenmiş, resmi Twitter sayfası üzerinden de basın toplantıları düzenlenmesine başlanmıştır. Öte yandan, dış temsilciliklerin de sosyal medyada faal olmaları teşvik edilmekte olup, hemen hemen tüm temsilciliklerin Facebook veya Twitter sayfaları bulunmaktadır.[16]

Türkiye'de dijital diplomasi uygulamaları ilk olarak Yunus Emre Vakfı ve Yunus Emre Enstitüsü tarafından başlamıştır. Kamu diplomasisinin kültürel boyutu olan kültür diplomasisinin uygulandığı enstitü, kültürel diplomasi faaliyetlerini dijital platforma aktarmak için 2010 yılında @yeeorgtr adlı twitter hesabını açmış ve Mayıs 2017 itibariyle 2600 tweet ile 20 takipçiye ulaşmıştır.[17]

Daha sonrasında Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü açılmıştır. Türkiye'de dijital diplomasinin ilk uygulayıcılarından biri olan Koordinatörlük Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü ile ortaklaşa hareket ederek medya alanında faaliyet yürütmeye başlamıştır. Örneğin Koordinatörlük, 2010 yılında @BasbakanlikKDK adıyla Twitter hesabı açarak dijital diplomasiyi uygulamaya başlamıştır. Mayıs 2017 itibariyle hesap 16 bin tweet ve 109 bin takipçiye ulaşmıştır.[18]

Bunun yanında hükümet Dışişleri Bakanlığı, TİKA, Anadolu Ajansı, TRT gibi kurumlarda da diplomasi anlayışında değişikliğe gitmiştir. Örneğin

15 Betül Çatal, *Küresel Diplomasi: Prexenos'tan Dijital Diplomasiye,* Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2016, s. 70-73.

16 *a.g.t.*, s. 71.

17 Ekşi, *a.g.m.*, s. 86.

18 https://twitter.com/basbakanlikkdk?lang=tr,, (05.10.2016).

Dışişleri Bakanlığı 2009 yılında @TC_Disisleri adlı Twitter hesabına geçmiştir. Mayıs 2017 itibariyle hesap 10 bin tweet ve 1.3 milyon takipçiye ulaşmıştır.[19]

Kurumların yanında Cumhurbaşkanı, Başbakan, Dışişleri Bakanı gibi çeşitli siyasi liderlerinde Twitter hesabı olduğu ve dijital diplomasiyi kullandığı görülmektedir. Dijital diplomasiyi ilk ve en etkili kullanan Cumhurbaşkanının @RT_Erdogan adlı bir Twitter hesabı bulunmaktadır. Söz konusu bu hesap Mayıs 2017 itibariyle yaklaşık 5 bin Tweet ve 11 milyon takipçiye ulaşmıştır.[20]

Bunların yanında Türkiye teknolojinin sunduğu imkânları kamu hizmetlerinde de verimli bir şekilde kullanmaktadır. Nitekim 2001 yılından bu yana Dışişleri Bakanlık teşkilatında resmi yazışmalar Belge Arşiv olarak adlandırılan Elektronik Belge Yönetim Sistemi (EBYS) aracılığıyla sağlanmakta, Türkiye'de bulunan yabancı ülke temsilcilikleri ve uluslararası kuruluşlar ile Dışişleri Bakanlığı arasındaki iletişim Diplomatik Portal, yurtdışında yaşayan vatandaşların konsolosluk işlemleri e-Konsolosluk Sistemi üzerinden yapılmaktadır. 17 Nisan 2013 tarihinde hizmete açılan Elektronik Vize Başvuru Sistemi (e-Vize) sayesinde Türkiye'ye seyahat etmek isteyen yabancıların vize işlemleri online ortamda gerçekleştirilmektedir. Bugüne kadar 100 farklı ülkeden yaklaşık 11 milyon yabancı bu hizmetten faydalanmıştır.[21] Bu açıdan bakıldığında Türkiye yeni diplomasinin tarzını ve uygulama yöntemlerini çok çabuk benimsemiştir. Ernst&Young isimli Araştırma Şirketinin 2012'deki araştırmasına göre Türkiye dünya genelinde dijital diplomasi uygulamasında beşinci sıradadır.[22]

15 Temmuz 2016'da Türkiye'de Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ) yanlısı bir grup tarafından darbe girişimi olmuş ve bu girişim halkın desteğiyle bastırılmıştır. Yaklaşık 250 kişinin öldüğü 2000'den fazla kişinin yaralandığı darbe girişiminin başarısız olmasında kitle iletişim araçlarının etkin ve yoğun bir şekilde kullanılması faydalı olmuştur.

Türkiye'de geçmiş yıllarda yapılan darbeler düşünüldüğünde, onları başarılı kılan şey, darbe yapanların devlet tekelinde olan iletişim araçlarının ele geçirmek olmuştur. Günümüzde çok sayıda televizyon, radyo kanalı ve internet abonesi olduğu için 15 Temmuzda darbecilerin bütün kitle iletişim araçlarına el koyması mümkün olmamıştır. Tam tersine çok ve yaygın bir şekilde kullanılması darbe girişiminin kısa zamanda etkisiz hale getirilmesin-

19 https://twitter.com/tc_disisleri?lang=tr, (04.10.2016).

20 https://twitter.com/rt_erdogan?lang=tr, (05.10.2016).

21 Çatal, *a.g.t.*, s. 73.

22 Ernst&Young, "Rapid growth markets soft power index: Spring 2012", http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Rapid-growth_markets:_Soft_power_index/$FILE/Rapid-growth_markets-Soft_Power_Index-Spring_2012.pdf, (05.10.2016).

de önemli rol oynamıştır. İnternet hesaplarından, TV kanallarından yapılan açıklamalar, halkın darbeye karşı sokaklara çıkıp demokratik yollarla seçilen kurumların korunmasında etkili olmuştur.

15 Temmuz 2016'da yaşanan darbe girişiminde belirleyici unsur Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın CNN Türk televizyonuna bağlanıp halkı darbeye karşı mücadele için sokağa davet etmek olmuştur. Bu davet sonrasında birçok liderin hesaplarından yapılan açıklamalarla halkın sokağa çıkması hızlanmıştır. Darbe girişimi televizyon ve radyo kanallarından naklen yapılan yayınlarla saniye saniye gösterilirken internet hesaplarından en çok kullanılan ise twitter olmuştur. Liderlerin darbe girişimi sırasında ve sonrasında twitter hesaplarından yaptıkları açıklamalar darbenin etkisiz hale gelmesini ve herkesin çok hızlı bir şekilde darbe girişiminden haberdar olmasını sağlamıştır.[23]

Resim 1. 15 Temmuz gecesi Cumhurbaşkanının CNN Türk'e bağlanması

Örneğin 15 Temmuz gecesi Cumhurbaşkanlığının twitter hesabından Recep Tayyip Erdoğan'ın *"herkesi şehirlerin meydanlarına, havalimanlarına davet ediyorum. Ben de aynı şekilde onların arasında olacağım."* Tweeti halkın hızlı bir şekilde sokaklara çıkmasına neden olmuştur.[24] Benzer şekilde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bu söylemi facebook hesabından da yayınlanmış ve halka duyurulmuştur. Facebook hesabından yapılan duyuru 278.374 beğeni almıştır.[25]

23 Gökhan Ahi, "Darbe Girişimini Önlemede İletişim ve Teknolojinin Rolü", http://digitalage.com.tr/makale/darbe-girisimini-onlemede-iletisimin-ve-teknolojinin-rolu/, (26.01.2017).

24 https://twitter.com/rt_erdogan?lang=tr, (26.01.2017).

25 https://tr-tr.facebook.com/RecepTayyipErdogan/, (27.02.2017).

Resim 2. 15 Temmuz gecesi halkın darbecilerle mücadelesini gösteren bir fotoğraf

Aynı saatlerde Başbakanlığın twitter hesabından *"milletin bize verdiği emaneti asla ve asla bu çılgınlara, bu darbe bozuntularına teslim etmeyeceğiz."* Tweeti de benzer şekilde halkın darbe girişiminden haberdar olmasında ve sokaklara çıkmasında etkili olmuştur. Öyle ki Cumhurbaşkanlığı'nın tweeti 8200 retweet, 15000 beğeni almış, Başbakanlığın tweeti ise 3500 retweet, 7800 beğeni almıştır.[26] Darbe girişimi sonrası Başbakanlığın facebook hesabından *"halkın gücü karşısında tankın gücü hiçbir şey yapamamıştır, iman gücü isyan gücünü yenmiştir."* Açıklaması yapılmış ve bu açıklama 18.114 beğeni almıştır.[27]

Resim 3. Halkın darbecilere karşı sokaklara çıkarak mücadele ettiği anı gösteren bir fotoğraf

Darbe girişimi sırasında TBMM'de bulunan siyasi partilerin darbe gi-

26 https://twitter.com/basbakanlikkdk?lang=tr,, (26.01.2017).
27 https://www.facebook.com/tcbasbakan/, (27.02.2017).

rişimini kınayan açıklamaları da hem tv kanallarından hem de sosyal medya ortamında duyurulmuş ve bu durum pek çok grup tarafından takdirle karşılanmıştır. Örneğin CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu, twitter hesabından *"Bu ülke darbelerden çok çekmiştir. Aynı sıkıntıların yeniden yaşanmasını istemiyoruz"* tweeti ile darbeyi kınadığını halka duyurmuş ve bu tweet 5500 retweet ve 9600 beğeni almıştır.[28] Kılıçdaroğlu'nun facebook hesabından ise *"dün yaşananlar açık bir darbe girişimidir. Bu darbe girişimini lanetliyoruz. Her koşulda demokrasiyi savunmak, hukukun üstünlüğünü savunmak, laikliği savunmak hepimizin ortak kaygısı olmalıdır. Korumaya yemin ettiğimiz demokratik sosyal hukuk devleti bütün sorunlarımızın çözüm adresidir.* Sözleri ise 6063 beğeni almıştır.[29] MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli de twitter hesabından attığı *"Türk milleti nice felaket ve müsibetler göğüsledi. Nice acıyı püskürtüp nice saldırıları defetti. Ama kutlu varlığından hiç ödün vermedi"* tweeti 2400 retweet ve 5100 beğeni almıştır.[30] Bahçeli'nin facebook hesabından yayınladığı *"Bizim kanımız vatan için tozar, bizim varlığımız millet için coşar. Hiçbir çılgın, hiçbir alçak ve kiralık terör örgütü önümüzde duramaz."* Sözleri 6513 beğeni almıştır.[31] Benzer şekilde HDP eş başkanı Figen Yüksekdağ da *"tüm kadınları darbelere karşı özgürlüğümüzü savunmaya Tuzluçayır Meydanı'na çağırıyoruz."* Tweeti ile darbeye karşı çıktığını göstermiş ve bu tweet 117 retweet ve 268 beğeni almıştır.[32] Partinin facebook hesabından yayınlanan benzer bir açıklama da 6022 beğeni almıştır.[33]

Hükümet yetkililerinin yaptıkları açıklamalardan sonra darbe girişimine karşı neler yapıldığı ve son durumun ne olduğu da dijital diplomasi kullanılarak halk ile paylaşılmıştır. Örneğin Cumhurbaşkanlığının twitter hesabından *"darbe girişiminde bulunanların elindeki sikorsky'nin düşürüldüğü"* tweeti 3220 re tweet ve 6400 beğeni almıştır. Aynı hesaptan *"darbe girişiminde bulunan askerlerin gözaltına alınmaya başlandığı"* tweeti 3900 retweet, 7900 beğeni almıştır.[34]

28 https://twitter.com/kilicdarogluk?lang=tr, (26.01.2017).
29 https://www.facebook.com/K.Kilicdaroglu/, (28.02.2017).
30 https://twitter.com/dbdevletbahceli?lang=tr, (26.01.2017).
31 https://tr-tr.facebook.com/dbdevletbahceli/, (28.02.2017).
32 https://twitter.com/hdpgenelmerkezi, (27.02.2017).
33 https://tr-tr.facebook.com/HDPgenelmerkezi/, (28.02.2017).
34 https://twitter.com/tcbestepe?lang=tr, (27.01.2017).

Resim 4. Darbeci askerlerin gözaltına alındığını gösteren bir fotoğraf

Bununla birlikte darbe girişimi sırasında TBMM'nin bombalandığı ve buna rağmen milletvekillerinin görevlerinin başında olduğu da sosyal medya üzerinden paylaşılmıştır. TBMM Başkanı'nın *"Milletvekillerimiz milletin temsilcisi olarak Meclis'tedir."* Tweeti Başbakanlık twitter hesabından retweetlenmiş ve bu retweet 8100 beğeni almıştır.[35]

Resim 5. TBMM'nin Bombalandıktan Sonrası Halini Gösteren Fotoğraf

Diğer yandan halkın sokaklara çıkması ve darbeye karşı durması fotoğraflarla da sosyal medya aracılığıyla tüm dünyaya duyurulmuştur. Cumhurbaşkanlığının twitter hesabından *"Millet, milletin evi Cumhurbaşkanlığı Külliyesine sahip çıkıyor. FETÖ/PDY mensubu hainler tek tek teslim alınıyor"* tweeti ve fotoğrafı 7500 retweet ve 14000 beğeni almıştır.

35 https://twitter.com/basbakanlikkdk?lang=tr,, (26.01.2017).

Resim 6. Darbe Girişimi Sırasında ve Sonrasında Halkın Cumhurbaşkanlığı Külliyesini Bekleyişi

Bununla birlikte darbe girişimi sonrasında liderlerin attıkları tweetler, halkın sokakları terk etmeden beklemelerinde etkili olmuştur. Cumhurbaşkanlığının twitter hesabından *"Tehlike henüz geçmiş değil, millet sokaklarda olduğu ve vatana sahip çıktığı müddetçe darbeci hainler bu aziz millete diz çöktüremeyecek"* tweeti 12000 retweet ve 20000 beğeni almış ve halkın darbe tehlikesi geçene kadar halkın sokaklarda beklemesini sağlamıştır.[36]

Bunun yanında darbe girişimi sonrasında yapılacaklar hakkında da bilgi veren yetkililer bu bilgileri ve alınacak önlemleri sosyal medya hesaplarından duyurmuşlardır. Örneğin Recep Tayyip Erdoğan'ın twitter hesabından *"Bu vatana ihanet edenler bu ihanetin bedelini ödeyecek"* tweeti 26000 retweeti ve 41000 beğeni almıştır. Aynı hesaptan 18 Temmuz 2016'da atılan *"Bu gelişme karşısında derhal harekete geçtik, ilgili birimlerimize talimatlar verdik, darbe girişimini durdurmak için gereken adımları attık"* tweeti 4500 retweet ve 13000 beğeni almıştır.[37]

Resim 7. Darbe Girişimi Sırasında Darbecilerin Boğaz Köprüsünü Kapatması

36 https://twitter.com/tcbestepe?lang=tr, (27.01.2017).
37 https://twitter.com/rt_erdogan?lang=tr, (26.01.2017).

Bununla birlikte Türkiye, darbe girişimine ilişkin diğer devletleri bilgilendirdiğini de sosyal medya aracılığıyla tüm dünyaya duyurmuştur. Örneğin Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu kendi twitter hesabından *"Avrupa Konseyi Delegeler Komitesine terörist darbe girişimini ve FETÖ ile mücadelede aldığımız tedbirleri anlattık"* tweeti ile dijital ortamda bu durumu bildirmiş ve bu tweet 198 retweet ve 396 beğeni almıştır.[38]

Resim 8. Darbe Girişiminin Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu tarafından diğer ülkelere anlatılması

SONUÇ

15 Temmuz'un böylesine kitlesel halk hareketine dönüşerek engellenmesinde şüphesiz ki en büyük katkı sosyal medyanın olmuştur. Ülkemizde yaşayan milyonlarca insan başta Twitter, Facebook, Youtube ve Whatsapp olmak üzere birçok sosyal ağ yoluyla örgütlenmiş, güvenlik binalarının kapı önlerinde, önemli cadde ve meydanlarda tepkilerini ortaya koyma imkânı bulabilmişlerdi. Sosyal Medya, Tunus'ta başlayan ve kısa bir sürede tüm bölgeyi etkisi altına alan Arap Baharı sürecinde rejimlerin devrilmesini sağlayan önemli bir unsur olurken, Türkiye'de ise tam tersi etki yaratarak ülkesine sahip çıkanların örgütlendiği, haberleştiği bir alan olmuştur.

15 Temmuz gecesi ve sonrasında bilgilendirme ve davet amacıyla kullanılan sosyal medya platformlarından en önemlileri kuşkusuz Cumhurbaşkanlığı, Başbakanlık, TBMM, Bakanlıklara ait resmi hesaplar olmuştur. Devletimizin en üst düzey resmi organlarının 15 Temmuz darbe girişimi gecesinde yaşanan krizi, sosyal medya 'da başarılı bir şekilde yönettiklerini söylemek mümkündür.

38 https://twitter.com/mevlutcavusoglu?lang=tr, (28.01.2017).

Çünkü devletin içine sızmış kalleş yapılanmanın bu hesaplardan birine erişebilmesi veya paylaşım yapabilmesi büyük riskti. Bu nedenle sosyal medya ekipleri o gece birçok kurumsal hesabın şifrelerini güvene aldırdıktan sonra iş bölümü yaparak süreci dikkatli şekilde yönetmeye başlamıştı.

Başbakanlık'ın bir süre önce devreye aldığı resmi Twitter hesabı oldukça aktifti. Başbakanımız Sayın Binali Yıldırım'ın ve muhalefet partisi liderlerinin çağrıları darbe girişiminin ordunun emir komuta zinciri dışında gerçekleştirildiği yönündeydi. Hatta komutanların açıklamaları Başbakanlık'ın resmi Twitter hesabından duyurulmuştu. Bu bir güven ortamı hissettirilmesini sağlamıştı.

15 Temmuz Darbe Girişimi gecesi Dijital Diplomasi belki de ilk kez bu kadar önemli hale gelmişti. Çünkü topluma moral verecek ve güvenilir kaynaklarca teyit edilen haberleri paylaşmak, o gece çok değerli olmuştur. Örneğin Külliye' ye saldıran darbecilerin ele geçirilme görüntüleri, Ankara ve İstanbul'dan teslim olan darbecilere ait görseller hepimize büyük moral kaynağı olmuştur. Herkes resmi hesaplardan art arda gelen mesajlarla moral bulsa da Cumhur'un en fazla dikkat kesildiği konu Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'ın güvende olması ve duruma hâkim olduğunun bilinmesiydi.

En kritik saatlerde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı görmek, sesini duymak belki de bir ulusun yeniden doğuşu şeklinde algılanmıştır. İletişim ve teknolojinin kıvrak bir zekâyla kesişmesi darbenin kısa sürede bastırılmasında oldukça etkili olmuştur.

Cumhurbaşkanımızın Face Time üzerinden halka sokağa çıkma çağrısı yapması sürecin bambaşka bir hal almasını sağlamıştır. Daha sonra bu görüntüyü sosyal medya üzerinden tüm ülkeye yayma söz konusu olunca devreye yine dijital varlıklar girmiştir. Kısa süre içinde Whatsapp grupları ve sosyal medya mecraları ile görüntü yayılmaya başlamış, 22:00'den itibaren kullanımında artış gözlemlenen Twitter, Erdoğan'ın o açıklamasının ardından en yüksek kullanım alanı haline gelmiştir.

Normal günlerde ortalama 6 milyona yakın Türkçe tweetin atıldığı Twitter'da 16 Temmuz'da atılan tweet sayısı %223 artmıştır. 15 - 17 Temmuz tarihleri arasında toplam 34 milyon 818 bin 329 tweet atılmış, bu tweetler 15 milyar erişime ulaşmıştır.

KAYNAKÇA

https://www.facebook.com/K.Kilicdaroglu/, (28.02.2017).

https://www.facebook.com/tcbasbakan/, (27.02.2017).

https://tr-tr.facebook.com/dbdevletbahceli/, (28.02.2017).

https://tr-tr.facebook.com/HDPgenelmerkezi/, (28.02.2017).

https://tr-tr.facebook.com/RecepTayyipErdogan/, (27.02.2017).

https://twitter.com/basbakanlikkdk?lang=tr,, (05.10.2016).

https://twitter.com/dbdevletbahceli?lang=tr, (26.01.2017).

https://twitter.com/tc_disisleri?lang=tr, (04.10.2016).

https://twitter.com/rt_erdogan?lang=tr, (05.10.2016).

https://twitter.com/hdpgenelmerkezi, (27.02.2017).

https://twitter.com/kilicdarogluk?lang=tr, (26.01.2017).

https://twitter.com/mevlutcavusoglu?lang=tr, (28.01.2017).

https://twitter.com/tcbestepe?lang=tr, (27.01.2017).

"Dijital Diplomasi Nedir?", http://www.yenidiplomasi.com/2011/04/dijital-diplomasi-nedir.html, (04.10.2016).

"eDiplomacy: Influence in the Twitter age", http://www.diplomacy.edu/blog/ediplomacy-influence-twitter-age, (05.10.2016).

"What is Digital Diplomacy", https://digdipblog.com/countries-on-twitter-and-facebook/, (05.10.2016).

AHİ, Gökhan, "Darbe Girişimini Önlemede İletişim ve Teknolojinin Rolü", http://digitalage.com.tr/makale/darbe-girisimini-onlemede-iletisimin-ve-teknolojinin-rolu/, (26.01.2017).

CASTELLS, Manuel, *Enformasyon Çağı: Ekonomi,Toplum ve Kültür Ağ Toplumunun Yükselişi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2008.

ÇATAL, Betül, *Küresel Diplomasi: Prexenos'tan Dijital Diplomasiye,* Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2016.

EKŞİ, Muharrem, "Tük Dış Politikasında Diplomasinin Yeni İletişimsel Boyutları ve Mekanizmaları: Dijital Diplomasi", Burcu Sunar Cankurtaran (ed.), *Uluslararası İlişkilere Disiplinlerarası Bir Yaklaşım: Uluslararası İletişim Perspektifi*, İstanbul: Röle Akademik Yayıncılık, 2016.

ERNST&YOUNG, "Rapid growth markets soft power index: Spring

2012", http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Rapid-growth_markets:_Soft_power_index/$FILE/Rapid-growth_markets-Soft_Power_Index-Spring_2012.pdf, (05.10.2016).

MARTIN, Clifton and JAGLA, Laura, *Integrating Diplomacy and Social Media*, Washington: The Aspen Institute, 2013.

SANDRE, Andreas, "E-Diplomacy Beyond Social Media", https://www.opencanada.org/features/e-diplomacy-beyond-social-media/, (23.02.2017).

SERİM, Mert, "Siyasi Aktörlerin Twitter Trendi", http://bigumigu.com/haber/siyasi-aktorlerin-twitter-trendi-leweb-2014/, (04.10.2016).

YÜCEL, Gökhan, "Dijital Diplomasi", *TRT Akademi*, Cilt 1, Sayı 2, 2016

_____, "Diplomaside Hedefimiz Dijital Derinlik Olmalı", http://www.yenidiplomasi.com/2013/04/kurucularmzdan-gokhan-yucel.html, (03.10.2016).

DOES DEMOCRACY CAUSE GROWTH AND REDUCES INEQUALITY OR POVERTY CAUSES DICTATORSHIPS?

Dr. Eleftherios GIOVANIS
Yrd. Doç. Dr. Oznur OZDAMAR

ABSTRACT

This study explores the effect of political regimes on economic growth. Furthermore, we explore the impact of democracy on human rights, years of school completed, health and human development. We implement fixed effects model and Generalised Method of Moments (GMM) controlling for various characteristics. Next we explore the impact of transition from democracy to dictatorship and vice versa on economic growth. The final part of the analysis involves a differences-in-differences analysis to explore the impact of the transition from dictatorship to democracy in Spain. The results support that democracy has positive effects on the outcomes we explored. Additionally, we find that presidential democracies, civilian and military dictatorships, monarchies and authoritarian regimes perform less than democratic regimes, and they present a negative impact on the remained outcomes explored in the study. The findings are supported also by the instrumental variables (IV) approach, where we instrument the political regimes using regional waves of democratizations. We find that the economic growth is less by 16 per cent in the non-democracies, while according to our favoured 2SLS estimates the values

reaches the 18 per cent. In democracies the mean schooling is 2 years less, the life expectancy is less by 0.52 and the mortality rates of infant per 1,000 births is on average 1.01 higher. Additionally, the results support a positive impact on economic growth when there is a transition from dictatorship to democracy, while the opposite situation implies a negative impact. Regarding the DID estimates for Spain and Italy, we find that the transition from the dictatorship regime in Spain to a democratic one has a result an increase on economic growth and an improvement of the economic performance in Spain after the establishment of democracy compared to Italy.

***Keywords**: Democracy, Education, Growth, Human Development, Population Health,*

***JEL Codes**: I10, I20, O10, P16*

INTRODUCTION

The question of whether the democratic regimes cause more growth and development goes back to Plato and Aristotle's verbal confrontation in regards to which type of government conveys more political and economic benefits to society. However, after 2,000 years still there seems to be no clear consensus about whether democracy indeed delivers more economic growth than other more autocratic forms of governments and dictatorships. Noting this imperative question has turned into a task of empirical nature. On the one hand, cross-country comparisons have questioned the relationship between democracy, dictatorships and growth, while on the other hand there are studies that support the importance of democracy and found that it has a sizeable and important effect on growth. In other words, the positive association between democracy and economic growth or the negative relationship between coups and dictatorships and growth does it reveal that democracy cause growth or that economic turmoil and crises causes the emergence of democratization and the end of autocratic regimes? In the previous literature, the nature of the economic growth and democracy relationship has taken various directions, where there is disagreement on the causality direction between those two concepts. The main question to be answered is whether democracy is a factor of economic growth or rather a restraint leading to poverty and inequality and therefore on the establishment of dictatorships and authoritarian regimes. Previous literature provides mixed results, as we discuss in the next section, and an ambiguity about the impact of democracy on economic performance is reported.

This study adds to the earlier literature by exploring not only the impact

of democracy and dictatorship regimes on growth, but also the relationship between dictatorship, education and human capital, wages, human rights and health. The analysis relies on data of 138 countries over the period 1960-2015. We employ fixed effects and dynamic GMM panel models. Furthermore, following Acemoglu et al. (2014) we apply an IV approach, instrumenting the political regimes with the regional waves of democratization. We find that democratic regimes indeed cause growth but also development including the improvement of population health. The same relationship holds for education, workers' wages per capita, and human capital, health and human rights.

The results support that democracy causes growth and specifically, the economic growth in non-democracies is 16-18 per cent less. Moreover, we find that mixed and parliamentarian democracies perform better than the remained regimes, where military dictatorship present the lowest economic growth performance followed by monarchical and civilian dictatorships and the presidential democracies. The infant mortality rates per 1,000 birth increase by 1.01 in non0democracies, while the life expectancy is less by 0.52. Furthermore, are results support that the relationship between dictatorship, human rights and human development index (HDI) is significant and negative.

While on the one hand, democracy reduces inequality, there are cases that poverty and higher levels of inequality lead to dictatorships. This can be explained by the fact that countries experiencing long terms of inequality they move to dictatorship regimes. This is the case of countries in Africa and Latin America, while the impact of inequality on the probability occurrence of coups and dictatorship regimes in the countries of Asia and Europe is insignificant.

On the other hand, the economic turmoil presented in autocratic and dictatorship regimes pushed their end. Therefore, a more careful analysis should be considered when we measure and evaluate the impact of democracy on growth by groups or regions and countries. In other words, while democracy improves the growth and the well-being of citizens, there is also an impact of inequality on the form of dictatorship regimes. Thus, a preventive policy to avoid the occurrence of coups and dictatorship regimes is to provide education and health services to citizens, increase on economic growth expressed by the Gross Domestic product, but also to offer a fairer and even distribution of wealth among the citizens. Overall, this study suggests the exploration of the association between coups-dictatorship regimes and development expressed by health, human rights and education-human capital, instead only of the investigation of coups' effects on economic growth.

The structure of the paper is the following: In section 2 we provide a brief literature review and in section 3 we present and describe the data and

methodology followed in the study. In section 4 we report the empirical results and in section 5 we discuss the main concluding remarks of our findings.

LITERATURE REVIEW

Since the ancient years, democracy has been seen as a solution for stable growth, development and prosperity in the long term. According to Brunetti (1997) the exploration of the democracy-growth relationship is challenging because of two essential features that characterize this relationship. First, the abundance of theoretical framework development and empirical works provide mixed results. Indeed, numerous studies confirm the positive effects of democratic regimes on economic growth, while several studies have also reported a negative impact, and other empirical works found no significant effect. Several authors have pointed out that those mixed findings were reached because of the no net systematic effects of democracy on growth (Przeworski and Limongi, 1993; Helliwel, 1994).

At this point it is worthy to mention the contribution of Lipset's ideas and theories about the democratization of countries. Lipset (1959, 1960) along with Lerner (1958) have identified that education, wealth, urbanization and communication, such as media, are core factors for the individual modernization process and political participation, and they act as mediators of a larger set of conditions that are favourable to democratization.

The first wave of research studies, support the positive impact of democracy on growth. Özler and Rodrik (1992) found that civil and economic freedoms affect positively growth, because a less degree of state and government is involved in the country's economic activities. In the study by Rodrik (1997), the comparative analysis between democratic and authoritarian regimes, reveals that the former regime is better for economic prosperity achievement for the following main characteristics: Democracy guarantees economic and political stability which is important for investments, jobs creation, entrepreneurship among others. Moreover, the long term growth rates are realized in democratic regimes. The other two characteristics include high salaries and the fact that democracy reacts quickly in cases of changes in global events.

Next we provide the most important studies whose results reveal both positive and negative effects of democracy on growth. One of the most significant studies is Kurzman's (2002) paper, who used data from 106 countries over the period from 1951-1980 and he found a slight stimulation on growth through investment and public spending. Acemoglu et al. (2014) used data from a large group of countries during the period 1960-2010. Their findings

suggest that democracy cause economic growth increasing the Gross Domestic Product (GDP) per capita by about 20 percent over the next three decades.

Mo (2001) used a sample of 129 countries over the period 1970-1985 to explore the effect of political rights and corruption on GDP per capita growth rate. The author attempted to explore this impact by using several transmission channels. The findings show that a one-unit increase in the corruption index reduces the economic growth by 0.54 percentage points. Political instability is the most important channel that affects economic growth through corruption and it accounts for almost 53 per cent of the total effect. It should be noticed that Mo (2001) found that the relationship between economic growth and political rights is non-linear and it presents an inversed U-shaped curve, where the impact of political rights reaches a specific optimum level. However, this level varies with different transmission factors and it varies also according to specific country's characteristics. Following also the results of this study and the paper by Acemoglu, (2014) we instrument the political regimes with regional waves of democratization, as we mentioned in the previous section. The reason is that the authors find that it is more likely for a country to adopt a democratic regime if its neighbours have adopted also democracy and vice versa.

Edison (2003) suggests that institutions are important for the economic performance of a country. According to Edison (2003) institutions are defined as regulations and laws that are provided equitably, protect the property rights, and reduce corruption. The findings show that institutions have a significant effect on economic growth and Edison (2003) concludes that the developing and emerging economies should strengthen their institutions in order to improve their economic performance. In another study by Rodrik et al. (2004) the institutions' quality which is measured by a composite indicator containing various elements capturing the protection of property rights and the strength of the rule of law is significant determinant of the economic growth. In a similar fashion, Rock (2009) suggests that the democracy growth in Asia depends on the association between the development of institutions and policies implemented.

Gründler and Krieger (2016) provide a new measure of democracy based on an index constructed by Support Vector Machines (SVM). Their results show that countries governed by democratic regimes present higher investment shares, lower fertility rates, have wealthier and more educated populations. However, their analysis implies that the democratic regimes do not necessarily lead to higher redistribution levels.

Next we present some studies that found a negative impact of democracy on growth. Barro (1996) used data from 100 countries between 1960

and 1990 and he found a slight negative effect of democracy on growth. Furthermore, a non-linear relationship, and specifically an inverted U-shaped curve is present, implying that democracy stimulates economic growth at low political freedom levels, but after a certain level of freedom is achieved, economic growth is reduced. Tavares and Wacziarg (2001) explored the democracy-growth relationship using a system of equations for 65 developed, developing and emerging economies over the period 1970-1989. The authors found a negative impact of democracy on growth that lies on the fact that in democratic regimes the physical capital accumulation rate is reduced by increasing the government consumption to GDP ratio. You (2015) suggests that democracy has a negative effect on economic growth, because it raises also the corruption level. In another study, Aisen and Veiga (2013) it is found that political instability affects negatively economic growth, which instability can be also a part of democracies. Their analysis relies on data derived for 169 countries and during the period 1964-2004. They found that political instability lowers also the productivity growth rate, as well the accumulation of human and physical capital to a lesser degree. Various studies found a detrimental effect of democracy on growth (Weede, 1983; Landau, 1986; Azam et al., 1996), while the findings of the study by Alesina and Perotti (1994) suggest that the impact of democracy is insignificant. According to these studies, authoritarian regimes and dictatorships may play a major key role in boosting the economic growth, referring to cases, such as the Southeast Asian and Latin American countries.

METHODOLOGY AND DATA

Regression Estimates

The first regression model is estimated with fixed effects and it is:

$$y_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 D_{i,t} + \beta' \mathrm{X}_{i,j,t} + a_i + \theta_t + a_i T + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

In equation (1) y indicates the outcome of interest, and specifically for economic growth we use the real GDP level, the logarithm of GDP and the GDP percentage change. The other outcomes refer to attainment of schooling years, health indicators, human development index and human rights. D is a dummy variable for country i and year t taking value 1 for authoritarian regime or dictatorship and 0 for democracy. Set a_i denotes the country fixed effect which aims to absorb the impact of any time-invariant country characteristics, and θ_t is a full set of year effects. The interaction term a_{iT}T is the area-country time specific trends. Furthermore, we will estimate regression (1) using two

additional indices for the political regimes. The first is a categorical variable that indicates whether the country has a parliamentarian democratic regime, mixed democracy, presidential democracy, civilian dictatorship, military dictatorship or monarchy. The second index we use is the combined polity index derived from the project POLITY IV database, ranging from -10 indicating high autocracy to 10 denoting high democracy. We present more details and summary statistics about these indices in the data section. Regression model (1) will be also used to estimate the impact of democracy on the remained outcomes that we discussed in earlier sections and we will present in more details in the next part. Next we extended regression (1) to apply GMM method and it will be:

$$y_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 D_{i,t} + \beta_2 y_{i,t-1} + \beta' \mathrm{X}_{i,j,t} + a_i + \theta_t + a_i T + \varepsilon_{i,t} \quad (2)$$

The main standard assumption of dynamic panel models is that that democracy and past GDP values are orthogonal to contemporaneous and future shocks to GDP, and that the error term ε_{ct} is serially uncorrelated. As we discussed earlier, we follow the study by Acemoglu, (2014) we instrument the political regimes with regional waves of democratization. This instrument shows that a country is more likely to adopt democratic regime if the majority of the neighbours also implement democratic regimes and the opposite, where authoritarian regimes and dictatorships are more inclined to persist when the neighbouring countries present also similar political regimes. We assume that the instrument is correlated with the propensity of democratization, with the categorical variable showing the political regimes in more details as we mentioned before and with POLITY index, but indirectly affect growth, and the other outcomes explored, through the POLITY or democratization index.

The last part of the analysis involves a case-control and a DID framework which explores the effects of the democracy to dictatorships on growth and the opposite. More specifically, our regression for the case-control is:

$$y_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 T_{i,t} + \beta' \mathrm{X}_{i,j,t} + a_i + \theta_t + a_i T + \varepsilon_{i,t} \quad (3)$$

In regression (3) *T* denotes the treatment-case group and in particular we explore two groups. In the first case the case-treated group is the countries that have experienced a transition from dictatorship to democracy and the control group is the countries in our sample that are characterized by a dictatorship across the whole period we examine. In the second case, the case group takes value 1 for countries that have experienced a transition from de-

mocracy to dictatorship, while the control group includes countries with permanent democracy, at lease in our sample. For example, since out data is after 1950, Italy and Germany are considered as democratic countries across the period we explore, while if we were concluding also the decades of 1930s and 1940s, they would be considered as dictatorships. Unfortunately, due to data unavailability for the remained countries, that allows us to implement a country-panel analysis we defined these countries as persistent democracies.

The next regression is a DID framework which explores the transition from dictatorship to democracy for Spain. The regression is:

$$y_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 T_{i,t} + \beta_2 P_{i,t} + \beta_3 \boldsymbol{P}_{i,t} + \beta' \mathrm{X}_{i,j,t} + a_i + \theta_t + a_i T + \varepsilon_{i,t} \quad (4)$$

All the variables are defined as in the previous models. *P* is the year of democratization and the interaction term *TP* or the coefficient β_3 is our DID estimator. As we mentioned, the treated group is Spain and the control group-country is Italy, since they share many similar characteristics, such as weather, climate, industry, culture, language, economy and others. Therefore, to avoid selection bias and heterogeneity issues by exploring a large group of different countries, we limit our analysis to Spain and Italy, because the former has experienced also a recent democratization in 1976.

Data

Our sample consists of 138 countries over the period 1960-2015 and our analysis relies on a panel dataset. The data have been derived from various sources and are merged based on country level. The GDP per capita is derived from the World Bank, while the health indicators, education-school years and the human development index are found in the Human Development Reports (http://hdr.undp.org). Regarding the regime indicators, we derived the POLITY index from the POLITY IV project available at http://www.systemicpeace.org/polity/polity4.htm, while for the binary and categorical indicators we use the data by Przeworski et al. (2000) and combined with information from the Economist Intelligence Unit (EIU) available at http://www.eiu.com/ and the Worldwide Governance Indicators (WGI) available at http://info.worldbank.org/governance/wgi.

As we mentioned earlier we make use of three variables of democracy. The first is a binary variable taking value 1 for dictatorship and 0 for democracy. However, this binary may not provide precise information, as there might be a strong heterogeneity for democratic regimes and dictatorships.

More specifically, the outcomes explored may differ on whether the regime of a country is parliamentarian or presidential, and regarding the authoritarian regimes, growth can be varied among monarchies, military and civilian dictatorships. Therefore, we use other two alternative variables; the first is a categorical variable indicating in more details the regime of a country, while the second is the POLITY index taking values from -10 to 10, where 10 indicates perfect democracy and -10 perfect autocracy. Nevertheless, we present in more details the summary statistics of those indicators and their correlation with other characteristics and outcomes in the next part of this section. Next, we provide some examples of countries that had experienced different types of political regimes.

Parliamentary democracies, which includes for example, Australia, Austria, Belgium, Denmark, France, Germany, Greece, Italy, and United Kingdom.

Mixed democracies, including Armenia, Brazil, Niger, Pakistan, Romania, Russia, Senegal, Ukraine and others.

Presidential democracies, including examples such as, Argentina, Bolivia, Chile, Colombia, Costa Rica, Cuba, United States, Mexico, Nigeria, Zambia, and Turkey moving from parliamentarian to a presidential system.

Monarchical dictatorships, which are common in Middle East and North Africa (MENA) region countries and are also defined as authoritarian regimes. Examples include, Afghanistan, Bahrain, Bhutan, Iran, Iraq, Jordan, Kuwait, Morocco, Nepal, Oman, Qatar, Saudi Arabia and United Arab Emirates.

Civilian dictatorships that includes mainly the ex-communist countries, such as Albania, Bulgaria, Poland, Ukraine, Russia and others.

In the above list the main category missing is the military dictatorships that have been established in countries of the above mentioned categories, such as Italy, Spain, Greece, and Turkey among others. We should notice that while our analysis for the effect of democracy on economic growth, GDP and human rights refers to the period 1960-2015, the relationship between democracy and the remained outcomes explored, is limited over the years 1990-2015. These outcomes include the life expectancy index, the infant mortality rates per 1,000 births, the mean schooling years, and the Human Development Index (HDI).

In table 1 we provide the summary statistics of the main outcomes of interest, the regime indicators used as independent variables and other main control variables employed in the empirical work. In all cases we observe the large differences among the variables depending on the democratic regime. More specifically, here we present the summary statistics of the main variables of outcomes and controls splitting the sample to democratic and non-democratic regimes using the binary definition and not the POLITY index which takes values between -10 and 10. We observe that the GDP per capita is roughly three times higher than the respective one observed in non-democracies and the mean schooling years completed by the citizens in democracies is almost double. About the POLITY index, no further comments and analysis is required, since is another measure of democracy and its value, as we were expected, is positive in democracies at almost 8, while the average value becomes negative at -5 for the non-democracies. The average life expectancy at birth is almost 5 years higher in democracies, while the infant mortality rates per 1,000 births significantly differs between the regimes and reaches almost values that at roughly 7 times more in non-democracies compared with the democratic countries. The human rights index takes values between We observe that the average value in democracies is positive and equal at 0.81, while it becomes negative and equal at 0.22 in democracies, indicating that the human rights in dictatorships and non-democracies are significantly deteriorated. Another outcome explored is the human rights index, derived from the Freedom House's Freedom in the World available at https://freedomhouse.org. This index is an aggregate country assessment about the condition of political rights and civil liberties and it is composed of numerical ratings and supporting descriptive texts for 195 countries and 14 territories. For each country and territory, the index considers the political pluralism and participation, the government functioning, the electoral process, freedom of expression and of belief organizational rights, the rule of law and individual rights. For more details you can find additional information at the above-mentioned website.

The last main outcome of interest is HDI that measures the average achievement in a range of life domains and is defined as the geometric mean of normalized indices of three dimensions; the health dimension, the education dimension and the standard of living dimension. The former is assessed by the life expectancy at birth index, the second is measured by the mean schooling years expected years of schooling for children of school entering age and the last dimension is measured by the gross national income (GNI) per capita. We observe that the index in democracies reaches the 0.71, while the average HDI values in non-democracies is significantly lower at 0.60.

The remained variables are the controls and refer to the geographic dispersion of the population, openness of trade and the labour force as a propor-

tion of population. The geographic dispersion of the population is measured and based on population data for 400 km^2 cells and is actually a Gini coefficient of population dispersion for each country. It takes values between 0 and 1, where the minimum value of 0 indicates that the population is evenly distributed across country and value of 1 shows that the total population is concentrated in one area. In this case we assume that the lower values cause economic growth and improve populations' remained life dimensions, as the dispersion and inequality could be lower. Even though the differences are not high, the index is higher by 0.05 percentage units in the non-democracies. Similarly, for the Openness of Trade, which is defined as the sum of imports and exports over the country's GDP, and it is lower in non-democracies. The last indicator is the labour force as a proportion of population and we observed that the participation rate is 0.45 and 0.4 respectively in democracies and non-democracies.

In table 2 we illustrate the correlation matrix among the variables presented in table 1. From table 2 we can derive various initial concluding remarks. In all cases we observe a negative relationship between dictatorships and the main outcomes of interest; GDP per capita, mean of schooling years, human rights, health indicators, such as the life expectancy index and mortality rates and the HDI. On the contrary, a positive relationship among the outcomes explored in this study and the POLITY index is presented, since higher values of POLITY indicate more democratic regimes. Regarding the controls we observe that in the non-democracies the labour force as proportion of the population and the opens of trade are less likely or lower compared with democracies, while in the dictatorship countries it is more likely that the geographic distribution of population to be concentrated in one area. As it was expected the HDI and human rights are positively correlated with the mean schooling years, the life expectancy, the openness of trade, the labour force participation and negatively associated with the geographic dispersion of the population and the infant mortality rates. Exceptions are the correlations between mean of schooling years and geographic Gini, and the association of the latter indicator with the infant mortality rates.

From an initial perspective and based on the descriptive statistics provided in tables 1-2 we conclude that there are significant differences between the countries with different political regimes and we observe a significant association between democracy and the outcomes of main interest in this study.

EMPIRICAL RESULTS

In this section we present and discuss the empirical results of the regression estimates. In table 3 we report the fixed effects and the 2SLS fixed effect of the dictatorship impact on GDP per capita in levels and the logarithm of the GDP per capita. It becomes clear that in both specifications, dictatorship reduces the GDP per capita by 2,500-3,000 US dollars, while the economic growth is reduced by 16-18 per cent according to the last 2 columns of table 3. While the magnitude of the estimates derived by 2SLS are higher compared to OLS fixed effects, the effect is close to both estimates. Our estimates are consistent with the findings in the study by Acemoglu et al. (2014) where they found that the impact of democracy on economic growth and specifically on the logarithm of the GDP per capita is 20 per cent. However, we control from additional variables, as the labour force participation and the opens to trade that positively affect economic growth, while the geographic population dispersion has a negative impact. Moreover, we include in our analysis the age of the regime, which can be either democracy or dictatorship (non-democracy) and its interaction with the dictatorship dummy variable. In this case we show that additional age of the regime or as long as the regime becomes older the impact on economic growth is positive and significant Regarding the GDP per capita, an additional regime age increases GDP by 155-190 US dollars, while the logarithm of GDP is increased by 0.7-1.02 per cent. On the contrary, an additional year in the dictatorship regime decreases GDP per capita by 157-172 US dollar and the economic growth is declined by 0.4-0.7per cent. Therefore, it is interesting to investigate not only the impact of the dictatorship on economic growth, but also its effect for every additional year of its age. According to the related statistics illustrated in table 3we conclude that the instruments used are strong and the endogeneity issue is limited if not eliminated.

In table 4 we report the same results but we make use of the six-fold regime classification categorical variable. While the findings for the control variables discussed earlier are similar we comment on the different political regimes. In all cases using both the categorical variable and its interaction with the age of the regime, mixed democracies have no different impact on economic growth compared to the parliamentarian democracies. On the other hand, the remained regimes have a negative impact on growth when they are compared with the base reference category, which are the parliamentarian democracies. The strongest negative effects are observed in military dictatorships, followed by monarchical dictatorships, presidential democracies, and lastly by civilian dictatorships. The impact becomes slightly stronger when we estimate our regressions with 2SLS. While the additional regime age is associated positively with the economic growth, its interaction with the six-fold regime classification is rather insignificant except for military and monarchi-

cal dictatorship, where an additional year of those regimes reduce economic growth respectively by 0.9 and 0.2 per cent. In table 5 we present the results using the POLITY index. While we do not report the additional control variables used in table 3, we should notice that the estimates do not significantly differ. In this case the POLITY index has a positive effect on GDP logarithm, since it is measured in a scale from -10 to 10, and higher values indicate more democratic regimes. Moreover, the impact is 2.5-3.1 per cent, while earlier we found an effect equal at 18 per cent. This difference is explained by the fact that the POLITY index is continuous and takes 21 different values, while earlier in table 3 we used the binary classification, defining democracies and non-democracies. Therefore, for a unit increase in the POLITY index we conclude that the economic growth is increased by 2.5-3.1 per cent.

In table 6 we report the GMM results using the POLITY index and the binary classification regime variable. While the six-fold political regime variable is not employed in this case, we should note that we implement GMM for robustness, as the results remain similar as we show in table 6. As were expected the GDP per capita with one lag is positive and significant and lower than unit but close. We should notice that we included additional lags of the GDP per capita in logarithms similar to the approach by Acemoglu et al. (2014) The results are very similar with those reported in the previous tables, and more specifically GMM estimates lie somewhere between the OLS- fixed effects and the 2SLS fixed effects estimates. Next in table 7 we present the estimates about the impact of democracy on the additional outcomes we discussed earlier and we move one further step beyond than the study by Acemoglu et al. (2014).

In table 7 we observe that the mean schooling years is 1.5 less compared to democracies, while according to 2SLS the impact increase at 2.14 years. Moreover, we investigate the impact of dictatorship on human rights. We observe that the index is declined by 0.37-0.40 in the dictatorship regimes. Next we explore the effect of dictatorship on the life expectancy index and the mortality rates. According to our estimates we conclude that democracy increase the life expectancy 0.46-0.52 based on the OLS and 2SLS fixed effects models and reduces infant mortality rates per 1,000 births by 0.86-1.01. In the last part of table 7 we present the estimates for the HDI and we conclude that in the non-democracies, the index is declined by 0.072-0.08.

Our results are consistent with previous studies (Aisen and Veiga, 2013; Acemoglu et al. (2014; You, 2015), and while the majority of the studies has investigated the relationship between growth and democracy our analysis is pioneering as is the first study that explores systemically the impact of democracy to additional outcomes. Moreover, we employ a DID framework to

explore the impact of political regimes on growth and a specific example of transition from dictatorship to democracy using Spain as the treated group and Italy as the control group. More precisely, in table 8 we show the results of the dummy that indicates the transition to democracy from dictatorship and its relationship to Log of GDP per capita, mean schooling years and human rights. In this case the treated group includes the countries that have experienced a transition from dictatorship regime to democratic, while the control group includes the countries that are in permanent dictatorship in the period sample we explore. We show that the growth is increase by 15 per cent, the mean schooling year by 0.94and the human rights index is improved by 0.27 compared to the control group. Next in table 8 we define a different treated and control group. The treated group consists of democracies that have been transited to dictatorships, while the control group includes countries that experience permanent democracy in the whole period we explore. In this case we observe an opposite and specifically negative effect, where economic growth is declined by 38 per cent, the mean schooling years by 1.4 and the human rights are deteriorated by 0.40. This part is another contribution of this study and we propose future implementation of this strategy as it can be limited to the investigation of a smaller sample of countries, or region and between two countries with similar characteristics and using individual and household surveys.

In table 9 we follow a similar strategy and we estimate a DID regression using Spain as the treated group and Italy as the control group. The reason we consider these countries are the following: First, over the period we examine, 1960-2015, Spain experienced a long dictatorship regime by *Francisco Franco* Bahamonde since 1939, which was removed in 1976, while Italy was characterized as democracy since 1960. Even though during the World War II Italy had Mussolini's dictatorship, the regime was abolished after WW II. Second, both countries share very similar characteristics, based on cultural, economic, political and geographic characteristics. Even though, there might be slight differences between the countries, Italy is the closest economy that can be used as proxy compared with other economies, such as Turkey, Greece, Germany and other countries. We examine two outcomes, while further research can be implemented in future studies and applications. In table 9 we show that the treated country, Spain, on average presents a low GDP per capita by 0.51 in the whole period examined, 1960-2015, while in the post period, after 1975, both countries have experienced an economic growth at 0.38. The DID estimator is negative and significant, equal at 0.34, indicating that the GDP per capita differences between the two countries have been reduced, and therefore, Spain has seen an economic development, compared to Italy. A similar conclusion is derived in table 9 where Spain in the whole period reports a lower human rights index by 0.69, which is rather high. In the post period, both countries have seen an improvement in human rights, while the

DID estimator is again negative and significant, suggesting that the human rights have been improved in Spain, related to Italy. While the results so far cannot be compared with earlier studies, for the reason that it is the first study that explores systemically the relationship between dictatorship and the outcomes mentioned before, we suggest the application of detailed analysis into a DID framework an using also detailed individual and household survey data that can provide much more precise an robust estimates, additional insights avoiding the common problems with macro data, such as co-integration and stationarity among others. Nevertheless, a few number of studies explored the association between democracy and health outcomes, including infant mortality rates and life expectancy. Another reason of the improvement on health outcomes is owned to the increased use of insecticides and antibiotics that led to remarkable increases in life expectancy in the post-world war II period (Gwatkin, 1980), while Preston (1975, 1980) argues that social policy measures, and especially vector control and immunization, were some of the main drives and mechanisms that improved health outcomes. Other studies suggest a positive correlation between life expectancy and democracy (Govindaraj and Rannan-Eliya, 1994; Franco et al., 2004), while Lake and Baum (2001) relate democracy to a variety of public health interventions. However, in this study we implement a causal analysis using 2SLS that may account and relate also democratic regimes with health interventions and reforms.

The last part of the analysis includes the impact of economic growth and poverty on the probability for a country to transit from democratic and dictatorship regime and the opposite. While the majority of the studies explore the impact of democracy on growth, we show also the inverse in order to argue that low economic growth and poverty can be also causal factors to political regime transition. In table 10 we present the estimated results using GDP per capita, human rights and mean schooling years with one lag, since we try to investigate their effect on the next year. We observe that is the lagged GDP increases by 10 per cent then the difference between democracies and non-democracies is -0.105, while increases in GDP lead to increase of POLITY index by 0.38. In other words, when the GDP is reduced is more likely to have a transition from a democratic to dictatorship regime and the inverse, increases in GDP are associated with the probability of moving to democratic regime. Regarding the mean schooling years the probability of dictatorship regime occurrence is insignificant, while the POLITY index is increased by 0.0146, but is significant only at 10 per cent level. Lastly, we explore the impact of the lagged human rights and we see that increasing the human rights the probability of dictatorship occurrence is reduced by 0.72 or 0.069 by a 10 per cent increase and the POLITY index is increased by almost 4 which is rather high. While we do not provide any causal inference robust way, including natural experiments or instrumental variables approach, we use the lagged

values to see the impact of the previous year on the probability of transition to dictatorship or increase on POLITY index. Nevertheless, we show overall that human rights, education attainment and economic growth are potential factors of political regimes and further research and future studies implementing this association is suggested.

CONCLUSIONS

In this study we explored the impact of democracy on economic growth using a long country panel data set over the years 1960-2015. Our estimates suggest that democracy increase growth by 16-18 per cent, which is consistent with earlier studies. Nevertheless, our analysis is extended to investigate also the impact of dictatorship regimes and democracy on additional crucial and important outcomes referring to education, standard of livings, political and health dimensions. We have shown that the mean schooling years is increased by 2 years in democracies, life expectancy increases by 0.46-0.52 years, the human rights and the human development index are improved, while the infant mortality rate is reduced by almost 1.01.

Overall, in this study we illustrated that democracy has not only a significant impact on economic growth measured by the GDP per capita, but also on other major health, education and life domains, besides economic dimensions. Domains, such as life expectancy, infant mortality rates, education attainment, human rights and HDI.

Further work exploring the relationship between political regimes and various other outcomes, including wages, health indicators, education attainment, gender inequality, population and worker inequality and social welfare is suggested. Following earlier studies, the transmission channels of democracy, such as corruption and political rights and the impact on the above mentioned outcomes should be investigated. Furthermore, future studies should explore systemically using long country panel data sets the impact of the political regimes on inequality, poverty, gender wage gap and access to various services, such as employment, health services. Moreover, the impact of political regimes on various life domains and dimensions using micro-level data, such as individual and household surveys, should be explored that will allow the researchers to investigate the impact on micro-level providing additional robustness. This will provide very valuable insights to policy makers for the implementation of interventions, policies and reforms in all the domains of life, including education, economic, human rights and freedom of press, health and generally the quality of life and well-being.

REFERENCES

Acemoglu, D., Naidu, S., Restrepo, P. and Robinson, J.A. (2014). Democracy Does Cause Growth NBER Working Paper No. 20004.

Aisen, A. and Veiga, F. J. (2013). How does political instability affect economic growth?. *European Journal of Political Economy*, 29, 151-167.

Alesina, A., & Perotti, R. (1994). The political economy of growth: a critical survey of the recent literature. The World Bank Economic Review, 8(3), 351-371.

Azam, J.P., Berthelemy, J.C. and Calipel, S. (1996). *Risque politique et croissance en Afrique. Revue Economique*, 47, 819-829.

Barro, R. J. (1996). Democracy and growth. *Journal of economic growth*, 1(1), 1-27.

Brunetti, A. (1997). Political variables in cross-country growth analysis. *Journal of Economic Surveys*, 11, 163-190.

Edison, Hali (2003). Testing Links: How strong are the links between institutional quality and economic performance? *Finance and Development*, 40(2), 35-37.

Franco, A., Alvarez-Dardet, C. and Ruiz, M.T. (2004). Effect of democracy on health: ecological study. *British Medical Journal*, 329, 1421-1423.

Govindaraj, R., and Rannan-Eliya, R. (1994). Democracy, Communism and Health Status: A Cross-national Study. Harvard School of Public Health, Data for Decision Making Project Working Paper: No. 7.2.

Gwatkin, D. (1980). Indications of Change in Developing Country Mortality Trends: The End of Era? *Population and Development Review*, 6(4), 615-44.

Gründler, K. and Krieger, T. (2016). Democracy and growth: Evidence from a machine learning indicator. *European Journal of Political Economy*, 45, 85-107.

Helliwell, J.F (1994). Empirical linkages between democracy and economic growth. British Journal of Political Science, 24(2), 225–248.

Kurzman, C., Werum, R. and Burkhart, R. E. (2002). Democracy's effect on economic growth: a pooled time-series analysis, 1951–1980. *Studies in comparative international development*, 37(1), 3-33.

Lake, D. and Baum, M. (2001). The Invisible Hand of Democracy: Political Control and the Provision of Public Services. *Comparative Political Studies*, 34(6), 587-621.

Landau, D. (1986). Government and economic growth in less developed countries: An empirical study for 1960 - 1980. *Economic Development and*

Cultural Change, 35(1), 35-75.

Lerner, D. (1958). *The Passing of Traditional Society*. New York: Free Press.

Lipset, S.M. (1959). Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy. *American Political Science Review*, 53, 69-105.

Lipset, S.M. (1960). *Political Man. The Social Bases of Politics*. New York: Doubleday.

Mo, P.H. (2001). Corruption and Economic Growth. *Journal of Comparative Economics*, 29, 66–79.

Özler, Ş. and Rodrik, D. (1992). External shocks, politics and private investment: Some theory and empirical evidence. *Journal of Development Economics*, 39(1), 141-162.

Preston, Samuel H. (1975). The changing relation between mortality and the level of economic development. *Population Studies*, 29(2), 231-248.

Preston, S. H. (1980). Causes and Consequences of Mortality Declines in Less Developed Countries during the Twentieth Century, in R. A. Easterlin, ed., *Population and Economic Change in Developing Countries*. Chicago: The University of Chicago Press.

Przeworski, A. and Limongi, F. (1993). Political Regimes and Economic Growth. *The Journal of Economic Perspectives*, 7(3), 51-69.

Przeworski, A., Alvarez, M.E., Cheibub, J.A. and Limongi, A. (2000). *Democracy and Development Political Institutions and Well-Being in the World, 1950–1990*. Cambridge University Press.

Rock, M. T. (2009). Has democracy slowed growth in Asia?. World Development, 37(5), 941-952.

Rodrik, D. (1997). *Democracy and Economic Performance*. Harvard University.

Rodrik, D., Subramanian, A. and Trebbi, F. (2004). Institutions Rule: The Primacy of Institutions Over Geography and Integration in Economic Development. *Journal of Economic Growth*, 9(2), 131–165.

Tavares, J. and Wacziarg, R. (2001). How democracy affects growth? *European Economic Review*, 45(8), 1341–1379 .

You, J. S. (2015). *Democracy, Inequality, and Corruption: Korea, Taiwan and the Philippines Compared*. Cambridge University Press.

Weede, E. 1983). The Impact of *Democracy* on Economic *Growth*: Some Evidence from Cross-National Analysis, *Kyklos*, 36(1), 21–39.

Table 1. Summary Statistics

Continuous Variables	Democracies		Non-Democracies	
	Mean	Standard Deviation	Mean	Standard Deviation
GDP per capita	6,976.613	10,329.4	1,856.237	4,505.274
Mean Schooling Years	7.170	2.680	3.973	2.399
Human Rights	0.8516	1.333	-0.2149	0.9965
POLITY Index	7.908	2.900	-5.131	4.439
Life Expectancy Index	73.334	16.801	68.004	16.244
Infant Mortality Rates (per 1,000 births)	3.8177	39.571	24.258	216.198
Human Development Index	0.7163	0.1639	0.6045	0.1468
Geographic Population Dispersion	0.5841	0.2098	0.6237	0.2175
Openness of Trade	0.6691	0.4224	0.6230	0.4633
Labour force as a proportion of population	0.4527	0.0786	0.4037	0.0907

Table 2. Correlation Matrix

	GDP per capita	POLITY Index	Dictatorship regime	Mean Schooling Years	Human Rights	Life Expectancy Index	Infant Mortality Rates	HDI	Openness of Trade	Labour force Proportion
POLITY Index	0.3159*** (0.000)									
Dictatorship regime	-0.3176*** (0.000)	-0.8543*** (0.000)								
Mean Schooling Years	0.5434*** (0.000)	0.5827*** (0.000)	-0.5328*** (0.000)							
Human Rights	0.4304*** (0.000)	0.4202*** (0.000)	-0.4163*** (0.000)	0.4148*** (0.000)						
Life Expectancy Index	0.1552*** (0.000)	0.1991** (0.0133)	-0.0968*** (0.000)	0.0380** (0.0192)	0.0136 (0.2941)					
Infant Mortality Rates (per 1,000 births)	0.4422*** (0.000)	-0.0772*** (0.000)	-0.1282*** (0.000)	-0.2107*** (0.000)	-0.1129*** (0.000)	-0.0315** (0.0226)				
HDI	0.0828*** (0.000)	0.0188** (0.0253)	-0.0374** (0.0151)	0.0725* (0.0924)	0.0707*** (0.000)	0.2223*** (0.000)	-0.0497* (0.0710)			
Openness of Trade	0.1208*** (0.000)	0.0380** (0.0141)	0.0080 (0.5871)	0.1511*** (0.000)	0.2746*** (0.000)	0.0014 (0.9307)	0.0184 (0.2316)	0.2379*** (0.000)		
Labour force as a proportion of population	0.2619*** (0.000)	0.0042* (0.0790)	-0.0098* (0.0522)	0.1542*** (0.000)	0.1960*** (0.000)	0.1218*** (0.000)	0.1213*** (0.000)	0.0819** (0.0135)	0.0398* (0.0970)	
Geographic Population Dispersion	-0.0146** (0.0318)	0.0462*** (0.0015)	-0.0335** (0.0181)	0.0007 (0.9832)	-0.0788*** (0.000)	-0.1024*** (0.000)	0.0070 (0.6306)	-0.0739** (0.0104)	-0.1603*** (0.000)	-0.2485*** (0.000)

p-values within the parentheses, ***, ** and * denote significance at 1%, 5% and 10% level.

Table 3. Fixed Effects and IV for the Impact of Political Regimes on Economic Growth using Binary Classification

Variables	Dependent variable GDP	Dependent variable GDP	Dependent variable Log of GDP	Dependent variable Log of GDP
	Fixed Effects	2SLS-Fixed Effects	Fixed Effects	2SLS-Fixed Effects
Regime (1 for Dictatorship)	-2,542.746*** (335.591)	-3,046.387*** (208.789)	-0.1653** (0.0657)	-0.1829*** (0.0561)
Age of Regime	190.615*** (19.131)	154.003*** (19.449)	0.0070*** (0.0015)	0.0102*** (0.0020)
Interaction term of Regime and Age of Regime	-172.114*** (30.156)	-157.210*** (22.947)	-0.0041** (0.0018)	-0.0069*** (0.0024)
Openness to trade (Exports + Imports to GDP)	27.223*** (3.290)	23.4177*** (2.121)	0.0008** (0.0004)	0.0007** (0.0003)
Labour Force	3.8120** (1,288.271)	8,977.458*** (1,654.129)	0.0043* (0.0023)	0.0036* (0.0019)
Gini-Geographic dispersion of population	-1,833.500*** (533.886)	-4,730.831*** (1,623.986)	-0.0849* (0.0435)	-0.0791* (0.0419)
No. observations	7,179	7,179	7,179	7,179
R-square	0.8942		0.9092	
Centered R-Squared		0.6583		0.5332
Weak Identification test		762.530 [0.000]		98.418 [0.000]
Endogeneity Test		42.087 [0.1325]		48.0083 [0.1281]

Standard errors within the parentheses, p-values within the brackets, ***, ** and * denote significance at 1%, 5% and 10% level.

Table 4. Fixed Effects and IV for the Impact of Political Regimes on Economic Growth using Categorical Classification

Variables	DV: Log of GDP	DV: Log of GDP
	Fixed Effects	2SLS-Fixed Effects
Six-fold regime classification (reference parliamentarian democracies)		
Mixed democracies	0.1185 (0.0721)	0.1852 (0.1597)
Presidential democracies	-0.1224* (0.0681)	-0.1812*** (0.0513)
Civilian dictatorships	-0.01167* (0.0637)	-0.1394** (0.0561)
Military dictatorships	-0.4479*** (0.0620)	-0.2402*** (0.0741)
Monarchical dictatorships	-0.1504* (0.0793)	-0.1700** (0.0765)
Age of Regime	0.0066*** (0.0019)	0.0073*** (0.0023)
Interaction term of Regime and Age of Regime		
Mixed democracies and Age	0.0035 (0.0053)	0.0110 (0.0308)
Presidential democracies and Age	-0.0032 (0.0022)	0.0047 (0.0032)
Civilian dictatorships and Age	-0.0025 (0.0030)	-0.0030 (0.0188)
Military dictatorships and Age	-0.0092*** (0.0016)	-0.0118*** (0.0028)
Monarchical dictatorships and Age	-0.0018* (0.0010)	-0.0023* (0.0012)
No. observations	7,179	7,179
R-square	0.9108	
Centered R-Squared		0.5437
Weak Identification test		65.184 [0.000]
Endogeneity Test		47.532 [0.1298]

Standard errors within the parentheses, p-values within the brackets, ***, ** and * denote significance at 1%, 5% and 10% level.

Table 5. Fixed Effects and IV for the Impact of Political Regimes on Economic Growth using POLITY Index

	DV: Log of GDP	DV: Log of GDP
	Fixed Effects	2SLS-Fixed Effects
Polity Index	0.0251*** (0.0032)	0.0307*** (0.0041)
No. observations	6,824	6,824
R-square	0.9054	
Centered R-Squared		0.5149
Weak Identification test Endogeneity Test		206.568 [0.000] 35.735 [0.2813]

Standard errors within the parentheses, p-values within the brackets, *** denotes significance at 1% level.

Table 6. GMM Estimates the Impact of Political Regimes on Economic Growth

	DV: Log of GDP	DV: Log of GDP
Log of GDP t-1	0.9202*** (0.0073)	0.8892*** (0.0102)
Regime (1 for Dictatorship)	-0.1606*** (0.0174)	
Polity Index		0.0284*** (0.0021)
No. observations	7,014	6,643
Wald chi-square	91,827.74 [0.000]	70,522.31 [0.000]
AR2 test p-value	-1.27 [0.2541]	-1.54 [0.1284]
Sargan Endogeneity Test	125.96 [0.6451]	196.70 [0.5933]

Standard errors within the parentheses, p-values within the brackets, *** denotes significance at 1% level.

Table 7. Relationship between Human Rights, Education, Health and

HDI Outcomes

	DV: Mean Schooling Years	DV: Mean Schooling Years	DV: Human Rights	DV: Human Rights
	Fixed Effects	2SLS-Fixed Effects	Fixed Effects	2SLS-Fixed Effects
Regime (1 for Dictatorship)	-1.5348*** (0.1985)	-2.1488*** (0.1132)	-0.3751*** (0.0495)	-0.4008*** (0.0364)
No. observations	6,511	6,511	6,834	6,834
R-square	0.6319		0.8377	
Centered R-Squared		0.2661		
Weak Identification test		744.183 [0.000]	673.826 [0.000]	
Endogeneity Test		26.474 [0.3447]	31.164 [0.3153]	
	DV: Life Expectancy	**DV: Life Expectancy**	**DV: Infant Mortality Rates**	**DV: Infant Mortality Rates**
	Fixed Effects	2SLS-Fixed Effects	Fixed Effects	2SLS-Fixed Effects
Regime (1 for Dictatorship)	-0.4684*** (0.0172)	-0.5220*** (0.1733)	-0.8676*** (0.0133)	-1.0172*** (0.1970)
No. observations	5,220	5,220	5,391	5,391
R-square	0.3518		0.3732	
Centered R-Squared		0.1723		0.1946
Weak Identification test		326.473 [0.000]		328.663 [0.000]
Endogeneity Test		22.844 [0.3582]		16.825 [0.1947]

Standard errors within the parentheses, p-values within the brackets, ***, ** and * denote significance at 1%, 5% and 10% level.

Table 7 (cont.) Relationship between Human Rights, Education, Health and HDI Outcomes

	DV: HDI	DV: HDI
	Fixed Effects	2SLS-Fixed Effects
Regime (1 for Dictatorship)	-0.0724*** (0.0161)	-0.0799*** (0.0108)
No. observations	2,332	2,332
R-square	0.9218	
Centered R-Squared		0.6854
Weak Identification test Endogeneity Test		137.534 [0.000] 1.797 [0.9396]

Standard errors within the parentheses, p-values within the brackets, *** denotes significance at 1% level.

Table 8. DID Estimates for Transition in the Political Regime

	DV: Log of GDP	DV: Log of GDP	DV: Mean Schooling Years	DV: Mean Schooling Years	DV: Human Rights	DV: Human Rights
Transition to Democracy from Dictatorship	0.1521** (0.0692)		0.9408** (0.2728)		0.2742** (0.1233)	
Transition to Dictatorship from Democracy		-0.3847*** (0.1359)		-1.3824*** (0.4547)		-0.4051** (0.1692)
No. observations	3,955	2,502	3,246	2,505	3,495	2,562
R-Square	0.8294	0.9544	0.9005	0.5052	0.7248	0.8943
Control group	Permanent Dictatorship	Permanent Democracy	Permanent Dictatorship	Permanent Democracy	Permanent Dictatorship	Permanent Democracy

Standard errors within the parentheses, p-values within the brackets, *** and ** denote significance at 1% and 5% level.

Table 9. DID Estimates for Spain and Italy

	Dependent variable Log of GDP	Dependent variable Human Rights
Treated (Spain)	-0.5130*** (0.1172)	-0.6920*** (0.0924)
Post period (1 for 1975 and after)	**0.3892**** (0.0965)	0.2121*** (0.0837)
Treat-Post (DID coefficient)	- 0.3400** (0.1371)	-0.3720*** (0.1058)
No. observations	110	110
R-Square	0.9724	0.8156
Control group	Italy	Italy

Standard errors within the parentheses, p-values within the brackets, *** and ** denote significance at 1% and 5% level.

Table 10. The Impact of Poverty and Growth on Political Regime

	DV: Dictatorship Regime	DV: Polity Index	DV: Dictatorship Regime	DV: Polity Index	DV: Dictatorship Regime	DV: Polity Index
	Fixed Effects Logit Model	OLS Fixed Effects Model	Fixed Effects Logit Model	OLS Fixed Effects Model	Fixed Effects Logit Model	OLS Fixed Effects Model
Log of GDP per capita one lagged	-1.1029*** (0.0874)	0.3817** (0.1854)				
Mean Schooling Years one lagged			0.3660 (0.2332)	0.1462* (0.0755)		
Human Rights one lagged					-0.7248** (0.3511)	4.0223*** (0.4201)
No. Observations	6,808	7,025	6,521	6,812	6,894	7,081
R Square		0.4264		0.4177		0.3814
LR chi-square	2,101.46 [0.000]		2,128.80 [0.000]		2,252.92 [0.000]	

Standard errors within the parentheses, p-values within the brackets, ***, ** and ** denote significance at 1%, 5% and 10% level.

ULUSLARARASI HUKUKTA DARBE SONRASI HÜKÜMETLERİN TANINMASI: KURALLAR ve UYGULAMALAR

Dr. Elvan ÖZ ÇOKİŞLER

ÖZET

Devletlerdeki iktidar değişimleri ise uluslararası hukuk açısından bir iç iş olarak kabul edilir ve tanıma işlemine gerek duyulmaz. Ancak devletin olağan düzeni dışında darbe, devrim, isyan, ayaklanma, işgal, ilhak gibi olağan dışı şekillerde oluşan iktidar değişiklikleri karşısında diğer devletlerin nasıl bir tavır alması gerektiği tartışmalı bir konudur. Bu tartışma, darbe sonrasında, bir devletin ülkesinde iktidara sahip olduğunu iddia eden iki veya daha fazla güç olması durumunda şiddetlenmektedir.

Bu çalışmada darbe sonrası iktidarı ele geçiren güçlerin meşruiyet kazanmasının en önemli ölçütlerinden biri olan, diğer devletlerce tanınmaları konusu uluslararası hukuk kapsamında incelenmiştir. Çalışmada ilk olarak darbe sonrasında yeni hükümetlerin tanınması konusu kuramsal açıdan ele alınmış ve tanımaya yönelik kriterleri belirleyen doktrinler açıklanmıştır. Daha sonra, tanıma tasarrufunu etkileyen uluslararası hukuk kuralları ve uluslararası örgüt kararları incelenmiştir. Bu doğrultuda, çeşitli ülkelerdeki darbe sonrası iktidarın tanınması ya da tanınmamasına yönelik örnekler ele alınmıştır.

Hükümetlerin radikal bir şekilde değişmesi durumunda, diğer devlet-

lerin nasıl bir tutum alacakları, uluslararası hukuk kurallarından ziyade devletlerin takdir yetkisine bağlıdır. Bu tür durumlarda devletlerin özellikle çıkar temelli politika belirledikleri gözlemlenmektedir. Nihayetinde uluslararası ilişkiler bir çıkar mücadelesidir ve devletler çıkarlarına uygun olağandışı hükümet değişikliklerini tanıma diğerlerini ise tanımama eğilimindedirler.

Anahtar Kelimeler: *Hükümetlerin Tanınması, Estrada Doktrini, Tobar Doktrini, Seward Doktrini, Stimson Doktrini, Uluslararası Hukuk, Darbe Hükümeti*

RECOGNITION OF GOVERNMENTS AFTER COUPS IN INTERNATIONAL LAW: RULES AND CASES

ABSTRACT

Transfer of power in a state is accepted as an internal matter from international law point and does not require recognition. On the other hand, how other states should adopt a particular attitude towards extraordinary government changes such as coup, revolution, rebellion, uprising, occupation and annexion is a debatable matter. When there are two different groups claiming to power the debate heats up.

This research investigates recognition as a vital criterion of legalization of de facto governments who grabbed the power after a coupe, from international law aspect. The paper has first focused on the concept of recognition of new governments after coups in the conceptual framework and explained doctrines determining the criteria for recognition of governments. Then, rules of international law and international organizations that determine the recognition have been examined. For this purpose, recognition or non-recognition cases of coup governments have been investigated.

In the cases where governments change radically, how other states will react depend not on international law but on their power of discretion. It has been observed that, in such cases, states determine an interest based policy. International relations is ultimately a struggle for interest so, states are inclined to recognize the government changes which are compatible with their interest and not to recognize which are not.

Keywords: *Recognition of governments, the Estrada Doctrine, the Tobar Doctrine, the Seward Doctrine, the Stimson Doctrine, International Law, Coup Government*

GİRİŞ

Uluslararası hukukta tanıma, bir uluslararası hukuk kişisinin kendisi dışında oluşan belli bir olayı, durumu, belgeyi ya da iddiayı kendisi bakımından yasal kabul ettiğini ve hukuksal ilişkilerini bu durum üzerinden kuracağını bildiren tek taraflı bir hukuksal işlemdir. Uluslararası hukukta devletlerin tanınması ve hükümetlerin tanınması iki farklı kavramdır.

Yeni kurulan devletlerin tanınması uluslararası hukukta yaygın görülen bir uygulamadır ve devletler çoğu zaman siyasi önceliklerine uygun olarak yeni kurulan bir devleti tanıma ya da tanımama kararını verirler. Uluslararası hukuk açısından yeni kurulan devletlerin tanınması (ya da tanınmaması) nispeten daha belirgin kurallara tabiidir; örneğin devletin kurucu unsurları olan toprak, halk ve iktidar unsurlarına sahip olması, hukuksuz bir durumdan hak yaratılmamış olması, self-determinasyon hakkının kullanılması gibi. Uluslararası arenada yeni bir devlet kurulması siyasi dengeler ve devletlerin çıkar çatışmaları açısından önemli bir durumdur. Doğal olarak uluslararası sahneye yeni bir aktörün çıkmasının sebep, süreç ve sonuçları da farklı olacaktır. İşte bu yüzden yeni kurulan bir devletin tanınması, devletin menfaatlerine göre belirlenen ve çoğu zaman hukuki temellere göre değil siyasi duruma ve konjonktüre göre karar verilen politik bir durumdur.

Hükümetin tanınması ise, iktidara sahip olduğunu iddia eden gücün, otoritesini ülke dahilinde etkili bir şekilde kullanmaya yetkili olduğunun kabul edilmesidir.[1] Hükümetin tanınması çoğu zaman iç hukukta öngörülmeyen şekilde ve çoğunlukla siyasal karışıklıklar ile iktidara gelen yeni bir hükümetin varlığında gerçekleşmektedir. [2]

Bu çalışmanın konusu, yeni kurulan devletlerden ziyade, hali hazırda uluslararası siyasetin bir aktörü olan devletlerde darbe ile gerçekleşen hükümet değişikliğinin tanınması konusu ile sınırlandırılmıştır. Darbenin sebepleri, sonuçları, darbe sonrası uluslararası tutumun darbelerin başarısına etkisi gibi konular çalışma konusu dışında bırakılmıştır. Çalışmada darbe sonrası de facto hükümetlerin tanınması ve tanınmaması konusu, diğer devletlerin sadece uluslararası hukuk bağlamında verdikleri kararlar açısından ele alınmıştır. Siyasi karar mekanizmaları ya da temelini herhangi bir uluslararası hukuk kuralından almayan tanıma ve tanımama tercihleri dikkate alınmamıştır.

Darbelerin uluslararası hukuka aykırı olup olmadığı sorunsalı, kısmen çalışmanın konusunu ilgilendirmekle beraber konuyu farklı bir noktaya çeke-

1 Crozat, C. (1953). "Devletler Hukukunda Tanıma", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 19(1-2), s.19.

2 Atay, E. E. (1997). "Hukukta Meşruiyet Kavramı", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1(2), s.25

ceği sebebiyle göz ardı edilmiştir. Bu noktada şu kadarını söylemekle yetinilecektir. Soykırım, apartheid, kuvvet kullanımı gibi uluslararası suçlar, pek çok uluslararası antlaşma metninde ve birçok uluslararası örgütün şart ve kararlarında uluslararası hukuka aykırı olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla bu tür suçlar gerçekleştiğinde taraf ülkelerin alacağı tedbirler ve izlenecek yol bellidir. Ancak darbenin bir uluslararası suç olarak kabul edildiği bir uluslararası hukuk kuralı ya da uluslararası örgüt kararı yoktur.

Çalışmanın birinci bölümünde darbe sonrası hükümetlerin tanınması konusundaki başlıca doktrinler açıklanmış, ikinci kısımda ise üye devletlerin darbe sonrası tutumlarını belirleyecek olan düzenlemeleri yapan uluslararası hukuk kuralları, uluslararası örgüt kararları ve üye devletlerin bu kurallara uygun hareket edip etmediği incelenmiştir.

Kuramsal Çerçeve

Uluslararası hukuktaki kurallara geçmeden önce, tanıma kurumunun kuramsal altyapısını oluşturan öğretilere tarihsel gelişimleri içinde göz atmakta fayda vardır. Şaşırtıcı olmayan bir şekilde, darbe sonrası hükümetlerin tanınıp tanınmayacağına yönelik politikaları belirlemeyi amaçlayan doktrinlerin büyük çoğunluğu darbeden en çok çeken bölgelerin başında gelen Güney Amerika ülkelerinde geliştirilmiştir. Tarihsel gelişimlerine göre bu doktrinler aşağıda uygulamaları ile birlikte açıklanmıştır.

Yönetilenlerin Rızasını Arayan Doktrinler

Bu görüşler her türlü darbe, devrim gibi olağanüstü koşullarda gerçekleşen iktidar değişikliklerine karşı olmakla birlikte, bu şekilde iktidara gelmiş bir hükümetin meşruiyet kazanması için o ülke halkının buna rıza göstermiş olması şartını aramaktadır.

Seward Doktrini:

Olağanüstü koşullarda gerçekleşen iktidar değişiklikleri sonrasında, hükümete itaatin olup olmadığının belirlenerek itaat varsa, hükümetin tanınması gerektiği yönünde görüşler vardır. Dönemin ABD Dış İşleri Bakanı William H. Seward'ın adıyla Seward Doktrini ya da Cumhuriyetçi Meşruiyet Doktrini olarak adlandırılan bu görüşe göre, ihtilal veya darbe sonrası bir referandum ile halkın onayını alan hükümetlerin tanınması gerektiği kabul edilir.[3] Darbe

3 Crozat, 1953:24; Atay, 1998:29.

sonrasında hükümetin etkin bir şekilde iktidara sahip olması, o hükümetin iktidara meşru olarak sahip olduğu anlamına gelmez. Bu meşruiyeti hükümete verecek olan halkın oyudur.[4]

Seward Doktrini'nden çok önce, İngiltere bu görüşü devlet politikası olarak benimsememişti. 1848 Fransa İhtilali ve 1852 Napolyon Devrimi sonrasında, ancak seçimler yapılıp hükümet ve meclis yeniden kurulduğunda İngiltere bu yeni Fransız hükümetlerini tanımıştır. Aynı şekilde, İspanya, Latin Amerika, Portekiz, Çin ve Arnavutluk'ta gerçekleşen darbeler sonrasında da, önce seçimlerin yapılmasını beklemiş sonrasında yeni hükümetleri tanımıştır.[5]

ABD Başkanı Woodrow Wilson'ın görev yaptığı 1910'lar boyunca bu doktrin benimsenmiş; Peru, Meksika ve Venezuella'da darbe sonrası hükümetler ABD tarafından ancak seçimler sonrasında tanınmıştır.[6] Fakat bu görüş, Birinci Dünya Savaşı sonrası terk edilmiştir. Yerine 1930 yılında Arjantin, Peru ve Bolivya'nın darbe sonrası hükümetlerinin tanınmasına olanak veren, Stimson Doktrini uygulanmaya başlanmıştır.

Stimson Doktrini:

Seward Doktrini gibi, Stimson Doktrini de temelini idare edilenlerin rızasından almaktadır. Adını ABD Dış İşleri Bakanı Henry L. Stimson'dan alan Stimson Doktrini, hükümetlerin tanınması için iki ölçüt arıyordu: Hükümetin devletin kontrolünü sağlayıp sağlamadığı ve hükümete karşı bir direnç olup olmadığı.[7] Diğer taraftan, Seward Doktrini'nden farklı olarak, hükümetin meşruiyet kazanması için seçime gidip sarih bir şekilde halkın oyunu almasına gerek yoktur; zımni olarak gösterilen bir itaat de, hükümetin meşruiyetini işaret etmeye yeterlidir.

1920'ler sonu ve 1930'larda ABD ve İngiltere, özellikle Arjantin, Peru ve Bolivya'nın darbe sonrası hükümetlerinin tanınmasında Stimson Doktirini'nin uygulanması konusunda birlikte hareket etmişlerdir.[8]

4 Crozat, 1953:23.
5 Crozat, 1953:23.
6 Crozat, 1953:24.
7 Crozat, 1953:24.
8 Crozat, 1953:24.

Anayasal Meşruiyet Arayan Doktrinler

Tobar Doktrini:

Ekvator Dış İşleri Bakanı Carlos R.Tobar, 15 Mart 1907 yılında Amerika'nın farklı noktalarında ardı arkasına patlak veren iç savaşlara bir tepki olarak Amerikan devletlerine yazdığı bir mektupla, "Amerikan Cumhuriyetleri, Amerika kıtasındaki iç uyuşmazlıklara dolaylı bir şekilde müdahale etmek zorundadır. Bu müdahale en azından Anayasaya karşı devrimlerden sonra ortaya çıkmış olan fiilî hükümetleri tanımayı reddetmeye ilişkin olabilir" çağrısını yapmıştır.[9]

Tobar Doktrini, 1925'te Nikaragua, Kosta Rika ve Honduras'da gerçekleşen darbeler sonrasında aynen uygulanmıştır.

ABD Tobar Doktrini'ni en azından Amerika kıtası devletleri için hukuk kuralı haline getiren Orta Amerika Barış Antlaşması'na taraf olmasa da, bir süreliğine bu doktrini benimsemiştir. Doktrine uygun olarak 1917'de yılında Kosta Rika'da, 1925'te Nikaragua'da gerçekleşen darbe sonrasında yeni hükümeti tanımayı reddetmiştir. Ancak ABD ve antlaşmaya taraf devletler reddetse de geriye kalan 4 Orta Amerika hükümeti ile birlikte Amerika kıtası dışındaki pek çok devlet Kosta Rika'daki darbe hükümetini tanımıştır.[10]

İç İşlerine Karışmama Prensibini Benimseyen Doktrinler

Estrada Doktrini:

27 Eylül 1930'da Meksika Dış İşleri Bakanı Genaro Estrada'nın yaptığı açıklamaya göre, bir hükümeti tanıma ya da tanımama o devletin içişlerine müdahale anlamına gelecektir[11]. Estrada Doktrini 3 temel üzerine dayanır. Birincisi, iç sorunlar devletin uluslararası sorumluluklarını yerine getirmesini engellemez ve devletin kurucu unsurlarını etkilemez. İkincisi, sıkça vurgulandığı gibi, hükümet değişiklikleri iç meseledir ve diğer devletlerin bu değişikliği onaylayıp onaylamaması egemenlik haklarına tecavüz olduğu kadar, onur kırıcıdır. Son olarak, hükümet değişikliğinin zaruri kıldığı durumlarda tanımak ya da tanımamak yerine, diplomatik memurların geri çekilmesi yoluna gitmek yeterlidir.[12]

9 Atay, 1997:31.

10 Dozer, D. M. (1966). "Recognition in Contemporary Inter-American Relations", Journal of Inter-American Studies, 8(2), ss.321, 324.

11 Estrada'nın bu çıkışı aslında ABD'nin Amerika kıtasındaki müdahaleci tavır ve faaliyetlerine bir tepkidir. Dozer, 1966:326.

12 Crozat, 1953:20.

Bu durumda olağan dışı süreçlerle iş başına gelen hükümetin tanınması ya da tanınmaması yerine, sakıncalı bulunan hükümet değişiklikleri sonrası o devletle diplomatik ilişkilerin kesilmesi yoluna gidilmelidir. Meksika, Estrada Doktrini'ne uygun bir şekilde, 1931 senesi boyunca Arjantin, Brezilya, Peru, Şili, Bolivya ve Panama'da arka arkaya yaşanan darbeler sonrasında her hangi bir tanıma ya da tanımama tasarrufuna gitmemiş, hatta diplomatik memurlarını geri çekmeye de gerek görmemiştir.[13]

Galloway'in 1979 yılında yayınlanan makalesine göre, incelenen 100 devletten yaklaşık 30'u yeni hükümetlerin tanınması konusunda Estrada Doktrini'ni benimsemiş görünmektedir.[14]

Tobar ve Estrada doktrinlerinde temel sorun, radikal bir değişimle gelen hükümetin, ülkede fiili ve genel hakimiyeti sağlamış olması durumunda ortaya çıkar. Süreç nasıl işlemiş olursa olsun, devletin halkının onayını kazanmış ve devlet üzerinde hakimiyet kurmuş iktidarın tanınmaması milli iradeye müdahale ve iç işlerine karışma anlamına gelecek, düşmanca bir tutum olarak değerlendirilecektir.[15] Nitekim Dreyfus davasında, Peru, darbe hükümetinin Fransa ile yapmış olduğu bir antlaşmanın geçersizliği ileri sürerken Tobar Doktrini'ni ileri sürmüş, ancak hakemler, ihtilalle gelmiş olsa da de facto olarak iktidar gücünü elinde bulunduran hükümetin tasarruflarının devleti bağlayacağı gerekçesi ile Peru'nun iddiasını reddetmiştir.[16] İngiltere ile Kosta Rika arasındaki davada da hakemler, hükümetin meşruiyetinin değil, genel hakimiyeti sağlamış olmasının gerekli bir şart olduğu yönünde karar vermişlerdir.[17]

ABD, 1946'ya kadar Tobar Doktrini'ne bağlı kaldıysa da İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tüm de facto hükümetlerin tanınacağını açıklamakla birlikte, tanımanın, o hükümetin politikalarının onaylandığı anlamına gelmediği de özellikle belirtildi.[18] Buna uygun olarak, 1950'ler boyunca Haiti'de, 1953 ve 1957'de Kolombiya'da, 1955'te Arjantin'de arka arkaya gerçekleşen iki darbeyle, 1957'de Honduras'ta, 1959'da Venezuella'da, 1961'de El Salvador'da darbeyle gelen hükümetler ve hatta 1959'da Küba'daki darbeyle iktidara gelen Fidel Castro hükümeti de tanındı.[19]

13 Crozat, 1953:20.
14 Galloway, L. T. (1978). Recognizing Foreign Governments: the Practice of the United States, Washington: American Enterprise Institute, s.NA.
15 Crozat, 1953:22; Atay, 1998:27.
16 Crozat, 1953:22.
17 Crozat, 1953:22.
18 Dozer, 1966:327.
19 Dozer, 1966:328-329.

Güncel Ölçütler

Günümüzde hala büyük ölçüde geçerli kabul edilen görüşe göre ikili bir sisteme bakılır: Yönetilenlerin rızası ve etkinlik ile uluslararası yükümlülükleri yerine getirebilme kudreti. Bu iki ölçütün gerçekleşmesi demek zaten o hükümetin realpolitik anlamında var olduğu anlamına gelmektedir.[20]

İlk olarak, hükümetin sağlam bir şekilde kurulması, ülke üzerinde kontrolü sağlamış olması, halkın hükümetin otoritesini kabul etmesi ve böylelikle hükümetin normal vazifelerini yerine getirebilecek kudrette olması tanıma için yeterlidir. İngiltere, Fransa ve İtalya'nın 1921'de ve 1924'te Bolşevik Hükümeti'ni[21] ve Şili Hükümetini, 1925'te de Ekvator, 1930'da Peru ve Arjantin'deki hükümetleri, 1943'te Cezayir'de kurulan Fransız Milli Kurtuluş Komitesi hükümetini, 1939'da İspanya'daki Franco Hükümetini tanımasında göz önüne aldığı kriterler bunlar idi.[22] İlgili devletin halkının onayını kazanmış ve devlet üzerinde hakimiyet kurmuş hükümetlerin tanınmaması o devletin iç işlerine bir müdahaledir. Diğer taraftan, henüz böyle bir durum gerçekleşmeden yapılacak tanıma işlemi, *erken tanıma* olacak, devletin iç işlerine bir müdahale olarak kabul edilecektir.[23]

Elbette ki siyasi tercihlerin ve ideolojik yönelimlerin etkinlik prensibinin aksi yönünde gösterdiği uygulamalar da vardır. Çin'de Komünist Parti'nin devrimi sonrası, Pekin Hükümeti ülkedeki etkinliğine rağmen Batılı devletlerce tanınmamış, devrimde Tayvan Adası'na kaçan Milliyetçi Çin Hükümeti ise, yaklaşık 50 yıl boyunca Çin'in tek meşru temsilcisi olarak tanınmıştır.[24]

İkinci olarak, hükümetin uluslararası yükümlülüklerini yerine getirebilecek güce sahip olması tanıma için yeterlidir.[25] ABD, 1867 yılında Venezuella, 1917 yılında Sovyet Rusya'yı tanımak için, önceki hükümetlerin imzalamış oldukları uluslararası antlaşmalardan doğan yükümlülüklerini yerine getirmeleri şartını ileri sürmüştür.[26] Cavaglieri ve Anzilotti tarafından bu görüş, özellikle devletlerin uluslararası hukuka uygun davranmasını zorlama yolu olması bakımından uygun bulunsa da, Lauterpacht ve Spiropoulos tam tersine bunu sakıncalı bulurlar. Tanınmamak uluslararası hukukun kendisine yüklediği sorumluluklardan kaçan bir devlet için zorlayıcı değil, aksine kolaylaştırıcı bir durumdur. Tanıma, uluslararası hukuka uymayan hükümete karşı

20 Atay, 1998:32.

21 1921 yılında önce de facto daha sonra 1924 yılında de jure tanıma gerçekleşmiştir. Müttefikler, ülkenin tamamında gerçek bir otorite kuramadığı gerekçesiyle 1917 yılından bu tarihe kadar Bolşevik hükümetini tanımayı reddetmişlerdi. Atay, 1998:27.

22 Crozat, 1953:24.

23 Atay, 1998:27.

24 Atay, 1998:35.

25 Crozat, 1953:25.

26 Crozat, 1953:22-23.

hukuka başvurulmasına ve gerektiğinde tazminat edilmesine engel değildir fakat, tanımamak diplomatik müzakere ve yargı yollarını kapatacaktır.[27]

Olağan dışı yollarla iktidara gelen hükümetlerin tanınmasında göz önüne alınması gereken ölçütlerden birinin, hükümetin iktidara gelmek için insancıl olmayan yollar izleyip izlemediğinin olması gerektiği yönünde görüşler de vardır. İngiltere, darbe sırasında yapmış oldukları gayri insani uygulamalar yüzünden 1903 yılında Sırp hükümetini, 1922 yılında da Yunan hükümetini tanımayı reddetmiştir. 1917 Bolşevik İhtilali sonrasında da pek çok devlet aynı gerekçeyle Sovyet hükümetini tanımamıştır.[28] Ancak bu görüşün olumsuz yanı, tanımama yani diplomatik ilişkilerin kesilmesi, hükümeti gayri insani uygulamalara son vermeye zorlamaz, aksine, Lauterpacht ve Spiropoulos'un söylediği gibi ihtilalcilerle diyaloğu kopardığı ve dolayısıyla siyasi baskıyı ortadan kaldırdığı için zararlıdır.[29] Gayri insani uygulamalara son vermenin yolu, insancıl hukuktur ve bu başka bir çalışmanın konusudur.

Hukuksal Çerçeve

Uluslararası hukuk açısından hükümetlerin tanınmasına yönelik bir kural olmamasına karşın, belli durumlarda hükümet değişimlerinin tanınması bir zorunluluk halini alabilir. Aşağıda, hükümet değişikliklerinin tanınmasına uluslararası hukuk açısından neden gerekli olmadığı, ancak uluslararası siyasetin neden bazı durumlarda tanımayı gerekli kıldığı açıklanmıştır.

Uluslararası Hukuk Kuralları

Uluslararası hukukun temel kurallarından biri devletlerin egemen eşitliğidir. Bu kural, devletlerin birbirlerinin iç işlerine karışmamasını ve müdahale etmemesini beraberinde getirir[30]. Uluslararası hukukta devletler birbirlerine karşı 'egemen eşit' konumdadırlar ve birbirlerinin ulusal yetki alanına giren konulara müdahale edemezler. Bir devletin hükümetinin yani siyasal erkin el değiştirmesi o devletin iç işidir ve bu değişimin nasıl ve kimler arasında olduğu hukuksal olarak diğer devletlerin müdahalesine ya da onayına açık bir konu değildir. 1815 Viyana Kongresi'nin de mimarlarından olan İngiltere Dış İşleri Bakanı Robert Stewart Castlereagh'a göre yabancılar, bir hüküme-

27 Crozat, 1953:23.
28 Crozat, 1953:22.
29 Crozat, 1953:22.
30 Birleşmiş Milletler Şartı M.2/1, BM 1965/2131 sayılı Devletlerin İç İşlerine Karışılmasının Reddi Ve Bağımsızlıklarının ve Egemenliklerinin Korunması Kararı, BM 1981-36/103 sayılı Devletlerin İç İşlerine Müdahale ve Her Türlü Karışmanın Kabul Edilmezliği Bildirisi ve benzerlerinde tekrarlandığı gibi.

tin meşruiyeti konusunda karar vermeye yetkili değildir.[31] Bir devlette siyasal erke kimin sahip olacağına ya da olması gerektiğine karar verecek olan o devletin vatandaşlarıdır ve diğer devletlerin böyle bir durumda belirleyici rol oynaması ya da taraf tutması, uluslararası hukuk açısından iç işlerine müdahale olarak kabul edilmektedir. Devletin anayasal düzeni dışında; darbe, devrim, isyan, ayaklanma, işgal, ilhak gibi olağan dışı şekillerde oluşan iktidar değişiklikleri karşısında diğer devletlerin nasıl bir tavır alması gerektiği, yeni kurulan hükümetin tanınmasına gerek olup olmadığı, tanınacaksa hangi koşullarda tanınması gerektiği ise tartışmalı bir konudur.

Aynı ülke içerisinde iktidarda hak iddia eden iki farklı hükümetin varlığı durumunda hükümetlerden hangisinin meşru hükümet olarak tanınması gerektiği tartışmaların odağını oluşturmaktadır.[32] Böyle bir durumda tanıma, kuramsal çerçevede açıklanan doktrinler temelinde taraflardan birinin devletin anayasal düzenine göre meşru olması (Seward, Stimson ve Tobar Doktrinleri) ya da birinin yönetimde diğerine göre daha etkin olması gibi ölçütlere göre yapılır. Örneğin Kurtuluş Savaşı sırasında, İttifak Devletleri resmi olarak uzun süre İstanbul Hükümeti ile muhatap olmuş, Ankara Hükümeti'ni ise ancak iktidardaki etkinliği arttıktan sonra tanıma yoluna gitmişlerdir.

Devletinden ayrı olarak kurulmuş ve bir başka hükümet ile aynı ülke üzerinde çatışan hak iddia eden bir hükümetin varlığı da ayrı bir tartışma konusudur. Bir hükümetin varlığı ancak bir devletin varlığı ile mümkündür, devletinden ayrı ya da devleti olmayan bir hükümetin tanınması teknik olarak mümkün değildir.[33] Ancak tarihte bunun da örnekleri vardır; özellikle işgal ve iç savaş gibi durumlarda, devletin hükümetinin başka bir ülkede kurulması ya da faaliyette bulunması olasıdır. II. Dünya Savaşı'nda Alman işgali sırasında Cezayir'de kurulan Fransa Cumhuriyeti Geçici Hükümeti (ya da Fransız Milli Kurtuluş Komitesi), 1949'da Komünist Parti'nin devrimi sonrası Tayvan'a kaçan Milliyetçi Parti'nin Çin Cumhuriyeti hükümetini temsil etmeye devam etmesi gibi.[34] Bu gibi durumlarda devletler genellikle illegal olarak iktidardan uzaklaştırılmış ve başka bir ülkeye kaçmış/sığınmış hükümeti o devletin meşru temsilcisi olarak tanımaya devam ederler.[35] Henüz devletin kurucu unsurlarından biri olan ülkeye sahip olmamasına rağmen, kurulan bir hükümetin tanınması gibi uç örnekler de vardır. İsrail'in 1948 yılında, sınırları tespit edilmediği halde tanınması bu duruma uyan bir örnektir.[36]

Hükümetlerin tanınmasını sorunlu hale getiren bir diğer durum ise, ta-

31 Crozat, 1953:20.
32 Crozat, 1953:19.
33 Reçber, K. (2016). **Uluslararası Hukuk**, 2. Baskı, Bursa: Dora Basım-Yayın, s.301.
34 Crozat, 1953:26; Atay, 1998:35.
35 Atay, 1997:35.
36 Crozat, 1953:24-25.

nınmama durumunun yaratacağı sorunlardır. De facto hükümetler, doktrinlerin belirlediği kriterlere sahip olsunlar ya da olmasınlar, diğer devletler tarafından tanınmayabilir. Belirtildiği üzere, devletin tanınması ile hükümetin tanınması farklı iki kavramdır ve yeni hükümeti tanınmıyor olsa bile, devletin varlığı ve tanınması devam eder; çünkü devletin sürekliliği esastır. Devlet içinde yaşanan hükümet hatta rejim değişiklikleri de bu sürekliliği etkilemez, çünkü Bynkershoek prensibine göre "rejimin şekli değişmekle halk değişmez".[37] Bu bağlamda, tanıma işlemi devlet ve hükümet açısından kurucu bir işlem değildir.

Tanıma kararlarının ölçütlerini belirleyen doktrinlerin varlığına rağmen, devletlerin farklı uygulamaları ve hatta bir devletin zaman içinde değişen uygulamaları görülebilmektedir. Yukarıda belirtildiği üzere, tanıma uygulamalarının farklılığının sebebi, uluslararası siyasetin bir çıkar savaşı arenası olmasıdır. Bu yüzden, bir devletin başka bir devletin kurulmasını ya da hükümet değişikliğini tanıması, hukuk kurallarından ziyade, o devletin milli menfaatlerine göre belirlenen siyasi bir tercihtir.[38] 1928'de ABD'nin Hicaz'ı tanıması, 1933'de Almanya'nın Mançuko Devleti'ni tanıması, 1948'de ABD'nin İsrail'i tanıması gibi örnekler, yeni kurulan bir devletin hukuksal temel olmadan siyasi çıkarlarla tanınmasına uyan örneklerdir. Hükümetlerin tanınmasına en bariz örnek ise, önce Körfez ülkeleri, ardından Fransa, İngiltere ve ABD, daha sonra ise Aralık 2012'de Fas'ta toplanan ve 100 ülkeden oluşan Suriye Halkının Dostları Konferansı'nın, Ulusal Koalisyon'u Suriye halkının meşru temsilcisi olarak tanıdıklarını açıklamasıdır.[39]

Darbe sonrası de facto hükümetin tanınması ya da tanınmamasına yönelik evrensel bir yazılı ya da teamül hukuk kuralı yoktur. Hükümetlerin tanınması özünde siyasi bir tercih olmakla birlikte, hem tanıyan hem de tanınan açısından siyasi ve hukuki bir eylemdir. Bir hükümetin tanınması ya da tanınmaması yönündeki karar, özünde her devletin özgür tasarrufuyla vereceği bir karardır ve ABD'nin İsrail'i tanımasına yönelik eleştirilere verdiği cevapta belirtildiği gibi, "bu tasarrufun kanuna uygun ya da muteber olup olmadığını takdire salahiyetli bir kaza otoritesi veya diğer herhangi bir otorite mevcu(t)" değildir.[40] Nasıl ki devletlerin egemen eşitliği gereği ve iç işlerine karışma yasağı uyarınca hükümet değişiklikleri devletin iç meselesi ise, bu değişen hükümet ile siyasi ve hukuki ilişki kurup kurmama kararı da diğer devletin hukuken hakkı ve siyasi tercihidir. Dolayısıyla, bir devletin hükümet değişiklikleri nasıl sorgulanamaz ise, bir devletin hükümetinin başka bir devletin hükümetiyle siyasi ilişki kurup kurmama kararı da, egemenlik ilkesi gereği,

37 Crozat, 1953:18; Atay, 1998: 26.
38 Crozat, 1953:12
39 BBC. (2013). "Suriye krizi: Muhalif siyasi güçler", http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/10/131029_suriye_muhalif_gruplar (15.05.2017).
40 Crozat, 1953:12.

sorgulanamaz.

Hükümeti değişen devlet açısından ise, tanınma ve tanınmama durumunun hukuki ve siyasi boyutu daha karmaşıktır. Hükümet veya rejim değişse de, devletin sürekliliği esas olmakla birlikte, devlet ulusal ve uluslararası alandaki eylemlerini hükümetleri aracılığıyla yürütür. Devletin uluslararası kişiliği devam etmekle birlikte tanınmayan bir hükümet, uluslararası hak ve imtiyazlarını kullanamayacak, diplomatik ve siyasi ilişkilerini kuramayacaktır. Hükümetler, devletler arasında fiili ilişkilerin kurulması ve yürütülmesi açısından asli kurumlardır ve izole edilmiş ve yalnız kalmış hükümetlerin küresel dünyada uzun ömürlü olması beklenemez. Bu yüzden diğer devletlerce olağan dışı şekillerde gelen hükümetlerin tanınması, hükümetin başarısını ve iktidara sahip kalmasını belirleyici bir durum haline gelmektedir.

Uluslararası Örgüt Uygulamaları

Hükümetlerin tanınması konusunda evrensel bir hukuk kuralı olmamakla birlikte, iki uluslararası örgütün tanıma konusunda hukuksal düzenlemeleri olduğu görülmektedir: Amerikan Devletleri Örgütü ve Afrika Birliği Örgütü. Her iki örgütün üyelerinin de, özellikle 20. yüzyıl boyunca darbe vebasından muzdarip[41] olmaları, darbe ile gelen hükümetlerin tanınması konusunda hukuksal bir düzenleme yapmalarını kaçınılmaz kılmış görünmektedir.

Amerikan Devletleri Örgütü:

Ekvator Dış İşleri Bakanı Tobar'ın, anayasaya aykırı şekilde iktidara gelmiş hükümetleri tanımayı reddetme çağrısı kısa sürede yanıt bulmuş ve Nikaragua, Honduras, Guetelama, Kostarika ve Salvador'dan oluşan 5 Orta Amerika ülkesi 20 Aralık 1907 tarihinde yaptıkları Orta Amerika Barış Antlaşması ile, taraf devletlerin ülkelerinde anayasal süreçler ile iktidara gelmiş hükümetleri ortadan kaldıran ihtilal ve darbe hükümetlerini tanımamayı taahhüt etmişlerdir. Bu kural, 7 Şubat 1923'te daha da sertleştirilmiştir. Antlaşmaya yaptıkları ek ile, darbe hükümetleri ve ihtilal yöneticilerinin akrabalarının daha sonraki seçimlerle başkan, başkan vekili ve devlet şefi seçilmeleri durumunun da tanınmayacağını kabul etmişlerdir.[42] Ancak 1932'de Kosta Rika ve Salvador bu anlaşmadan çekilmişler, 1934 senesinde ise antlaşma feshedilmiştir.

41 Powell, J., Lasley, T., & Schiel, R. (2016). "Combating Coups d'état in Africa, 1950–2014", *Studies in Comparative International Development*, 51(4), s.483.
42 Crozat, 1953:21-22; Dozer, 1966:321, 323.

Ne şekilde olursa olsun, iktidara gelmiş bir hükümetin tanınmasına gerek olmadığını ifade eden Estrada Doktrini'nin -en azından Amerika kıtası için- bir kural olarak kabul edilip edilmeyeceği ise, 1945 senesinde Amerikalılararası Meksico-City Konferasında, 1948'de de Bogota Konferansı'nda görüşülmüş; üzerinde uzlaşılamayınca Amerikalılararası Hukukçular Komitesi'nde gönderilmiştir. Komite, iç işlerine müdahale etmemesi, diplomatik personelin hükümet nezdine değil, devlet nezdine gönderilmesi ve devletin sürekliliği prensibine vurgu yapması bakımlarından uygun bulsa da, pratik zorlukları bakımından özellikle de diplomatik temsilcilerin çekişmeli hükümetlerden hangisi ile muhatap olacağı sorusuna cevap veremediği için doktrini uygulanabilir bulmamıştır.[43]

Tobar Doktrini'ni hukuk kuralı haline getiren Orta Amerika Barış Antlaşması'nın feshi ve Estrada Doktrini'nin kendine bir antlaşmada yer bulamaması sebebiyle, günümüzde Amerikan Devletleri Örgütü için darbe sonrası de facto hükümetlerin tanınmasına yönelik bir hukuksal düzenleme de kalmamış olmaktadır.

Afrika Birliği Örgütü:

Tobar Doktrini'nin alt yapısını oluşturan anayasal süreçlere uyulması fikri, aynı Latin Amerika gibi sömürge sonrası dönemde darbe-vebasından muzdarip Afrika ülkelerinde de benimsenmiştir. Tobar Doktrini'ne ya da darbe sonrası hükümetlerin tanınmaması konusuna doğrudan atıfta bulunulmasa da, anayasaya aykırı şekilde gerçekleşen hükümet değişikliklerine tolerans göstermeme prensibi, 2000 yılında Afrika Birliği Örgütü Meclisi tarafından da kabul edilmiştir. 1958-1979 yılları arasında 47'si başarılı 93 darbe, 1980-2001 yılları arasında da 33'ü başarılı 95 darbe yaşayan 48 Alt Sahara devletinin o günün şartlarında böyle bir karar alması kaçınılmazdı.[44] Bu karara giden sürecin kilometre taşlarından biri, 1991 yılında Haiti'de gerçekleşen darbeye tüm dünyanın verdiği tepkiye uygun olarak Birliğin aldığı kınama, silah ambargosu ve ekonomik yaptırım kararı ve diğeri 90'lı yıllar boyunca arka arkaya darbeler yaşanan Sierra Leone'daki darbecilerin kınanması, cunta yönetimiyle işbirliği yapılmaması ve anayasal düzenin derhal yeniden kurulması yönünde 1997 yılında Afrika Birliği'nde alınan karardı[45]. 1997 yılında

43 Crozat, 1953:20-21.

44 McGowan, P. J. (2003). "African Military Coups d'état, 1956–2001: Frequency, Trends and Distribution", *The Journal of Modern African Studies*, 41(3), s.348.

45 Sierra Leone'da darbeler o kadar olağanlaşmıştı ki, gerçekleşen son darbe sırasında devrilen devlet başkanı Ahmet Kabbah, Afrika Birliği Zirvesi'ne katılıyordu. Bamidele, O., & Ayodele, B. (2016). "In the Service of Democratic Governance: The African Union Normative Framework on Unconstitutional Change of Government and ECOWAS Protocol on Good Governance and Democracy in the Post-Arab Spring", *Journal of Asian and*

Birliğin Harare Zirvesinde "darbe tertipçileri … bizim tarafımızdan tanınmayı daha zor sağlayacaklar" açıklaması yapıldı.[46] Oysa ki daha 1971 yılında aynı Meclis'te konuşma yapan Uganda temsilcisi, bir ülkedeki hükümet değişikliğinin tamamen iç mesele olduğunu ve bu tarz iç meselelere müdahil olmaya çalışırsa Afrika Birliği'nin kendi sonunu getireceğini söylemişti.[47]

2000 yılında Afrika Birliği anayasaya aykırı şekilde gerçekleşen hükümet değişikliklerine tolerans göstermeme prensibini kabul ettikten sonra, Birlik 2002 yılında bazı yaptırımlar da belirlemiştir; anayasal düzene dönene kadar ilgili devletin Birliğin aktivelerine katılmalarına izin verilmemesi, anayasal düzene dönüş için yapılacak seçimlere darbe tertipçilerinin katılamaması, darbecilerin Birliğin yetkili organları tarafından yargılanması, gerekli görüldüğü takdirde ekonomik yaptırımlar dahil diğer yaptırımların uygulanması. Ayrıca Birliğin Barış ve Güvenlik Konseyi, anayasal olmayan bir hükümet değişikliği durumunda yaptırımların belirlenmesi ve uygulanması konusunda yetkili tayin edildi. 2009 yılında ise yaptırımların belirlenmesi ve uygulanmasının takibi için bir komite kuruldu.[48]

Birliğin kıtanın demokratikleşmesi ve darbelerin caydırılması yönünde aldığı bu kararlar, sıklığı azaltsa da, Afrika'da yaşanan darbeleri engellemedi. 2002-2004 yılları arasında 4'ü başarılı 14 darbe girişimi; 2005-2012 yılları arasında ise 8 darbe daha yaşandı[49]. Böyle bir karar alınmasının tek başına darbe girişimlerini engellemeyeceği açıktır ancak önemli olan darbelere karşı Birliğin ve üye devletlerin tutumlarının nasıl değiştiğidir. Aşağıdaki örnekler, Afrika ülkelerinin darbelere karşı tutumlarının nasıl değiştiğini ve Birlik kurallarının nasıl uygulandığını göstermeleri açısından anlamlıdır.

2005'te Devlet Başkanı Gnassingbé Eyadéma'nın ölümünden sonra, Togo ordusu oğul Eyadéma'yı koltuğa oturtmak için bir darbe yaptı. Darbe, Afrika Birliği tarafından kınandı, ordunun anayasaya uyması; aksi takdirde yaptırım uygulanacağı duyuruldu. İlk tedbir olarak Togo'nun Afrika Birliği üyeliği askıya alındı, Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu'nun (ECOWAS) uyguladığı yaptırımların desteklendiği, Togo'da en kısa sürede anayasal meşruiyetin tesis edilmesi için her türlü tedbirin alınması konusunda ECOWAS'ın yetkili olduğu açıklandı. Darbe ile devlet başkanlığı koltuğuna oturmuş olan Faure Eyadéma, kısa sürede geri adım attı ve seçim kararı aldı.

African Studies, September, s.3.

46 Powell vd., 2016:489.

47 Williams, P. D. (2007). "From Non-Intervention to Non-Indifference: the Origins and Development of the African Union's Security Culture", *African Affairs*, 106(423), s. 271-272.

48 Bamidele ve Ayodele, 2016:5.

49 Togo (2005), Moritanya (2005 ve 2008), Gine (2008), Madagaskar (2009), Nijer (2010), Mali (2012), Gine-Bissau (2012) ayrıca Burkina Faso (2015). Arap Baharı ülkelerinde gerçekleşen devrim ve darbeler dahil değildir.

Her ne kadar seçim sonuçları ihtilaflı olsa da Faure Eyadéma devlet başkanı seçilerek (Seward Doktrini'nin belirttiği şekilde) meşruiyetini sağlamış oldu. Avrupa Parlamentosu bu seçimlerin şeffaflık, çoğulculuk, özgür seçim ilkelerine uymadığını belirtti fakat Afrika Birliği Örgütü görünüşte de olsa hükümetlerin anayasal süreçlerle iş başına gelmesini sağlayarak, demokrasiye ve anayasal süreçlere –en azından kağıt üzerinde- ne kadar bağlı olduğunu göstermiş oldu.[50]

2005 yılında Moritanya'da yaşanan darbede de benzer bir kararlılık gösterildi. Darbenin ertesi günü Afrika Birliği Meclisi anayasaya aykırı hükümet değişikliğini kınadı ve Moritanya'nın üyeliğini askıya aldı. Fakat bu sefer farklı bir durum vardı, Devlet Başkanı Maaouiya Ould Taya'nın devrilmesi hem ulusal hem de uluslararası camiada sevinçle karşılanmıştı. Askeri cunta kısa sürede, 2 yıl içinde seçim yapılacağını ve cuntadan kimsenin seçimlerde aday olmayacağını açıkladı. Afrika Birliği, bu açıklamayı ve Moritanya'nın demokrasiyi içselleştirmiş olmasını büyük bir takdirle karşıladı.[51]

Burkina Faso, Mali ve Gine-Bissau'da yaşanan darbeler sonrasında da Afrika Birliği benzer tepkileri gösterdi; darbe kınandı, üyelikler askıya alındı, anayasal düzene geri dönüş çağrısı yapıldı; ancak bu sefer diplomatik görüşmelerin sonuç vermemesi halinde askeri müdahalede bulunulacağı uyarısı da eklenerek ülkelere 2 hafta süre verildi. Burkina Faso'da yaptırımlar için verilen son tarihten bir gün önce ordu kışlasına geri döndü, sivil düzen yeniden tesis edildi. Mali ve Gine-Bissau'da ise süreç biraz daha uzun ve zorlu oldu, diplomatik müzakereler ve ekonomik yaptırımlar başladı. Askeri müdahale öncesinde uygulanan ekonomik yaptırımlar ve gösterilen kararlı tutum, Mali ve Gine-Bissau'da da darbeci yönetimlerin anayasal düzene geri dönmelerini sağlamaya yetti.[52]

SONUÇ

Mevcut bir hükümette iktidarın değişmesi sonucu yeni gelen hükümetin diğer uluslararası hukuk kişilerince tanınması konusunda bir uluslararası hukuk kuralı yoktur; böyle bir uygulamaya gerek de yoktur. Çünkü uluslararası hukukta devletin sürekliliği esastır ve her hükümet, kendisinden öncekilerin uluslararası hukuktan doğan sorumluluklarını üstlenmek ve iktidarına sahip olduğu devletin ulusal yetkilerini kullanmak durumundadır. Hatta bir devletin hükümetinin ya da rejimin değişmesi, olağan ya da olağan üstü bir şekilde olsa bile, üçüncü kişi durumundaki diğer devletleri ilgilendirmez; bu bir iç

50 Williams, 2007:273-274.
51 Williams, 2007:274.
52 Bamidele ve Ayodele, 2016:11-12.

meseledir. Bu yüzden uluslararası siyasetin paydaşları en azından olağan hükümet değişiklikleri durumunda genellikle yeni hükümete başarılar dilemekle ve aralarındaki ilişkilerin gelişerek devam etmesi yönündeki arzularını açıklamakla yetinirler. Darbe, ihtilal, devrim gibi olağan dışı hükümet değişiklikleri sonrasında, bir devletin ülkesinde iktidara sahip olduğunu iddia eden iki veya daha fazla güç olması durumunda ise bunlardan hangisinin diğer devletler tarafından tanınacağı çoğu zaman o grubun iktidara sahip olmasını kolaylaştıran bir durumdur.

Darbe sonrası kurulan hükümetlerin tanınması, hem uluslararası ilişkiler hem de uluslararası hukuk açısından tartışmalı, çözümlenmemiş ve çözümlenmesi mümkün görünmeyen bir konudur. Temelde, darbelerin hukuka aykırı doğası ve devletlerin çıkar ilişkilerinden kaynaklanan iki durum sorunu çözümsüz kılmaktadır. Ülkelerin rejimini, olumlu ya da olumsuz, daha demokratik ya da diktatöryel ne şekilde etkilediği, hangi yöne kaydırdığı[53], bu değişimi hangi devletlerin çıkarlarına uygun bulduğu hangilerinin bulmadığı, darbe sırasında insancıl hukuka aykırı suçlar işlenip işlenmediği gibi farklı değişkenler, yeni hükümetin tanınmasını etkileyen faktörlerdir.

Siyasi bir karardan hukuki temelleri olan bir uygulamaya doğru gelişen tanıma tasarrufunun devletlerin siyasi takdir yetkisinden tamamen çıktığını söyleyebilmek hala mümkün değildir. En azından tanımanın ölçütlerini belirleyen unsurların kolektif bir şekilde benimsenmiş olması, hukuki alt yapıların sağlamlaşması, takdir yetkisinin kullanımına ortak bir zemin hazırlamıştır. Fakat devletlerin takdir yetkisi son tahlilde sosyal ve siyasi realiteler ile uluslararası toplumun gereklilikleri ve daha da önemlisi ulusal çıkarlarca şekillenmektedir.[54] Dolayısıyla, bir hükümet değişikliği durumunda devletler, çoğu zaman kendi ideolojilerine veya çıkarlarına uygun olan tarafı seçmek ya da bekle-gör politikası izlemek yoluna giderler.[55]

53 'Demokratın İkilemi' ya da İyi Darbe-Kötü Darbe denen bu durum, bir diktatöre ya da benzer bir anti-demokratik yönetime karşı daha demokratik bir yönetime geçmek amacıyla yapılan darbelerin yarattığı ahlaksal ve demokratik çelişkileri ifade etmektedir. Ikome F. (2007). "Good Coups and Bad Coups: The Limits of the AU's Injunction on Unconstitutional Changes of Government", Occasional Paper, 55. Johannesburg: Institute for Global Dialogue.

54 Crozat, 1953:29.

55 Atay, 1997:35.

KAYNAKÇA

Atay, E. E. (1997). "Hukukta Meşruiyet Kavramı", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1(2), 121-166.

Bamidele, O., & Ayodele, B. (2016). "In the Service of Democratic Governance: The African Union Normative Framework on Unconstitutional Change of Government and ECOWAS Protocol on Good Governance and Democracy in the Post-Arab Spring", *Journal of Asian and African Studies*, September, 1-15.

BBC. (2013). "Suriye krizi: Muhalif siyasi güçler", http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/10/131029_suriye_muhalif_gruplar (15.05.2017).

Crozat, C. (1953). "Devletler Hukukunda Tanıma", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 19(1-2), 3-32.

Dozer, D. M. (1966). "Recognition in Contemporary Inter-American Relations", *Journal of Inter-American Studies*, 8(2), 318-335.

Galloway, L. T. (1978). **Recognizing Foreign Governments: the Practice of the United States**, Washington: American Enterprise Institute.

Ikome F. (2007). "Good Coups and Bad Coups: The Limits of the AU's Injunction on Unconstitutional Changes of Government", Occasional Paper, 55. Johannesburg: Institute for Global Dialogue.

McGowan, P. J. (2003). "African Military Coups d'état, 1956–2001: Frequency, Trends and Distribution", *The Journal of Modern African Studies*, 41(3), 339-370.

Powell, J., Lasley, T., & Schiel, R. (2016). "Combating Coups d'état in Africa, 1950–2014", *Studies in Comparative International Development*, 51(4), 482-502.

Reçber, K. (2016). **Uluslararası Hukuk**, 2. Baskı, Bursa: Dora Basım-Yayın.

Williams, P. D. (2007). "From Non-Intervention to Non-Indifference: the Origins and Development of the African Union's Security Culture", *African Affairs*, 106(423), 253-279.

MODERNLEŞMENİN GETİRDİĞİ TEPKİ Mİ? KULELİ VAKASI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Arş. Gör. Emre KURT
Arş. Gör. Hikmet MENGÜASLAN

ÖZET

19. yüzyılla birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileyişi hız kazanmış, devlet iç ve dış gelişmeler nedeniyle hızla kan kaybetmiştir. Bu gerileyiş karşısında Osmanlı devlet adamları ve yöneticileri devletin gerileyişini durdurmak ve devleti modernleştirmek için reform hareketlerine girişmiş, bu bağlamda Tanzimat ve Islahat Fermanları ilan edilmiş, ordunun modernleştirilmesi için uğraşılmış ve eğitim, adalet, ticaret vd. alanlarda çok sayıda ıslahat gerçekleştirilmiştir. Bu ıslahatlar içerisinde bilhassa Tanzimat ve Islahat Fermanları geleneksel Osmanlı toplum anlayışına yönelik olmuş ve devletin ana unsuru olan Müslümanlar gayrimüslimlerle eşit hale getirilmiş ve bu durum Müslümanların yoğun tepkisine sebep olmuştur.

Osmanlı maliyesinin durumu ve dönemin gelişmeleri de toplumun hoşnutsuzluğunu artırmıştır. Bu bağlamda maliyenin iflasın eşiğine geldiği bir dönemde hayata geçirilmeye çalışılan reformların ekonomi üzerinde yarattığı baskı, yaşanan kriz haline rağmen sarayın aşırı harcamaları, 1853-1856 Osmanlı Rus Savaşı'nın yarattığı problemler ve alınan dış borçlar, ıslahatlardan

daha ziyade gayrimüslimlerin avantaj sağlaması ve ekonomik durumlarının hızla iyileşmesi gibi olgular saraya olan tepkiyi artırmıştır. Ayrıca dönemin büyük güçlerinin sıklıkla gayrimüslimler lehine Osmanlı iç işlerine karışması, 1853-1856 Savaşı esnasında çok sayıda yabancı askerin İstanbul'da bulunması gibi gelişmeler de toplumun tepkisini çekmiştir. Tepki netice itibariyle Abdülmecit karşıtlığına ve bu karşıtlık Şeyh Ahmet, Cafer Dem ve Hüseyin Daim paşaların kurduğu cemiyetle örgütlü bir hale gelmiş ve bu örgüt Abdülmecit'i tahtan indirmeyi amaçlamıştır.

Tarihe Kuleli Vakası olarak geçen bu girişimle olayın failleri Abdülmecit'i tahtan indirerek yerine Abdülaziz'i geçirmeyi tasarlamış ve daha önce meydana gelen girişimlerin aksine devletin kötü gidişatına çözüm bulmayı amaçlamışlardır. Olaya karışanların farklı kimliklerde olması ilerici-gerici, darbe-isyan vb. tartışmalarının da ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda çalışmada Kuleli Vakası incelenmiş ve ifade edilen tartışmalar kapsamında olaya ilişkin değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Modernleşme, Abdülmecid, Kuleli Hadisesi, Darbe Girişimi*

A REACTION TO MODERNITY? AN EVALUATION ON KULELİ INCIDENT

ABSTRACT

The 19th century was a period of regression for the Ottoman Empire, domestic developments along with external ones dealt major blows on the state. Ottoman statesmen and elites attempted to initiate reform movements with the purpose of modernization and preventing the regression of the state; on this context, Tanzimat (Edict of Gülhane) and Islahat (Reform Edict) firmans were declared, modernization of the military caught considerable attention, and many reforms were aimed at various sectors such as education, justice, commerce and so on. Among these reforms though, Tanzimat and Islahat firmans were especially significant in the sense that they were intended to Ottoman traditional social understanding and Muslims who were the main subjects of the state, became equal with non-Muslims, which attracted intense reactions from Muslims after all.

The financial status of the state and conjunctural developments contributed to rise of public discontent. The pressure of the reforms on state econ-

omy (largely because of the effect of the time when financial status of the state was in the brink of bankruptcy), overspending even though in a time of crisis, 1853-1856 Ottoman-Russo war and external borrowings, the fact that non-Muslims gained more from the reforms and their improving economic status were but some reasons which led to increasing reactions against palace. Furthermore, frequent interventions by the great powers of the time into Ottoman domestic affairs favoring the non-Muslims, the presence of considerable amount of foreign soldiers in Istanbul during 1853-1856 war exacerbated the situation. All these came together and the reaction was transformed into an opposition movement against Abdulmecid, and this movement took an organized form with a union founded by Sheikh Ahmed, Cafer Dem and Huseyin Daim pashas aiming to depose Abdulmecid.

Took its place as the Kuleli Incident in history, the perpetrators of this attempt planned to depose Abdulmecid and make Abdulaziz to come to power and opposed to the previous ones, they sought a solution for the failing of the state. That those involved in the incident with different identities paved the way of debates going around dichotomies such as progressivist-reactionist, coup-revolt.

Keywords: *Modernization, Abdulmecid, the Kuleli Incident, Coup Attempt.*

GİRİŞ

Siyaset biliminin üzerinde tartıştığı önemli konulardan birini ihtiva eden sivil-asker ilişkisi, gerek dünyada, gerekse Türkiye'de sıkça gündeme gelen bir kavramdır. Sadece Afrika kıtasında 1956 – 2001 periyodunda 80 darbe yapılmış, 108 darbe girişimi bastırılmış ve 139 darbe planının açığa çıkarılması[1] araştırmacıların darbe kavramına ilgi göstermesine neden olmaktadır. Bu bağlamda araştırmacılar, darbeyi ortaya çıkaran sebepler başta olmak üzere askerin devlet yönetiminde ve güvenliğin sağlanmasında rolünün ne olması gerektiği, kötü sivil yönetimin darbeyi meşrulaştırıp meşrulaştırmayacağı, asker-sivil ilişkilerinin nasıl olması gerektiği gibi sorunlar/hususlar üzerinde çalışmalarını sürdürmektedir.

1923 yılında bağımsızlığını alan Türkiye, 1946 seçimleriyle birlikte çok partili hayata geçmiş ve 1950 yılında Demokrat Parti (DP) elde ettiği seçim galibiyetiyle birlikte iktidara gelmiştir. Fakat DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye, unuttuğu darbe kavramını **yeniden hatırlamış ve 1957/5**8'de Dokuz Subay Olayı olarak literatüre geçen askeri müdahale planıyla darbeler dönemi başlamıştır. Bu bağlamda 1960'da ve 1980'de ordu yönetime doğrudan el koymuş, 12 Mart ve 28 Şubat muhtıralarıyla iktidarın değişmesini sağlamıştır. Bunların yanı sıra Türkiye, 1962, 1963, 9 Mart 1971, literatüre e-muhtıra olarak geçen 27 Nisan 2007 ve 15 Temmuz 2016'da darbe girişimlerine ve tehditlerine maruz kalmıştır.

Türkiye her ne kadar 1950'li yıllardan itibaren darbelere ve darbe teşebbüslerine maruz kalsa da, 'darbe geleneğini' mirasçısı olduğu Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralmıştır. Bu bağlamda 1. Selim iktidara babası 2. Bayezid'i tahtan indirerek geçmiş, Genç Osman ve 3. Selim yeniçerilerin çıkardığı isyan sonucu iktidarlarını kaybetmişlerdir. İfade edilen bu hadiselerin yanı sıra 1826 yılına kadar yeniçeriler gerçekleştirdikleri ayaklanmalarla iktidara sıkça müdahalede bulunmuşlardır.

Yeniçeri ocağının kaldırıldığı 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda vuku bulan darbeler ve darbe girişimleri de boyut değiştirmiş ve devletin bekası kavramı müdahaleleri meşrulaştırmak için kullanılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda başta Harbiye, Tıbbiye ve Mülkiye öğrencileri ve bu kurumlardan yetişenler olmak üzere Osmanlı asker ve bürokratlarından oluşan aydın/elit gruplar ifade edilen düşünce bağlamında sivillerle birlikte hareket etmiş ve 1876'ta Abdülaziz'i iktidardan indiren hükümet darbesinde, 31 Mart Vakası'nın akabinde 2. Abdülhamit'in tahtan indirilmesinde ve Bab-ı Ali Baskını gibi örneklerde aktif rol almışlardır. Bu düşünce bağlamında gelişen bir diğer hadise de 1859 yılında vuku bulan Kuleli

1 Patrick J. McGowan, 'African Military Coups D'État, 1956–2001: Frequency, Trends and Distribution', *The Journal of Modern African Studies*, Vol. 41, 2003, s. 340.

Vakası'dır.

Devletin gerileyişi karşısında önlem almak isteyen Sultan Abdülmecid bu düşünce doğrultusunda eğitim, hukuk, askeri, idari, mali vb. alanlarda çok sayıda reformu hayata geçirmeye çalışmış ve ilan ettiği Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla da bu süreci desteklemek istemiştir. Fakat bilhassa Islahat Fermanı başta olmak üzere yapılan reformlardan özellikle gayrimüslim ahalinin yararlanması, reformların mali yükünün Müslüman halka yansıdığı bir dönemde gayrimüslim halkın refahını artırması, dönemin büyük devletlerinin gayrimüslimler lehine Osmanlı içişlerine yaptıkları müdahaleler vb. gelişmeler Osmanlı toplumundaki Abdülmecit hoşnutsuzluğunu artırmıştır. Nitekim bu hoşnutsuzluk Şey Ahmet, Cafer Dem ve Hüseyin Daim adlı kişilerin kurdukları gizli örgütle Abdülmecit'i iktidardan indirmeyi amaçlamalarına zemin hazırlamıştır. Darbe tertibinin önceden haber alınması karşısında harekete geçen Abdülmecit, bu hareketi bertaraf ederek iktidarını korumuştur.

Gerek Osmanlı İmparatorluğu, gerekse Türkiye örneklerinde görüldüğü üzere farklı dönemlerde gerçekleşen darbelerle iktidarlar, iktidarlarını kaybetmiş veya kaybetmenin eşiğine gelmiştir. Bu noktada sorulması gereken ilk soru darbe kavramının ne olduğudur. Bu bağlamda darbe kavramı, darbe türleri, hangi koşulların/nedenlerin darbe planlayıcılarını harekete geçirdiği vb. sorunsalları irdelemek bu çalışmanın ilk bölümünü oluşturmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde Kuleli Vakası üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda Şeyh Ahmet'in ve arkadaşlarının kişilik özellikleri, hedefleri, bağlantıları ve darbe teşebbüsü üzerinde durulacaktır.

Darbe Kavramı ve Kavram Üzerine Düşünceler

Türkiye'nin ortalama on senede bir tecrübe ettiği ve gerek gündelik, gerekse siyasi hayatta sıkça kullandığı darbe kelimesi Türk Dil Kurumu'nun (TDK) güncel sözlüğünde *vuruş, çarpış, bir ülkede baskı kurarak, zor kullanarak veya demokratik yollardan yararlanarak hükümeti istifa ettirme veya rejimi değiştirecek biçimde yönetimi devirme işi olarak* tanımlanmaktadır.[2] Encyclopedia Britannica da ise Türkçe darbe kelimesi karşılığında 'coup' veya 'coup d'état' kavramları kullanılmış ve *küçük bir grup tarafından var olan hükümeti aniden ve şiddetle devirme* şeklinde tanımlanmıştır.[3] Britannica'nın 'coup' maddesinde modern anlamda ilk darbelerin Napoleon Bonaparte (1799) ve Louis Napoleon (1851) tarafından gerçekleştirildiği de belirtilmektedir. TDK'nın ve Britannica'nın tanımları incelendiğinde her iki kurumun

2 'Güncel Türkçe Sözlük', *TDK*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5911c62e70ebf0.42313759 Erişim tarihi: 19.05.2017

3 'Coup d'état', *Encyclopedia Britannica*, https://www.britannica.com/topic/coup-detat, Erişim Tarihi: 19.05.2017

da şiddet unsuruna vurgu yaptığı görülmektedir. Bunun yanı sıra yine her iki tanımda da ortak olan unsur hükümetin devrilmesi işidir ve bu işi de genel olarak elinde silahlı güç bulunduran ordu yerine getirmektedir. Darbe eylemi ordu tarafından emir komuta zinciri şeklinde gerçekleştirilebileceği gibi (1980 Darbesi) ordu içerisindeki cuntalar aracılığıyla da (1960 Darbesi) yapılabilmektedir. Bu noktada sorulması gereken soru bir ordu veya ordu içerisindeki yapılanmaların neden darbe yapma gereksinimi duyduğu hususudur.

Bu soruya verilecek ilk cevap siyasi gelişmişlik teorisi çerçevesindedir. Bu bağlamda ABD, İngiltere ve Fransa gibi devletler farklı bir yönetim anlayışına sahip olsa da etkili bürokrasiye, iyi organize olmuş siyasi partilere, yüksek düzeyde toplumsal katılıma, ekonomik refaha, eğitim seviyesine **ve** ordu üzerinde sivil denetime vb. unsurlara sahiptirler. Buna karşın gelişmekte olan ülkelerin önemli bir kısmında eğitim, refah, siyasi katılım, ekonomik istikrar gibi konularda yaşanan sıkıntılar beraberinde istikrarsızlığı da getirmektedir.[4] Yaşanan istikrarsızlığın sonlandırılmasına dair hükümetlerin yetersiz kalması, ordunun ülkenin bütünlüğü, bekası ve güvenliği için yönetime el koymasına zemin hazırlamaktadır. Nitekim Türkiye'de gerçekleştirilen darbelerde ve darbe teşebbüslerde vurgu yapılan kavram ülkenin bekası ve güvenliği unsuru olmuş ve darbeciler eylemlerini bu kavramlarla meşrulaştırmaya çalışmışlardır.

Konuya ilişkin ikinci yorum askeri merkeziyet teorisi (military centrality theory) olarak çevrilebilecek teori bağlamında yapılmaktadır. Bu teoriye göre az gelişmiş ülkelerde ordu, sivil hükümetlere nazaran genellikle daha güçlü kurumsal yapıya, daha iyi organizasyona ve kaynağa sahiptir. Ayrıca ordunun, diğer devlet kurumları arasında daha modern olması, mensuplarının daha iyi eğitim almaları ve aldıkları eğitimle beraber hareket etme kabiliyeti kazanmaları, devletin modernleşmesinde ve kalkınmasında ordunun daha iyi rol oynayacağı düşüncesini getirmektedir. Bunun yanı sıra özellikle post kolonyal dönemde ortaya çıkan yeni devletlerde ordu kurumlarının devlet kaynaklarının önemli bir bölümünü kontrol altında tutması, iç gelişmeleri kontrol etme geleneğinin devam ettirmesi ve siyasetin merkezinde olmaları orduyu önemli bir konuma getirmektedir. Gerek ordunun devletin modernleşmesinde daha iyi rol oynayacağı düşüncesi, gerekse sivillerin askeri kontrol edebilmek ve nüfuzunu azaltmak amacıyla yapacağı girişimler, bu girişimlerde bulunan hükümete karşı darbe yapılması ihtimalini de artırmaktadır.[5]

Etnik gerginlik düşüncesi/teorisine göre darbelerin sebebi gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında 'yeni ulusların' kültürel olarak daha parçalı yapıda

4 Samuel P. Huntington, **Political Order in Changing Societies**, London: Yale University Press, 1968, s. 1-2.

5 J. Craig Jenkins and Augustine J. Kposowa, 'Explaining Military Coups D'État: Black Africa, 1957-1984', *American Sociological Review*, Vol. 55, No. 6, 1990, s.862-863.

olduklarını, birleştirici kurumlardan ve sembollerden mahrum bulunduklarını ve birleştirici unsurların bulunmayışının etnik gruplar arasında rekabete yol açtığını ve bunun da darbeyle sonuçlanabileceğini ifade etmektedir. Bu ekolün bir alt kolu olan modernleşme teorisine göre hızlı ekonomik kalkınmanın olduğu ülkelerde sosyal bölünmeler, yabancılaşma ve grupları etnik hareketlere karşı duyarlı hale getiren istikrarlı bir kimlik arayışı ortaya çıkmaktadır. Fakat hızlı dönüşümün yaşandığı bir ülkede kültürel birliğin sağlanamaması, geniş kültürel çoğunluğun ve güçlü geleneksel eğilimlerin, hızlı gelişimin gerisinde kalması beraberinde etnik grupların siyasi güç için harekete geçmesine ve bu durum da darbelerin yaşanmasına zemin hazırlamaktadır.[6] Benzer şekilde etnik rekabet düşüncesi de iki veya daha fazla etnik grubun olduğu bir ülkede, bu gruplar işgücü piyasasında rekabete giriştiğini ve bu grupların siyasi, ekonomik ve sosyal kaynaklara daha fazla ulaşmayı arzulamalarının istikrarsızlığa ve darbeye zemin hazırladığını belirtmektedir.[7] Etnik meselelerin darbeye zemin hazırladığını belirten etnik hâkimiyet teorisine göre de ülkedeki güçlü grubun hükümette, orduda ve ekonomide hâkimiyet kurmalarının ve küçük gruplar üzerinde baskı oluşturmalarının, küçük grupların ülke yönetiminde ve ekonomide daha fazla söz sahibi olabilmek adına baskın grupla rekabete girişeceğini ve bunun da darbe de dâhil olmak üzere istikrarsızlık yaratacağını belirtmektedir.[8]

Darbe neden olur sorusuna verilebilecek bir diğer cevap da ülkenin siyasi kültürü ve ekonomi faktörüne ilişkindir. Bu bağlamda siyasi katılımın fazla olduğu, farklı grupların kendilerini temsil etmede sıkıntı yaşamadığı ve sivil otoritenin askeri otorite üzerinde hâkim olduğu ülkelerde darbe olma ihtimali oldukça düşükken, bunun olmadığı ülkelerde ise istikrarsızlık yaşanma ihtimali yüksek olduğundan darbenin gerçekleşme olasılığı da artmaktadır. Ekonomik olarak incelendiğinde geri kalmış veya gelişmekte olan ülkelerde yaşanan ekonomik krizler, gelir dağılımındaki uçurum gibi sıkıntılar beraberinde toplumsal kargaşaya ve siyasi istikrarsızlığa da neden olabilmektedir. Nitekim 1950'lerde dünyanın sayılı ekonomilerinden biri olan Arjantin'in yaşadığı ekonomik krizler bu ülkedeki toplumsal kargaşayı ve siyasi istikrarsızlığı artırmış ve bunun neticesinde ülkede çok sayıda darbe gerçekleşmiştir.[9]

Belirtilmesi gereken bir diğer unsur da uluslararası konjonktürdür. Bu bağlamda özellikle Soğuk Savaş döneminde ABD ve SSCB arasında yaşanan rekabet bu devletlerin zayıf/küçük devletlerin iç işlerine müdahalesine

6 Jenkins and Kposowa **a.g.m**., s.863.

7 Susan Olzak, 'Contemporary Ethnic Mobilization', *Annual Review of Sociology*, Vol. 9, 1983, s.360.

8 Robert W. Jackman 'The Predictability of Coups D'État: A Model with African Data', *The American Political Science Review*, Vol. 72, No. 4, 1978, s.1264.

9 Alberto Alesina et all., 'Political Instability and Economic Growth', *Journal of Economic Growth*, Vol. 1, 1996.

ve darbelerin yaşanmasına zemin hazırlamıştır. 1953 yılında İran petrollerini millileştiren ve uyguladığı politikalarla sol eğilimli görünen Musaddık rejiminin, ABD'nin aktif bir şekilde yer aldığı müdahaleyle devrilmesi ifade edilen olguya verilebilecek örneklerden yalnızca birini teşkil etmektedir.[10]

Darbelerin neden ortaya çıktığını ifade eden görüşlerden sonra üzerinde durulması gereken ikinci nokta darbenin devrimden farkıdır. Bu noktada ifade edilmesi gereken unsur halk desteğidir. Genel olarak incelendiğinde gerçekleşen devrimlere ülkede yaşayan halk kitlelerinin önemli bir kısmının destek verdiği görülmektedir. Bu bağlamda 1979 İran Devrimi'ne giden süreçte her cenahtan grubun Şah rejiminin devrilmesi için bir araya gelmiştir. Benzer olgular Fransız ve Bolşevik Devrimleri'nde de görülmektedir. Bununla birlikte darbeler daha kısıtlı kadrolarla ve halk desteğinden mahrum bir şekilde vuku bulmaktadır. Halkın desteğinin alınmaması yapılan eylemi gayri meşru hale getirmektedir. Yönetimi gayri resmi yollarla ele geçiren gruplar tasavvurlarındaki devlet düzenini hayata geçirebilmek için çeşitli düzenlemeler gerçekleştirir. Bu bağlamda yeni yönetim başta anayasa değişikli olmak üzere çeşitli düzenlemelerle ve tasfiyelerle iktidarını sağlamlaştırmaya çalışmakta, kurduğu parlamento ile aldıkları kararları meşrulaştırma gayesi gütmekte ve devlet aygıtını yöneten pozisyonlara destekçilerini getirerek tasavvurlarındaki yönetimi şeklini oluşturmaya çalışmaktadırlar.

Bahsedilmesi gereken bir diğer unsur da darbelerin neden geri kalmış veya gelişmekte olan ülkelerde gerçekleştiği hususudur. 1776'da bağımsızlığını alan ABD'de günümüze kadar herhangi bir darbe girişimi olmamış, İngiltere'de Cromwell hadisesinin gerçekleştiği 1650'li yıllardan günümüze kadar benzer bir olay yaşanmamış, 1800'lerde Napolyon dönemlerinde yaşadığı tecrübelerin akabinde Fransa'da, 2. Dünya Savaşı'nda ağır yenilgi alan Almanya ve Japonya'da savaş sonrası dönemde herhangi bir darbe girişimi olmamıştır. Buna karşın 1950 – 2010 döneminde dünya üzerindeki 94 ülkede 227'si darbeciler için 'başarılı' olmak üzere toplam 457 darbe girişimi gerçekleşmiştir. Bu girişimlerin %36,5'i Afrika, %31,9'u Amerika kıtalarında (Latin Amerika ülkeleri), %15,8'i Ortadoğu, %13,1'i Asya ve %2,6'sı da Avrupa ülkelerinde gerçekleşmiştir.[11] Yaklaşık 100 yıllık tarihinde Türkiye'de darbeciler adına 'başarıyla' gerçekleşen 4 darbe ve çok sayıda darbe girişimi yaşanmıştır. Bu noktada belirtilmesi gereken en önemli unsurun darbe yaşamayan Batılı devletlerin ulus inşa etme sürecinden önemli ölçüde başarıyla çıkmaları, işleyen demokrasiye ve bürokrasiye, yüksek refah düzeyine, sosyal devlet anlayışına, toplumun çok büyük bir kesiminin temsil imkânına sahip olmasına ve sivil iradenin ordu üzerindeki denetimi önemli rol oynamaktadır. Buna karşın geri

10 Detaylı bilgi için bakınız: Kermit Roosevelt, **Karşı Darbe – CIA İran'da**, çev. Bedirhan Muhib, İstanbul: Timaş Yayınları, 2007.

11 Jonathan M Powell and Clayton L Thyne, 'Global Instances of Coups From 1950 to 2010: A New Dataset', *Journal of Peace Research* Vol. 48, 2011, s.255.

kalmış veya gelişmekte olan ülkelerde belirtilen unsurlardan birinin veya birkaçının eksikliği darbeleri ihtimal dâhiline getirmektedir.

Tablo 1: 1950-2010 Darbe Girişimlerinin Coğrafyalara Göre Yüzdesel Dağılımı (457 Girişim)

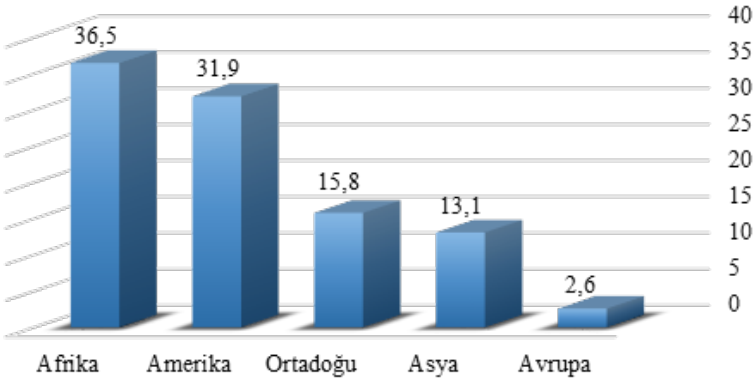

Darbelerin nedenlerini inceleyen yaklaşımlar incelendiğinde öne çıkan unsurun bir ülke içerisinde mevcut yönetimden hoşnutsuz olan grupların varlığı olduğu görülmektedir. Başta Türkiye olmak üzere dünya genelinde yapılan darbelerin de şiddet/güç tekelini elinde bulunduran ordu tarafından veya orduyla ittifak halindeki gruplar tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir.

Darbelerin çoğunlukla ordu eliyle gerçekleştirilmesi, ordunun da darbelerde nasıl hareket ettiği meselesini gündeme getirmiştir. Bu bağlamda ordu üç şekilde darbelerde yer almaktadır. İlk durumda ordu *moderatör* olarak rol oynamakta ve arka planda kalmaktadır. Bu tip müdahalede ordu doğrudan hükümette yer almayıp arka planda hükümeti yönlendirmeye çalışır. Hükümetlerin isteklerine uymaması halinde ordu daha makul ve uysal bir hükümetin başa geçmesini sağlar. Bu noktada ordu, ülke içerisindeki statükonun, güç dengesi veya dengesizliğin sürdürülmesi, ekonomik kaynakların dağıtımı vb. kaygılarından dolayı hükümete müdahale eder. İkinci tip asker müdahalesi ise ordunun *koruyucu/muhafız* olduğu durumdur. Bir önceki müdahaleden farklı olan tek yanı ordunun arka planda kalmayıp hükümeti kontrol altına alabileceği eylemlerde bulunmasıdır. Üçüncü tip müdahaledeyse ordu *doğrudan yönetimde* yer alır ve iktidarı elinde bulundurur. Diğer iki yöntemden farklı olarak bu tip yönetimde ordu statükonun korunması için çaba göstermez, bilakis kontrolü elinde tutmanın yanı sıra siyasi, ekonomik ve sosyal sistemde temel değişiklikler yapmaya çalışır.[12]

12 Frank Tachau and Metin Heper, 'The State, Politics, and the Military in Turkey', *Com-*

Türkiye yukarıda ifade edildiği üzere farklı tarihlerde darbe ve darbe teşebbüsleriyle karşı karşıya kalmıştır. Gerçekleştirilen bu darbelerde ordu doğrudan yönetimde yer aldığı gibi sahnenin gerisinde durarak da hükümetlere müdahale etmiş ve yönlendirmeye çalışmıştır. Mamafih, darbe geleneği Türkiye'ye Osmanlı İmparatorluğu'ndan geçmiş bir gelenek olup Osmanlı İmparatorluğu'nun hayatta kaldığı dönemde de çok sayıda darbe ve darbe teşebbüsü yaşanmıştır. Nitekim Kuleli Vakası da bu girişimlerden yalnızca birini teşkil etmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Darbeler ve Kuleli Vakası

1299/1302 yılında kurulan Osmanlı İmparatorluğu izlediği politikalarla 1500'lü yılların sonuna geldiğinde döneminin en güçlü devletlerinden biri haline gelmiş, fakat 1600'lü yıllarla birlikte başlayan güç kaybı devletin uzun bir gerileme dönemi sonunda 1922'de resmen sona ermesiyle neticelenmiştir. İmparatorluğun sayılı güçlerden biri haline gelmesinde ve aynı zamanda yine güç kaybetmesinde rol oynayan kurumlardan biri de yeniçeri ocağı olmuştur. Bu bağlamda imparatorluğun kuruluş döneminde gerçekleştirilen fetihlerle çok sayıda savaş esiri alınmış ve sultan adına pencik sistemi denilen uygulamayla esirlerin beşte biri toplanmıştır. Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa'nın tavsiyesi üzerine toplanan bu esirlerden Osmanlı ordusunun önemli bir parçasını oluşturacak olan yeniçeri ordusu ve yönetici kadrolar oluşturulmuştur.[13] İlerleyen süreçte savaş esirlerinin yanı sıra Hıristiyan ailelerin çocukları da devlet yönetiminde ve yeniçeri ordusunda hizmet etmeleri amacıyla alınmaya başlamıştır.

Devletin gerilemeye başladığı ve devlet aygıtının bozulmaya başladığı 1600'lü yıllarla birlikte yeniçeri ordusunda da bozulmalar baş göstermiştir. Bu bağlamda orduya geleneğinin aksi bir şekilde alımların yapılması ve mevcudunun hızla artması, askerlerin ticari hayata girmeleri, evlilik yasağını ihlal etmeleri gibi gelişmeler ordunun yapısını bozmuştur. Bu durum saltanatın merkezi İstanbul'da yeniçerileri önemli bir güç olarak ortaya çıkarmış ve gerek kendilerini ilgilendiren konularda – maaşların ödenmemesi, değeri düşük paralarla ödemelerin yapılması, ocağı kaldırma teşebbüsleri – gerekse yerel halk, esnaf ve saray hizipleriyle işbirliği yaparak kazan kaldırmışlardır. Bu bağlamda yeniçeriler, ocaklarını kaldıracağını düşündükleri 2. Osman ve 3. Selim'i tahttan indirmiştir. 1703 isyanında ise Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin keyfi yönetimine karşı halk ve esnafla birlikte hareket ederek hem bu zatın idam kararını aldırmışlar, hem de 2. Mustafa'yı tahtan indirmişler-

parative Politics, Vol. 16, No. 1, 1983, s.17.

13 Halil İnalcık, **Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015, s.58.

dir.[14] Bu durum yeniçeri ocağının başkentte iktidarın eylemleri karşısında dengeleyici bir güç haline geldiğini, halk, esnaf, ulema ve diğer gruplarla ittifak oluşturduğunu, padişah ve diğer devlet görevlilerini iktidardan indirebilecek kuvvette olduğunu göstermektedir.

Yeniçerilerin 1600'lü yıllar sonrası artan gücü karşısında padişahlar ve devlet adamları ocağı kontrol altına alabilmek ve modernleştirmek için çok sayıda reform gerçekleştirse de istedikleri sonucu elde edememişlerdir. Ocağın gündelik yaşamda asayişi, düzeni ve toplumsal huzuru bozan bir şekle bürünmesi; çağın askeri teknolojilerinden, eğitiminden ve tekniklerinden geri kalması ve savaş meydanında faydalarının görülmemesi, görev yaptıkları yerlerde izledikleri politikanın yerel halkı bezdirmesi – 1804 Sırp İsyanı – ve en önemlisi de padişahın mutlak iktidarına meydan okumaları ve gerçekleştirdikleri müdahalelerle padişahları tahtlarından ve canlarından etmeleri hasebiyle 2. Mahmut 1826 yılında yeniçeri ocağını kanlı bir şekilde kaldırmıştır.

Yeniçerilerin kaldırılması Osmanlı İmparatorluğu'nda darbeleri önlemek için yeterli olmamıştır. 1850'li yıllarla birlikte yeniçeri, esnaf, ulema ittifakının yerini asker, bürokrat ve toplumun elit kesimleri arasında kurulan ittifak almış ve bu gruplar iktidara yönelik müdahalelerde bulunmuşlardır. Genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun kötüye gidişini engelleme ve meşrutiyet rejimine geçiş amacını güden bu gruplar yeraltı örgütlenmesine gitmişler – ki bu örgütlerden biri de İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alacaktır – ordu içerisinde, bürokraside ve eğitim kurumlarında örgütlenerek iktidarı etkilemeye ve devirmeye çalışmışlardır. Nitekim özellikle 1876 ve 1908 darbeleri 'otoriterliğe' karşı meşrutiyeti savunan grupların gerçekleştirdiği darbe olarak tarihe geçmiştir.

19. yy.'da Osmanlı'da meydana gelen ve henüz tam olarak aydınlatılamamış bir diğer önemli girişim de Kuleli Vakası'dır. 1859 yılında cereyan eden ve farklı cenahlardan insanları bir araya getiren bu girişim günümüzde darbe olarak kabul edilme eğilimindedir. Bu bağlamda hareket içerisinde ulemadan kişilerin bulunması ve hareketin liderliğini bu kişilerden birinin yapması hasebiyle Kuleli Hadisesi modernleşmeye getirilen bir tepki olarak görülmektedir. Grup içerisinde aydınlanmacı/elit kişilerin de bulunması bu hareketi meşrutiyete giden süreçte atılmış ilk adım olarak görülmesine de neden olmaktadır.

14 Gülay Yılmaz, 'İstemezük', içinde Mehmet Ö. Alkan, **Osmanlı'dan Günümüze Darbeler**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016, s.12.

Kuleli Vakası

1500'lü yıllarda Avrupa'nın en güçlü devletlerinden biri olan Osmanlı İmparatorluğu 1800'lü yıllara geldiğinde eski gücünün çok gerisinde kalmış ve Avrupa'nın hasta adamı olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Hasta adamı iyileştirme gayesiyle iktidara gelen padişahlar ve devlet adamları çok sayıda reformu hayata geçirmeye çalışmış, mamafih gerek ülkesel, gerekse uluslararası konjonktür yapılan reformların amacına ulaşılmasını engellemiştir. Devleti modernleştirme gayesiyle hareket eden liderlerden biri de Abdülmecit olmuştur. Abdülmecit döneminde Osmanlı İmparatorluğu siyasi, askeri, ekonomik, adli, eğitim, sağlık vb. alanlarda çok sayıda reform gerçekleştirmiştir.

Abdülmecit döneminde farklı alanlarda çok sayıda reform yapılmıştır. Bununla birlikte bu dönemde öne çıkan iki önemli belge söz konusudur. Bunlardan ilki Osmanlı modernleşmesinde önemli bir dönemeç olan Tanzimat Fermanı'dır. Mehmet Ali Paşa İsyanı nedeniyle yaşanan kaos ortamında dönemin büyük güçlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun iç işlerine karışmasının engellenmesi ve milliyetçilik akımının kuvvetlendiği bir dönemde gayrimüslim Osmanlı tebaasının devlete olan bağlılığını kuvvetlendirme gayeleriyle ilan edilen bu fermanla ilk defa bir Osmanlı padişahı kendi iradesiyle otoritesini sınırlandırmayı kabul etmiştir. 1839'da ilan edilen fermanda tüm Osmanlı tebaasının can, mal ve namus güvenliğinin sağlanmasında kanunların rol oynaması, miras hakkının tanınması ve vergilerde adaletin sağlanması gibi önemli maddeler yer almıştır.

İfade edilen dönemde yayınlanan ikinci önemli belge ise Islahat Fermanı olmuştur. 1853-1856 Kırım Savaşı'nı sona erdiren Paris Konferansı sırasında ilan edilen, kaynağını ve içerdiği maddeleri önemli ölçüde büyük devletlerin müdahalelerden alan bu fermanla[15] gayrimüslim halkın Müslüman halkla eşit hale getirilmesi amaçlanmış ve bu yönüyle Tanzimat'tan farklı olarak Osmanlı'nın gayrimüslim tebaasına yönelik haklar/ödevler getirmiştir.

Abdülmecit döneminde bahsedilmesi gereken bir diğer husus da ekonomik problemlerdir. 2. Mahmut döneminde Mısır sorununda Büyük Britanya'nın desteğini alabilmek için bu devletle 1838'de imzalanan Baltalimanı Ticaret Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nun emeklemekte olan sanayisini ve geleneksel üretim biçimlerini çökerterek imparatorluğu başta Büyük Britanya olmak üzere dönemin büyük güçlerinin yarı sömürgesi haline getirmiştir. Bu antlaşmanın akabinde Sultan Abdülmecit'in hayata geçirdiği/geçirmeye çalıştığı reformlar ve altyapı yatırımları için harcanan kaynaklar ve 1853-1856 Kırım Savaşı'nın getirdiği ağır maliyet karşısında imparatorluk dış borçlanma yoluna gitmiştir. Fakat alınan borçların verimli bir şekilde kullanılmaması/

15 Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarih 1789-1914**, İstanbul: Alkım Yayınevi,2006, s. 258.

kullanılamaması Osmanlı maliyesini iflasın eşiğine getirmiştir ki 1881 Muharrem Kanunnamesi'yle devlet iflas ettiğini deklare etmiştir.[16]

Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla gayrimüslimlere tanınan haklar, İngiltere ile imzalanan ticaret antlaşmasının yıkıcı etkisi, yaygınlık kazanan gayrimüslim ayaklanmaları, Batılı devletlerden alınan dış borçların ödenememesi üzerine maliyenin iflasın eşiğine gelmesi, Islahat Fermanı başta olmak üzere yapılan yeniliklerden gayrimüslimlerin istifade etmesi ve zenginleşmeleri ve Batılı devletlerin sık sık azınlıklar lehine Osmanlı'nın iç işlerine müdahale etmesi Osmanlı toplumunda Müslüman tebaanın tepkisine neden olmuştur. Bunun yanı sıra çağdaşlaşma adına yapılan reformlar genel olarak halkın temel ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak kalan tavandan tabana inen girişimler olmuştur. Zira ağır ekonomik sıkıntılar altında yaşayan halkın refahını yükseltecek önlemlerin alınmaması/alınamaması, reformların getirdiği ağır maliyetin ekonomiye ve doğal olarak halkın gündelik yaşantısına yansıması Müslüman halkın reformları benimsememesine ve tepki göstermesine sebep olmuştur. Nitekim bu tepki Kuleli Vakası ile ayyuka çıkmıştır.

Abdülmecit'in iktidarının son yıllarına denk gelen ve Muhafaza-yı Şeriat, Hüseyin Daim Paşa Fırkası ve Fedailer Cemiyeti gibi farklı isimler ithaf edilen[17] bununla birlikte yargılamanın yapıldığı yer olması hasebiyle tarihe Kuleli Vakası olarak geçen girişim Eylül 1859'da harekete mensup Mirliva Hasan Paşa tarafından yapılan ihbarla planlanma safhasında ortaya çıkarılmıştır.[18] Amacının 'hakkı ve askeri saltanat-ı seniyye aleyhine kaldırarak heyeti devleti tağyir ile usul ve kavanini bozmak[19]' olduğu tespit edilen grup hakkında yapılan soruşturma neticesinde hareketin önde gelen isimleri Şeyh Ahmet, Hüseyin Daim ve Cafer Dem paşalar, Binbaşı Rasim ve Arif Bey başta olmak üzere yüksek rütbeli subaylar, aydınlar, ulema mensupları ve medrese öğrencilerinin de olduğu 41 kişi tutuklanmış[20] ve ismi zikredilen kişiler önce idam, akabinde müebbet kürek cezasına, diğer tutukluların da çeşitli derecelerde cezaya çarptırılması kararlaştırılmıştır.[21] Olaya karışanların profil yapısının çeşitlilik arz etmesi beraberinde vuku bulan hadisenin ilerici/gerici bir darbe girişimi olarak algılanmasına neden olmaktadır. Bu sebepten ötürü öncelikle ismi zikredilen kişiler hakkında bilgi verilmesi elzemdir.

16 Armaoğlu, **a.g.e**., s. 256.
17 Burak Onaran, 'Gerici, İlerici Darbeci.. Kuleli Vakası'nı Nasıl Bilirsiniz?' içinde Alkan, **a.g.e**., s. 18.
18 Zekeriya Türkmen, 'Kuleli Vak'ası,' *TDV İslam Ansiklopedisi*, http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c26/c260225.pdf, Erişim Tarihi: 21.05.2007.
19 Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi VI. Cilt**, Ankara: TTK Yayınları, 2011, s. 96.
20 Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010, s. 272.
21 Uluğ İğdemir, **Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma**, Ankara: TTK Yayınları, 2009, s. 10.

Kuleli Vakası'nın ana aktörlerinden ve olay vuku bulduğunda 46 yaşında olan Şeyh Ahmet,[22] günümüzde Irak'ta bulunan Süleymaniye'de[23] – yaşından hareketle – tahmini 1803 yılında doğmuştur.

Nakşibendi şeyhi olduğu bilinen Ahmet, 1846'da ilk defa İstanbul'a gelmiş ve Kırım Savaşı esnasında hac görevini yarıda bırakarak Kars'a ve akabinde Batum'a geçmiş ve burada bulunduğu esnada hareketin bir diğer önemli ismi olan Hüseyin Daim Paşa ile tanışmış ve savaş sonuna kadar cephede mücadele etmiştir.[24] Savaşın sona ermesiyle birlikte İstanbul'a dönen ve burada ikamet etmeye başlayan Ahmet, Bayezid Cami'sine bağlı medreselerde –Bayezid ve Sinekli medreseleri[25] – görev yapmıştır. Tanzimat ve Islahat fermanlarının gayrimüslimlere tanıdığı haklardan rahatsızlık duyan Ahmet, icra-yı şeriat[26] **için harekete geçmiş ve Kuleli** Vakası'nın ana aktörlerinden biri ve hareketin lideri olmuştur.

Hareketin önde gelen diğer liderleri Hüseyin Daim, Cafer Dem paşalar ve Arif Bey'dir. Çerkez olan Hüseyin Daim Paşa Bab-ı Seraskeri Dar-ı Şura Reisliği görevini icra etmiş[27], ferik (tümgeneral/korgeneral) rütbesiyle görev yaptığı Rumeli ordusunda Karadağlıların 1858'de çıkardığı isyanın püskürtülmesinde önemli rol oynamış[28] ve Abdülmecit'e yönelik planlamaların yapıldığı toplantıların önemli bir bölümü Şeyh Ahmet, Cafer Dem Paşa ve Arif Bey'in de hazır bulunduğu konağında gerçekleşmiştir.[29] Hareketin bir diğer önemli figürü olan Cafer Dem Paşa ise Arnavut'tur. Abdülmecit'e yönelik ilk planlamaları yaptığı iddia edilen paşa, tertiplenen plan dâhilinde Arnavut askerlerle harekete destek olmayı vaat etmiş, Bab-ı Ali Seraskeri'deki ilk sorgusunun akabinde Kuleli'ye götürülürken kayıktan atlayarak intihar etmiştir.[30] Belirtilmesi gereken diğer önemli aktör de Arif Bey'dir. Tophane Ruznamçe odası kâtiplerinden olan Arif Bey, verdiği ifadeyle hadisenin aydınlatılmasında önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda hareketin gizli lideri olarak görülen, 'francophone' kimliğiyle ön plana çıkan ve evinde harekete ilişkin çeşitli toplantılar yapılan Arif Bey, tertiplenen plana ilişkin detaylı bilgiler vermiş ve

22 İğdemir**, a.g.e**., s. 46

23 Cem Düzen, **Kuleli Vak'ası,** Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2015, s. 15.

24 Düzen, **a.g.t**., s. 31.

25 **İlter Turan, 'Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Öğrenci Siyasal Faaliyetleri' İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası,** Sayı 29, 1970 s. 175.

26 İğdemir, **a.g.e**., s. 46.

27 Türkmen, **a.g.m**.,

28 İbrahim Yılmazçelik ve Ali Gökçen Özdem, 'Düvel-i Muazzama'nın Karadağ Üzerinden Osmanlı Devleti ile Mücadeleleri ve Bunun Günümüze Yansımaları', *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2013, s. 23.

29 Burak Onaran, 'Kuleli Vakası Hakkında Başka Bir Araştırma', *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı 5, 2007, s. 14.

30 Onaran (2007), **a.g.m**, s. 13.

harekâtın amacının Abdülmecit'e suikast düzenlemek ve isyan çıkararak yönetimde değişiklik yapmak olduğunu belirtmiştir.[31]

Kuleli Vakası'nın bu önde gelen kişilerinin yanı sıra İmalat Meclisi üyesi Binbaşı Rasim, Tophane-i Amire Meclisi Müftüsü Bekir Efendi, istihkâm alayı yüzbaşısı Osmanpazarlı İbrahim Ağa, Tophane meclisi üçüncü kâtibi Hurşit Efendi gibi çok sayıda asker, bürokrat, Çerkez kökenli bireyler ve ulema üyeleri katılmıştır.[32] Yapılan tahkikat sonucunda Sultan Abdülmecid'e Cuma Selamlığı esnasında veya Kâğıthane'de ve Hacı Hüseyin Bağı'nda Çerkez Şuayib adlı kişinin bulacağı Çerkez fedailerin yardımıyla suikastın gerçekleştirilmesi üzerinde durulduğu ortaya çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra bir diğer sanık Şeyh Feyzullah'ın 20 bin müridinin en az bininin, Şeyh Ahmet'in Kırım Savaşı esnasında başında bulunduğu üç bin müridinin, İstanbul etrafında toplanan 15 bin başıbozuk askerin ve diğer hükümlü şeylerin medreselerden öğrencilerinin ve müritlerinin de katılımını ön gördükleri bir isyan planlanmıştır.[33] Yapılan plana göre isyancılar isyan sırasında stratejik önemde olan köprüleri ve telgraf hatlarını da kontrol altına almayı tasarlamış ve vuku bulacak olayları gerekçe göstererek büyük güçlerin gayrimüslimlerin güvenliğini sağlama bahanesiyle müdahalede bulunmasının önüne geçilmesi için sefaretlere, patrikhanelere ve gayrimüslim ahaliye yönelik duyuruların gönderilmesi kararlaştırılmıştır.[34]

Kuleli Vakası'nın görünen sebebi Şeyh Ahmet'in ve diğer hükümlülerin verdiği ifadelerde Tanzimat ve Islahat Fermanları'yla gayrimüslimler lehine verilen hakların yarattığı rahatsızlık olarak görünmektedir. Nitekim Şeyh Ahmet'in *"Müslim ve gayr-i müslim esiri derece-i musavatda görülmesi ve İslam ile* Hristiyan'ın farkı *olmamak ve tefrik olunmamak üzere bir ferman-ı ali* çıktı *ol dakika benim içerim* soğudu" ifadesi de girişimin gayrimüslimlere verilen haklara tepki olduğu görüşünü kuvvetlendirmektedir.[35] Bununla birlikte Kuleli Vakası her ne kadar bir tepkinin yansıması gibi görünse de kendisini daha önce yeniçerilerin gerçekleştirdiği eylemlerden ayıran en önemli yönü, bu harekâtın devletin genel gidişatından duyulan endişeden kaynaklanmasıdır. Bu bağlamda saraya ve Islahat Fermanı'nın ortaya çıkmasında önemli rolü olan sadrazam Mehmet Emin Ali Paşa'ya yönelik tepkiler, Abdülmecit'in yaptığı müsrif harcamalar, genel olarak kötü seyreden ekonomi ve mali yapıdaki bozulmalar, dış borçların artması, gayrimüslimlere tanınan hakları bahane ederek batılı güçlerin Osmanlı'nın iç işlerine karışması ve ordu mensuplarının maaşlarının ödenmemesi gibi nedenler Şeyh Ahmet ve yan-

31 Onaran (2007), **a.g.m**., s. 13-25.
32 İğdemir, **a.g.e**., s. 51-72.
33 Onaran (2007), **a.g.m**., s. 16-18.
34 Onaran (2007), **a.g.m**., s. 15-16
35 Onaran (2007), **a.g.m**., s.31

daşlarının harekete geçmesine zemin hazırlamıştır.[36] Bu düşünceden hareket eden Kuleli hükümlüleri Sultan Abdülmecit'i tahtan indirerek yerine şehzade Abdülaziz'i getirmeyi ve böylece sorunların çözülebileceğini tasarlamışlardır.

Kuleli Vakası'nın ortaya çıkarılması Osmanlı toplumunda da yankı bulmuştur. Bu çerçevede İstanbul'da ikamet eden tebaanın tutuklamaları engelleme girişimleri, medrese öğrencilerinin Müslüman halka Kuleli'deki tutukluları kurtarmaya yönelik çağrıları kamuoyunun önemli bir bölümünün de girişime sempati duyduğunu söylemeyi mümkün kılmaktadır.[37] Bu gelişmeler karşısında Abdülmecit de çeşitli önlemler almış ve problemin önemli sebeplerinden görülen Mehmet Emin Ali Paşa görevinden alarak yerine muhafazakâr kimliğiyle ön plana çıkan Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'yı sadrazam olarak atamıştır.[38] Ayrıca İstanbul'da bulunan medrese öğrencilerinin bir kısmı çeşitli yerlere gönderilmiş ve askerlerin ödenmeyen maaşları ödenmiştir.[39]

Sonuç Yerine: Kuleli Vakası Darbe mi, Modernleşmeye Gelen Tepki mi, İlerici veya Gerici Bir Hareket mi?

1859 yılında açığa çıkarılan Kuleli Vakası ortaya çıktığı günden günümüze kadar gelen süreçte tartışılmış ve hakkında farklı yorumlar yapılmıştır. Bu bağlamda tartışılan ilk konu girişimin darbe olup olmadığı yönündedir. Darbeye ilişkin yapılan tanımlamalarda ortaya çıkan ilk unsur seçilmiş meşru hükümete karşı bir girişimle bu hükümetin zorla görevden alınması hususudur. Bu tanımdan hareketle Osmanlı İmparatorluğu'nun saltanatla yönetilmesi hasebiyle yapılan girişimin darbe olmadığını söylemek mümkündür. Mamafih, göz ardı edilmemesi gereken en önemli husus darbeye ilişkin tanımlamaların 1900'lü yılların ikinci yarısında yani demokrasinin hızla geliştiği/yayıldığı bir dönemde olmasıdır. Bunun yanı sıra Kuleli girişiminde bulunanların amaçları arasında Abdülmecid'i tahtan indirerek yerine Abdülaziz'i tahta geçirme tasarıları, Osmanlı saltanatının toplum tarafından meşru karşılandığını göstermektedir. Nitekim gerek Kuleli girişiminde, gerekse diğer girişimlerde tahtan indirilen padişahların yerine yeni padişahların getirilmesi de bu meşruluğu göstermektedir. Bu düşünceden hareketle 1859 Kuleli Vakası meşru yönetime karşı gerçekleştirilmesi tasarlanan bir darbe girişimi olduğunu söylemek mümkündür.

Üzerinde durulması gereken ikinci nokta Kuleli Vakası'nın neden modern darbe girişimi olduğuna ilişkindir. Bu çerçevede Osmanlı İmpara-

36 Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform**, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2015. s. 106-107; Berkes, **a.g.e**., s. 273-274.; Düzen, **a.g.t**., s. 16.
37 Davison, **a.g.e**., s. 106-107.
38 Düzen, **a.g.t**., s. 63.
39 Davison, **a.g.e**., s. 106.

torluğu'nda yeniçeri ocağı farklı dönemlerde çok sayıda padişahın ve devlet adamının görevden alınmasında önemli rol oynamıştır. Bununla birlikte yeniçerilerin gerçekleştirdiği darbeler genel olarak yeniçeri ocağı ve girişimlerinden fayda sağlayacak saray personeli tarafından ve ocağın kaldırılması, maaşların ödenmemesi vs. mikro amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Kuleli Vakası'nın modern yapan en önemli yanı toplumun hemen her kademesinden kişinin – asker, bürokrat, öğrenci, ulema vd. – yer aldığı gizli bir yapılanma olarak ortaya çıkması ve mikro politik gayelerden ziyade devletin kötüye giden genel gidişatına çözüm bulmayı hedefleyen makro amaçlar doğrultusunda tasarlanmasıdır/gerçekleştirilmesidir.

Üçüncü tartışma konusu darbenin muhafazakâr veya ilerici bir gündemle gerçekleştirilmek istendiği hususudur. Bu bağlamda darbenin liderinin Nakşibendi Şeyhi olması, çok sayıda şeyhin ve medrese öğrencisinin hareketle yer alması ve amaçlarını icra-yı şeriat olarak açıklamaları darbe girişimine muhafazakâr bir renk katmaktadır. Ayrıca konu üzerine ilk çalışmalardan birini yapan Uluğ İğdemir girişimi Hıristiyanlar lehine yapılan bazı ıslahatı hazmedemeyenlerin gerçekleştirdiği bir hareket olduğunu ifade ederek bunun ilerici bir yönü olmadığını vurgulamıştır.[40] Enver Ziya Karal 'heyet-i devleti tağyir ile usul ve kavanini bozmak' cümlesinin iki şekilde de yorumlanabileceğini, gerçekleştirilmek istenen darbe girişiminin irticai bir faaliyet olarak değerlendirilebileceği gibi, meşruti yönetime geçiş amacıyla tertiplendiği şeklinde de düşünülebileceğini ifade etmiştir.[41] Bu görüşlerin yanı sıra başta Hüseyin Daim, Cafer Dem ve Arif Bey olmak üzere harekette yer alan asker ve bürokrat kesimin önemli bir bölümünün de ilerici olduklarına yönelik ifadeler de mevcuttur. Bu bağlamda Fransız diplomat Engelhardt ve Fransız subay Wanda ve Vambery hareketi anayasal meşrutiyetçilik yolunda atılmış ilk adım olarak değerlendirmiş, özellikle Kırım Savaşı esnasında darbe girişiminde yer alan subayların İngiliz ve Fransız subaylardan etkilenerek liberal fikirler edindiği, 1848 Macar devrimi sırasında kaçan Macar ve bilhassa Polonyalı devrimci askerlerin başta Cafer Dem Paşa olmak üzere olaya karışan subaylar üzerinde tesirlerinin olduğunu ve darbe girişiminin başarılı olması halinde batı modelinde liberal eğilimli ve halkı temsile yetkili olan bir parlamento rejimi kuracaklarını iddia etmektedirler.[42] Bu düşünceden hareketle darbe girişiminde yer alan subayların amaçlarını gerçekleştirmek için muhafazakâr gruplarla işbirliği yaptığını, icra-yı şeriat söylemiyle genel yapısı muhafazakâr olan Osmanlı toplumunun desteğini almayı arzuladıklarını söylemek de mümkün hale gelmektedir. Bunun yanı sıra her ne kadar soruşturmalarda üzerine isnat edilen bir suç olmasa da Ebüziyya Tevfik'in beyanatına göre Osmanlı modernleşmesinin öncü isimlerinden olan ve kendisinden sonra gelen Namık Kemal

40 İğdemir, **a.g.e**., s. 38.
41 Karal, **a.g.e**., s. 97.
42 Berkes, **a.g.e**., s. 273-274.

ve Mithat Paşa gibi figürler üzerinde önemli tesiri bulunan Şinasi'nin de girişimde yer aldığını iddia etmesi, Arif Bey'in sorgulama esnasında Şinasi'nin de ismini zikretmesi ve sakalı olmadığı gerekçesiyle soruşturmaya denk gelen günlerde Yüksek Maarif Meclisi üyeliğinden çıkarılması Şinasi hakkındaki ithamları kuvvetlendirmektedir.[43] Bu durumlar da beraberinde darbe girişiminin ilerici bir gündeminin de olduğunu göstermektedir. Fakat olaya taraf olan kişilerin ifadelerinde herhangi bir ilerici saikle hareket edildiğine dair ifade vermemeleri, tam aksine Islahat ve Tanzimat fermanlarını hedef alan ve ifadelerinde dini argümanlara vurgu yapan söylemleri darbe girişiminin muhafazakâr tonunu artırmaktadır.

Kuleli Vakası'nın bahsedilmesi gereken bir diğer önemli yanı bu hareketle birlikte ordu yeniden siyasette etkili bir konuma gelmeye başlamıştır. Bu bağlamda devletin genel gidişatına yönelik kaygıları olan ve gerek Osmanlı, gerekse Avrupa okullarında aldıkları eğitimle batılı fikirleri yakından tanıyan Osmanlı subayları Kuleli Vakası'yla birlikte iktidara karşı harekete geçebileceklerini görmüşler, yer altı örgütlenmeleri şeklinde faaliyetlerine başlamışlar ve bu gaye doğrultusunda sivillerle de işbirliği yapabileceklerini anlamışlardır. Nitekim Kuleli Vakası bu yönüyle sonraki dönemlerde meydana gelen gizli örgütlenmelere, darbe ve darbe girişimlerine ilham kaynağı olmuştur.

Farklı görüşten farklı insanları ve grupları bir araya getiren Kuleli Vakası hakkındaki eldeki mevcut belgeler ve olaya ilişkin yapılan çalışmalar, hadisenin ele alındığı konjonktüre ve toplumsal algılara göre Kuleli'nin ilerici/gerici, darbe/isyan şeklindeki tartışmanın devam edeceğini göstermektedir. Mevcut belgeler ışığında hareket her ne kadar muhafazakar bir gündemle Tanzimat ve Islahat Fermanları'na ve Tanzimat dönemi uygulamalarına karşı tertiplenmiş gibi görünse de, dinin siyasi hedefleri meşrulaştırmada önemli bir enstrüman olduğu gerçeği de göz ardı edilmemelidir. Buna karşın vakada yer alan kişilerin Abdülmecit'i tahtan indirip farklı bir rejim türüyle devletin kaderini şekillendirmekten ziyade yine hanedan mensubu Abdülaziz'i tahta çıkarmak istemeleri, Osmanoğlu Hanedanı'nın toplum nezdindeki meşruluğunu göstermektedir ve bu durum da darbe tanımlarından hareketle Kuleli Vakası'nı meşru yönetime karşı gerçekleştirilmesi tasarlanan bir darbe teşebbüsü haline getirmektedir. Ayrıca hadiseye üst düzey askerlerin de karışması ve teşebbüsün diğer girişimlere ilham kaynağı olması günümüze kadar devam eden ordunun siyasete bulaşması meselesine de zemin hazırlamıştır.

43 Berkes, **a.g.e.**, s. 273.

KAYNAKÇA

'Coup d'état', *Encyclopedia Britannica*, https://www.britannica.com/topic/coup-detat, Erişim Tarihi: 19.05.2017.

'Güncel Türkçe Sözlük', *TDK*, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=-com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5911c62e70ebf0.42313759 Erişim tarihi: 19.05.2017.

Alesina, Alberto, Şule Özler, Nouriel Roubini and Phillip Swagel. 'Political Instability and Economic Growth', *Journal of Economic Growth*, Vol. 1, 1996, ss. 189-211.

Armaoğlu, Fahir**. 19. Yüzyıl Siyasi Tarih 1789-1914**, İstanbul: Alkım Yayınevi, 2006.

Berkes, Niyazi. **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.

Davison, Roderic H. **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform**, çev. Osman Akınhay, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2015.

Düzen, Cem. **Kuleli Vak'ası**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2015.

Huntington, Samuel P. **Political Order in Changing Societies**, Yale University Press, London, 1968, s. 1-2.

İğdemir, Uluğ. Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma, Ankara: TTK Yayınları, 2009.

İnalcık, Halil. Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

Jackman, Robert W. 'The Predictability of Coups D'État: A Model with African Data', *The American Political Science Review*, Vol. 72, No. 4, 1978, ss. 1262-1275.

Jenkins, J. Craig and Augustine J. Kposowa. 'Explaining Military Coups D'État: Black Africa, 1957-1984', *American Sociological Review*, Vol. 55, No. 6, 1990, ss. 861-875.

Karal, Enver Ziya. **Osmanlı Tarihi VI. Cilt**, Ankara: TTK Yayınları, 2011.

M Powell, Jonathan and Clayton L Thyne. 'Global Instances of Coups From 1950 to 2010: A New Dataset', *Journal of Peace Research* Vol. 48, 2011, ss. 249-259.

McGowan, Patrick J. 'African Military Coups D'État, 1956–2001: Frequency, Trends and Distribution', *The Journal of Modern African Studies***,** Vol. 41, 2003, ss. 339-370.

Olzak, Susan. 'Contemporary Ethnic Mobilization', *Annual Review of Sociology*, Vol. 9, 1983, ss. 355-374.

Onaran, Burak. 'Gerici, İlerici Darbeci.. Kuleli Vakası'nı Nasıl Bilirsiniz?' içinde Mehmet Ö. Alkan, **Osmanlı'dan Günümüze Darbeler**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016, ss. 16-32.

Onaran, Burak. 'Kuleli Vakası Hakkında Başka Bir Araştırma', *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar*, Sayı 5, 2007, ss. 9-35.

Roosevelt, Kermit. **Karşı Darbe – CIA İran'da**, çev. Bedirhan Muhib, İstanbul: Timaş Yayınları, 2007.

Tachau, Frank and Metin Heper. 'The State, Politics, and the Military in Turkey', *Comparative Politics*, Vol. 16, No. 1, 1983, ss.17-33.

Turan, İlter. 'Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Öğrenci Siyasal Faaliyetleri' **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası,** Sayı 29, 1970, ss.171- 190.

Türkmen, Zekeriya. 'Kuleli Vak'ası,' *TDV İslam Ansiklopedisi*, http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c26/c260225.pdf, Erişim Tarihi: 21.05.2007.

Yılmaz, Gülay. '**İstemezük**', içinde Mehmet Ö. Alkan, **Osmanlı'dan Günümüze Darbeler**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016, ss. 1-15.

Yılmazçelik, İbrahim ve Ali Gökçen Özdem. 'Düvel-i Muazzama'nın Karadağ Üzerinden Osmanlı Devleti ile Mücadeleleri ve Bunun Günümüze Yansımaları', *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2013, ss. 5-38.

1960 DARBESİ SONRASI YEREL BASINDA ALGI YÖNETİMİNE BİR ÖRNEK: İNKILÂBIN SESİ GAZETESİ

Yrd. Doç. Dr. Erdem YAVUZ

ÖZET

Algı, her türlü yöntemi kullanarak toplumu kendi rızasıyla ikna etmektir. Başka bir ifadeyle algı yönetimi, toplumun tutumlarını ve tarafsız düşünme yeteneklerini etkilemek için girişilen her türlü eylemi kapsar. Bu doğrultuda planlı ve bilinçli olarak yürütülen çabaların başında basın yayın faaliyetleri gelmektedir. Toplumsal algı oluşturmada basının propaganda malzemesi olarak kullanıldığı en önemli hadiselerden biri de 1960 darbesidir. Nitekim 1960 darbesi, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde gerçekleşmiş Türk Silahlı Kuvvetleri'nin hiyerarşik yapısının dışında yapılan ilk darbedir.

Türk siyasi hayatının en önemli dönüm noktalarından biri olan 1960 darbesi, siyasi, sosyal ve ekonomik pek çok gelişmeyi de beraberinde getirmiştir. Darbe sonrası 37 subaydan oluşan Milli Birlik Komitesi (MBK) kurulmuştur. MBK tarafından anayasa ve TBMM feshedilmiş, tüm siyasi faaliyetler askıya alınmıştır. Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes başta olmak üzere birçok Demokrat Partili tutuklanmıştır. Genelkurmay Başkanı Org. Rüştü Erdelhun da tutuklananlar arasındadır. Tutuklananlar Yassıada'ya götürülmüşler ve tutuklular ağır işkenceye ve kötü muamelelere maruz

kalmışlardır. Ardından başlayan Yassıada yargılamaları neticesinde Başbakan Adnan Menderes'le birlikte Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan idam edilmişlerdir.

1960 darbesinden sonra ülke yönetimini ele geçiren darbeci cunta, darbe girişimini meşru bir zemine oturtmak ve halk nazarında oluşan kötü izlenimi silmek maksadıyla planlı bir toplumsal algı oluşturmaya başlamıştır. Darbe sonrası basına sansür getirilmiş ve algı oluşturmak için ulusal basının yanı sıra yerel basın da propaganda amaçlı kullanılmıştır. Bu dönemde yerel basının faaliyet gösterdiği şehirlerde, daha kısa sürede tesirli bir etki bırakacağı gerçeğinden yola çıkılarak, "darbe" kavramını halk gözünde yumuşatmak ve darbeyi haklı bir gerekçeye oturtmak amacıyla yerel basının gücünden azami ölçüde istifade edilmiştir. Darbe sonrası sansüre uğrayan bazı yerel gazeteler kapanmış, bazıları yayın politikalarını değiştirmek zorunda kalmış, bazıları da darbeyi destekleyen yeni bir yayın politikasıyla ilk kez yayın hayatına başlamıştır.

Bu gazetelerden biri de çalışmanın konusu olan ve 1960 darbesinden sonra Gümüşhane'de yayın hayatına başlayan İnkılâbın Sesi Gazetesi'dir. Bu çalışmanın amacı, darbeden sonra planlı bir şekilde başlatılan toplumsal algı oluşturmada yerel basının gücü ve etkisini ortaya koymaktır. Çalışmada, İnkılâbın Sesi Gazetesi hakkında bilgi verilerek, gazetenin çıkarılış nedeni, okuyucuya yönelik ne tür bir algı oluşturulmaya çalışıldığı ve algıyı oluştururken kullanılan yöntemler üzerinde durulmuştur. Bu çalışmayla, gazetenin tüm nüshalarına ulaşılmaya çalışılarak Gümüşhane özelinde ve Türkiye genelinde dönemin özelliğinin doğru bir zemine oturtulmasına imkân sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *1960 Darbesi, Yerel Basın, Gümüşhane, İnkılâbın Sesi Gazetesi, Algı Yönetimi.*

AN EXAMPLE FOR PERCEPTION MANAGEMENT IN LOCAL PRESS AFTER 1960 COUP: THE NEWSPAPER İNKILÂBIN SESİ

ABSTRACT

Perception means convincing the society with its own consent by using any available method. In other words, perception management covers any activity that is made to influence the attitudes and unbiased thinking ability of the society. In this context, the media activities are the most important ones among the planned and conscious efforts for this purpose. One of the most im-

portant events in which the media was used as a propaganda material to create a social perception is the 1960 Coup. As a matter of fact, 1960 Coup was the first coup that was performed without the hierarchical structure of the Turkish Military Forces in the history of Republic of Turkey.

1960 coup was one of the most important milestones in Turkish political life, and brought many developments including political, social, and economic ones. The National Union Committee (NUC) was established and consisted of 37 officers. The Constitution and the TGNA were abolished by NUC, and all political activities were suspended. The President Celal Bayar and Prime Minister Adnan Menderes and many other members of Democrat Party were arrested. The Chief of Staff, Full General Rüştü Erdelhun was also arrested. Those who were arrested were taken to Yassıada, and were tortured heavily and treated badly. After the hearings in Yassıada, the Prime Minister Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu and Hasan Polatkan were executed.

After 1960 Coup, the coup plotter junta that took the administration of the country started a planned social perception activity to clear the bad perception that was caused by the coup attempt and to justify it. Censorship was applied for the media after the Coup, and the national media and local media were used for the purpose of creating a perception. In this period, the power of the local media was made maximum use of for the purpose of softening the "Coup" concept in the eye of the society and justify it by considering the fact that local media would have more influential effects in cities where they were published. After the coup, some local newspapers that were censored were closed down, some had to change their policies, and some newspapers started anew with policies that supported the Coup.

One of these newspapers was the İnkılâbın Sesi Newspaper, which started publishing after 1960 coup in Gümüşhane and which is also the subject of this study. The purpose of this study is to reveal the power and influence of the local media in creating a social perception that was started in a planned manner after the Coup. In the study, information is given about the İnkılâbın Sesi Newspaper, and the reason of its publishing, the perception it tried to create in the reader, and the methods used for this purpose are emphasized. With this study, almost all the copies of the newspaper were collected, and the characteristics of that period were investigated in an accurate manner both in Gümüşhane in local scale and in Turkey in major scale.

Keywords: *1960 Coup, Local Media, Gümüşhane, İnkılâbın Sesi Newspaper, Perception management.*

GİRİŞ

İnkılâbın Sesi Gazetesi, yayın hayatına 19 Temmuz 1960 Salı günü başladı. İnkılâbın Sesi, Salı ve Cuma günleri olmak üzere haftada iki defa çıkarılan siyasi bir gazeteydi. Gazetenin sahibi ve mesul müdürü İhsan Karakelle idi. Gazete, Bayburt'ta Hoca Ali Efendi Matbaası'nda basılmaktaydı. Gümüşhane'deki Belediye Çarşısı, 48 nolu bina ise gazetenin idare yeriydi. Gazetenin ilk nüshasının 25 kuruştan satışa sunulduğu, ikinci nüshadan itibaren fiyatının 15 kuruşa düşürüldüğü anlaşılmaktadır. Gazetenin yıllık aboneliği ise 15 lira olarak belirlendi. Gazetenin sağ üst köşesinde İ. İ.'ye ait *"Millet yolunda sonuna kadar şerefli hizmet vazifesinde bulunmak, bir insanın hayatını dolduracak başlıca mazhariyettir."* ifadesi yer almaktaydı. Gazetenin ilk nüshasında, gazetenin çıkarılış amacı, görev ve hedefleri şu şekilde ifade edilmekteydi[1]: *"... Daha düne kadar, memlekette Demokratik nizamın soysuzlaştırılmaya doğru gayret sarf eden ve sabık düşüklerin her söylediklerini keramet sayan insanlar bugün hürriyet havarisi olduklarını iddia etmeye kalkmaktadırlar. Hemen her yeniliğin önüne atılıp bayraktarlığını yapmak isterler. ...İşte bu itibarla 27 Mayıs* İnkılâb*ının mana ve ehemmiyeti çok büyüktür. Memlekette yapılan bu temiz hareketle yeniden gerçekleştirilmek istenen Demokratik nizamı temiz ellerde Türk milletine layık bir hale getirmek en büyük gayemizdir. 27 Mayıs İnkılâbını, Türk gençliğine ve Türk basınına Türk ordusu tarafından teslim edilen bir emanet olarak kabul etmekteyiz. Bu emaneti en iyi şekilde muhafaza etmek hususunda takip edilecek isabetli yolun tayinindeki büyük rol elbette ki basına düşer. Bu şerefli vazifeyi üzerine alan basın mensuplarının ise fazilet ve sağlam* şahsiyet ölçülerine sahip olmaları şarttır. Bu temiz İnkılâbı, şarlatan ve günün icaplarına göre kendini ayarlayan menfaatçi insanlardan korumak lazımdır. Çünkü onlar; muhafaza ediyoruz derler ve her türlü kötülüğün zeminini hazırlarlar. …"

Başlarda 2 sayfa olarak yayınlanan gazetenin sayfa sayısı 5. sayıdan itibaren 4'e yükseldi. Bu sayıdan itibaren gazetenin son sayfasında ilan ve reklamlara da yer verildi[2]. 8. sayıdan itibaren kâğıt yetersizliği nedeniyle gazetenin sayfa sayısı yeniden 2'ye düşürüldü[3]. Yeterli kâğıt bulunduğunda tekrar 4 sayfa olarak yayınlandı. Gazetenin sahibi ve mesul müdürü İhsan Karakelle, aynı zamanda gazetenin başyazarı idi. İ. Ahit Öztokat, gazetenin diğer yazarı olmakla birlikte gazetede, zaman zaman ulusal gazetelerde yayınlanan köşe yazılarına da yer verildiği görülmektedir. Gazetede 12. sayıdan itibaren dünya haberlerine yer verildiği anlaşılmaktadır[4]. İnkılâbın Sesi Gazetesi, 1 Ağustos 1961 tarihinde son sayısını çıkararak kapandı[5].

1 İnkılâbın Sesi, 19 Temmuz 1960.
2 İnkılâbın Sesi, 5 Ağustos 1960.
3 İnkılâbın Sesi, 16 Ağustos 1960.
4 İnkılâbın Sesi, 30 Ağustos 1960.
5 İnkılâbın Sesi, 1 Ağustos 1961.

Gazetenin ilk nüshasından da anlaşılacağı üzere İnkılâbın Sesi, 27 Mayıs darbesini demokrasinin temini için yapılan "temiz bir hareket" olarak gören ve "şerefli bir emanet" olarak kabul eden bir anlayışla yayın politikasını belirlemiştir. Bu doğrultuda gazete yöneticileri, 27 Mayıs'ı darbeden daha ziyade milli bir hareket olduğu yönünde propaganda yapmışlardır. Ayrıca Demokrat Parti (DP) döneminde "düşüklerin" yapmış olduğu çeşitli yolsuzlukları Gümüşhane ekseninde okuyucusuyla paylaşmayı bir görev olarak addetmiştir. Bu bağlamda gazetenin ilk nüshasından kapandığı güne kadar DP iktidarı döneminde Gümüşhane'de yapıldığı iddia edilen çeşitli kurumlardaki yolsuzluklar gazetenin manşetlerine taşınarak, yerel basında yapılan algı yönetimine katkı sağlanmıştır.

27 Mayıs'ın Milli İnkılâp Hareketi Olduğu Algısı

Gazetenin takip ettiği yayın politikası ekseninde 27 Mayıs'ın, seçilmiş bir hükümeti asker eliyle devirmek, darbe yaparak demokrasiyi kesintiye uğratmak şeklinde değil de "milli hareket" olarak okuyuculara aksettirildiği ve bu doğrultuda bir algı yönetimi yapıldığı görülmektedir. Gazetede yer alan çeşitli manşetlerden, haber içeriklerinden ve köşe yazılarından anlaşıldığı üzere 27 Mayıs, Türk ordusu tarafından halkı zalimlerin elinden kurtarmak ve gerçek demokrasiyi tesis etmek maksadıyla yapılmış "şerefli bir hareket" olarak tarif edilmiştir. Bu doğrultuda darbeyi halkın gözünde yumuşatmak, darbeyi meşru bir zemine oturtmak maksadıyla, 27 Mayıs'ı ve cuntacıları haklı ve hoş gösteren bir yayın politikası izlendiği ve basın yoluyla propaganda yapıldığı anlaşılmaktadır.

Bu tarz haberlerin ilki *"Vilayetimizde Kurulan Yayın ve Sevk Bürosu Çalışmaları"* manşeti ile okuyucuya duyuruldu. Habere göre, "milli inkılâp hareketini" köylülere anlatmak amacıyla vilayet merkezinde, Gümüşhane Valisi Mustafa Karaer'in himayesinde bir yayın ve sevk bürosu kuruldu. Başlarda Yarbay Veli Yalçındağ, Binbaşı N. Kuşçu, Toprak Tevzi Komisyonu Başkanı Emin Yılmaz, Ahit Öztokat, Hasan Sipahi, Sebahattin İpçioğlu, Ramazan Tekdemir ve Kenan Karabeyoğlu'nun görev yaptığı büroda görevli sayısının artırılması düşünülmekteydi. Büronun başlıca amaçları arasında; merkezden gelen gazete ve dergileri Gümüşhane köylerine sevk etmek, pazar yerlerinde toplanan vatandaşlara 27 Mayıs 1960 tarihinden önceki memleketin kötüye giden sosyal ve iktisadi durumunu izah etmek ve Türk ordusunun niçin idareye el koyduğunu anlatmak gelmekteydi. Bu amaçla büro tarafından görevlendirilen kişilerce, Gümüşhane ilçelerinde kurulan pazar yerlerinde ve Gümüşhane merkezinde, halkı bilinçlendirmek gayesiyle konuşmalar yapıldı. Ayrıca Milli Birlik Komitesi (MBK)'nin bazı tebliğleri, Maliye Bakanı'nın

radyo konuşması ve Org. Cemal Gürsel'in Eski Milli Müdafaa Vekili Ethem Menderes'e yazdığı mektup teksir edilerek dağıtıldı[6].

Toplumun saygı duyduğu ve sözlerine itibar ettiği düşünülen din adamlarından da basın yoluyla istifade edildiği ve bu yolla toplum nazarında din algısının da ihmal edilmediği görülmektedir. Gümüşhane Müftüsü M. Ragıp Müftüoğlu'nun kaleme aldığı *"Cemiyet ve Ahlak"* adlı makalede, ayet ve hadisler eşliğinde cemiyet hayatı ve ahlak üzerine değerlendirmeler yapıldıktan sonra MBK'nin ahlaki esaslar ve ahlaki kalkınma yolundaki çalışmalarına dikkat çekilmekteydi. Müftüoğlu, MBK hükümetinin bu yöndeki emirlerine riayet etmenin önemine değindi. Aksine hareket edenlerin Allah katında cezalandırılacağını vurgulayarak, MBK'ye yardımcı olmanın önemi ve gerekliliğini ifade etti[7].

"Parazit" adlı baş makalede, "Milli İnkılâp Hareketinin" her türlü yolsuzluğa dur dediğini ve devlet bütçesini kendi çıkarları doğrultusunda harcayan vurgunculara geçit verilmediği ifade edildi[8].

MBK ve Devlet Başkanı Org. Cemal Gürsel'in Erzincan'a yaptığı ziyaret ve ziyaret esnasında yaptığı konuşma da şüphesiz haber değeri taşıyan ve basın yoluyla yapılan algıya destek veren önemli hadiselerden biriydi. Gürsel konuşmasında, 27 Mayıs'ın birkaç kişinin veya zümrenin saltanat kurma hevesiyle yapılmış bir hareket olmadığını vurgulayarak, bu hareketin memleketin felakete doğru gittiğini gören Silahlı Kuvvetlerin, milletle beraber yaptığı bir hareket olduğunu belirtti. Gürsel, konuşmasına şöyle devam etti: *"Eski idareciler yollarını şaşırmışlar, milletin varlığını keyfi, hesapsız, rast gele har vurup harman savurmuşlar ve devletin maliyesini tam takır ettikleri gibi, manevi alanda da millet varlığını çok kötü istikametlere götürmüşlerdir. Bundan başka da milleti, bir sürü de boyumuzdan büyük borçlara sokmuşlardır. Türk maliyesi tam manasıyla fena bir halde bulunmuştur."*

Gazetede, Org. Gürsel'in değindiği ve DP iktidarı döneminde devlet maliyesinin çok kötü bir hale sokulduğu algısını destekleyici başka bir habere rastlanılmaktadır. Buna göre "alyans kampanyası" ile başlatılan ve devletin hazine kaynaklarını artırmak üzere bağış yarışına giren halka gelir sağlamak maksadıyla "Hürriyet Tahvilleri" satışa sunulmuştu. Yılda % 6 faiz getiren, vergisi olmayan, devletçe teminat olarak kabul edilen, hazineye ait emlakın satışında para yerine verilebilen Hürriyet Tahvilleri, 15 Temmuz'dan itibaren temin edilebilecekti[9].

6 İnkılâbın Sesi, 19 Temmuz 1960.
7 M. Ragıp Müftüoğlu, "Cemiyet ve Ahlak", İnkılâbın Sesi, 19 Temmuz 1960.
8 İhsan Karakelle, "Parazit", İnkılâbın Sesi, 19 Temmuz 1960.
9 İnkılâbın Sesi, 26 Temmuz 1960.

Diğer yandan Devlet ve Hükümet Reisi Org. Cemal Gürsel'in Erzincan'dan sonra Erzurum'da yaptığı konuşma da gazetede geniş yer buldu. Gürsel konuşmasında, DP iktidarının memleketi kötü yönettiklerine, hürriyetlere riayet etmediklerine, milletin malının har vurup harman savurduklarına ve hırsızlık yaptıklarına değindi. Gürsel konuşmasının devamında mali konularla birlikte milletin manevi birliğinin de bozulduğunu ifade ederek konuşmasını şöyle sürdürdü[10]: *"Mali vahdeti tahrip ve rey avcılığı yüzünden halkı birbirine düşürmek dil, din ve ırk farkı gözetmek gibi kötü yollara tevessül etmişlerdi. Bu da memleket için feci idi. Bir millet bir kalp gibi çarpmalıdır."*

Gazetenin aynı sayısında, Org. Gürsel'in Erzurum konuşmasında değindiği konuları destekler mahiyette bir başmakale kaleme alındı. *"Ehliyetsiz Memurlar"* adlı başmakalede, DP iktidarı döneminde devlet dairelerinin, partizan bir yaklaşımla, liyakatsiz kişilerin yönetimine verildiği, bu suretle liyakatli memurlar üzerinde bir tahakküm kurulduğu belirtiliyordu. Ayrıca bu tarz memurların devlet kurumlarını, DP'nin ve kendi şahsi çıkarları doğrultusunda kullandıklarına vurgu yapılıyordu[11].

Öte yandan Gümüşhane halkının hazineye yapmış oldukları bağış miktarının, 5 Ağustos itibariyle 2.000 lirayı bulduğu belirtilerek, gazete yöneticilerinin validen, bağış kampanyasının köylere kadar genişletilmesi ricasında bulundukları anlaşılmaktadır[12].

Bu arada din üzerinden toplumda oluşturulmaya çalışan algıyla ilgili haber ve köşe yazılarına yeniden yer verildiği görülmektedir. *"Din Üzerine"* adlı başmakalede, Devlet Bakanı Amil Artus'un radyo konuşmasından kesitler verilerek, devlet bakanının dini politikaya alet etmeye alışmış olan düşük iktidar idarecilerinin metotları ile hareket eden bazı kara ağızlardan şikâyetçi olduğu belirtilmekteydi. MBK'nin ezanı tekrar Türkçe okutacağı yönünde yapılan propagandaların ise gerçeği yansıtmadığı bildiriliyordu[13].

Ayrıca bundan sonra radyoların partizan zihniyete alet olmayacağı haberine yer verilerek, DP iktidarı döneminde radyolarda partizanlık yapıldığı yönünde bir algı oluşturulmaya çalışılıyordu. Diğer yandan Hükümet Başkanı Gürsel'in Harp Akademisi Komutanlığı'nda yapmış olduğu konuşmasına yer verilerek, DP iktidarında vatandaşların politik gayelerle Kürtlük, Alevilik, Sünnilik ve hatta Hristiyanlık gibi ayrıma tabi tutulduğu ve bu duruma zoraki itildiği belirtilmekteydi. Gürsel, belirli bir plan dâhilinde bu meselenin ele alındığını ve bu ayrılığın ortadan kaldırılması noktasında kararlı olduklarını

10 İnkılâbın Sesi, 29 Temmuz 1960.
11 İhsan Karakelle, "Ehliyetsiz Memurlar", *İnkılâbın Sesi*, 29 Temmuz 1960.
12 İnkılâbın Sesi, 5 Ağustos, 1960.
13 İhsan Karakelle, "Din Üzerine", *İnkılâbın Sesi*, 12 Ağustos 1960.

vurgulamaktaydı[14]. Gürsel'in bu konuşması ile DP iktidarının bir Kürt devleti kurmak istediği ve 6-7 Eylül olaylarının baş mimarının da yine DP iktidarının olduğu yönünde bir algı oluşturulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Gazetede, MBK tarafından Türk ordusunun gençleştirilmesi için yapılan çalışmaya değinilerek, bu kararın milli bünyemizi kuvvetlendirdiği ve devletin diğer kurumlarının da gençleştirilmesi gerektiği ifade edildi[15]. Oysaki orduda yapılmak istenen şey darbenin içerisinde yer almayan, darbeye sıcak bakmayan ya da yeni bir cunta oluşturmaya meyilli ordu mensuplarını emekliye ayırmak ve cunta anlayışını benimsemiş yeni kadroların önüne açmaktı. Bu durum topluma ordu mensuplarının gençleştirildiği ve ordunun muasır medeniyetler seviyesine yükseltilmek istendiği şeklinde lanse edilmiştir.

Gazetenin aynı sayısında yayınlanan *"İnkılâbın İdeolojisi"* adlı makalede, 27 Mayıs hareketinin "adi" bir hükümet darbesi olmadığı vurgulanarak 27 Mayıs, halkın içinden doğan bir hareket olarak tanımlanıyordu. Makaleye göre 27 Mayıs, hükümeti devirmeyi değil, temel değerleri değiştirmeyi gaye edinmişti. Bu inkılâp, toplumun özlediği değerleri gerçekleştirmek için halk iradesinin temsilcileri tarafından yapılmıştı[16]. Görüldüğü gibi bu makale ile darbeyi halkın gözünde yumuşatmak ve meşru göstermek amaçlanmış ve darbe ile inkılap kavramları arasında kavram kargaşası yaşatılarak algı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Bu arada gazete yöneticilerinin, darbeden sonra Gümüşhane'de ki ekonomik durumun olumlu yönde bir ivme kazandığıyla ilgili haberlere yer vermeyi ihmal etmedikleri de görülmektedir. Gümüşhane Valisi esnafı denetleyerek etiket ve temizlik hatırlatmasında bulunmuş, şehir esnafı valinin ikazları ile ekmek, et, lokanta fiyatları ve sebze fiyatlarında indirim yapmıştı[17].

Başka bir haberde Garnizon Komutanı Yb. Veli Yalçındağ'ın hürriyet balosunda yaptığı konuşmaya yer verilerek, 27 Mayıs'tan övgüyle bahsedildi. Yalçındağ, 27 Mayıs'ı kendi vatanımızın, kendi insanlığımızın kendimize iade edildiği bir gün olarak tanımlayarak; vatanın satıldığı, vatandaşın kendi vatanına yabancı kaldığı dönemin artık sona erdiğini belirtti. Aynı sayıda 27 Mayıs'a methiyelerin dizildiği köşe yazısında ise bugüne kadar dünyada ve Türkiye'de sayısız inkılâplar, ihtilaller, sayısız rejim değişiklileri olduğu belirtilerek, hepsinde de haklı ve haksız kan akıtıldığı vurgulanmaktaydı. Oysaki 27 Mayıs'ta kan akıtmak şöyle dursun, sabık iktidarın "elebaşları" bile adalete teslim edilmişlerdi[18]. Görüldüğü gibi Adnan Menderes ve arkadaşlarının asıla-

14 İnkılâbın Sesi, 12 Ağustos 1960.
15 İnkılâbın Sesi, 12 Ağustos 1960.
16 İ. Ahit Öztokat, "İnkılâbın İdeolojisi" , *İnkılâbın Sesi*, 16 Ağustos 1960.
17 İnkılâbın Sesi, 16 Ağustos 1960.
18 İnkılâbın Sesi, 19 Ağustos 1960.

caklarından habersiz bir şekilde yapılan propaganda ile 27 Mayıs'ın kansız bir şekilde başarıldığı algısı oluşturulmak istenmiştir.

Bununla birlikte toplumda oluşturulmaya çalışılan algı yönetiminde 27 Mayıs'ın propagandasının yapıldığı sergilerden de istifa edildiği görülmektedir. Bu bağlamda 30 Ağustos'ta belediye salonunda "Hürriyet ve İnkılâp Sergisi" açılmış, sergide 27 Mayıs'ın önemini ve mahiyetini belirten çeşitli gazete ve dergilerden toplanan yazı, fotoğraf ve karikatürler sergilenmişti. Sergi, öğretmenlerden oluşturulan bir komisyon tarafından tertip edilmiş ve Gümüşhane'nin ilçelerinde de bir hafta süreyle sergilenmişti[19].

27 Mayıs'ın ekonomiye olan olumlu katkısını destekleyici başka bir haberde, Milli Korunma Kanunu'nun kaldırıldığı okuyuculara duyurularak, "27 Mayıs İnkılâp Hareketinden" beri takip edilen ekonominin canlandırılması adına, bu hadisenin olumlu bir gelişme olduğu vurgulanmaktaydı[20].

Diğer yandan gazetede, Kurucu Meclis'in açıldığı bilgisi verilerek, meclisin açıldığı 6 Ocak gününün milli günler arasında sayılacağı haberi okuyucuya duyuruldu[21]. Kurucu Meclis'te divan üyelerinin seçildiği ve iş bölümü yapıldığı bilgisine yer verildi[22]. Anayasa tasarısı Kurucu Meclis Başkanı'na verildiği, bu tarihi kararın numarasının ise "27" olduğu belirtildi[23].

Org. Cemal Gürsel'in Kurucu Meclis'te yapmış olduğu konuşma da okuyucularla paylaşıldı. Gürsel konuşmasında, "İkinci Cumhuriyetin" sağlam temeller üzerine kurulacağını, hazırlanan yeni anayasa ve seçim kanunları ile vatandaş haklarının teminat altına alındığını açıkladı. Ayrıca memlekette bir daha Demokrat Parti zihniyetinin canlanmayacağını ve buna asla fırsat verilmeyeceğini ifade etti[24].

Öte yandan gazetede, siyasi faaliyetlere 1 Nisan 1961 tarihinden itibaren izin verildiği bildirildi[25]. Temsilciler Meclisi'nin yeni anayasa tasarısını görüşmeye başladığı ve Gürsel'in bu anayasayı "istikbalimizin kitabı" olarak nitelediği vurgulandı[26]. Bununla birlikte 27 Mayıs'ın, bütün yurtta törenlerle kutlanması için MBK tarafından bakanlıklara bir genelge gönderildiği anlaşılmaktadır[27]. Ayrıca "28 Nisan Mücadelesinin" yıldönümünün tüm ülke-

19 İnkılâbın Sesi, 27 Eylül 1960.
20 İnkılâbın Sesi, 18 Ekim 1960.
21 İnkılâbın Sesi, 6 Ocak 1961.
22 İnkılâbın Sesi, 13 Ocak 1961.
23 İnkılâbın Sesi, 10 Mart 1961.
24 İnkılâbın Sesi, 17 Mart 1961.
25 İnkılâbın Sesi, 28 Mart 1961.
26 İnkılâbın Sesi, 31 Mart 1961.
27 İnkılâbın Sesi, 25 Nisan 1961.

de olduğu gibi Gümüşhane'de bir anma töreniyle kutlandığı görülmektedir[28]. Böylece 27 Mayıs'ın halk nazarında canlı tutulmaya çalışılmıştır.

DP İktidarı Dönemi Yolsuzluk Yapıldığı Algısı ve DP'lileri İtibarsızlaştırma Propagandası

Gazetenin çıkarılış gayesine uygun olarak bir yandan 27 Mayıs'ı meşrulaştırmak için darbeci cuntacıların lehinde propaganda yapılırken, diğer yandan DP İktidarını ve iktidarın şehirdeki uzantıları aleyhinde propaganda yapıldığı gözlenmektedir. Bu bağlamda DP il yöneticileri başta olmak üzere çeşitli kurum ve kuruluşlarda görev yapan yöneticileri itibarsızlaştırmak yönünde algı yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu algı yapılırken de özellikle yolsuzluk iddialarının manşete taşındığı ve gündemde tutulmak istendiği görülmektedir. Zira toplum nezdinde oluşturulmaya çalışılan bu algı ile 27 Mayıs'ın haklılığını ortaya koymak ve toplumda bu anlayışı diri tutmak amaçlanmıştır. Gazetenin daha ilk nüshasından itibaren bu amaca yönelik haberlere geniş yer verilerek, basının gücünden istifade edilmeye çalışılmıştır.

Bu tarz haberlerinin ilk örneği Gümüşhane Şoförler Cemiyeti ve Gümüşhane Kızılay Cemiyeti ile ilgilidir. Gazeteye göre yıllardır denetimden uzak ve kapalı bir kutu şeklinde çalışan Gümüşhane Şoförler Cemiyeti ve Kızılay Cemiyeti'nin tüm hesaplarına Gümüşhane Valiliği tarafından el koyuldu. Yapılan incelemelerin ardından Şoförler Cemiyeti başkanı ve bazı üyelerin usulsüzlük yaptıkları ve cemiyete ait paraları kendi zimmetlerine geçirdikleri belirtildi. Bu kişiler hakkında dosya tanzim edilerek, ilgili mahkemeye sevk edildi. Kızılay Cemiyeti'nde ise yaklaşık olarak 20 bin lira civarında yolsuzluk yapıldığının ortaya çıkarıldığı ve Kızılay başkanının henüz ele geçirilemediği okuyuculara duyuruldu[29].

Gümüşhane özelinde yapılmaya başlanan DP'li yöneticileri itibarsızlaştırma ve yolsuzluk algısının daha da etkili olabilmesi için ulusal basında Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes hakkında çıkan olumsuz haberlere de gazetede yer verildiği görülmektedir.

İhsan Karakelle'nin kaleme aldığı *"Hakları Yoktur"* başlıklı makalede, "sabık" ve "sakıt" iktidarın şefleri olan Celal Bayar ve Adnan Menderes'in, Yassıada'da sabık DP'li bakan ve milletvekillerinin hakaretlerine maruz kaldıkları gerekçesiyle, güneşe çıkarılmadıklarını belirterek, DP'li bakan ve milletvekillerinin buna haklarının olmadığını, kinayeli bir biçimde, vurguluyordu. Karakelle makalesinde bunu şöyle açıklıyordu[30]: *"Büyük Türk Milleti,*

28 İnkılâbın Sesi, 2 Mayıs 1961.
29 İnkılâbın Sesi, 19 Temmuz 1960.
30 İhsan Karakelle, "Hakları Yoktur", İnkılâbın Sesi, 26 Temmuz 1960.

Ordusuyla, gençliğiyle ve siyasi teşekkülleriyle insan hak ve hürriyetleri uğrunda mücadele ederken, yabancı memleketlere yaptıkları seyahatlerle döviz kaçakçılığı yapan, bankalardan usulsüz temin ettikleri paralarla apartman yaptıran, köşklerde çıplak kadın alemleri yapan bu kimseler o gün ne yaptılar ki bugün tarize kalkıyorlar."

Aynı nüshada *"Hani maaş almıyordu!"* manşetiyle verilen habere göre, yıllardır devletten maaş ve harcırah almadığına dair propaganda yaparak halkı aldatmaya kalkan "sabık" Başbakan Adnan Menderes'in devlet kasasından çektiği paraların listesinin yayınlandığı bildiriliyordu. Buna göre Menderes'in 10 yıl boyunca devletten aldığı maaş, harcırah ve örtülü ödenekten aldığı paranın toplamı 480.800 lira idi[31]. Esasında yolsuzluk adı altında oluşturulmaya çalışılan bu algının altında yatan vakıa Menderes'in, hesap vermek zorunda olmamasına rağmen, örtülü ödenekten yaptığı harcamaları kalem kalem not etmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca Menderes, maaş için gelen çekleri imzalayarak Hazine'nin tahsil etmesi için geri göndermekteydi. Basın açısından Menderes imzalı bu çekler, Menderes'in maaş aldığı algısını ispatlamaya yeterliydi.

Bununla birlikte DP Gümüşhane İl Teşkilatı'nın mallarına el koyulduğu haberi okuyuculara duyuruldu. Habere göre il teşkilatı, alacaklılar tarafından icraya verildi. Zira il teşkilatının PTT'ye 452 lira 65 kuruş ve kahveci Yakup Yurt'a 1.462 lira 50 kuruş borcu bulunmaktaydı. Bu borcun tahsil edilebilmesi için parti binasında bulunan ve 1.380 lira değerinde olduğu tespit edilen koltuk, halı, yazı makinesi ve telefon gibi eşyalar satışa sunulacaktı[32].

Yerel eksende ses getirecek yolsuzluk haberlerine yer verilemediği durumlarda, ulusal basında çıkan haberlerin hemen devreye sokulduğu anlaşılmaktadır. Buna göre "düşük" Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a ait olan ve Çankaya Muhtarlığı olarak kullanılan apartmanda yapılan aramalarda 20 çuval kahve ve içki tespit edilmişti. Ayrıca bir büyük sandık dolusu yeni ayakkabı ile 50 bavul dolusu elbise bulunmuştu. Bununla birlikte Kayseri'den gelen bilgiye göre, belediye tarafından geçen seneki pastırma kampanyasında başta "düşük" Cumhurbaşkanı Celal Bayar olmak üzere dönemin hükümet erkânına 15 bin liralık pastırma ve sucuk hediye edildiği belirtiliyordu[33].

Gemlik Askerlik Şubesi'ne kayıtlı olan Celal Bayar'ın askerlik görevini yapmadığı da verilen bilgiler arasındaydı. 1926-1927 yıllarında şube başkanlıklarınca askerlik çağında bulunanlar için düzenlenen künye defterlerinde, Bayar'ın askerlik görevini yerine getirdiğine dair herhangi bir kaydın bulunmayışı kanıt olarak gösteriliyordu. Ayrıca Umurbey Köyü'nde kendisini

31 İnkılâbın Sesi, 26 Temmuz 1960.
32 İnkılâbın Sesi, 29 Temmuz 1960.
33 İnkılâbın Sesi, 19 Ağustos 1960.

tanıyanlar ve okul arkadaşları da Bayar'ın askerlik yapmadığını doğrulamışlardı[34].

1958'de içkili halde karısını öldürmek suçundan yargılanan Seyit Mehmet Karadelen isimli bir şahıs, 16 yaşındaki kızının Eski Meclis Başkanı Refik Koraltan tarafından, himaye bahanesiyle, Ankara'ya getirtilerek kirletildiğini beyan etmişti. Üstelik kızı tarafından durumun Celal Bayar'a iletildiğini ve kızının kovulduğunu da mahkemedeki beyanında belirtmişti[35]. Örneklerde de görüldüğü gibi Celal Bayar ve Adnan Menderes başta olmak üzere DP'nin ileri gelenlerine dönük yapılan bu tip kara propagandaların amacı şüphesiz DP'lileri halkın gözünde itibarsızlaştırmak ve darbeyi meşru kılmaktır.

Diğer yandan Bayburt Esnaf Kefalet Kooperatifi'nde yapılan incelemelerin ardından usulsüzlük yapıldığının tespit edildiği okuyuculara duyuruldu. Kooperatifin idare heyetinin "düşük" iktidarın nüfus ve kuvvetini kullanarak, ortakları arasında Cumhuriyet Halk Partili (CHP) olanların keyfi ve usulsüz olarak kredilerinin kesildiği, buna karşılık düşük iktidar mensuplarına usulsüz krediler verildiği belirtilmekteydi. Kooperatifin kredi faaliyetlerine son verilerek, kooperatif yöneticilere hakkında fezleke hazırlanmıştı.

Ayrıca Kelkit Belediyesi'nin, 1958'de imar faaliyetlerinde kullanılmak üzere verilen 30.000 liranın 28.786 lirası ile usulsüz olarak kamyon satın aldığı bildiriliyordu. Bunun yanında Kelkit Belediyesi tarafından inşasına karar verilen mezbaha binası için fondan 100.000 lira alınmış ve 19 dükkânın istimlaki için harcanmıştı. Mezbaha inşaatı için kullanıldığı gösterilen 7.836 lira, Eski DP İl Başkanı Hacı Hasan Turan'a ödenmişti[36].

Bununla birlikte 1958'de Bayburt İlçesi'nin Burnaz ve Masat köylerinde, yeniden yapılan ve tamir edilen 2 okul binasında 4.982 liralık yolsuzluk yapıldığı ve bu yolsuzluğun Bayındırlık Müdürlüğü Fen Memuru Ferit Horosorlu tarafından tespit edildiği iddia edildi. Her iki okulun istihkak raporlarının usulsüz olarak birinci keşif bedeli üzerinden ödendiği, eski iktidar mensubu bir şahsa menfaat temin etmek için fazladan para ödendiği belirtilmekteydi[37]. Haberin ardından Gümüşhane Milli Eğitim Müdürü Münir Durmaz gazete yönetimine bir tavzih yazısı gönderdi. Milli Eğitim Müdürü *"zatıâlinizi sevindirebilecek esvapta bir yolsuzluk bulamadım"* diyerek, olayı bizzat araştırdığını ve sözü edilen 2 okulda herhangi bir yolsuzluk yapılmadığını bildirdi. Milli Eğitim Müdürü'nün tekzibine rağmen, gazete yönetiminin yolsuzluk konusunda ısrar ettiği ve aynı sayıda konuyu manşete taşıdığı

34 İnkılâbın Sesi, 23 Ağustos 1960.
35 İnkılâbın Sesi, 26 Ağustos 1960.
36 İnkılâbın Sesi, 30 Ağustos 1960.
37 İnkılâbın Sesi, 9 Eylül 1960.

görülmektedir[38]. Daha ilginç olanı ise, bu yolsuzluğu tespit ettiği öne sürülen Bayındırlık Müdürlüğü Fen Memuru Ferit Horosorlu'nun, gazetenin yazı işleri müdürlüğüne gönderdiği tavzih yazısıydı. Horosorlu tavzih yazısında, yolsuzluk konusunun tarafından tespit edilmediğini belirterek şöyle diyordu[39]: *"Ne size, ne gazetenize ve nede herhangi bir kimseye böyle bir beyanda bulunmadım. Lütfen gazetenizin ilk çıkacak nüshasının aynı sütununda ve aynı puntolarla tavzihini rica ederim."*

Gazetenin yerel anlamda manşete taşıdığı yolsuzluk haberinin tutmaması ve ilgililer tarafından haberin tekzip edilmesinden sonra, gazetenin tekrar ulusal haberlere yer verdiği ve DP'li yöneticileri itibarsızlaştırma kampanyasına devam ettiği görülmektedir. Buna göre Yassıada'da tutuklu bulunan "sakıt" ve "sabık" Cumhurbaşkanının banyoda intihara teşebbüs etiği ve olayın farkına varılınca müdahale edilerek hastaneye sevk edildiği bildiriliyordu[40]. Ardından, DP'nin kapatıldığı bilgisi okuyuculara duyuruldu. Aynı sayıda Gümüşhane Garnizon Komutanı Yb. Veli Yalçındağ'ın emekliye ayrılmasından duyulan üzüntü dile getirilerek, hürmet ve selamlar yollandı[41].

Bu arada Yassıada duruşmaları başladığından gazetede Yassıada ile ilgili haberlere daha çok yer verildiği görülmektedir. Yassıada duruşmalarını gazete, okuyucularına *"Düşüklerin mahkemelerine başlandı."* şeklinde duyurdu. Bayar, Menderes, Koraltan, bakanlar, milletvekilleri ve Tahkikat Komisyonu üyelerinin Anayasa'ya aykırı hareket etmek suçlarına ait kararnamelerinin okunduğu bildirildi. "Düşük" Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a Afgan Kralı tarafından hediye edilen köpeğin, Nedim Ökmen aracılığıyla devlete 20 bin liraya satıldığı bilgisine yer verildi. Aslında köpeğin fiyatının 1000 lira olduğu ifade edilerek Bayar'ın bu parayı çeşme yaptırmak için İzmir Valiliğine gönderdiğini iddia ettiği belirtiliyordu. Bununla birlikte Bayar'ın henüz kendisini savunacak bir avukat bulamadığı da verilen bilgiler arasındaydı[42]. Diğer yandan "Düşük" Bayar'ın ve Ökmen'in irtikâptan (rüşvet) hapisleri istenerek, 6-7 Eylül olaylarının duruşmasına başlanmıştı[43]. "Düşük" Maliye Bakanı Hasan Polatkan rüşvet suçlamasıyla mahkeme edilmişti[44]. Örtülü ödenek ve radyo duruşmalarına başlanmıştı[45]. Topkapı olayları hadisesi karar bağlanmış, dava Anayasa'yı ihlal davası ile birleştirilmişti. Ayrıca istimlak yolsuzlukları dava-

38 İnkılâbın Sesi, 16 Eylül 1960.
39 İnkılâbın Sesi, 30 Eylül 1960.
40 İnkılâbın Sesi, 30 Eylül 1960.
41 İnkılâbın Sesi, 4 Ekim 1960.
42 İnkılâbın Sesi, 18 Ekim 1960.
43 İnkılâbın Sesi, 21 Ekim 1960.
44 İnkılâbın Sesi, 8 Kasım 1960.
45 İnkılâbın Sesi, 6 Aralık 1960.

sı[46] ve Anayasa'yı ihlal davasının duruşmalarına da başlanmıştı[47]. Yassıada'da devam eden davalarda Celal Bayar'a 3, Adnan Menderes'e 7, Kemal Aygün'e 4, Ethem Yetkiner'e 3 defa idam cezası istenmişti[48].

Bu arada gazete 27 Mayıs'ın yıldönümünde özel bir sayı çıkararak, 27 Mayıs'ın önemine vurgu yapan çeşitli yazılara ve şiirlere geniş yer verilmişti. Özel sayıda DP'liler "lekeliler" olarak tanımlanmış ve 27 Mayıs "mesut yıldönümü" olarak nitelendirilmişti[49]. Ayrıca 27 Mayıs 1961 tarihinde, yurdun her yerinde olduğu gibi, Gümüşhane'de de 27 Mayıs'ın birinci yıl dönümü kutlamalarının yapıldığı anlaşılmaktadır. Cumhuriyet Meydanı'ndaki törene askeri kıta, öğrenciler, mehter takımı ve esnaf teşekkülleri katılmıştı. Törende Gümüşhane Valisi Mustafa Karaer, Garnizon Komutanı P. Alb. İzzet Erkan, Milli Eğitim Müdürü Cemal Yetişen ve Maiyet Memuru Hüsnü Toğlu günün anlam ve önemini belirten birer konuşma yapmışlardı. Konuşmalardan sonra geçit töreni yapılmış ve Atatürk anıtına çelenk konulmasıyla tören sona ermişti. Daha sonra "27 Mayıs İnkılâp Bayramı" dolayısıyla "Hacı Yatmaz" isimli bir oyun sergilenmişti[50].

Öte yandan hazırlanan yeni Anayasa için 9 Temmuz günü referandum yapılacağı duyuruldu[51]. Kurucu Meclis Üyesi Nihat Sargınalp ve Doçent Münir Aktepe 26 Haziran 1961 tarihinde Gümüşhane'ye gelerek, halka hitap etmişler ve referandum için haktan "evet" oyu istemişlerdi[52]. 9 Temmuz 1961 tarihinde yapılan referandum sonuçlarına göre vilayet genelinde 51.739 evet oyu, 36.678 hayır oyu çıktı[53].

Bu arada Kurucu Meclis tarafından seçim tarihinin 15 Ekim 1961 tarihinde yapılmasının kararlaştırıldığını okuyucularına duyuran gazete, bu seçimleri "ikinci cumhuriyetin ilk seçimi" olarak nitelendirmişti[54].

Görüldüğü gibi İnkılâbın Sesi Gazetesi, çıkarılış gayesine uygun olarak Gümüşhane özelinde 27 Mayıs'ı ve darbeci cuntayı sonuna kadar savunan, 27 Mayıs'ın haklılığını ortaya koyan; bununla birlikte DP iktidarının ileri gelenlerinin ve şehirdeki uzantılarının yolsuzluk, rüşvet vb. gibi konularda propagandasını yaparak toplumsal algı oluşturma yönünde bir yayın politikası takip etmiştir.

46 İnkılâbın Sesi, 18 Nisan 1961.
47 İnkılâbın Sesi, 12 Mayıs 1961.
48 İnkılâbın Sesi, 23 Mayıs 1961.
49 İnkılâbın Sesi, 27 Mayıs 1961.
50 İnkılâbın Sesi, 30 Mayıs 1961.
51 İnkılâbın Sesi, 23 Haziran 1961.
52 İnkılâbın Sesi, 30 Haziran 1961.
53 İnkılâbın Sesi, 11 Temmuz 1961.
54 İnkılâbın Sesi, 25 Temmuz 1961.

SONUÇ

Bu çalışmada, 1960 darbesi sonrası planlı bir şekilde başlatılan toplumsal algı oluşturmada yerel basının gücü ve etkisi ortaya konulmuştur. Çalışmaya konu olan ve Gümüşhane'de darbe sonrası yayın hayatına başlayan İnkılâbın Sesi Gazetesi'nin tüm nüshalarına ulaşılmaya çalışılarak, gazetenin çıkarılış amacı ve yayın politikası incelenmiştir.

19 Temmuz 1960 tarihinde yayın hayatına başlayan gazetenin, 27 Mayıs'ı milli bir hareket olarak gördüğü, "27 Mayıs İnkılâbını", Türk gençliğine ve Türk basınına Türk ordusu tarafından teslim edilen bir emanet olarak kabul ettiği ve bu amaç doğrultusunda bir yayın politikası takip ettiği tespit edilmiştir. Gazetenin, genel olarak 27 Mayıs'ın milli bir hareket olduğu ve Demokrat Parti iktidarı dönemi yolsuzluk yapıldığı algısı oluşturduğu, bu algının güçlendirilmesi için de başta Celal Bayar ve Adnan Menderes olmak üzere partinin ileri gelenlerini itibarsızlaştırmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda gazetede, darbeyi halkın gözünde yumuşatmak ve darbeyi meşru bir zemine oturtmak maksadıyla propaganda yapıldığı sonucuna varılmıştır.

Gazetede, Gümüşhane'de kurulan yayın ve sevk bürosunun yerelde halkı bilinçlendirmek için yaptığı çalışmalara, 27 Mayıs öncesi memleketin kötü yönetildiği ve bu nedenle idareye el konulduğu ile ilgili haberlere geniş bir şekilde yer verildiği görülmektedir. 27 Mayıs'ın meşrulaştırılması ve halk tarafından kabul ettirilmesi için özellikle dini üzerinden topluma algı yapıldığı da dikkat çekici bir husustur. Gümüşhane Müftüsü M. Ragıp Müftüoğlu'nun kaleme aldığı makalede, ayet ve hadisler eşliğinde MBK hükümetinin emirlerine karşı gelinmemesi noktasında halka telkinlerde bulunulmuştur.

MBK ve Devlet Başkanı Org. Cemal Gürsel'in 27 Mayıs'ın gerekçesini anlattığı ve DP iktidarının liyakatsiz memurlarıyla ülkeyi her yönde kötüye götürdüğü yönündeki konuşmalarına geniş yer verilen gazetede, özellikle yolsuzluk konusunun ön plana çıkarılarak ekonomik yönde algı oluşturulduğu sonucuna varılmıştır. DP iktidarı döneminde ülkenin borç batağına sokulduğu ve boşaltılan hazinenin alyans kampanyası ve hazine tahvilleri ile takviye edildiği ve Gümüşhane'de hazineye yapılan yardımlara yer verilmek suretiyle de halkın teşvik edildiği görülmektedir.

Bununla birlikte DP iktidarının toplumu Sünni, Alevi, Türk, Kürt ve hatta Müslüman Hristiyan gibi bir ayrıma tabi tuttuğu algısına yönelik haberlere de geniş yer verilerek MBK hükümetinin bu tarz ayrılıklara son vereceği de vurgulanmıştır.

Öte yandan 27 Mayıs'ın bir hükümet darbesi olmadığı, halkın içinden doğan kan dökülmeden yapılmış bir inkılâp hareketi olduğu algısı ile darbenin

halkın gözünde yumuşatılmaya ve meşrulaştırmaya çalışıldığını söylemek mümkündür. Gazetede 27 Mayıs'ın önemini belirten balo, sergi gibi çeşitli faaliyetler ile anma törenleriyle ilgili haberler okuyuculara durularak, 27 Mayıs'ın inkılâp, hatta ikinci cumhuriyet olduğu algısı pekiştirilmeye ve canlı tutulmaya çalışıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Gazetede bir yandan 27 Mayıs'ın milli bir inkılâp hareketi olduğu algısı yapılırken diğer yandan DP iktidarı döneminde ve Gümüşhane parti teşkilatında yapılan yolsuzluk haberlerine de geniş yer verildiği tespit edilmiştir. Gazetede yerel eksenli bir takım yolsuzluk ve rüşvet haberlerine yer verilmiş, yerel haberler daha çok ses getirmesi düşünülen ulusal haberlerle desteklenmiştir. Bu tarz yayın politikası ile İnkılâbın Sesi Gazetesi'nin, ulusal gazetelerde olduğu gibi Celal Bayar, Adnan Menderes başta olmak üzere DP'nin ileri gelenlerini itibarsızlaştırma propagandasının yapıldığı gözlenmiştir.

Sonuç olarak Gümüşhane'de darbeden sonra yayın hayatına başlayan İnkılâbın Sesi Gazetesi'nin, darbeyi ve darbeyi yapanları destekleyen bir yayın politikası takip ettiği sonucuna varılmıştır. Bu çalışmayla, Gümüşhane özelinde ve Türkiye genelinde dönemin özelliğinin doğru bir zemine oturtulmasına imkân sağlanmıştır. Ayrıca çalışmayla darbe sonrası oluşturulmaya çalışılan toplumsal algının hangi metotlarla yapıldığı ortaya konularak, yerel basının halk üzerindeki gücü ve etkisi ele alınmıştır.

KAYNAKÇA

İnkılâbın Sesi, 19 Temmuz 1960; 26 Temmuz 1960; 29 Temmuz 1960; 5 Ağustos 1960; 12 Ağustos 1960; 16 Ağustos 1960; 19 Ağustos 1960; 23 Ağustos 1960; 26 Ağustos 1960; 30 Ağustos 1960; 9 Eylül 1960; 16 Eylül 1960; 27 Eylül 1960; 30 Eylül 1960; 4 Ekim 1960; 18 Ekim 1960; 21 Ekim 1960; 8 Kasım 1960; 6 Aralık 1960; 6 Ocak 1961; 13 Ocak 1961; 10 Mart 1961; 17 Mart 1961; 28 Mart 1961; 31 Mart 1961; 18 Nisan 1961; 25 Nisan 1961; 2 Mayıs 1961; 12 Mayıs 1961; 23 Mayıs 1961; 27 Mayıs 1961; 30 Mayıs 1961; 23 Haziran 1961; 30 Haziran 1961; 11 Temmuz 1961; 25 Temmuz 1961; 1 Ağustos 1961.

İ. Ahit Öztokat, "İnkılâbın İdeolojisi" , *İnkılâbın Sesi*, 16 Ağustos 1960.

Karakelle, İ. (1960). "Ehliyetsiz Memurlar", *İnkılâbın Sesi*, 29 Temmuz 1960.

Karakelle, İ. (1960). "Din Üzerine", *İnkılâbın Sesi*, 12 Ağustos 1960.

Karakelle, İ. (1960). "Hakları Yoktur", İnkılâbın Sesi, 26 Temmuz 1960.

Karakelle, İ. (1960). "Parazit", İnkılâbın Sesi, 19 Temmuz 1960.

Müftüoğlu, M. R. (1960). "Cemiyet ve Ahlak", İnkılâbın Sesi, 19 Temmuz 1960.

HATIRALAR IŞIĞINDA TALAT AYDEMİR'İN DARBE GİRİŞİMLERİ

Arş. Gör. Fatih ÖZEN

ÖZET

Bu çalışmada 27 Mayıs darbesi sonrasındaki gelişmeler ve Albay Talat Aydemir liderliğinde yapılan iki darbe girişiminin incelenmesi amaçlanmıştır. Aydemir'in ilk darbe girişimi 27 Mayıs'ın üzerinden henüz iki sene geçmeden meydana gelmiştir. 22 Şubat 1962'de gerçekleşen girişimden sonra Talat Aydemir emekli edilmiş fakat yargılanmamıştır. Akabinde tekrar darbe hazırlıklarına başlayan Aydemir'in 21 Mayıs 1963 tarihli ikinci girişimi de başarısız olmuş ve yargılanıp idam edilmiştir.

İncelenen dönemde istikrarsız bir ortam vardır. Darbe sonrası ordu içinde sıkıntılar baş göstermektedir. Meclis'in açılışı dahi ordunun içindeki bazı gruplara taviz vererek gerçekleştirebilmiştir. Cumhuriyet tarihinin ilk koalisyon hükümetleri bu dönemde kurulmuştur. 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 tarihli darbe girişimleri İnönü'nün başbakanlığını yaptığı iki farklı koalisyon hükümeti zamanında meydana gelmiştir. Başbakan'ın kararlı tutumu ve TSK'nın üst kademesinin hükümetin yanında yer almasıyla bu girişimler bertaraf edilmiştir. Talat Aydemir ordu içerisinde yeteri kadar taraftar bulamasa da kimi aydınlar tarafından zımnen ya da alenen desteklenmiştir.

Olaylar incelenirken hatıralar temel alınmış mümkün mertebe birbiriy-

le karşılaştırılarak bir sentez oluşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, TBMM tutanakları ve süreli yayınlardan da yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *22 Şubat, 21 Mayıs, Talat Aydemir, Harp Okulu, İsmet İnönü*

THE COUP ATTEMPTS BY TALAT AYDEMİR IN THE LIGHT OF MEMOIRS

ABSTRACT

It is intended in this study to investigate the developments in the wake of the May 27 coup and the two coup attempts staged under the leadership of Talat Aydemir. The first attempt by Aydemir took place even though not even two years had passed after the May 27 coup. After the attempt that happened on 22 February 1962, Talat Aydemir was retired but not brought to trial. Beginning the preparations for another coup immediately afterwards, Aydemir also failed in his second attempt on 21 May 1963, being brought to trial and executed.

There was an unstable atmosphere in the period under examination. Problems were surfacing in the army in the wake of the coup. Even the inauguration of the parliament could only be achieved by making concessions to certain groups within the army. The first coalition governments of the history of the Republic were formed in this period. The coup attempts on 22 February 1962 and 21 May 1963 took place during the times of two different coalition governments, both of which were headed by İnönü as the prime minister. Owing to the determined attitude of the Prime Minister and the fact that the upper ranks of the Turkish Armed Forces sided with the government, both of these attempts were repelled. Even though Talat Aydemir was not able to find enough supporters within the army, he was either tacitly or openly backed by some intellectuals.

In examining the events, memoirs were used as a basis, and an attempt has been made to form a synthesis by comparing them with each other as far as possible. In addition, the Republican Archives of the Prime Ministry, the minutes of the Turkish Grand National Assembly and periodicals were used.

Keywords: *February 22, May 21, Talat Aydemir, Turkish Military Academy, İsmet İnönü*

GİRİŞ

Yaklaşık 10 yıl süren Demokrat Parti iktidarı 27 Mayıs 1960 tarihinde 37 subayın müdahalesiyle son bulmuştur. Bu subaylar başlarına İzmir'de emekliliğini bekleyen Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel'i getirerek Milli Birlik Komitesi (MBK)'ni kurmuşlardır. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) feshedilmiş, Demokrat Parti (DP) kapatılmıştır. Cumhurbaşkanı ve Başbakan başta olmak üzere DP ileri gelenleri Yassıada'da kurulan mahkemelerde yargılanmıştır. 9 Temmuz 1961 tarihinde yeni anayasa oylanıp kabul edilmiş, anayasaya göre TBMM ikiye ayrılıp Senato ve Millet Meclisi oluşturulmuştur. Ayrıca nispi temsile dayanan seçim kanunu hazırlanmıştır. Darbeden yaklaşık 1,5 yıl sonra Başbakan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan idam edilirken, Cumhurbaşkanı Bayar ise müebbet hapis cezasına çarptırılmıştır.

İdamlardan yaklaşık bir ay sonra seçimler yapılmıştır. Kapatılan DP'nin mirasçısı olarak nitelendirebilecek iki parti kurulmuştur. Bunlar Ekrem Alican'ın Yeni Türkiye Partisi (YTP) ile Ragıp Gümüşpala'nın Adalet Partisi (AP)'dir. 15 Ekim tarihinde gerçekleştirilen seçimlerde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) %36,7 oyla birinci olurken AP ise %34,8 oyla ikinci sırada yer almıştır.[1] Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) %14 oranında oy alırken yeni kurulan YTP ise %13,7'de kalmıştır. Katılım oranı %81,4 olan seçimlerde yeni kurulan iki sağ partinin oyu %48'i aşmıştır.

Silahlı Kuvvetler Birliği'nin Kurulması ve 21 Ekim Protokolü

Darbeden sonra ordu adeta parçalara bölünmüştür. 3 Ağustos 1960'ta 235 general ile 5000'e yakın subay ordudan ihraç edilmiştir.[2] Bu subaylar kurdukları Emekli İnkılap Subayları Derneği'ne atfen *"EMİNSU"* adıyla anılmaya başlamışlardır. Kasım 1960'ta ise MBK içindeki 14 subay yurtdışına iki yıl süreyle mecburi hizmete gönderilerek tasfiye edilmişlerdir. Komite geri kalan üyelerle tekrar kurulmuştur. Bu iki olay ordu içinde ciddi rahatsızlıklara neden olmuştur.

1961'in Nisan ayında ordunun birliği ve disiplinini tekrar sağlamak için Türk Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB) isimli bir yapı oluşturulmuştur.[3] Bu yapının bir başka amacı da düşük rütbeli subayları kontrol altına almaktır. SKB'nin öne çıkan isimlerinin başında Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan

1 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt: III, Remzi Kitabevi, 6. Basım, İstanbul, 2000, s.530.
2 Ş.S. Aydemir, a.g.e., s.534.
3 Can Kaya İsen, *22 Şubat-21 Mayıs, Geliyorum Diyen İhtilal*, Kaknüs yay., 1. Basım, İstanbul, 2010, s.26

Tansel bulunmaktadır. Tansel'in Hava Kuvvetleri Komutanlığı'ndan başka bir yere tayin edilme kararına SKB tepki göstermiş ve 6 Haziran 1961 tarihinde 6 maddelik bir ültimatom vermiştir. Bu doğrultuda Tansel'in tayininin durdurulması, ordunun terfi, tayin ve tasfiyelerine MBK'nın karışmaması ve komite üyelerinden hiç birisinin tasfiye edilmemesi talep edilmiştir. Bu isteklerin kabul edilmesiyle birlikte SKB ülkedeki en etkin güçlerden biri haline gelmiştir. SKB'nin İstanbul tarafında Faruk Güventürk, Emin Aytekin öne çıkan isim olarak görünürken, Ankara'daki lider ise Talat Aydemir[4]'dir.[5] SKB'nin İstanbul kanadında önemli generaller de bulunurken, başkentteki grup albaylardan oluşmuştur. Bu yapıya *"Albaylar Cuntası"* adı da verilmiştir.[6]

Seçimlerin ardından TBMM'nin toplanmasıyla birlikte cumhurbaşkanlığı seçimi gerçekleştirilecektir. Adalet Partisi cephesinde adaylık hususunda 15 Ekim'deki seçimlerde Senato'ya giren Ali Fuat Başgil'in ismi ön plana çıkmıştır. Darbenin lideri Gürsel ise TBMM açılmadan iki gün önce verdiği beyanatta eğer cumhurbaşkanlığı seçimi halkoyuna sunulsaydı kendisinin seçileceğini iddia edip isteğini belli etmiştir.[7]

DP'nin yerine kurulan iki partinin oyunun darbeden önceki DP oyuna eşit olması ordu içindeki bazı kesimleri memnun etmemiştir. Artan rahatsızlık sonucu 10 general-amiral ile 28 subay İstanbul'da *"21 Ekim Protokolü"*nü imzalamıştır. Protokole göre TSK, TBMM toplanmadan müdahale edecek, tüm siyasi partiler yasaklanıp MBK feshedilecek ve iktidar milletin gerçek temsilcilerine verilecektir. En geç 25 Ekim tarihine kadar uygulanması istenen protokolü ertesi gün Ankara grubu da onaylamıştır.[8]

Darbe protokolünün haberi İnönü'ye kısa zamanda ulaşmıştır. İnönü protokolün merkezi olan İstanbul'a damadı Metin Toker'i gönderip darbeye kesinlikle karşı olduğunu bildirmiştir.[9] Ayrıca bu kararını Devlet Başkanı Gürsel ile Genelkurmay Başkanı Sunay'a da iletmiştir. Gelişmeler üzerine Genelkurmay Başkanı Sunay 23 Ekim tarihinde kuvvet komutanları, ordu komutanları, kolordu komutanları ve kuvvet kurmay başkanlarını toplayıp bu protokolün uygun olmadığını; Gürsel'in cumhurbaşkanı, İnönü'nün başbakan

4 Talat Aydemir, 1913 yılında Bilecik ilinin Söğüt ilçesinde dünyaya geldi. 1934 yılında Kuleli Askeri Lisesi'ne, 1937'de ise Harp Okulu'na girdi. 1939 yılında Harp Okulu'ndan mezun oldu. 27 Mayıs darbesi sırasında Kore'de görevli olan Aydemir, 8 Ağustos 1960'ta Türkiye'ye döndü. Aydemir yurda döndükten sonra albaylık rütbesini aldı ve Harp Okulu komutanlığına atandı.

5 Ş.S. Aydemir, a.g.e., ss.534-536.

6 Talat Aydemir, *Talat Aydemir'in Hatıraları*, May matb., İstanbul, 1968, s.90.

7 *Milliyet Gazetesi*, 23 Ekim 1961, s.1.

8 Talat Aydemir, a.g.e., s.109.

9 Mehmet Ali Birand vd, *12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi,* İmge Kitabevi, 9. Baskı, 2008, Ankara, s.26.

seçildiği takdirde her şeyin düzeleceğini ifade etmiştir.[10] Bunun üzerine çoğu general protokolden imzalarını çekmiş ve ordunun bir kesimiyle siviller arasında adeta bir pazarlık başlamıştır. Darbe yanlıları Gürsel'in cumhurbaşkanı olması, Eminsuların orduya alınmaması, 147'lerin üniversiteye dönmemesi ve Yassıada suçlularının affedilmemesi gibi şartlar öne sürüp isteklerini revize etmişlerdir[11].

Müzakereler sonucu parti liderleri 24 Ekim tarihinde kumandanlar ve SKB temsilcilerinin önünde bir protokol imzalamışlardır. Protokol ile Gürsel'in cumhurbaşkanlığı ve Eminsuların tasfiyesi kabul edilmiştir. Buna karşın DP'lilerin affedilmemesine şimdilik şartı koyulmuş, 147'lerin üniversiteye geri dönmemesi ise reddedilmiştir. Meclis bu şartlar altında açılabilmiş ve bir askeri darbe ihtimali şimdilik ortadan kaldırılmıştır. Cumhurbaşkanlığına adaylığını koymak için Ankara'ya gelen Ali Fuat Başgil Başbakanlık'a davet edilmiş, burada MBK üyeleri Sıtkı Ulay ve Fahri Özdilek'le 90 dakikalık bir görüşme yapmıştır. Başbakanlık'tan çıkarken gazetecilere artık cumhurbaşkanlığı hakkında konuşmayacağını ifade eden Başgil ertesi gün senatörlükten istifa etmiştir. 26 Ekim tarihinde gerçekleştirilen seçimlerde Cemal Gürsel 607 oyun 434'ünü alarak cumhurbaşkanı seçilmiştir.[12] 20 Kasım'da CHP ve AP tarafından cumhuriyet tarihinin ilk koalisyon hükümeti kurulmuştur.

CHP-AP koalisyonu zor şartlar altında görev yapmıştır. Bir yandan DP'lilerin affedilmesiyle ilgili tartışmalar yaşanmış diğer taraftan buna karşı ordu içinde tepkiler doğmuştur. Bu süreçte AP milletvekili Nuri Beşer'in askerler aleyhinde hakarete varan sözler sarf etmesi gerilimi had seviyeye çıkarıp, orduda adeta infial yaratmıştır. Beşer on dört gün saklandıktan sonra Meclis'e gelebilmiş, akabinde partisinden ihraç edilip tutuklanmıştır. İnönü konu üzerine verdiği demeçte hem cuntacılara hem de DP'nin intikamını almak isteyenlere izin vermeyeceğini ifade etmiştir.[13]

Ordudaki huzursuzluğu azaltmak amacıyla Cevdet Sunay 19 Ocak 1962 tarihinde Genelkurmay karargâhında büyük bir toplantı yapmıştır. Toplantıya kuvvet komutanları, generaller ve Ankara'daki birlik ile okul komutanlarının aralarında bulunduğu 70'e yakın kişi katılmıştır. Toplantıda herkese söz hakkı verilmiştir. Sunay konuşmasında İnönü'nün desteklenmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Söz hakkı kendisine gelen Talat Aydemir ülkede kesinlikle ikinci bir ihtilal olacağını iddia etmiştir. Aydemir'e göre Cemal Gürsel, eski MBK üyeleri, bazı CHP'liler, intikamcı partiler ve ordudaki ufak cuntalar olmak üzere beş farklı kesim ihtilal hazırlığındadır. Aydemir ikilik yaratılmaması için

10 Talat Aydemir, a.g.e., s.110.
11 Ş.S. Aydemir, a.g.e., s.540.
12 *Milliyet Gazetesi*, 25 Ekim 1961, s.7; *Milliyet Gazetesi*, 26 Ekim 1961, s.1; *Milliyet Gazetesi*, 27 Ekim 1961, s.1.
13 Birand, a.g.e., ss.49-50.

hiyerarşik duruma riayet edilerek ihtilalin Genelkurmay Başkanı önderliğinde yapılması gerektiğini vurgulamış ve hiçbir komutanın askerlerine tam hâkim olamadığını ifade etmiştir. Sunay ise böyle bir sorumluluğu üstlenmeyeceğini ve İnönü'ye ordunun başbakanı desteklediğini söyleyeceğini belirtmiştir.[14]

9 Şubat Protokolü ve Birinci Darbe Girişimi

Ordu içindeki huzursuzluklardan haberdar olan İnönü cuntaya gözdağı vermek ve gençleri komutanlarının etkisinden kurtarmak için 5 Şubat'ta Harp Okulu'nu ziyaret etmiştir. Talat Aydemir İnönü'nün Harbiyelileri etkilemesini engellemek için uğraşsa da başarılı olamamış, daha İnönü tören kıtasını selamlarken bir asker heyecandan bayılmıştır.[15]

İnönü'nün bu ziyareti darbe yanlılarını telaşlandırmıştır. SKB 9 Şubat 1962'de İstanbul'da toplanıp yeni bir protokol imzalamıştır. Protokole göre darbe için Hava Kuvvetleri ikna edilecek, emir komuta zincirine riayet edilecek, Sunay kabul etmezse ondan sonraki üst rütbeli komutanın emrine uyulacak ve en geç 20 gün içinde gerçekleştirilecektir.[16] Bu protokole karşı Genelkurmay Başkanı ve Hava Kuvvetleri hükümetin yanında olduğunu belirtmiş ve ihtilalci subaylar için bir tasfiye planı hazırlanmıştır. Tayin edileceklerinin duyumunu alan cuntacılar hazırlıklarını hızlandırmışlardır.

21 Şubat tarihinde ihtilalcileri tasfiye planının hazırlıkları tamamlanmıştır. Herhangi bir darbe riskine karşın Hava Kuvvetleri alarma geçmeye hazırlanmış, İnönü ve diğer önemli kişilerin evleri koruma altına alınmıştır. 20 Şubat'ı 21'ine bağlayan gece Harp Okulu'nun yanındaki Tank Taburu ve bazı birlikler alarma geçmiştir. Talat Aydemir'e göre bu durum Hava Kuvvetleri'nin bir tertibidir. Bahsedilen birliklerin alarm vermesi üzerine Hava Kuvvetleri de karşı alarma geçmiştir. Aydemir sabah saatlerinde aldığı bir telefonla Necati Ünsalan ve Selçuk Atakan ile birlikte Genelkurmay'a çağrılmıştır. Genelkurmay Başkanı Sunay: *"Evladım, yavrum, Hava Kuvvetleri bana bir ültimatom verdi. Akşam Kara Kuvvetleri'ne alarmı sen vermişsin. Yerleriniz değiştirilmedikçe Hava Kuvvetleri alarmı kaldırmayacak. Sizleri feda etmek zorundayım. Ancak hepimiz himayemdesiniz. Sizlerin yerini değiştiriyorum."* ifadelerini kullanmıştır. Bunun üzerine Aydemir; *"Ben Allah'tan başka kimsenin himayesi altına girmem. Bu işte ben suçlu değilim. Suçlu olan Hava Kuvvetleri ve sizsiniz.(...) beni ya şimdi ... temizlersiniz, ya Divan-ı Harbe verirsiniz.(...) Benim damarlarımda CHP kanı dolaşmıyor, vatanperverlik kanı dolaşıyor."*[17] şeklinde sert bir cevap vermiştir.

14 Talat Aydemir, a.g.e., ss.113-115.
15 Birand, a.g.e., s.55.
16 Talat Aydemir, a.g.e., ss.121-122.
17 Talat Aydemir, a.g.e., ss.133, 135.

22 Şubat sabahı Turgut Alpagut, Aydemir ve Atakan tekrar Genelkurmay'a çağrılmışlardır. Aydemir bu çağrıya uymayarak Harp Okulu'na gitmiş, Genelkurmay'a giden iki isim ise tutuklanmıştır. Öğlene doğru Talat Aydemir ve kendisiyle birlikte hareket eden Dündar Seyhan Genelkurmay'a bir ültimatom vererek tayinlerin durdurulmasını istemiştir.[18] Bu esnada Talat Aydemir'e henüz iki hafta önce darbe protokolü yapılan İstanbul kanadından darbe girişiminden vazgeçilmesi gerektiği bildirilmiş; aksi takdirde kendilerinin de bu girişimi bastırmaya çalışacakları ifade edilmiştir.[19] Bu telefon Talat Aydemir'i darbe girişiminden vazgeçirmemiş, saat 13.30'da Harp Okulu'nda alarm verilmiş böylece *"22 Şubat Darbe Girişimi"* fiili olarak başlamıştır.

Siviller ve komutanlar darbe girişimcilerine nasıl karşı konulacağını konuşmak için Çankaya'da bir toplantı organize etmişlerdir. Toplantıya İnönü başkanlığında tüm kabine, parti liderleri ve Cevdet Sunay ile yüksek kuvvet komutanları katılmıştır. Çankaya Köşkü Muhafız Alayı'nın komutası da o gün değiştirilecek olanlardan yerlerden biridir. Süvari Binbaşı Fethi Gürcan, Talat Aydemir'e eğer emrederse içerideki herkesi tutuklayabileceğini ifade etmiş; fakat Aydemir onay vermemiş ve köşktekiler ayrılabilmiştir.[20] Parti liderleri toplantının sonunda ortak bir beyanname ile bu hareketi onaylamadıklarını belirtmişlerdir.

Gün içinde, Aydemir'in uzaktan akrabası olan, YTP Genel Başkanı Ekrem Alican'ın Harp Okulu'na gidip darbe girişimcileriyle temasa geçmesi fikri ortaya atılmıştır. İnönü darbe girişimcilerinin onu tutuklayabileceği gerekçesiyle bu duruma ilk başta sıcak bakmamış; fakat Alican ısrarcı olmuş ve Harp Okulu'na gönderilmiştir. İnönü, eğer girişim kan dökülmeden sonuçlanırsa, hiç birinin Divan-ı Harbe verilmeyeceğini sadece emekli edileceklerinin bildirilmesini istemiştir.[21] Darbe girişimcileri Meclis'in kapatılması, hükümetin değiştirilmesi, anayasanın kaldırılması gibi radikal taleplerde bulunmuşlardır. İnönü bu istekleri kesin bir dille reddetmiş; fakat cezalandırmama konusundaki görüşlerini tekrarlamıştır. Saat 19.00'da Cumhurbaşkanı Gürsel yanlış bir hareketin felakete yol açacağını ifade edip darbe girişimcilerini uyarmıştır. Cumhurbaşkanının ardından İnönü'nün bir demeç vereceği duyurulduktan sonra, Harbiyelilerin vericiye müdahalesiyle, radyo yayını bir anda kesilmiştir. Bu durum büyük bir endişe yaratmış, İnönü'nün darbe girişimcileri tarafından ele geçirildiği düşünülmüştür.[22]

Alican darbe girişimcilerinin karargâhında dört saatlik bir pazarlıktan sonra Genelkurmay'a dönmüştür. Darbe girişimcilerinin ilk talepleri ortadan

18 Toker, a.g.e.,s.51.
19 Birand, a.g.e., s.68.
20 Talat Aydemir, a.g.e., s.139.
21 Toker, a.g.e.,s.53.
22 Birand, a.g.e., ss.76-78.

kalkmış ve tayinlerin kendilerine sorularak yapılmasını istemişlerdir. Yalnızca Aydemir Harp Okulu'nun başından ayrılmamakta ısrar etmiştir. Jandarma Genel Komutanı Tuğgeneral Abdurrahman Doruk'un hangi birliğin hükümete itaat edeceği bilinmediği için darbe girişimcilerinin son teklifinin kabul edilmesine yatkın olduğunun anlaşılması İnönü'nün tepkisini çekmiştir: *"Bari gelsin Talat Aydemir, Genelkurmay Başkanı olsun, sen de onun yardımcısı olursun."*[23]

Aydemir Ankara'da yaklaşık 18.000 kişilik bir güç toplamıştır.[24] Dahası hangi birliğin darbe girişimcilerine katılabileceği bilinememektedir. Bu durum umutsuzluk yaratmış, İnönü sert bir konuşma ile etrafındakilere cesaret aşılamayı hedeflemiştir: *"Bu nasıl iş? On beş tane çapulcu çıkacak devletin masum kuvvetlerinden bir kısmını iğfal edip hepimizi teslim alacak. Biz hiç mukavemet göstermeyeceğiz.(...) Eğer kan dökülmek icap ediyorsa dökülecektir. Hem de olukla…(...) gerekirse, ben yalnız üzerlerine giderim. Öldürebilirlerse öldürsünler ama benim ölümün üstünden geçerek devletin şerefini ayaklar altına alırlar."*[25] İnönü'nün sert tutumu karşısında darbe girişimcileri gerilemeye devam etmiştir. Yeni talep Talat Aydemir'in emekliliğinin durdurulup tayin edilmesi ve yargılanamayacaklarına dair İnönü'nün imzalı taahhüt vermesidir. İnönü tayin şartını derhal reddetmiş; fakat yargılanmayacaklarına dair taahhüttü vermiştir.

Darbe girişimi sabaha karşı tamamen bastırılmıştır. İsyancılar adına Dündar Seyhan Genelkurmay karargâhına gidip teslim olmuştur. Talat Aydemir de gözaltına alınmış, 3 gün sonra serbest bırakılmıştır. İnönü 23 Şubat günü Meclis'e girdiğinde adeta zafer kazanmış bir komutan şeklinde karşılanmış, muhalefet dâhil herkes kendisini alkışlamıştır. Meclis'te verilen önerge ile orduya şükranlar sunulmuş, süregelen bir ay içerisinde darbe girişimcilerine yakın olduğu düşünülen 69 subay 4 astsubay emekliye sevk edilmiştir.[26] Aydemir bu duruma; *"Benimle birlikte oldukları gerekçesi ile ordunun birçok kıymetli, şeref ve haysiyet sahibi personeli o gün canlarını bağışladığımız kişiler tarafından emekliye sevk edildi"* ifadeleriyle tepki göstermiştir.[27] Aydemir darbe girişimini bitirme gerekçelerini şöyle açıklamıştır: *"Namlunun namluya dönmesi bir iç harp doğuracaktı. Amerikalılar füze rampalarını korumak için bir çıkarma ve indirme yaparak Samsun-İskenderun hattına el koyacaklardı. Ruslar ise boğazlar ve Kars'ı zorlayacaklardı. Güney Kore-Kuzey Kore durumuna düşecektik. Her şeye rağmen Ankara'da yüzde yüz başarılı olacaktım. O andan itibaren liderdim. Kan döküldüğü için mecburen diktaya gidecektim. Amacımız dikta değil, demokrasiydi. Diktaya gidildiğinde ilk önce protokolle-*

23 Toker, a.g.e.,s.58.
24 Birand, a.g.e., s.71.
25 Toker, a.g.e.,s.57.
26 *Milliyet Gazetesi*, 24 Şubat 1962, s.1; Talat Aydemir, a.g.e., s.158.
27 Talat Aydemir, a.g.e., s.158.

re imza koyup geri çeken komutanları ortadan kaldırmak gerekecekti. Geniş çaplı bir katliam olacaktı. Bu hareketler kimi kesim arasında tekrar huzursuzluk yaracak bu sefer bizim aleyhimize bir ihtilal gerçekleşecekti."[28] Girişimin başarısız olması Aydemir'i hevesinden vazgeçirememiş, eve döndüğü ilk an karısına bir gün yönetimi ele geçireceğini söylemiştir.[29] Bu girişime katılan ya da destekleyen isimler *"22 Şubatçılar"* olarak anılmaya başlamışlardır.

25 Şubat'ta Meclis'teki dört parti anayasa ve 27 Mayıs'a karşı hareketlerin engellenmesi için bir komisyon kurulacağını bildiren tebliğ yayınlamıştır.[30] Hedef ordu içindeki huzursuzlukları önlemektir. Aydemir orduya hakaretten kaçınmayan ve oy avcılığı için 27 Mayıs'a saldıran kişilerin hiç utanmadan bu beyannameyi imzaladıklarını ifade etmiştir.[31]

İnönü 26 Şubat'ta verdiği bir demeçte bazı subayların öğrencileri ve birliklerini aldatarak ülke idaresini ele almaya çalıştıklarını belirtip bu olaylardan ders çıkarılması gerektiğini vurgulamıştır. Beyanda geçen *"aldatılma"* ifadesi 22 Şubatçılarda büyük tepki yaratmıştır. 3 Mart'ta Harp Okulu'nun kimi öğrencileri Taksim'deki Atatürk anıtına üzerinde "*Atatürk ve Türk Ulusu, Harbiyeli Aldanmaz"* yazan bir çelenk koymuşlardır. Bu olaydan bahsederken İnönü'ye karşı hakaretamiz ifadeler kullanan Aydemir, *"evlatlarının"* Başbakan'a bu çelenkle gereken cevabı verdiğini ifade etmiştir.[32] 5 Mart 1962 tarihinde Cemal Gürsel İnönü'den Genelkurmay Başkanı ve bazı yüksek rütbeli komutanları 22 Şubat darbe girişiminin müsebbipleri olduğu gerekçesiyle emekliye ayırmasını istemiş, İnönü bu talebi reddetmiştir.[33]

Verilen taahhüt üzerine 22 Şubatçıların affının gündeme gelmesiyle siyasi ortam tekrar gerilmiştir. Darbe girişimcilerinin affedilmesine karşılık AP, YTP ve CKMP'liler Yassıada mahkûmlarına kısmi af uygulanmasını talep etmişlerdir. Tartışmalar sonucunda yapılan oylamayla 22 Şubat darbe girişimi için kovuşturma yapılmaması 30 Nisan tarihinde kabul edilmiştir.[34]

Başbakan İnönü af konusunun hükümeti felç etmesini neden gösterip 30 Mayıs'ta istifa etmiştir. 25 gün süren görüşmelerin ardından İnönü'nün başkanlığında yeni bir hükümet kurulmuştur. Cumhuriyet tarihinin ikinci koalisyon hükümetini CHP, CKMP, YTP ve bir bağımsız vekil oluşturmuştur.[35] Hükümetin güvenoyu almasının ardından kürsüye çıkan İnönü 22 Şubat darbe

28 Talat Aydemir, a.g.e., ss.141-142.
29 Talat Aydemir, a.g.e., s.158.
30 *Milliyet Gazetesi*, 26 Şubat 1962, s.1.
31 Talat Aydemir, a.g.e., s.154.
32 *Milliyet Gazetesi*, 2 Şubat 1962, s.5; *Milliyet Gazetesi*, 4 Mart 1962, s.5; Talat Aydemir, a.g.e., s.154.
33 Toker, a.g.e.,s.49.
34 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem:1, Cilt:5, Toplantı:1, s.79.
35 *Milliyet Gazetesi*, 31 Mayıs 1962, s.7; *Milliyet Gazetesi*, 26 Haziran 1962, s.1.

girişimine de değinmiştir: *"Ordu içinde bir avuç demokratik nizam aleyhtarı 22 Şubat'ta vahim bir tecrübeye teşebbüs etmişlerdir. Ordunun kendisi, hemen bütünlüğü ile sergüzeştçileri reddetmiştir."*[36] Aydemir bu demece cevaben *"İnönü'nün isminin zekâsından büyük olduğunu*" belirtip darbe girişiminin haklılığını savunmuştur. Bu ifade üzerine 9 Temmuz tarihinde "*kanunun suç saydığı bir cürmü açıkça övmekten"* tutuklanmıştır. Aydemir'e tutuklanacağını ilk bildiren kişi The Times muhabiri David Holme'dur.[37] Aydemir 3.000 lira kefalet karşılığı 18 Temmuz'da serbest bırakılmış, hapishane çıkışında 22 Şubatçılar ile Harp Okulu'nda okuyan oğlu tarafından karşılanmıştır.[38]

İkinci Darbe Girişimi

2 Aralık 1962 tarihinde Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel 11 subayı politikaya bulaştıkları ve tabii senatör Mucip Ataklı'dan emir aldıkları gerekçesiyle emekliye sevk etmiştir. Görevden alınanlardan biri Talat Aydemir ve Dündar Seyhan'a yakın olduğu iddia edilen Bandırma Hava Üssü Komutanı Halim Menteş'tir.[39] Bu görevden almalara tepki amacıyla 28 subay da istifa kararı almış, Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel'in böyle bir hareketin farklı yorumlanabileceği yolundaki sözleriyle ikna edilmişlerdir.[40]

22 Şubatçıların yeni bir darbe girişimi için hazırlıkları devam etmektedir. Bu doğrultuda stratejilerini 3 plan üzerinde kurmuşlardır. Bunlar; *"Baş Operasyonu"*, "*Kurt Adam Operasyonu"* ve "*Şövalye Operasyonu"*dur. Baş Operasyonu ile Cumhurbaşkanı Gürsel, İnönü ve etrafındakilerin baskısından kurtarılacak, Kurt Adam Operasyonu ile İnönü basında ve zinde güçlerde yıpratılıp karşısına parti içi muhalefet çıkarılması sağlanacak ve Şövalye Operasyonu ile de ordu, üniversite, basın ve parlamento içinde 22 Şubatçıların desteklenmesi temin edilecektir.[41]

Bu hazırlıklar sürerken tansiyonu arttırıcı bir gelişme meydana gelmiştir. 23 Mart tarihinde üçüncü Cumhurbaşkanı Bayar hastalığı dolayısıyla Kayseri Cezaevi'nden tahliye edilmiştir. Bayar hapishane çıkışında neredeyse her ilden Kayseri'ye gelen yüz binin üzerinde insan tarafından karşılanmıştır. Ertesi gün Ankara'ya büyük tezahüratlar altında girerken, askeri jetler de şehir üzerinde alçak uçuşla güç gösterisinde bulunmuştur. Bayar'ın Anıtkabir'i ziyaret etmek istemesi üzerine Anıtkabir ani bir kararla ziyaretçiye kapatılmış-

36 *Millet Meclisi Tutanak Dergisi*, Dönem:1, Cilt:6, Toplantı:1, s.257.
37 Talat Aydemir, a.g.e., ss.174-176.
38 *Milliyet Gazetesi*, 19 Temmuz 1962, s.1.
39 Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye(1945-1980)*, Çev: Ahmet Fethi, Hil Yay., 1. Baskı, İstanbul, 1994, s.218.
40 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 63.389.6.M, lef. 10.
41 Talat Aydemir, a.g.e., ss. 195-196.

tır. Tahliye kimi kesimde büyük öfke seline yol açmıştır. Bayar'ı karşılayanlar arasında AP milletvekillerinin de olduğuna istinaden öfke bu partiye yönelmiş, AP genel merkezi ve partiye yakın Yeni İstanbul gazetesi taşlanmıştır. Olaylar sonucu Bayar'ın infazının ertelenmesi kaldırılmış ve 27 Mart gecesi evinden alınıp hastaneye yatırılmıştır.[42]

Bu gelişmelerle birlikte yeni darbenin ayak sesleri duyulmaya başlamıştır. Başbakan İnönü 14 Mayıs'ta yaptığı açıklamada vaziyetin kritikliğini belirtip 3-4 günün mühim olaylara gebe olduğunu ifade etmiştir. Başbakan bu istihbaratı ordu içindeki kaynaklarından ve Aydemir'in gizlemeye dahi çalışmadığı çabalarından almıştır.[43]

22 Şubatçılar mayıs ayı içerisinde toplantılar yapıp hareket planlarını hazırlamışlar, bu doğrultuda 20 Mayıs gece yarısından sonra harekete geçilmesini kararlaştırmışlardır. Harekâttan birkaç saat önce Hava Kuvvetleri'nde İran Hava Kuvvetleri Komutanı şerefine Genelkurmay Başkanı ve tüm komutanların katıldığı bir yemek verilmiştir.[44] Aydemir elinde imkân olmasına rağmen komutanları enterne etme yolunu seçmemiş, saat 23.00'te hareketin başlaması talimatını vermiştir.[45] Fakat İnönü *"21 Mayıs Darbe Girişimi"*nin haberini önceden almıştır.[46]

Gece yarısı Aydemir'in ihtilal beyannamesi radyoda okunmaya başlanmıştır. Bildiride hükümetlerin Atatürk'ün çizdiği yolda yürümek yerine partizanca hareket ettikleri ve devlet, millet hayatını tehlikeye düşürdükleri iddia edilmiştir. Milletin refah ve barışını sağlamak maksadıyla Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'nun feshedildiği, siyasi parti ve siyasi derneklerin kapatılıp siyasi faaliyetlerin men edildiği duyurulmuştur. Bildirinin sonunda ise *"Türk Silahlı Kuvvetleri İhtilal Genel Karargâhı"* adına Talat Aydemir'in imzası bulunmaktadır. [47]

Talat Aydemir radyoyu dinledikten sonra Harp Okulu'na doğru hareket etmiş; fakat Albay okula vardığında radyo el değiştirmiştir. Yarbay Ali Elverdi radyoda hâkimiyeti sağlamış ve okunan bildirinin *"üç buçuk tane çapulcunun sergüzeştçe hareketi"* olduğu belirtilip ordunun kışlasına dönmesi gerektiğini anons etmiştir. Bu arada darbecilere bağlı kuvvetler radyoyu tekrar ele geçirmiş, Üsteğmen Erol Dinçer Ali Elverdi'yi tutuklamış ve tekrardan ihtilal bildirisini okumuştur. Radyoda bu mücadele devam ederken Harbiyeliler de kimi üst düzey komutanları gözaltına alıp okula getirmişlerdir. Aydemir asker-

42 Birand, a.g.e., s.94; *Milliyet Gazetesi*, 24 Mart 1963, s.1;*Milliyet Gazetesi*, 28 Mart 1963, s.1.
43 *Milliyet Gazetesi*, 15 Mayıs 1963, s.1; Birand, a.g.e., s.103.
44 Toker, a.g.e.,s.89.
45 Talat Aydemir, a.g.e., s.246.
46 Talat Aydemir, a.g.e., s.338; Birand, a.g.e., ss.104-105.
47 Talat Aydemir, a.g.e., ss.248-249.

lere, *"hiçbir Türk subayının silahı belinden alınmaz. Komutanlarınıza saygılı davranın"* talimatı vermiştir. Bunun üzerine komutanlar serbest bırakılmıştır. Hükümet Etimesgut vericisini devreye sokarak radyoya tekrar hâkim olmuş, Genelkurmay Başkanı Sunay TSK'nın hükümetin emrinde olduğunu ve maceraperestleri cezalandırılacaklarını ilan eden bir beyanat vermiştir. Bu konuşmadan sonra Talat Aydemir'e katılmaya hazırlanan birliklerde bir çözülme meydana gelmiştir. Harp Okulu'na gelmiş kimi subaylar kendilerinin zorla getirildiğini söyleyip kurtulma yolları aramış, Sunay 03.30 sularında yaptığı açıklamayla Harbiyelilerin kışlalarına dönmemeleri durumunda Hava Kuvvetleri'nin filli müdahaleye girişeceğini belirtmiştir. Harp Okulu'ndan kaçmayı başaran Aydemir mağlubiyetin tek nedeninin radyo olduğunu ifade etmiştir.[48]

Sabah saatlerinde hükümet kuvvetleri durumu tamamen hâkim olduktan sonra Başbakan radyoya bir beyanat vermiş ve gece yarısı başlayan *"hain ce tecavüz hareketinin"* tam anlamıyla ezildiğini duyurmuştur.[49] Aydemir öğle saatlerinde 22 Şubatçı arkadaşı Tekin Pakoba'nın Küçükesat'taki evinde yakalanmıştır. Hatıralarında Pakoba'yı almaya gelen polislere kendisinin teslim olduğunu iddia etmiştir. Karakoldaki ilk sorgusunda intihar ve yurtdışına kaçışın kendisine yakışmayacağını belirten Aydemir eğer buradan kurtulabilirse ilk fırsatta tekrar darbe girişiminde bulunacağını ifade etmiştir.[50] Darbe girişimi sonucu 8 kişi hayatını kaybetmiş, 21 kişi de yaralanmıştır. Ankara, İstanbul ve İzmir'de bir ay süreyle sıkıyönetim ilan edilmiştir. Bakanlar Kurulu ayaklanmayı bastırılmaya çalışıldığı sırada hayatlarını kaybeden askerlerin Anıtkabir'deki şehitliğe gömülmelerine karar vermiştir. [51]

Yargılama

Sanıkların yargılanmasına 7 Haziran günü Mamak Bir Numaralı Sıkı Yönetim Mahkemesi'nde başlanmıştır. Savcı 36 kişinin idamını, 55 kişinin 5-15 yıl, 10 kişinin 4-12 yıl, 2 kişinin de 1 yıldan az olmamak kaydıyla hapsini istemiştir. Aydemir ilk günkü sorgulamalarda devlet, hükümet ve ordunun üst kademeleriyle irtibatlı olduğunu belirtip darbeyi Fethi Gürcan'la birlikte tasarladıklarını ifade etmiştir.[52] İhtilal yerine neden siyasi parti vasıtasıyla mücadele etmediklerinin sorulması üzerine; *"Kurulmuş olan siyasi partiler ile bu tutum içinde bunun mümkün olabileceğine kani değiliz. Dört tane siyasi parti var, bu partilerin doktrin ve çalışma tarzları birbirinin aynıdır. Bizim esas gayemiz; Atatürk'ün saat 9'u 5 geçe bize bıraktığı ülkü ve gayelerini aynı yerden*

48 Birand, a.g.e., s.111; Talat Aydemir, a.g.e., ss.250, 255-257.
49 Birand, a.g.e., s.114.
50 Talat Aydemir, a.g.e., ss.260-264.
51 Birand, a.g.e., ss.113-114; BCA, 30.18.1.2/ 170.26.7; BCA, 30.18.1.2/ 170.30.20.
52 İsen, a.g.e., s.234

başlama suretiyle devam ettirmektir." cevabını vermiştir.[53] Ayrıca mevki hırsının bulunmadığını belirtip hareket başarılsaydı tek isteğinin Harp Okulu'nun başına dönmek olduğunu ifade etmiştir. Savunmasında CHP ve *"DP artığı"* partileri sert sözlerle eleştirip 25 Ekim 1961'de Meclis'e süngü tehdidi altında cumhurbaşkanı seçtirildiğini öne sürmüştür.[54] Bu durumda cumhurbaşkanının atadığı başbakan da gayrimeşrudur.

Mahkeme 5 Eylül tarihinde kararını açıklamış, Talat Aydemir ve Fethi Gürcan başta olmak üzere 7 sanığa idam, 29 sanığa müebbet cezası verilmiştir. Sanıklardan Ahmet Gücal, İlhan Baş ve Cevat Kırca'nın idam cezaları Askeri Yargıtay'da bozulmuştur.[55] Talat Aydemir, Fethi Gürcan, Osman Deniz ve Erol Dinçer'in cezaları Millet Meclisi'ne sunulmuştur. Erol Dinçer'in idam karar reddedilmiş, diğer üç isim onay için Senato'ya gönderilmiştir. Senato Osman Deniz hakkındaki kararı geri çevirmiş, Meclis'te tekrar görüşülen idam kararı iptal edilmiştir. Aydemir ve Gürcan'ın cezaları ise onaylanmıştır. Avukatlarının yaptıkları tüm itirazlara rağmen Fethi Gürcan 27 Haziran 1964'da, Talat Aydemir ise 4 Temmuz'da idam edilmiştir.

Genel Değerlendirme

Talat Aydemir'in darbe girişimleri sadece askeri mahiyette hareketler değildir. Siviller hatta bazı hükümet üyeleri arasında bile destekçileri bulunmaktadır. Adeta ikinci bir kabine reisi pozisyonundadır. Yerli *"aydın"* ve siyasetçi kesimin yanı sıra yurtdışından kimi isimler de Aydemir'e ilgi göstermiştir. ABD Dışişleri Bakan yardımcısı Talbott'un Talat Aydemir'le temas sağlamak için Türkiye'ye gelmesi Aydemir'in gücünün boyutunu anlayabilmek için önemli bir örnektir.[56] 22 Şubat girişiminden iki gün önce gerçekleştirilen bu ziyaretin Talat Aydemir'in hareket tarzını ne yönde etkilediği belirsizdir.

Aydemir 22 Şubat girişimi başarısız olup ordudan emekli edildikten sonra çeşitli konularda görüşlerini daha sık açıklamaya başlamıştır. Gazetecilere verdiği demeçte siyasetle ilgilenmediğini ve Atatürkçü olduğunu belirtmiştir.[57] Gazetecilerin, *"tekrar orduya dönseniz ne görev isterdiniz?"* şeklindeki sorusuna ise *"şerefimizin zedelendiği yere dönmek"* karşılığı vermiştir. Aydemir kendini İstanbul basınına tanıtmaya da çaba sarf etmiştir. Bu doğrultuda Falih Rıfkı Atay ile Nadir Nadi gibi önemli simalara *"Atatürkçü-*

53 İsen, a.g.e., s.245
54 *Milliyet Gazetesi*, 8 Haziran 1963, s.1; İsen, a.g.e., ss. 318, 326-327.
55 *Milliyet Gazetesi*, 6 Eylül 1963, s.1; İsen, a.g.e., s.257.
56 Toker, a.g.e.,ss.48-49.
57 *Milliyet Gazetesi*, 25 Temmuz 1962, s.1; Talat Aydemir, a.g.e., ss. 186-187.

lük" hakkındaki görüşlerini anlatmıştır.[58] Ayrıca Emin Arat ve Bahtiyar Yalta ile birlikte *"Kemalizm"* adında bir doktrin oluşturmuşlardır. Bu doktrinde laiklikten, mülki taksimata, serbest teşebbüsten yurtdışındaki Türklere kadar çeşitli konularda görüşler ortaya atmışlardır.[59] Kendine has bir Atatürkçülük anlayışına sahiptir. Şevket Süreyya Aydemir onun Atatürkçülüğü için; *"Atatürk yaşasaydı Aydemir'i ordudan uzaklaştırırdı"* ifadelerini kullanmıştır.[60]

Aydemir'in konumu emekli bir askerinkinden gerçekten çok farklıdır. Gazeteciler sosyal reformlardan işçi haklarına muhtelif konuda görüşlerini sormuşlardır. Günümüzde ilginç nitelenebilecek bu vaziyeti normal addetmek mümkündür. Çünkü henüz iki sene önce darbe olmuş, daha sonra darbenin lideri cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ayrıca o dönemde bir grup aydın orduyu toplumu ileri götürecek öncü pozisyonunda görmektedir. Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk, Mümtaz Soysal, İlhami Soysal gibi önemli isimler Yön dergisinde bu konuları işlemişlerdir. Onlara göre Türkiye'yi düzlüğe *"Zinde Güçler"* adını verdikleri grup çıkaracaktır. Taner Timur Zinde Güçleri; *"ilerici hamlelere öncülük edecek gerçekçi aydınlarla, gençlik ve ordu mensuplarından oluşan bir kuşak"* olarak tanımlanırken, Avcıoğlu ise ordunun ülkenin ileri hamlelerinde dayanılacak en sağlam kuvvetlerden biri olduğunu ifade etmiştir.[61] Aydemir'i sosyalist tandanslı Yön 'ün yanı sıra AP'ye yakın Yeni İstanbul gazetesi ile kimi CHP'liler de desteklemiştir.[62] Oturduğu evin karşısında karakol olmasına rağmen siyasetçiler, bilim insanları, akademisyenler, işadamları tarafından ziyaret edilmiş, kendisiyle röportaj yapan kimi önemli gazeteciler *"gözlerinde Mustafa Kemal'in ışıltılarını"* gördüklerini ifade etmişlerdir.[63] Talat Aydemir hareketine bazı işadamları tarafından mali kaynak sağlandığı hakkında iddialar da bulunmaktadır.[64]

SONUÇ

Talat Aydemir'in ilk darbe girişimi 27 Mayıs darbesinin üzerinden henüz 2 yıl geçmeden vuku bulmuştur. Aydemir'in ve yakınındaki subayların tasfiyesiyle sonuçlanan bu girişimin ardından darbe tutkusundan vazgeçmemiştir. İkinci darbe girişiminden sonra ise bu kez affedilmemiş hareketi beraber planladığı Fethi Gürcan ile birlikte infaz edilmiştir.

Talat Aydemir sivil entelijansiyanın belirli bir kısmından büyük destek

58 Talat Aydemir, a.g.e., s.190.
59 Talat Aydemir, a.g.e., ss. 161-167
60 Ş.S. Aydemir, a.g.e., ss.560-561.
61 Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi(1950-1995)*, İmge Kitabevi, s. 127
62 Toker, a.g.e.,s.86
63 Birand, a.g.e., s.92
64 Akis, 7 Haziran 1963, s. 12

almasında rağmen 27 Mayıs sonrası parçalara ayrılmış ordudan yeterli desteği bulamamıştır. Ayrıca halkta da iktidara karşı yoğun bir tepki yoktur. 27 Mayıs'la karşılaştırıldığında toplumdaki kutuplaşma 1962 ve müteakibi senede o kadar yoğun nispette değildir. Darbe girişimlerinden biri başarılı olduğu takdirde karşıtını doğurabileceği ihtimali de vardır. Nitekim Aydemir de 22 Şubat darbe girişimini durdurma nedenlerinden biri olarak da bunu göstermektedir. Aydemir siyasi olarak hiçbir partiye yakın değildir. Hatta MBK'dan tasfiye edilen isimlerin parti kurma faaliyetlerinde bulunmayı reddetmiştir.

İnatçı ve mücadeleci bir kişiliğe sahip olan Talat Aydemir'in pazarlık yapabilme konusunda ise zaafları olduğunu söylenebilir. 22 Şubat'ta ülkeyi yöneten sivil ve askeri erkânı tutuklatabilecekken yine 20 Mayıs'ta tüm komuta kademesini ele geçirip elini güçlendirebilecekken bu yola girmeyi tercih etmemiştir. Talat Aydemir'in girişimlerinin kişisel bir hırs sonucu meydana geldiğini söyleyenler olsa da bir kesim sivilin de bu hareketi desteklemiş olmasını göz ardı etmemek gerekir.

KAYNAKÇA

1-Arşiv Belgeleri ve Resmî Yayınlar

BCA, 30.18.1.2/ 170.30.20

BCA, 30.18.1.2/ 170.26.7

BCA, 30.1.0.0/63.389.6.M

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:1, Cilt:5, Toplantı:1

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem:1, Cilt:6, Toplantı:1

2-Gazete ve Dergiler

Akis Dergisi

Milliyet Gazetesi

3-Kitaplar

AHMAD, Feroz, *Demokrasi Sürecinde Türkiye(1945-1980)*, Çev: Ahmet Fethi, Hil Yay., 1. Baskı, İstanbul, 1994

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam*, Cilt: III, Remzi Kitabevi, 6. Basım, İstanbul, 2000

AYDEMİR, Talat, *Talat Aydemir'in Hatıraları*, May matb., İstanbul, 1968

BİRAND, Mehmet Ali vd., *12 Mart: İhtilalin Pençesinde Demokrasi,* İmge Kitabevi, 9. Baskı, 2008, Ankara

ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi(1950-1995),* İmge Kitabevi

İSEN, Can Kaya, *22 Şubat-21 Mayıs, Geliyorum Diyen İhtilal*, Kaknüs yay., 1. Basım, İstanbul, 2010

TOKER, Metin, *İsmet Paşayla 10 yıl (1961-1964)*, Burçak yay., 1. Baskı, Ankara, 1969

CEMAAT KAVRAMI EKSENİNDE 15 TEMMUZ'UN SOSYOLOJİK ANALİZİ

Öğr. Gör. Fatih TOLGA

ÖZET

Cemaat kavramı ilk etapta dini bir oluşumu akla getirir. Mensuplarının grup içerisinde dini ritüellerini, dayanışmalarını, inançlarını birinci dereceden gerçekleştirdikleri bir yapıdır. Cemaat daha çok ortak bir epistemolojiye, aidiyet ve referansa vurgu yapan dinî bir dayanışma ağı içinde ele alınır. Geçmişten günümüze Türkiye'de ve Osmanlı Devleti'nde birçok cemaat yapılanması var olmuştur. Ancak bunların hiçbiri meşru siyasi iktidarı ele geçirmek amacında olmamış tam tersine toplumsal ve siyasal sistem içerisinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Modernleşme ile birlikte 20. yüzyılda yaşanan hızlı değişim ve dönüşüm cemaat yapılarını da etkilemiş bu yapıların semantik anlamından koparak bir kült olma çabasına girişen topluluklar haline gelmesine ve yeni dini hareketlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Modernleşmenin ortaya çıkardığı laisizmin bir sonucu olarak cemaat kavramında bir anlam değişimi ortaya çıksa da bu kavram günümüzde şu ya da bu şekilde belli anlam kümeleri, değer ve kimlik stratejileri etrafında buluşan birtakım oluşumları ifade eden yeni bir şekle dönüşmüştür.

Ortak bir inanç etrafında yer alan bir grubun zamanla kendi dinlerindeki diğer mezhepleri ve cemaatleri dışlaması bir değer çatışması yaratmıştır.

Sonraki süreçte ortak anlayış ve algı sisteminin ötekileştirme boyutuna geçtiği görülmüştür. FETÖ terör örgütünün kutsal değerlere ek olarak yeni birtakım semboller üretmesi ve üyelerinin bu sembollere inanması cemaatten kült bir yapıya geçişe zemin hazırlamıştır. Diğer yandan bu kültün siyasi iktidarı ele geçirmek için dini bir araç olarak kullandığını söyleyebiliriz. Dahası adeta bir şirket gibi örgütlenerek toplumsal ve siyasal yapılar üzerinde etik dışı eylemlerle yıpratma faaliyetlerine girişerek "amaca ulaşmak için her yol meşrudur" düşüncesiyle hareket etmiştir.

Ayrıca FETÖ liderinin kendisini kutsallaştırması ve karizmatik lider olarak algılanması örgüt üyelerinin bağlılık duygusunu arttırmasını sağlamıştır. Aslında bu noktada otoritesini tanrıya dayandıran bir anlayış içerisine girmiş ve kendisini bir "mesih" olarak tanımlamıştır. Bu durum Orta Çağ Avrupası'nda ki iktidarın tanrıya dayandığı anlayışının modern bir yansıması olduğunu bize gösterir. Amacının tamamıyla hem kutsal hem de siyasi bir otorite haline gelmek olduğu anlaşılmaktadır. Dinin araç olarak kullanılmasının bir diğer göstergesi de bu olgudur.

Bu çalışmada cemaat kavramı üzerine bir giriş yapılarak din ve devlet ilişkileri ekseninde 15 Temmuz darbe girişimi ve temelinde yatan olgulara açıklık getirilmeye çalışılacaktır. Ardından laiklik ve sekülerleşme kavramları üzerinden 15 Temmuz darbe girişimini gerçekleştiren FETÖ 'nün cemaatten külte nasıl dönüştüğü irdelenecek. Bu örgütün meşru siyasi iktidarı ele geçirmek için terör örgütüne dönüşerek siyaset, medya, ekonomi, eğitim, bürokrasi, ordu, yargı gibi devletin ve toplumun kritik kurumlarını nasıl işlevsizleştirdiği sosyolojik bir analiz çerçevesinde ele alınacaktır. Araştırma bulguları konuyla ilgili kitaplar, dergiler, makaleler, gazeteler ve televizyon yayınları incelenerek kaynak tarama yöntemi ile elde edilecek ve veriler bilimsel bir temelde analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Cemaat, Laiklik, Sekülerleşme*

SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF 15 JULY IN COMMUNITY CONCEPT

ABSTRACT

The conception of the community in the first place brings to mind a religious formation. It is a structure in which members perform religious rituals, solidarity and beliefs within the group. The community is dealt with in a network of religious solidarity that emphasizes a common epistemology, belonging and reference. Many congregational structures have existed in Turkey and the Ottoman Empire from day to day. But none of them have been aimed at seizing legitimate political power, but on the contrary they have continued to exist within the social and political system. With the modernization, the rapid change and transformation that took place in the 20th century caused the formation of communities that started to become a cult by breaking away from the semantics of these structures which also affected the communities, and the emergence of new religious movements. Although a change of meaning emerges in the conception of community because of modernization, this concept today or in such a way has become a new form that expresses certain formations that meet around certain meaning clusters, values and identity strategies.

Over time, a group of people around a common belief has created a conflict of values in which other denominations and communities in their own religions exclusion. In the following period, it was seen that the system of common understanding and perception went to the dimension of otherization. In addition to the sacred values, the FETO terrorist organization produces new symbols, and its members believe in these symbols, setting the stage for a transition from the congregation to a cult structure. On the other hand, we can say that this cult has used it as a religious tool to seize political power. Moreover, he acted like a corporation and acted with the unethical actions on social and political structures and acted with the thought of "every way to achieve the purpose".

It also ensured that the leader of the FETO sanctified himself and that his perception as a charismatic leader increased the sense of devotion of the members of the organization. In fact, this is an understanding that bases its authority on the god, and defines itself as a "Messiah". This shows us that modernity in medieval Europe is a modern reflection of the idea that power is based on God. It is understood that his purpose is to become a holy and political authority altogether. Another indication of the use of religion as a tool is this.

In this study, the July 15 coup attempt and an entry made in the cases underlying the relationship of religion and state will attempt to bring clarity axis on the concept of community. Then, on the concept of secularism and

secularization, how the conversion of the FETO from the congregation will be examined. This organization will be dealt with in the framework of a sociological analysis of how the political institutions, media, economy, education, bureaucracy, army, judiciary, and the critical institutions of the state and society have been deregulated, turning into a terrorist organization to seize legitimate political power. The research findings will be obtained through a literature review by examining books, magazines, articles, newspapers and television broadcasts related to the subject, and the data will be analyzed on a scientific basis.

Keywords: *Community, Cult, Secularization*

GİRİŞ

Din olgusu bütün toplumlarda rastlanacak kadar yaygın ve eski bir davranış örüntüsüdür. Dinlerin en önemli işlevlerinden birisi mensuplarını ortak bir inanç etrafında birleştirmeleridir. Dinin inanç paylaşımının en doğrudan toplumsal sonucu cemaatleşmedir. Birbirleriyle aynı zihniyet, aynı söylem, tasavvur ve tahayyül üzerinde buluşmuş toplumların bu birlikteliklerinin tekabül ettiği problemler Tonnies'ten beri sosyologların gündeminden düşmemiştir.

Toplumsal yapı, toplumda geçerli olan ekonomik, hukuki, siyasal ve kültürel sistemlerden, aile, sivil oluşumlar, (din olmasa da bir cemaate tabi olmak gibi) dinî gruplar gibi kategorilere kadar uzanan farklı bileşenlerden oluşan bütünlüklü bir toplumsal şekillenmeye verilen addır. Bu yapıda, modernizmin getirdiği seküler ve laik politikaların etkisiyle dinin kamusal alandan dışlanmasına bağlı bir takım din eksenli dönüşümler yaşanmıştır. Postmodernizm ile birlikte ise din ve devlet ilişkileri yeni boyutlar kazanmış, birçok ülkede yeni dini hareketlerin oluşmasına ve artık dinin kamusal alanda görünürlüğünün arttığı bir döneme girilmiştir.

20. yüzyıl Türkiye'sinde dini cemaat hareketliliğinin post-modernizm ile birlikte toplumun yaygın kurumlarında dünyadaki trende dayalı olarak etkin bir rol edinmesini sağlamıştır. Fetullahçı Terör Örgütü'nün cemaatten örgüte dönüşmesi bunun bir sonucu olarak oluşmuştur. Tabi burada 1950'li yıllardaki kentleşmeden tutunda, Türkiye de uygulanan laiklik uygulamalarına kadar değişik siyasal ve toplumsal eksenli süreçlerin etkisi yadsınamaz.

Buradaki amaç toplumsal ve siyasal bir olgu olarak ortaya çıkan durumun sosyal katalizörlerinin neler olduğunu açıklamaktır. Aslında indirgemeci bir çıkarımdan ziyade pragmatist bir analizle süreç içerisindeki gözlenebilir değişkenler sorgulayıcı bir okumayla açıklanmıştır. 21. yüzyılda ülkemizde ve özellikle dünyada yaşanan toplumsal dönüşüm kendini her alanda olduğu gibi din sosyolojisi alanında da göstermiştir.

Sosyolojik Düzlemde Cemaat Kavramı

İnsanoğlu toplumsallaşma sürecinde kendi aralarında yakınlaşma ihtiyacı duymuşlar buna dayalı olarak siyasal ve sosyal sistemin unsurlarını oluşturmuşlardır. Bir arada yaşama isteği, aynı zamanda kendilerini diğer toplumlardan, gruplardan ayırmaya iten kodlar geliştirilmesine neden olmuştur. Bu kodların sosyal yapı üzerindeki yansıması da "cemaat" kavramıyla kendini göstermiştir.

Sosyoloji sözlüğüne göre *"cemaat, yerlere göre hacmi değişik, belirli bir coğrafi bölgede oturan ve aynı kültüre bağlı, aralarında akrabalık, manevi dayanışma gibi sıkı bağları bulunan bir cinsten bir zümredir."*[1] Etnoloji sözlüğünde ise cemaat, *"düşüncede, duyguda, uğraşıda ortaklık gösteren, belli bir coğrafi bölgede yaşayan, aralarında akrabalık bağları bulunan insanların oluşturdukları grup"* [2]olarak tanımlanmıştır. Mac Iver ve Page farklı bir açıklama yoluna giderek şu tanımlamayı yapmışlardır: *"küçük veya büyük herhangi bir grubun azaları her nerede şu veya bu münferit menfaati değil, fakat müşterek hayatın ana şartlarını paylaşacak şekilde bir arada yaşarlarsa biz bu gruba cemaat diyoruz"*.[3] Görüldüğü üzere cemaat kavramı üzerine sosyolojik analizde tek bir cemaat tanımlamasının var olduğunu söyleyemeyiz[4]. Ancak her kavramsallaştırmanın kendi içinde zaman, mekân, kan bağı gibi olgulara dayanarak genel bir tanımlama yoluna gittiğini de söyleyebiliriz.

Sosyoloji alanında cemaat kavramı üzerine çalışan ilk isim Ferdinand Tönnies'tir. Bu anlamda "cemaat sosyolojisinin" kurucu isimlerinden biri olarak kabul edilir. "Gemeinschaft" (topluluk/cemaat) kavramıyla, modern endüstri toplumları öncesinde görülen kişisel, yakın ve samimi ilişkileri, "Gesselschaft" (toplum) kavramıyla ise modern endüstriyel toplumlardaki resmi, geçici, rasyonelliğe ve kişisel çıkarlara dayanan ilişkileri ifade ederek açıklamıştır[5].

Tönnies, eski geleneksel üretime dayalı toplum biçimi ile yeni modern ve kentsel yaşam biçimini; ideal tipler, farklı ve birbirine karşıt olarak tanımlanan toplumsal ilişkiler ve yaşam biçimleri temelinde karşılaştırmayı amaç edinmiştir[6]. Gemeinschaft (cemaat/topluluk) kavramı, duygusal bağlar ve tanışıklık temelinde oluşan ideal bir toplumsal kolektifliği temsil etmektedir. Gessellschaft (toplum) kavramı ise Gemeinschaft'ın karşıtını oluşturmakta, geleneğe önem vermeyen, rasyonelliğe (akılcılığa) ve kişisel çıkarlara dayanan toplumsal ilişkiler anlamına gelmektedir[7]. Gemeinschaft, birbirine sıkı bağlarla bağlı olan bir grup yapısını içinde barındırır. Bu grup yapısı homojen bir kültüre dayalı olarak şekillenir ve temel belirleyicilerinden biri dini otoriteye dayalı değerler ve normlar diğeri ise toplumun en temel birimi olan ai-

1 Ülken, Hilmi Ziya (1969). **Sosyoloji Sözlüğü**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi. s. 56

2 Örnek, Sedat Veyis (1971) **Etnoloji Sözlüğü**, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları. s. 54

3 Mac Iver, Robbert Morrison – Page, Charles Harrison (1971). **Cemiyet**, (Çev. Amiran Kurtkan), İstanbul: MEB Yayınları. s. 14

4 Gezgin, Mehmet Fikret (1988). **"Cemaat-Cemiyet Ayrımı ve Ferdinand Tönnies"**, Sosyoloji Konferansları Dergisi, S:22, s.183-201, İstanbul

5 Slattery, Martin (2010). **Sosyolojide Temel Fikirler**, Yayına Hazırlayan Ü. Tatlıcan ve G. Demiriz, İstanbul: Sentez Yayıncılık.

6 Salttery, a.g.e., s.59

7 Mason, Moya K. (2000). Virtual Community Literature Review, http://www.moyak.com/papers/virtualcommunity-lit-review.html

ledir. Bu anlamda cemaat tipi toplumlarda bireyler geleneksel değerlerle, yüz yüze ya da sıkı ilişkilerle, dar anlamlı grup dayanışmasına sahip bir topluluk oluştururlar[8].

Gesselschaft (toplum) kavramı ise endüstrileşmenin doğal sonucu olan kentleşmeyle değişen toplumsal ilişkilerin kişisel olmayan, yapay ilişkilerini tanımlamaktadır. Tönnies, endüstriyel toplumlarda "cemaatlerin ortadan kaybolacağı" görüşünü savunarak, toplumsal ilişkilerin bu dönüşümünü karamsar bir şekilde değerlendirmekte ve endüstrileşmenin, uygarlığın temeli olan cemaat topluluk ilişkilerini yıktığını belirtmektedir[9].

Tönnies, cemaatte toplumsal ilişkilerin dayanışmacı bir nitelik taşımasıyla sanayileşmekte olan toplumların geniş ölçekli ve gayri şahsi ilişkilerle ayırt edilmesini karşı karşıya getirerek toplumsal ilişkilerin bu biçimlerine ilişkin ideal-tipik resimler çizmiştir.

Oldenburg ise insanların yaşamları boyunca eylemde bulundukları üç yer olduğunu belirtir. Bunlardan birincisi yaşadıkları yer, ikincisi çalıştıkları yer ve üçüncüsü ise neşelenmek için toplandıkları yer olduğunu söyler. Söz konusu üçüncü yer Oldenburg'a göre, cemaatlerin inşa edildiği ve sürekliliğinin sağlandığı yerlerdir[10] . Oldenburg'a göre günümüzde daralan kamusal alanlar ve korunaklı çevreler, bir cemaatin üyelik kazandığı ve deneyimlediği arkadaşlarla görüşülen kafeler, berberler, barlar gibi yerlere olan ihtiyacı karşılamamaktadır[11]. Aslında buradaki açıklama Rheingold'un sanal cemaat kavramını temellendirmeye amaçlasa da cemaat kavramının farklı bir bakış açısı ile tanımlanması açısından önemli görebiliriz

Cemaatin tipik özelliği menfaatin hemen hemen "tek" olduğu bir organizasyon halinde bulunuşudur. Çünkü burada üyelerin her birinin tekil menfaati cemaat bütünün menfaati ile büyük ölçüde özdeşleşmiştir. Cemaatin her bir üyesinin tekil amacı ile cemaat bütünün amacı (sosyal amaç) büyük ölçüde çakışmaktadır. Şüphesiz bu çakışma cemaatin dışa açılma süreciyle, bir başka ifadesiyle modernleşme süreciyle, ters orantılı bir seyir takip etmektedir. Bu bakımdan bir cemaatte en çok göze çarpan hususlardan birisi de kültürel birliğe sahip olunmasıdır. Bu birlik olağanüstü denebilecek bir sıkılıktadır. Zira cemaatte çok zengin manevi kültür unsurları maddî kültür unsurlarıyla iç içe geçmiştir.

Günümüzdeki modern toplumlarda saf şekilde bir "cemaat" grubundan söz edemeyiz. Günümüz sosyolojisi daha ziyade cemiyet tipi sosyal şeklin meselelerine ağırlık veren bir görünüme sahiptir. Cemaat yapılanmasının ikti-

8 Akyol, Taha (2004). **Medine'den Lozan'a**, İstanbul: Doğan Kitap A.Ş. s. 199
9 Saltteriy, a.g.e., s. 60.
10 Rheingold, Howard (1993). **The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier**, Massachusetts: Addison-Wesley s. 9
11 Rehingold, a.g.e., s.10

sadi, siyasi ve kültürel unsurlardan güç alarak bir dayanışma içine girmesi onu "cemiyet" özelliğine kavuşturan bir duruma sokmaktadır.

Din ve Cemaat

Din insanoğlunun ilk çağlarından beri var olan bir olgudur. Din insanların öte dünyayla bu dünya arasındaki sınırlarını belirlediği, yaşamda nedenini açıklayamadıkları doğaüstü olaylara anlamlar biçmesini sağladığı, kutsal olan ve olmayan değerlerin geliştirildiği ve buna dayalı olarak onların neleri yapıp neleri yapmamalarını gösterdiği toplumsal bir olgudur. Din çoğunlukla kutsal söylemleri ahlaki ögelerle ilişkilendiren ve bunları ritüel, ayin gibi uygulamalarla temellendiren buna yönelik değerler ve kurumlar yaratan inançlar bütünüdür.

Karl Marx' da bir üst yapı kurumu olarak belirtilen din, Marx Weber'de Protestan Ahlak teziyle dinin kapitalizmin gelişmesindeki rolü vurgulanmakta, Comte'ta ise pozitivizm eksenli yaklaşımla dinin yok olmaya mahkûm bir olgu olduğu savunulmaktaydı. Durkheim'ın tanımına göre "din, Kutsal şeylere, yani bir kenara ayrılmış ve yasaklanmış şeylere ilişkin inanç ve uygulamaların birleşik bir sistemi Kilise diye anılan bir tek ahlaki toplulukta birleştiren inanç ve pratikler, onlara taraftar olanların tümü" olarak ifade edilir[12]. Durkheim'ın din çalışmaları diğer yandan toplumsal bütünlüğü hedefleyen bir araçsalcı yaklaşımı da içinde barındırır. Yani dinin toplumsal bütünlüğün sağlanmasında en güçlü yapıştırıcı rolüne vurgu yapılır.

Dini cemaat ortak inanca dayalı olarak oluşan topluluğu başkalarından ayıracak bir bilinci geliştirir. Dini cemaat böylece insanlara bir kimlik verirken başkalarından ayrışmayı da öğretir. Cemaat, din kurumu sayesinde toplumsal yaşamda son derece önemli bir yere sahiptir. Politik kültür içinde ele alabileceğimiz inanç kavramı bir toplumun kutsal ve ihlal edilemez totem ve tabularını içinde barındırır. Cemaatte ortak irade hakimdir ve grup üyeleri cemaatin menfaatlerini her daim üstün tutma gayreti içerisindedir. Ortak mülkiyet anlayışına dayalı tabi bir dayanışmanın varlığı gurup tarafından benimsenen inanç, din, örf ve adetlere göre bir anlam kazanır.

Din sosyolojisi anlamında tarikatlar ve cemaatler geleneksel toplumlarda aynı anlam üzerinde algılamaya tekabül etse de modern topluma geçiş sürecinde bu iki dinsel yapının farklılaştığını söyleyebiliriz. Tarikatlar daha çok "kardeşlik cemiyetleri" başlığı altında incelense de kimi zaman, esnaf zümrelerine etkileri gibi nedenlerle daha çok sosyolojik bir oluşum olarak da

12 Durkheim Émile (1961). **Dini Hayatın İlkel Biçimleri**, (çev. Fuat Aydın), İstanbul: Ataç Yayınları. s. 62

görülür. Dolayısıyla tarikatlar, sosyolojik anlamda toplumsal ahlak ya da iktisadi ahlak araştırmaları açısından önemlidir. Bu nokta tarikatları cemaatlerden ayıran önemli bir noktadır.

Dünya üzerinde var olan toplumlara bir göz attığımızda cemaatlerin daha çok evrensel dinler (İslamiyet, Hristiyanlık, Yahudilik) içerisinde etkin bir role sahip olduğunu görmekteyiz. Batıl dinler diyebileceğimiz Budizm, Konfüçyanizm gibi dinlerin toplumsal yapı içerisinde fonksiyonel özelliğe sahip cemaat oluşumlarının varlığı hemen hemen yok gibidir. Mensching'e göre dini cemaatler beş şekilde oluşur; öğretmen-öğrenci üzerine kurulan cemaatler, şeyh-mürit ilişkisi üzerine kurulan cemaatler, müminler topluluğu üzerine kurulan cemaatler, mezhepler üzerine kurulan cemaatler ve son olarak tarikatlar üzerine kurulan cemaatlerdir[13].

İslam toplumları içerisinde yer alan cemaatin başında imam bulunur. İmamın özellikle Osmanlı toplumunda cemaat için önemini şu cümlelerden anlayabiliriz "*İmam, mahallenin sözü en çok geçen büyüğüdür. Her şey ondan sorulur. Camide beş vakit namazı kıldıran, ölüleri yıkayan, 'mazbata'lara birinci mührü basan, mahallenin resmi ve özel bütün işlerine karışan, baskınlarda kafilenin önüne düşen hep imamdır. Muhtar ile 'ihtiyar heyeti'ondan sonra gelir.''*[14] İslami düşüncede Hristiyanlıkta olduğu gibi bir ruhban sınıfından söz edemeyiz. Eski İslam devletlerinde yönetici papa, kardinal veya piskopos gibi ruhani bir lider değildir; o sadece bir yönetici, bir devlet adamıdır.

Osmanlı imparatorluğunda cemaat ve tarikatların toplumsal yaşam içerisinde fonksiyonel bir konuma sahiptir. Cemaatler, Osmanlı toplumunda "medeni toplum" yerine şekillenmiş dini topluluklardır. Bu durumun en büyük nedeni ise devlet ile birey arasında isteklerin ve şikâyetlerin merkezi otoriteye iletilmesi anlamında aracı bir rol oynamasından kaynaklanmaktadır[15]. Ayrıca Osmanlı toplumundaki dinsel oluşum olan tekkeler toplumun "pekiştirici" bir parçasıydı[16].

Sosyal organizasyon bakımından bir cemaat, aile ve akrabalık sisteminin başrolü oynadığı bir sosyal birim olma özelliğini gösterir, öyle ki, bir cemaat üyesinin saygınlığı dahi büyük ölçüde mensup olduğu ailenin cemaat içindeki pozisyonuna, yani, sosyal mevkiine bağlıdır. Bu husus özellikle endogaminin geçerli olduğu cemaatlerde daha belirgindir. Zira bunlarda akraba-

13 Mensching, Gustav (1994). **Dini Sosyoloji**, (Çev. Mehmet Aydın), Konya: Tekin Kitapevi. s. 5

14 Mardin, Şerif (2005). **Türk Modernleşmesi: Makaleler 4,** İstanbul: İletişim Yayınları. s. 39

15 Mardin, a.g.e., s.42

16 Mardin, Şerif (1991). **Türkiye'de Din ve Siyaset: Makaleler 3,** İstanbul: İletişim Yayınları. s. 239

lık daha bir sıkı özellikler göstermekte ve cemaatin bütününü kavramaktadır.

Sekülerleşme ve Laikleşme Bağlamında Din ve Modernleşme

Tarihsel olarak modernleşme, on yedinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki toplumsal, ekonomik ve politik sistemlerde meydana gelen değişimin bir ürünü olarak gelişen, sonra diğer Avrupa ülkelerine, ardından da on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda Güney Amerika, Asya ve Afrika kıtalarına yayılan bir süreçtir[17].

Modernleşmenin etkisiyle dinin kamusal alanla olan ilişkilerinde bir sınır getirilmeye çalışılmıştır. Dinin hareket alanının özel bir alanla sınırlandırılması seküler düşüncenin ortaya çıkardığı bir durumdur. Bu durum neticesinde din kendine yeni bir tanım ve ifade biçimleriyle şekillendirme zorunluluğunda kalmıştır[18].

Modern kültür ortamında din ile ilgili bir seri yeni gelişmeler yaşanmaktadır. Bu eğilimlerin birincisi, dinî kimliklerin şekillenmesinde küçük grupların büyüyen önemidir. Bu süreçte dinin ideolojik bir düşünsel temele oturtulmaya çalışılması devlet mekanizması tarafından uygulanan politikalarla kendine meşru bir zemin yaratmıştır. Ayrıca dine ait kolektif inanç ve düşüncelerin yetersiz kaldığı yerde yeni oluşan dini cemaatler kendilerine siyasal ve toplumsal mekanizmalar üretmektedir.

Batı düşünce temeline dayalı olan, varlığını 16. yy dan beri gösteren ve günümüzde dahi belirli değişim kalıpları içerisinde sosyal ve kültürel alanda etkin olan modern kültür, karşısında kendisine tepki olarak post- modern düşünceyi bulmuştur. Bu iki kavram arasındaki farklılık dini temelde kendisini göstermiş, özellikle modern kültürün modernleşme sürecinde dinin toplum üzerindeki etkisinin azalacağı yönündeki görüşlerinin aslında doğru olmadığını ispatlamaya çalışmıştır.

Modern din anlayışı beşerî bir anlama dayanmakta olup, dinin modern bir toplumsal yapı içerisinde yer alması ve bunu yaparken de kamusal alandan özel alana doğru bir kaymanın gerçekleşmesi gerektiğini savunur. Bu anlamda din geleneksel kurumsal yapısından uzaklaşarak modern siyasi ve toplumsal kurumların oluşturduğu kamusal alan içerisinde kendine yer bulmayacak, dini topluluklar kendi özel alanları içerisinde ama açık ama kapalı bir örgütlenme-

17 Eisenstadt, Shmual Noah (2014). **Modernleşme Başkaldırı ve Değişim,** (Çev. Ufuk Coşkun), Ankara: Doğu Batı Yayınları. s. 11

18 Kolakowski, Leszek (1999**). Modernliğin Sonsuz Duruşması**, (Çev. S. Ayaz) İstanbul: Pınar Yayınları s. 98

ye dayalı olarak varlıklarını sürdüreceklerdi.

Aslında modern din anlayışının eleştirisi şu şekilde yapılabilir: din geçmişten bu yana kamusal alanın asıl olgularından biridir. Din hiçbir şekilde kendi içine hapis olmuş içsel bir sistem değildir. Dinin toplumda görünürlüğünün varlığı, toplumda bir meşruiyet sistemini yaratması ve buna bağlı ahlak sistemi oluşturması anlamında önemlidir. Bu yüzden dinin kamusaldan dışlanması ciddi problemler doğurmuştur.

Modernleşme kuramları, modern kültürün savlarını meşrulaştıran tezler üretmiştir. Burada toplumların değişimi din olgusuna yer vermeden açıklanmaya çalışılmıştır. Bu kuramlara göre dinde sekülerleşme kaçınılmazdı. Bu duruma etki eden en önemli unsur ise sanayi-kent olgusudur. Bunun sonucunda ise, batı dışı toplumlarda din, bizzat Batının da desteğiyle bazı yerlerde katı bir gözetim ve denetim altına alınmıştır.

Peter Berger'e göre, modernleşme kuramları bireyin yaşam alanlarını çoğul hale getirerek bütün kesinlikleri yıkmaya çalışmış, ortaya çıkan bu çoğulculuğunda dinin yaşama ortamını ortadan kaldırdığını ileri sürmüştür[19]. Buna göre dini gruplar kendi varlıklarını sürdürebilmek için mücadele içerisine girerek çoğulcu bir ortamda sekülerleştirici bir sürecinde yaşanmasına imkan vermektedirler. En sonunda bu durum grup bazında dinin yeniden örgütlenmesine ve modernleşme sürecinde dinin cemaatler halinde yaşamasına olanak sağlamaktadır. Ayrıca, Modernleşme süreci ile birlikte laiklik anlayışına dayalı toplumsal değişim cemaat kavramında da bir anlam kaymasına sebebiyet vermiştir. Her ne kadar İslami gelenekte cemaat kavramı seküler bir anlayış içerisinde anlam bulmasa da Türkiye gibi modern İslam ülkelerinde seküler yaşam formları içerisinde kendi alanını yeniden belirlemiş buna göre yeni kolektif ilişkiler oluşturmuştur.

Din kurumu açısından değerlendirdiğimizde ise İslamiyet'te kilise kurumuna benzer bir yapı yoktur. Bu yüzden resmi bir doktrin, tanımlanmış bir görüş dayatılamaz. Bireyin özgürlüğü söz konusudur. Son zamanlarda da din sosyologlarının dinin bireyselleştiği yönünde saptamaları da söz konusudur. Dini figürler cismani olarak kutsallaştırma boyutuna varabilmektedir. Bunda en büyük etki sanayi toplumu sonucu kentleşmenin getirdiği manevi duyguların ve dini yaşantıların değişimidir. Kentleşmeyle beraber gelen hızlı yaşam ister istemez insanları dini kaygılardan uzaklaştırmaktaydı zaten sekülerleşme bu noktada anlam ifade etmektedir. Ancak post-modernizim ile birlikte sanayi toplumunun ve yüksek nüfuslu kent yığınlarının yarattığı maneviyat boşluğu

19 Berger, Peter. (2001). **"Günümüz Din Sosyolojisi Üzerine Düşünceler"**, (Çev. İhsan Çapçıoğlu), Din Sosyolojisi, Ed. Bünyamin Solmaz-İhsan Çapçıoğlu. Konya: Çizgi Kitabevi. s. 254

dine olan ilginin artmasına neden olmuş bu durum ise kent ortamında dini uygulamaların ve cemaatleşmelerinde yeni hareket alanları yaratmasını sağlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde İslam dini yeni yetişen aydınlar arasında, siyasal alana etkisi bağlamında saygınlığını yitirmişti. Batılılaşmaya karşı ortaya çıkan tepkilerin hemen hemen hepsinin dinsel bir perde altında örgütlenmiş olması, devrimci düşünceye sahip olan aydın kesimin dinin siyasal yaşamdaki etkilerine karşı olumsuz bir tutum takınmaya yöneltmiştir[20]. Cumhuriyetin kurucu kadroları da bu aydın kesimin fikir ve düşüncelerinden etkilenerek imparatorluktan Cumhuriyete geçişi sağlayacak toplumsal ve siyasal kurumları meydana getireceklerdir.

Türk Laikliği, erken cumhuriyet döneminde Kemalist ideolojiyi benimseyen kurucu kadrolar tarafından toplumu dizayn etme çabası içerisine girilerek ulus devletin gereklerine göre şekillenmiştir. Ancak bu dönemde dini toplum hayatından tümden kaldırmak gibi aslında laik bir devletin yapmaması gereken uygulamalar olmuştur [21]. Aslında o dönemin kendi koşulları içerisinde bu din politikasının haklı sebepleri vardı. Bunlardan en önemlilerinden birkaçı "din elden gidiyor" propagandasıyla yapılan ve batılı güçlerinde desteğiyle oluşan Şeyh Sait İsyanı ve akabinde meydana gelen Menemen Olayıdır. Diğer sebebi ise Kemalist rejime muhalefet olarak ortaya çıkan çok partili hayata geçiş denemesinde Terakki Perver Cumhuriyetçi Fırka'nın yöneticilerini siyasetten uzaklaştırmaktır.

Ne var ki yeni kurulan Cumhuriyet Osmanlıdan miras kalan din ile alakalı kurumları devrim kanunlarıyla ortadan kaldırmıştır. 1924 yılında Halifeliğin ve Şeriye Evkaf Vekaleti'nin kaldırılması onun yerine Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulması ayrıca tekke ve zaviyelerin kapatılarak yerlerine İmam Hatip Liselerinin kurulması devletin dinin geleneksel yapısından uzaklaştırmayı amaçlamış; modern toplumun kurallarına uygun bir yapı içerisine alınmaya çalışılmıştır. Dinin dönüştürülmeye çalışılması ve denetim ve gözetim altına alınması muhafazakâr toplum tabakasında birtakım şikayetlere sebebiyet vermiş ve bu durum 1950 yılında çok partili hayata geçilene kadar devam etmiştir. Bu uygulamalar birtakım sekülerleşme süreçlerini de beraberinde getirmiş din özel alana itilerek sosyal alanda temsil kabiliyetini kaybetmiş ve din bireysel tercih sorunu ve boş zaman etkinliği haline dönüşmüştür[22].

Türkiye'de uygulanan laiklik modeli aslında İslam ile laikliği demok-

20 Kongar, Emre (2004). **21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, 34. Basım, İstanbul: Remzi Kitapevi. s. 73

21 Şan, Mustafa K. (2012). **Baskıcı Bir Laiklik Modeli Olarak Türk Laikliğinin Anatomisi**, Akademik İncelemeler Dergisi, C.7, S.2, s. 1-25.

22 Şan, a.g.e. , s 1-25

ratik bir sistem içinde bir arada tutan modeldir. Laiklik uygulamaları, dinin toplumsal ve siyasal hayat üzerindeki etkisini azaltmaya yönelik politikalardan oluşmuştur. Bunun sonucu olarak dinin sosyal görünürlüğünün azalmasına yol açmış ve din kendini koruma altına almak için siyasallaşma eğilimine girmiştir. Dinin laikliği kendine bir tehdit olarak algılaması kendini koruma refleksleri yaratmasına neden olmuş bunun sonucunda da geçen zaman içinde bu durumu fırsata çevirerek büyük bir güç olarak siyasallaşmasını sağlamıştır. Nitekim Kemalist laikleşme paradigması da İslam'ı tamamen toplumsal hayattan silmek, onun toplumsal köklerini kurutmak amacında değildir. Laikleşme sürecinde İslam'ın toplumu birleştirici işlevi göz ardı edilmemiştir[23].

Subaşı'ya göre, ülkemizde seküler algıdan nasibini almıştır. Zamanla geleneksel biçimi kuşatan dinden ve her türlü eski düşünceden kopma talepleri yaşanmıştır[24]. Bu durum laikliğin toplum üzerinde egemen bir tarz olmasını belirlemiştir. Laiklikle birlikte dinsel pratikler siyasallaşma eğilimi göstermiştir.

Klasik sekülerizm tezinin iddiasına göre günümüz toplumlarında din kaçınılmaz olarak dünyevileşmekte, dolayısıyla da zayıflamaktadır. Hervev-Leger modern toplumların dini gelişimi ile ilgili sekülerizm gibi teorik düşüncelerin Batı'da yıllardır tek bir değerler dizisinin egemenliği altında olduğunu söylemektedir[25]. Bu değerler dizisi rasyonelleşme süreci, bireysel özerklik iddiası ve kurumların farklılaşması anlamına gelen modernite ile din olgusu arasında var olan yapısal bir uyumsuzluk paradigmasıdır.

Kapitalist toplumlarda daha çok gözlemlenen yabancılaşma kavramı bireyin öz değerlerini, geldiği kültürü, benimsediği dini artık kendisiyle özdeşleştiremediği bir durumu ifade eder. 19. yüzyılın sanayi toplumlarında çalışmak için şehirlere göç eden işçiler farklı toplumlardan, farklı kültürlerden bir araya gelmiş, homojenlikten uzak şehir yapısı içerisinde kendine bir yer aramaya çalışmıştır. Bu arayış bir süre sonra tanımaya başladığı yeni kentli toplumla kendine has kolektivitenin oluşmasına neden olmuştur.

23 Şan, a.g.e. , s 1-25

24 Subaşı, Necdet (2002). **Sorunlu Bir Alan: Din Sosyolojisi** (Ed. M.Ç. Özdemir), Sorgulanan Sosyoloji (s. 185-194) Ankara: Eylül Yayınları. s. 23

25 Herveu-Leger, Daniele (1998). **"Sekülerleşme, Gelenek ve Dindarlığın Yeni Şekilleri: Bazı Teorik Öneriler"**. Din Sosyolojisi. 2009, Ed. Bünyamin Solmaz-İhsan Çapçıoğlu, Konya: Çizgi Kitabevi. s. 109

Cemaatten Örgüte Fetö Yapılanmasının Siyasal ve Sosyal Kaynakları

Günümüzde cemaat kavramıyla sadece dinsel geleneksel bütünleşme biçimlerine değil, aynı zamanda ortak değerlere bağlı dayanışma örüntülerine de vurgu yapılmaktadır. Bu noktada Türkiye özelinde 15 Temmuz sürecine dayanan ve kendini demokratik anayasal ve siyasal kurumların üzerinde gören, cemaat diye bilinen ancak örgütleşmiş bir yapı olan Fetullahçı Terör Örgütü (FETÖ)'nün nasıl bu aşamaya geldiğini açıklamamız yerinde olacaktır.

Öncelikle bu örgütün "sui-generis" bir yapıya sahip olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü her ne kadar dinsel bir temele dayalı olsa da bu yapının aynı zamanda toplumun temel kurumları olan aile, ekonomi, siyaset, medya gibi seküler kurumları da kullandığını görüyoruz. Bir yönden kutsallığı referans alırken diğer yandan dünyevi olan toplumsal yapıları meşru siyasi iktidarı yıkmaya yönelik kullanıldığını söyleyebiliriz. Dinin araç olarak kullanılmasının yanında dinin sömürüldüğü de bir gerçektir. Bu sömürünün kaynağını ise 28 Şubat sürecinde "irtica" tehdidi, üniversitelerde türbanın yasaklanması, İmam Hatip Liselerine kat sayı uygulaması gibi sorun alanları oluşturmuş ve bu uygulamalardan mağdur olan kesim içerisinden hepsi bile olmasa da söz konusu örgütün kendine taraftar bulduğunu söyleyebiliriz.

Allah tarafından peygamberler aracılığıyla gönderilen dinleri hak dinleri olarak tanımlarız. Batıl dinleri ise insanların kendi arzu ve hevesleri doğrultusunda inşa ettikleri dinlerdir. Bu anlamda FETÖ yapılanmasının batıl bir din gibi hareket ederek ideolojik bir düşünce altyapısı oluşturmaya çalıştığını söyleyebiliriz. Profan aklı kullanıp, toplum içerisinde kurumsallaşarak bireysel inançları özneden ayırma çabası cemaatten örgütleşmeye giden süreci beraberinde getirmiştir.

Aslında FETÖ yapılanması bir kült olarak görülebilir. Örgüt üyelerinin adanmışlığı fedailik boyutlarına varan ve artık İslam anlayışı ile de uzaktan yakından alakası olmayan eylemler bu durumu bize gösterir. Örneğin, Gülen'in örgüt üyeleri tarafından kutsallaştırılması, onu bir mesih olarak görmeleri, ezoterik bir alanı kendi içinde barındırması, dünyanın sonunun yaklaştığı ve kötülüklere karşı kendilerinin bir seçilmiş zümre olarak görmeleri bu yapıyı kült bir yapı olarak değerlendirmemizi sağlar. Bugün artık dinî liderlik seküler patronaj ağını iyi işletmeye bağlıdır görüşünü dile getiren Atacan'a göre, yatay mesleki dayanışma ağlarının olmadığı ya da görece zayıf olduğu bir toplum olarak Türkiye'deki toplumsal yapı böyle oluşumları beslemeye çok uygundur[26].

26 Atacan, Fulya (1990). **Sosyal Değişme ve Tarikat: Cerrahiler**, İstanbul: Hil Yayınları. s. 89

Dünya üzerinde kendi içerisinde kutsal bir gerçeklik yaratılarak, bu gerçekliğin belirli bir kişide vücut bulduğuna inanan din anlayışlarının var olduğu bilinmektedir. Buradaki anlayış genellikle fizik ötesi dünya ile irtibatta olan dünyevi bir kişinin, o dine inanlar tarafından ruhani lider şeklinde konumlanmasını sağlar. Mesihçi ya da Mehdici oluşumlar, mevcut nizamdan hoşnutsuz olan, bu nizamın yeni ve adil bir nizamla değiştirilmesi gerektiğine inanan topluluklardır. Bir kıyamet ya da ahir zaman beklentisi, ahlaki bozulma ve çürümenin bütüncül bir dönüşümle iyileştirilebileceği umudu hatta yönetimlerde sergilenen kötülük ve adaletsizliklerin yerini yeni ve adil bir yönetime giderilebileceği düşüncesi, bu hareketlerde önemli roller oynar ve toplumda yeni beklentiler oluştururlar. Gülen kendi mensuplarının motivasyonunu arttırabilmek için böyle bir düşünceyi referans alarak devletin siyasi ve bürokratik kurumlarını yine devletin emniyet ve yargı organları aracılığıyla yıpratmaya çalıştığı görülmüştür.

Toplumun temel kurumları olarak nitelediğimiz ekonomi, siyaset, din, aile v.s. aslında günümüz modern toplumunda da seküler bir anlam değeri taşımaktadır. Söz konusu örgütün bu yapılar üzerinde devleti ele geçirme çabası özelde din ve devlet ilişkilerini içerse de genel anlamda doğrudan siyaset kurumuyla alakalıdır. Diğer yandan örgütün toplumun temel yapısı olarak aile kurumu üzerinden bir denetleme mekanizması yaratmaya çalıştığı buna dayalı olarak örgüt üyelerinin evleneceği kişilerden çocuklarını hangi okullara götürmeleri gerektiğine kadar belirlemeye çalışması da ayrıca incelenmesi gereken bir konudur. Diğer yandan özellikle ekonomik örgütlenmesi dikkat çekicidir. Himmet adı altına resmi olmayan şekilde toplanan paraların kurulan şirketler ve bankalar aracılığıyla finans sistemine kanalize edilmesi diğer yandan yurt dışından elde edilen paralarında bu yolla değerlendirilmesi bu yapının ne kadar toplumsal ve ekonomik alanda yaygın bir ağa sahip olduğunu anlamamıza yarar. Bütün bunları göz önüne aldığımızda aslında bu yapının seküler toplumsal kurumlar aracılığıyla hareket ettiğini de söyleyebiliriz. Bu aslında seküler kavramının içinde yatan dünyevileşme konusuyla da doğrudan ilintilidir.

Bu yapının diğer sosyal beslenmesi ise 1950'li yıllarda Türkiye'de oluşan ve hala günümüzde de devam etmekte olan "kentleşme" olgusunda yatmaktadır. Taşradan büyük kentlere doğru yaşanan göçle, kentlere yerleşen bireyler geleneksel kültür ve davranış kalıplarını da yanlarında getirmiştir. Kentin karmaşık toplumsal yapısı, hareketli yaşam döngüsü, zaman ve mekân algısında yarattığı devinim buraya yerleşenlerinde bir kültür şoku yaşamasına ve buna bağlı olarak kentsel yaşama kendi değer birikimlerini de ekleyerek etkileşim içinde yeni bir sorun alanı yaratmaya sebep olmuştur. Aileler kentsel üretim süreci içerisinde emeklerini arz ederken çocukların eğitimi ve bakımı çözülmesi gereken bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Ailelerin bu süreçte dev-

let okullarında arta kalan zamanlarda çocuklarını alternatif uğraşlara yönlendirme arzusunu Fetullah Gülen örgütü bir fırsat olarak değerlendirmiş ve "ışık evleri" denilen gayri resmi özel alanlarda örgütün beşeri kaynağını oluşturacak çocukları, din eğitimi adı altında "devşirmeye" çalışmıştır.

Buradan çıkan çocuklarda geleceğin hakimi, savcısı, polisi, askeri olarak devlet içine sızmış, cemaatin örgüt olarak amaçladığı devletin başına geçme arzusunu gerçekleştirmek için her türlü ahlak dışı yollara başvurulmuş, kurum sınavlarında kopyalar alınıp verilmiş, kendilerinden olmayan yargı mensuplarını, askeri personeli, bürokratları şantaj ve hile ile bulundukları pozisyonlardan el çektirmiş ve "amaca ulaşmak yolunda her yol mübahtır" diyerek devlet içerisinde kadrolaşmışlardır.

Burada anlatılanlar Amerika'da faaliyet gösteren Evanjelik grupları akla getirir. Bu gruplar son dönemlerde Amerikan siyasetini kendi inançları doğrultusunda şekillendirmeye çalışmaktadırlar. FETÖ yapılanmasının da bu grupları kendine bir referans grup olarak gördüğünü ve bu anlamda Amerikan tipi bir cemaatleşmenin varlığından söz edebiliriz. Çünkü Amerika'da bugün dini cemaatler ekonomiden eğitime, medya alanından siyasete kadar genişçe bir alanda faaliyet gösterir. Tabi bunda Amerika'daki pasif laiklik anlayışa dayalı uygulamanın da etkisi vardır. Çünkü Amerika gibi laiklik anlayışına sahip ülkelerde din toplumsal birleştirici, sakinleştirici, suçtan uzaklaştırıcı yönü dolayısıyla işlevsel görülmüş ve faaliyetleri desteklenmiştir.

SONUÇ

Bugün dünyada 3000 din, 6000 mezhep ve 12000 tarikat olduğu ileri sürülmektedir. Her siyasi yapı kendi içerisindeki toplumsal dinamiklere bağlı olarak şekillenir. Geleneksel sosyal yapıların varlığı o siyasi yapının da gelişim sürecinde etkide bulunur. Bu noktada din kurumu söz edilen etkileme sürecinin baş aktörlerinden biridir. Dinin inanç paylaşımının en doğrudan toplumsal sonucu cemaatleşmedir. Sosyoloji alanında cemaat kavramı üzerine çalışan ilk isim Ferdinand Tönnies'tir. Bu anlamda "cemaat sosyolojisinin" kurucu isimlerinden biri olarak kabul edilir. Günümüzdeki modern toplumlarda saf şekilde bir "cemaat" grubundan söz edemeyiz. Günümüz sosyolojisi daha ziyade cemiyet tipi sosyal şeklin meselelerine ağırlık veren bir görünüme sahiptir. Dinin etkisinin zaman içerisinde toplumsal hayattan çıkacağı görüşüne dayalı modernleşme kuramcılarının görüşlerinin tersine post- modernizmle birlikte dinin toplum içerisinde yeni bir şekle bürünerek sekülerleşmeyle etkisini daha da fazla arttırmıştır. FETÖ yapılanması bu süreç içerisinde din-siyaset etkileşiminin de etkisiyle devlet içerisinde devletleşme politikası izlemiştir. Bu yapının oluşmasına neden olan siyasal ve toplumsal kaynakları devlet

eliyle yasal çerçevelerle yeniden düzenlenmeli, var olan cemaatler toplumsal sistem içerisinde şeffaf hale getirilerek çoğulcu bir laiklik anlayışı içerisinde yer bulmalıdır.

KAYNAKÇA

Akyol, Taha (2004). **Medine'den Lozan'a**, İstanbul: Doğan Kitap A.Ş.

Atacan, Fulya (1990). **Sosyal Değişme ve Tarikat: Cerrahiler**, İstanbul: Hil Yayınları.

Berger, Peter. (2001). **"Günümüz Din Sosyolojisi Üzerine Düşünceler"**, (Çev. İhsan Çapçıoğlu), Din Sosyolojisi, Ed. Bünyamin Solmaz-İhsan Çapçıoğlu. Konya: Çizgi Kitabevi.

Durkheim Émile (1961). **Dini Hayatın İlkel Biçimleri**, (çev. Fuat Aydın), İstanbul: Ataç Yayınları.

Herveu-Leger, Daniele (1998). **"Sekülerleşme, Gelenek ve Dindarlığın Yeni Şekilleri: Bazı Teorik Öneriler"**. Din Sosyolojisi. 2009, Ed. Bünyamin Solmaz-İhsan Çapçıoğlu, Konya: Çizgi Kitabevi.

Mac Iver, Robbert Morrison – Page, Charles Harrison (1971). **Cemiyet**, (Çev. Amiran Kurtkan), İstanbul: MEB Yayınları.

Eisenstadt, Shmual Noah (2014). **Modernleşme Başkaldırı ve Değişim,** (Çev. Ufuk Coşkun), Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Gezgin, Mehmet Fikret (1988). **"Cemaat-Cemiyet Ayrımı ve Ferdinand Tönnies"**, Sosyoloji Konferansları Dergisi, S:22, s.183-201, İstanbul

Kolakowski, Leszek (1999**). Modernliğin Sonsuz Duruşması**, (Çev. S. Ayaz) İstanbul: Pınar Yayınları.

Kongar, Emre (2004). **21. Yüzyılda Türkiye: 2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, 34. Basım, İstanbul: Remzi Kitapevi.

Mardin, Şerif (1991). **Türkiye'de Din ve Siyaset: Makaleler 3,** İstanbul: İletişim Yayınları.

Mardin, Şerif (2005). **Türk Modernleşmesi: Makaleler 4,** İstanbul: İletişim Yayınları.

Mason, Moya K. (2000). Virtual Community Literature Review, http://www.moyak.com/papers/virtualcommunity-lit-review.html

Mensching, Gustav (1994). **Dini Sosyoloji**, (Çev. Mehmet Aydın), Konya: Tekin Kitapevi.

Örnek, Sedat Veyis (1971) **Etnoloji Sözlüğü**, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.

Rheingold, Howard (1993). **The Virtual Community: Homesteading on the Electronic Frontier**, Massachusetts: Addison-Wesley

Slattery, Martin (2010). **Sosyolojide Temel Fikirler**, Yayına Hazırlayan Ü.

Tatlıcan ve G. Demiriz, İstanbul: Sentez Yayıncılık.

Subaşı, Necdet (2002). **Sorunlu Bir Alan: Din Sosyolojisi** (Ed. M.Ç. Özdemir), Sorgulanan Sosyoloji (s. 185-194) Ankara: Eylül Yayınları.

Şan, Mustafa K. (2012). **Baskıcı Bir Laiklik Modeli Olarak Türk Laikliğinin Anatomisi**, Akademik İncelemeler Dergisi, C.7, S.2, s. 1-25.

Ülken, Hilmi Ziya (1969). **Sosyoloji Sözlüğü**, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

15 TEMMUZ 2016 DARBE GİRİŞİMİ VE TÜRK TOPLUMU

Doç. Dr. Hüseyin KOÇAK
Fatma Zehra DURNA

ÖZET

Türk toplumunun tarihinde askeri darbe ve müdahalelerin önemli bir yeri bulunmaktadır. Cumhuriyet tarihimizin yaklaşık son 56 yılı, askeri yönetimler veya olağanüstü hal uygulamaları ile geçmiştir. Darbeciler, ilk olarak 27 Mayıs 1960 klasik askeri darbesi ile demokrasiyi kesintiye uğratmışlardır. Ardından 12 Mart 1971 yılında bir muhtıra vererek demokratik hayata müdahale etmişlerdir. Bu muhtıradan 9 yıl sonra ise 12 Eylül 1980 tarihinde yapılan askeri darbe yaşanmıştır. Demokrasi dışı güçler 28 Şubat 1997 yılında post-modern darbe ile millet iradesini yok saymışlardır. Benzer bir durum 27 Nisan 2007 tarihinde e-muhtıra ile devam ettirilmek istenmiş ama siyasi irade buna karşı çıkmıştır. Türkiye'de 15 Temmuz 2016 günü farklı bir darbe girişimi kayıtlara geçmiştir. Doğrudan toplumu hedef alan kanlı bir darbe girişimi yaşanmış, çok sayıda yurttaşımız şehit ve gazi olmuştur. Bu kanlı girişime, başta halkın, siyasetin, darbeci olmayan güvenlik güçlerinin, medyanın ve sosyal medyanın tepkisi, hızlı ve yerinde olmuştur. Toplum topyekûn darbeye karşı direnmiş ve bir toplum mücadelesi vermiştir. Bu karşı duruş sırasında birçok kahramanlık hikâyesine tanık olunmuştur. Bu bildiride, Cumhuriyet tarihi boyunca yaşanan darbe ve muhtıralar genel hatları ile anlatılmaktadır.

Ardından, 15 Temmuz Darbe kalkışmasına karşı, toplumun gösterdiği direniş ve karşı duruş değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Cumhuriyet, Darbe, Demokrasi, Direniş, Toplum.*

15 JULY 2016 COUP ATTEMPT AND TURKISH SOCIETY

ABSTRACT

In the history of Turkish society, military coups and interventions have an important place. The last 56 years of our republican history have passed through military administrations or state of emergency. The coupseers first broke democracy with the classic military coup of May 27, 1960. Then, on March 12, 1971, they gave a memorandum and intervened in a democratic life. 9 years after this memorandum, a military coup was held on September 12, 1980. Non-democratic forces ignored the will of the nation with the post-modern coup in 28 February 1997. A similar situation was made to continue with the e-memorandum dated 27 April 2007, but the political will is opposed to it. On July 15, 2016 in Turkey, a different coup attempt was recorded. There was a bloody coup attempt aimed at the society directly, and a large number of our citizens became martyrs and veterans. This bloody interference, especially the people, politics, non-coup security forces, media and social media response has been quick and timely. Society has resisted all-out struggle against the coup and gave a society struggle. During this counter-stance, many heroic stories were witnessed. In this declaration, the coup and declarations that are experienced throughout the history of the Republic are explained with general lines. Then, against the July 15 coup attempt, the resistance and counter-stance the society shows are evaluated.

Keywords: *Republic, Coup, Democracy, Resistance, Society.*

GİRİŞ

Türk toplumu tarihler 15 Temmuz 2016'yı gösterdiğinde henüz gecenin ilk vakitlerinde hain bir darbe kalkışması ile karşılaştı. Darbeciler dışında herkes, özellikle de ülkeyi yönetenler büyük bir şok yaşadı. Çünkü darbe yapmayı gerektirecek herhangi bir ortam söz konusu değildi. Ama bu bir kamera şakası değildi. Toplum bu darbe kalkışmasını 249 şehit ve yaklaşık 2200 gazi vererek bastırdı. Ancak, burada özellikle üzerinde durulması gereken konu, halkın kahramanca ve destansı direnişi olmuştur. Uzun yıllar darbe ve muhtıralarla yaşamı karartılan ve geleceği çalınan toplum bu sefer bu hain girişime izin vermemiştir. Böyle bir direniş demokrasi tarihimizde ilk olması nedeniyle özel bir öneme sahiptir ve üzerinde daha detaylı çalışmalar yapmayı hak etmektedir.

Darbeler her zaman demokrasiye, milli iradeye, sivil siyasete karşı gerçekleştirilmiştir. Hiçbir şekilde topluma yararı olmamış ve ülkeyi 40 yıl 50 yıl gerilere götürmüştür. Darbeciler hep dış destekle hareket etmişler, darbe yapmadan önce toplumsal açıdan darbenin koşullarını hazırlamışlardır. 1960'dan 2016'ya gelinceye kadar darbeler incelendiğinde bu açık bir biçimde görülmektedir. Sivil siyaseti itibarsızlaştıran yayınlar, ekonomik krizler, terör, anarşi, uzlaşmaz siyasi tutumlar ve faili meçhul cinayetler darbelerin en çok sevdiği zeminlerdir. Yaşadığımız tüm darbelerin öncesinde bu tür ortamlar hazırlanmış, milli irade ve demokrasiyi yok sayarak "nitekim" yönetimi ele geçiren askerlere kurtarıcı gözü ile bakılmıştır. Oysa konunun görünmeyen boyutları farklıdır. Halk, 15 Temmuz 2016'da konuyu bütün boyutları ile değerlendirip darbecilere tepki koymuştur. Bu çerçevede ülkeyi yönetenlerin, bilgeliği ve halkı yönlendirmeleri de ayrı bir övgüye layıktır.

Bu çalışmada 27 Mayıs 1960'dan günümüze değin yaşanan darbe, muhtıra ve benzeri olaylar tarihsel süreç içerisinde genel anlamda değerlendirilmektedir. Konu ağırlıklı bir biçimde 15 Temmuz 2016 Darbe Kalkışması ve karşı direniş bağlamında analiz edilmektedir.

Tarihsel Süreç İçerisinde Demokrasi ve Milli İradeye Vurulan Darbeler

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi

1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti'nin esas amacından uzaklaştığı, dini politikaya alet ettiği, zümre diktası kurduğu, seçmenlerin iradesini kötüye kullandığı, parti programını suistimal ettiği, parti tüzüğünün dışına çıktığı ve en önemlisi politik parti olma özelliğini kaybedip, ülkeyi gitgide bir baskı rejimine ve kardeş kavgasına götürdüğü gerekçelerini ileri süren Türk Silahlı Kuvvetleri içerisinde bir grup subay, 27 Mayıs 1960 sabahı ülke yöne-

timine bütünüyle el koymuştur. 27 Mayıs 1960 tarihinden 28 Ekim 1961'de kurulan 26. Cumhuriyet Hükümetinin kurulmasına kadar Türkiye, *"27 Mayıs Dönemi Rejimi"* adıyla olağanüstü bir döneme girmiştir[1].

27 Mayıs 1960 darbesi silahlı kuvvetler, siyaset ve toplum arasındaki ilişkiyi zedeledi. 27 Mayıs öncesi askeriye mensupları halk ile iç içe yaşıyor ve yakın bir iletişim içinde olabiliyordu. Ancak darbe sonrası askeri lojmanlar, OYAK ve diğer bazı imtiyazlar ile toplumun diğer zümrelerinden soyutlandılar. Bireyler kendi iradesi dışında güç kullanan askeri kuvvetlere karşı güven kaybı yaşarken siyasetçiler de sürekli olarak silahlı müdahale endişesiyle çalıştılar. Diğer taraftan toplumun ve siyasetin bir kısmı da kendi isteklerini askeri kuvvetlerin desteğiyle yaptırabileceklerini gördüler ve sürekli olarak bu yolu denemeye başladılar.

1961 Anayasası sonrasında Türkiye'de demokratik ortam hiç gelişemediği kadar gelişme göstermeye başlamıştır. Bu özgürlükçü ortam içinde siyasal örgütlenmeler serbestçe yapılmış, temsili demokrasinin gelmiş olması ile toplumun her kesimi mecliste temsil edilebilir hale gelmiştir. Özellikle, sol gruplar yaygın bir şekilde örgütlenmeye ve 1950lerde hızlanan sanayileşme ve kırdan kente göç ile büyüyen işçi sınıfı tarafından benimsenmeye başlamıştır. 1960 darbesini oldukça kısa bir süre sonunda 1971 Askeri Muhtırası takip etmiştir.

12 Mart 1971 Muhtırası

Türkiye siyasetinde 12 Mart 1971 rejimi diye adlandırılan dönem, 12 Mart 1971 günü Genelkurmay Başkanı ve kuvvet komutanı beş generalin gerçekleştirdikleri muhtıra ile başlayıp, Nisan 1973'te sona ermiştir. Bu dönemde her ne kadar meclis açık kalmış ve yönetim sivil siyasetçilerin elinde gözükmüşse de yönetimde belirleyici güç ordunun üst kademesi olmuştur.

Bu muhtıra ile Türkiye Cumhuriyetinin kısa tarihinde ikinci askeri müdahale gerçekleşmiş, ancak 27 Mayıs'tan farklı olarak ordu, yönetimi doğrudan ele almadan yeni bir hükümetin oluşturulmasını istemiştir. Muhtıra metninde Silahlı Kuvvetler, yaşanan olumsuz gelişmelerden hükümeti ve Meclisleri sorumlu tutmuştur[2].

12 Mart müdahalesini, toplum, ekonomi ve siyaset alanlarında muhafazakâr yapıdaki Türk parlâmento çizgisinde rejimin pekiştirilmesi şekliyle

1 KONGAR, Emre (2005), *"21. Yüzyılda Türkiye/2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı"*, (36.Baskı), Remzi Kitapevi, İstanbul, s.144.

2 KONGAR, Emre (2000), *"21.Yüzyılda Türkiye"*, (26.Basım), Remzi Kitapevi, İstanbul, s.170.

yorumlamak ve hükûmet değişikliğini hâkim güçlerin yönetici seçkinleri arasında nöbet değişimi olarak anlamak gerekmektedir. 12 Mart müdahalesi, hak ve özgürlüklerin kısıtlandığı başarısız bir girişim ve demokrasinin askıya alındığı bir ara rejim oluşturmuştur[3].

12 Mart süreci beraberinde 12 Eylül darbesine kadar yeni bir süreci başlatmıştır. 1961 Anayasası ile verilen ve sonrasındaki gelişmelerden büyük pişmanlık duyan ordu, 1971'de darbe yapmaksızın rejimi kontrol altına almaya çalışmış, ne var ki, bunu çok iyi bir biçimde başaramadığı için ülkede dirlik düzen hiçbir zaman kurulamamıştır. 1970'li yıllar anarşi ve ekonomik bunalımların yoğun yaşandığı yıllar olmuştur.

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi

12 Mart Muhtırası sonrasındaki dönemde bütün düzenlemelere rağmen sorunları çözmek mümkün olamamıştır. Demokrasinin kurumsallaşamaması dolayısıyla sistem kısa zamanda iflas etmiş, bir tarafta iktidar ile muhalefet bir araya gelerek sorunları konuşamazken, diğer taraftan da siyaset sağ ve sol diye ikiye bölünmüştür. Hızla artan köyden şehre göç sonucunda ortaya çıkan istemlere siyasetin çözüm üretememesi de bu dönemdeki krizi derinleştirmiştir [4]. Bunca krize bir de Cumhurbaşkanının meclis tarafından bir türlü seçilememesi eklenmiştir. Her gün yapılan seçim turlarından bir sonuç çıkmamış, bu durum toplumu rahatsız etmiştir. Hatta bazı kesimler açıkça darbe beklentisi içerisine girmişlerdir[5].

1970'lerin ortasından itibaren işçi sınıfının mücadelesi ve sol hareketlerde yükseliş eğilimi görülmüş, bu süreçte toplumsal hayattaki şiddet ve baskı artmıştır. Toplumsal gerginliğin artmasında 1977'de 1 Mayıs katliamı, Kahramanmaraş, Çorum, Malatya, Sivas, Bingöl olayları ve sol ve sağdan sembolik isimlere düzenlenen suikastlar etkili olmuştur[6].

12 Eylül 1980 askerî müdahalesi Türk toplumunda bir daha geri dönüşü olmayan büyük bir değişimin başlangıç noktasıdır. Ülkedeki mevcut siyasi fikirleri kendi varlığına birer tehdit olarak algılayan askeri rejim uyguladığı aşırı baskı ve şiddet ile siyasal, sosyal ve kültürel hayatı tamamıyla kontrolü

3 ÖZDEMİR, Şevki (1994), *"Askerî Darbeler Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme ve Türkiye Örneği",* Ankara, s.50.

4 DURSUN, Davut (2005), *"Türk Demokrasisinde Kurumsallaşma Sorunu ve Krizleri Çözme Yöntemi Olarak Askeri Darbeler",* Muhafazakâr Düşünce, Yıl 1, Sayı 3, Kış, s.191.

5 DURSUN, Davut (2000), *"Ertesi Gün; Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar",* 1. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul, s.191.

6 AKÇA, İsmet (2013), *"Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkisi", Türk Siyasal Hayatı",* 7. Ünite, Editör: Ahmet Demirel, Süleyman Sözen, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, s.184.

altına alıp kısa sürede toplumu sindirmeyi başarmıştır. Bu tarihten itibaren, bir taraftan yönetimin siyasetle alakalı yasakları had safhaya ulaşırken diğer taraftan da özel hayat, cinsellik, feminizm, içe dönüş, yalnızlık, tüketim gibi konular medya aracılığıyla teşvik edilmiştir[7].

28 Şubat 1997 Post-Modern Darbesi

28 Şubat 1997'de yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısı sonucu açıklanan ve Türkiye siyasi tarihine geçen kararlar, *"post-modern darbe"* diye adlandırılmaktadır.

Milli Güvenlik Kurulu'nun 28 Şubat 1997'deki toplantısında da, *"Rejim aleyhtarı irticai faaliyetlere karşı alınması gereken tedbirler"* başlığıyla resmen bir muhtıra yayımlandı. Muhtırada 8 yıllık eğitim, tarikatlar, laiklik karşıtı hareketler, TSK'den irticacılık suçlamasıyla atılan personelin RP'li belediyelerde istihdamı, bazı tarikatçıların cüppe ve sarıklarıyla kimi eylemlerde bulunması örneklerle anlatılıp, *"TSK'nın rejimin bekçisi olduğuna"* bir kez daha vurgu yapılıyordu. 12 Temmuz'da ANAP-DSP-Demokrat Türkiye Partisi arasında kurulan 55. hükümet TBMM'den güvenoyu aldı. 18 Nisan 1999 seçimlerine kadar işbaşında kalan bu hükümet zamanında 28 Şubat kararları harfiyen yerine getirildi. 8 yıllık kesintisiz eğitim kanunu TBMM'de kabul edildi. Bu kanunla İmam Hatip Liseleri (İHL) dâhil meslek liselerinin ortaokul bölümleri kapatıldı. Ayrıca İHL'lerin önünün kesilmesi için meslek liselerinden mezun olanların üniversiteye giriş sınavından aldıkları puanla kendi bölümleri dışında tercih yapmaları halinde ortaöğretim başarı puanlarının daha düşük katsayı ile hesaplanması kararı alındı. Türkiye'nin uğrayacağı bir sonraki askeri durak çok değil, 10 yıl uzaktadır. Bu kez adı "e-muhtıra" olacaktır.

27 Nisan 2007 E-Muhtıra

Saat 23.17'de Genelkurmay Başkanlığı internet sitesinde yayınlanan söz konusu basın açıklamasında çeşitli laiklik karşıtı olduğu düşünülen uygulamalardan örnekler verilmekte ve cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde laiklik konusunun tartışılıyor olmasından duyulan rahatsızlık belirtilerek TSK'nın bu tartışmalarda taraf olduğu ve laikliğin savunucusu olduğu, TSK'nın yapılmakta olan tartışmalarla ilgili gerektiğinde tavrını ve davranışlarını açık ve net bir şekilde ortaya koyacağı ve TSK'nın kendisine kanunlarla verilmiş olan

7 ALVER, Ahmet (2015), *"12 Eylül Askeri Darbesi 'Devrimciler' ile 'Yüz:1981' Romanlarından Hareketle 12 Eylül Döneminde Yaşanan Devlet Güdümlü Baskı ve Şiddet Sorunsalı"*, Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 1(1), s.21-22.

açık görevleri eksiksiz yerine getirme kararlılığında olduğu vurgulanmıştır.

Hükümet adına açıklama yapılmış ve Hükümet, söz konusu basın açıklamasına sert bir tepki ortaya koyarak daha önce askeri müdahalelere maruz kalan hiçbir hükümetin yapmadığı bir duruş sergilemiştir. Hükümetin söz konusu basın açıklamasına cevabında öncelikle bu tür bir açıklamanın Hükümete karşı bir tutum olarak algılandığı ifade edilerek bu tür bir açıklamanın demokratik devlet düzeni bakımından yadırganması gereken bir durum olduğu belirtilmiştir. Açıklamada Genelkurmay Başkanlığı'nın bağlılık ve sorumluluk durumu hatırlatılarak Genelkurmay Başkanlığı'nın herhangi bir konuda Hükümete karşı bir ifade kullanılmasından demokratik bir hukuk devletinde düşünülemeyecek bir husus olduğu vurgulanmıştır[8].

27 Mayıs 2013 Gezi Parkı Kaos Planı

Gezi Parkı protestoları, 27 Mayıs 2013 tarihinde İstanbul'da başlamış ve kısa zamanda tüm ülkeye yayılmıştır. Taksim Yayalaştırma Projesi kapsamında Taksim Gezi Parkı'nın 28 Mayıs 2013 günü bir duvarının yıkılmaya başlanması ve bazı ağaçların kesilmesi üzerine, bu haber sosyal medya üzerinden Topçu Kışlası inşaatına başlandığı şeklinde yayılmıştır. Bu haber sonucu, bazı aktivistler oturma eylemi yapmaya başladılar. 31 Mayıs gecesi polisin eylemcilerin çadırlarına müdahalesi ile tırmanan kriz, ülkenin günlerce kavga ve karmaşa içerisinde huzursuz günler yaşamasına neden oldu.

Gezi Parkı kalkışmasında FETÖ etkisi çok tartışıldı ve halen de tartışılmaya devam etmektedir. Gerek göstericilerin çadırına yapılan müdahalenin ve gerekse polisin sert tavrının aslında kalkışma hareketini kışkırtma amaçlı olduğu ve dönemin İstanbul Valisi ve Emniyet Müdürünün de FETÖ' ye yakın kişiler olduğu yazıldı, çizildi. Her ne kadar FETÖ lideri, Gezi Parkı kalkışması sırasında yaptığı açıklama ile kalkışmaya destek vermemiş ise de, en güçlü yayın organları olan Zaman gazetesi yazarları doğrudan ya da dolaylı olarak Gezi Parkı kalkışmasına destek vermişlerdi. Bu da Ak Parti tarafında, FETÖ ile ilgili şüpheleri daha da arttırdı. Örgüt lideri F. Gülen'in Gezi olayları sırasında yaptığı açıklamaların da şüphelerin artmasına önemli katkısı oldu[9].

8 Türkiye Büyük Millet Meclisi (2017), "*Fethullahçı, Terör Örgütünün (Fetö/Pyd) 15 Temmuz 2016 Tarihli Darbe Girişimi ile Bu Terör Örgütünün Faaliyetlerinin Tüm Yönleriyle Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu"*, s.1255-1257.

9 ŞENTÜRK, Hulusi (2016), *"Paralel İhanet"*, İşaret Yayınları, İstanbul, s.197-198.

17/25 Aralık 2013 Yargı Darbesi

17 Aralık 2013 sabahı Türkiye büyük bir sürprizle güne başladı. İstanbul ve Ankara'da eş zamanlı yürütülen operasyonlarda; aralarında üç bakanın oğlu, bir kamu bankası genel müdürü, bir belediye başkanı ve bazı işadamları olmak üzere 81 kişi sabah saat 05.00'te polis tarafından düzenlenen baskınlarla gözaltına alınmıştı. Operasyon sosyal medyanın da gündem konusu oldu.

Ülke bir darbe süreci sersemliği yaşarken, ilk ciddi tepki başbakan'dan geldi ve yaptığı açıklamada "Türkiye içinde ve dışında arkalarına bir takım karanlık çevreleri alanlar bu ülkenin istikametiyle oynayamazlar. Ayarlarımızı değiştiremezler. Türkiye, üzerinde operasyon yapılacak, ameliyat yapılacak bir ülke değildir. AK Parti iktidarı buna izin vermez. Birilerinin topu tüfeği varsa, hilesi hurdası varsa, neyi olursa olsun bizim Allah'ımız var. Arkasına medya, sermaye ve dış odakları alanlar Türkiye'de operasyon yapamaz. Türkiye'de artık söz milletindir, karar milletindir, yetki milletindir. Mühür milletin elindedir." şeklinde konuştu[10].

FETÖ'nün kontrolündeki Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu tarafından ise 26.12.2013 tarihinde kurumun internet sitesinden bildiri yayınlanarak 17-25 Aralık yargısal darbe girişimini gerçekleştiren örgüt militanlarına açık bir destek verilmiştir. Bu yargısal darbe girişimi sonunda ülke ekonomisi olumsuz yönde etkilenmiş ve ekonomik istikrar zarar görmüştür[11].

25 Aralık 2013

17 Aralık yolsuzluk kisvesi altında iktidara yönelik darbe girişiminin yankıları devam ederken 25 Aralık tarihinde ülke yeniden çalkalandı. Bazı medya organları ve internet gazetelerinde, savcılığın gözaltına alınması için emniyete bir liste gönderdiği ama emniyetin gereğini yapmama konusunda direndiği haberleri yer aldı. Bazı haberlerde listede 30 kişinin, bazı haberlerde de 41 kişinin isminin yer aldığı iddia ediliyordu. Aslında aynı gün sabah saatlerinde kamuoyu, 17 Aralık operasyonunda rüşvetle suçlanan üç bakanın istifa haberini almıştı. Medyada bu haberlerle ilgili yorumlar yapılırken, sosyal medyada istifalarla ilgili yoğun değerlendirme ve paylaşımlar yer alırken yeni operasyon haberi medyaya düşmüştü[12].

10 a.g.e, s.203-208.

11 Türkiye Büyük Millet Meclisi (2017), "*Fethullahçı, Terör Örgütünün (Fetö/Pyd) 15 Temmuz 2016 Tarihli Darbe Girişimi ile Bu Terör Örgütünün Faaliyetlerinin Tüm Yönleriyle Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu"*, s.1255-1257.

12 ŞENTÜRK, Hulusi (2016), *"Paralel İhanet"*, İşaret Yayınları, İstanbul, s.219-220.

17-25 Aralık operasyonlarının yürütülüş şekli, delillerin yasa dışı şekilde toplanması, delillerin bazılarının incelenmeden sanki incelenmiş gibi işlemlere tabi tutulması, suçlamaların en azından bazılarının ne kadar asılsız olduğu, daha sorgulama aşamasında anlaşıldığı halde verilen tutuklama kararları, bu sürece eş olarak kimi medya organlarında yürütülen linç kampanyaları ve benzeri her şey, yaşanan trajik ve düşündürücü gelişmelerdir.

17-25 Aralık Darbe Girişimi, ülkemizde, başta emniyet ve yargı olmak üzere, devletin değişik kurumlarında güç kazanmış, bu kurumlardaki gücünü de kullanarak ülke siyasetinde belirleyici olmayı amaçlayan organize bir yapının tüm çıplaklığı ile ortaya çıkmasını sağlamıştır. Daha önce sağda, solda dillendirilen ama komplo teorisi olarak değerlendirilenlerin aslında gerçek olduğu artık anlaşılmış oldu[13].

19 Ocak 2014 Mit Tırlarının Durdurulması İhaneti

17/25 Aralık yargı darbesi ile bir sonuç alamayan FETÖ ihanet şebekesi bu sefer başka bir planı devreye soktu. 19 Ocak 2014 günü Türkiye, durdurulan MİT TIR'ları haberi ile çalkalandı. Aslında bu tarihten 18 gün önce de benzer bir olay Hatay'da yaşanmıştı. Yani, Türkiye'ye ve MİT'e karşı bir el operasyon üzerine operasyon düzenlenmekteydi. Mit tırlarının terör örgütlerine silah taşıdığı iddiaları medyada alabildiğince yer almaya başladı. Türkiye, tüm dünyanın gözünde terör örgütlerine silah yardımı yapan ülke konumuna düşürülmeye çalışıldı.

Örgütle iltisaklı kamu görevlilerince 7 Şubat'ta MİT Müsteşarının ifadeye çağrılması hadisesinden itibaren, FETÖ' nün siyasal iktidarı ele geçirme hedefinin nispeten açığa çıktığı, dershanelerin kapatılması süreciyle örgütün açıkça hükümete karşı cephe aldığı, bu bağlamda, kendisine müzahir basın yayın kanallarında ülkenin ekonomik durumunun kötüleştiğine dair yayınlar yaptığı, "darbe olabileceğine" dair tartışma ve yorumlarda bulunulduğu, "hükümetin siyasal iktidarın meşruiyetini kaybettiği", "yolsuzluk ve hukuksuzluğun arttığı" yönünde algı oluşturulmaya çalışıldığı açıktır.

Son olarak, darbe girişimi öncesinde MİT başta olmak üzere güvenlik ve istihbarat kurumlarından elde edilen bilgilerle TSK'da kadrolaşmış FETÖ mensuplarının tespit edilerek 3-5 Ağustos 2016 tarihlerinde yapılması öngörülen YAŞ toplantısında ihraç edilmeleri yönünde çalışmalar yapıldığı, örgütün bunun farkında olduğu ve son bir hamleyle 15 Temmuz Darbe Girişiminde bulunduğu yönünde kanaat ve değerlendirmelerin de yaygın olduğu gözlenmektedir[14].

13 a.g.e, s.223-225.

14 Türkiye Büyük Millet Meclisi (2012), "*Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm*

15 Temmuz 2016 Kanlı Darbe Kalkışması

15 Temmuz darbe girişimi, daha önceki darbelerin hepsinden farklı gelişti. Halk ilk defa bir askeri darbeye karşı sokağa, tankların karşısına çıktı. Darbecilerin hesap edemedikleri şeylerden birisi buydu. Bir FETÖ üyesi akademisyenin, darbe girişimi öncesinde siyaset bilimci sıfatıyla "askeri darbe olduğu takdirde bizim millet sokağa çıkamaz, imam namaz kıldırmak için lojmanından camiye bile geçemez, olsa olsa üç beş komünist protesto eder." şeklindeki yorumları hatırlamakta fayda var. Hafızalarda en kutsallarına bile dokunulduğunda sesini çıkaramamış, seçtikleri yöneticiler ahlaksızca darbelerle, muhtıralarla alaşağı edilirken sesini çıkaramamış, tabir-i caizse "bekçi düdüğü ile cami boşaltan bir cemaat" vardır. Ancak bu kez, darbe bildirisi TRT'de okunduktan sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın özel bir televizyon kanalından halkı sokağa çıkmaya davet etmesi, oyunu bozan bir hamle olmuştur.

Halk ilk kez bir darbeye karşı harekete geçmiştir. Türkiye'nin siyaset ve demokrasi tarihi açısından daha önce tecrübe edilmemiş bir olay yaşanmıştır. Bu girişime karşı başta halk olmak üzere sivil siyasetin, darbeci olmayan askerlerin, emniyet güçlerinin ve medyanın dik duruşu, Türkiye'de siyasetin kendi meşruiyetine sahip çıkmasını sağlamıştır. Türkiye'nin darbe hafızası, daha önceki tecrübelerden tamamen farklı bir biçimde yeniden oluşmuştur. Ak Parti döneminde 27 Nisan e-muhtırasına karşı bir mukabele edilmesinde olduğu gibi 15 Temmuz darbesinde de millet destekli bir karşı darbede bulunulduğunu söylemek mümkündür[15].

Sonuç itibariyle 15 Temmuz, millet olarak kardeş olmayı ve diri olmayı öğretti. Sürekli uyanık olunması gereken bir jeo-stratejik değeri olan coğrafyada yaşadığımızı hatırlattı. Siyasi kültürümüzde var olan darbe geleneğimizi hiç aklımızdan çıkarmamız gerektiğini gösterdi. En önemlisi de siyasi kültürümüzde olmayan, darbelere karşı nasıl direneceğimizi öğreten bir gelişme oldu. Bundan sonra darbe planlayacak olanlar, birkaç defa daha düşünmek zorunda kalacaklar. Son bir tespit olarak 15 Temmuz süreci, milletin tabandan tavana gerçekleştirdiği bir "halk devrimi" dir. Devrim, değişim demektir. Dolayısıyla bundan sonra olacaklar eskisinden önemli ölçüde farklılıklar arz edecektir. Söz konusu değişim süreci, aynı zamanda çok iyi yönetilmeye de muhtaçtır[16].

27 Mayıs 1960 bir Cuma günüydü. 12 Mart 1971, 12 Eylül 1980, 28

Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu", s.308-309.

15 AKIN, Mahmut Hakkı (2016), *"Türkiye'nin Darbe Hafızasının Yenilenmesi",* Tezkire Düşünce, Siyaset ve Sosyal Bilim Dergisi, Sayı 57, Temmuz/Ağustos/Eylül.

16 KARAKAŞ, Mehmet (2016), *"15 Temmuz Darbe Girişiminin Sosyolojisi Üzerine"*, Tezkire Düşünce, Siyaset ve Sosyal Bilim Dergisi, Sayı 57, Temmuz/Ağustos/Eylül.

Şubat 1997, 27 Nisan 2007 ve 15 Temmuz 2016 günleri de öyle. Son 60 yıllık tarihimizde Cuma günlerimiz hep darbelerle karartılmaya çalışıldı. İç ve dış vesayet odakları, dinimizce mübarek olan Cuma günlerimizi birer Kara Cuma'ya çevirmek istediler. Maalesef, 15 Temmuz 2016'ya gelene dek de görece başarılı oldular. 15 Temmuz gecesi yaşananları önceki darbe girişimlerinden farklı kılan en temel unsur, darbeye karşı milletin gösterdiği direniş ve bu direniş sonucunda elde edilen zaferdir. Bu zaferi bize sağlayan direnişçilerimiz, karartılmaya çalışılan Cuma'mızı aydınlığa çevirdiler. O gece yaşananlar basit bir darbe girişiminden öte topyekûn bir işgal girişimiydi ve bu girişimini gerçekleştiren hainler daha önce eşi benzeri görülmemiş bir şiddet uygulayarak amaçlarına ulaşmaya çalıştılar[17].

SONUÇ

15 Temmuz 2016 Darbe Kalkışması Türk siyasi tarihinde üç açıdan oldukça önemlidir. Bunlardan ilki ihanettir. 15 Temmuz gecesi siyasi tarihimizde eşi ve benzeri görülmemiş büyük bir ihaneti Türk toplumu olarak ağır bir şekilde yaşamıştır. FETÖ'nün 50 yıldır devletin bütün kurumlarına sinsice yerleşmeye çalışan ve son derece gizlilik prensibi ile hareket eden bir yapı olduğu anlaşılmıştır.

Bu ihanete Türk toplumu soylu bir direnişle cevap vermiştir. Bu yüzden 15 Temmuz ruhunun ana gövdesini oluşturan ikinci unsurudur. Direniş soylu bir direniştir. Çünkü milyonlarca insan meydanlara inmiş ve sokaklarda sadece yürekleriyle mücadele etmiştir. Tüm bunları hiçbir taşkınlık yapmadan, kimseye zarar vermeden, kırmadan; çıplak elleriyle silahlara, tanklara, uçaklara, mermilere karşı direniş ortaya koymuşlardır.

Üçüncü husus ise bu soylu direnişin neticesi olan, büyük bir değişimi ifade eden ve milletin tabandan tavana gerçekleştirdiği şanlı bir halk devrimidir. Son yıllarda dünyaya açılan, gelişen iletişim teknolojisiyle hayatı değişen bir toplumun altmışlı ve yetmişli yıllarınkinden farklı tepkiler verebileceği elbette göz ardı edilmemeliydi. Büyük direniş sonrası meydana gelen gelişmelere, değişmelere bakıldığında ortaya çıkan yeni siyasal iklimin ve değişimlerin artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağının işaretleri görülmektedir. 15 Temmuz süreci, yeni bir siyasal toplumsallaşma biçimini ve yeni bir sosyolojik durumu ifade etmektedir.

15 Temmuz, ulus olarak birlik olmayı ve diri olmayı öğretmiştir. Vatan duygusunu güçlendirip önemini hatırlatmıştır. Ağır faturası olmasına rağmen,

17 *"15 Temmuz Milli İrade' nin Zaferi Araştırma Raporu"*, Ak Parti Sosyal Politikalar Başkanlığı, Temmuz 2017, Ankara, s.160.

millet olarak geleceğe daha umutla bakma imkânı da tanımıştır. Türk toplumu yeri geldiğinde zorluklarla el ele vererek mücadele edileceğini ve zorlukların üstesinden gelinebileceğini dünyaya bir kez daha göstermiştir. Önemli olan birlik ve beraberlik ruhumuzu her zaman diri tutmaktır.

KAYNAKÇA

AKÇA, İsmet (2013), "Türkiye'de Ordu-Siyaset İlişkisi", Türk Siyasal Hayatı, Editör: Ahmet Demirel, Süleyman Sözen, Anadolu Üniversitesi Yayını, Eskişehir, s.184.

AKIN, Mahmut Hakkı (2016), *"Türkiye'nin Darbe Hafızasının Yenilenmesi",* Tezkire Düşünce, Siyaset ve Sosyal Bilim Dergisi, Sayı 57, Temmuz/Ağustos/Eylül.

ALVER, Ahmet (2015), *"12 Eylül Askeri Darbesi 'Devrimciler' ile 'Yüz:1981' Romanlarından Hareketle 12 Eylül Döneminde Yaşanan Devlet Güdümlü Baskı ve Şiddet Sorunsalı"*, Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 1(1), s.21-22.

DURSUN, Davut (2000), Ertesi Gün; Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar, 1. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul, s.191.

DURSUN, Davut (2005), "Türk Demokrasisinde Kurumsallaşma Sorunu ve Krizleri Çözme Yöntemi Olarak Askeri Darbeler", Muhafazakâr Düşünce, Yıl 1, Sayı 3, Kış, s.191.

KARAKAŞ, Mehmet (2016), *"15 Temmuz Darbe Girişiminin Sosyolojisi Üzerine"*, Tezkire Düşünce, Siyaset ve Sosyal Bilim Dergisi, Sayı 57, Temmuz/Ağustos/Eylül.

KONGAR, Emre (2000), *"21.Yüzyılda Türkiye"*, (26.Basım), Remzi Kitapevi, İstanbul, s.170.

KONGAR, Emre (2005), *"21. Yüzyılda Türkiye/2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı"*, (36.Baskı), Remzi Kitapevi, İstanbul, s.144.

ÖZDEMİR, Şevki (1994), Askerî Darbeler Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme ve Türkiye Örneği, Ankara, s.50.

ŞENTÜRK, Hulusi (2016), *"Paralel İhanet"*, İşaret Yayınları, İstanbul.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (2012), "*Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu",* s.308.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (2017), "*Fethullahçı, Terör Örgütünün (Fetö/Pyd) 15 Temmuz 2016 Tarihli Darbe Girişimi ile Bu Terör Örgütünün Faaliyetlerinin Tüm Yönleriyle Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu"*, s.1255-1257.

"15 Temmuz Milli İrade'nin Zaferi Araştırma Raporu", Ak Parti Sosyal Politikalar Başkanlığı, Temmuz 2017, Ankara, s.160.